

ACADEMIA ROMÂNĂ

*Economia României
după Marea Unire*

Volumul I

MACROECONOMIA

Ediția a II-a revazută și adăugită

Coordonatori:

AUREL IANCU

NICOLAE PĂUN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ

10

ECONOMIA ROMÂNIEI DUPĂ MAREA UNIRE

Vol. I

MACROECONOMIA

Ediția a II-a, electronică, revăzută și adăugită

CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ

10

**Coordonator
Victor SPINEI**

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECTIA DE ȘTIINTE ECONOMICE,
JURIDICE ȘI SOCIOLOGIE

ECONOMIA ROMÂNIEI DUPĂ MAREA UNIRE

Vol. I
MACROECONOMIA

Ediția a II-a, electronică, revăzută și adăugită

Coordonatori:
AUREL IANCU
NICOLAE PĂUN

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2020

Copyright © Editura Academiei Române, 2019.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Ediția a II-a, electronică, revăzută și adăugită

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresă web: www.ear.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Economia României după Marea Unire. Ed. a 2-a, rev. și adăug. –

București : Editura Academiei Române, 2019

2 vol.

ISBN 978-973-27-3090-4

Vol. 1 : Macroeconomia / coord.: Aurel Iancu, Nicolae Păun. - 2019. -

Conține bibliografie. - Index. - ISBN 978-973-27-3091-1

I. Aurel, Iancu (coord.)

II. Nicolae, Păun (coord.)

338

Redactor: Paula NEACȘU

Tehnoredactor: Georgeta RĂDULESCU, Mariana MOCANU

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 27.05.2019. Format: 16/70 × 100

Coli de tipar: 31

C.Z. pentru biblioteci mari: 550.8(498) (09)

C.Z. pentru biblioteci mici: 55

CUPRINS

Autori	IX
Cuvânt-înainte.....	XI

I. Marea Unire și evoluția economică (1918–1948)

1. Marea Unire din 1918 și evoluția economică interbelică (<i>Nicolae Păun</i>)	3
1.1. Introducere.....	3
1.2. Doctrine economice. Liberalism-intervenționism în modernitatea românească	6
1.3. Legislația și politicile publice	20
1.4. Instituțiile – suprafețe de contact între stat, economie și societate	46
1.5. Marea criză. Oportunități și provocări pentru economia românească ..	56
1.6. Valorificarea potențialului românesc	64
1.7. Economie și politică în perioada premergătoare războiului	73
1.8. Economia de război a României	83
1.9. Preliminarii ale instaurării regimului comunist	99

II. Experimentul dezvoltării economiei socialiste (1948–1989)

2. De la economia mixtă la economia de tip sovietic (<i>Nicolae Păun</i>)	111
3. Aplicarea principiilor și relațiilor economice socialiste în România (<i>Ana Monica Pop</i>).....	128
3.1. Măsurile de redresare economică și schimbări instituționale	128
3.2. Naționalizarea	131
3.3. Reformele agrare și colectivizarea agriculturii	134
4. Industrializarea socialistă a României (<i>Corneliu Russu</i>)	146
4.1. Introducere.....	146
4.2. Naționalizarea industriei	147
4.3. Industrializarea în ritmuri înalte	148
4.4. Efortul investițional consacrat industrializării	152
4.5. Efecte pe planul relațiilor comerciale externe	154
4.6. Concluzii.....	155
5. Creștere economică, acumulare, dezechilibre (<i>Aurel Iancu, Florin-Marius Pavelescu</i>).....	160
5.1. Introducere.....	160
5.2. Impunerea unor ritmuri înalte de creștere economică.....	162

5.3. Câteva precizări de principiu	164
5.4. Mobilizarea forței de muncă și schimbări în structura acesteia	165
5.5. Politica de acumulare și de investiții în sprijinul ritmurilor înalte de creștere	168
5.6. Schimbări în structura de ramură și problema resurselor	172
5.7. Relațiile economice internaționale.....	174
5.8. Epuizarea capacității de dezvoltare a sistemului economic de comandă	177
5.9. Concluzii.....	179
 6. Relațiile economice internaționale ale României în perioada 1948–1989 (<i>Ileana Tache</i>)	181
6.1. Relațiile cu URSS și blocul comunist.....	183
6.2. Relațiile economice cu SUA și țările occidentale	188
6.3. Relațiile cu țările în curs de dezvoltare.....	191
 7. Criza balanței de plăți externe. Cauze și efecte asupra economiei României (<i>George Georgescu</i>).....	195
7.1. Vulnerabilități interne ale României în perioada antecriză	195
7.2. Contextul internațional al anilor '70 și începutul anilor '80.....	198
7.3. Gestionarea crizei datoriei externe și impactul asupra economiei României	203
 8. Criza structurală a economiei socialiste românești (<i>Mircea Teodor Maniu,</i> <i>Monica Burcă-Voicu, Horațiu Dan</i>)	212
8.1. Economia pe aliniamentul extensiv (1945–1975)	213
8.2. Economia României anilor '80	216
8.3. Endogeneza și exogeneza crizei structurale.....	218
8.4. Bilanțul anului 1989	220

III. Economia României, 1990–2018

9. Înapoi la capitalism prin privatizări și transformări instituționale (<i>Cosmin Marinescu, Aurelian Dochia, Octavian-Dragomir Jora</i>).....	229
9.1. Capitalismul și drumurile dinspre servitute	229
9.2. Tranziția ca schimbare instituțională sistemică	235
9.3. Repere intelectuale ale prefacerilor cultural-instituționale	239
9.4. Reformă și proprietate – între economie și politică.....	246
9.5. Procesul privatizării: cantitativ, calitativ, comparativ.....	248
9.6. Schimbarea continuă – amprenta integrării europene.....	255
 10. Liberalizarea economiei (<i>Aurel Iancu</i>)	258
10.1. Acțiuni privind liberalizarea internă a economiei României	258

10.2. Acțiuni de liberalizare a relațiilor economice externe	260
10.3. Politica de liberalizare valutară.....	264
10.4. Factori perturbatori ai liberalizării.....	265
10.5. Măsuri de redresare economică	269
10.6. Liberalizarea prin integrarea României în piața unică a UE.....	270
10.7. Efecte ale liberalizării economice.....	274
10.8. Concluzii.....	276
11. Fenomenul inflaționist – cauze și efecte (<i>Eugen Rădulescu</i>).....	279
11.1. Introducere	279
11.2. Comparații internaționale cu privire la evoluția inflației	280
11.3. Cazul României.....	285
11.4. Combaterea și țințirea directă a inflației	298
11.5. Concluzii	301
12. Creșterea economică (<i>Aurel Iancu, Florin-Marius Pavelescu, Dan Constantin Olteanu</i>).....	303
12.1. Introducere.....	303
12.2. Evoluția unor indicatori de creștere economică în context central și est-european	304
12.3. Ciclicitatea creșterii economice	306
12.4. Schimbări în structura economiei	309
12.5. Principalii factori ai creșterii economice	313
12.6. Echilibrul extern și creșterea economică	319
12.7. Evoluții ale consumului și nivelului de trai	322
13. Evoluția capitalului și schimbări în structura acestuia (<i>Florin Georgescu</i>)....	327
13.1. Introducere.....	327
13.2. Evoluția capitalului ca resursă financiară permanentă.....	328
13.3. Evoluția capitalului fix	345
13.4. Evoluția capitalului financiar.....	355
14. Pregătirea României pentru aderarea la Uniunea Europeană (<i>Aurel Iancu</i>) ...	368
14.1. Extinderea UE și primii pași spre aderare	368
14.2. Strategii, programe și criterii de aderare.....	370
14.3. Demersuri ale României pentru aderare și opinii ale Comisiei Europene.....	373
14.4. Noua strategie a UE privind aderarea țărilor ECE.....	378
14.5. Demararea procesului de negociere.....	379
14.6. Reorganizarea și derularea procesului de negociere pentru aderare	383
14.7. Concluzii.....	387

15. Integrarea economiei României în Uniunea Europeană (<i>Aurel Iancu, George Georgescu</i>)	390
15.1. Introducere.....	390
15.2. Îndeplinirea obligațiilor asumate de România prin Tratatul de aderare pe linia transpunerii și aplicării legislației UE	391
15.3. Integrarea monetară a României	393
15.4. Reglementări privind extinderea integrării și vulnerabilități remanente de stabilitate	394
15.5. Răspunsuri date crizei prin măsuri legislative relevate de tratate și de schiță	396
15.6. Atragerea fondurilor europene nerambursabile	403
16. Armonizarea legislativă și instituțională a României cu Uniunea Europeană (<i>Napoleon Pop, Gabriela Drăgan</i>).....	413
16.1. Considerații introductive	413
16.2. <i>Acquis</i> -ul comunitar – de la transpunere la implementare	414
16.3. Evoluții specifice în cadrul procesului de armonizare legislativă și instituțională	417
16.4. Unele concluzii	425
17. Convergența macroeconomică și regională (<i>Lucian-Liviu Albu, Nicu Marcu</i>)	429
17.1. Introducere.....	429
17.2. Convergența reală în UE și poziția României.....	430
17.3. Convergența structurală	436
17.4. Convergența regională	442
17.5. Concluzii.....	445
18. România și aderarea la zona euro (<i>Daniel Dăianu, Ella Kallai, Gabriela Mihailovici, Aura Socol</i>)	449
18.1. Introducere.....	449
18.2. Uniunea Economică și Monetară, între teorie și practică	451
18.3. Vulnerabilități și limite ale reformelor din zona euro	454
18.4. Adoptarea euro în România. De la convergența nominală la convergența reală.....	457
18.5. Concluzii.....	463
Index de nume.....	469

AUTORI

ALBU LUCIAN-LIVIU	Academician, Institutul de Prognoză Economică, Academia Română
BURCĂ-VOICU MONICA	Lector universitar doctor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
DAN HORAȚIU	Lector universitar doctor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
DĂIANU DANIEL	Academician, profesor universitar, SNSPA și membru în Consiliul de Administrație al BNR
DOCHIA AURELIAN	Doctor în economie, membru în Consiliul de Administrație al BRD – Groupe Société Générale
DRĂGAN GABRIELA	Profesor universitar, Facultatea de Relații Economice Internaționale, Academia de Studii Economice, Institutul European din România
KALLAI ELLA	Doctor în economie, Alpha Bank România
MIHAILOVICI GABRIELA	Doctor în economie, Banca Națională a României
GEORGESCU FLORIN	Profesor universitar, Facultatea de Finanțe, Asigurări, Bănci și Burse de Valori, Academia de Studii Economice, Banca Națională a României
GEORGESCU GEORGE	Doctor în economie, cercetător științific I, Institutul Național de Cercetări Economice, Academia Română
IANCU AUREL	Academician, Institutul Național de Cercetări Economice, Academia Română
JORA OCTAVIAN-DRAGOMIR	Conferențiar universitar, Facultatea de Relații Economice Internaționale, Academia de Studii Economice, București
MANIU MIRCEA TEODOR	Conferențiar universitar, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
MARCU NICU	Profesor universitar, Academia de Studii Economice, București
MARINESCU COSMIN	Profesor universitar, Academia de Studii Economice, București

OLTEANU DAN CONSTANTIN	Doctor în economie, cercetător științific II, Institutul Național de Cercetări Economice, Academia Română
PAVELESCU FLORIN- MARIUS	Doctor în economie, cercetător științific I, Institutul de Economie Națională, Academia Română
PĂUN NICOLAE	Profesor universitar, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj- Napoca
POP ANA MONICA	Lector universitar doctor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj- Napoca
POP NAPOLEON	Doctor în economie, cercetător științific I, Institutul de Economie Mondială, Academia Română
RĂDULESCU EUGEN RUSSU CORNELIU	Doctor în economie, Banca Națională a României Doctor în economie, cercetător științific I, Centrul de Economia Industriei și Serviciilor, INCE, Academia Română
SOCOL AURA	Profesor universitar, Academia de Studii Economice, consilier, Autoritatea de Supraveghere Financiară
TACHE ILEANA	Profesor universitar, Universitatea Transilvania, Brașov

Consultanți științifici:

AXENCIUC VICTOR	Membru de onoare al Academiei Române, Institutul de Economie Națională, Departamentul de istorie economică, Academia Română
GEORGESCU GEORGE	Doctor în economie, cercetător științific I, Institutul Național de Cercetări Economice, Academia Română
PAVELESCU FLORIN- MARIUS	Doctor în economie, cercetător științific I, Departamentul de istorie economică, Institutul de Economie Națională, Academia Română

CUVÂNT-ÎNAINTE

După secole de separare impusă de situația geopolitică a acestui areal european și după un război pustiitor, românii și-au constituit la modul peren unitatea statală deplină prin hotărârile reprezentanților însuflați de patriotism din toate provinciile românești din afara granițelor vechiului regat al României, situație consfințită în final prin Actul Unirii de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

În cursul acestui prim secol care s-a scurs de la Marea Unire, au fost consemnate transformări profunde în economia românească, ca de altfel în toate celelalte domenii ale vieții sociale, culturale sau politice. Aceste transformări nu au fost ferite de momente tensionate, al căror dramatism ilustrează o evoluție sincopată, pentru însemnate perioade de timp, traiectoria abătându-se nefericit de la parcursul creșterii și dezvoltării organice, în armonie cu propria sa istorie sau cu cea a concertului de națiuni europene cu care România s-a identificat ideatic pe tot parcursul istoriei sale moderne.

După evenimente și procese cruciale, precum criza economică din 1929–1933, amputarea prin voința unor mari puteri a unor semnificative părți din teritoriile românești, declanșarea și angajarea României în cel de-al Doilea Război Mondial, desfășurarea fatidicului experiment comunist timp de peste patru decenii, experiment de sorginte străină, departe de spiritul locului și timpului european al reconstrucției postbelice pe coordonatele libertății, în sfârșit, putem constata procesul dificil de aducere a României la cursul ei normal de dezvoltare, traiectorie inițiată de către Revoluția română din decembrie 1989.

Aceste momente de inflexiune ale vieții economice românești, procese și evenimente capitale cu impact negativ asupra economiei și societății, sunt ilustrative pentru devierea de la cursul unei normalități relativ ușor de pus într-o ecuație comparativă a evoluției vieții europene pe parcursul acestor ultimi 100 de ani. Iată rațiunea pentru care o țară precum România a făcut, face și va trebui să facă și în perioada următoare eforturi aparent disproporționate în logica mecanismelor economice aplicate, pentru a se apropia la modul real de un potențial întotdeauna intuit și doar rareori atins pe parcursul istoriei. Idealul economic suprem, acela de a ne raporta în parametri de reală comparabilitate economică la partenerii noștri politici de astăzi, nu poate fi conceput altfel decât prin înlăturarea decalajelor ce despart acum România de țările cu adevărat dezvoltate.

Nu de puține ori, istoria noastră tumultuoasă a fost percepută printr-o prismă aparte, cea a excepționalismului românesc. Poziționarea României în acest areal geografic, dimensiunile antropologice și etno-culturale, distingându-ne de țările din proximitatea imediată, au generat și reflexe explicative cu privire la parcursul aparte al economiei, parcurs greu parametrizabil conform multor teorii clasice. Efortul de război pe două fronturi sau dubla alienare a României atât în raport cu partenerii răsăriteni, cât și occidentali din anii '80 sunt elemente indicative în acest sens. Dar și mai relevantă contextual este prezentarea și explicitarea economico-socială a

relativului eșec al tranziției anilor '90, cu toate consecințele actuale vizibile în clasamentele de cele mai variate facturi ale Uniunii Europene.

În retrospectiva esenței vieții economice românești, precum și în căutarea constantă a modernizării, ne propunem ca demersul nostru să ofere o perspectivă multistratificată a evenimentelor, contextelor, personalităților sau ideilor dominante ce au conturat cadrul specific al dinamicii economice în România ultimului secol. Căci nu se poate nega faptul că, pe parcursul epocii moderne, aceasta are atributele inovației, transformării și dezvoltării sau că relația *stat-economie-societate* s-a structurat, s-a poziționat continuu în contextul disputei doctrinare liberalism-intervenționism, care a marcat de altfel modernitatea în general.

Aceasta și pentru că, trebuie spus, analizele românești ale ultimului secol, analize privind aceste relaționări, nu au diferit sensibil de cele europene. Astfel, s-au avansat în societate soluții multiple pentru modernizarea și dezvoltarea comunității. Intelectuali umaniști, experimentalisti, economiști, juriști sau politicieni mai mult sau mai puțin luminați au asumat idei, soluții, teorii, nu doar ca beneficiari, ci, nu de puține ori, în calitate de contributori apreciați la nivel european. Eugen Lovinescu, Mihail Manoilescu, Dimitrie Drăghicescu, Virgil Madgearu, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu și mulți alții au generat înăuntrul societății românești emulația intelectuală și susținerea politică necesară pentru încadrarea țării noastre în modelul de dezvoltare occidental.

Imediat după Marea Unire, România nu a pregetat la o dezvoltare bazată în primul rând pe potențialul oferit de patrimoniul său de înzestrare naturală. Abordarea s-a concretizat în schimbarea caracterului economiei de la eminate agrară la agrar-industrială și a demonstrat pe deplin oportunitatea industrializării, evidențiind totodată posibilitățile de care dispunea țara privind valorificarea resurselor energetice și de materii prime. Este o epocă în care economia românească a înregistrat ritmuri susținute în creșterea producției și a productivității muncii, s-a intensificat activitatea bancar-financiară, resursele bănești au fost dirijate înspre ramurile de bază, a crescut semnificativ gradul de calificare și competență profesională a forței de muncă.

La baza articulațiilor complexului economic românesc, s-au poziționat legislația și instrumentele de intervenție statală. Răspunsul economiei s-a materializat în fapte și procese, înscrise la momente diferite în bilanțurile societății. Acestea surprind, prin amploarea lor, evoluția, dezvoltarea, modernizarea și europenizarea factorilor noștri economici. Instituțiile economice românești încadrate în patru categorii – guvernamentale, integrative și agregative, parlamentare și neguvernamentale – atestă un grad de elaborare și integrare conform uzanțelor modernității occidentale. Instituțiile guvernamentale s-au identificat nu de puține ori cu serviciile publice.

Prin Constituția din 1923, opțiunea spre înnoire și modernizare s-a consolidat cu fermitate și consecvență. Principiile economice de tip occidental adoptate au respins etatismul, așa cum și statul și instituțiile sale au refuzat totalitarismul, chiar

dacă nu întotdeauna la modul convingător. Dar se poate spune în același timp că experiența românească nu a fost o simplă copie a modelului apusean de referință, ci o apreciazabilă racordare la spiritul european, în condiții socio-economice și geopolitice specifice, relativ diferite de cele ale Europei Occidentale.

În preajma izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, economia românească s-a apropiat, din rațiuni ușor de înțeles, de noua linie intervenționistă europeană. Aceasta nu nega importanța agenților economici bazați pe proprietatea individuală, ci doar promova încadrarea lor într-o relație de coordonare cu celelalte forme de proprietate, ajunse, între timp, pe poziții de putere economică și de interes alături de agenții particulari. Producția a înregistrat salturi semnificative în epocă, dar să nu uităm că, în anul maximului interbelic 1939, România se situa totuși prin parametrii principali pe locuri modeste în clasamentele europene.

Condiționările războiului, aplicarea *Convenției de armistițiu* și îndeplinirea obligațiilor ce decurgeau de aici, plata datoriilor impuse prin prevederile economice ale *Tratatului de pace*, statutul de țară practic ocupată au contribuit într-o mare măsură la înrăutățirea situației economice a României și au slăbit capacitatea de rezistență a societății românești față de ofensiva modelului politic și economic sovietic, străin de tradițiile poporului și impus prin violență.

Ideea fundamentală care a stat la baza întregului proces al stalinizării economice a fost aceea că statul trebuia să devină proprietarul, planificatorul și supraveghetorul întregii economii.

Reforma agrară din 1945 a determinat schimbări masive în structura proprietății agricole, prin desființarea proprietății funciare de peste 50 de hectare. În ansamblu, aceasta a avut un puternic impact asupra evoluției economice, sociale și politice a României. În 1948, naționalizarea întreprinderilor industriale, de asigurări, miniere și de transport a finalizat ruptura și desprinderea de vechea ordine economică bazată pe economia de piață liberă, în favoarea centralismului și planificării socialiste.

Procesul de destructurare a modelului occidental al societății românești a continuat odată cu impunerea monopolului ideologic al partidului unic în toate sferele de activitate. Economia socialistă structurată în această epocă trebuia să urmeze teoretic modelul evolutiv al țărilor cu care România își împărțase soarta în Europa Răsăriteană. Dar, din nou, particularitățile unei evoluții atipice în plan politic, adică abaterea de la linia de conduită a comunismului european impusă de către Uniunea Sovietică, au avut consecințe nebănuite în epocă asupra manierei de evoluție a vieții economice din România.

Desprinderea din sfera sovietică nu s-a făcut prin revenirea la un model competițional de tip piață liberă, ci tot printr-un etatism de tip socialist, dar acum cu dominante inflexiuni naționale, cu o prioritate absolută pentru un efort comprehensiv de industrializare multiplanică și de conturare a unei independențe energetice, tehnologice și comerciale, menite să consolideze poziția partidului în raport cu orice fel de imixtiune externă în viața țării. A fost epoca de creștere economică accentuată, dar cu costuri, privațiuni și eforturi imense ale populației țării. De o manieră consistent politică, această epocă a fost și cea a deschiderii economice spre Occident, ilustrată prin racordarea tehnologică a României spre

cele mai semnificative orizonturi ale epocii. Energia nucleară, avionică, electronică de vârf sau altele din gamă ilustrează o etapă de modernizare intensivă, chiar dacă tot sub tutela unui dogmatism ideologic contraproductiv.

Ultimii ani ai regimului totalitar au consemnat și involuția dramatică a tuturor structurilor economice românești. Izolată din dublă perspectivă, economia a devenit una de autosuficiență, până la o autarhie economică cu consecințe extrem de grave pentru poziționarea ei strategică într-o lume în care schimbarea radicală era din ce în ce mai perceptibilă. Inadecvarea statului român de a adopta mecanismele concurențiale ce erau deja prezente în cele mai multe dintre țările cu același regim politic a făcut ca România să fie în preajma momentului căderii regimului comunist un caz dramatic, aparte în contextul țărilor socialiste, aceasta în pofida faptului că țara nu mai avea datorii externe și dispunea de competențe tehnologice și de însemnate resurse umane și materiale.

Cu atât mai mari au fost așteptările tuturor la sfârșitul acelui *annus mirabilis* 1989, când istoria s-a rescris și, desigur, aceasta nu se putea face fără răsturnările corespunzătoare în plan economic. „Întoarcerea la Europa” a întregii Europe Centrale și de Est a fost particulară în cazul României, țara cu cel mai distorsionat sistem economic din perspectivă comparativă și, în consecință, cu cel mai mare potențial de reformă radicală, structurală și de plasare pe un aliniament reformist semnificativ. În loc de aceasta, am avut o politică ezitantă de tip *stop and go*, ilustrativă pentru o tranziție haotică, cu un proces lent de privatizare, cu politici monetare ce nu au putut evita hiperinflația și cu o componentă socială ce a condus în timp și pentru prima oară în istoria țării la emigrare masivă, cu dramatice consecințe pe termen lung.

Dar, desigur, toate acestea se întâmplă pe fundalul procesului fast de aderare la Uniunea Europeană. Din 2007 încoace, destinul țării și, implicit, logica discursului economic se fac pe aliniamente europene, cu toate beneficiile și responsabilitățile implicate de acest statut. Economia României trebuie să facă față acum unei noi tipologii de provocări, pornind de la cele ale pieței unice, ale nevoii stringente de productivitate și competitivitate, de armonizare legislativă, dar și de educație economică la toate nivelurile. Numai în acest fel va reuși să își îndeplinească în secolul al XXI-lea, împreună cu noi toți cei care depindem de ea, menirea îndelung căutată pe tot parcursul istoriei moderne a României.

Prezenta lucrare este o diagnoză, dar și o analiză cu valențe de predicție a eforturilor făcute de poporul român pentru dezvoltarea și modernizarea economică, instituțională și socială a României timp de un secol, în strânsă legătură cu desfășurarea evenimentelor de cele mai diferite fakturi pe teritoriul României. Ea este compusă din două volume.

Primul volum, al zecelea din seria *Civilizația românească*, tratează evoluția macroeconomică timp de un secol în cele trei perioade specifice: 1918–1947 (economia interbelică, economia de război, economia perioadei de refacere și a celei de sub ocupație); 1948–1989 (experimentul economic din anii socialismului);

1990–2018 (tranziția la economia de piață funcțională, prin transformări instituționale și economice substanțiale și integrarea în Uniunea Europeană). Cel de-al doilea volum, *Civilizația românească 16*, aflat în pregătire, cuprinde analize sectoriale tratate în mod cronologic, cu aceeași periodizare. Acesta acoperă cele mai importante tematici cu impact asupra vieții economice, de la evoluția demografică la dezvoltarea unor ramuri economice de bază, analiza factorilor de dezvoltare și modernizare economică și socială și de siguranță în contextul internațional, instituțiile economice fundamentale.

La această lucrare, de mare întindere și complexitate, dar, în același timp, de profunzimea absolut necesară unui astfel de demers aniversar, au colaborat un număr mare de cercetători din institutele economice și sociale ale Academiei Române, cadre didactice din învățământul universitar de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și Academia de Studii Economice din București, precum și cercetători și specialiști cu preocupări îndelungate și competențe relevante în domeniile abordate. Tuturor acestora, precum și acelor care, în diferite forme, au contribuit la realizarea acestei lucrări, le adresăm deplina noastră grațitudine.

Coordonatorii

I.
Marea Unire
și evoluția economică
(1918–1948)

1. MAREA UNIRE DIN 1918 ȘI EVOLUȚIA ECONOMICĂ INTERBELICĂ

NICOLAE PĂUN

1.1. INTRODUCERE

Viața economică din epoca modernă are atributul inovației, transformării și dezvoltării.

Începând cu secolul al XVII-lea, creuzetul în care s-a plămădit lumea modernă, dinamica economică nu a mai putut fi explicată prin ea însăși, ci în corelație cu a celorlalte segmente din societate – politice, sociale, culturale. Gândirea economică și social-politică a trasat tot atunci suprafețe de contact nu totdeauna continue între sferele implicate în „jocul” societății moderne. *Una dintre aceste suprafețe conferă identitate relației dintre economic și politic.*

Relația *stat-economie-societate* s-a structurat, s-a dezvoltat și s-a poziționat continuu în interiorul paradigmei *liberalism-intervenționism*, care a marcat de altfel modernitatea.

Analizele românești din secolul al XX-lea privind aceste relaționări nu au diferit deloc de cele europene. S-au avansat în societate soluții pentru modernizarea și dezvoltarea comunității; intelectualii umaniști, experimentalisti, economiști, juriști etc. au asumat idei, soluții, teorii nu doar ca beneficiari, ci nu de puține ori în calitate de contributory apreciați la nivel european. Eugen Lovinescu, Mihail Manoilescu, Dimitrie Drăghicescu, Virgil Madgearu, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu etc. au generat înăuntrul societății românești emulația și susținerea necesară pentru încadrarea țării în modelul de dezvoltare occidental. Nu de puține ori, și politicienii s-au implicat în dezbaterile ideilor moderne, integratoare și le-au transpus în programe sau în acțiune politică.

Liniile de evoluție de după 1918 din cadrul gândirii și practicii economico-politice din țara noastră au ținut cont atât de realitățile cu care se confrunta modelul occidental, cât și de complexitatea dosarului economic la a cărui rezolvare erau chemate să răspundă.

La baza articulațiilor complexului economic românesc s-au poziționat legislația și instrumentele de intervenție statală. Răspunsul economiei s-a materializat în fapte și procese, înscrise la momente diferite în bilanțurile societății. Acestea surprind, prin amploarea lor, evoluția, dezvoltarea, modernizarea și europenizarea factorilor noștri economici.

Prin Constituția din 1923, opțiunea spre înnoire și modernizare a constituit un element de fermitate și consecvență.

România a reușit să mențină democrația parlamentară, în pofida puternicelor ingerințe venite din zonele autoritarismului. Economia de tip occidental a respins etatismul, așa cum și statul și instituțiile sale au refuzat totalitarismul, chiar dacă nu întotdeauna convingător.

Experiența românească nu a fost o simplă copie a modelului apusean, ci o apreciabilă racordare la spiritul european, în condiții socio-economice și geopolitice specifice, relativ diferite de cele ale Occidentului.

Rezultatele dezvoltării și modernizării vieții economice au fost pozitive, chiar dacă, din punct de vedere cantitativ și calitativ, au rămas modeste. Să nu uităm că în anul 1939 România se situa prin parametrii principali pe locuri modeste în clasamente europene. La producția și consumul de produse de bază era devansată de multe state ale continentului.

Datele pun în evidență, ca trăsătură fundamentală a economiei românești, gradul redus de valorificare a potențialului uman și a resurselor materiale, nivelul tehnic scăzut al aparatului de producție național. Cu toate acestea, nivelul economic atins ne-a permis să ne comparăm cu statele central-europene și să ne poziționăm în raport cu cele avansate la o parte dintre indicatori – industrie de utilaj minier și petrolier, energetic, tractoare, autocamioane, aeronautică, instrumente de control și de bord, industria de armament. În sistemul de complementaritate din cadrul relațiilor economice externe, România ocupa poziția de sursă de materii prime și, parțial, de piață de desfacere a fabricatelor industriale, de plasament al capitalurilor externe.

Condiționările războiului, aplicarea *Convenției de armistițiu* și îndeplinirea obligațiilor ce decurgeau de aici, plata datoriilor impuse prin prevederile economice ale *Tratatului de pace*, statutul de țară ocupată au contribuit într-o mare măsură la înrăutățirea situației economice a României și au slăbit capacitatea de rezistență a societății românești față de ofensiva modelului politic și economic sovietic, străin de tradițiile poporului și impus prin violență.

După 6 martie 1945, dar mai ales după recunoașterea Guvernului Groza de către SUA și Marea Britanie și reluarea relațiilor diplomatice, în februarie 1946, în pofida opoziției partidelor istorice și a monarhiei, s-a produs o amplă acțiune de transformare a economiei românești în conformitate cu modelul sovietic. Măsurile legislative adoptate au încălcat ordinea constituțională stabilită prin *Decretul nr. 1626 din 31 august 1944* prin care a fost repusă în vigoare Constituția din 1866, modificată în 1923. Aplicarea lor s-a făcut prin presiunea maselor, astfel că în România statul de drept – agresat, intimidat – nu a mai funcționat. De fapt, mărturii numeroase indică acțiunea deliberată a Rusiei de a crea confuzie și haos economic, pentru ca, în acest fel, România să fie pregătită pentru trecerea la economia comunistă. Programul bolșevizării României, inspirat de Moscova, a fost realizat fără nicio abatere. Înainte de orice, Partidul Comunist, în calitatea sa de mandatar al Kremlinului, a luat măsuri pentru înlăturarea adversarilor politici de pe scena

vieții publice și pentru distrugerea lor fizică. Mulți dintre aceștia au fost introduși fără niciun motiv sub incidența legii care pedepsea criminalii de război sau a dispozițiilor privind purificarea aparatului de stat. Aceste acțiuni au culminat cu înlăturarea monarhiei, adoptarea unei noi Constituții în aprilie 1948 și consacrarea economiei totalitare de tip sovietic.

Ideea fundamentală care a stat la baza întregului proces al stalinizării a fost aceea că statul trebuia să devină proprietarul, planificatorul și supraveghetorul întregii economii.

Reforma agrară din 1945 a determinat schimbări în structura proprietății agricole, realizându-se ceea ce s-a numit în epocă „lichidarea moșierimii din punct de vedere economic”, prin desființarea marii proprietăți funciare de peste 50 de hectare. În ansamblu, aceasta a avut un puternic impact asupra evoluției economice și politice a României. Urmarea esențială a fost dispariția proprietății mijlocii și mari și transformarea țării într-una de mici proprietari, vulnerabili și deja pregătiți pentru colectivizarea declanșată câțiva ani mai târziu.

După 28 decembrie 1946, când a fost naționalizată Banca Națională, comuniștii au unificat ministerele economice într-unul singur. În mai 1947, au înființat oficiile industriale. Prin aceste structuri, statul a obținut controlul asupra producției și desfacerii bunurilor industriale.

Către sfârșitul anului 1947, controlul și intervenția statului, realizate în conformitate cu legile adoptate de parlament, au devenit multilaterale și au cuprins principalele ramuri industriale.

La 11 iunie 1948, Marea Adunare Națională a votat *Legea naționalizării întreprinderilor industriale, de asigurări, miniere și de transport*. Prin acest act s-a finalizat ruptura și desprinderea de vechea ordine economică bazată pe economia de piață liberă, în favoarea centralismului și planificării socialiste. Unul dintre marile câștiguri anunțate de autorități a fost încetarea dependenței economice de străinătate. Se uita însă că în economia românească principalul proprietar era URSS, prin celebrele *sovromuri*...

Măsurile pentru restructurarea sistemului politic s-au succedat și ele cu rapiditate în cursul anului 1948: o nouă Constituție a fost votată în aprilie, naționalizările s-au legiferat în iunie, planificarea în economie s-a introdus de la 1 iulie, reorganizarea învățământului și a tuturor instituțiilor culturale după model sovietic s-a realizat în august. Procesul de destructurare a modelului occidental al societății românești a continuat triumfal, odată cu impunerea monopolului ideologic comunist în toate sferele de activitate. Mijloacele de informare au intrat sub controlul statului, cenzura a devenit omniprezentă, bibliotecile și librăriile au fost epurate. Scriitorii au fost încadrați în asociații profesionale supuse și ele cenzurii. Creația artistică a fost pusă în slujba construirii socialismului. Tot în aceeași direcție s-a înscris și epurarea marilor personalități ale culturii române din sistemul de învățământ și din Academia Română. În locul acestora au fost promovate elemente „sănătoase”, care au reușit să scoată România din istoria Europei pentru mai mult de 50 de ani.

1.2. DOCTRINE ECONOMICE. LIBERALISM-INTERVENȚIONISM ÎN MODERNITATEA ROMÂNEASCĂ

Gândirea din țara noastră în legătură cu viața economică s-a cristalizat lent. Influențe sporadice ale doctrinei liberale pot fi găsite în scrierile lui Nicolae Șuțu¹. O primă concepție clară a oferit-o contemporanilor Ion Ghica – considerat primul economist român².

Prin lecția despre importanța economiei politice ținută în 1843 la Academia Mihăileană, Ghica a conturat din doctrina clasică partea care era nu numai cea mai susceptibilă de popularizare, dar și aptă de a pleda pentru interesele exportului liber și adecvată scopului de a lega interese și idei între o Românie nouă și Occidentul exportator de produse manufacturiere.

În anii organizării statului modern, același Ion Ghica și-a pus amprenta asupra capitolului economic din mesajul domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859), cu referire directă la libertatea economică consacrată oficial și receptată cu satisfacție de către membrii Societății de Economie Politică din Franța și Belgia³. Ion Ghica scria despre rolul economic al statului că, „în materie de schimb, ca și în modul de a conduce toate celelalte interese sociale, ar fi de dorit ca guvernul să-și concentreze acțiunea numai întru a menține ordinea publică, a opri pe cei interesați de a opri pe cei slabi și a îngriji de sănătatea generală”.

Concepția *neintervenționismului* se regăsește și la ceilalți economiști români de influență liberală, precum Ion Ionescu de la Brad și Ion Strat, raportor ai viitoarei *Convenții comerciale cu Austro-Ungaria*⁴.

¹ Veverca I. (1936), *Nicolae Șuțu: Viața, activitatea și opera întâiului economist ideolog din România, 1798–1871*, București.

² Ghica I. (1937), *Scrieri economice*, Ediție îngrijită și comentată de I. Veverca, vol. 1–3, București.

³ Murgescu C. (1987), *Mersul ideilor economice la români*, vol. I, București, p. 52; Regnault E. (1855), *L'histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, p. 13–18.

⁴ Indiferent de momentul pe care l-au considerat punct de plecare al modernizării României (*Mișcarea Cărvunarilor* pentru E. Lovinescu sau *Tratatul de la Adrianopole* pentru V. Madgearu sau Șt. Zeletin), un lucru se poate afirma cu certitudine: principalele curente interbelice își au sorgintea la începutul secolului al XIX-lea, când România intra pe rutele comerciale ale modernității și ale capitalismului.

Odată intrate pe aceste rute ale comerțului internațional, se observă o preluare și asimilare a teoriilor dominante din Occident de către generațiile de studenți români din perioadă. Aceasta, deoarece, pe baza relațiilor de afaceri, țările respective exportau în România cultura și civilizația lor, mai ales prin intermediul studențimii române. Se creează astfel, după 1829, prima generație de intelectuali români cu studii în străinătate: Brătianu, Rosseti, Quinet, Kogălniceanu – toți foști studenți la Paris, susținători de frunte, în România, ai ideologiei revoluționare de la 1789. Revoluția de la 1848 va fi momentul lor de exprimare, punând pe tapetul politic al României concepțiile rousseauiste și raționaliste franceze, care ofereau ca soluție la evoluția unui stat revoluția socială. În acel moment s-a născut în România mișcarea revoluționară favorabilă înnoirilor de substanță ale țării. Toate aceste date îl fac pe E. Lovinescu să afirme în capitolul dedicat *forțelor revoluționare* din *Istoria civilizației române moderne* că: „Mișcarea pașoptistă reprezintă tocmai gestul istoric prin care s-a imprimat procesului nostru de formație o direcție revoluționară, singura sociologic cu putință popoarelor împiedicate de la mersul lor evolutiv” (p. 113).

Având în vedere puținele argumente ale unei Româнии care și-a subordonat strategia dezvoltării economice obiectivului major din epocă, independența, liberalismul economic a însemnat, în fapt, aderarea la condiția istorică a realizării individualității și independenței politice și economice a națiunii noastre⁵.

Se contura o școală de economie națională menită să consolideze prefacerile radicale petrecute în structura statului român modern. Dacă Nicolae Șuțu, P. Mavrogheni, I. Ghica se gândiseră la folosul unui comerț în variantă liber schimbistă, dacă D. Pop Marțian nu insista, la rândul lui, asupra posibilităților de a ne prelucra singuri materia primă, P.S. Aurelian a făcut „din predicarea acestei doctrine scopul de căpetenie al vieții sale”⁶. El a constatat că factorii de decizie politică din stat nu aveau la acea dată un program de perspectivă susținut de un „plan al ameliorațiunilor economice de care țara are nevoie”⁷.

Istoriografia română, atât cea veche, cât și cea recentă, analizând segmentul de gândire economică din a doua jumătate a secolului trecut, a apreciat corect că *disputa dintre liberul schimb și protecționism s-a accentuat după 1875*, momentul *Convenției comerciale cu Austro-Ungaria*. Relațiile comerciale dintre Transilvania și Vechiul Regat au fost întrerupte practic prin războiul vamal desfășurat în anii 1887–

Pe filiera ideologică franceză pornită de la filosoful René Descartes, întemeietorul raționalismului, se conturează în România jumătății de secol al XIX-lea *curentul revoluționar* accelerator al înnoirii. Transpus mai ales în teoriile noului Partid Liberal, acest curent își va găsi puternice reverberații și în perioada interbelică, în diferitele soluții de înnoire a țării.

Cel de-al doilea mare curent al secolului al XIX-lea în România este cel *reacționar*. Respectându-și întru totul explicația, el se pliază perfect pe cel de-al doilea moment economic al României, cel de după 1875, când țara iese de sub hegemonia economică anglo-franceză și intră sub cea germano-austriacă, după cum afirma Șt. Zeletin. În deceniul al nouălea al veacului al XIX-lea, burghezia română se depărtează de capitalismul englez și se apropie de cel german: „și cu aceasta, Berlin-Viena va moșteni și pe teren politic rolul pe care-l avusese mai înainte Paris-Londra”. Din acest moment, moda studiilor se mută de la Paris la Berlin, apărând astfel generația criticii „formelor fără fond” ale României.

Prezent mai ales în Moldova, reprezentat de mișcarea „Junimea” prezidată de Titu Maiorescu, curentul reacționar s-a structurat pe filiația filosofiei germane a evoluționismului. Având ca reprezentant de seamă pe Spengler, teoria evoluționistă prevedea că progresul normal al unei societăți este evoluția sa firească de la o etapă la alta, bazată pe datul strămoșesc și tradiția națională. O întreagă pleiadă de artiști, poeți, scriitori, politicieni, boieri se pliază pe acest curent, dând naștere la câteva ipostaze: *poporanism*, prin G. Ibrăileanu și H. Sanielevici, susținuți de revista literar-culturală *Viața românească*; *sămănătorism*, cu Nicolae Iorga în fruntea mișcării așezate în jurul revistei *Sămănătorul*; *junimismul*, apărut în 1864, reprezentat de Titu Maiorescu și P.P. Carp și de M. Eminescu, Ion Creangă și I.L. Caragiale mai apoi. Toți acești promotori de ideologii sau de cultură au apărut evoluționismul și s-au împotrivit, criticând toate formele moderne de cultură și civilizație aduse din Apus. În acest sens, nu fără spirit de revoltă, afirma Lovinescu că: „Toate curentele organizate, ce ne-au configurat viața sufletească în a doua jumătate a veacului trecut, și aproape toate conștiințele critice, individuale și fără distincțiuni regionale s-au arătat potrivnice formației revoluționare a societății și culturii noastre” (p. 186).

⁵ Demetrescu E. (1936), *Influența școlii economice liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, p. 180–181; *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 236–240; Zane G. (1980), *Studii*, București, p. 155.

⁶ Aurelian P.S. (1970), *Opere economice*, București, p. 78.

⁷ Murgescu C. (1967), *Un economist reprezentativ al secolului său, P.S. Aurelian*, studiu introductiv la Aurelian P.S., *Opere economice*, Ed. Academiei Române, București, p. LV.

1894. Conflictul a izbucnit tocmai într-o perioadă în care în Europa se trecea de la mica industrie meșteșugărească la marea industrie, ceea ce a împiedicat Transilvania să recupereze decalajul semnificativ care o separa de industria din vestul Europei, mai ales că aceasta, aflându-se în mâinile etnicilor germani (sau/și șvabi), intrase pe rutele revoluției industriale și beneficia de debușee germane în Vechiul Regat.

România întregită era pentru etnicii germani „un nou teritoriu economic”, constituit *de jure* acum, pentru că, *de facto*, el produsese efecte pozitive. Economistul sas Fred Sigerus acorda Transilvaniei rolul de centru al industriei noului stat român, argumentele sale fiind existența întreprinderilor săsești, resursele energetice, bogățiile naturale, dar și „cultura înaltă a locuitorilor ei”⁸. Un alt autor sas, Ewald Sindel, afirma în anul 1925 că, prin unirea cu România, Transilvania își asigura un *hinterland* pentru produsele sale, iar provincia forma partea cea mai importantă a României, cu o contribuție esențială la economia națională⁹ (vom reveni la aceste chestiuni). Aceeași istoriografie a relevat drumul spre emancipare economică ce a dat câștig de cauză protecționismului (nu putem omite aici importantele congrese economice din 1882 și 1884)¹⁰.

Consecințele negative ale *Convenției cu Austro-Ungaria* au impus *protecționismul*, care a și generat o „nouă pornire a ideilor economice în România”¹¹.

Problema dacă *statul* trebuia imperios necesar să-și asume sarcini în domeniul economic a devenit o *prioritate* în dezbaterile asupra *evoluției, dezvoltării, modernizării și europenizării* României după Marea Unire.

Analizele românești au încorporat momentul istoric de la 1 Decembrie 1918, accentuându-i continuitatea cu structurile anterioare și integrându-l în strategia de modernizare a țării, concepută și aplicată de principalele partide politice în actul de guvernare.

Cerințele obiective ale momentului și impactul european au solicitat gândirea economică și politică să se pronunțe pentru rezolvarea proceselor de integrare și refacere economică, să contureze strategia dezvoltării viitoare. Această strategie a ținut cont de nevoia acută de progres tehnic, de schimbarea economiei dintr-una predominant agrară într-una agrar-industrială, prin accelerarea și diversificarea industrializării, prin sporirea investițiilor de capital, creșterea produsului social și a venitului național, acordându-se importanța necesară capitalului, conducerii și forței de muncă.

Obiectivele de modernizare și integrare a României în modelul de dezvoltare occidental nu puteau fi promovate fără intervenția activă a statului în câmpul vieții economice. În condițiile unei țări ca România, aflată în faza de maturizare a fizionomiei capitaliste, cu un proces dinamic de acumulare, cu o burghezie care

⁸ Sigerus F. (1920), *Grossrumänien ein neues Wirtschaftsgebiet*, Reimar Höbling Verlag, Berlin, p. 21.

⁹ Sindel E. (1930), *Volkswirtschaftliche und handelspolitische Bedeutung Siebenbürgens für das Reich*, în Rohrbach P., Rudolph H., *Das Auslanddeutschum im Unterricht. Deutsche Kolonialsiedlungen*, Verlag O.O. Co. (f.l.), p. 39-40.

¹⁰ Botez C., Saizu I. (1988), *Acțiuni ale României după Războiul de Independență*, „De la Plevna politică la Plevna economică”, Ed. Junimea, Iași, p. 54-152.

¹¹ *Ibidem*.

făcea eforturi pentru a-și depăși statutul economic de clasă mijlocie pentru a se înscrie pe traseele finanței europene, apelul la ajutorul statului a fost o constantă a dezvoltării, singura alternativă pe care o considerau nu puțini specialiști români, din grupul cărora se detașa Mihail Manoilescu. Această opțiune nu a exclus vocile care și-au manifestat simpatia pentru *liberalismul clasic* – G. Tașcă, N. Dașcovici.

În noua perioadă istorică au devenit vizibile în politicile economice mai ales elementele *intervenționismului statal*. Strategia dezvoltării industriale era corelată cu principiile de bază ale reformei agrare.

Criticând legislația industriei pentru caracterul ei neutru, doar de cadru legal, Mihail Manoilescu a cerut măsuri de „organizare și îndrumare a ansamblului de producție industrială”. Statul trebuie – insistă celebrul tehnocrat român – să-și asume problemele de organizare, să controleze cei doi factori decisivi ai industriei – „utilizarea rațională a energiilor” și „valorificarea maximă a materiilor prime”. Aducând în discuție potențialul energetic, el solicita statului să realizeze și o inventariere generală, să elaboreze un plan tehnic și un proiect economic de exploatare.

Legat de valorificarea materiilor prime, M. Manoilescu pornea de la ideea dreptului statului de a influența dezvoltarea unor ramuri industriale de interes național, de a face o politică industrială diferențiată, de „selecționare” a diferitelor industrii, acordând preferință celor care folosesc minimum de combustibil și de materie primă și dau maximum de valoare, celor cu un minimum de lucrători și cu producții superioare. El merge cu analizele până la detalii pentru fiecare sector industrial și propune planuri de ramură realiste, bazate pe criteriul eficienței. Din această perspectivă, a solicitat autorității publice implicare în creditare și intervenție din interiorul sistemului economic. El dezvoltă ideea instituțiilor de credit specializat, subvenționarea și dezvoltarea, dirijarea industriilor în funcție de interesul general național¹², într-un context mult mai larg decât sfera economicului, luând în calcul și aspecte sociale, politice, culturale, morale¹³.

Strategia dezvoltării agrar-industriale a României presupunea un mare număr de cadre specializate. M. Manoilescu se detașează în epocă și prin importanța pe care o acorda dezvoltării învățământului tehnic, învățământului în general, considerat „cheia de boltă a procesului de modernizare a întregii societăți românești”¹⁴.

Atitudinea europeană avansată, conformă cu cele mai noi abordări ale timpului privind promovarea competenței economice și tehnice, a „forțelor morale” necesare economiei, așază studiile lui Mihail Manoilescu printre cele mai cunoscute din Europa de atunci, cu o actualitate care s-a prelungit până în zilele noastre. În centrul națiunii, el plasează dezvoltarea economică – condiție esențială a consolidării statului național unitar, a independenței sale economice și politice, a valorificării bogățiilor solului și subsolului. Atrage atenția că nu numai puterea statului, ci însuși viitorul țării depinde de capacitatea punerii în mișcare a energiei națiunii.

¹² Manoilescu M. (1923), *Neoliberalismul*, în Gusti D., Iorga N., *Doctrinile partidelor politice*, București, p. 141–161.

¹³ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁴ *Ibidem*, loc. cit.

Neoliberalismul

Conceptele promovate de Mihail Manoilescu, alături de altele din epocă la fel de valoroase, datorate unor personalități ca Vintilă Brătianu, I.G. Duca, dr. I.N. Angelescu, Dimitrie Drăghicescu, Al. Topliceanu, Ștefan Zeletin și alții, au consacrat *neoliberalismul* din spațiul românesc interbelic.

Neoliberalismul în concepția Partidului Național Liberal, în accepțiunea doctrinei propriu-zise promovate de acesta, a însemnat calea spre „progresul social sub toate formele”, în cadrul „proprietății individuale”, printr-o „mișcare organizată”, prin „ordine”, „democrație”, „naționalism” și „armonie socială”. Aceste elemente erau considerate de I.G. Duca „coloane de sprijin ale templului liberal”¹⁵. Statul avea dreptul și obligația să acționeze asupra economiei doar pentru: 1. apărarea intereselor consumatorilor; 2. asigurarea unor izvoare de venit pentru autoritatea publică; 3. apărarea intereselor economiei naționale supuse unei presiuni concertate din partea marilor puteri; 4. consolidarea financiară și a valutei naționale.

Noul liberalism, adică *neoliberalismul*, păstra din secolul al XIX-lea fondul de idei liberale: viața socială bazată pe libertatea individului și a interesului personal; sfera publică receptivă la progres; statul situat deasupra claselor sociale; concurența, cererea și oferta; evitarea luptei de clasă.

Ștefan Zeletin, personalitate centrală a neoliberalismului românesc, prezenta doctrina „ca un moment de măreție unică, cum e și substratul său – capitalismul european – în istoria economică a lumii”¹⁶. Este adevărat, și el accepta perioada de criză a liberalismului, dar o justifica drept o trecere de la un stadiu inferior la altul superior. „Astăzi – scria el în 1927 – burghezia se află în procesul de trecere de la liberalism la vârsta matură a imperialismului, a cărei temelie este supremația Marii Finanțe. Zbuciumul acestei tranziții este tocmai ceea ce alcătuiește așa-zisa «criză a liberalismului»; ea va zămisi un nou liberalism – un neoliberalism”¹⁷.

Doctrina se caracterizează – după Zeletin – prin intervenția statului în economie, apariția marii finanțe care îi silește pe industriași să se înțeleagă între ei, să formeze carteluri, trusturi și sindicate pe verticală și orizontală, să aducă armonie între oamenii de afaceri¹⁸.

Nu ne-am propus să dezbatem opera lui Zeletin sau pe a lui Manoilescu – ambele interesante și pline de idei. Oligarhia financiară a antrenat, în accepțiunea lui Ștefan Zeletin, procese economice și politice caracterizate prin: 1. naționalizarea capitalului; 2. dezvoltarea producției naționale și 3. organizarea acesteia după un plan unitar.

Ne asociem tezei enunțate de acesta, după care Constituția din 1923 este actul de naștere al neoliberalismului românesc¹⁹, consacră intervenția puterii de stat

¹⁵ Duca I.G. (1996), *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice, 19 prelegeri organizate de Institutul Social Român*, Ed. Garamond, București, p. 104.

¹⁶ Zeletin Ș. (1927), *Neoliberalismul*, București, p. 71.

¹⁷ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁸ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁹ Vezi și Agrigoroaiei I. (2005), *Despre neoliberalismul românesc. Teze și idei*, Xenopoliana, nr. 1–4, p. 103–112.

și înțelegerea libertăților individuale ca „funcții sociale”²⁰. Spre deosebire de cea din 1866, noua Constituție a luat în calcul nevoile sociale și a dat o nouă formulare dreptului de proprietate. Liberalismul clasic aprecia proprietatea ca sacră și inviolabilă, în timp ce neoliberalismul o admite ca funcție socială și precizează exproprierea pentru cauză de utilitate publică. Pe acest temei, Constituția din 1923 proclamă principiul naționalizării subsolului.

Ștefan Zeletin înțelege neoliberalismul ca reevaluare, modernizare și adaptare a liberalismului din secolul al XIX-lea la noile condiții concret-istorice, cu ajutorul statului.

Neoliberalismul a fost în primul rând un ansamblu de idei aplicate în zona economică, prin contribuția teoreticienilor din jurul Partidului Național Liberal, dar nu numai, Mihail Manoilescu fiind excepția – el venind dinspre Partidul Poporului. Chiar și liberalii Vintilă Brătianu, C.I. Băicoianu, N. Basilescu, I.N. Angelescu, I.G. Duca, D. Drăghicescu, Ștefan Zeletin ș.a. au prefigurat în mod diferit unele probleme economice, ca, de pildă: industrializarea, reforma agrară, proprietatea, locul statului și altele.

Doctrina țărănistă și „statul țărănesc”

În perioada imediat următoare Marii Uniri, doctrina economică a curentului țărănist²¹ era constituită. De la început, *țărănismul* s-a caracterizat prin eclectismul său. Corespunzător unei baze sociale eterogene și diversității surselor de inspirație, alături de unele idei reluate din moștenirea poporanistă, se găsesc și idei socialiste asociate cu lupta de clasă²².

Constantin Stere, Virgil Madgearu, I. Mihalache, I. Răducanu, M. Ralea, E. Ene, Gh. Zane și alții au considerat ca idee fundamentală a țărănismului capacitatea țărănimii constituite într-un partid politic de a edifica un „stat țărănesc”²³. Baza economică a acestuia era considerată „gospodăria țărănească bazată pe muncă”, iar pârghia pentru realizarea lui – *cooperația*.

În viziunea țărănismului, statul era un instrument al ordinii, echilibrului și libertății cetățenești pentru toți membrii societății, indiferent de apartenența de clasă. România, ca o țară cu o producție mică, țărănească, nu putea să dezvolte un stat asemănător celui occidental, bazat pe o economie capitalistă puternic industrializată. De aceea, țărăniștii, aducând critici liberalilor, considerau că aceștia au procedat anarhic, fără respectarea tradițiilor vieții românești, fără a ține seama de „condițiile de viață și de propășire ale poporului nostru, de scopul comunităților ce s-au creat în acest stat”²⁴.

²⁰ Zeletin Ș., *op. cit.*

²¹ Vezi pe larg Oroian M. (2004), *Doctrina economică a țărănismului în România*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, p. 328.

²² Drăghicescu D. (1921), *Evoluția ideilor liberale și un apel către locuitorii din România Mare*, București, p. 54.

²³ Ornea Z. (1980), *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Ed. Eminescu, București, p. 313–315.

²⁴ Vezi pe larg o întreagă istoriografie despre ideologia și doctrina economică a țărănismului în Constantinescu O. (1973), *Critica teoriei „România – țară eminamente agricolă”*, București; Ionescu T. (1974), *Doctrine economice contemporane*, Universitatea Cluj-Napoca; Bozga V. (1975),

Statul monarhic constituțional trebuia să se bazeze pe o organizare politică, economică și socială larg descentralizată și o organizare centralizată pentru serviciile necesare exercitării funcțiilor fundamentale – baza ordinii publice, apărarea națională, afacerile străine, justiția, învățământul public, igiena națiunii și dirijarea economiei naționale. Regimul social-economic cooperatist era considerat a fi cel mai indicat să încurajeze agricultura, să facă din industrie o ramură complementară celei dintâi.

Ion Răducanu reproșa liberalilor că au practicat un *intervenționism* (*neoliberalism*) în folosul marii burghezii bancare și industriale, al oligarhiei. Mergând pe această idee, el acuză aparatul de stat că a dat valoare națională lozincii „Îmbogățiți-vă!” și a pus patrimoniul statal la dispoziția acestui eșantion al marii burghezii²⁵. Cu alte cuvinte, spunea el, în România, prin neoliberalism, s-a creat o suprastructură politică, inadecvată situației economice de fapt a „formelor fără fond”.

Doctrina țărănistă sugera statului să nu rămână static, ci să evolueze împreună cu formele economice și sociale care l-au generat. De aici și ideea că, indiferent de noua haină îmbrăcată în urma procesului evolutiv, statul urma să-și asume „funcții economice cât mai întinse”²⁶, prin intervenția activă în procesul de producție.

Iuliu Maniu opina că „înmulțirea și ramificarea neîncetată a serviciilor publice” este o realitate: „statul de azi, exponent al civilizației, dezvoltându-și activitatea în raport cu această civilizație, își întinde neîncetat sfera de atribuții în toate domeniile vieții, monopolizând în folosul său cele mai diferite preocupări românești”²⁷.

Extinderea funcțiilor publice – remarca și Armand Călinescu – peste anumite limite raționale devenea insuportabilă pentru bugetele țării. El fixa ca obiectiv imediat „reorganizarea serviciilor publice, suprimarea funcționarilor sinecuriști, raționalizarea celorlalți, cu o salarizare corespunzătoare”²⁸.

Ion Mihalache s-a implicat, la rândul-i, în dezbaterile conceptuale, argumentând că acest tip de stat aparține viitorului, cu specificul național al muncii românești, al structurii economice, sociale și spirituale, el devenind un adevărat stat muncitoresc care va înlocui statul capitalist bancar. În cadrul acestuia, proprietatea individuală era acceptată în măsura în care era admisă de lege. Politicianul țărănist promova etatizarea treptată a industriei, ca mijloc de

Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale, București; Nicolae Văleanu I. (1977), *Confruntări în gândirea economică privind evoluția economiei românești*, în vol. *Progresul economic în România 1877–1977*, București; Todosia M. (1978), *Doctrine economice contemporane*, Iași.

²⁵ Răducanu I. (1934), *Ficțiuni bugetare și monetare. Observații critice asupra bugetului statului pe 1934–1935*, București, p. 6.

²⁶ Scutaru I. (1935), *Statul țărănesc din punct de vedere economic și politic*, cu o prefață de Ion Mihalache, președintele PNȚ, București, p. 3.

²⁷ *Lege pentru organizarea ministerelor, însoțită de expunerea de motive a d-lui Prim-Ministru Iuliu Maniu*, Ed. a II-a, București, 1930, p. 12.

²⁸ Călinescu A. (1938), *Discursuri parlamentare 1926–1933*, București, p. 49.

înlăturare a exploatării muncii salariate și a țăranimii, datorate decalajului dintre prețurile produselor industriale și agricole²⁹.

Noțiunea de „stat țăranesc” era asociată de G. Zane cu cea de „economie țăranescă”, deosebită radical de cea capitalistă. Noul stat nu se putea realiza de la sine, ci printr-o anumită politică economică dirijată – în opinia economistului Vasile Serdici. El mai susținea că „statul țăranesc” avea dreptul, în numele colectivității, să intervină în procesul de producție, de circulație și de retribuire. Acest organism de tip nou ar fi fost capabil să adapteze producția consumului, să realizeze corelația atât de necesară între ramurile economiei naționale, în primul rând între industrie și agricultură³⁰.

Ca mijloc de dirijare a economiei naționale, „statul țăranesc” avea menirea – în viziunea lui I. Mihalache – să aplice în practică programul economic al Partidului Național Țăranesc, care punea în centrul său „valorificarea întregului potențial de muncă națională, prin utilizarea bogăției solului, inteligenței și muncii românești”. Sectoarele economiei agricole se bazau pe cooperative, considerate ca o reacție la capitalism³¹.

Economia dirijată, dezvoltă conceptul Ion Mihalache, nu exclude capitalismul individual, îl acceptă, dar îl încadrează într-un program de stat controlat, îndrumat.

Economia dirijată și „statul țăranesc” erau fundamentale în programul economic al PNȚ. Prin toate dezvoltările sale, acesta se încadrează în limitele economiei capitaliste, susține proprietatea privat-capitalistă în industrie și agricultură, dar o completează cu forme de proprietate mixtă – de stat și particulară – și mai ales cooperatistă.

Reprezentanții *doctrinei țăraniste* au propus cu insistență acest nou tip de stat. *Declarativ, statul țăranesc nu era capitalist. Cu toate acestea, proprietatea individuală rămânea fundamentul „căii a treia de evoluție” – țăranescă, agrariană.* În contextul asamblării doctrinei, ideologii au contribuit prin studii, dar s-au și implicat politic în actul de guvernământ și în elaborarea politicii economice a statului. Ei nu au negat varianta statului neoliberal care funcționa în România la momentul venirii PNȚ la conducere, însă au accentuat întărirea intervenției statului în economie.

Strategia dezvoltării și modernizării economice, politice, social-culturale era menită să consolideze și să integreze țara în modelul occidental. Ea a fost elaborată după 1918 și a beneficiat de aportul partidelor parlamentare. Această masivă susținere pentru europenizarea țării a generat efecte pozitive în societate. Nu trebuie să ne surprindă, în acest context, alternativa „statului țăranesc” la cel neoliberal; PNȚ l-a conturat doar doctrinar în programul partidului din 1935, după Marea Criză: „în ordinea economică, în fața anarhiei, etatismul se găsește în plină ascensiune, în toate părțile; intervenția metodică și conștientă a statului pentru

²⁹ Mihalache I. (1944), *Statul țăranesc*, București, p. 14–15.

³⁰ Serdici V. (1935), *Două conferințe: În jurul statului țăranesc și Regimul nostru de azi, cauza ruinei comerțului exterior*, București, p. 3.

³¹ Discursul d-lui Ion Mihalache ținut la Congresul PNȚ din 4 martie 1937, București, 1937, p. 20.

îndrumarea, regularea și normalizarea vieții economice constituie astăzi bazele economiei dirijate”³². Programul a pus semnul egalității între *intervenționismul statal* în general, care putea însemna și *neoliberalism*, și *economie dirijată*. Confuzia era de altfel frecventă în gândirea epocii. PNT, în programul din 1935, preciza explicit că „*economia dirijată* nu însemna o economie de tip nou, ci una bazată pe coexistența sectoarelor: *individualist, etatist și cooperatist*, ultimul fiind cel mai important în statul țărănesc”³³.

Tezele programului PNT sunt valoroase, chiar dacă ideea „statului țărănesc” bazat pe cooperatie nu s-a dovedit viabilă din perspectiva dezvoltării și a integrării României într-o societate occidentală bazată pe industrialism și individualism. Dezbateră generată de oportunitatea mai multor structuri economico-statale bazate pe forme de proprietate diferite, aflate în raporturi de colaborare, a stimulat soluțiile la criza sistemului bazat pe modelul neoliberal. „Noi, domnii deputați, proclama I. Răducanu de la înalta tribună a Parlamentului în 1938, pentru ordinea economică socială de mâine vedem o pluralitate de sisteme care coexistă și nu putem spune că vom avea numai o cooperatie, numai cooperatism sau numai individualism economic, ci va fi o îmbinare armonică, sperăm cel puțin să fie, și pe această cale trebuie să mergem”³⁴.

Statul corporatist

Concepția lui Mihail Manoilescu din anii 1930–1938, inspirată din corporatismul italian, este plasată cel mai la dreapta între modelele de organizare și dezvoltare a societății românești. Corporatismul „integral” și „pur” agregat de gânditorul român se bazează pe corporații autonome³⁵ și își propune patru obiective – al solidarității naționale, al organizării, al păcii și colaborării și al decapitalizării. Manoilescu înțelege prin noul model un sistem organic, varianta optimă a relației stat-națiune. Statul „etic” musollinian, *Weltanschauungstaat*-ul lui Hitler sau statul „purător de idealuri” – propus de el – nu trebuiau să se supună cetățenilor, ci să fie un îndrumător, un educator, o forță proprie, autonomă, îndreptată înspre mase, pentru a le perfecționa și înălța³⁶. Noua viziune asupra statului era soluția la cel burghezo-democrat, bazat pe partide politice, incapabil de organizare, mai ales în ordinea economico-socială. În statul liberal existent predomina centralismul administrativ și descentralizarea, până la anarhie, a vieții economice. În statul corporativ – după Manoilescu – se manifesta o relativă centralizare „economică pentru raționalizarea activităților economice speciale, însoțită de cea mai largă descentralizare politică și administrativă”. În spiritul politicii autarhice italiene, acest stat susține industrializarea țării până la

³² Programul PNT votat de Comitetul Central Executiv în Ședința de la 2–6 februarie 1935, București, f.a., p. 6–7.

³³ *Ibidem*, loc. cit.

³⁴ Răducanu I. (1935), *În apărarea cooperației*, București, p. 23.

³⁵ Manoilescu M. (1937), *Doctrinile și teoriile noastre în lumina criticei. Răspuns d-lui profesor Gh. Tașcă*, Extras, București, p. 11.

³⁶ *Ibidem*, loc. cit.

„limita puterii naturale”, până la satisfacerea consumului intern. Politica economică urma să găsească acele mijloace pentru a utiliza cât mai puțin capital străin. Programul de industrializare a României trebuia astfel conceput încât să se desfășoare în paralel cu realizarea unor mari lucrări publice menite să activeze piața muncii, să completeze utilajul economic național. Pentru ambele direcții se putea folosi și munca obligatorie a soldaților.

Statul corporativ „integral” și „pur”, odată acceptat, putea să devină o forță din interiorul economiei. Noua sferă publică ar fi înglobat și corporațiile considerate organe de drept public.

Reforma economică și socială corporativă pe care Mihail Manoilescu o teoretizează își propune ca finalitate, în primul rând, schimbarea structurilor și conținutului statului neoliberal și „ierarhizarea” intereselor naționale ale corporațiilor, după care ar fi urmat cele individuale ale întreprinzătorului.

Încă o dată, ca de atâtea ori în prestigioasa-i activitate științifică și politică, Mihail Manoilescu a șocat și a incitat gândirea economică românească. El a anticipat cu câțiva ani mai devreme trecerea României de la economia neoliberală, bazată pe Constituția din 1923, la ceadirijată, etatistă, bazată pe noua Constituție din 1938.

Planismul și gândirea tehnocrată

Tot mai mulți economiști se vor pronunța spre sfârșitul deceniului al patrulea în favoarea intervenției statale, văzute ca o cuprindere responsabilă a autorității publice în ansamblul social-economic. În presa de specialitate, în conferințele extensiunii academice publicate sub egida Academiei de Comerț și Industrie din București și Cluj, în rapoartele camerelor de comerț și industrie, numitorul comun al dezbatelor l-a constituit noua economie chemată să ofere soluții practice marilor probleme cu care se confrunta societatea. Pe acest fond de rigoare științifică, se va renunța parțial la doctrinele de partid, care oricum se auzeau tot mai puțin după 1938.

Specialiștii considerau că statul trebuia să elaboreze noua linie intervenționistă bazată pe diversitatea formelor de proprietate, în cadrul căreia „actorii” trebuiau stimulați, în dinamica lor, prin prognoze, planificare și chiar prin planuri anuale sau cincinale de dezvoltare.

Noua școală de gândire economică i-a avut ca lideri pe Mihail Manoilescu, Mitiță Constantinescu, Victor Slăvescu, Victor Jinga, George Strat. Primul renunțase la modelul corporatist și devenise deja celebru prin lucrarea care i-a adus notorietate europeană, receptată și apreciată de un Jacob Viner, Firmin Qoules, Ernst Wagemann, Bertil Ohlin, Werner Sombart, Henri Guiton, Bert Hoselitz – *Teoria protecționismului și a schimbului internațional*. Economistul francez André Piettre, o altă somitate alături de cei enumerați mai sus, s-a și grăbit să o treacă în lista celor mai valoroase studii de istorie a economiei din toate timpurile. Mihail Manoilescu, în calitate de ministru la industrie și comerț, era convins că, fără un

plan economic, România „nu va ieși la liman din noianul de dificultăți în care a fost azvârlită de valurile depresiei mondiale”³⁷.

C.D. Bușilă – unul dintre economiștii de prestigiu din epocă, l-a confirmat pe Manoilescu în privința necesității *planului* și a subliniat că nu sunt suficiente doar expuneri în Parlament sau stabilirea unor principii rigide de politică economică, ci este nevoie de „lucrări practice”³⁸. P.P. Dulfu considera, la rândul-i, că era necesar „ca orice lucrare să corespundă interesului general, să facă parte dintr-un plan de ansamblu”³⁹.

Planismul a fost teoretizat după criză de tot mai mulți specialiști – Constantin Ghidel, Nicolae Petra, I. Veverca, Șt.J. Popescu, Mitiță Constantinescu. Ei au plecat de la ideea – subliniată de Mihail Manoilescu – a antitezei dintre „libertate neîngrădită și organizare”⁴⁰.

Constantin Ghidel a încadrat elementele naționale și le-a ierarhizat juridic prin instituții, fie în forma „heteronomă” – atunci când totul pornea de la centru spre periferie –, fie în forma „autonomă” – când se respecta caracterul organic al construcției; celulele economice private colaborau cu centrul printr-o adeziune liber consimțită, voluntară⁴¹.

Planul economic era, în concepția lui V. Scărlătescu, o pârghie menită să îmbine socialul cu economicul, fără a fi rezultatul unor serii de măsuri cu caracter legislativ sau o declarație de politică economică a unui regim politic încadrat în idealurile generale pe care trebuia să le urmărească⁴².

Ideea încadrării *planului* în structurile economiei este explicit formulată de către Nicolae Petra: „Un plan economic va dura atât timp cât actuala ordine economică va exista”. El mai precizează „că o economie planificată presupune teoretic existența libertății și a inițiativei particulare în economie”⁴³.

³⁷ La baza lucrării lui Mihail Manoilescu se situează distincția între câștigul național și individual. Calitatea muncii exprimată prin productivitatea acesteia este un alt principiu analizat pentru prima dată în istoriografia economică. De asemenea, el evidențiază superioritatea intrinsecă a industriei față de agricultură și argumentează prin numeroase exemple necesitatea dezvoltării industriei în țările agrare, deoarece asigură nu numai creșterea productivității muncii sociale, dar și condițiile obiective pentru sporirea productivității muncii în agricultură (doctrina țărănistă nu a înțeles acest principiu economic).

Abordând vasta problematică a comerțului internațional, el a elaborat o teorie științifică coerentă cu privire la protecționism. Deși acesta era în actualitatea economică din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu beneficia încă de un suport teoretic capabil să demonstreze oportunitatea, nivelul, gradul de protecție în timp și în spațiu. Totodată, o teorie generală a protecționismului era mai mult decât necesară gândirii economice europene, chiar și pentru a da răspuns problemelor ridicate de modificările din structura economiilor naționale, elaborarea tarifului vamal, distribuirea subvențiilor. Vezi pe larg *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, cu o prefață de M. Todosia, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 435.

³⁸ Bușilă C.D. (1932), *Cu privire la situația economică*, Craiova, p. 58.

³⁹ Dulfu P.P. (1931), *Raționalizarea și raporturile sale cu tehnica și cu tehnicienii români*, București, p. 14.

⁴⁰ Manoilescu M. (1930), *Un plan de politică economică*, București, p. 5.

⁴¹ Ghidel C. (1942), *Organizarea economiei românești*, Caietele ALACI, nr. 7, p. 5–6.

⁴² Lupu Kostaky N., Scărlătescu V. (1939), *Aspecte ale economiei românești*, București, p. X.

⁴³ Petra N. (1939), *Probleme economice românești*, Sibiu, p. 5–6.

În contextul dezbaterii, s-a produs și delimitarea firească între cele două noțiuni – *program economic* și *plan* – și s-au definit relațiile între ele. *Programul* urma să fie inclus în documentele programatice ale partidelor politice, în timp ce *planul* viza măsuri practice necesare dezvoltării economiei, coordonate sau prefigurate de către stat.

Mihai Manoilescu a accentuat rolul factorului științific, al „elitei naționale” și al statului în cadrul acestui proces și a demonstrat în numeroase studii că planurile aveau nevoie de continuitate, de consecvență și logică, de desfășurare în timp a diferitelor măsuri de ordin economic⁴⁴.

Imboldul oficial care a întărit⁴⁵ curentul planist a fost realizat prin crearea Consiliului Superior Economic în 1938. Sub egida acestuia a fost publicată o culegere de studii – *Orientările generale pentru alcătuirea unui plan economic pe termen lung*⁴⁶ –, de fapt, o lucrare pregătitoare pentru un nou volum apărut în 1939 – *Aspecte ale economiei românești*.

Textele din cele două volume pledau pentru adaptarea *neoliberalismului* la realitățile anilor 1938–1939, marcate de amenințarea războiului.

Mitiță Constantinescu⁴⁷, liderul noii generații, considera că politica economică trebuia să se realizeze pe baza *planului economic* conceput ca un organism unitar, cu două mari secțiuni:

- politica comercială externă;
- politica de reorganizare a producției naționale.

Mitiță Constantinescu a reușit să-și impună ideile. În lucrarea *Politica economică aplicată*, el a consacrat conceptul de „dublă industrializare” – pentru export și intern. Statul era singurul în măsură să ofere atât „unitatea politicii economice”, de „comandament unic economic” în desfășurarea și aplicarea planului de reorganizare economică, cât și „de control” pe toate compartimentele interdependente ale economiei naționale.

Mitiță Constantinescu a propus în organigrama guvernului înființarea Ministerului Economiei Naționale. Acesta devenea unicul organism coordonator și înfăptuitor al politicii economice. A solicitat apoi crearea unor noi instituții de credit specializat – pentru industria minieră, pentru agricultură și pentru finanțarea schimburilor cu străinătatea.

Mitiță Constantinescu a fost adeptul concepției economice situate în afara sentimentelor de simpatie sau de antipatie pentru fenomene, oameni politici sau țări. Ideile și principiile intervenționiste pe care le-a promovat „porneau de la realitățile și nevoile obiective ale țării”⁴⁸.

⁴⁴ Manoilescu M., *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴⁵ Vezi și Petra N. (1939), *Probleme economice românești. Planul economic*, Sibiu, 1939: „Planul economic va face desigur în curând parte din politica economică a fiecărui stat” (p. 11).

⁴⁶ *Orientations générales destinées à servir à l'élaboration d'un plan économique de longue durée*, București, 1938, p. 1–40.

⁴⁷ Constantinescu M. (1943), *Politica economică aplicată*, vol. I–III, București (Concepția lui despre politica economică a statului este prezentată în volumul I, la paginile 114–128).

⁴⁸ *Ibidem*.

*

Doctrinile, ideile și teoriile prezente în gândirea economică din România interbelică, încadrate în mai largă dezbateră ideatică europeană, au întreținut dialogul *liberalism-intervenționism* prezent în toate abordările despre sistemul capitalist, căruia nu i s-au contestat elementele esențiale – libertate economică, concurență, proprietate individuală.

În concepția celor mai mulți specialiști, ascendentul *economiei dirijate* din deceniul al patrulea se regăsește în numeroasele măsuri intervenționist-statale din perioadele anterioare, ca urmare a înseși evoluției sistemului capitalist. Pe spirala dezvoltării, sistemul a avut nevoie de instrumente adecvate pentru a amplifica producția, circulația, distribuția și consumul. De pildă, planificarea financiară (bugetul) nu a fost străină statului liberal sau chiar celulei economice individuale (devizul, planul de desfacere, producția și costurile).

Planismul din deceniul al patrulea din dezbateră economică românească, dar și occidentală – vezi pozițiile puternice în Franța – a fost înțeles, în primul rând, ca o metodă de conducere a economiei cu ajutorul statului, și nu ca instrument de dislocare a structurilor capitaliste existente. În al doilea rând, statul a inițiat norme, a conceput *planuri* generale de producție și desfacere. Acestea își propuneau să dirijeze ansamblul fenomenelor economice și sociale.

Specialiștii au solicitat autorităților publice să-și asume funcții economice și să acționeze alături de agenții economici, în baza unei strategii a dezvoltării și a *planului*.

Cu alte cuvinte, *intervenționismul* din cadrul economiilor occidentale, dar și al celei românești, denumit și *dirijism*, și *planism*, s-a vrut o corespondență bazată pe reciprocitatea între *stat* și *economie*.

Statul era înțeles ca deținător al puterii politice, element central de suprastructură, partener și întreprinzător în activitatea economică.

În timpul, dar și imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, s-au accentuat criticile la adresa capitalismului și mai ales a modelului bazat pe liberalism. Ele veneau de la dreapta, dar și de la stânga. De altfel, încă din 1932, Werner Sombart atenționa asupra atingerii apogeeului capitalismului⁴⁹.

În același timp, Leon Blum scria că, la fel ca și *marxismul*, *socialismul* tinde să transforme nu numai sistemul economiei, dar și regimul juridic al proprietății⁵⁰.

Nici România nu a făcut excepție de la criticile de doctrină asupra crizei capitalismului. Acum sunt prezentate și alternativele socialist-marxiste. O întreagă pleiadă de economiști români s-au înscris în acest nou dialog european.

Paul Horea Suciu, în lucrarea *Criza sistemului economic liberal*, argumentează că economia se confruntă cu o *criză de sistem*, și nu cu una *în sistem*. El clasifică evoluția capitalismului în trei faze: *a sacrificiilor*, *a beneficiilor* și *a privilegiilor*. Alt economist, Gheorghe Stoica, într-o conferință susținută în martie

⁴⁹ Sombart W. (1932), *L'apogée du capitalism*, Ed. Payot, Paris, p. 459.

⁵⁰ Apud Stoica Gh. (1947), *Actualitatea și perspectivele regimului capitalist*, Ed. Cartea Ardeleană, Brașov, p. 16.

1946 la Institutul de Cercetări Economice și Sociale, relua o idee amplu dezbătută și într-un volum⁵¹: „nici concurența perfectă și nici planificarea integrală nu sunt realizate și realizabile în întregime în practică, cel puțin deocamdată”.

Profesorul Stoica a introdus în analiză conceptul de *conomie de tranziție*, pe care l-a preluat de la Pierre Dieterlen⁵².

În epocă s-a înțeles economia de tranziție „ca o formă economică dominantă”, care face legătura între două sisteme: unul care „și-a încheiat ciclul” și altul care se „întrezărește la orizont”⁵³.

Nu toți economiștii perioadei au împărtășit concepțiile socializante. Mulți – inclusiv români – argumentau avantajele *economiei mixte*. Chiar F.A. von Hayek, campion al liberalismului, accepta o soluție provizorie în *cadrul sistemului*⁵⁴, încadrată de Ch. Bettelheim în sfera planificării flexibile sau parțiale⁵⁵.

Soluții prea multe la criza reală prin care trecea sistemul după un război devastator nu erau la îndemâna teoreticienilor sau practicienilor. Mulți considerau că socialismul nu oferea soluția ieșirii din criză. Între aceștia se remarcă în România profesorul V. Jinga, care afirma că „sistemul care se consideră moștenitorul natural și legitim al capitalismului – *socialismul* – a avut perioade de ascensiune și de regres paralele cu ascensiunea și regresul sistemului al cărui loc se crede îndreptățit să-l ocupe. *Socialismul* – completează economistul român – ivit în plină afirmare a capitalismului, la jumătatea secolului trecut (al XIX-lea, s.n.), atunci când acest sistem cucerea noi poziții, consolidându-le în același timp și pe cele vechi, s-a trezit îmbătrânind odată cu capitalismul. Vigoarei marxismului originar i-a urmat perioada criticistă, reformistă, care a împărțit socialismul doctrinar și pe cel aplicat în multe tabere care luptă cu înverșunare una împotriva celeilalte”⁵⁶.

Victor Jinga s-a înscris pe linia promovată de Wilhelm Röpke, care a revendicat termenul de „cea de-a treia cale”, mai exact *neocapitalismul* sau *neoliberalismul dirijat*. Deja se contura o zonă amplă de gândire între *capitalism* și *socialism*, în care îi putem încadra pe Gromoslav Mladenatz⁵⁷, alături de Walter Lipmann, doctrinarul *neoliberalismului* și al *New Deal*-ului american. Aceștia, dar și alții nu condamnau intervenționismul statului în domeniul economiei private, cu condiția să se păstreze conceptul de libertate. François Perroux propune „cea de-a treia cale” „în instituirea comunităților de muncă și evidențiază meritele capitalismului integral” propus de P. Berne de Chavannes⁵⁸.

⁵¹ Stoica Gh. (1946), *Planul economic*, Tip. Miron Neagu, Sighișoara, p. 37.

⁵² Dieterlen P. (1946), *Au-delà du capitalisme*, PUF, Paris, p. 314–321.

⁵³ Laufenburger H. (1939), *L'intervention de l'État en matière économique*, PUF, Paris, p. 27 și urm.

⁵⁴ Hayek F.A. von (1939), *L'économie dirigée en régime collectiviste*, Librairie de Médecis, Paris, p. 32–33.

⁵⁵ Bettelheim C. (1946), *Les problèmes théoriques et pratiques de la planification*, PUF, Paris, p. 126–128.

⁵⁶ Jinga V. (1944), *Dincolo de burghezie și capitalism*, Brașov, p. 61.

⁵⁷ Mladenatz G. (1944), *Neoliberalism*, *Independența economică*, nr. 1–4, p. 7–8.

⁵⁸ Chavannes P. Berne de (1940), *Introduction au capitalisme intégral*, Ed. Fernand Sorlot, Paris, p. 27 și urm.

Cea „de-a treia cale” – de la Wilhelm Röpke la socialismul catolic⁵⁹ – s-a dovedit a fi doar o formulă flexibilă, cu multiple teorii intermediare, menite să pună în acord ideologiile cu climatul politic, economic și social postbelic, fundamental deosebit de cel existent în perioada interbelică.

1.3. LEGISLAȚIA ȘI POLITICILE PUBLICE

Organizarea administrativ-teritorială, dincolo de dezbaterile aprinse privind un anume model de structurare a puterilor în stat, a contribuit la integrarea provinciilor istorice, la crearea pieței naționale, la recrearea statului, la consolidarea regimului democratic și al monarhiei parlamentare.

Gândirea economică s-a ridicat, la rândul ei, la nivelul dezbaterii europene și am analizat-o din perspectiva dialogului *liberalism-autoritarism*.

Între preocupările imediate de după 1918, specialiștii s-au confruntat cu definirea caracterului economiei naționale. Teza care a întrunit majoritatea sufragiilor era că *România nu era menită să devină un stat industrial, dar nici să rămână așa cum evoluase economic până la Primul Război Mondial, adică exclusiv agricol*. Esența tezei pleda pentru o economie complexă, agrar-industrială⁶⁰.

În conformitate cu acest caracter, industrializării i s-a rezervat un loc bine definit. Tipul de industrializare propus și susținut de politica economică a statului era axat pe specificitatea realităților social-economice din țară, care permiteau valorificarea surselor de materii prime și energie, prelucrarea superioară, industrială, a produselor agricole. Această strategie și programele aplicate și-au dovedit valabilitatea, căci, la sfârșitul deceniului al patrulea, economia României a devenit una agrar-industrială și a demonstrat că industria constituie condiția esențială și punctul de plecare al înaintării societății.

Forțele politice și științifice progresiste au susținut dezvoltarea și modernizarea economiei bazate pe industrializare și au elaborat politici economice adecvate.

S-au formulat și evidențiat concepte care vizau evitarea pierderilor de pe urma schimburilor comerciale neechivalente, prin modernizarea economiei, creșterea și consolidarea industriei proprii spre a putea face față concurenței, elaborarea unei legislații protecționiste, sporirea rolului intervenționist al statului și creșterea contribuției științei în procesul de producție, conducerea eficientă a

⁵⁹ Pirou G. (1934), *La crisi del capitalismo secondo gli economisti francesi*, în vol. *La crisi del capitalismo*, Sansoni, Firenze, p. 12.

⁶⁰ *Doctrinile partidelor politice*, București, 1924, p. 303; Duca I.G. (1927), *Partidul Național Liberal, partid industrial*, *Democrația*, nr. 4; Plătăreanu M. (1936), *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, p. 205; Zotta Constantin Gr. C., Tulceanu N. (1934), *Partidele politice din România, istoricul și programele lor*, București, p. 112.

acțiunilor în folosul capitalului național, colaborarea cu finanța internațională în interesul economiei românești⁶¹.

Strategia dezvoltării de ansamblu a României a fost, fără îndoială, un succes. Rezultatele din economie nu s-au situat însă la nivelul abordărilor doctrinare, din cauza timpului scurt de aplicare a politicilor economice – de doar trei decenii; apoi a intervenit Marea Criză, războiul mondial și tranziția înspre economia de comandă, planificată.

Cu limitele amintite, România a evoluat în cadrul modelului occidental, cu o determinare vizibilă pentru modernizare și reducerea decalajelor în dezvoltare.

La baza articulațiilor complexului economic românesc în perioada 1918–1948 au stat legislația, instrumentele de intervenție și instituțiile.

Legislația, politicile agricole și evoluția agriculturii au fost tratate cu pre-dilecție în literatura de specialitate⁶². De aceea, vom enunța doar sumar liniile strategiei de dezvoltare.

Comentariile și analizele istoriografiei asupra reformei agrare și a consecințelor ei pentru săteni au fost pozitive. Cu toate acestea, bilanțul economiei românești la capitolul agricultură a fost modest. S-au dezvoltat și modernizat fermele-model, unele proprietăți mijlocii și mari. Marea majoritate a gospodăriilor „de muncă” au fost lipsite de credite și mijloace mecanizate. Se practica în continuare agricultura tradiționalistă, de secol al XIX-lea, de subzistență în marea ei parte. Mitiță Constantinescu conturează tabloul economic al unui rural puțin modernizat la scara țării, supus unei puternice presiuni demografice din partea celor circa 4 mil. de săteni în plus în 1939 față de 1919. Puțini dintre aceștia au fost absorbiți de procesul de industrializare. Sporul demografic impresionant la sate a stimulat procesul de fărâmițare, vizibil mai ales la nivelul proprietății mici, „pitice”, de sub 5 ha, abia constituită prin legile de reformă din anii 1918–1921. Pulverizarea și înstrăinarea acestor proprietăți majoritare în România a fost accelerată de Marea Criză⁶³.

Sistemul cerealier s-a menținut predominant de-a lungul întregii perioade – 82% din suprafața arabilă față de 6% pășuni, 3,2% culturi alimentare și circa 2% industriale. În condițiile tehnologiilor înapoiate, fără mecanizarea necesară sau rotația științifică a culturilor, s-a ajuns la secătuirea terenurilor și la productivități foarte mici, mai cu seamă în gospodăria mică, aceasta nereușind, în întreaga perioadă interbelică, să se ridice la nivelul mediei din 1911–1915 (tabelul 1.1).

⁶¹ Saizu I. (1981), *Politica economică a României între 1922 și 1928*, București, p. 23 și urm.

⁶² Menționăm câteva contribuții dintr-o listă impresionantă: Madgearu V. (1995), *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București (Ed. I, București, 1940); Madgearu V. (1936), *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București; Garoflid C. (1938), *Structura proprietății mijlocii și mari*, București; Georgescu M. (1943), *Reforme agrare. Principii și metode în legiuirile române și străine*, București; Ionescu-Șișești Gh., Cornățianu N. (1937), *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*, București; Iorga N. (1929), *Evolution de la question rurale en Roumanie*, București.

⁶³ Cipăianu Gh. (1933), *Organizarea și încurajarea agriculturii în vederea sporirii producției*, Imprimeria Independentă, București.

Tabelul 1.1.

Producția medie a principalelor cereale din România (q/ha)

Anul	Grâu	Porumb	Orz	Ovăz
1911–1915	12,2	13,7	10,4	9,4
1921	8,6	8,1	6,3	7,8
1922	9,5	8,9	11,8	10,1
1923	10,3	11,3	7,1	6,7
1924	6,1	10,6	3,6	4,9
1925	8,6	10,5	5,9	6,2
1926	9,1	14,4	10,9	10,7
1927	8,5	8,4	7,1	8,1
1928	9,8	6,2	8,6	8,8
1929	9,9	13,3	13,3	11,2
1930	11,6	10,2	12	10,6
1931	10,6	12,7	7,4	7,7
1932	5,3	12,5	8,2	8,1
1933	10,4	9,4	10,4	9,7
1934	6,8	9,7	5	6,8
1935	7,6	10,4	5,6	7,4
1936	10,2	10,7	10	10,5

Sursa: *Enciclopedia României*, vol. I, Ed. Fundația Regală, București, 1938, p. 313.

Partidul Național Țărănesc a continuat procesul legislativ în scopul modernizării agriculturii, dar și al salvării ei de la dezastrul crizei: s-a realizat cadrul juridic pentru organizarea obștilor de arendare și de cumpărare, s-a încurajat cooperarea agricolă. În 1930, ministrul de la agricultură și domenii, Gh. Cipăianu, consemna într-un raport că în agricultură își desfășurau activitatea 1.374 de obști de cumpărare, 128 de obști de arendare și 832 de cooperative pentru exploatarea proprietăților mici⁶⁴. S-au promulgat *legile de conversiune a datoriilor agricole rurale și urbane din 1932–1934* etc.

Privind *economia forestieră*, statisticile publicate de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, de Casa Pădurilor, de oficiile societăților anonime de exploatare ne oferă date diferite de la an la an și chiar pentru același an, privind suprafața împădurită a României⁶⁵. Pentru anul 1922 este avansată cifra de 7.094.056 ha împădurite. Pentru anul 1929, statisticile indică 6.486.471 ha, confirmându-se o scădere a fondului forestier al țării. Aceasta se datora ritmului tăierilor, reclamat de cererea din ce în ce mai mare de material lemnos necesar reconstrucției postbelice și exportului, din cauza legilor de reformă agrară care au permis creșterea suprafețelor agricole pe seama defrișărilor încurajate de lipsa

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ În România nu s-a întocmit în perioada dintre cele două războaie mondiale o statistică generală a pădurilor sau o hartă a acestora, nici studii documentare asupra posibilităților reale de creștere a fondului forestier și a rezervelor de material lemnos, a consumurilor interne și a disponibilităților la export. De asemenea, nu s-au inventariat pădurile după natura proprietății, nu s-au conturat programe de activitate ale Casei Pădurilor care să denote o politică forestieră urmărită consecvent de stat.

sancțiunilor la delictele silvice⁶⁶. Cifrele indicate pentru anii 1922 și 1929 corespund procentual la 24,5–26% și, respectiv, 22% suprafață împădurită în raport cu suprafața agricolă a țării⁶⁷, plasând România pe poziția a 12-a în Europa (raportat la 1.000 de locuitori)⁶⁸. La nivelul zonei centrale și sud-estice a continentului, România ocupa locul al treilea, după Polonia (9.062.000 ha suprafață împădurită) și Iugoslavia (7.586.300 ha)⁶⁹.

După forma de proprietate, pădurile țării aparțineau statului, inclusiv cele ale absenteiștilor, care trecuseră în patrimoniul acestuia. Cu o identitate distinctă erau înregistrate juridic *Fondul Religionar Ortodox din Bucovina*, fostul *Regiment de Grăniceri din Județul Bistrița-Năsăud*, *Comunitatea de Avere din Caransebeș*, *Domeniile Coroanei*, *Eforia Spitalelor Civile din București*, *Eforia Sf. Spiridon din Iași*, așezămintele de binefacere, pădurile comunelor și județelor, cele ale posesorilor, episcopatelor, fideicomisurilor, bisericii și școlilor, moșnenilor și răzeșilor, particularilor și societăților anonime. Această ultimă categorie deținea ponderea cea mai însemnată, adică 2.097.276 ha, respectiv 32,4% din total. Urma statul cu 1.942.000 ha (29,9%), județele și comunele cu 681.197 ha (10,5%) și posesorile cu 655.707 ha (10,1%) etc.⁷⁰

Din punctul de vedere al repartiziilor geografice, Transilvania deținea primul loc, cu 59,1% din totalul fondului forestier, în timp ce Bucovina se situa pe aceeași poziție din punctul de vedere al concentrației pe km².⁷¹

Calitatea materialului lemnos din pădurile țării, văzută din cel puțin două aspecte – repartizarea pe clase de vârstă și pe esențe lemnoase⁷² – indică o pătrime din suprafața împădurită ocupată de rășinoase, din care trei pătrimi improprii tăierilor, cu vârste sub cota perioadei de „revoluție” optime la exploatare, de 80–100 de ani. Cererea mereu crescândă de material lemnos a fost alimentată prin tăieri abuzive. Societățile de exploatare erau stimulate de profitul mare obținut și

⁶⁶ Vezi *Decretul-lege nr. 3097; Legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia și Moldova; Legea de reformă agrară din Basarabia; Legea de înființare de pășuni comunale din Vechiul Regat* din 24 septembrie 1920; *Legea pentru reforma din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* din 30 aprilie 1921; *Legea pentru reforma agrară din Bucovina* din 30 iulie 1921. Vezi și Constantinescu M. (1925), *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București, p. 403–424. În această lucrare se apreciază că până în anul 1925 s-au expropriat 965.050 ha de pădure pentru crearea de izlazuri comunale și pășuni. Și alte surse, ca, de exemplu, *Revista pădurilor* din 1926, p. 174–178, indică aceleași cifre. *Expunerea de motive la Proiectul de lege pentru organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Consiliul Superior al Agriculturii*, publicată în *Monitorul oficial*, Partea a III-a, *Dezbateri parlamentare*, nr. 88 din 2 iunie 1927, p. 2338–2362, indică 1,3 mil. ha de pădure destinate defrișării în vederea creării de pășuni comunale și izlazuri.

⁶⁷ *Sylviculture dans la République Tchecoslovaque*, Prague, 1926, p. 13. Vezi și *Monitorul oficial*, nr. 42 din 12 iunie 1930, p. 1458, și lucrarea lui Miletici G., Colescu L. (1928), *Statistică economică internațională*, București, p. 64.

⁶⁸ *Monitorul oficial*, 1930, nr. 42, p. 1459.

⁶⁹ Miletici G., Colescu L., *op. cit.*

⁷⁰ *Monitorul oficial*, 1930, nr. 42, p. 1459; *Revista pădurilor*, XXXVI, 1924, p. 486.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

favorizate de o legislație silvică săracă în sancțiuni. S-a ajuns la un dezechilibru pronunțat între creșteri și tăieri, în favoarea celor din urmă.

Gravele deficiențe administrative și de întreținere au fost posibile și din cauza politicii forestiere a statului român, inconsecvent atât în legislație, cât și în practică. În deceniul al treilea s-au tăiat păduri pentru a căror regenerare erau necesari 120 de ani de investiție și muncă. Pentru celelalte categorii de păduri, conservarea și regenerarea constituiau apanajul exclusiv al proprietarilor, care, preocupați de extinderea suprafețelor agricole, au favorizat prin toate mijloacele defrișările. În acest scop au apelat la societățile anonime, create fie de către finanța particulară autohtonă, fie, mai ales, de cea străină, care au îmbinat exploatarea cu prelucrarea și valorificarea.

*

Dezvoltarea industriei a obligat statul să intervină în reglementarea raporturilor dintre muncă și capital, prin măsuri de protecție socială și de ocrotire a consumatorului (calitate, prețuri). Prin politicile financiare s-au urmărit consecvent circuitele monetare, schimbul de mărfuri și valută cu străinătatea.

Planul de perspectivă legat de industrializarea țării a vizat schimbarea caracterului predominant agricol al economiei. În acest scop s-a promovat un adevărat angrenaj legislativ, menit – gradual – să consacre integrarea economică a provinciilor istorice și să rezolve multiplele aspecte legate de refacere, să clarifice statutul relației creditor-debitor.

Legea economică a fost folosită pentru a crea instituțiile necesare aprovizionării cu mașini și utilaje și așezării creditului industrial pe baze cât mai largi. Norma judiciară a conturat politica statului în materie de combustibili și materii prime.

Elementele de strategie, alături de cele legate de stadiul dezvoltării jurisprudenței economice din statele europene, se găsesc încorporate unitar în legislația industrială promovată de executivul românesc.

În anii 1918–1921 s-au adoptat 63 de legi, regulamente, decrete-lege, jurnale ale Consiliului de Miniștri de interes industrial. *Legea de încurajare a industriei naționale din 1912* a fost extinsă la scara întregului organism național ca lege de bază.

Legislația a răspuns în mare parte necesităților obiective legate de refacerea, integrarea, dezvoltarea și modernizarea industriei. Unele legi vizau însă interese partidiste. Amintim aici *Decretul-lege relativ la înființarea unei societăți anonime pentru dezvoltarea domeniilor minelor și uzinelor Reșița, precum a minelor și uzinelor statului de la Hunedoara și Cugir*, promulgat de Cabinetul Averescu. Acest decret i-a nemulțumit pe liberali, preocupați să realizeze, în spiritul formulei „prin noi înșine”, naționalizarea fostului capital inamic. Decretul-lege incriminat de PNL a condus la căderea Guvernului Averescu în decembrie 1921.

Venind la putere în ianuarie 1922, PNL l-a abrogat și a prevăzut obligativitatea acțiunilor nominative pentru Reșița, o cotă parte de 60% pentru capitalul

românesc și 2/3 din numărul membrilor Consiliului de administrație și din Comitetul de direcție, președintele și directorul general să fie cetățeni români. Totodată, controlul și supravegherea operațiunilor economico-financiare ale Reșitei intrau în atribuțiile unui comisar guvernamental.

Măsurile economice pregătite minuțios de liberali au atestat alăturarea intereselor de partid „pe direcția cărora ataca opoziția”⁷³ la interesele superioare, naționale.

*Programul economic „prin noi înșine” prevedea încurajarea industriei prin munca, inițiativa și capitalurile românești, prin unificarea legislației, prin întărirea creditului, activizarea energiilor naționale, creșterea producției și apărarea avuțiilor țării*⁷⁴. Erau o seamă de principii și enunțuri de politică economică care vor fi încorporate în *Constituția din 1923*⁷⁵.

Legea fundamentală a țării a reflectat schimbările de structură din societate, inclusiv rolul sporit al statului în dezvoltarea economică. Constituția a fost adoptată într-un moment în care reprezentanții forțelor economice depășiseră faza critică din anii refacerii, iar acum, în 1923, grupuri compacte din rândurile lor se lansau în direcția consolidării pozițiilor economice și politice.

Constituția a exprimat, din punctul de vedere al articolelor economice, expresia trecerii în practică, pentru o lungă durată de timp, la etapa neoliberală de dezvoltare a țării. În baza acesteia, legislația industrială adoptată în perioada imediat următoare a consacrat integrarea provinciilor istorice, depășirea refacerii și a venit în întâmpinarea „necesității de progres a națiunii”⁷⁶.

Executivul a propus Parlamentului legile de bază ale industrializării României. Prima dintre ele a consacrat înființarea Societății Naționale de Credit Industrial în 1923⁷⁷, în timp ce alte patru din 1924 au transpus din domeniul juridic în cel practic art. 19 din Constituție, prin *Legea energiei, Legea minelor, Legea regimului apei și Legea comercializării*.

Legislația elaborată în timpul Guvernului I.I.C. Brătianu (1922–1926) a reușit să contureze un program de stat în domeniul combustibilului⁷⁸ lichid, cu mai multe obiective: acela al preîntâmpinării controlului în proporții majoritare al resurselor petroliere de către capitalul străin; al satisfacerii (chiar dacă nu în măsura dorită, din lipsa capitalurilor) implicării factorilor naționali în valorificarea resurselor; stabilirea unei corelații optime între exploatarea izvoarelor de energie, în primul rând a petrolului, și dezvoltarea tuturor compartimentelor economiei naționale; încurajarea tendințelor de valorificare

⁷³ Saizu I., *op. cit.*, p. 97–98.

⁷⁴ Arhiva Istorică Centrală, *Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. nr. 12/1922, f. 1–2; *Viitorul* din 22 aprilie 1922, p. 1.

⁷⁵ *Constituția României din 1923*, adnotată de A. Lascarov-Moldovanu, S.D. Ionescu, București, 1925.

⁷⁶ Vezi și lucrarea Adămoiu I. (1930), *Puterea economică a României*, Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj, p. 96.

⁷⁷ *Codul general al industriei cuprinzând legi industriale, miniere, muncitorești. Ghid practic al meseriașului*, cu o prefată de ing. Cezar Petrescu, București, 1938.

⁷⁸ *Monitorul oficial*, nr. 163 din 4 iulie 1924; nr. 106 din 11 iulie 1924; nr. 137 din 27 iulie 1924; Hamangiu C. (1927), *Codul general al României*, vol. XI–XII, 1922–1926, București, p. 601–617.

superioară a zăcămintelor; întărirea capacității de apărare a statului; apărarea intereselor românești pe piața mondială⁷⁹.

Sub impulsul acestor obiective, economia s-a înscris pe traiectoria dezvoltării și modernizării. Noua echipă guvernamentală a Partidului Poporului (Averescu, 1926–1927) și apoi cea liberală (Vintilă Brătianu, 1927–1928) au continuat direcțiile de politică economică prefigurate în ianuarie 1922.

Chiar dacă vom consacra un capitol dezvoltării economice, rezumăm și aici creșterea numărului de întreprinderi în 1928 față de 1923 cu 35%; forța motrice utilizată cu 25%; valoarea producției cu 146%; combustibilul cu 37%; personalul ocupat cu 26%; materia primă utilizată cu 128%⁸⁰.

Au urmat în evoluția capitalistă a țării anii 1929–1932, care coincid cu începutul și, respectiv, punctul cel mai ridicat al Marii Crize. Perioada este marcată din punct de vedere ideologic de concepțiile economico-politice ale PNȚ, devenit partid de guvernământ.

După 10 noiembrie 1928, o întreagă legislație și-a propus să introducă în economie postulatele de reazem ale programului de politică economică elaborat de acest partid. Se viza, în ansamblu, constituirea complexului economic național, axat pe dezvoltarea agriculturii și a industriilor aflate în strânsă legătură cu ea și cu apărarea națională. Organizarea producției izvoarelor de energie era prevăzută să se realizeze cu maximum de randament și în raport cu utilitatea pentru economia națională, încurajându-se inițiativa capitalurilor private. În ceea ce privește colaborarea economică cu capitalul străin, prin „politica porților deschise”, PNȚ prevedea o cât mai largă participare a acestuia, alături de capitalul autohton, la dezvoltarea forțelor productive ale țării.

Pe aceste direcții s-a promovat o legislație bine reprezentată numeric, dar nu și unitară. Cauzele hiperactivității legislative se explică prin divergențele de opinii în rândul numeroaselor facțiuni și echipe guvernamentale ale PNȚ.

În anul 1929 s-au promulgat 19 legi și șase regulamente de aplicare. Toate au fost pregătite în anii opoziției și au reflectat fidel programul și doctrina partidului. Sunt reprezentative în cadrul pachetului legislativ *Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și averilor publice*⁸¹, *Legea de stabilizare monetară* și *Legea pentru modificarea legii minelor din 4 iulie 1924*⁸². Aceasta din urmă promovează principiile de politică minieră ale PNȚ, diferite de concepția PNL⁸³.

⁷⁹ Păun N. (1980), *Aspecte ale problemei capitalului străin în industria petrolului din România înainte și după legea minelor din 1924*, Studia UBB, Historia, p. 38–54; Buzatu Gh. (1981), *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Iași, p. 272; Buzatu Gh. (1982), *Petrolul – o dimensiune a relațiilor externe ale României în perioada 1918–1924. Lupta împotriva penetrației monopolurilor străine*, Revista de istorie, vol. 35, nr. 1, p. 5–33; Axenciuc V. (1977), *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României*, Revista de istorie, vol. 30, nr. 5, p. 931–947; Bathory L. (1980), *Capitalul străin în industria minieră a României între anii 1924–1929*, Marisia, p. 247–262.

⁸⁰ Manoliu F.M. (1939), *Politica prețurilor în economia românească*, București, p. 31–32.

⁸¹ *Monitorul oficial*, nr. 62 din 16 martie 1929.

⁸² *Ibidem*, nr. 71 din 28 martie 1929.

⁸³ Știrban M., Păun N. (1991), *Continuitate și schimbare în structurile instituționale din România în anii 1940–1947*, Studia historia, 36, nr. 1–2, p. 101.

Politica minieră, în accepțiunea acestui partid, trebuia să organizeze valorificarea zăcămintelor, să extindă domeniul minier al statului prin stimularea prospecțiunilor și mai ales prin condiționarea exploatarei terenurilor cunoscute cu lucrări de explorare a altora noi⁸⁴. Din lege se degajă preocuparea legiuitorului pentru constituirea rezervelor de stat. Se acorda tratament egal capitalurilor străine și celor românești, se preciza principiul libertății comerțului intern, al exportului de țigări, în condițiile în care conductele rămâneau ale statului⁸⁵.

Capitalurile străine nu s-au folosit de dispozițiile legii, mai mult, unele dintre societățile existente în țară și-au repatriat o parte din bunuri (deize, averi mobiliare) în țările de origine. Aceste operațiuni au fost estimate în epocă la circa 10 mld. lei⁸⁶.

În anul 1930, al doilea Guvern Iuliu Maniu, cu același Virgil Madgearu la Ministerul de Industrie și Comerț, a depus în Parlament alte două importante legi privind resursele energetice ale țării – *Legea energiei*⁸⁷ și *Legea Regiei Monopolului de Gaz Metan*⁸⁸. Prima, preluând tezele realiste, valoroase, din legea promulgată în 1924 de liberali, va merge mai departe pe linia progresului economic, prin proclamarea principiului raționalizării energiei convenționale – prin amenajarea bazinului hidrografic, izvor de energie inepuizabil, și prin utilizarea combustibililor solizi inferiori. Se declara necesitatea „cruțării în avantajul economiei naționale a combustibililor superiori și evitarea transporturilor inutile”⁸⁹. Relativ la transporturi, au fost introduse precizări referitoare la rețelele de transport și de distribuție. Primele erau tratate ca o concesiune de stat, cele din a doua categorie, ca una comună. Concesionarea era posibilă cu respectarea noului cadru juridic din *Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a avuțiilor publice din martie 1929*.

În anul 1931 s-au promulgat 26 de legi și nouă regulamente de aplicare din inițiativa Guvernelor G. Mironescu și N. Iorga-C. Argetoianu. În primul guvern și trei luni din al doilea, ministru de industrie și comerț a fost Mihail Manoilescu, urmat de inginerul N. Vasilescu-Karpen, până la sfârșitul Guvernului Iorga. Legislația adoptată acum nu a mai urmărit perspectiva industrializării, ci s-a vrut o puternică pârghie intervenționist-statală pentru depășirea crizei economice. Prin *Legea pentru încurajarea întreprinderilor producătoare de țigări*⁹⁰, autoritatea publică și-a asumat rolul de decizie în politica combustibilului, a intervenit energic în sprijinul industriilor de bază, adică al acelora de importanță economică deosebită sau care interesau apărarea națională, în conformitate cu *Legea pentru garantarea de către stat a obligațiilor emise de către societățile industriale românești*⁹¹.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Monitorul oficial*, nr. 56 din 31 martie 1929.

⁸⁶ Știrban M., Păun N., *op. cit.*, p. 101–102.

⁸⁷ *Monitorul oficial*, nr. 148 din 7 iulie 1930.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 197 din 3 septembrie 1930.

⁸⁹ *Ibidem* (*Expunerea de motive*).

⁹⁰ *Monitorul oficial*, nr. 171 din 27 iulie 1931.

⁹¹ *Ibidem*, nr. 302 din 29 decembrie 1931.

În cursul anului 1932, legislația industrială s-a îmbogățit cu alte 20 de legi, un decret-lege și șase regulamente. Ele au fost emise de Cabinetul Iorga, de cele două Guverne Al. Vaida-Voievod și de Guvernul Iuliu Maniu. Semnalăm ca ministru la industrie și comerț în Guvernul Iorga pe I. Lugoianu, urmat de Virgil Madgearu în timpul lui Vaida și din nou Lugoianu în Guvernul Maniu. Dintre măsurile legislative, s-a impus *Jurnalul Consiliul de Miniștri*, prin care Regia Mixtă Uzinele Metalurgice Copșa-Mică-Cugir a trecut la Ministerul Apărării Naționale⁹².

În 1933 s-au votat 16 legi și 12 regulamente de interes industrial. Guvernul Vaida, cu Lugoianu la industrie, s-a preocupat, ca și echipele anterioare, să ajute industriile de bază, miniere și metalurgice, în primul rând pe cele ale statului, în efortul lor de a depăși criza economică. Astfel, Parlamentul a votat *Legea pentru autorizarea regiilor publice comerciale ale întreprinderilor miniere și metalurgice de stat din Transilvania să contracteze un împrumut la BNR în valoare de 114 mil. lei*⁹³.

Legislația economică promovată din inițiativa guvernelor PNȚ și de Guvernul Iorga-Argetoianu și-a găsit în practica economică un important câmp de acțiune, contribuind la depășirea crizei. Totodată, s-au fixat direcțiile intervenționiste în economie, care se vor accentua în perioada imediat următoare.

Sarcinile susținerii economiei în efortul de a depăși criza au revenit, prin rezultatul alegerilor din noiembrie 1933, Partidului Național Liberal.

Nu s-au înregistrat prin legislație discontinuități sau rupturi, afirmație aparent paradoxală, dacă avem în vedere că, programatic, elementele de politică economică promovate de liberali aveau doctrinar alte puncte de sprijin. Desigur, putem vorbi de nuanțe, de corecturi aduse de noua formulă politică de guvernământ față de ceea ce s-a înregistrat în anii 1929–1933. De pildă, regiile autonome – punctul forte al PNȚ – au fost trecute la ministerele de profil, ca simple administrații comerciale, servicii și direcții ce urmau să se conducă după norme comerciale, prin derogare de la *Legea contabilității publice*⁹⁴. Prin *Legea pentru utilizarea personalului românesc în întreprinderi*⁹⁵ s-a încercat să se revină la politica de rezistență față de capitalul străin. Era, în fapt, reactualizarea unui principiu, deoarece legii din 1934 i-a lipsit până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial un regulament de aplicare. *Legea minelor* promulgată de PNȚ în 1929 a suferit și ea modificări, prin introducerea unor articole noi referitoare la dreptul de preemțiune acordat statului la cumpărarea metalelor prețioase⁹⁶.

Guvernul liberal Gheorghe Tătărăscu a dezvoltat legislația intervenționistă și a întărit dispozițiile în vigoare de protejare a industriei naționale, a continuat politica investițiilor de stat alocate cu precădere în ramurile macrometalurgice. Au

⁹² *Ibidem*, nr. 156 din 6 iulie 1932.

⁹³ *Ibidem*, nr. 97 din 28 aprilie 1933.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 102 din 4 mai 1934.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 161 din 16 martie 1934.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 94 din 20 aprilie 1935.

fost stimulate legislativ întreprinderile care aveau în lucru comenzi pentru stat, prin avansuri, credite preferențiale la BNR, degrevări fiscale etc. Noile măsuri de încurajare a industriilor, în plus față de cele ale legii din 1912 în vigoare, au condus la crearea de ramuri cu înaltă tehnicitate – electrotehnică, aviatică. Amintim pentru importanța lor *Legea pentru autorizarea Regiei Autonome CFR de a încheia tranzacții cu fabricile de material rulant Reșița, Unio, Malaxa, Romlac, Lemaître, Franco-Română*⁹⁷, *Legea pentru mutarea fabricilor Astra, prima fabrică română de vagoane și motoare SA, și Unio, fabrică de vagoane SA, la Brașov*⁹⁸. S-a fixat prin lege aportul statului la Uzinele Copșa-Mică-Cugir⁹⁹, s-au legiferat avantaje pentru înființarea de fabrici cu produse nefabricate până acum în țară¹⁰⁰. Un act normativ cu un caracter predominant intervenționist a fost *Decretul-lege pentru reglementarea și controlul cartelurilor din 10 mai 1937*.

În țările occidentale se putea vorbi la acea dată de o politică a industriilor prin legile din Franța, Anglia, Belgia, Olanda, Elveția, Austria și Statele Unite.

O legislație specială a trusturilor și cartelurilor s-a promulgat în Europa Centrală începând cu Germania în 1923. (În Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și Bulgaria, legislația în domeniu s-a inspirat din cea germană.) Regimul cartelurilor a prezentat unele particularități în Italia. Aici sindicalizarea industriilor a fost văzută ca mijloc de control al statului și premisă menită să accelereze raționalizarea și coordonarea activității lor de către acesta (legile din 1926 și 1932).

Consiliul Superior al Cartelurilor de pe lângă MIC avea rol consultativ. Cu ajutorul Direcției Industriei, MIC și-a creat posibilități concrete de supraveghere a prețurilor, sancțiuni care puteau merge până la desființarea cartelurilor. Deosebit de important este art. 24 pentru noua politică intervenționistă, de dirijare de către stat a investițiilor industriale în funcție de interesele superioare ale țării. „În scopul controlului funcționării industriilor, al raționalizării producției, precum și pentru interesele apărării naționale, nicio fabrică nu se poate instala, mări sau muta decât cu autorizația prealabilă a Ministerului Industriei și Comerțului [...]. Respingerea cererii de înființare a unei fabrici se face prin decizie ministerială. Același regim se aplică și fabricilor existente, în caz de mărire a instalațiilor sau de mutare totală, parțială”¹⁰¹.

Cu toată intensificarea procesului de concentrare a capitalului și producției, de formare a monopolurilor, consacrate juridic prin decretul-lege de mai sus, în special în industria grea, extractivă și prelucrătoare, România nu a devenit o țară cu o structură monopolistă.

În consens cu principiul centralist dominant în *Constituția din februarie 1938*, în iunie 1938 a fost organizat Consiliul Superior Economic¹⁰². Acesta avea atribuții de organizare a economiei, de raționalizare și valorificare a producției, de

⁹⁷ *Ibidem*, nr. 101 din 4 mai 1936.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 132 din 10 iunie 1936.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 177 din 1 august 1936.

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 163 din 11 mai 1937.

¹⁰¹ *Codul general al industriei...*, p. 40–45.

¹⁰² *Monitorul oficial*, nr. 81 din 7 aprilie 1938; nr. 235 din 10 octombrie 1939.

coordonare a politicii schimburilor și a celei fiscale, de avizare prealabilă a proiectelor de legi economice, a tratatelor și convențiilor cu țările străine etc. În octombrie 1939, prin *Decretul-lege pentru modificarea și completarea decretului referitor la reglementarea și controlul cartelurilor*, a fost introdusă sindicalizarea obligatorie a industriilor¹⁰³.

Au sporit măsurile de intervenție și control din partea statului în politica generală a combustibilului și a materiilor prime, prin înființarea (*Decretul-lege din ianuarie 1940*) Comisariatului General al Petrolului de pe lângă Ministerul Economiei Naționale¹⁰⁴.

Legislația industrială adoptată la sfârșitul perioadei interbelice, instituțiile nou create cu atribuții de control și reglementare erau indici fermi ai hotărârii statului român de a-și consolida poziția de „actor” economic cu precădere în cadrul industriei strategice, ai continuării procesului inițiat după 1918 de schimbare a caracterului economiei în favoarea industriei și serviciilor și de folosire a resurselor economice disponibile pentru modernizarea și dezvoltarea unei economii aflate în situația iminentă de a-și proba capabilitățile în cadrul unui nou război mondial.

Aspecte ale politicii comerciale

Mai toate partidele au prevăzut în programele lor economice activități și măsuri legate de refacerea și integrarea comerțului la nivelul pieței naționale unice create după Marea Unire și încadrarea în cea general europeană.

Camerele de comerț și industrie au avut, la rândul lor, un rol important în activitatea de comerț. Ele au fost înființate în 1864 în vechea Românie și în 1850 în Transilvania și au fost reorganizate de mai multe ori. *Legea din 1925*, la art. I, preciza că ele „sunt instituții publice create în vederea apărării și susținerii intereselor comerțului și industriei și a reprezentării lor în stat”, fiind în același timp organe consultative și administrative chemate să contribuie la progresul economic în armonie cu interesele generale ale țării¹⁰⁵.

În anul 1937, numărul camerelor a ajuns la 51. În acel an, director general al Uniunii era comerciantul Ch. Cristodorescu, iar președinte Osiceanu. Din conducere făcea parte și P. Niculescu Ritz – președintele Sfatului Negustoresc Central.

Activitatea camerelor de comerț și industrie este consemnată în trei volume publicate în 1936, cu ocazia celor zece ani de la înființare. Camerele au solicitat guvernului în fiecare an, pentru buna desfășurare a comerțului: 1) diminuarea fiscalității excesive, prin desființarea cotelor adiționale, scăderea impozitului progresiv pe venitul global, a celui pe lux și cifra de afaceri, a taxelor de timbru, a impozitelor proporționale, a taxelor și contribuțiilor maxime comunale, reducerea impozitelor către stat, județ și comună; 2) adaptarea tarifelor de transport la nivelul prețurilor mărfurilor; 3) abrogarea parțială în activitatea de comerț a legilor privind repaosul duminical și durata muncii, contractele de muncă și asigurările sociale; 4) organizarea rațională a producției industriale în scopul ieftinirii și îmbunătățirii

¹⁰³ *Ibidem*, nr. 248 din 16 octombrie 1939.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ A 21-a Adunare generală a UCCI, 4–5 iunie 1937, *Revendicările comerțului și industriei pentru consolidarea reprizei economice*, București, p. 57–83.

calității produselor; 5) asanarea creditului printr-o legislație adecvată; 6) respectarea contractelor statului cu furnizorii, lichidarea creanțelor mai vechi, achitarea la timp a facturilor; 7) revizuirea tarifelor vamale; 8) asanarea datoriilor agricole mai vechi, fără a fi afectate interesele comerțului¹⁰⁶.

Spre deosebire de comerțul intern, lăsat la liberul joc al agenților economici, în domeniul relațiilor economice cu străinătatea, statul a intervenit consecvent de-a lungul întregii perioade interbelice.

Strategia în acest sector a ținut seama, mai mult decât în cel industrial sau agricol, de mecanismul schimburilor internaționale, de politicile economice aplicate de alte state, mai ales europene.

Până la Marea Criză, activitatea legislativă a fost caracterizată de efortul unificării măsurilor relative la funcționarea organelor reprezentative ale comerțului exterior, de menținerea izvoarelor de venit ale țării la un nivel corespunzător, de valorificarea capitalului național. S-au urmărit prin textele de lege revenirea treptată la libertatea schimburilor, limitarea importului articolelor de lux, apărarea consumatorilor de prețurile de speulă.

Cadrul juridic în care s-a desfășurat comerțul exterior al țării l-au constituit tarifele vamale, convențiile, acordurile și aranjamentele comerciale. În locul tratatelor antebelice denunțate, România a încheiat imediat după război, prin schimburi de note, înțelegeri provizorii cu Austria, Spania și Ungaria. Tot acum a semnat convenții comerciale cu Cehoslovacia, Polonia și Turcia, a abrogat legea relativă la aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate mărfurilor importate din Statele Unite, a aderat la Convenția de la Geneva pentru simplificarea formalităților vamale¹⁰⁷.

Primele elemente de strategie guvernamentală pe termen lung în domeniul comerțului exterior sunt vizibile începând cu 1929 și se referă la regimul schimburilor cu străinătatea, sub cele două aspecte: fluxul de mărfuri și decontările plăților internaționale.

Politica relațiilor comerciale cu alte state – modestă și puțin vizibilă în comparație cu alte politici economice – se explică prin: a) locul minor deținut în circuitul economiei mondiale; România era o țară europeană cu economie agrar-industrială (începând cu 1938–1939), furnizoare de materii prime și produse agricole, uneori de semifabricate, și cu o piață de desfacere pentru produsele manufacturate, mașini în special; b) statutul de țară debitoare ne găsea în situația de a negocia continuu împrumuturi pe piețele financiare, cu rezultate nu întotdeauna avantajoase; c) poziția geopolitică și economică a țării noastre a fost disputată de un Occident tradițional, care a făcut prea puțin pentru a-și menține și consolida avantajele, și o Germanie agresivă, dinamică, care și-a propus să controleze spațiul economic al Europei Centrale, vizând poziții dominante inclusiv în România.

În plus, în anii crizei, cadrul legislativ al schimburilor economice externe a trebuit să țină seama de imensa datorie publică, de respectarea angajamentelor și

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ Bădulescu V. (1945), *Tratat de politică comercială, comerț exterior și schimburi comerciale*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova, p. 210.

obligățiilor financiare asumate de stat și de particulari, respectiv de asigurarea mijloacelor necesare restituirii acestor datorii contabilizate de Casa Autonomă a Monopolurilor și de alte servicii ale datoriei externe.

În perioada 1934–1938 s-a cristalizat o nouă concepție de politică comercială, care evidenția, pe lângă asigurarea resurselor valutare necesare achitării obligățiilor externe, și dezvoltarea și europenizarea mai accelerată a economiei, reorientarea schimburilor cu străinătatea pe criterii de eficiență. Era însă târziu, în condițiile în care Occidentul, marcat de spectrul războiului, a abandonat practic zona central-europeică și răsăriteană, lăsând larg loc Germaniei.

În momentul în care ministrul Ioan Gigurtu a semnat acordul economic româno-german în martie 1939¹⁰⁸, se prefigura etapa finală a rezistenței economice, dar și politice a României, la care a renunțat în vara lui 1940, după cucerirea Franței de către al III-lea Reich.

Revenind la intervenția statală în raporturile economice externe, ea a fost temeinic susținută tactic și strategic începând cu anii crizei economice. Astfel, în februarie 1932, s-a creat Oficiul de Compensatii pe lângă BNR, în vederea lichidării creanțelor cu țările care introduseseră controlul devizelor și plăților în relația cu țara noastră. Nu s-a rezolvat stoparea exodului de devize și, de aceea, la 24 octombrie 1932, prin *Hotărârea Consiliului de Miniștri, s-a autorizat instituirea regimului contingentării în România*. Transferurile către străinătate au creat serioase dificultăți bugetului de stat. Datoria publică a țării a ajuns în aprilie 1935 la 80,4 mld. lei stabiliți. Pe lângă această imensă sumă, trebuie să avem în vedere și datoriile autorităților și comunelor care nu au intrat în calculul serviciului datoriei publice a statului. Dacă adăugăm și arieratele (datorii ale particularilor) estimate la 14 mld. lei stabiliți, avem imaginea alarmantă a îndatorării țării. Corelat cu datoria publică, s-a ajuns la o situație nouă, a balanțelor comerciale deficitare, necunoscute până atunci¹⁰⁹.

Criza a antrenat deficite, retragerea plasamentelor, a depozitelor și a capitalurilor străine, prețuri tot mai mici pe piața mondială la materiile prime exportate de România – petrol, cereale și lemn – și relativ mari la produsele industriale importate. S-au creat grave dezechilibre în balanța comercială și de plăți. Potrivit aprecierilor din epocă, s-a ajuns la situația în care soldul balanței comerciale era insuficient pentru achitarea cuponului datoriei externe, a cheltuielilor regiilor autonome, a legațiilor și a altor servicii ale statului. Adăugăm la această conjunctură nefavorabilă și politica comercială ezitantă din anii 1930–1931. În timp ce mai toate statele europene au suspendat în cursul verii și toamnei din anul 1931 convertibilitatea biletelor și au trecut la centralizarea comerțului cu devize¹¹⁰, țara noastră a continuat să practice, în detrimentul propriilor sale interese, până în mai 1932, libertatea deplină a tranzacțiilor internaționale și convertibilitatea biletului de bancă.

¹⁰⁸ Niri A. (1965), *Istoricul unui tratat înrobitor. Tratatul economic româno-german din 23 martie 1939*, București, p. 85 și urm.

¹⁰⁹ *Nouvelle revue d'Hongrie*, 1935, 28, nr. 4, Budapesta, p. 583.

¹¹⁰ Arhivele Băncii Naționale a României, *Fond Studii*, dos. nr. 5/1934–1938, ff. 27–29.

Cu mici modificări intervenite în anii 1935¹¹¹ și 1937¹¹², legea din 30 septembrie 1932 a rămas în vigoare până în anul 1938, când s-a aplicat noul regim de negociabilitate parțială a devizelor. El a fost determinat de dirijarea cu prioritate a exportului către țări cu valută forte. Pentru a stimula această orientare, se lăsa la latitudinea exportatorilor de cereale o parte din devize (30%)¹¹³ ce puteau fi folosite pentru efectuarea importurilor¹¹⁴.

Concomitent cu îndrumarea exportului de produse agricole către Occident, prin noua lege s-au introdus restricții la importurile din Germania, în concordanță cu mai generala politică de rezistență economică de până la *Tratatul economic din 1939*.

Jurnalul Consiliului de Miniștri din august 1938 lăsa la dispoziția importatorilor cele 30% din devize, independent de cotele individuale la care solicitantul avea dreptul prin legiurile anterioare.

În anul 1939 s-au produs mutații în structura schimburilor internaționale, datorate izbucnirii războiului. Noua configurație a afectat politica comercială a statului român.

La 23 martie 1939, s-a încheiat la București *Tratatul economic româno-german* care, urmat de altele în 1940 și 1941, va antrena România în sistemul economic al Axei.

Din analiza principalelor aspecte de politică economică comercială, se constată lipsa unei strategii coerente în domeniu. Această carență a fost parțial suplinită de interesul permanent al statului român de a obține prin măsuri, unele eficiente, disponibilități valutare-financiare necesare plății datoriei publice, modernizării și dezvoltării instituțiilor.

Politica transporturilor

Politica transporturilor inițiată după 1918 a fost dominată de efortul de a reface capacitățile existente și a le dezvolta în concordanță cu nevoile naționale social-economice, strategice, politice ale statului unitar român, de a constitui într-o concepție coerentă – administrativă, tehnică și economică – rețeaua de comunicații și de a o orienta potrivit cu direcțiile noi de trafic.

Guvernele au urmat o politică tradițională în domeniul transporturilor, concentrându-se asupra căilor ferate, care aveau precădere asupra celorlalte mijloace atât prin răspândirea lor, cât și prin posibilitățile de trafic. În celelalte sectoare de transport, progresele timpului nu au fost sistematic introduse și susținute. Este adevărat, s-au inaugurat primele trasee aeriene, s-a înființat o fabrică de avioane, s-au construit primele hidroavioane, s-au făcut proiecte privind electrificarea unor linii CFR și modernizarea parcului feroviar, maritim și fluvial, ca și cel al rețelei de șosele.

¹¹¹ *Monitorul oficial*, 1932, nr. 230 din 1 octombrie, p. 5706–5707.

¹¹² *Ibidem*, 1935, nr. 89 din 15 aprilie, p. 2845.

¹¹³ *Ibidem*, 1937, nr. 155 din 9 iulie, p. 6176.

¹¹⁴ *Ibidem*, 1938, nr. 201 din 31 august, p. 2408.

În gândirea și practica feroviară s-a ținut cont de-a lungul deceniului al treilea de necesitatea stringentă a refacerii¹¹⁵. După o statistică oficială din luna septembrie 1919, dintr-un total de 2001 locomotive aflate pe teritoriul Vechiului Regat, al Basarabiei și Bucovinei, doar 572 erau utilizabile, 1429 fiind imobilizate pe linii sau în ateliere. Aceasta însemna că, dacă înainte de război o locomotivă deservea 460 km, în septembrie 1919 îi reveneau 943 km¹¹⁶. În Transilvania, încălcând prevederile *Convenției de la Belgrad*, autoritățile maghiare, în retragerea lor, au dus cu ele și o mare parte a materialului rulant¹¹⁷. Multe vagoane și locomotive erau defecte. După unele informații, în decembrie 1918, pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent, doar 50 de locomotive erau în funcțiune¹¹⁸.

Paralel cu eforturile care se cereau făcute de către stat în vederea refacerii și sporirii parcului rulant¹¹⁹, trebuiau depășite și greutățile care decurgeau din faptul că provinciile unite cu România aveau tipuri diferite de cale ferată și material rulant¹²⁰ și norme proprii de exploatare. În plus, în timp ce în vechea Românie căile ferate aparțineau statului, în Transilvania erau și căi ferate particulare, construite de societăți pe acțiuni¹²¹.

Având în vedere toate aceste probleme, statul român și-a propus într-o primă etapă, cea din deceniul al treilea, să le soluționeze corespunzător noului organism economico-social național, urmând ca într-o a doua etapă să extindă și să modernizeze rețeaua feroviară¹²². În 1939, lungimea căilor ferate române în exploatare a ajuns la 11.410 km (față de 11.100 km în 1928). A crescut parcul de locomotive. Corespunzător, a crescut numărul de vagoane de la 56.005 la 63.420 în 1939¹²³. Legat de creșterea parcului de material rulant, nevoile de transport ale economiei naționale au fost mai bine reprezentate, dar nu în pas cu cerințele. În 1928 s-au vehiculat pe CFR 21.901.299 tone de mărfuri (interior, export/import și tranzit), iar în 1939, 27.783.000 tone, pentru aceleași servicii¹²⁴.

Preocupările statului pentru celelalte compartimente de transport au fost reduse. Căile rutiere, pe care se scurgeau până la stațiile CFR și porturi aproape întreaga producție agricolă, un însemnat volum de mărfuri industriale și care

¹¹⁵ Bădulescu V., *op. cit.*, p. 368–370.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 385.

¹¹⁷ *Monitorul oficial*, 1929, nr. 166 din 30 iulie 1929, p. 5809 și urm.

¹¹⁸ Botez C., Urmă D., Saizu I. (1977), *Epopeea feroviară românească*, București, p. 448; vezi și Cebuc A., Mocanu C. (1967), *Din istoria transportului de călători din România*, București.

¹¹⁹ Ionescu I.D. (1920), *Căile ferate în perioada de tranziție*, Analele statistice și economice, nr. 1, p. 18.

¹²⁰ *Monografia economică a regiunii Cluj*, Partea VII, *Transportul feroviar*, Cluj, 1958, p. 24 (Lucrare în mss. la Direcția Regională CFR Cluj-Napoca).

¹²¹ Boilă R. (1929), *Consiliul Dirigent*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918–1928*, vol. I, Cluj, p. 98.

¹²² Iancu Gh. (1981–1982), *Preocupările Consiliului Dirigent în domeniul comunicațiilor*, Marisia, nr. 11–12, p. 373–390.

¹²³ Arhiva Istorică Centrală, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dos. nr. 8/1923, ff. 211–242.

¹²⁴ Vasile O. (1922), *Căile de comunicație și transporturi*, Cluj, p. 19.

reprezentau mijlocul de transport cel mai răspândit în țară, au fost neglijate de factorii de decizie. În *Expunerea de motive la Legea drumurilor din 1929* se menționa că cei 106.083,993 km de artere rutiere totale – raportați la suprafața țării – corespundeau relației cca 400 metri liniari pentru fiecare kilometru pătrat, din care: pietruși 162 m.l., adică în stare bună, 135 m.l. mediocră și rea și 103 m.l. sub formă de terasament și drum natural¹²⁵. Aceste date evidențiază un ritm de dezvoltare mult prea lent înregistrat de transportul rutier din țara noastră în comparație cu majoritatea statelor europene a căror medie de șosele/km² de suprafață era de 1.000 m.l./km². Sumele alocate de la buget pentru întreținerea și construcția drumurilor publice au fost mici în toți anii. Între 1923 și 1929 s-au aprobat 532.152.000 lei, adică o medie anuală de 76.022.000 lei corespunzătoare acoperirii a 10% din necesitățile reale de transport și a creșterii numărului de vehicule și autovehicule (1.889 de autovehicule în 1923 și 33.954 în 1939)¹²⁶.

În deceniul al patrulea, situația nu a cunoscut o schimbare evidentă. La lungimea totală a arterelor rutiere existente în 1929, s-au mai adăugat încă 208 km, creștere nesemnificativă dacă o raportăm la avântul economiei naționale din acel deceniu.

Politica rutieră a statului a pus accent nu atât pe extinderea rețelei, ci pe relativa ei modernizare. Din acest unghi de abordare, consemnăm unele realizări: s-au construit 43.258 de poduri, s-au asfaltat 1.791,2 km de drumuri, marea majoritate din categoria celor naționale; a crescut ponderea drumurilor pietruite în toate categoriile, s-a accentuat grija pentru întreținerea lor, scăzând numărul de kilometri în stare mediocră și rea. Au fost măsuri de modernizare aplicate predilect pe rute de interes economic, strategic și turistic. Pe acestea, numărul autocamioanelor (7.015), a tractoarelor (1.718), autocisternelor (322) a fost net superior față de 1929¹²⁷. Pe marea majoritate a drumurilor țării însă, circulau în anul 1939 numeroase căruțe și, ceea ce este mai grav, în zonele submontane și de munte, în perioada anotimpului rece, drumurile deveneau impracticabile chiar și pentru aceste mijloace de transport. Comunicațiile pe apă, la fel ca și cele rutiere, au ocupat o pondere periferică în politica transporturilor. Măsurile de regularizare și canalizare a apelor, de modernizare a utilajului portuar, de organizare și exploatare prin construcția de instalații aferente (docuri, silozuri, stații de petrol etc.) au fost puține.

Cabinetele guvernamentale au schițat doar un program de organizare și exploatare al transportului fluvial prin cele 215 vase NFR și cu 105 vase SDR.¹²⁸ (Asupra Dunării își exercitau atribuțiile două organisme internaționale în care se constituia ca parte și România – *Comisia Europeană a Dunării* și *Comisia Internațională a Dunării*¹²⁹. Lungimea navigabilă pe sectorul românesc însuma

¹²⁵ Petculescu N.I. (1929), *Problema transporturilor în România*, Analele economice și statistice, 12, nr. 5–6, p. 91.

¹²⁶ *Anuarul statistic al României, 1939 și 1940*, București, 1940, p. 522.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 526–527.

¹²⁸ *Monitorul oficial*, nr. 110 din 12 noiembrie 1929.

¹²⁹ *Ibidem*.

1.071 km, cu 36 de porturi. Afluenții navigabili principali erau Prutul, Siretul, Mureșul și Canalul Bega, însumând 1.300 km.) Capacitatea acestor vase fluviale era de 489.402 tone metrice¹³⁰ și a asigurat volumul de import și export la diverse mărfuri vehiculate pe Dunăre, mai puțin la petrol, din cauza parcului redus de tancuri petroliere proprii¹³¹. Problema stringentă în materie de circulație fluvială nu era flota, ci înzestrarea ei cu șleपुरi, motoare și remorhere necesare navigației în zona Porțile de Fier. De altfel, toate porturile fluviale au rămas de-a lungul perioadei interbelice într-o stare de provizorat din punctul de vedere al dotării tehnice.

Portul maritim Constanța a fost singurul pentru care statul a alocat, imediat după Primul Război Mondial, 80 mil. lei aur în scopul refacerii¹³², iar mai apoi, în deceniul al treilea, 268.551.954 lei, plus credite de exploatare în valoare de 589.616.982 lei¹³³.

Cele 15 nave maritime românești, cu un deplasament total de 80.000 tone metrice de cereale sau 50.000 tone metrice de lemnărie și alte produse, au transportat în anul 1938 circa 437.710 tone. Tonajul vaselor nu a corespuns nevoilor comerțului exterior românesc, deoarece vasele proprii acopereau în 1938 doar 8,38% din necesar la export și 22,5% la import¹³⁴.

În domeniile feroviar, rutier, fluvial și maritim s-au înregistrat progrese, unele evidente, altele incipiente. În domeniul transportului aerian, într-o primă etapă, în deceniul al treilea, guvernele i-au recunoscut utilitatea pentru viața socială și economică și pentru apărarea țării, iar în a doua etapă, din deceniul al patrulea, s-au inițiat primele măsuri pentru introducerea în practică. Cea mai importantă problemă în prima etapă a fost organizarea și susținerea propagandei necesare corectei înțelegeri a rosturilor serviciilor aeriene¹³⁵. Tot acum, prin înființarea IAR (1925), s-a inaugurat în mod oficial industria aeronautică, iar puțin mai târziu, la 24 iunie 1926, și primul traseu aerian civil pe ruta București-Cernăuți. Între 1926 și 1929, aviația civilă a deschis liniile București-Constanța și București-Cluj cu avioane *Avia* de construcție cehoslovacă și bimotoare *Farman* de construcție franceză.

A doua etapă în dezvoltarea aeronauticii românești a început prin crearea cadrului legal necesar acestui sector de transport abia conturat. Prin *Legea aeronauticii* promulgată în anul 1932, s-a organizat latura tehnică și administrativă, prin instituirea Subsecretariatului de Stat al Aerului, organ autonom care coordona întreaga activitate aeronautică civilă și militară din România. El a funcționat până în anul 1936 pe lângă Ministerul Apărării Naționale și a fost nucleul noii instituții

¹³⁰ *Anuarul statistic...*, p. 511–517.

¹³¹ *Dunărea în sectorul românesc*, Terra, 9, 1977, p. 1.

¹³² Florescu G.G. (1975), *Navigația în Marea Neagră pe strâmători și pe Dunăre. Contribuții la studiul dreptului riveranilor*, București, p. 206.

¹³³ Adămoiu I. (1935), *Bogăția și potențialitatea României*, București, p. 13.

¹³⁴ *Enciclopedia României...*, p. 25.

¹³⁵ Adămoiu I., *op. cit.*, p. 13; Roșculeț M. (1939), *Evoluția portului Constanța. Construcția și exploatarea lui*, București, p. 68–82.

create prin *Decretul-lege din 14 noiembrie 1936* – Ministerul Aerului și al Marinei¹³⁶.

Legăturile aeriene ale României cu străinătatea au fost asigurate până în anul 1939 de către companiile *Air France* (franceză); *PLLOT* (poloneză); *CSA* (cehoslovacă); *Ala Littoria* și *Avio Linee Italiane* (italiene); *Deutsche Lufthansa* (germană); *Malév* (maghiară). Doar compania *Air France* era subvenționată de statul român cu suma de 3,5 mil. lei pe an.

O pondere însemnată în asigurarea traficului aerian extern a deținut-o Compania națională LARES (*Liniile Aeriene Române Exploatate de Stat*) care, în anul 1939, deservea liniile internaționale: București-Belgrad-Zagreb-Veneția-Milano; București-Arad-Budapesta-Viena-Berlin; București-Cernăuți-Lwow; București-Istanbul; București-Sofia-Salonic-Atena. Compania română asigura și traficul intern pe rutele: Constanța-București; Cetatea Albă-Ismail-Galați-București; Chișinău-Galați-București; Arad-Timișoara-Turnu-Severin-Craiova-Turnu-Măgurele-București; București-Călărași-Bazargic-Balcic; Cernăuți-Iași-Galați-Constanța; Cernăuți-Iași-Galați-București; Cernăuți-Cluj-Arad; București-Cluj; Cluj-Satu Mare.

În anul 1938–1939, situația exploatării rutelor aeriene interne prin LARES era următoarea: pe linii de 2.608 km s-au parcurs 511.989 km, cu 5.316 pasageri și 19.432 kg de marfă, poștă, plus excedent de bagaje¹³⁷.

Politica transporturilor realizată de guvernele României este incompletă fără transportul prin conducte. Acest mijloc a avut ca centru de greutate creșterile înregistrate în producția de țiței din județele Prahova, Dâmbovița și Buzău. Mijloacele de transport speciale sau cele clasice pe CFR și șosele nu erau suficiente. De aceea, statul român a construit patru conducte. Cea mai importantă, de 320 km, lega Băicoi (legat de Câmpina) de Ploiești și apoi Buzău. Pe acest traseu conducta avea un diametru de 229 mm, iar de la Buzău 254 mm, pe distanța Făurei-Fetești-Cernavodă-Palas până la Marea Neagră. S-au mai construit alte două conducte de câte 180 km fiecare, cu câte 127 mm diametru, pe traseul Băicoi (în legătură cu Câmpina)-Ploiești-București-Giurgiu. Una transporta benzină, iar alta păcură. A patra conductă, în lungime de 80 km, cu 127 mm diametru, lega zona Băicoi de București. Lungimea celor patru conducte a fost de 760 km. Capacitatea în rezervoare și stațiile lor de pompare era de 86.200 m³, la care se adăugau cele 13 rezervoare de la Giurgiu, în total 107.000 m³, ceea ce permitea transportul zilnic a 3.000 tone de petrol, circa 900.000 tone pe an. Taxele de transport au urmat același tarif ca și cel aplicat cisternelor pe CFR¹³⁸.

Căile de comunicație refăcute și parțial modernizate și extinse nu au putut să acopere necesarul unei economii în plină dezvoltare. Referindu-se la acest aspect, în cadrul celei de-a XXI-a Adunări Generale a Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie s-a subliniat lipsa unei strategii menite să pună în concordanță transpor-

¹³⁶ Saizu I., *op. cit.*, p. 135.

¹³⁷ *Enciclopedia României...*

¹³⁸ *Anuarul statistic*, p. 547–549.

turile cu dezvoltarea ramurilor de activitate ale economiei și cu nevoile de progres ale țării¹³⁹.

Politica monetară

În România, perioada imediat următoare Primului Război Mondial s-a caracterizat prin acțiunea simultană a unui complex de factori economici, de a căror soluționare depindeau consolidarea unificării statului, refacerea economică și progresul țării. Între aceștia, la fel ca și în celelalte state europene, moneda deținea prioritatea.

În politica economică a statului român s-a conturat urgența rezolvării problemei monetare, cerută de circulația simultană a leului, a leului de ocupație într-un volum de 2 mld., realizată de armata germană prin intermediul Băncii Generale Române din București, a rublelor și coroanelor. Acestea din urmă erau divizate în emisiuni diferite, cu deprecieri inegale față de paritate.

Unificarea monetară era o urgență economică imediată, menită să pună capăt existenței acestei adevărate burse care, pentru o simplă operațiune comercială, solicita calcule în mai multe feluri de monedă, depreciate inegal și zilnic din cauza inflației.

Întârzierea cu care s-a făcut unificarea monetară a prejudiciat economia națională cu circa 3,5 mld. lei și a constituit cauza nemijlocită a prăbușirii leului în anul 1921¹⁴⁰.

*Programul economic de guvernare al PNL, „de refacere și asanare”, prezentat de Vintilă Brătianu la începutul anului 1922 s-a axat pe unificarea monetară prin revalorizare. Această metodă se „întemeia pe convingerea liberalilor că îmbunătățirea nivelului de trai și a valorii leului se va produce ca o consecință a echilibrului bugetar, a consolidării datoriei publice flotante prin încetarea emisiunilor BNR și reglementarea lor prin lege, prin încetarea împrumuturilor, reducerea cheltuielilor și sporirea producției”*¹⁴¹.

*Revalorizarea propusă și susținută de Vintilă Brătianu prin „mijloace interne” s-a soldat cu un eșec, guvernul fiind incapabil să stăpânească inflația galopantă. În guvernarea 1926–1927, și PNL s-a aliniat factorilor politico-economici care susțineau stabilizarea. Într-o prima etapă, s-a propus să se aplice doar la schimburile cu străinătatea. Ea nu a putut fi efectuată practic, din lipsa împrumutului extern, pe care liberalii nu au reușit să-l obțină din cauza opoziției finanței internaționale față de naționalizări și de politica economică „prin noi înșine”*¹⁴².

¹³⁹ *Un program pentru dezvoltarea aviației comerciale și civile*, Democrația, 26, nr. 8–9, 1928, p. 37–39.

¹⁴⁰ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 687.

¹⁴¹ *Banca Națională a României*, București, 1939, p. 412.

¹⁴² Circulația fiduciară a României văzută în raport cu cursul dolarului la București întărește precizarea făcută în text. Pentru celelalte luni ale anilor amintiți, vezi Păun R., Păun N. (1980), *Puncte de vedere privind funcționalitatea băncilor din România în perioada 1922–1928*, Marisia, 10, p. 447–464.

Noua echipă guvernamentală a Partidului Poporului care a urmat la conducerea țării (30 martie 1926–3 iunie 1927) nu și-a asumat sarcina stabilizării legale a leului. *Stabilizarea* a fost adusă pe ordinea de zi a parlamentului de către noul guvern PNL (24 noiembrie 1927–9 noiembrie 1928). Noul program viza intrarea țării într-o etapă de dezvoltare economică numită de premierul și ministrul de finanțe Vintilă Brătianu „de înzestrare și de punere în folosință a resurselor”¹⁴³.

Pentru realizarea dezideratului propus, România avea nevoie de sprijin moral și material, adică trebuia să obțină susținerea băncilor de emisiune din Occident și creditarea *stabilizării*. În sesiunea extraordinară a Parlamentului (1927–1928), din inițiativă guvernamentală, s-au propus și votat următoarele legi: *Legea pregătitoare a stabilizării monetare* autoriza BNR „să încheie cu diferite bănci de emisiune o convenție pentru deschiderea și utilizarea de credite în vederea stabilizării monetare sub formă de avansuri sau de scont și să se oblige să garanteze lichidarea acestor operațiuni” (art. 1). La art. 2 se autoriza BNR să cumpere nelimitat devize convertibile în aur¹⁴⁴; *Legea pentru autorizarea contractării unui împrumut de stabilizare și înzestrare economică a țării* care, la art. 1, autoriza guvernul român să contracteze în condițiile cele mai avantajoase un împrumut extern de până la 250 mil. dolari sau contravaloarea în orice altă monedă-aur. O primă fracțiune a acestui împrumut, de până la 80 mil. dolari, trebuia folosită exclusiv pentru operațiuni de stabilizare a CFR, RMS, a tezaurului pentru executarea programului de refacere și dezvoltare a căilor ferate¹⁴⁵. Aceste legi, supuse și votate în aceeași zi în Camera Deputaților, reprezentau în concepția PNL „un tot unitar”.

În toamna anului 1928, Franța, alături de alți creditori, a cerut României să promoveze o nouă orientare financiară, să modifice legea minelor, să transforme statutele BNR, să ia alte măsuri organizatorice speciale. S-au făcut recomandări pentru sporirea impozitelor, reducerea numărului de funcționari, s-au cerut detalii asupra veniturilor statului, a situației datoriei publice. Cabinetul liberal și-a depus demisia, fiind în imposibilitate să concilieze aceste cerințe cu politica economică „prin noi înșine”.

Imediat după căderea cabinetului liberal în toamna anului 1928 și dobândirea puterii de către PNȚ, Cabinetul I. Maniu, prin ministrul de finanțe Mihail Popovici, a prezentat în Parlament *Programul Guvernului român pentru stabilizarea monetară și dezvoltarea economică*. Acesta prevedea un ansamblu de măsuri grupate în patru secțiuni: stabilizarea monetară și BNR; bugetul statului și tezaurul public; refacerea CFR; modalități de obținere a resurselor necesare executării acestui program (împrumuturi). Pentru a se realiza a patra secțiune (împrumuturile), s-a creat o instituție autonomă cu responsabilitate juridică, căreia statul îi transfera dreptul de a exploata monopolurile, până atunci aflate sub girul RMS – *Casa Autonomă a Monopolurilor*. În vederea stabilizării monetare, guvernul a obținut un

¹⁴³ *Monitorul oficial*, nr. 2 din 2 august 1928, p. 12.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 14.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 26.

împrumut extern de 101 mil. dolari¹⁴⁶, pentru care se duceau tratative de mai multă vreme. El era menit să procure BNR rezerva de devize necesară, să dea Trezoreriei și serviciilor publice fondurile de rulment menite să îngăduie începerea unui program de lucrări productive, în primul rând pentru refacerea și dezvoltarea rețelei de căi ferate.

Pe lângă resursele de ordin extern acum procurate, România mai dispunea în momentul stabilizării și de vărsămintele făcute de Germania, în virtutea unor prevederi ale acordului încheiat la 10 noiembrie 1928¹⁴⁷.

S-a promulgat o nouă *Lege monetară* la 7 februarie 1929, prin care leul primea o nouă definiție. Valoarea lui se fixa la 10 miligrame de aur fin pe cursul de 3,12 centime de aur. Prețul unui kilogram de aur fin a fost fixat la 111.111,111 lei¹⁴⁸. Se constată și din succesiunea cifrelor că *Programul de stabilizare monetară și dezvoltare* anunțat și aplicat începând cu anul 1929 s-a realizat mai ales în partea a patra a sa, cea referitoare la împrumuturi. Cu fondurile obținute din străinătate, PNT a fost obligat, în condițiile vitrege ale crizei, să preia portofoliul particular de la BNR pentru suma de 1,5 mld. lei, a ajutat opt mari bănci cu 7 mld. lei, cu alte 2 mld. lei a intervenit pentru salvarea băncilor mici și mijlocii. A reorganizat serviciile Tezaurului, a realizat lichidarea BNR (adică partea portofoliului nelichid al acesteia), a reorganizat pe baze comerciale căile ferate, transporturile rutiere, fluviale și maritime, docurile, silozurile, pescăriile, pădurile, minele, redevențele miniere etc.

În 15 luni de la stabilizare, toată contravaloarea împrumuturilor, la care adăugăm și vărsămintele germane, dimpreună cu excedentul balanței comerciale pe primele luni ale anului 1930, era consumată. Situația financiară s-a înrăutățit și din cauza faptului că, între noiembrie 1929 și 1931, au ieșit din țară continuu capitaluri străine repatriate din cauza crizei, estimate la cca 8.100 mil. lei. Cu cât trecea timpul, devenea evident faptul că *stabilizarea* a fost făcută la un nivel prea ridicat, care nu reprezenta cursul real al monedei naționale. Parțial, leul a fost susținut prin alte două împrumuturi „de consolidare” contractate în 1931¹⁴⁹. Aceste noi sume abia intrate în țară au evadat din nou în străinătate, din cauza pasivității cronice a balanței noastre de plăți. „Fuga” capitalurilor din România, retragerea unor fonduri din Occident echivalau cu dispariția întregului produs al împrumuturilor. Totodată, s-a înregistrat o retragere masivă a depozitelor de fructificare, ceea ce a antrenat, în anul 1931, falimentul unor bănci care nu erau dintre cele obscure¹⁵⁰.

O situație precară a finanțelor se înregistra în toată lumea. Anglia a abandonat etalonul aur în anul 1931. Efectele acestei măsuri au fost imediate în Europa Centrală și în România. Pierderile cauzate de devalorizarea lirei sterline au fost suportate în mare măsură de către stat, pentru care BNR a făcut serviciul datoriei publice, acumulând devizele necesare¹⁵¹.

¹⁴⁶ *Buletinul Institutului Economic Român*, 1929, 8, nr. 1–2, p. 64.

¹⁴⁷ *Monitorul oficial*, nr. 5 din 13 ianuarie 1929.

¹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 16 din 7 februarie 1930.

¹⁴⁹ Madgearu V. (1935), *Drumul echilibrului financiar*, București, p. 44.

¹⁵⁰ *Raportul Consiliului de Administrație al BNR pe anul 1932*, București, 1933, p. 5.

¹⁵¹ În anul 1931 au trecut la reglementarea comerțului cu devize Danemarca, Grecia, Ungaria, Austria, Țările Baltice, Cehoslovacia, Iugoslavia, Italia, Norvegia și Turcia. Franța a contingentat exportul, iar Anglia a stabilit taxe vamale foarte mari. Prima măsură luată de statul român, ținând cont de

Prin restrângerea și controlul comerțului cu devize, politica noastră monetară a intrat într-o fază nouă, fiind din ce în ce mai mult în legătură cu comerțul exterior. Ea s-a realizat prin acțiunea a trei „regimuri” de schimb valutar: a) *regimul reglementării comerțului de devize*; b) *regimul primelor valutare*; c) *regimul negociabilității parțiale a devizelor*. Ele nu au acționat de la început simultan, ci pe măsura introducerii lor, datorită nevoilor resimțite de BNR pentru a obține cât mai multe devize cu care să poată achita datoriile statului. Vor funcționa unitar și cu consecințe pozitive după anul 1935¹⁵², datorită unor măsuri speciale luate de Guvernul Tătărăscu, care a făcut cunoscut creditorilor externi că propria noastră producție de aur este mult mai mică decât angajamentele internaționale și a cerut adaptarea convențiilor internaționale la structura economică a țării. Datorită insistenței cu care au fost promovate aceste cerințe, precum și îmbunătățirii situației balanței comerciale, problema transferului s-a ușurat considerabil. S-au amortizat în întregime conturile de *clearing*¹⁵³ care au fost peste nevoile de plată din țările respective.

În ultima etapă a politicii monetare românești, de după 1935, statul a satisfăcut reglementările externe printr-o politică de devize activă, bazată pe comerț¹⁵⁴. Stocul metalic al țării, completat prin stimularea producției interne de aur, a fost vândut BNR¹⁵⁵ și s-a constituit într-o rezervă indisponibilă pentru reglementările externe. El avea rolul exclusiv de acoperire a monedei naționale, care s-a și realizat la un nivel superior celui prevăzut în statutele Băncii Naționale.

Circulația fiduciară a țării a trecut de la 38,2 mld. lei la 31 martie la 48 mld. în septembrie și 48,4 mld. lei în octombrie 1939¹⁵⁶, ceea ce a permis revenirea, în ultima parte a deceniului al patrulea, la conceptul de politică monetară din perioada antebelică, când rezerva avea un rol determinant în menținerea încrederii publicului în instrumentul de schimb pe care îl utiliza.

Moneda a stimulat politica economică aplicată de statul român, a contribuit la înviorearea creditului și a spiritului întreprinzător. Exercițiul financiar 1936/1937 s-a încheiat cu un excedent de 1.047,2 mil. lei. S-au creat, începând cu acel an, disponibilități sporite pentru înzestrarea armatei, pentru creditarea și modernizarea

conjunctura internațională protecționistă, a fost inițiată la 18 decembrie 1931 și a constat în controlul parțial al plăților cu statele care au introdus restricții la comerțul cu devize. Dispozițiile legii de mai sus se aplicau imediat în relația comercială cu Ungaria, Cehoslovacia, Germania și Austria. La 29 februarie 1932, prin legea asupra aranjării plăților cu statele care au introdus restricții la comerțul cu devize, s-a dat o bază legală atât Jurnalului Consiliului de Miniștri din 18 februarie 1931, cât și celorlalte măsuri anterioare. Nu s-a rezolvat prin legea amintită stoparea exodului de devize. La 24 octombrie 1932, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, se autoriza instituirea regimului contingentării în România (vezi pe larg Segal M., Berall A. (1934), *Regimul contingentării importului*, București, p. 125).

¹⁵² *Nouvelle revue d'Hongrie*, 1935, 28, nr. 4, p. 583.

¹⁵³ Revista generală de comerț și contabilitate, 1936, 25, nr. 7–8, p. 458–459.

¹⁵⁴ Vezi subcapitolul dedicat politicii comerciale.

¹⁵⁵ Prețul aurului a crescut cu 38% peste cel de 111.111,111 lei/kg. Din 1936, leul s-a redresat parțial, având o putere de cumpărare reală mai mică cu 20% decât în 1929; leul-aur a ajuns la 16 centime la târgul liber de devize (vezi declarațiile ministrului de finanțe publicate în Revista generală de comerț și contabilitate, p. 459).

¹⁵⁶ *Enciclopedia României*, p. 707.

instituțiilor de bază, s-a ajuns la degrevare fiscală prin orientarea economiei financiare după principiul punerii în valoare a tuturor bogățiilor țării și valorificării întreprinderilor economice ale statului.

Politica fiscală

Consolidarea actului de la 1 Decembrie 1918 a solicitat guvernelor României postbelice să elaboreze măsuri necesare creării bazei unice de organizare și conducere a vieții economico-financiare.

Statul avea nevoie de venituri sigure, bazate pe creșterea avuției naționale, pentru a facilita dezvoltarea marii industrii, pentru a stimula creșterea randamentului agriculturii – schimbarea efectivă a mijloacelor de cultură, îmbunătățirea repartiției și utilizarea raționată a tuturor forțelor productive.

După o scurtă perioadă „de tranziție” în care s-a legiferat în probleme de imediată necesitate fiscală¹⁵⁷, în iulie 1921, Parlamentul României a votat reforma impozitelor propusă de Nicolae Titulescu, ministru de finanțe (13 iunie 1920–16 decembrie 1921) în guvernul condus de mareșalul Al. Averescu (13 martie 1920–16 decembrie 1921)¹⁵⁸.

Reforma cuprindea două părți: *Legea asupra contribuțiilor directe* și *Legea pentru impozitul progresiv pe avere și pe îmbogățirea din timpul războiului*. Pentru ambele părți, concepția fiscală a lui N. Titulescu se baza pe principiul democratic al impunerii progresive, combinat cu cel al dării proporționale, cu menajarea câștigurilor mici dobândite prin muncă, cu degrevarea și chiar scutirea de impozite a unor venituri și cu introducerea minimului neimpozabil¹⁵⁹.

N. Titulescu, partizan al etatismului, nu a pierdut din vedere politica de naționalizare a resurselor țării și a capitalurilor private în folosul colectivității.

Se degajau din concepția lui N. Titulescu, în problema naționalizării cu ajutorul fiscalului, soluții originale, întâmpinate cu ostilitate de grupurile care reprezentau capitalul românesc aflat în proces de acumulare și consolidare. Aceeași reacție de respingere au manifestat-o și reprezentanții capitalurilor străine în România, care își vedeau diminuate profiturile. Economistul Gh. Leon avertiza că „dreptul pe care și-l rezervă statul de a intra acționar la orice întreprindere particulară constituie o atingere gravă în exercitarea liberă a activității industriale și comerciale”¹⁶⁰.

În consecință, principiile avansate de N. Titulescu, deși au dobândit acordul forului legislativ, au fost aplicate numai parțial în practică.

Normele fiscale din legislație au generat, la rândul lor, o amplă dezbatere în cercurile de specialitate. Vintilă Brătianu a preluat unele dintre ele în *Legea impozitelor directe și a impozitului proporțional pe venit global din 1923*¹⁶¹.

¹⁵⁷ În materie fiscală s-au promulgat în perioada 1918–1921 următoarele decrete-legi: nr. 1615/1918; nr. 192, 193, 2264, 2456, 2819 și 3710/1919; nr. 1901 și 2227/1920 și nr. 1516/1921.

¹⁵⁸ Tudorică M., Burlacu I. (1970), *Guvernele României între anii 1866–1845, Liste de miniștri*, Revista arhivelor, 32, nr. 2, p. 443.

¹⁵⁹ Saizu I. (1982), *Dimensiuni economice și financiare ale activității lui Nicolae Titulescu*, în Buzatu Gh., *Titulescu și strategia păcii*, Iași, p. 106.

¹⁶⁰ Leon Gh.N. (1925), *Elemente de știință financiară*, Cluj, p. 446.

¹⁶¹ *Ibidem*, loc. cit.

Legea din 1923 – elaborată în spiritul doctrinei „prin noi înșine” – s-a preocupat să acorde scutiri vremelnice de taxe, în scopul încurajării acelor care își transformau terenurile neproductive în suprafețe de cultură, a antreprenorilor de locuințe ieftine, a noilor întreprinderi industriale și miniere până în al cincilea an de funcțiune.

Industria era supusă la un efort impozabil mai mic decât agricultura, comerțul și băncile. Totodată, cotele de impunere pe venitul acțiunilor nominative al societăților anonime românești erau mai mici decât cele aplicate acțiunilor la purtător deținute de acționari români și străini.

Modernizarea sistemului fiscal a avut consecințe pozitive. Bugetul de venituri și cheltuieli al statului a devenit chiar excedentar după 1923¹⁶² până la Marea Criză.

Guvernele PNȚ aflate la conducerea țării în anii crizei economice au continuat procesul de restructurare și modernizare a politicii fiscale a statului inaugurată în 1921 și, respectiv, 1923. Național-țărăniștii au acordat o atenție sporită impozitelor directe, măbind contribuția lor la totalul veniturilor. Corespunzător, au micșorat sarcinile fiscale pe circulația bunurilor de consum. Au introdus în practică represiunea fiscală, menită să combată evaziunea și să conducă la realizarea echității impozabile. S-au luat mai multe măsuri de austeritate, prin reducerea drastică a bugetelor de venituri și cheltuieli la nivelul administrației și instituțiilor statului.

După Marea Criză, a rămas în vigoare întreaga legislație de până atunci. Modificările din anul 1934 au vizat *Legea contribuțiilor directe din 1923*; s-a înlocuit impozitul global cu impozitul supracotă, în ideea realizării mai vechiului deziderat – eficiența controlului veniturilor particulare, diminuarea evaziunii. Totodată, s-au redus, iar la anumite categorii s-au abrogat cotele unor impozite instituite în anii crizei.

Echipa guvernamentală a lui Gh. Tătăărăscu a preluat, merită subliniat, punctul de vedere democratic al PNȚ în așezarea impozitelor, cu accent pe cele directe. Au fost degrevate fiscal salariile și proprietatea imobiliară.

Începând cu 1936, s-au legiferat taxe noi pe consumul țesăturilor de bumbac, lână, pe făină, au sporit taxele timbrului de aviație, s-a introdus taxa de 12% la impozitul general și de 12% la exportul de petrol, s-au majorat în bloc prețurile la produsele Casei Autonome a Monopolurilor, a sporit cota adițională la fondul sanitar etc.¹⁶³

Toate au contribuit la creșterea bruscă a sarcinii fiscale din impozitele indirecte cu 5.900 mil. lei în 1936 și 6.800 mil. lei în 1937 față de anul precedent¹⁶⁴.

¹⁶² În SUA, impozitele contribuiau cu 10% la formarea PIB, în Austria cu 17%, în Franța și Ungaria cu 18,5, în Italia cu 19%, în Suedia și Norvegia cu 20%, în Anglia cu 22% – *Monitorul oficial*, nr. 16 din 1930, p. 453.

¹⁶³ *A XXI-a Adunare Generală a Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie, 4 și 5 iunie 1937. Revendicările comerțului și industriei pentru consolidarea reprizei economice. Capitolul III, Sarcinile fiscale. Raportul domnului D.P. Niculescu Ritz, București, 1937, p. 134.*

¹⁶⁴ *Ibidem.*

În tabelul de mai jos¹⁶⁵ am prezentat două articole alimentare – zahăr și glucoză – cu taxele fiscale aferente. Situația era asemănătoare la toate produsele de bază.

Tabelul 1.2.

Taxe pe consum de zahăr și glucoză

Exercițiu	Cota taxei pe kg în lei	Indicele consumului intern; 1929 = 100	Încasări, mil. lei
1929	4–7	100	408
1930	7–10	73	804
1931	10	50	866
1932–1933	10	59	1.061
1933–1934	10	68	1.202
1934–1935	10	63	914
1935–1936	14	53	1.106
1936–1937	14	68	1.432

Sursa: Proiectul de buget general al statului pe exercițiul 1937–1938, București, 1939.

În fața avalanșei de impozite și taxe aplicate începând cu 1936 pe consumul și circulația mărfurilor, a scăzut procentual cota impozitelor directe la 19,8% din total până în 1938/1939, în timp ce media impozitelor indirecte a urcat spectaculos la 80,2% din total.

Statul s-a implicat în procesul de restructurare și modernizare a economiei, în industrializarea mai rapidă și în dezvoltarea industriei strategice naționale. În același timp, a achitat ritmic cuponul datoriei publice, a susținut permanent moneda națională și aparatul administrativ birocratizat, supradimensionat și nu întotdeauna eficient.

Solicitățile financiare ale statului au fost trecute încă o dată populației și așa sărăcite de pe urma crizei economice. S-a extins impozitul asupra salariilor minime de 750 lei, degrevate în perioada 1934–1936, au sporit taxele comunale la pâine, zahăr, produse textile, încălțăminte, petrol lampant. În anul fiscal 1938/1939, încasările pe articole de consum au atins 1.670 mld. lei, de 5,4 ori mai mult decât în anul fiscal 1934/1935.

Contribuția veniturilor fiscale în PIB-ul României a fost în anii 1936–1939 de 12,8% (3,6% din impozitele directe și 9,2% din impozitele pe bunuri și servicii). În valori curente, în anul financiar 1939/1940, încasările cu caracter fiscal la bugetul ordinar și special al statului au sporit cu 11 mld. lei. Luând ca bază de calcul PIB-ul în anul 1935, de 117 mld. lei, contribuția veniturilor fiscale s-a ridicat la 34,076 mld. lei, adică 29,9%. În anul 1936, PIB-ul a crescut față de 1935 cu 8–9%, ajungând la 126–128 mld. lei, pe seama sporirii producției industriale și agricole, dar și a sarcinii fiscale totale, mai mare cu 17–19%. În 1936, fiscalitatea reprezenta 32–33% din veniturile statului, mult peste media europeană¹⁶⁶. În România, fiecare cetățean presta o zi din trei pentru stat¹⁶⁷.

¹⁶⁵ *Proiectul de buget general al statului pe exercițiul 1937–1938, București, 1939.*

¹⁶⁶ *A XXI-a Adunare Generală a Camerelor de Comerț și Industrie...*, p. 135.

¹⁶⁷ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*, p. 666.

Tariful vamal

Imediat după Primul Război Mondial, sistemul vamal al României s-a realizat prin două legi care au completat tariful din 1906 rămas în vigoare – *Legea pentru reglementarea exportului*, promulgată în aprilie 1920, și *Legea prin care guvernul era autorizat să înființeze taxe de import și export*, din 27 noiembrie 1920. Cele două acte legislative nu și-au dovedit eficiența, mai ales din cauza situației dezastruoase a economiei și a ritmului rapid de depreciere a monedei naționale.

Noul tarif vamal aplicat începând cu 1 iulie 1921¹⁶⁸ a fost elaborat de Nicolae Titulescu. Acesta a încercat și, în parte, a reușit adaptarea politicii vamale la noua structură economică a statului național român unitar. S-a acordat protecția necesară ramurilor industriale din provinciile istorice, în special metalurgie, chimie, ceramică, textilă, industria lemnului, ciment și pielărie.

I.I.C. Brătianu s-a preocupat să adapteze economia la realitățile monetar-financiare printr-un nou tarif vamal, promulgat la 22 iulie 1924. Taxele se stabileau în lei-aur sau primeau un coeficient de înmulțire cu 30 (pentru leul-hârtie¹⁶⁹). Prin *Decretul regal din 26 martie 1926*, s-au accentuat tendințele protecționiste manifestate încă din 1924. Au fost majorate taxele vamale la produsele metalurgice și textile cu 50–100%. Pe de altă parte, prin același decret regal, suprataxa de penalizare generală pentru toate mărfurile importate a fost diminuată de la 300 la 200%.

Tariful vamal aplicat de Cabinetul Averescu a încercat să consacre normalizarea și stabilitatea comerțului exterior și adaptarea economiei României la piața mondială. Promulgat la 10 aprilie 1927, actul normativ a ținut cont de întreaga gamă de articole de import/export a țării, iar taxele la cele 1.893 de produse au fost fundamentate științific.

După realizarea stabilității monetare, la 9 februarie 1929, politica vamală bazată pe o monedă fluctuantă nu a mai fost de actualitate. Virgil Madgearu a propus noul tarif vamal prin care accentul se deplasa de la „interesele general-economice” la „apărarea, în primul rând, a intereselor agriculturii, care este și rămâne producția de bază a țării”¹⁷⁰.

Virgil Madgearu a considerat noul tarif vamal o „poliță în alb” față de tendințele de protecționism excesiv manifestat pe piețele europene. El a mai subliniat și faptul că România „nu vrea un război economic cu niciuna din țările Europei, ci organizarea unei defensive economice”¹⁷¹.

Prin aplicarea succesivă a mai multor tarife vamale în deceniul al treilea, s-a mers progresiv spre înlocuirea regimului de libertate a exportului cu regimul excepțional al prohibițiilor și restricțiilor pe bază de permise și contingentare.

În deceniul al patrulea s-a amplificat protecția vamală. Taxele au fost majorate cu până la 845% față de anul 1929, considerat în statistici ca an de

¹⁶⁸ *Monitorul oficial* din 30 iunie 1921.

¹⁶⁹ Adunarea Deputaților, *Sesiunea ordinară prelungită 1928–1929*, *Monitorul oficial*, Partea a III-a, nr. 113 din 15 noiembrie 1929, p. 4714.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 4713.

¹⁷¹ *Monitorul oficial*, nr. 82 din 1 octombrie 1930, p. 4507–4509.

bază¹⁷². Au făcut excepție tarifele vamale pentru mașini, echipamente agricole și industriale, care au continuat să se situeze mult sub media generală.

Prin măsurile de tarif vamal, statul a sprijinit industrializarea și a stimulat creșterea producției interne, a protejat ramuri și subramuri noi – electrotehnica, mecanica fină, industria de aparate optice, de precizie și de bord ș.a. Acestea din urmă, alături de cele de interes strategic, au beneficiat și de legi speciale de încurajare, li s-a acordat un adevărat monopol la desfacerea produselor pe piața internă¹⁷³.

Contrar tendințelor de reglementare și control prin tariful vamal, încasărilor statului pe intervalul 1933–1939 au fost în descreștere. Ele nu s-au datorat atenuării protecționismului, ci degrevării progresive la export, în condițiile în care importul a rămas în continuare contingentat.

1.4. INSTITUȚIILE – SUPRAFETE DE CONTACT ÎNTRE STAT, ECONOMIE ȘI SOCIETATE

Politica economică a statului român a fost prefigurată după Marea Unire printr-un amplu dialog al forțelor politico-economice. Ea a fost transpusă legislativ de guvern și parlament prin legi, decrete-lege, jurnale ale Consiliului de Miniștri și decizii ministeriale.

Guvernului i s-a reconfirmat, prin *Constituția din 1923*, poziția de instituție principală a puterii executive. Regele desemna, dintre șefii partidelor politice, pe prim-ministru pentru a forma noul guvern. Regele numea sau revoca miniștrii prin decret contrasemnat de președintele Consiliului. Conform Constituției din 1923, Guvernul avea responsabilitatea politică față de parlament și rege și răspundea de actele proprii, ca și de cele ale regelui, pe care le contrasemna. În urma votului de neîncredere în parlament, guvernul era obligat să demisioneze. Demisia putea fi respinsă de rege, dar, în acest caz, era dizolvat parlamentul. Cabinetele din România interbelică au fost formate de un singur partid, din mai multe apropiate doctrinar (de coaliție) sau din reprezentanți ai principalelor partide politice (guvern de uniune națională) și uneori în afara partidelor (guvern de tehnicieni).

Trăsăturile vieții guvernamentale românești au fost analizate în lucrări de referință¹⁷⁴. Deși opțiunile, căile și mijloacele alese de partide au fost diferite, în programele de guvernare, ele au contribuit la realizarea strategiei dezvoltării și modernizării societății românești, au păstrat și perfecționat caracterul statului democrat, bazat pe monarhia constituțională și parlamentarismul pluripartidist până la noua Constituție din 1938.

¹⁷² Madgearu V., *op. cit.*, p. 233.

¹⁷³ *Codul general al industriei...*, p. 312.

¹⁷⁴ Vezi contribuțiile lui I. Scurtu, Gh. Buzatu, I. Agrigoroaiei, Dinu C. Giurescu... Am reținut aici lucrarea lui Știrban M. (1987), *Din istoria României, 1919–1921. Probleme ale vieții politice economice și sociale*, Cluj-Napoca, p. 330.

Referindu-ne la politicile economice aplicate de diferite echipe guvernamentale, ele s-au realizat în paralel cu organizările și restructurările succesive din cadrul Ministerelor de Industrie și Comerț și de Agricultură și Domenii. Acestea, prin miniștrii lor, împreună cu cei ai finanțelor, lucrărilor publice și internelor, au format Delegația Consiliului de Miniștri, care a stabilit imediat după război direcțiile de refacere economică¹⁷⁵, iar mai apoi pe cele ale dezvoltării.

Ministerul Industriei și Comerțului a fost creat prin *Decretul regal nr. 1043* din 1 aprilie 1908. Este primul minister al României întregite care a beneficiat la 19 martie 1919 și de un regulament de funcționare. Art. I preciza că „MIC, prin direcțiile și serviciile sale speciale, se ocupă cu toate problemele de organizare și activitate economică privitoare la industria și comerțul țării”. Un alt articol viza Delegația Permanentă, iar altul, prima *instituție integrativă și agregativă* creată după război – Consiliul Superior al Economiei Naționale.

Consiliul Superior al Economiei Naționale a primit noi atribuții în *Legea din 27 martie 1924*, dar a fost desființat doi ani mai târziu¹⁷⁶. El revine între instituțiile centrale în stat prin *Legea de organizare a ministerelor promulgată în 1929*. Mai târziu, în 1932, printr-o nouă lege, devine organ consultativ al guvernului pentru elaborarea politicii economice. În această nouă ipostază, consiliul a fost învestit cu atribuții relativ mari – trebuia să studieze și să propună liniile generale ale strategiei economice, proiecte de legi cu caracter economic și financiar, de interes intern și extern, să-și dea avizul asupra proiectelor de legi¹⁷⁷. Prin *Decretul-lege din 7 aprilie 1938*¹⁷⁸, Consiliul a fost învestit cu noi atribuții legate de întocmirea *Planului general economic al țării*.

Consiliul a realizat un „anteproiect” de plan cincinal, pe care l-a publicat în 1939. Din momentul publicării acestui material s-a vădit dezacordul între punctul de vedere etatist al guvernului, care a proclamat o cât mai strânsă intervenție statală în economie, și cel al Consiliului, fundamentat pe economia liberală bazată pe larga inițiativă particulară¹⁷⁹.

Tancred Constantinescu a realizat o amplă reorganizare prin *Legea promulgată în 27 martie 1924*. Reorganizarea lui Tancred Constantinescu a condus la o structură greoaie și birocratică, schimbată prin *Legea pentru organizarea ministerelor* propusă de Virgil Madgearu în noiembrie 1929.

În *expunerea de motive* la noua lege se arăta că „organizarea serviciilor publice nu s-a făcut științific; fiecare dintre cei care aveau sarcina să întregască un serviciu public lucrau la întâmplare, fără o metodă bine stabilită, fără un plan general de organizare”¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX–X, p. 42–51.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 43–44.

¹⁷⁷ Leon Gh.N. (1936), *Consiliul Superior Economic*, București.

¹⁷⁸ Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XXVI, partea I, 1938, p. 473–474.

¹⁷⁹ Vezi cele două volume publicate de CSE, *Orientări generale pentru alcătuirea unui plan economic pe termen lung*, București, 1938, și *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939.

¹⁸⁰ *Monitorul oficial*, nr. 118 din 21 noiembrie 1929, p. 5342, Partea a III-a, *Dezbaterile Adunării Deputaților*.

Prin *Legea de reorganizare a ministerelor*, numărul acestora s-a redus la zece – de externe, interne, finanțe, justiție, instrucție publică și culte, armată, agricultură și domenii, industrie și comerț, lucrări publice, sănătate, muncă și ocrotiri sociale.

Cu modificările din 1933 și 1935 (prin care regiile au fost transformate în direcții ministeriale), noua structură creată prin *Legea din 1929* a fost menținută până în 1938. În baza art. 46 și art. 98 din noua Constituție, la 7 aprilie 1938 s-a promulgat decretul-lege prin care Ministerul Industriei și Comerțului cu toate serviciile și instituțiile pendinte de el a trecut la Ministerul Economiei Naționale (art. 2)¹⁸¹.

La nou înființatul Minister al Economiei Naționale au trecut atribuțiile legate de cooperatie din subordinea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, atribuțiile Oficiului Central de Valorificare a Grâului și Institutul Central de Statistică, care funcționase până atunci pe lângă Ministerul Sănătății și Ocrotirii Sociale.

Ministerul Economiei Naționale avea ca scop „să coordoneze activitatea factorilor economici, să armonizeze funcțiunile lor spre a le îndrepta către obiective naționale comune; să le îndrume și supravegheze printr-o unitate de concepție și execuție, pentru ca forțele lor să nu intre în conflict și să nu se neutralizeze reciproc”¹⁸².

Ministerul Economiei Naționale s-a plasat într-o poziție centrală între instituțiile economice ale statului, alături de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

De subliniat că acesta s-a implicat în dirijarea proceselor economice, cu precădere a celor industriale, în sensul „interesului național” proclamat prin *Constituția din 1938*.

În 20 de ani, conducerea Ministerului Industriei și Comerțului a fost asigurată de 45 de miniștri, mulți dintre ei mari personalități ale vieții politice și economice românești. Cei 2,5 miniștri pe an au generat, pe de o parte, o relativă instabilitate, pe de altă parte, au demonstrat importanța pe care i-a acordat-o executivul românesc pentru realizarea programului economic. Din această perspectivă, apreciem eforturile premierilor de a aduce ca titulari la industrie specialiști cunoscuți și recunoscuți ca atare în țară și în străinătate:

1. Niculescu Luca P., 29 ianuarie–6 martie 1918;
2. Meiner Constantin, 6 martie–4 iunie 1918;
3. Cantacuzino Grigore, 4 iunie–24 octombrie 1918;
4. Grigorescu Eremia, 24 octombrie–29 octombrie 1918;
5. Cottescu Alexandru, 29 octombrie–29 noiembrie 1918;
6. Constantinescu Alexandru, 29 noiembrie–27 septembrie 1919;
7. G-ral Popescu Ion, 29 septembrie–7 decembrie 1919;
8. Dr. Vlad Aurel, 7 decembrie–16 decembrie 1919;
9. Dr. Bontescu Victor, 16 decembrie 1919–1 martie 1920;
10. Borcea Ion, 1 martie–13 martie 1920;

¹⁸¹ Hamangiu C., *op. cit.*, vol. XXVI, partea I, 1938, p. 172–184.

¹⁸² *Ibidem*, p. 474–478.

11. Tăzlăuanu Octavian, 13 martie–15 noiembrie 1920;
12. Mareșal Averescu Alexandru, 16 noiembrie 1920–17 decembrie 1921;
13. Oromolu Mihai, 7 decembrie 1921–2 ianuarie 1922;
14. Lucassievici Gheorghe, 2 ianuarie–17 ianuarie 1922;
15. Sassu Vasile, 12 ianuarie 1922–29 octombrie 1923;
16. Constantinescu Tancred, 30 octombrie 1923–30 martie 1926;
17. G-ral Coandă Ion, 30 martie–8 iulie 1926;
18. Mitilineu Ion, 8 iulie–14 iulie 1926;
19. Berlescu Mihai, 14 iulie 1926–4 iunie 1927;
20. Argetoianu Constantin, 5 iunie–6 iunie 1927;
21. Mrazec Ludovic, 6 iunie 1927–12 noiembrie 1928;
22. Madgearu Virgil, 12 noiembrie 1928–15 noiembrie 1929;
23. Dr. Vlad Aurel, 15 noiembrie 1929–7 martie 1930;
24. Mirto Eduard, 7 martie–13 iunie 1930;
25. Madgearu Virgil, 13 iunie–10 octombrie 1930;
26. Manoilescu Mihail, 10 octombrie 1930–18 aprilie 1931;
27. Manoilescu Mihail, 18 aprilie–14 iulie 1931;
28. Vasilescu-Karpen Nicolae, 14 iulie 1931–12 mai 1932;
29. Tașcă Gheorghe, 12 mai–6 Iunie 1932;
30. Lugoianu Ion, 6 iunie–11 august 1932;
31. Madgearu Virgil, 11 august–20 octombrie 1932;
32. Lugoianu Ion, 21 octombrie 1932–13 iunie 1933;
33. Dr. Vaida-Voievod Alexandru, 14 iunie–14 noiembrie 1933;
34. Tătărăscu Gheorghe, 14 noiembrie 1933–5 ianuarie 1934;
35. Tătărăscu Gheorghe, 5 ianuarie–30 ianuarie 1934;
36. Sassu Vasile, 30 ianuarie–26 februarie 1934;
37. Ing. Teodorescu Nicolae, 26 februarie–2 octombrie 1934;
38. Slăvescu Victor, 2 octombrie–5 octombrie 1934;
39. Manolescu-Strunga Ion, 5 octombrie 1934–1 august 1935;
40. Dr. Costinescu Ion, 1 august–23 septembrie 1935;
41. Dr. Costinescu Ion, 23 septembrie 1935–29 august 1936;
42. Dr. Pop Valeriu, 29 august 1936–17 noiembrie 1937;
43. Ing. Bujoiu Ioan, 17 noiembrie–28 decembrie 1937;
44. Ing. Gigurtu Ioan, 28 decembrie 1937–11 februarie 1938;
45. Argetoianu Constantin, 11 februarie–30 martie 1938.

Ca miniștri secretari de stat îi amintim pe:

- Ion Buzdugan, 16 ianuarie–12 mai 1932;
- Grigore Gafencu, 14 iunie–14 noiembrie 1933;
- George Asson, 14 noiembrie 1933–20 iunie 1934;
- Gheorghe Leon, 2 oct. 1934–29 august 1936;
- Mihail Berceanu, 7 aprilie–28 dec. 1937.

În noua structură, ca ministru al economiei naționale, titular începând cu 30 martie 1938, a fost numit până la 31 ianuarie 1939 Mitiță Constantinescu. El a fost urmat de inginerul Ioan Bujoiu până la 23 noiembrie 1939. Acesta din urmă a făcut echipă cu Victor Jinga, ca subsecretar de stat.

În Guvernul Gheorghe Tătărăscu, titularul departamentului a fost numit Constantin Angelescu (24 noiembrie 1939–3 iulie 1940), cu Titus Popovici subsecretar de stat. În Guvernul Gigurtu, George Leon a fost secondat în calitate de subsecretar de stat de Gheorghe Strat¹⁸³.

La fel de important ca și MIC/MEN, din perspectiva dezvoltării și modernizării vieții economice și a societății românești, a fost Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Acesta a fost organizat prin *Înaltul decret regal nr. 1121 din 26 martie 1909, cu modificările din 1912*. Prin decretul-lege emis la 21 iulie 1921 s-a organizat Ministerul Agriculturii, iar la 1 aprilie 1922, Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Prin acest din urmă act normativ s-a revenit la structura dobândită de minister în urma *Decretului regal nr. 1992 din 21 august 1915*¹⁸⁴.

Ministerul Agriculturii și Domeniilor a suferit modificări în structură și organizare prin *Legea din 1929*. Și în cadrul acestui minister atenția acordată de către partidele politice a fost remarcabilă, fapt dovedit de către personalitățile care l-au condus:

1. Enescu Fotin (29 ianuarie–7 februarie 1918);
2. Garoflid Constantin (8 ianuarie–19 februarie 1918);
3. Enescu Fotin (19 februarie–4 martie 1918);
4. Marghiloman Alexandru (6 martie–3 iunie 1918);
5. Garoflid Constantin (4 iunie–24 octombrie 1918);
6. Enescu Fotin (24 octombrie–1 decembrie 1918);
7. Constantinescu Alexandru (3 octombrie–13 decembrie 1918);
8. Duca I. George (12 decembrie 1918–26 septembrie 1919);
9. Popovici Ioan (29 septembrie–30 noiembrie 1919);
10. Bontescu Victor (1 septembrie–15 decembrie 1919);
11. Mihalache Ion (16 decembrie 1919–12 martie 1920);
12. Cudalbu Tudor (13 martie 1920–21 iulie 1921);
13. Garoflid Constantin (22 iulie 1920–16 decembrie 1921);
14. Dumitrescu Dumitru (17 decembrie 1921–18 ianuarie 1922);
15. Vlădescu Mihai (17 decembrie 1921–18 ianuarie 1922);
16. Constantinescu Alexandru (19 ianuarie 1922–29 martie 1926);
17. Garoflid Constantin (30 martie 1926–3 iunie 1927);
18. Argetoianu Constantin (4 iunie 1927–9 noiembrie 1928);
19. Mihalache Ion (10 noiembrie 1928–9 octombrie 1930);
20. Potârcă Virgil (9 octombrie 1930–17 aprilie 1931);
21. Andrei Petre (17 iunie 1930–10 octombrie 1930);
22. Ionescu-Șișești Gheorghe (18 aprilie 1931–5 iunie 1932);

¹⁸³ Lista am realizat-o pe baza *Anuarului Ministerului Economiei Naționale*, 1938, p. 9–15.

¹⁸⁴ Tudorică M., Burlacu I., *op. cit.*, p. 457–462.

23. Potârcă Virgil (6 iunie 1932);
24. Nițescu Voicu (7 iunie 1932–13 noiembrie 1933);
25. Cipăianu Gheorghe (14 noiembrie 1933–25 februarie 1934);
26. Sassu Vasile (2 octombrie 1934–22 februarie 1937);
27. Ionescu-Șișești Gheorghe (17 noiembrie 28 noiembrie 1917);
28. Potârcă Virgil (28 decembrie 1937–6 ianuarie 1938);
29. Ionescu-Șișești Gheorghe (10 februarie 1938–31 ianuarie 1939);
30. Cornățeanu Nicolae (1 februarie 1939–23 noiembrie 1939);
31. Ionescu-Șișești Gheorghe (24 noiembrie 1939–3 iulie 1940);
32. Leon Gheorghe (4 iulie–3 septembrie 1940).

Dintre subsecretarii de stat, fără continuitate cronologică, îi amintim pe:

- Mihail Ionescu (30 martie–13 iulie 1926);
- Dimitrie Busuiocescu (14 iulie 1926–4 iunie 1927);
- Gheorghe Cipăianu (22 iunie–23 noiembrie 1927);
- Constantin Argetoianu (24 noiembrie 1927–9 noiembrie 1928);
- Dr. Aurel Dobrescu (10 noiembrie 1928–6 iunie 1930);
- Virgil Potârcă–consilier tehnic (31 decembrie 1928–30 octombrie 1930);
- Alexandru Radian (21 aprilie 1931–5 iunie 1932);
- Victor Stanciu (17 iunie 1931–12 mai 1932);
- Mihail Ghelmegeanu (7 iunie–19 octombrie 1932–13 noiembrie 1933);
- Mihail Negură (5 ianuarie 1933–14 octombrie 1933);
- Ion Manolescu-Strunga (14 noiembrie 1933–2 ianuarie 1934);
- Mircea Cancicov (2 octombrie 1934–28 august 1936);
- Mihail Negură (2 octombrie 1934–28 august 1936);
- Mihail Berceanu (31 august 1936–7 septembrie 1937);
- Tiberiu Moșoiu (31 august 1936–27 decembrie 1937);
- Vasile Prelipceanu (10 decembrie 1937–7 ianuarie 1938);
- Mihail Șerban (1 februarie 1939–3 iulie 1940);
- Dumitru Topciu (3 septembrie 1940);
- Petre Nemoianu (3 septembrie 1940).

La o primă evaluare cantitativă a listelor de miniștri și subsecretari de stat la cele două ministere economice, constatăm pentru industrie și comerț un plus de 16 miniștri față de agricultură. Pe de altă parte, Ministerul de Industrie a lucrat cu un număr relativ mic de subsecretari de stat – doar 7 față de 23 la agricultură și domenii.

Se mai constată o întrerupere a succesiunii miniștrilor la cel de-al doilea minister, suplinită de subsecretarii de stat, uneori și câte doi în aceeași perioadă.

Tabloul *instituțiilor economice guvernamentale* a avut alături de ministerele de industrie și agricultură, Ministerul de Finanțe, Lucrări Publice, Ministerul Muncii (1920) – contopit în 1929 cu Sănătatea și Asigurările Sociale.

Casa de Economii și Consemnațiuni, deși era încadrată organic în Ministerul de Finanțe, prin legea de înființare din 1864¹⁸⁵ a fost investită cu patrimoniu, buget propriu și personalitate juridică. În 1880 și-a schimbat denumirea în Casa de Depuneri, Consemnațiuni și Economie¹⁸⁶. În 1930 a fost reorganizată și s-a scindat în două instituții specializate – Casa de Economie și Casa de Depuneri și Consemnațiuni¹⁸⁷.

Ministerul Comunicațiilor a excelat, la rândul-i, în atribuții în zona economicului. Și el a fost înființat în primii ani după Marea Unire, prin *Decretul-lege emis la 24 iunie 1920*¹⁸⁸.

Cu o nouă titulatură, de Minister al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, acesta a funcționat conform *Legii de organizare a ministerelor din 1929*.

În anul 1938 s-a creat prin decret-lege Corpul Superior de Control¹⁸⁹, cu importante atribuții legate de gospodărirea avuției naționale, singura instituție (din câte am cercetat) pusă sub autoritatea prim-ministrului. Decretul îi acorda atribuții de control al gestiunii statului, al instituțiilor administrative de orice nivel – regii, case autonome, administrații comerciale, direcții speciale, asupra oricăror instituții publice sau așezământ al cărui buget era supus aprobării Parlamentului, Consiliului de Miniștri sau ministerelor (art. 12).

Membrii Corpului de Control erau îndreptățiți: să constate modul de aplicare a legilor, regulamentelor, instrucțiunilor și ordinelor privind executarea gestiunii; să supravegheze și să controleze executarea lucrărilor publice de orice fel, modalitatea de îndeplinire a furniturilor către stat; să cerceteze investițiile, să stabilească legalitatea și utilitatea actelor juridice relative la fonduri, materiale și construcții; să cerceteze felul în care organele ierarhice ale statului își exercitau atribuțiile legale de control. Ei erau independenți față de „orice autoritate ierarhică” și se subordonau direct șefului guvernului, căruia îi prezentau constatări, dar și soluții de remediere a deficiențelor. Erau numiți prin decret regal, la propunerea executivului și aveau în competență și atribuții corelate cu *Legea patrimoniului public*. Nu puteau acționa în interiorul structurilor Ministerului Apărării Naționale și ale Ministerului Aerului și Marinei. Activitatea Corpului de Control nu înlătura responsabilitatea miniștrilor.

Istoriografia europeană consemnează ca o categorie aparte *instituțiile parlamentare*. În domeniul economic își desfășurau activitatea numeroase comisii pe domenii. În Regulamentul din anul 1920 au fost prevăzute 16 comisii generale ale Adunării Deputaților, dintre care opt de interes economic: 1. Comisia de agricultură, păduri și domenii, cu 37 de membri; 2. Comisia financiară și bugetară – 72 de membri; 3. Comisia de lucrări publice, căi ferate, căi de comunicație și marină comercială – 36 de membri; 4. Comisia de comerț, industrie, mine și vămi – 37 de membri; 5. Comisia de muncă, asigurări, prevederi sociale și economie –

¹⁸⁵ Tudorică M., Burlacu I., *op. cit.*, p. 444–463.

¹⁸⁶ *Monitorul oficial*, nr. 268 din 1 decembrie 1864.

¹⁸⁷ *Ibidem*, nr. 12 din 16 ianuarie 1880 și nr. 242 din 28 octombrie 1880.

¹⁸⁸ *Ibidem*, 1936, p. 16.

¹⁸⁹ Hamangiu C., *op. cit.*, vol. IX–X, p. 648–651.

37 de membri; 6. Comisia de legislație civilă, comercială și criminală – 37 de membri; 7. Comisia de legislație fiscală – 19 membri; 8. Comisia de poștă, telefon și telegraf – 37 de membri.

Ele au fost atât secțiuni parlamentare de lucru, cât și instituții cu atribuții legislative, cu drept de a face anchetă și de interpelare față de instituțiile executivului, cu drept de control, de a amenda proiectele de legi economice și de a propune soluții în legătură cu starea economiei.

În cadrul comisiilor au activat parlamentari de prestigiu atât din rândul majorității, cât și din opoziție. În componența Comisiei parlamentare pentru agricultură, păduri și domenii din perioada 1922–1926, între membri, îi găsim pe: A. Antonescu, V. Barcă, M. Bastaki, N. Brăescu, Constantin I. Brătianu, C. Cămărășescu, Al. Căpățineanu, D. Carp, N. Cioflec, C. Vladimir, A. Dobrescu, dr. M.P. Florescu, G. Giuglea, N.V. Ghica, Harts Herich, M.V. Kogălniceanu, N. Lupu, V. Lapedatu, I. Mihalache, V. Nițescu, C. Spinișteanu, dr. Aurel Vlad¹⁹⁰.

O categorie aparte au constituit-o *instituțiile neguvernamentale*, relativ puține, dar care au contribuit la susținerea dezvoltării și modernizării țării. De exemplu: Asociația Generală a Economiștilor (Victor Slăvescu, președinte); Uniunea Generală a Industriașilor (Ion Gigurtu, președinte); Asociația Licențiaților Academiei de Studii Comerciale și Industriale (ALACI); Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale (AISCI); Asociația Generală a Inginerilor. Ele au organizat congrese, au susținut publicații prestigioase și au oferit sugestii și soluții pentru dezvoltarea economiei, pentru politica economică a statului român. De pildă, ALACI-istii au organizat trei congrese în 1930, 1934 și 1936. Președinte de onoare la ultimul congres a fost ales Ion Răducanu, rectorul AISCI¹⁹¹.

Din categoria *instituțiilor neguvernamentale* parțial finanțate de la bugetul statului, amintim: Institutul de Conjunctură, Institutul Social Român, Institutul Economic Român etc. Acestea au editat reviste, au organizat conferințe pe teme majore din viața economică și socială a țării. S-a impus printr-o activitate remarcabilă Institutul Economic Român, înființat în anul 1922. Buletinul Institutului a fost considerat de specialiștii români și străini cea mai bună publicație cu caracter economic din România. Primul Consiliu de conducere al Institutului i-a avut ca membri pe¹⁹²: Oscar Kiriacescu, fost ministru, director la BNR; Ludovic Mrazec, profesor universitar, directorul Institutului Geologic; dr. L. Golescu, administrator delegat; ing. Casassovici, industriaș.

Administratorii institutului au fost la fel de prestigioși: dr. C.I. Băicoianu, director la BNR; Vintilă Brătianu, ministru de finanțe; dr. Șt. Cerkez, președintele Uniunii Industriașilor; Gh. Cipăianu, director general al Casei Centrale a Cooperăției și Împroprietăririi; dr. G.D. Creangă, membru în Consiliul de administrație la Banca Generală a Țării Românești; dr. Gr. Dumitrescu, profesor universitar; ing. T. Eremia, administrator-delegat la Creditul Tehnic; D. Gheorghiu, secretar general la Ministerul de Finanțe; E.N. Giurgea, șeful Serviciului Regional

¹⁹⁰ *Idem*, vol. XXVI, Partea I, 1938, p. 470.

¹⁹¹ *Monitorul oficial*, Partea a III-a, *Dezbaterile Adunării Deputaților*, din 30 iulie 1926, p. 378.

¹⁹² ALACI, 1936, 7, nr. 11–12, p. 36–42.

de Statistică Chișinău; V. Goldiș, fost ministru; dr. D. Gusti, profesor universitar, directorul Institutului Social Român; R. Halfon, administrator delegat la Uniunea Comercială și la Banca Chrissoveloni; dr. Ionescu-Șișești, profesor universitar la Școala Superioară de Agricultură, directorul Casei Obștilor și Exploatărilor Agricole din Casa Centrală a Cooperației; Gr. Lucassievici, fost ministru; dr. Vasile Marcu, director general al Băncii Regionale din Cernăuți; Luca P. Niculescu, fost ministru; ing. Al. Periețeanu, fost director general al CFR; Chr. Staicovici, secretar general al Camerei de Comerț din București; Al.N. Ștefănescu, fost director la BNR; Erhard Wolff, mare industriaș; dr. Al. Zaharia, profesor universitar.

Și cenzorii erau specialiști de primă mărime – E. Bercovici, director de bancă; R. Șeitan, director la Banca de Scont a României; Gr. Golescu, Ernest Ene, director la Banca Elvețiano-Română; G. Leonte, profesor secundar, funcționar superior la BNR. Directorul Institutului Economic Român a fost Gheron Netta.

Instituțiile economice guvernamentale, integrative și agregative, parlamentare, neguvernamentale și-au desfășurat activitatea în baza celor două constituții promulgate în 1923 și 1938 și a unei legislații specifice. Ele și-au dovedit importanța pentru susținerea și transpunerea în viața economică a strategiei dezvoltării și modernizării României.

*

Bunurile statului au fost clasificate și evaluate în funcție de *dreptul privat* și *public*, ca instituții și servicii producătoare de venituri – proprietăți miniere, agricole, forestiere, bălți etc.

Impresionantul patrimoniu de stat a avut în centrul său resursele subsolului. Potrivit art. 19 din *Constituția din martie 1923*, cu excepția carierelor de piatră, a rocilor comune și a zăcămintelor de turbă, toate celelalte zăcămintele aparțineau statului¹⁹³.

Statul a înființat numeroase instituții economice împărțite în două mari grupe: unele pentru realizarea de venituri la buget, iar altele pentru asigurarea serviciilor economice și sociale¹⁹⁴.

Între instituțiile constituite în scopul obținerii de venituri, amintim: a) pentru *bunuri fiscale* – *Casa Autonomă a Monopolurilor Regatului României* (CAM) și *Administrația Comercială a Monopolului Vânzării Alcoolului și Taxelor de Consumație pe Băuturi Spirtoase* (MAT); b) pentru *bunuri agricole și forestiere* – *Administrația Casei Pădurilor Statului* (CAPS); *Direcția Comercială a Pescăriilor* (PARID); *Administrația Comercială a Exploatării Muncii Penale* (EMP); *Regia Autonomă a Exploatărilor Agricole și Zootehnice* (REAZ); *Direcția Moșiilor Armatei* (AMA); c) pentru *bunuri industriale* – *Regia Întreprinderilor Metalurgice și Miniere din Ardeal* (RIMMA) care în martie 1940 s-a transformat în *Minaur* și *Uzinele de Fier* din Hunedoara; stabilimentele industriale ale armatei; *Direcția*

¹⁹³ *Constituția României din 1923, adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe* de A. Lascarov-Moldovanu și Sergiu D. Ionescu.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

Generală a Monitorului Oficial și Imprimeriile Statului; Monetăria Națională; Regia Redevențelor și Impozitele Miniere (RIM), precum și regiile mixte, Societatea Lonea pentru Exploatarea Cărbunilor; Societatea Națională de Gaz Metan; Uzinele Copșa-Mică-Cugir și IAR; d) cu caracter financiar – CEC și Casa Autonomă de Finanțare și Amortizare (CAFA).

A doua grupă de instituții sau servicii cu caracter economic și social cuprinde: întreprinderi de transport și telecomunicații, precum *Regia Autonomă a CFR, Direcția Generală a Poștelor, Telefoanelor și Telegrafelor (PTT), Administrația Comercială a Porturilor și Căilor de Comunicație pe Apă (PCA), Serviciul Maritim Român (SMR), Direcția Dunării Maritime (DDM), Direcția Generală a Drumurilor; Casa Sănătății; Fondul Muncii; Casa Construcțiilor; Casa Generală de Pensii; Casa Muncii CFR; Casa de Pensii a Teatrelor și Operelor Române; Liga Națională contra Tuberculozei; Eforia Spitalelor „Sfântul Spiridon” din Iași și Fundația Spitalului Brâncovenesc.*

În cele două mari categorii, statul a creat 31 de instituții care au oferit activități și servicii în toate ramurile economiei naționale¹⁹⁵. Scopul și țelurile lor sunt legate de buna desfășurare a vieții economico-sociale, dar au avut în vedere și obținerea unor surse suplimentare de venit pentru buget.

Legea care a reglementat activitatea instituțiilor bazate pe patrimoniul statului a fost promulgată la 6 iunie 1924¹⁹⁶.

Partidul Național Țărănesc a venit la putere în noiembrie 1928. El a făcut din stabilizarea monetară, din crearea instituțiilor financiare necesare vieții economice, din lichiditatea tezaurului public și reorganizarea căilor ferate puncte centrale în programul economic de guvernare.

Din inițiativa lui Virgil Madgearu, a fost promulgată la 15 martie 1929 o nouă *Lege privind organizarea și administrarea întreprinderilor și avuțiilor publice*.

Legea din 1929 a fost apreciată în epocă ca un „mare pas înainte”¹⁹⁷. Pe de o parte, ea a fost elaborată în urma unor cercetări statistice și documentare dintre cele mai laborioase, într-o vreme în care experiența, ca și doctrina chestiunilor administrative și economice sporiseră enorm stocul de material informativ în domeniul legislațiilor și realizărilor străine, iar pe de alta, „este prima lege care stabilește o reglementare generală a tuturor sistemelor de exploatare a bunurilor și serviciilor publice cu caracter comercial”¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Arhiva Istorică Centrală, *Fond Ministerul Inventarului Avuțiilor Publice*, Ministerul Finanțelor, dos. nr. 1/1940–1944 (nenumărat).

¹⁹⁶ *Ibidem*, vezi și *Expunerea de motive la Legea comercializării din 1929*, *Monitorul oficial*, nr. 36 din 24 aprilie 1929, p. 1122–1136; *Bazele noii politici economice*, Cuvântările rostite de domnul V. Madgearu, ministrul industriei și comerțului, cu prilejul votării *Legii pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice și Legii pentru modificarea Legii minelor* din 4 iulie 1924, București, 1929, p. 110.

¹⁹⁷ *Dare de seamă despre mersul regiilor publice comerciale și al regiilor mixte*, București, 1929, p. 3.

¹⁹⁸ Bolțuș L.W. (1933), *Societatea de economie mixtă în ritmul mișcării intervenționiste. Studiu juridico-economic de drept comparat*, Caracal, p. 189–190.

Dacă prin legile din 1924 și 1929 s-au adus reglementări de ansamblu la regimul patrimoniului public, noua lege adoptată în 1934¹⁹⁹ nu mai are un caracter de generalitate, ci se referă la reorganizarea *regiilor comerciale publice* (autonome).

Datele pun în evidență faptul că, în perioada dintre cele două războaie mondiale, în cadrul economiei naționale a funcționat și s-a dezvoltat un puternic sector de stat. Mai mulți factori au concurat la mărirea patrimoniului public, la rapida ascensiune a instituțiilor lucrative ale statului: în primul rând, procesul a fost stimulat de politica economică neoliberală și de procesul de industrializare a țării. Apoi a intervenit nevoia de venituri din ce în ce mai mari, pe măsura dezvoltării societății. Aceste venituri au fost obținute atât pe cale fiscală, cât și prin valorificarea avuției publice.

Totodată, statul a intervenit în acele sectoare care nu erau de natură să producă o rată a profiturilor menită să tenteze capitalurile private.

Coroborând toate datele economice, putem aprecia ca fiind pozitivă orientarea statului român spre ceea ce Octav Onicescu numea „mentalitatea industrială”.

1.5. MAREA CRIZĂ. OPORTUNITĂȚI ȘI PROVOCĂRI PENTRU ECONOMIA ROMÂNEASCĂ

Marea Unire a creat condițiile largirii pieței interne a produselor industriale prin aportul provinciilor istorice reunite. Ca rezultat al reformei agrare, al variatelor resurse de combustibil – petrol, cărbune, gaze naturale, lemn –, s-a accelerat procesul de industrializare. Corelat cu acesta, circulația liberă și neîngrădită a capitalului și concentrarea în mai mare măsură a disponibilităților financiare au adâncit caracterul capitalist al economiei, i-au îmbunătățit structura de ramură.

Societățile pe acțiuni s-au triplat între anii 1919 și 1927 de la 922 la 2.799, în timp ce capitalurile le-au crescut de peste 17 ori – de la 1.982.084.376 lei în 1919 la 34.226.149.455 lei în 1926²⁰⁰. Valoarea producției agricole și industriale a țării în 1929 era estimată la 152,6 mld. lei. Considerând-o egală cu indicele 100, 63,44% reveneau agriculturii și 36,56% industriei, comerțului și transportului. În acel an, valoarea producției agricole o depășea cu 40 mld. lei pe cea a producției industriale.

Ritmul procesului de industrializare a României în anii crizei s-a diminuat²⁰¹. Se evidențiază regresul mării industrii sub impactul crizei. Scăderea numărului de întreprinderi nu ne oferă însă dimensiunea exactă a efectelor crizei, căci 4.000 de întreprinderi mai puțin înseamnă și o asanare, o restructurare, o rentabilizare a

¹⁹⁹ *Lege privitoare la regiile autonome*, București, 1934, p. 13–14.

²⁰⁰ Argus, 1928, Ed. Luceafărul, București, 1929, p. 125.

²⁰¹ Correspondance économique roumaine, 1936, nr. 1–2, p. 461.

tinerei noastre industrii, create pe fondul speculațiilor de după război, într-un climat inflaționist. Indicatorul economic de alarmă a fost scăderea la aproape jumătate a valorii producției în anul 1932 față de 1929. Acest indicator sintetic, coroborat cu alți doi – utilizarea combustibilului și a materiei prime, și ei reduși la jumătate – dau imaginea corectă asupra situației din industrie. Din marea industrie prelucrătoare, metalurgia, siderurgia, industria alimentară, a lemnului și chimică au suferit cele mai mari scăderi, iar din ramura extractivă – industria carboniferă.

Cauzele crizei în acest sector trebuie căutate în reculul înregistrat de industriile primei industrializări, în portofoliul investițiilor necorespunzătoare din deceniul al treilea, respectiv în ritmul lent al modernizărilor. Unele întreprinderi care s-au adaptat cerințelor și și-au dezvoltat capacitățile de producție folosind tehnologii noi au obținut rezultate apreciable. În această situație s-a aflat societatea anonimă Titan-Nădrag-Călan, care a mărit capacitățile de producție la laminoarele de la Ferdinand și Călan, a dublat capacitățile de producție la furnalul de la Călan, a standardizat și automatizat turnătoria de fontă.

Violența crizei din siderurgie și metalurgie are explicații proprii, legate atât de gravele perturbări din sectorul extractiv, cât și de creditare.

Creditele interne au fost insuficiente pentru dezvoltarea și modernizarea industriei metalurgice și siderurgice²⁰². S-a apelat la credite externe, care vor fi blocate pe circuitele defectuoase ale siderurgiei europene (anglo-cehoslovace) cu care societățile românești erau în legături de afaceri²⁰³.

Criza a afectat profund și industria alimentară.

Efectele crizei economice asupra altor industrii au fost asemănătoare cu metalurgia și industria alimentară, fără însă a atinge cifre atât de scăzute.

În industria petrolului s-au obținut producții sporite atât la extracție, cât și la prelucrare – de la 4.857.000 tone la 7.377.000 tone. A crescut și exportul, de la 2.847.000 tone în 1929 la 5.884.000 tone în 1933²⁰⁴.

Creșterile, în condițiile scăderii vertiginoase a prețurilor pe piața mondială, au fost determinate de zăcămintele relativ bogate, de instalațiile aferente de transport, de forța de muncă ieftină, adică de prețul de cost al extracției țițeiului mai scăzut în comparație cu alte țări producătoare. Capitalul străin, dar și cel autohton au profitat de această situație, în condițiile în care, la cheltuieli de investiții mici, au exploatat intens rezervele sigure, abandonându-le pe cele cu zăcământ nesigur și sărac. În această ramură, din cauza intensificării muncii și a concedierilor, ritmul de scădere al prețului de cost a fost mai mic în comparație cu ritmul de scădere al prețului de vânzare pe piața mondială. Creșterea peste limitele raționale a producțiilor și forțarea exportului într-o perioadă în care prețurile materiilor prime pe piața mondială se prăbușiseră au fost păgubitoare.

²⁰² Munteanu Enric (1934), *L'industrie métallurgique en Roumanie*, Imprimeria Națională, București; Nicolaescu N. (1940), *Industria metalurgică și electrotehnică*, în *Industria românească 1930–1940*, București, p. 276–277.

²⁰³ *Anuarul statistic al României pe 1939 și 1940*, București, p. 461.

²⁰⁴ *Anuarul statistic...*, p. 461.

La o cantitate cu 72,2% mai mare exportată în 1932 față de 1928, s-a obținut doar 56,2% din valoarea exportului din anul 1928.

Criza agrară a început în 1928 și s-a manifestat în diverse forme. Cea mai gravă a fost reducerea vertiginoasă a prețurilor din cauza supraproducției agricole, a crizei agrare mondiale și nu numai. Potrivit datelor oficiale²⁰⁵, prețurile la produsele agricole s-au redus în 1933 față de 1929 cu 55,1%, adică o scădere valorică a producției de la 88,5 mld. lei la 39,2 mld. lei.

Concludente sunt și cifrele legate de comerțul agricol extern. În anul 1930, România a exportat 118.000 vagoane de porumb și a obținut o sumă aproximativ egală cu aceea realizată în 1928, când s-au exportat 47.000 vagoane. Scăderea a avut loc în condițiile în care suprafața arabilă totală s-a situat deasupra mediei anuale din perioada 1925–1929²⁰⁶.

Producătorii agricoli au avut de luptat și cu decalajul mare dintre prețurile produselor industriale și ale celor agricole – „foarfecele prețurilor”²⁰⁷. S-au agravat tensiunile dintre țărani, pe de o parte, bănci și cămătari, pe de altă parte. După reforma agrară, beneficiarii împrumuturilor au contractat împrumuturi cu dobânzi mari, de 20–60% anual. Datele statistice oficiale atestă că în 1931 datoriile gospodăriilor țărănești au ajuns la 120–150 mld. lei²⁰⁸, aproape 60% din suprafețele acestora urmând să fie scoase la vânzare silită. La toate problemele de mai sus se adaugă lipsa inventarului agricol.

Criza economică din sfera producției – industrie, agricultură – s-a manifestat și în sfera circulației și a schimbului.

Depunerile au scăzut masiv în 1931. Criza de credit din Europa Centrală din 1931 a antrenat o masivă retragere de fonduri bancare și de depozite de către micii depunători; instituțiile de credit nu au reușit să-și onoreze obligațiile față de aceștia, deoarece banii erau investiți în plasamente și credite industriale pe care nu le mai puteau recupera sau erau imobilizați în credite acordate țăranilor. Apoi, în zonă se prăbușeau în falimente răsunătoare mari bănci germane și austriece cu care instituțiile românești erau în legături de afaceri. Corelat cu situația de mai sus, se explică falimentul băncilor *Marmorosch Blank* și *Băncii Generale a Țării Românești*. Într-o situație grea au fost, mai ales din cauza participațiilor industriale, *Banca Chrissoveloni*, *Banca Franco-Română*, *Banca de Scont*, *Banca Comerțului din Craiova* ș.a.m.d.²⁰⁹.

Numărul băncilor active a scăzut de la 1.048 în 1920 la 794 în 1934. Numai în 1931 au dispărut prin faliment 150 de bănci²¹⁰. Sub impactul crizei, plasamentele

²⁰⁵ Penescu-Kertsch C. (1937), *Raportul dintre prețurile agricole și cele industriale*, în *A 2-a Adunare Generală a Uniunii Comerțului și Industriei din 4–5 iunie 1937*, București, p. 61–63.

²⁰⁶ Vasiliu I.C. (1939), *Structura economică a agriculturii românești*, în vol. *Economia României*, vol. III, București, p. 305.

²⁰⁷ Penescu-Kertsch C., *op. cit.*, p. 63–64.

²⁰⁸ Madgearu V., *Evoluția...*, p. 83; Coșereanu G. (1931), *Salvarea datoriilor agricole*, Buletinul agricol, 7, nr. 11–12, Craiova, p. 27; Cristoveanu N.C. (1935), *Câteva observațiuni asupra rezultatelor legii pentru lichidarea datoriilor din 7 aprilie 1934*, *Economia națională*, 5, p. 1–3.

²⁰⁹ *Compass Rumänien*, Wien, 1936, p. 214 și urm.

²¹⁰ *Conjunctura economiei românești*, 1938, 3, nr. 4, p. 95.

pe termen scurt și mijlociu au scăzut în perioada 1931–1935 la 18,7 mld. lei față de 71,5 mld. lei în 1925. În aceste condiții, societățile anonime industriale au resimțit acut lipsa banilor pe piață și au prospectat alte surse de finanțare, în afara sistemului bancar clasic.

O scădere sensibilă au înregistrat cooperativele de credit, care au pierdut circa 3 mld. lei. Din această pagubă, statul a acoperit 60%. Este semnificativ pentru gradul mai ridicat al încrederii cetățenilor în cooperativele de credit că depunerile spre fructificare la acestea, între anii 1931–1936, nu s-au redus decât cu 1,1 mld. lei, respectiv de la 30% la 25% din totalul mijloacelor împrumutate²¹¹.

În primii doi ani de criză, importul s-a diminuat la jumătate și și-a continuat scăderea inclusiv în anul 1933. Redresarea va începe lent din 1934, fără a mai atinge până la sfârșitul perioadei interbelice cantitățile din anul 1929.

În contrast cu diminuarea importului, se constată din statistică tendința de forțare a exportului²¹². Din păcate, pe fondul scăderii catastrofale a prețului cerealelor, disponibilul recoltelor favorabile din acești ani s-a cedat în exterior pentru valori mici. Pentru a veni în sprijinul agricultorilor, executivul a plătit, începând cu 1931, prima de export de 10 mii lei la vagonul de grâu.

Exportul a crescut și prin contribuția produselor animaliere, însă decisivă a fost contribuția petrolului.

În contextul politicilor economice generale ale României, soluțiile adoptate pentru depășirea crizei economice și continuarea strategiei de dezvoltare și modernizare au o semnificație deosebită.

Și în această perioadă dificilă, s-a continuat susținerea economiei agrar-industriale cu un anumit tip de industrializare, bazat pe valorificarea resurselor de materii prime și energie, pe prelucrarea superioară, industrială a produselor agricole. A fost promovat cu mai multă insistență rolul intervenționist al statului în economie. Au fost evidențiate pierderile suferite de țara noastră de pe urma schimburilor comerciale neechivalente și s-au luat măsuri imediate și pe termen lung pentru alocarea unor importante investiții de stat sau particulare în scopul introducerii progresului tehnic în economie, al creșterii rolului științei în procesul de producție și în modernizarea industriei. Pentru prima dată, toate partidele, inclusiv PNȚ, au renunțat la susținerea politicii economice bazate pe „porți deschise pentru capitalul străin”, în sensul că, începând cu 1931, vor adopta în parlament acte normative prin care s-a întărit protecționismul industrial și vamal.

Venirea la putere în noiembrie 1928 a PNȚ a determinat transpunerea în practica economică a țării a politicii economice bazate pe un amplu program pregătit temeinic în anii opoziției. Criza economică i-a afectat însă structura și conținutul. Cu toate acestea, România a fost printre puținele țări europene care au venit în anii crizei cu un program de ansamblu care viza toate domeniile economiei și care, anticipând direcțiile de evoluție postcriză, a promovat, începând cu 1929, măsuri de extindere a funcțiilor economice ale statului și implicarea directă a acestuia în actul economic.

²¹¹ Madgearu V., *Evoluția...*, p. 333.

²¹² Mavrocordat I.N. (1932), *De la etalonul aur la etalonul național*, București, p. 162.

În sensul afirmațiilor de mai sus, noua *Lege a comercializării* promulgată în martie 1929²¹³ a urmărit, prin crearea regiilor autonome, nu numai rentabilizarea întreprinderilor statului, ci și pregătirea lor pentru a prelua întreprinderi private care aveau un caracter de monopol²¹⁴. Virgil Madgearu, ministrul industriei și comerțului, autorul legii, sublinia de la tribuna Parlamentului că, alături de *Legea contabilității publice*²¹⁵, *Legea comercializării* va contribui la „reformarea societății românești” și la „procesul de modernizare al acesteia”²¹⁶.

În domeniul agrar, național-țărăniștii preconizau dezvoltarea agriculturii, a căilor și mijloacelor menite să-i asigure primatul în economia națională.

În realizarea scopului propus, prin noul tarif vamal adoptat în 1929²¹⁷, s-au redus taxele vamale la uneltele agricole și materiile prime necesare agriculturii, s-a încercat coordonarea intereselor industriei cu cele ale agriculturii, prin încurajarea sectoarelor care valorificau materii prime de natură agricolă. Tariful a fost completat în 1931 cu majorări la taxele de import pentru fructe, iar în 1932, la cereale. Statul a intervenit direct în procesul de formare a prețurilor, pentru a asigura plata muncii agricultorilor a cărei rentabilitate dispăruse prin decalajul dintre prețurile interne și externe și „foarfecile prețurilor”.

Măsurile legislative pentru acordarea primelor la export în compensație cu prăbușirea prețurilor produselor agricole au fost adoptate nepermis de târziu, în 1931 la grâu și în 1933 la produsele animaliere. Pe întregul interval de timp 1931–1937, politica primelor la export a grevat finanțele publice cu 2,5 mld. lei²¹⁸.

Începând cu anul 1932, s-au luat măsuri pentru realizarea împrumuturilor pe termen lung necesare dezvoltării sistemului de silozuri, antrepozite și pentru extinderea magaziilor din porturi.

În anul 1929 se înființase, cu ajutorul BNR, Banca Centrală Cooperatistă, iar în 1931, Creditul Agricol Ipotecar al României²¹⁹. Activitatea acestora a contribuit la limitarea efectelor crizei agrare.

La întocmirea actelor pentru aplicarea *Legii conversiunii din 1932*, s-a constatat că suma totală ce trebuia rambursată instituțiilor de credit, statului, particularilor sau cămătarilor se ridica la 52,4 mld. lei. Calculele evidențiau că fiecare hectar al gospodăriei de peste 10 ha era grevat cu 6.900 lei, iar cel al gospodăriei sub această suprafață, cu 6.600 lei. La această situație deja gravă s-au adăugat efectele *Legii Mihalache – a circulației bunurilor rurale* – promulgate în 1929, care a oferit cadrul juridic necesar vânzării-cumpărării loturilor primite prin

²¹³ *Legea pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice*, Monitorul oficial, nr. 62 din 16 martie 1929.

²¹⁴ Ghelmegeanu M. (1935), *Discursuri parlamentare*, București, p. 10.

²¹⁵ *Legea contabilității publice din 29 iulie 1929*, ALACI, 1936, 7, nr. 11, p. 151–177.

²¹⁶ *Bazele noii politici economice*, Cuvântările rostite de domnul V. Madgearu cu prilejul votării *Legii pentru organizarea și administrarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice* și a *Legii pentru modificarea Legii minelor din 4 iulie 1924*, București, 1929, p. 62–63.

²¹⁷ Monitorul oficial, nr. 49 din 26 iulie 1930, p. 1840–1847.

²¹⁸ Madgearu V., *Evoluția...*, p. 247.

²¹⁹ Marcu N. (1970), *Investițiile și finanțarea agriculturii în România interbelică*, Studii SRI, 23, nr. 3, p. 589–590.

împroprietărire. *Expunerea de motive* sublinia necesitatea „selecționării naturale a cultivatorilor serioși”. Guvernul Iorga-Argetoianu a abrogat-o în decembrie 1931 și a suspendat execuțiile silite pentru a atenua tensiunile din satul românesc.

Legea asanării datoriilor agricole, publicată în *Monitorul oficial* din 19 aprilie 1932²²⁰, a venit cu soluții la datoriile agriculturilor către creditorii particulari, bănci și instituții de credit.

Noua lege promulgată la 26 octombrie 1932 de către guvernul național-țărănesc reducea beneficiile proprietăților mai mici de 10 ha recunoscute prin prima lege și înlocuia conversiunea pentru toate categoriile de debitori printr-un moratoriu de 18 luni, fără să precizeze care ar fi fost situația debitorilor la expirarea termenului. La baza legii a stat principiul înțelegerii între părți și, doar dacă nu era posibil, aducerea litigiului în fața instanțelor judecătorești cu privire la sume și termene de plată. Concomitent, legea micșora procentele datoriilor de la 50 la 25 pentru debitorii agricoli și societățile cooperative.

O a treia lege, *Legea de asanare a datoriilor agricole și urbane*, a fost propusă de către Guvernul Al. Vaida-Voievod în aprilie 1933. Ea se baza pe un moratoriu de cinci ani, cu o dobândă de 1% pe an, cu posibilitatea prelungirii perioadei cu încă cinci ani de către Consiliul de Miniștri.

Revenind la putere, liberalii au abandonat formula de conversiune național-țărănistă. Statul a redus la jumătate datoriile agricultorilor. Jumătatea rămasă de plată trebuia rambursată în maximum 17 ani.

Instituțiile de credit au semnat aranjamente financiare cu datornicii care au acceptat să-și lichideze debitele în doi-trei ani pentru reduceri de 60–70% din valoarea datoriilor²²¹.

După aplicarea legilor de asanare, finanțarea agriculturii a devenit dificilă. Într-un studiu elaborat sub auspiciile BNR se remarcă faptul că, imediat după conversiune, creditul țăărănesc dispunea de doar 5,6 mld. lei, adică 1/7 din sumele folosite anterior. Întregul credit agricol al României a fost evaluat în 1934 la 18 mld. lei, adică 1/3 din media sumelor alocate în deceniul al treilea²²².

Statul a devenit principalul creditor pentru investițiile legate de lărgirea bazei tehnice a agriculturii. Pe aceste coordonate, ideea centrală a programului agrar al PNȚ era axată pe cooperare²²³.

În domeniul industrial, programul de acțiune al guvernelor din timpul crizei a suferit repetate modificări. În esență, s-a urmărit constituirea unui cadru economic axat pe industriile aflate în strânsă legătură cu agricultura și apărarea națională.

Se constată, chiar și pe fondul crizei, o creștere a gradului de acoperire a nevoilor pieței interne din producția industrială proprie.

²²⁰ Potârcă V., Rădulescu V. (1932), *Legea pentru asanarea datoriilor agricole*, București, p. 41.

²²¹ Arhiva Istorică Centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 21/1934, f. 3-4, *Legea pentru lichidarea datoriilor agricole urbane și rurale*.

²²² *Contribuțiuni la reorganizarea creditului agricol*, p. 58, și N. Păun (1992), *Stat și economie*, Ed. Interferențe, Cluj-Napoca, p. 118-121.

²²³ Madgearu V., *op. cit.*, p. 74.

Statul a vizat în anii crizei un program industrial în adevăratul sens al cuvântului, posibil de realizat printr-un masiv sprijin financiar. Acum s-a conturat tendința trecerii de la finanțarea indirectă prin BNR și SNCI la finanțarea directă a industriilor. S-a acționat pentru transpunerea în practică a reorganizării Casei Naționale de Economii și Cecuri Poștale – instituție menită să întărească subvenționarea industriei.

În politica financiară, guvernele din anii crizei au acordat o atenție specială ofertelor de credit venite din străinătate, angajamentelor suplimentare, controlului Ministerului de Finanțe asupra ordonanțării de plată. După adoptarea stabilizării monetare, țara a fost pentru o scurtă perioadă obiectul ofertelor speciale venite din partea industriilor și furnizorilor externi pentru diverse materiale, produse fabricate, utilaje și mașini, din partea întreprinderilor de lucrări publice pentru investiții. Toate făceau oferte de credit și doreau să execute lucrări în România. Guvernele PNT au rezistat, în general, tentațiilor, deși unele prezentau apreciable avantaje de moment. În schimb, împrumuturile pe termen lung necesare pentru creșterea randamentului întreprinderilor menite să finanțeze mijloacele de plată, dobânzile și amortizarea capitalului au fost acceptate cu ușurință.

În afara împrumuturilor, s-au semnat convenții de finanțare. Printre cele de notorietate, amintim: 1. concesiunea telefoanelor pentru societatea *International Telegraph and Telephone Corporation*. Aceasta a constat în vinderea instalațiilor existente către respectiva societate, cu participarea statului la exploatarea serviciului telefonic sub formă de redevențe determinate anual; 2. Guvernul, în numele Casei Drumurilor, instituție acum constituită, a trimis la Parlament proiectul devenit *Legea asupra executării de lucrări pentru asphaltarea porțiunii București-Brașov* de către *Maison Stewart et Partners Ltd.* din Londra (iunie 1930). Contractul nu s-a realizat din cauza opoziției categorice a consilierilor români față de unele clauze contractuale; 3. al doilea împrumut internațional din 1931, solicitat de Casa Monopolurilor, a fost de 1.325 mil. franci francezi. Produsul lui în lei a fost utilizat, conform programului special votat în Parlament, pentru: Creditul Agricol Ipotecar – 1.310 mil. lei; CFR – 50 mil. lei; drumuri – 1.441 mil. lei; fondul de rulment al Trezoreriei – 1.310 mil. lei; agricultură și alte investiții productive – 1.310 mil. lei.

Din examinarea succintă a finanțelor publice, a politicii bugetare și financiare a țării în timpul celor trei ani de aplicare a *Programului de stabilizare*, se impun câteva constatări: în primul rând, declinul finanțelor publice început odată cu *Convenția din 19 mai 1925*; în al doilea rând, scăderea puterii de cumpărare a contribuabililor și, în consecință, diminuarea încasărilor publice; bugetele au cunoscut deficite, iar măsurile fiscale excepționale nu au putut fi susținute practic; în al treilea rând, finanțele publice au cunoscut o cădere desincronizată față de cea a prețurilor; în acest sens, aparatul de stat, susținut în perioada anterioară de nivelul ridicat al prețurilor, nu a mai putut în anii crizei să-și adapteze cheltuielile la nivelul și capacitatea fiscală redusă a populației; nu în ultimul rând, politica fiscală a statului de după stabilizare a fost și consecința firească a reformei monetare,

încadrate în reguli și imperative precise. Ea – politica financiară – nu a putut să se adapteze la instabilitatea din ce în ce mai accentuată a schimburilor.

Pe de altă parte, dificultățile băncilor au contribuit la întârzierea redresării economice și la menținerea problemelor cu care se confruntau finanțele publice.

Bursa s-a depreciat constant până în septembrie 1932. De la acel moment au început să crească valorile la bursele europene și s-a produs revirimentul așteptat și la București.

Criza a afectat comerțul intern din cauza lipsei de numerar, a crizei de credit și a scăderii prețurilor.

Pe plan extern, convențiile încheiate de Guvernul României cu 30 de state – Franța, Anglia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Austria, Elveția, Bulgaria, Germania, Suedia, Norvegia, Spania, Portugalia, Grecia, Danemarca, Statele Unite, Japonia etc. –, convențiile speciale încheiate cu Franța și Germania pentru exportul de cereale și cu Ungaria pentru cel de produse petroliere au contribuit într-o măsură apreciabilă la susținerea comerțului exterior.

Crizele agrară și industrială s-au împletit cu cea bancar-financiară. În 1931, capacitatea de plată a țărilor debitoare a scăzut, în timp ce țările creditoare nu mai erau dispuse să le acorde noi împrumuturi. Din România au fost retrase în acel an 1.800 mil. lei credite pe termen scurt și, ca urmare, BNR a pierdut din rezervele sale de aur și devize circa 20 mil. dolari. Stocurile Institutului de Emisiune al țării au scăzut între 1929 și 1933 de la 40 mil. dolari la 1,5 mil. dolari.

Pentru a depăși criza, statul român a aplicat strategii și programe prin care a urmărit:

1. Dezvoltarea agriculturii, prin introducerea metodelor de cultură și a tehnicilor avansate, cultivarea plantelor tehnice și textile, acordarea creditelor pe termen lung pentru construirea sau modernizarea magazinelor, silozurilor, antrepozitelor. A înființat Banca de Agricultură și Creditul Agricol Ipotecar în 1931. S-a votat *Legea cooperăției* în 1929 și s-au reorganizat instituțiile agricole centrale și locale.

2. Problema dezechetelor a devenit una de stat începând cu 1932.

3. Paralel cu măsurile care au vizat dezvoltarea și perfecționarea agriculturii, s-a validat în practica economică importanța deosebită a industriei, a *industrializării* sprijinite activ de stat, bazate pe tarife vamale reduse la produsele industriale de bază și pe reducerea taxelor și tarifelor la CFR și a impozitelor. S-a normalizat creditul industrial prin politica de scont a BNR.

4. S-a adoptat un adevărat *Program național de dezvoltare economică*. Pentru realizarea lui, s-a luat în calcul momentul optim de creditare externă și s-a trecut la reorganizarea creditului intern la începutul anului 1934, la încurajarea formării marelui capital național.

5. Dacă echilibrarea bugetară era condiție esențială pentru stabilizarea monedei și consolidarea creditului public și privat, intern și extern, fiscalitatea excesivă putea împiedica dezvoltarea producției și a comerțului. Din aceste motive, s-au luat măsuri în perioada 1930–1931 pentru așezarea administrației și a finanțelor pe baze eficiente și moderne.

Criza economică a depășit prin profunzime, durată și consecințe internaționale proporțiile crizelor anterioare. Din acest punct de vedere, literatura de specialitate a pus în evidență, alături de tezele școlii liberale, pe cele ale școlilor mai recente, în primul rând din zona economiei dirijate. În planul politicilor economice, acestea s-au concretizat în *etatism și intervenționism de stat* atât la nivelul economiei mondiale, cât și al celei europene și românești.

1.6. VALORIFICAREA POTENȚIALULUI ROMÂNESC

Evoluția economiei a depins de căile preconizate doctrinar, de conținutul programelor partidelor politice, de măsurile legislative adoptate. A mai depins – și nu în mică măsură – de urmările războiului, de bogățiile solului și subsolului, de gradul de înzestrare cu tehnică modernă, de forța financiară a țării.

Un element deosebit l-a constituit *potențialul uman*.

Factorul uman a jucat un rol deosebit în dezvoltarea României. La sfârșitul deceniului al patrulea s-a înregistrat un spor natural de peste 4 mil. de locuitori, ceea ce a însemnat o pătrime în plus în 1939 față de populația din 1920²²⁴ (vezi tabelul de mai jos).

Tabelul 1.3.

Evoluția populației României în perioada 1920–1939

Anul	Total	Rural	%	Urban	%
1	2	3	4	5	6
1920	15.541.424	12.087.612	77,8	3.453.812	22,0
1921	15.727.940	12.260.544	78,0	3.467.396	22,0
1922	15.970.836	12.483.433	78,2	4.487.403	21,8
1923	16.207.723	12.702.595	78,4	3.505.128	21,6
1924	16.445.697	12.921.213	78,6	3.523.484	21,4
1925	16.687.359	13.145.595	78,7	3.541.764	21,3
1926	16.926.647	13.368.811	78,9	3.557.836	21,1
1927	17.149.321	13.557.073	79,2	3.572.248	20,8
1928	17.390.605	13.801.699	79,4	3.588.906	20,6
1929	17.638.127	14.034.373	79,6	3.603.754	20,4
1930	17.888.922	14.408.415	80,6	3.480.577	19,4
1931	18.166.337	14.661.627	80,7	3.504.709	19,3
1932	18.426.159	14.911.172	80,9	3.514.987	19,1
1933	18.652.053	15.125.083	81,1	3.526.970	18,9
1934	18.913.713	15.374.423	81,3	3.539.290	18,7
1935	19.877.711	15.531.666	81,4	3.556.194	18,6
1936	19.319.390	15.749.332	81,5	3.569.998	18,5
1937	19.535.398	15.926.178	81,5	3.609.220	18,5
1938	19.750.004	16.137.857	81,7	3.161.147	18,3
1939	19.333.802	16.313.136	81,8	3.621.666	18,2

Sursa: Șandru D., *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, 1980, p. 38.

²²⁴ Șandru D. (1980), *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, p. 38.

Analiza datelor statistice transpusă la nivelul societății românești evidențiază mai multe aspecte interesante. În primul rând, unul de factură demografică – satele României au cunoscut o adevărată explozie a natalității. Densitatea populației a sporit continuu de la 61,2 locuitori în 1930 la 63,7 locuitori în 1933, la 65,1 în 1935, la 66 în 1936, la 66,9 în 1938 și la 67 locuitori/km² în 1939. România avea la acea dată una dintre cele mai ridicate densități din lume, iar sporul natural înregistra ritmuri cu mult peste media europeană. Astfel, populația Europei a crescut în perioadele 1930–1935 și 1935–1939 cu 1,9 și, respectiv, 0,9 locuitori pe km², în timp ce în România, în aceeași vreme, populația a crescut cu 3,9 și, respectiv, 5,2 locuitori/km².

La sfârșitul anului 1933, populația României reprezenta 3,62% din cea a Europei și era, între cele 28 de state ale continentului (inclusiv partea europeană a URSS), a zecea țară după numărul locuitorilor²²⁵.

S-a schimbat și configurația orașelor ca urmare a tendințelor de dezvoltare a industriei naționale, a urbanizării în general. Progresul ramurilor neagricole din cadrul economiei a fost vizibil și a fost susținut de evoluția demografică a orașelor. Datele statistice din tabel evidențiază un spor pe intervalul 1920–1939 de 167.854 de locuitori în mediul urban. De semnalat însă sporul populației rurale de 4.234.524 de locuitori. Acest ritm, total inegal, a făcut ca, pe ansamblu, ponderea populației urbane să scadă aparent de la 22% în 1920 la 18,2% în 1939²²⁶. În schimb, numărul locuitorilor din mediul rural nu numai că a fost într-o continuă și masivă creștere – de la 12.087.612 în 1920 la 16.312.136 în 1939 –, ci și într-o evidentă creștere a ponderii sale în cadrul populației țării – de la 77,8% în 1920 la 81,8% în 1939.

Proporția populației rurale era apropiată de cea din țările vecine cu structuri economice predominant agrare (în Iugoslavia ea era de 77,7% în 1932, în Bulgaria de 78,6% în 1936, iar în Grecia de 69,5% în 1939).

Procesul dezlipirii de sat a fost sporadic și s-a concretizat în plecarea spre oraș a unei infime părți a tineretului. Reforma agrară din 1921 a contribuit la creșterea fondului uman la sate, la fixarea acestuia de vatră, de comuna natală. Chiar și cei angajați în industrie din zonele petrolifere, carbonifere, forestiere, din preajma marilor orașe au continuat să locuiască în mediul rural.

În condițiile de mai sus, populația rurală a României a continuat să dețină în perioada dintre cele două războaie mondiale nu numai ponderea cea mai mare a locuitorilor țării, ci și majoritatea populației active – 8.719.000 în anul 1930, din 10.547.000²²⁷.

Economia agrară a rămas locul ce a concentrat forța de muncă a țării în număr preponderent. Niciunul dintre guvernele României, inclusiv dintre cele liberale nu și-au permis să conteste primatul agriculturii în viața social-economică a României.

²²⁵ *Ibidem*, p. 42.

²²⁶ *Ibidem*, p. 38.

²²⁷ *Ibidem*, p. 43.

În agricultură, la o suprafață arabilă de 3,187 mil. ha însămânțate în medie în perioada 1932–1936, s-a obținut o producție anuală de 25.925 mil. q cereale, adică 8,1 q la hectar, în timp ce Germania a obținut 21 q la ha. La porumb, România a obținut 1.040 kg, în timp ce Bulgaria – 1.300 kg; Cehoslovacia – 1.830 kg; Italia – 2.000 kg; Germania – 2.300 kg; Canada – 2.700 kg²²⁸.

Folosirea incompletă a resurselor solului și subsolului a fost un fenomen general, specific întregii noastre economii. Se pot aduce exemple din agricultură, silvicultură, creșterea animalelor, din sectorul industrial și energetic.

Folosirea incompletă a resurselor a însemnat investiții neamortizate și cu o rentabilitate redusă, vizibile și în procesul de industrializare.

Resursele de materii prime au constituit baza industrializării României, a dezvoltării producției industriale a timpului. Deși dispuneam de variate resurse, în anul 1936, de pildă, industria națională utiliza numeroase materii prime din import. Astfel, industria ușoară depindea de exterior într-o proporție de 80%; electro-tehnica – 40,5%; metalurgia – 30%; ceramica – 26%; pielăria – 18%; materialele de construcții – 10,8%; sticlăria – 10,7%; industria chimică – 10%; industria alimentară – 8,5%; hârtia – 6,3%; industria forestieră – 2,5%²²⁹.

România dispunea de rezerve mici de: mangan – 1,1 mil. tone de minereu; aluminiu – 3,5 mil. tone (vizibile); cupru – 430 mii tone de pirită cuprifera; minereu de plumb și zinc – 2,2 mil. tone, cuprinzând în 2–6% plumb și 6–12% zinc; pirită – 3,6 mil. tone; minereuri aurifere – 1,8 mil. tone. La acest din urmă zăcămint, exploatarea au fost lente din cauza rentabilității foarte reduse (o tonă conținea 6–7,5 g aur fin).

La rândul lor, materiile prime organice erau insuficient exploatate și valorificate.

Utilajele folosite în economie aveau un grad ridicat de uzură morală și fizică. În agricultură s-a estimat că în 1939 era nevoie de utilaje de 30 mld. lei, la un existent de doar 14 mld. lei. Industria metalurgică producea 50% din consumul general de unelte și mașini agricole. Paradoxal însă, utilajul industrial metalurgic nu era folosit la capacitatea instalată: de pildă, în industria fontei – doar 27%; a oțelului – 42%; a tablei negre – 69%; a geamurilor – 37%; a cimentului – 30%²³⁰.

Productivitatea și rentabilitatea din economia românească se situau cu mult sub media europeană²³¹.

Revenind la agricultură, trebuie să subliniem rentabilitatea chiar mai scăzută a acestei ramuri comparativ cu cea din industrie (estimările echipelor studentești din anii 1933–1934 și 1938 constatau că pentru hrană se consuma 70–90% din venitul unei gospodării, rămânându-i pentru întreținere și educație doar 10–30%).

Ca deziderate ale politicii economice din întreaga perioadă interbelică au fost valorificarea corespunzătoare a producției agricole și suprimarea intermediarilor. Organizarea cooperativelor de desfacere, de mecanizare, depozitarea și păstrarea

²²⁸ Manoilescu M. (1936), *Potențialul românesc neutilizat*, București, p. 7.

²²⁹ *Ibidem*, p. 170.

²³⁰ *Ibidem*, p. 30.

²³¹ *Ibidem*, p. 39.

corespunzătoare a producției agricole, suprimarea intermediarilor au fost obiective generoase, dar care s-au realizat parțial și sporadic. Totodată, s-a conturat politica de stimulare a prețurilor agricole pentru a atenua „foarfecele” devenit, de la an la an, tot mai nefavorabil sătenilor.

*

Procesul industrializării – cu limitele deja amintite – s-a transpus în intensitatea vieții industriale reflectate de numeroși indicatori cantitativi: un spor de 59% la numărul de întreprinderi, de 50% la capitalul investit, de 61% la forța motrice, de 59% la personalul angajat și de 47% la valoarea producției realizate²³².

Desăvârșirea construcției național-statale a adus cu sine independența energetică și o mai mare capacitate de autoaprovizionare în domeniul materiilor prime industriale. O contribuție deosebită au avut-o rezervele de minereu de fier sau uzinele siderurgice din Transilvania și Banat, care au asigurat baza de materii prime și semifabricate pentru întreprinderile metalurgice din celelalte zone ale țării.

Evoluția de ansamblu a industriei românești indică tendința evidentă de aprovizionare cu materii prime, îndeosebi în condițiile penuriei de devize forte și ale împrejurărilor economice și diplomatice tot mai tulburi de la sfârșitul deceniului al patrulea, când posibilitățile de procurare a celor considerate strategice se îngustează tot mai mult²³³.

Pe baza resurselor proprii, România a inițiat și, parțial, a susținut procesul de industrializare capitalistă. El a fost stimulat de creditele acordate de bănci industriei, de Societatea Națională de Credit Industrial (SNCI) înființată în 1923.

În deceniul al patrulea, statul a trecut de la finanțarea indirectă (prin intermediul BNR și SNCI) la finanțarea directă cu ajutorul unor instituții de credit specializat. S-au creat fonduri bugetare speciale, din care s-au efectuat nu numai comenzi la marile întreprinderi metalurgice, chimice și textile, dar și investiții. Prin repetate disponibilități financiare, până în 1939, valoarea exploatărilor economice ale statului a atins cifra de 154 mld. lei²³⁴. Patrimoniul economic al statului a depășit investițiile tuturor societăților anonime pe acțiuni. Majoritatea investițiilor au fost destinate modernizării echipamentului industrial.

În deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, prin eforturi susținute, industria prelucrătoare a reușit să satisfacă cerințele pieței pentru bunurile de larg consum și 80% din totalul nevoilor industriale.

Consecințele pozitive ale procesului de industrializare pot fi ilustrate comparând realizările de la un an la altul. Astfel, în 1924, consumul de produse metalurgice din producția proprie era acoperit în proporție de 50%, în timp ce, în 1938, de 71,7%. În acel an, 1938, industria împreună cu ramurile economice

²³² *Aspecte ale economiei...*, p. 39.

²³³ *Aspecte ale economiei...*, p. 151; Madgearu V., *Evoluția...*, p. 122–123; *Industria românească 1930–1940*, București, 1940, p. 62–64.

²³⁴ Georgescu L. (1940), *Materiile prime necesare industriei noastre și proveniența lor*, în *Industria românească 1930–1940*, p. 64–65.

neagricole au contribuit cu 50% la crearea PIB față de 1,53% (industria cu meseriile) în anul 1913 sau 4,7% în același an, dacă adăugăm și petrolul²³⁵.

Creșterea greutății specifice a industriei și a activităților neagricole, poziția asemănătoare cu agricultura și silvicultura în cadrul realizării produsului intern brut exprimă, în fapt, înscrierea ireversibilă a României pe calea industrializării, cu toate limitele impuse de stadiul dezvoltării economiei. S-au demonstrat posibilitățile privind valorificarea resurselor energetice și de materii prime și contribuția industriei la transformarea lor în bunuri de consum și mijloace de producție, la diversificarea acestora. În fapt, este vizibilă lărgirea bazei tehnico-materiale. Amintim crearea de noi subramuri, diminuarea decalajelor dintre industria prelucrătoare și cea extractivă, diversificarea producției, extinderea capacităților existente și sporirea puterii instalate.

Ponderea României în comerțul european și mondial a crescut, cu excepția anilor 1928–1929, dar, așa cum s-a remarcat, pe seama valorificării petrolului.

Locul specific ocupat de economia românească pe piața internațională reiese urmărind structura pe grupe de mărfuri a exportului și importului. Principalele articole erau cele agricole, în primul rând cerealele și animalele vii. Ele vor fi urmate de materialul lemnos și de petrol, acesta urcând pe primul loc spre sfârșitul perioadei interbelice.

Pentru fiecare tonă importată, România trebuia să exporte între 5,3 și 15,6 tone de mărfuri.

Statul a sprijinit creșterea industriei și a activităților neagricole. Se demonstau în anii 1938–1939 oportunitatea industrializării începute timid imediat după Marea Unire și, totodată, posibilitățile privind valorificarea resurselor energetice și de materii prime de care dispunea.

S-au diminuat decalajele dintre industria prelucrătoare și extractivă, s-a diversificat producția, s-au extins capacitățile existente, a sporit forța motrice instalată, adică – după expresia fericit introdusă de Victor Axenciuc – capitalismul în România a început să se dezvolte „în adâncime”.

Industria din deceniul al patrulea a antrenat modificări și în structura comerțului exterior, în sensul că s-a deplasat accentul importului pe materii prime și semifabricate.

Rezultatele pozitive obținute de economia românească au permis creșterea PIB nu numai pe seama agriculturii, ci și a industriei, mai ales a celor extractive, metalurgice, alimentare și textile. S-au diversificat structura pe ramuri și subramuri și gama sortimentală a mărfurilor produse în țară; a crescut gradul de acoperire din producția proprie a consumului intern de produse industriale.

Agricultura a cunoscut o relativă dezvoltare după Marea Criză, mai ales prin procedee extensive, prin mărirea suprafețelor cultivate cu plante tehnice, prin creșterea producțiilor la hectar.

Transporturile s-au dezvoltat și modernizat, iar traficul de călători și de mărfuri a înregistrat creșteri constante.

²³⁵ *Piața mondială a materialului electric*, România industrială, 19, nr. 959, 1939, p. 7–8; Arhiva Istorică Centrală, *Fond UGIR*, dos. nr. 19/1941, f. 100–101.

Structura comerțului exterior s-a schimbat treptat. A scăzut ponderea importului de produse industriale și a crescut cea a importului de materii prime și semifabricate necesare prelucrării în țară.

Schimbările din economie – consecință a aplicării strategiei de dezvoltare și modernizare propuse de către forțele științifice și politice de după 1918 – au contribuit la deplasarea României din zona țărilor agrare spre zona celor agrar-industriale, cu tendințe accentuate de rupere a echilibrului dintre cele două sectoare în favoarea industriei.

*

În literatura istorică, nivelul de dezvoltare atins de economia românească în 1938–1939 a fost prezentat de multe ori subiectiv sau denaturat. Deseori, după 1945, s-a negat aproape în întregime progresul realizat de România interbelică, aceasta fiind apreciată ca o țară înapoiată, agrară, chiar semicolonială. Mai târziu, începând cu anii '70, analize lucide au definit starea economico-socială a României interbelice, recunoscându-se realizările și transformările calitative înregistrate după Marea Unire din 1918. După 1990, referirile la „stadiul 1938” au primit interpretări dintre cele mai diverse. Unele dintre acestea, în necunoștință de cauză, din lipsă de date sau venind în întâmpinarea anumitor tendințe politice, prezintă și recomandă stările economico-sociale din perioada interbelică ca etalon și ideal pentru perioada de tranziție la economia de piață.

Conform unor opinii²³⁶, anul 1938 a reprezentat nivelul cel mai înalt realizat în condițiile economiei capitaliste în România. În sprijinul afirmațiilor sunt aduse date statistice despre producția industrială și agricolă din anii 1920–1938.

Datele prezentate de Institutul de Economie Națională, dar și de alte lucrări de specialitate²³⁷ susțin că, în ciuda progreselor înregistrate în domeniile economiei, culturii și învățământului, România se situa, prin parametrii principali, pe ultimele locuri ale Europei. La producția și consumul pe locuitor ale unor produse de bază, țara noastră a fost devansată de cele mai multe state ale continentului. PIB/locuitor atingea în 1938 între 60 și 65 dolari, comparativ cu Polonia – 104 dolari, Austria – 181 dolari, Franța – 237 de dolari, Germania – 338 dolari și Anglia – 378 dolari. Structura și sursele PIB au pus în evidență prioritatea produsului net creat în ramurile cele mai puțin productive, respectiv în agricultură și meșteșuguri, în care era ocupată și majoritatea populației, situație specifică țărilor slab dezvoltate. Această situație este confirmată și de productivitatea scăzută a muncii în sferile producției materiale. În anul 1938 se realiza în medie o productivitate de 120 dolari, cea mai mică din Europa, în timp ce în Polonia aceasta urca la 197 dolari, în Austria la 287 dolari, în Franța la 424 dolari și în Anglia la 829 dolari.

²³⁶ Starea națiunii 1918–1996. Concluzii și opțiuni pentru România de mâine, pentru viitorul poporului român, Ed. Fundației „România de Măine”, București, 1996, p. 25.

²³⁷ Axenciuc V. (1992), *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947*, vol. I, *Industria*, București, p. 56.

În linii mari, rezultatele mediocre ale României din prima jumătate a secolului al XX-lea sunt confirmate și de documentele occidentale²³⁸. Potențialul economic al diferitelor state din Europa se exprima indirect prin valoarea producției de bunuri materiale, exclusiv serviciile, în dolari SUA. Pentru 1938, Germania a înregistrat 12.958 mii \$; Anglia – 8.688 mii \$; Franța – 5.680 mii \$; Italia – 3.085 mii \$; România – 758 mii \$; Bulgaria – 266 mii \$.

România, deținând cca 5% din suprafața și din populația Europei fără URSS, conta numai cu 3,6% din producția ei agricolă și cu 0,85% din producția industrială. După bogățiile sale naturale – pământ fertil cultivabil 66% din total, păduri 22% din suprafață, producție mare de petrol (a cincea în lume), de gaz metan (a doua în Europa), de cărbuni, de minereuri feroase și neferoase, de aur și argint (a doua în Europa) – apărea relativ bine înzestrată cu resurse naturale, ca puține țări de pe continent, pentru o dezvoltare industrială și agricolă ridicată. *Datele asupra nivelului producției pun în evidență o trăsătură fundamentală a economiei românești de la sfârșitul deceniului patru al secolului al XX-lea, pe care am prezentat-o deja pe larg, și anume gradul redus de valorificare a potențialului uman și a resurselor materiale, din cauza nivelului tehnic scăzut al aparatului de producție național.* (Prin tot ansamblul de factori și indicatori de producție și randament, România se situa în ultimul eșalon economic al Europei, între alte țări cu profil predominant agrar sau agrar-industrial, mai exact era parte a *blocului agrar*, alături de Iugoslavia, Bulgaria, Grecia, Albania etc.²³⁹)

Analiza nivelului economic al României comparat cu statele avansate europene pune în evidență locul său periferic în economia continentului²⁴⁰.

România a exportat însemnate cantități de materii prime, semifabricate și combustibili.

În privința aprecierii României drept „grâнарul Europei”, nici aceasta nu corespunde realității. Chiar în perioada 1935–1939, când s-au obținut cele mai bune recolte din întreaga perioadă interbelică, țara noastră contribuia cu doar 8,7% din producția de grâu a Europei, cu 29,2% din cea de porumb, cu 6,7% din cea de orz și cu 2,3% din producția de ovăz²⁴¹. De menționat că din producția sa de cereale, din media perioadei de 11,4 mii tone, patru cincimi se consumau în interior și doar o cincime se exporta.

²³⁸ *Economic Survey of Europe in 1948*, Geneve, 1949, p. 21.

²³⁹ *Avuția publică a Vechiului Regat înainte de război* a fost evaluată de N. Xenopol la 2.320 mil. lei aur. Conform estimărilor profesorului I.N. Angelescu, în 1929 s-a ridicat la 6.200 mil. lei aur, adică 200 mil. lei hârtie. Profesorul V. Madgearu, în expunerea de motive la *Legea comercializării din 1929*, avansa o cifră asemănătoare, 4.539 mil. lei aur, la care a adăugat fondul minier și drepturile regaliene de 1.661 mil. lei aur, adică tot 6.200 mil. aur.

Ambele evaluări au fost confirmate și de către alți specialiști din epocă – vezi suma apropiată avansată de N.N. Civescu în *Patrimoniul statului român* – inventar publicat în ALACI, în 1935, după datele oferite de Biroul Inventarului General al Statului din Ministerul de Finanțe sau de L. Turdeanu, în lucrarea *Avuția publică în România*, publicată în Buletinul Institutului Economic Românesc, 19, nr. 1–6, 1940, p. 70–158.

²⁴⁰ Axenciuc V. (1997), *Introducere în istoria economică a României, Epoca modernă*, Ed. Fundației „România de Măine”, București, p. 408.

²⁴¹ *Annuaire international de statistique agricole*, 1934–1942, Roma, p. 54.

În cadrul importului european de cereale de circa 35–40 mii tone, pe lângă propria producție de 125–130 mii tone, media exportului românesc de 1,8 mii tone reprezenta doar 7%. Restul era furnizat de alte țări din Europa, prima fiind URSS, în timp ce peste 50% din importul european de cereale provenea din SUA, Canada, Brazilia, Australia etc. În aceste condiții, România reprezenta în nevoile de consum ale continentului abia 1,2% și nu putea să fie „grâнарul Europei”.

O poziție importantă revenea însă producției și exportului de produse petroliere, România fiind a doua în Europa, după Rusia. Ea conta și ca un exportator însemnat de material lemnos, produse forestiere și, în unii ani, de animale. Aceste produse se exportau în formă naturală, pentru că nu-și găseau o prelucrare și o valorificare superioară prin industrializare în țară.

Importul României era dominat de fabricate – mașini și instalații, parțial bunuri de consum – și semifabricate.

Acest schimb – export de materii prime și combustibil și import de fabricate – era dezavantajos pentru economie, întrucât se ofereau 7–10 tone de produse românești pentru o tonă de produse străine, punând în evidență prețul de atâtea ori mai mic al mărfurilor din România și tot de atâtea ori eficiența scăzută a muncii sociale naționale.

Industria construcțiilor de mașini și a prelucrării metalelor, deși a înregistrat o serie de progrese, era totuși slabă. În 1938, ea ocupa 10,2% din totalul producției industriale²⁴². Nu dispuneam de o industrie de utilaj minier, de utilaj petrolier, energetic, de tractoare, autocamioane etc., iar industria de armament era insuficient dezvoltată²⁴³.

Tabelul 1.4.

Evoluția industriei mari în perioada 1928–1938

Anii	Întreprinderi		Capital investit		Forța motrice		Personal total	
	Nr.	Indici	Mil. lei	Indici	CP	Indici	Nr.	Indici
1928	3.966	100	39.770	100	472.911	100	206.547	100,0
1929	3.736	94,2	40.285	101,2	497.963	105,1	201.184	97,4
1930	3.646	91,9	40.591	102,1	492.715	104,2	174.227	84,3
1931	3.524	88,9	40.549	101,9	498.059	105,3	152.309	73,7
1932	3.557	89,7	39.904	100,3	514.745	108,8	152.198	73,7
1933	3.487	87,9	39.826	100,1	529.968	112,1	184.777	89,5
1934	3.510	88,5	40.924	102,9	558.468	118,1	208.240	100,8
1935	3.613	91,1	41.841	105,2	582.946	123,3	230.797	11,7
1936	3.553	89,6	42.494	106,8	579.943	122,5	260.934	126,3
1937	3.512	88,6	46.274	118,2	772.638	152,8	278.889	135,0
1938	3.767	95	50.069	125,9	746.789	157,9	289.117	140,0

²⁴² Constantinescu N.N. (2000), *Istoria economică a României*, vol. II, 1939–1989, Ed. Economică, București, p. 40.

²⁴³ Madgearu V. (1940), *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, p. 179–180.

Anii	Combustibil		Salarii		Materie primă		Producția	
	Mil. lei	Indici	Mil. lei	Indici	Mil. lei	Indici	Mil. lei	Indici
1928	2.736	100,0	7.733	100	33.037	100	60.965	100,0
1929	2.621	96,0	7.723	99,9	29.699	89,6	56.129	92,0
1930	2.111	77,2	6.945	89,8	24.959	75,5	48.354	79,3
1931	1.470	53,7	5.363	69,3	16.263	49,2	33.155	54,4
1932	1.368	50,0	4.379	56,6	16.789	50,8	32.475	53,2
1933	1.654	60,4	5.013	64,8	17.881	54,1	34.941	57,3
1934	1.683	61,5	5.647	73	21.054	63,7	41.835	68,6
1935	1.772	64,7	6.148	79,5	22.944	69,5	47.288	77,5
1936	2.044	74,7	6.850	86,6	27.121	82,1	51.334	84,2
1937	2.782	101,7	7.677	99,1	35.222	106,6	64.497	105,8
1938	2.971	108,8	8.302	107,3	36.944	111,8	69.208	113,5

Sursa: Suciu P.H. (1940), *Industria națională în ultimul deceniu*, ALACI, Revistă lunară de studii și cercetări economice, XI, nr. 5–7, p. 179.

Conform datelor din tabel, marea industrie din România era compusă din 3.767 de întreprinderi cu un capital investit de 50 mld. lei, care utilizau o forță motrice de 746.789 CP cu 289.117 lucrători și funcționari. Aceste mari întreprinderi industriale prelucrau materie primă în valoare de 36,9 mld. lei, consumau combustibil de 2,9 mld. lei și realizau o producție globală de 69,2 mld. lei.

Se constată și o tendință de concentrare industrială. Astfel, numărul întreprinderilor, de 3.966 în 1928, s-a redus în 1938 la 3.767, adică cu 5%. În același timp, capitalul investit a crescut de la 39,7 mld. lei la 50 mld. lei, reprezentând un indice de 126 față de 1928; forța motrice a sporit și ea de la 472.911 CP în 1928 la 746.789 CP în 1938, adică un indice de creștere de 157%. Personalul utilizat a crescut de la 206.000 la 289.000, respectiv la 140%. Valoarea materiei prime prelucrate a crescut de la 33 mld. la 36,9 mld. lei sau un indice de 111,8, valoarea producției totale a crescut de la 60,9 mld. lei la 69,2 mld. lei, un indice de creștere de 113,5²⁴⁴.

În 1937, industria cartelată reprezenta 46% din capital și 23% din valoarea producției întregii industrii de prelucrare, iar numărul cartelurilor, pe categorii recunoscute pe baza legii din mai 1937, cuprindea 23 de carteluri regionale, 61 de carteluri de prețuri, 49 de carteluri de contingentare a producției, 30 de carteluri cu oficii de desfacere. Pe această bază, Virgil Madgearu concluzionează că „Piața internă se afla stăpânită de o rețea completă de carteluri, iar de aici, posibilitatea de dictare a prețurilor pentru aproape integralitatea bunurilor de consum prelucrate industrial și a unui număr covârșitor de bunuri de mijloace de producție”²⁴⁵.

Un proces asemănător de concentrare se observa și în domeniul bancar. Din 841 de societăți bancare și de credit existente în 1937, în anul 1939 s-au înregistrat 753 (plus Banca Națională). 18 mari bănci cu peste 60 mil. lei fiecare dețineau 61% din totalul depunerilor. Cea mai mare parte a operațiunilor bancare se afla în mâinile câtorva bănci – *Banca Românească*, *Banca de Credit Român*, *Banca Comercială Română*, *Banca de Scont*, *Societatea Bancară Română* etc. Acestea

²⁴⁴ *Ibidem*, loc. cit.

²⁴⁵ *Ibidem*, loc. cit.

aveau și participații la numeroase societăți industriale, de transporturi, comerciale etc. În 1939, între capitalurile străine din România prevaleau cele engleze, franceze, olandeze, belgiene, iar capitalul german, al cărui loc, după Primul Război Mondial, fusese luat de către cel aliat, începea să revină, deși până în 1938 nu ocupa poziții esențiale în economia românească.

Pentru determinarea poziției României în economia europeană, este important de subliniat că, în toată existența sa modernă, țara noastră a făcut parte din categoria statelor permanent debitoare, datorare atât prin împrumuturi de stat, cât și prin credite particulare. De aici decurge forma cunoscută de dependență financiară a României de marile centre bancare ale continentului. Sumele returnate pe termen lung au reprezentat de 2–3 ori mărimea capitalului împrumutat. Apărea, astfel, un mare paradox: România, săracă în capitaluri, aprovizionată din exterior cu sume însemnate, deci importatoare de capital străin, pe termen lung devenea exportatoare de capitaluri – sub forma dobânzilor –, ceea ce perpetua atât insuficiența capitalului pentru dezvoltare, cât și subdezvoltarea sa economică.

În sistemul de complementaritate din relațiile economice externe, România, din cauza slabei sale dezvoltări, ocupa poziția de sursă de materii prime, piață de desfacere a fabricatelor industriale și plasament al capitalurilor externe.

1.7. ECONOMIE ȘI POLITICĂ ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE RĂZBOIULUI

În perioada premergătoare izbucnirii războiului, când instrumentele destinate să apere pacea și securitatea țării încetaseră să funcționeze fie *de jure*, fie *de facto*, creându-se o situație deosebit de primejdioasă, guvernele României au încercat să pună în practică vechea și utilizata metodă de a profita de controversele dintre marile puteri pentru a izbuti să-și mențină *statu quo*ul teritorial.

Imediat după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, România a decis să rămână neutră²⁴⁶.

Astfel, la 13 aprilie 1939, Marea Britanie și Franța acordau, așa cum dorise România, *garanții unilaterale* prin care asigurau de întreaga lor asistență, dacă guvernul român o va cere în cazul unei opresiuni.

La 6 septembrie 1939, *Consiliul de Coroană* convocat la Cotroceni proclama starea de neutralitate a României, precizând că, față de țările aflate în conflict, țara noastră va respecta cu strictețe principiile neutralității consacrate în convențiile internaționale.

La 19 octombrie 1939 s-a semnat *Pactul de asistență mutuală anglo-franco-turc*. Art. 3, referindu-se în mod special la securitatea României, întărea acțiunile de autoapărare inițiate de diplomația românească. „Atâta timp cât vor fi în vigoare

²⁴⁶ *Monitorul oficial*, nr. 206 din 7 septembrie 1939, *Comunicatul nr. 58/6 septembrie al Casei Regale*.

garanțiile date de Franța și de Regatul Unit în declarațiile lor din 13 aprilie 1939, Turcia va coopera cu Franța și Marea Britanie, dându-le tot ajutorul și asistența sa în cazul în care Franța sau Regatul Unit ar fi angajate în ostilități privind una sau alta din garanțiile menționate”. Prin protocolul 2 al acestui pact se prevedea că angajamentele asumate nu privesc URSS. Pactul conține nouă articole și două protocoale. România, în rezistența sa antinazistă, continua să se sprijine pe aliații anglo-francezi, în ciuda faptului că existau rezerve în chestiunea extinderii *erga omnes* a garanțiilor și că frontul oriental nu mai constituia un obiectiv de prim rang în strategia acestora.

Încercările de a crea în Balcani un *bloc al neutrilor* – din cauza opoziției deschise a Germaniei și Uniunii Sovietice și, mai ales, a atitudinii lipsite de energie a Angliei și Franței – s-au soldat cu un eșec descurajant. În privința relațiilor cu România, URSS a făcut tot ce i-a stat în putință să tergiverseze, prin formule juridico-diplomatice stufoase, eforturile acesteia de a-și asigura inviolabilitatea frontierelor. Garanțiile anglo-franceze erau interpretate de URSS drept o întărire a *Tratatului româno-polon* cu caracter antisovietic și, la fel, România și Polonia erau învinuite de faptul că torpilează realizarea unei înțelegeri militare sovieto-anglo-franceze cu caracter antigerman, prin refuzul lor de a acorda trupelor anglo-sovietice dreptul de tranzitare spre zona de contact cu inamicul. De fapt, problema tranzitării trupelor era un pretext pentru a masca apropierea de Germania a Uniunii Sovietice. Întreruperea bruscă a tratativelor cu delegația militară franco-britanică și apoi semnarea, la 23 august 1939, a Pactului Ribbentrop-Molotov au schimbat cu totul raportul de forțe și au pecetluit destinul țărilor din zona tampon dintre URSS și Germania (Țările Baltice, Polonia, România), lăsând câmp deschis pentru expansiunea celor două regimuri dictatoriale: nazist și comunist²⁴⁷.

*

La începutul anului 1939, Germania își dezvoltase în mod vizibil activitatea destinată expansiunii economice atât în centrul, cât și în sud-estul Europei. Concomitent, desfășura o vie activitate politico-diplomatică, menită să divizeze statele antirevizioniste grupate în Înțelegerea Balcanică, contribuind în mare măsură la exacerbară diferendelor sau a divergențelor dintre statele mici și mijlocii din aceste importante regiuni europene. Cu privire la România, interesul Germaniei naziste pentru acest stat creștea în aceeași măsură în care al III-lea Reich își intensifica pregătirile de război. Devenind „una dintre cheile reînarmării Germaniei”²⁴⁸, România era expusă permanent presiunilor economice, ca și „șantajului nazist”, căci al III-lea Reich apăsa pe pedala contradicțiilor ungaro-române și bulgaro-române pentru a obține cât mai multe concesii. Încă de la începutul anului 1939, în ciuda faptului că alianțele României cu Franța și cu

²⁴⁷ Vezi Fabry P.W. (1962), *Der Hitler-Stalin Pakt, 1939–1941*, Darmstadt; Grenville J.A.S. (1974), *The Major International Treaties 1914–1973. A History and Guide with Texts*, London, Methuen and Co. Ltd., p. 196.

²⁴⁸ Campus E. (1980), *Din politica externă a României 1913–1947*, Ed. Politică, București, p. 446.

statele Întelegerii Balcanice continuau să funcționeze și că în politica externă a lui M. Litvinov se făcea încă simțit *Gentlemen's Agreement*-ul încheiat cu N. Titulescu, Germania a intensificat demersurile cu caracter revizionist atât la Sofia, cât și la Budapesta, în scopul de a produce neliniști și tensiune la București.

În ianuarie 1939, ministrul României la Budapesta sublinia că, deși Roma depunea stăruințe pentru a apropia Ungaria de România, totuși Csáky, ministrul de externe, dovedea o evidentă rezervă față de demersurile României de a atrage Budapesta spre o politică antinazistă. Ministrul României, Bossy, informa că guvernul ungar „nu arată nicio grabă față de o apropiere româno-ungară, căci dorește să păstreze libertatea de acțiune pentru a dobândi sprijinul eventual al Germaniei pentru revendicările maghiare împotriva României”. De altfel, în ianuarie, după vizita contelui Csáky la Berlin și după aderarea Ungariei la *Pactul anticomintern*, convingerea diplomaților români acreditați la Berlin era că Ungaria, care păstrase totuși raporturi cordiale cu Parisul și Londra, se angajase pe drumul de a deveni părtașă la desfășurarea politicii germane în spațiul sud-estului european²⁴⁹.

Procesul de izolare a României înainta cu pași repezi, cu atât mai mult cu cât, prin ocuparea de către Ungaria a Ucrainei Subcarpatice, Germania înfăptuise și o manevră de înconjurare a României. De altfel, opinia că Germania pregătea o dezintegrare a României și reducerea ei la situația de „stat vasal, pentru a putea dispune de materii prime necesare oricărei operații mai mari sau unui război îndelungat”, era larg răspândită și în cercurile diplomatice, și în presa și opinia publică din multe state. Concomitent, în statele din sud-est se cristalizase și convingerea că Germania, părăsind ideea apărării intereselor sale în limitele etnice, pornise, în fond, o mare ofensivă care amenința întreaga regiune.

În România, deși unii istorici germani neagă această realitate²⁵⁰, au continuat cunoscutele presiuni ultimative naziste, amenințarea cu forța, masarea a cinci divizii și a altor cinci motorizate, urmate de alte 12 divizii și de corpuri de armată ungare la frontiere, totul pentru a obține un tratat economic menit să o aducă în sistemul de interese al celui de-al III-lea Reich²⁵¹. Concomitent, presa nazistă căuta prin toate mijloacele să arate că România a semnat de bunăvoie tratatul economic și că zvonul ultimatumului ce i s-ar fi dat ar fi fost lansat doar pentru a justifica inițierea unui bloc politic și militar destinat încercuirii Germaniei. Totuși, aceeași presă dezvăluia țelurile de hegemonie ale Reich-ului, afirmând că noul tratat economic „corespunde dinamicei germane”, că s-a introdus o ordine nouă în zdrențuita hartă a Europei Centrale și că, în sfârșit, acordul semnat cu România constituie o „piatră fundamentală a noii construcții”²⁵².

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 446.

²⁵⁰ Hillgruber A. (1994), *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române (1938–1944)*, Ed. Humanitas, București, p. 36.

²⁵¹ Campus E., *op. cit.*, p. 457.

²⁵² *Ibidem*, p. 460.

La izbucnirea războiului se putea constata că atitudinea României față de Germania nazistă era aceea a unei rezistențe prudente și cât mai disimulate, cu atât mai mult cu cât succesele temporare ale Reich-ului se amplificau.

*

Lichidarea frunțașilor legionari de către Carol al II-lea a determinat o reacție atât de vehementă a Germaniei încât, în mod paradoxal, această acțiune a folosit în final celei din urmă, care, la reluarea tratatelor comerciale la începutul lui decembrie 1938, a avut de a face cu un guvern român mult mai docil. Ca urmare, la 10 decembrie s-a semnat *Convenția comercială româno-germană*, care prevedea creșterea schimburilor comerciale pe anul 1939 de 1,5 ori, a exportului de petrol cu 20–25%, precum și a livrărilor de produse agricole pentru Reich.

În ianuarie 1939 au loc la București și în Germania contacte între oameni politici români și reprezentanți ai Reich-ului, în cursul cărora partea română s-a arătat dispusă la încheierea unui nou acord economic cuprinzător, cerând în schimb garantarea granițelor vestice și încetarea sprijinului acordat pretențiilor revizioniste ale Ungariei. În februarie 1939, Germania a fost de acord cu venirea la București a unei delegații economice conduse de Wohlthat. Negocierile din 13 februarie au demarat într-o atmosferă de tensiune, partea română încercând să diminueze cererile germane, în vreme ce delegația germană s-a arătat inflexibilă, conștientă fiind de atuurile pe care le deținea. Sarcina delegației române era cu atât mai dificilă cu cât se urmărea legarea tratatelor economice de obținerea unor garanții politice. Tratatul dificil purtat de Gafencu, ministrul afacerilor străine, I. Bujoiu, ministrul economiei naționale, Mitiță Constantinescu, ministrul finanțelor, și Victor Slăvescu, ministrul înzestrării armatei, au luat o nouă turnură odată cu ocuparea Cehoslovaciei la 15 martie 1939. La București s-a instalat teama că următoarea țintă este România. Pe acest fond de tensiune intervine mult controversata acțiune a ministrului României la Londra, V.V. Tilea, care are drept consecință obținerea garanțiilor anglo-franceze. Se constată, de asemenea, diminuarea unora dintre pretențiile germane și urgentarea semnării tratatului economic.

Supranumit *Acordul Wohlthat-Bujoiu*, el a fost semnat la 23 martie 1939.

Analiza *Acordului din 23 martie* conduce la concluzia că acesta a avut un caracter de inovație în raporturile economice dintre state, deoarece colaborarea economică, financiară și tehnică tindea înspre crearea unor unități economice transfrontaliere²⁵³. Acordul în sine era departe de a semnifica o înlănțuire economică a României la Germania²⁵⁴. Dacă acest lucru s-a produs ulterior, faptul se datorează evoluției contextului general european.

²⁵³ Banu F. (2004), *Asalt asupra economiei României: de la Solagra la Sovrom (1936–1956)*, Ed. Nemira, București, p. 32.

²⁵⁴ Vezi pe larg Moisuc V. (1971), *Diplomația României*, p. 167–223; Ghișa V., Păunescu Gh. (2001), *Parteneriatul comercial extern al României 1900–2000*, vol. I, *Comerț extern și dezvoltarea*, Ed. Camera de Comerț și Industrie a României, București, și *Problema suveranității și independenței naționale – perioada martie 1938–mai 1940*, Ed. Academiei Române, București; Dobrovici Gh. (1943), *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1934–1943*, Ed. Bucovina „I.E. Torouțiu”, București.

România a rezistat presiunilor germane cât de mult a putut și cedarea sa se va datora doar incapacității Angliei și Franței de a contrapune Germaniei un sprijin economic efectiv. Importanța unui acord pentru Germania a fost mai mare în plan politic decât în plan economic.

La 31 martie 1939 a fost semnat acordul cu Franța, care prevedea dublarea livrărilor de produse petroliere românești, iar la 11 mai 1939, cel cu Anglia, care stipula dezvoltarea schimbului de mărfuri, crearea de organizații comerciale britanice în România, de zone libere în porturile românești²⁵⁵. Cele două țări acceptau să cumpere cereale și petrol rafinat. Anglia ne-a acordat chiar și un credit pe 20 de ani, de 5.612.000 lire sterline, pentru cumpărarea de produse de pe piața britanică, iar printr-un protocol cu privire la acordul comercial din 11 mai 1939, s-a ajuns la înțelegerea că „orice privilegii sau concesiuni privind dezvoltarea comerțului între România și alte țări vor fi acordate și firmelor engleze din România”. Pentru a-și întări egalitatea de tratament cu Germania, Anglia a decis crearea imediată în România a unor societăți comerciale și zone libere în porturile maritime românești. Din Franța și-a anunțat vizita un grup de experți pentru studierea căilor de dezvoltare a schimburilor româno-franceze. Companiile petroliere engleze au cerut guvernului român să-și precizeze atitudinea față de capitalul străin; de asemenea, unele companii au cerut garanții.

În perioada următoare, în vreme ce Germania a recurs la noi presiuni pentru a impune materializarea prevederilor tratatului, guvernul român a aplicat tactica de tergiversare. În acțiunea sa de temporizare, guvernul prezidat de Armand Călinescu s-a folosit de principiul reciprocității, condiționând livrarea produselor românești de respectarea angajamentelor asumate de partea germană.

Situația creată de iminența și apoi de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a făcut ca încercările franceze și engleze de a reveni în economia României să fie de scurtă durată. Astfel, încă înainte de a se încheia tratativele pentru înființarea unor societăți britanice pentru exportul de cherestea, Germania a impus României semnarea unui protocol care fixa exportul înspre Reich al unor cantități de lemn atât de mari încât făceau imposibil exportul în alte țări. Când Anglia a creat în 1940 o societate specială pentru cumpărarea de produse alimentare, Germania a impus României un contract pentru cumpărarea unor cantități de carne atât de mari încât nu mai lăsau loc activității societăților britanice.

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial nu a schimbat orientarea prooccidentală a României. Condițiilor externe dificile li s-a adăugat o creștere a tensiunii interne, odată cu asasinarea lui Armand Călinescu de către legionari, la 21 septembrie 1939. Guvernele care s-au succedat după această dată, deși mai binevoitoare față de Germania, au păstrat aceeași tactică a temporizării pătrunderii economice a Germaniei în România și a livrărilor de mărfuri către Reich²⁵⁶. România a menținut contacte strânse cu Anglia și Franța și a purtat negocieri intense în vederea distrugerii exploatărilor petroliere, pentru a lipsi astfel Germania

²⁵⁵ *Monitorul oficial*, nr. 125 din 2 iunie 1939, p. 3462–3466.

²⁵⁶ Banu F., *op. cit.*, p. 34.

de prețiosul combustibil, atât de necesar războiului modern²⁵⁷. Petrolul, cea mai importantă marfă de export a României, nu a cunoscut creșteri spectaculoase, în ciuda tuturor presiunilor germane.

Expunând liniile directe ale politicii externe românești în această perioadă, Grigore Gafencu nota: „trebuie să rezistăm și să câștigăm timp. Nu trebuie ca Germania să câștige războiul economic la Est în dauna noastră și a independenței noastre înainte ca sortii războiului militar să fi căzut la Vest”. La începutul lunii aprilie 1940, Guido Schmidt, cunoscut fruntaș al economiei de război germane și conducătorul întreprinderilor *Hermann Göring Werke* din Austria, a sosit la București, aducând depline împuterniciri pentru *Consiliul Economic German* din România, precum și indicația de a raporta mersul negocierilor din trei în trei zile la Berlin *Consiliului Suprem* și la Viena *Consiliului de Acțiuni Economice din Sud-Est*.

La 27 mai 1940 este semnat faimosul *Pact al petrolului*, cunoscut și sub numele de *Pactul petrol-armament*. Prin acesta, România se angaja să livreze Reich-ului țițeiul care îi revenea drept redevență de stat, iar Germania să-i trimită în schimb armament, în cea mai mare parte provenind din capturile din Polonia.

Succesele germane pe frontul de vest au determinat o atitudine tot mai plină de solitudine din partea guvernului român. În preziua capitulării Franței, partea română înainta Berlinului noi propuneri de întărire și largire a colaborării, invocând noua ordine europeană și condițiile geopolitice ale României. Capitularea Franței la 22 iunie 1940 a produs și colapsul politicii externe tradiționale a României²⁵⁸.

Acordul sovieto-german din august 1939 a impulsinat politica revizionistă a Ungariei și Bulgariei și a accentuat procesul izolării politice a României pe plan internațional. Rămasă fără sprijin, în condițiile în care pe aliații săi tradiționali din Vest nu se mai putea conta (Franța capitulase în fața Germaniei, iar Anglia lupta pentru supraviețuire), România se afla la discreția inamicilor săi. Încă din ziua semnării pactului, Ungaria a mobilizat mari efective de soldați la granița României, motivând aceasta ca o reacție la mobilizările „amenințătoare” din România. La nota guvernului maghiar, guvernul român, încurajat de guvernul englez, a propus un tratat de neagresiune româno-maghiar, respins prompt de partea maghiară pe motiv că nu poate trata sub presiune. Prinzând un moment favorabil, Ungaria, prin ministrul de externe Csáky István, a prezentat României un contrareferat privind tratatul minorităților, cu prevederi care nu puteau fi acceptate de România. Refuzul României era previzibil și tocmai aceasta se urmărea prin formularea contrareferatului: „M-ar bucura foarte mult dacă guvernul român ar refuza proiectul de acord. Am nevoie de acest refuz, ca, la o eventuală conferință europeană, pretențiile noastre față de România să nu se rezume la domeniul apărării minorităților și să pot spune că noi am încercat această cale fără niciun rezultat și să pot cere în felul acesta soluționarea teritorială”. Iată deci prefigurarea până la detalii de procedură a actului din 30 august 1940 cu exact un an înainte²⁵⁹.

²⁵⁷ *Ibidem*, loc. cit.

²⁵⁸ *Ibidem*, loc. cit.

²⁵⁹ *Ibidem*, loc. cit.

Din vara anului 1940 a început mutilarea teritorială a României, prin punerea în aplicare a prevederilor art. 3 din *Protocolul adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov*. Astfel, la 26 și 27/28 iunie 1940, guvernul sovietic a prezentat ministrului României la Moscova, Davidescu, notele ultimative prin care se cereau înapoierea imediată a Basarabiei și transmiterea Nordului Bucovinei către URSS, ultimul teritoriu cu titlu de despăgubire pentru pierderile pricinuite URSS pentru dominația de 22 de ani a României în Basarabia. Pentru a evita gravele urmări pe care le-ar fi avut recurgerea la forță și deschiderea ostilităților în această parte a Europei, guvernul român a primit condițiile de evacuare impuse de sovietici²⁶⁰. În înaintarea lor, trupele sovietice au ocupat și ținutul Herța care, la fel ca Bucovina, nu fusese niciodată sub ocupație rusească²⁶¹. Asupra justeții acestei decizii există puncte de vedere controversate în istoriografie, acțiunea de incriminare și absolvire variind în funcție de argumentele susținute de fiecare tabără²⁶².

La sfârșitul dezbaterilor în *Consiliul de Coroană*, prim-ministrul Gh. Tătărăscu a îmbrățișat ideea imposibilității rezistenței împotriva armatei sovietice, invocând faptul că, printr-o asemenea acțiune, s-ar ajunge la „distrugerea completă a armatei române, cotropirea vertiginoasă a țării și distrugerea statului român”. El încheia prin sublinierea necesității menținerii intacte a forțelor militare române „până în ceasul final al războiului”²⁶³.

Analiza textului predat de ministrul român la Moscova și a cuvântărilor rostite de Gh. Tătărăscu și C. Argetoianu în ziua de 2 iulie 1940 în fața Comisiilor reunite de Afaceri Străine ale Senatului și Adunării Deputaților evidențiază faptul că România acceptase numai cererea de a se retrage din teritoriile respective, fără a recunoaște însă vreo justificare legală pentru acțiunea sovietică. Guvernul român menționa că admite evacuarea Basarabiei și a Nordului Bucovinei, ceea ce, evident, nu era totuna cu cedarea lor prin acte în regulă. În acest fel se preîntâmpina situația ca, pe viitor, URSS să-și făurească drepturi istorice asupra unor teritorii românești pe motiv că la un anume moment, în 1940, în cazul în speță, Guvernul de la București ar fi optat oficial pentru extinderea imperiului roșu de la răsărit pe seama României.

Printre cei care susțin teza opusă, a necesității de a se fi rezistat militar în fața cererilor ultimative sovietice, se numără și istoricul Gh. Buzatu. Acesta relevă faptul că în 1940 era exclusă posibilitatea întrevăzută de premierul de atunci de a se produce, în cazul respingerii notelor sovietice, „cotropirea vertiginoasă a țării” și „distrugerea” statului român. Echilibrul de forțe germano-rus ce trebuia urmărit în zonă – și despre care premierul de atunci avea cunoștință sau, cel puțin, îl presupunea – excludea ca România să fi fost integral ocupată de URSS. Decizia cercurilor guvernante de la București din 27 iunie 1940 de a se da

²⁶⁰ Tătărăscu Gh., *Primejdia invaziei rusești a sfârmat toate pozițiile politicii noastre externe*, în Buzatu Gh. (1991), *România cu și fără Antonescu, Documente, studii, relatări și comentarii*, Ed. Moldova, Iași, p. 93.

²⁶¹ Șișcanu I. (2007), *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române, 1940*, Ed. Civitas, Chișinău, p. 107–125.

²⁶² *Ibidem*, p. 208–239.

²⁶³ Universul, 1940, 4 iulie.

curs notelor ultimative sovietice a reprezentat, în opinia lui Buzatu, „singura cauză a cauzelor privind întreaga evoluție a României în cursul celui de-al Doilea Război Mondial”²⁶⁴.

În aceeași zonă argumentativă se situează și istoricul C. Grad. El este de părere că poziția conducerii României (Regele, Consiliul de Coroană, Guvernul) față de pretențiile teritoriale ale vecinilor săi revizionisti, materializată în deciziile grave și iresponsabile din 27–28 iunie și, mai ales, din 30 august 1940, reprezintă consecința finală a unui lung șir de erori comise de regimul carlist. Abdicarea lui Carol al II-lea era astfel inevitabilă. În acest sens, diversele argumente politico-diplomatice și militare, reunite în formula șablon *acceptare silită*, invocate – atunci și mai târziu – de autorii actului în cauză, inclusiv de o bună parte din analiștii români ai perioadei, nu pot justifica în vreun fel erorile decizionale capitale comise în vara anului 1940. Și în niciun caz aceste decizii nu pot fi motivate prin atitudinea lipsită de combativitate a armatei române. Iar de slăbiciunile evidente ale armatei (instruire superficială, corp de comandă anchilozat, înzestrare tehnică precară și insuficiență, corupție etc.) era responsabil în totalitate regimul carlist²⁶⁵.

După notele ultimative sovietice²⁶⁶, regele Carol al II-lea adresează o scrisoare lui Hitler, cerând protecția față de amenințările revizioniste ale vecinilor săi. Răspunsul diplomației germane la această cerere constituia o nouă și grea lovitură pentru rege și țară. Conform modelului de soluționare a crizei basarabene, regele era sfătuit „amical” să înceapă negocieri cu Ungaria și Bulgaria „în problema revizuirilor teritoriale”, deoarece trebuie să fie clar pentru regele României că el nu va putea evita cedarea anumitor teritorii care sunt populate de unguri și bulgari, și nu de români. Recunoașterea acestui fapt de către regele României și de către guvernul său constituie condiția primordială pentru o pacificare reală a Balcanilor²⁶⁷. Nota de răspuns a lui Carol al II-lea (6 iulie) reitiera acceptarea în principiu a tratativelor directe cu Ungaria și Bulgaria, exprimând „speranța și încrederea că Führer-ul va da României tot sprijinul moral pentru ca ceilalți parteneri să nu meargă cu pretențiile lor dincolo de cadrul dreptății naționale și al rațiunii politice și în niciun caz nu ar contrazice principiul etnic”. Dacă se respectau aceste principii, guvernul român era dispus să accepte „vaste și reciproce schimburi de populație, care s-ar executa cu plan și sistematic într-un anumit timp”. În esență, regele se angaja la tratative directe cu Ungaria și Bulgaria pe baza principiului schimbului de populație, sperând, totodată, că România va beneficia de sprijinul moral al lui Hitler în bătaia diplomatică ce urma cu vecinii din vest și sud.

Răspunsul lui Carol a fost înmănat în 26 iulie, în timpul întrevederii pe care Hitler a acordat-o la Berchtesgaden delegației române (prim-ministru: I. Gigurtu, ministru de externe: M. Manoilescu și ministrul României la Berlin: Al. Romalo). Ideea unor noi cesiuni teritoriale fiind exclusă atât în concepția guvernanților, cât și în cea a întregii țări, Carol al II-lea expunea, în opt puncte, opinia sa privind modalitatea de revizuire a diferendelor cu Ungaria și Bulgaria

²⁶⁴ Constantin I. (1995), *Marile puteri și problema Basarabiei*, Ed. Enciclopedică, București.

²⁶⁵ Grad C. (1998), *Al doilea arbitraj de la Viena*, Institutul European, Iași, p. 57.

²⁶⁶ *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1981, p. 17–18.

²⁶⁷ Grad C., *op. cit.*, p. 27.

pe calea unor tratative directe, integrate într-un sistem regional de tratate și având drept bază principiul etnic, iar în subsidiar, schimburi de populație. Totodată, se exprima speranța că discuțiile cu vecinii se vor desfășura în liniște și fără presiuni din exterior, iar odată diferendele rezolvate, România va putea beneficia de o colaborare politică sinceră cu Germania și de garanțiile acesteia față de orice eventualitate.

Schimbarea atitudinii puterilor Axei față de satisfacerea pretențiilor Ungariei și Bulgariei trebuie în mod necesar coroborată cu poziția Uniunii Sovietice după reglarea conturilor cu România față de cele două țări revizioniste. Astfel, la 5 iulie 1940, V.M. Molotov comunica reprezentantului diplomatic maghiar la Moscova că guvernul sovietic „considera revendicările Ungariei adresate României tot așa de juste ca revendicarea de către ruși a Basarabiei”²⁶⁸.

La 7 septembrie 1940 se semna *Tratatul de la Craiova* privind cedarea Cadrilaterului către Bulgaria. Pentru România era semnat de Henri G. Meitani, iar pentru Bulgaria, de Th. Papazof. În termen de trei luni urma să se desfășoare schimbul obligatoriu dintre supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța și supușii români de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra. Cu privire la bulgarii și românii stabiliți în alte regiuni ale României și, respectiv, ale Bulgariei, imigrarea lor rămânea facultativă (art. 3). Bunurile rurale, proprietăți clădite și neclădite situate în județele Durostor și Caliacra aparținând românilor ce nu sunt cuprinși în transferul de populație vor putea fi lichidate liber de către proprietarii lor în termen de 18 luni (art. 5). O comisie mixtă cu sediul la Giurgiu va rezolva litigiile. Tratatul a fost ratificat de Ion Antonescu la 10 septembrie 1940²⁶⁹.

În cadrul *Conferinței de la Turnu-Severin*, obiectivul Budapestei era să demonstreze formal că românii sunt inflexibili, nedispuși la negocieri serioase, duplicitari față de angajamentele asumate la Salzburg și Roma, tulburători ai păcii în regiune și, prin urmare, mijloacele negocierii directe fiind epuizate din vina lor, se impunea intervenția Axei ca mediator.

*

La o oră după primirea protocolară în gară, s-a desfășurat în salonul central al hotelului Imperial întâlnirea lui M. Manoilescu cu Ribbentrop și G. Ciano. După ce a fost supus unor reproșuri severe, cu scop de intimidare, în legătură cu atitudinea și acțiunile inamicale față de Axă manifestate de Grigore Gafencu la Moscova, lui M. Manoilescu i s-a comunicat obiectivul invitației la Viena, cerându-i-se să obțină cel târziu până la ora 20, telefonic, în clar, acordul Bucureștiului pentru arbitrajul de a doua zi. La replica de bun-simț a ministrului român că România nu a cerut niciodată un arbitraj și nici nu poate accepta așa ceva din moment ce până atunci i s-au dat asigurări că relațiile cu vecinii le va putea reglementa prin negocieri directe, cei doi arbitri au trecut pe rând la amenințări

²⁶⁸ *Ibidem*, p. 30.

²⁶⁹ Ciachir N. (1996), *Marile Puteri și România (1856–1947)*, Ed. Albatros, București, p. 266.

fățișe, conform planului de șantaj conceput anterior, evocând posibilitatea unei intervenții militare multiple contra României în următoarele ore. Cerând lămuriri suplimentare asupra proiectatului arbitraj, M. Manoilescu a aflat cu stupeoare că acesta se va desfășura pe baza unei sinteze între principiul etnic și cel teritorial (o absurditate juridico-politică absolută) și va avea drept obiect cedarea unui teritoriu cu o suprafață variind între 25.000 km², cât ar fi acceptat România, și 68.000 km², cât pretindea Ungaria.

Acceptul României a fost comunicat verbal arbitrilor la orele 4 și 20 de minute. Restul formalităților s-au petrecut fulgerător: la ora 13, prezentarea garanțiilor germano-italiene; orele 13,30–14, semnarea deciziei arbitrale la Palatul Belvedere, în Salonul de Aur, fără a se permite niciun fel de prezentare a poziției celor două părți. În calitate de arbitri au semnat Joachim von Ribbentrop și Galeazzo Ciano, iar în numele părților, Mihail Manoilescu pentru România și Csáky István pentru Ungaria. Valer Pop și ministrul Teleki Pal au avut statutul de observatori. În urma sentinței de la Viena, România pierdea fără luptă cca 43.492 km², incluzând, total sau parțial, teritoriul a 14 județe (Bihor, Ciuc, Cluj, Maramureș, Someș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Sălaj, Satu Mare, Trei Scaune, Târnava Mare, Târnava Mică, Câmpulung Moldovenesc), cu o populație de peste 2.600.000 de locuitori, din care majoritatea absolută o constituiau românii. Acceptarea a fost suplimentată la 31 august 1940 cu un document semnat numai de Joachim von Ribbentrop și de Galeazzo Ciano, prin care aceștia ofereau garanția Berlinului și a Romei pentru integritatea teritorială a României.

*

În urma celor trei amputări succesive aplicate României, atât teritoriul țării, cât și numărul locuitorilor a fost reduse cu o treime. Astfel, suprafața ei a fost redusă de la 295.049 km² la 195.311 km². Pe provincii istorice, pierderea se repartiza astfel: Basarabia 44.442 km², Transilvania de Nord și Sud-Est 42.350 km², Bucovina de Nord 5.226 km², Dobrogea de Sud 7.726 km². Pierderile în populație consemnau: Basarabia 3.190.000 de locuitori, Transilvania de Nord și Sud-Vest 2.609.000 de locuitori, Bucovina de Nord 596.000 de locuitori, Dobrogea de Sud 426.000 de locuitori – un total de 6.821.000 de locuitori²⁷⁰.

Actul de forță al ocupării Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța a dus și la preluarea unor imense resurse economice și financiare de către URSS. La nivelul prețurilor practicate în economia națională în vara anului 1942, valoarea avuției publice trecută la sovietici a fost de 157.120.000.000 lei. Valoarea totală a pierderilor este însă greu de evaluat, întrucât nu se cunoaște exact care a fost mărimea averilor ce aparțineau bisericilor, mănăstirilor și comunelor, cum nu se știa precis nici mărimea capitalurilor aparținând comercianților, industriașilor sau altor agenți economici individuali. Evaluări pentru același an arată că, în domeniul industriei, comerțului și băncilor, pagubele s-au ridicat la suma de 26.400 mld. lei.

²⁷⁰ Kirilescu C. (1996), *România în al Doilea Război Mondial*, vol. I., Ed. Univers Enciclopedic, București, p. 156.

Pagubele produse în sectorul agricol în Basarabia se cifrau la aproximativ 161 mld. lei, în timp ce, pentru nordul Bucovinei, ele au fost evaluate la 5.578 mil. lei²⁷¹.

Ampuțările teritoriale din vara anului 1940 au condus la o gravă dezorganizare a organismului economic național. Acesta a înregistrat mari daune atât în ceea ce privește resursele naturale, cât și capitalurile investite, instalațiile, forța de muncă, producția industrială și agricolă, productivitatea muncii, instituțiile care deserveau viața economică. Astfel, producția industrială a scăzut de la 75,5 la 63,6 mld. lei (cu 15,8%), cele mai însemnate pierderi s-au înregistrat în industria alimentară (34,4%), a pielăriei (25%), a materialelor de construcție (24%), a lemnului și hârtiei (24%). Numărul întreprinderilor din marea industrie prelucrătoare s-a redus de la 3.690 la 2.721, iar personalul salariat de la 300.000 la 230.000. O grea lovitură a suferit economia României prin pierderea unor importate resurse minerale rămase în teritoriile cotate, îndeosebi în cel din nord-vestul țării. Producția realizată în teritoriile pierdute reprezenta 38,5% din producția de aur fin, 87,6% din producția de argint, 64,7 din cea de cupru, 97,6% din cea de plumb, întreaga producție de zinc, 70,7% din producția de pirită și 16% din producția de cărbune. S-au redus, de asemenea, cantitățile de materii prime industriale, plante alimentare (cu 42% la sfecla de zahăr, 74% la floarea-soarelui, 48% la sămânță de cânepă) și lemn (cu 43,9%).

Ca urmare a acestor pierderi, ca și a dezorganizării provocate de ele în sistemul de legături din cadrul economiei naționale, economia României a resimțit un puternic șoc, mergând în scădere până la sfârșitul primului trimestru al anului 1941, când această evoluție a putut să fie stopată.

Concluzionând, se poate afirma că Dictatul de la Viena, ca și ultimatumul sovietic semnifică transpunerea în practică a Pactului Ribbentrop-Molotov semnat cu un an înainte. Modalitatea formală de realizare a obiectivelor acestei politici a depins, evident, de o serie de factori aleatorii de moment, dar esența rămâne aceeași. Pentru împărțirea României, sovieticii au ales calea directă, brutală, a *Ultimatumului din 26 iunie 1940* privind retrocedarea imediată a Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei, în timp ce Germania a preferat calea „onorabilă” a arbitrajului impus în favoarea Ungariei, aliatul ei minor. Se impun câteva considerații asupra posibilităților pe care le avea România în anul 1940 și a consecințelor diplomatico-juridice pe care aceste alegeri le implicau. Vom avea în vedere în special capacitatea efectivă a armatei române în acele momente și cât era de pregătită pentru a se implica în război.

1.8. ECONOMIA DE RĂZBOI A ROMÂNIEI

Evenimentele dramatice din vara anului 1940 au impus reorientarea politicii externe românești. În fața amenințărilor ce veneau dinspre vecinii cu tendințe

²⁷¹ Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 18.

revizioniste și a întregii situații existente pe planul relațiilor politico-diplomatice, guvernul român a desfășurat o activitate de tatonare a posibilităților existente în vederea înțelegerii cu membrii Axei.

Primul pas în direcția apropierii de Germania pentru a-i obține bunăvoința și protecția în fața furtunii ce se apropia implacabil dinspre Răsărit a fost semnarea, mereu amânată anterior, a *Pactului petrol-armament* (27 mai 1940)²⁷². Al doilea pas a fost convocarea (28 mai 1940) la președinția Consiliului de Miniștri a ministrului german Wilhelm Fabricius pentru a i se comunica faptul că guvernul român acorda importanță, în orice împrejurări, dezvoltării legăturilor sale cu Germania și că ar dori să semnaleze guvernului Reich-ului „tulburarea pe care ar putea să o provoace în această regiune măsurile militare care au fost luate la frontierele ei” (concentrările de trupe sovietice, maghiare și bulgare). În final, „guvernul României ține să-și manifeste speranța că se va lărgi și mai mult cadrul colaborării prietenești cu guvernul Reich-ului”. Al treilea pas, decisiv, a fost marcat de decizia Consiliului restrâns de Coroană (Carol al II-lea, Gh. Tătărăscu, Gr. Gafencu și E. Urdăreanu) de a renunța la starea de neutralitate și de a cere protecția Germaniei contra URSS și a celor doi vecini din vest și sud care-și înțețiseră presiunile. Odată cu înfrângerea Franței, România pierdea principalul său sprijin, ea nemaiputând conta nici pe cel al Marii Britanii, ceea ce a făcut ca izolarea politică a țării să devină un fapt împlinit. În această situație, Carol al II-lea a hotărât la 29 mai 1940 să schimbe statutul juridic internațional al României de țară neutră, fără însă să devină beligerantă, și să se orienteze spre Germania, apreciind că prin aceasta se asigură integritatea teritorială a statului român²⁷³. Grigore Gafencu nota: „În ziua în care Consiliul Regal a avut de reexaminat politica României, această țară era singură; izolarea sa era completă și risca să fie definitivă”²⁷⁴.

La 1 iulie 1940, România renunța la garanțiile anglo-franceze. Decizia a fost comunicată personal de rege lui Wilhelm Fabricius, concomitent cu hotărârea de a cere protecția Reich-ului, inclusiv trimiterea unei misiuni militare germane. La 11 iulie, România s-a retras oficial și din Liga Națiunilor. La 4 iulie, Wilhelm Fabricius a prezentat regelui Carol al II-lea răspunsul lui Hitler, formulat în 3 iulie la mesajul regal din 1 iulie privitor la schimbarea cursului politicii externe a României și apropierea declarată de Germania. După notele ultimative sovietice, acest răspuns constituia o nouă și grea lovitură pentru rege și țară. Conform modelului de soluționare a crizei basarabene, regele era sfătuit „amical” să înceapă negocieri cu Ungaria și Bulgaria „în problema revizuirilor teritoriale”, deoarece trebuie să fie clar pentru regele României că el nu va putea evita cedarea anumitor teritorii care sunt populate de unguri și bulgari, și nu de români. Recunoașterea acestui fapt de către regele României și de către guvernul său constituie condiția primordială pentru o pacificare reală a Balcanilor.

²⁷² *Acordul economic româno-german*, numit Pactul petrolului (*Öhwaffen Pact*), prevedea obligația României de a livra petrol și produse petroliere la prețul din 1938 și de a achiziționa armament la prețul zilei.

²⁷³ Nistor I. (1997), *România în al Doilea Război Mondial*, Ed. Managerul, Cluj-Napoca.

²⁷⁴ Grad C., *op. cit.*, p. 22.

Evoluția evenimentelor până în momentul dat demonstrase că, din nenorocire, Hitler nu se înșela asupra capacității de analiză, decizie și responsabilitate a guvernanților români. Astfel, regele și Guvernul României au făcut progresiv pași fatali spre cedarea capitală: *Acordul Wohlthat*, *Pactul petrol-armament*, cedarea fără luptă a Basarabiei și nordului Bucovinei la sfatul binevoitor al Reich-ului, renunțarea la garanțiile anglo-franceze, formarea guvernului Ioan Gigurtu, presupus ca agreeat de Germania, ieșirea din Liga Națiunilor, solicitarea Germaniei, fără a se obține vreo garanție reală. Toate acestea au determinat prăbușirea regimului lui Carol al II-lea și instaurarea Guvernului antonescian.

Regimul antonescian și-a fixat de la început drept obiectiv principal și permanent limitarea și, în final, anularea consecințelor politico-militare ale acceptării cesiunilor teritoriale din 1940. Încrezător în virtuțile sale de om politic providențial, I. Antonescu a început, pe planul relațiilor externe, o intensă campanie de reorientare politico-diplomatică spre Germania și Italia, pe care le vedea deja câștigătoare în noua conflagrație mondială. Această reorientare, inclusiv deciziile care au materializat-o în planul practicii politico-diplomatice și militare (solicitarea și acceptarea asistenței militare germane, aderarea la *Pactul tripartit* și angajarea armatei române în războiul antisovietic dincolo de linia Nistrului), a marcat *integrarea totală și necondiționată în sistemul Axei*. „Noi mergem sută la sută, până la moarte, alături de Axă. Ori triumfăm cu Axă, ori cădem cu Axă” (Stenograma Consiliului de Miniștri din 21 septembrie 1940)²⁷⁵.

Generalul Antonescu a făcut cunoscut de îndată că România renunța la toate obligațiile ce o angajau potrivit tratatelor și pactelor semnate în epoca interbelică²⁷⁶.

Prima întâlnire (convorbire) Hitler-Antonescu (22 noiembrie 1940), cu durata de aproximativ trei ore, marchează începutul unor relații speciale între conducătorii celor două țări, Ion Antonescu reușind să câștige încrederea nelimitată a Führer-ului și s-o păstreze până la răsturnarea lui, peste patru ani.

La 18 noiembrie 1940, în cadrul ședinței Consiliului de Miniștri, generalul a făcut cunoscută intenția sa de a adera la *Pactul tripartit*, ceea ce s-a și înfăptuit la 23 noiembrie, cu ocazia vizitei sale la Berlin. În numele Germaniei, actul este semnat de Von Ribbentrop, în numele Italiei de Gino Buti și în numele Japoniei de Samuro Kurusu. Prin acest pas, România adera la sistemul Axei fasciste. *Pactul tripartit* a fost semnat la 27 septembrie 1940 la Berlin de către reprezentanții Germaniei, Italiei și Japoniei, alianța definindu-se ca un tratat politico-militar agresiv, care stabilea sferile de influență și interese ale celor trei mari puteri fasciste, astfel: în Europa, Germania și Italia, iar Japonia, în „marele spațiu răsăritean asiatic”²⁷⁷.

²⁷⁵ Vezi volumul *Pe marginea prăpastiei. 21–23 ianuarie 1941*, vol. I, ed. Ioan Scurtu, București, 1992, p. 58 și urm. „Era, indiscutabil, un pas hazardat, contrar principiilor consacrate ale diplomației românești de a evita, în orice împrejurare, situarea alături de una din marile puteri împotriva alteia în disputa ciclică pentru supremația mondială și continentală, România neputând fi, în mod natural datorită așezării sale geostrategice în zona de contact dintre interesele germane și est-slave, decât obiect, și nu subiect al redistribuirii sferelor de influență”; Grad C., *op. cit.*, p. 126.

²⁷⁶ Hillgruber A., *op. cit.*, p. 125.

²⁷⁷ Nistor I., *op. cit.*, p. 48.

Integrarea României în sistemul Axei a avansat neconținut între 1940 și 1944. S-au intensificat preparativele militare, politice și economice pentru intrarea țării în război. În momentul declanșării operațiunii Barbarossa, la 22 iunie 1941, Ion Antonescu s-a aflat alături de Germania hitleristă, fără ca generalul să fi fixat, în prealabil sau după aceea, condițiile participării României la marea conflagrație a secolului al XX-lea²⁷⁸.

*

În vederea mobilizării potențialului agricol, industrial, financiar al țării în scopul pregătirilor militare, încă din timpul lui Carol al II-lea fusese creat *Statul Major Economic*, ca o secțiune a *Marelui Stat Major*. Rolul acestei secțiuni a crescut într-atât încât, în septembrie 1940, a fost transformat în *Ministerul Coordonării și al Statului Major Economic*.

În scopul măririi producției pentru armată, s-a trecut la reducerea celei pentru populația civilă. În toamna anului 1940 a fost emis *Decretul-lege pentru militarizarea principalelor întreprinderi industriale*, în primul rând metalurgice, printre care Reșița, Astra, Malaxa. Decretul menționat considera întregul personal ca fiind rechiziționat și supus disciplinei și legislației militare, iar în întreprinderi se înființau organe de control militar. La 28 ianuarie 1941, printr-un alt act normativ²⁷⁹, sunt numiți „îndrumători ai armatei” cu sarcina de a controla întregul personal, precum și de a îndepărta persoanele suspecte.

În februarie 1941 au fost militarizate toate instituțiile, întreprinderile de stat și particulare în care armata avea un interes deosebit. În aprilie același an au fost înființate inspectoratele regionale militare pentru controlul și supravegherea industriilor care lucrau pentru armată atât în timp de pace, cât și în timp de război. În plus, inspectoratele aveau atribuția de a urmări starea de spirit a populației din regiune și a personalului din fabrici.

*Decretul-lege pentru mobilizarea agricolă din martie 1941*²⁸⁰ prevedea pentru efectuarea muncilor agricole rechiziționarea tuturor locuitorilor valizi, indiferent de sex, de la 12 ani în sus, nemobilizați sau nechemăți încă la unitățile militare.

Militarizarea economiei naționale a mers mână în mână cu organizarea producției, cu aprovizionarea cu materii prime la prețuri convenabile și cu măsurile din domeniul desfacerii. În acest sens, s-a făcut cartelizarea și sindicalizarea pe ramuri. În mai 1940, *Ministerul Economiei Naționale* a fost investit cu depline puteri privind organizarea, coordonarea și controlul producției și circulației articolelor necesare armatei și populației civile atât în economia internă, cât și în schimburile cu străinătatea.

Mobilizarea economică a produs modificări în legislația muncii. La începutul lunii octombrie 1941, *Decretul-lege privind regimul muncii în timp de război*

²⁷⁸ Vezi și Bossy R. (2001), *Jurnal, 2 noiembrie 1940–9 iulie 1969*, ediție Ion Mamina, București.

²⁷⁹ *Monitorul oficial*, nr. 24 din 29 ianuarie 1941.

²⁸⁰ *Monitorul oficial*, nr. 61 din 13 martie 1941, p. 1249.

stabilea că orice încetare de muncă individuală sau colectivă fără încuviințarea prealabilă a comandamentului militar sau a directorului stabilimentului militar se pedepsea cu temniță grea, de la 5 la 20 de ani²⁸¹. Un alt decret din 24 ianuarie 1942 acorda organelor militare de control din întreprinderi dreptul de a îndepărta din serviciu, fără preaviz, personalul muncitoresc, administrativ și de conducere, dreptul de a dizolva, atunci când considera necesar, consiliul de administrație, ca și dreptul de a trimite în fața Curții Marțiale pe muncitorii considerați a fi adus prejudicii producției de război. Cât privește producția agricolă, politica economică din această perioadă și-a găsit expresia în măsura luată încă de la începutul războiului, în sensul că nedeclararea sau înstrăinarea cerealelor fără prealabilă autorizare era considerată crimă de sabotaj. Vânzarea cerealelor era permisă numai prin *Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării* și *INCOOP*. Mobilizările pentru front, povara crescândă a impozitelor, rechizițiile masive, cumpărarea produselor țărănești pe prețuri derizorii și inflația sporită au dus la accelerarea procesului de ruinare a sătenilor și la scăderea producției agricole.

Pe tărâm industrial, deplasarea producției către cea militară în dauna producției civile a devenit tot mai puternică. În același timp, consumul accelerat al materiilor prime necesare războiului, în condițiile unor dificultăți crescânde la import, a atras după sine greutăți în aprovizionarea industriei.

Transportul și comunicațiile au servit mai mult intereselor militare, inclusiv ale Germaniei, și numai în măsură limitată celor ale sectorului civil. Scăderea traficului civil s-a datorat nu numai afectării unei mai mari părți din transporturi pentru război, dar și faptului că procesul de scădere a producției pentru populație a contribuit la comprimarea activității comerciale. În același timp, cu toate că, în scopuri strategice, s-a lucrat la unele completări de linii ferate și s-au făcut înnoiri de material rulant, caracteristica domeniului a constituit-o uzarea utilajului într-o măsură mult mai mare decât acoperirea prin acțiuni de refacere. Navigația pe Dunăre a cunoscut o relativă dezvoltare datorită livrărilor către Germania, însă o parte din flotă a fost pusă la dispoziția armatei, iar alta la dispoziția Germaniei. În aceste condiții, gradul de uzură a crescut vertiginos.

La procesul de degradare a industriei, agriculturii și transporturilor s-au adăugat, din primăvara anului 1944, marile distrugerii provocate de bombardamentele anglo-americane²⁸². În urma acestora, industria petrolului și-a redus capacitatea de prelucrare a rafinăriilor cu 85% la distilare și cu 82% la cracare, iar capacitatea de înmagazinare, în urma distrugerii de rezervoare, a fost micșorată cu 61% în total, valoarea pierderilor suferite de industria petrolului ridicându-se la 70 mld. lei. Aceste distrugerii, combinate cu exploatarea nerațională a resurselor, au făcut ca în 1944 volumul extracției de petrol al României să fie cu o treime mai mic decât în 1943.

De asemenea, o mare parte a instalațiilor industriale au suferit distrugerii sau au fost degradate prin dispersarea lor în diferite regiuni ale țării²⁸³. Față de 1941,

²⁸¹ *Monitorul oficial*, nr. 233 din 2 octombrie 1941.

²⁸² Bursa, nr. 2000 din 28 decembrie 1945, p. 410.

²⁸³ *Decret-lege pentru evacuarea și dispersarea unor industrii*, în *Monitorul oficial*, partea I, nr. 139, din 17 iunie 1944.

producția industriei textile mai reprezenta în 1944 doar jumătate, iar cea a industriei alimentare, ceva mai puțin de trei sferturi. În ansamblu, producția industrială în vara anului 1944 se situa la circa jumătate față de cea a anului 1938.

O importanță deosebită în slăbirea economică și financiară a țării au avut-o cheltuielile uriașe efectuate în războiul dus alături de Axă. Operațiile bugetare și extrabugetare ale tezaurului public au crescut masiv, de la 77,4 mld. lei în exercițiul 1940–1941 la 345,2 mld. lei în exercițiul 1943–1944. Din totalul cheltuielilor, cele militare reprezentau partea covârșitoare.

Germaniei i s-a netezit calea pătrunderii rapide în economie prin legile de românizare promulgate în primele luni de guvernare antonesciană. În 4 octombrie 1940 sunt adoptate *Decretul-lege nr. 3347 pentru trecerea proprietăților rurale evreiești în patrimoniul statului* și *Decretul-lege nr. 3361 pentru numirea comisarilor de românizare*²⁸⁴. Decretul a fost semnat de generalul Ion Antonescu, conducătorul statului român și președintele Consiliului de Miniștri, și de George Leon, ministrul economiei naționale. În 19 noiembrie 1940 a fost adoptat *Decretul-lege nr. 3850 privind românizarea caselor de filme, sălilor de cinematograf, birourilor de voiaj și turism*²⁸⁵, urmat în 3 decembrie 1940 de *Decretul-lege nr. 3968 pentru trecerea în patrimoniul statului a vaselor și plutitoarelor aparținând evreilor sau societăților evreiești*. Prin *Decretul-lege nr. 842 din 27 martie 1941*, proprietățile urbane evreiești treceau în patrimoniul statului²⁸⁶, iar în 3 mai 1941 era publicat *Decretul-lege nr. 1220* care completa *Decretul-lege nr. 3347/1940*, în sensul că erau trecute în proprietatea statului și brutăriile, instalațiile de prelucrat paste făinoase, fabricile de spirt, rafinăriile și distilerile, fabricile de produse medicamentoase ce aparțineau evreilor²⁸⁷. Aceste decrete urmăreau „românizarea” vieții economice. Spre nemulțumirea cercurilor conducătoare și a opoziției democratice, s-a realizat de fapt „germanizarea” economiei naționale²⁸⁸.

Capitalul german era prezent în aproape toate băncile mari și în întreprinderi comerciale române, în societățile de petrol: *Petrol Block SA*, *IRDPA SA*, *Columbia SA*, *Concordia SA*, *Banca de Credit SA*, *Comerciala SA*, *Chrissoveloni SA*, *Creditul Agricol Ipotecar SA*, în întreprinderi comerciale ca *Selilessinger*, *Lusgarten*, *Sora*, *Galleries Lafayette*, în fabrici de hârtie de la Piatra Neamț și Petrești. Germania cumpăraseră o serie de acțiuni în cadrul unor industrii cu aprobarea directă a guvernului – *Malaxa SA*, *Reșița SA*, *Astra Vagoane SA*, *Șantierul Naval Galați SA*. Subsecretariatul de Stat al României nu deținea date asupra acestor tranzacții, dar era în măsură să informeze despre achiziționarea acțiunilor *Băncii Comerciale SA* de către *Deutsche Bank SA* din Berlin. Aceasta cumpăraseră 160.000 de acțiuni la valoarea nominală de 500 lei (activul băncii la valoarea reală era evaluat la 400.000.000 lei, deci de cinci ori mai mult).

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 5704–5705.

²⁸⁵ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 274 din 20 noiembrie 1940, p. 6510.

²⁸⁶ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 74 din 28 martie 1941, p. 1530–1531.

²⁸⁷ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 1023 din mai 1941, p. 2330.

²⁸⁸ Vezi și volumul *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Prefață de șef rabin Moses Rosen, volum alcătuit de Lya Benjamin, coord. Sergiu Stanciu, Ed. Hasefer, București, 1993.

În același timp, cetățenii germani cumpăraseră o serie de societăți sau cote părți din societăți a căror valoare reală se ridica la 891.000.000 lei. Eforturile germane de control asupra industriei petroliere căpătaseră un contur ferm odată cu crearea, la 27 martie 1941, a companiei transnaționale *Kontinentale Öl Gesellschaft mit beschränkter Haftung*²⁸⁹, care avea însărcinarea de a prelua societățile aparținând țărilor inamice sau neutre. Această companie a realizat în luna mai 1941 o înțelegere cu *Astra Română SA*, potrivit căreia ultima ceda 50% din investițiile sale capitalului german, ceea ce a permis să dobândească o poziție însemnată, dacă nu chiar dominantă în industria petrolieră românească²⁹⁰. Acțiunea de preluare sau de control a societăților petroliere a continuat și în perioada următoare. Singura societate care se dovedea a fi oarecum intangibilă era *Româno-Americana SA*. Aceasta s-a aflat în 1940–1941 sub protecția unui comisar special al Ministerului Economiei Naționale, iar din octombrie 1941 a fost protejată prin acordul dintre *I.G. Farbenindustrie SA* și *Standard Oil and Co. SA*, prin care cei doi giganți se angajau să vegheze reciproc la protejarea intereselor pe care le aveau în cele două tabere beligerante. Pozițiile germane în industria petrolieră a României s-au întărit permanent pe parcursul războiului, însă, din cauza condițiilor specifice în care s-au realizat, este dificil de oferit estimări. Pe baza datelor publicate în 1945 de *Monitorul petrolului român*, istoricul Gheorghe Buzatu avansează cifra de 1.759,9 mil. lei²⁹¹.

Interesul Germaniei pentru economia României viza diverse sectoare. În industria metalurgică, întreprinderi precum *Malaxa SA*, *Reșița SA*, *Astra SA*, *Cugir SA*, *Șantierele Navale Galați SA*, *Metrom Hunedoara* se numărau printre obiectivele prioritare. Aceste pretenții au declanșat o luptă continuă între forțele conducătoare ale României și exponenții intereselor celui de-al III-lea Reich. Trebuie remarcat faptul că, în eforturile sale de a bara penetrarea germană în economia României, guvernul a beneficiat și de sprijinul unor cercuri economice ale opoziției și, în primul rând, de sprijinul Băncii Naționale.

Rebeliunea legionară din ianuarie 1941 a creat o poziție nefavorabilă guvernului român în cadrul negocierilor economice pe care le-a purtat cu germanii, rezistența în fața presiunilor acestora devenind mult mai dificilă. Partea germană a fructificat rapid acest ascendent și a impus semnarea unor convenții defavorabile României. În 27 ianuarie au început negocierile și în 13 februarie s-au parafat: una generală, între statul român și societatea anonimă *Hermann Göring Werke* (HGW) privitoare la condițiile generale de colaborare, și o alta de închiriere a uzinelor *Malaxa SA*, cu opțiuni pentru *Reșița SA*, *Astra SA* și *Șantierele Navale Galați SA*. Se prevedea constituirea unei societăți germano-române pentru industria fierului și comerț, cu un capital de 100 mil. lei, din care jumătate subscrisă de HGW și cealaltă jumătate, de statul român sau un grup de investitori români.

²⁸⁹ Launay J. de (1988), *Mari decizii ale celui de-al Doilea Război Mondial*, vol. I, București, p. 54.

²⁹⁰ Hillgruber A., *op. cit.*, p. 195.

²⁹¹ Buzatu Gh. (1998), *O istorie a petrolului românesc*, București, p. 346.

România a admis constituirea societăților cerute de germani, precum și participările de capitaluri germane la societățile românești deja existente sau chiar trecerea în întregime a unor societăți românești în mâini germane. Numai în intervalul 1 august 1940–15 august 1941 au fost înscrise în registrele Camerei de Comerț din București 67 de firme sociale germane sau cu participare de capital german și 115 firme individuale germane²⁹².

Una dintre ramurile atrăgătoare s-a vădit a fi industria alimentară, precum și comerțul cu produse agricole și alimentare. Germania era prezentă în aceste sectoare încă înainte de 1940, prin societățile *Sora SA* și *Solagra SA*, care au introdus pe scară industrială cultura de soia în România. Numeroase alte firme se vor înființa în anii 1940–1941.

În activitatea sa de utilizare a economiei românești, Reich-ul a făcut totul pentru a pătrunde și a-și întări pozițiile în principalele instituții de credit. Încă din 1940, *Berliner Handelsgesellschaft SA* a pus stăpânire pe acțiuni ale *Băncii Chrissoveloni SA*. În 1941, *Reichs-Kredit Gesellschaft* a mobilizat pentru sine 2.555 de acțiuni ale *Băncii de Credit Român SA*. Cu toate că din totalul acțiunilor banca germană nu deținea decât 7%, dominația ei era mult mai mare, deoarece dispunea de o pătrime din locurile în consiliul de administrație, ca și de un reprezentant în comitetul restrâns al *Băncii de Credit Român SA*. Așa se explică faptul că, împotriva propriilor interese și încălcând legislația în vigoare, *Banca de Credit Român SA* a transferat concernului HGW acțiunile pe care le avea la *Uzinele Reșița SA*. Tot în 1941, pe baza preluării acțiunilor belgiene și franceze de la *Banca Comercială Română, Deutsche Bank SA* și-a asigurat 90% din acționariatul acesteia.

Schimbarea situației politico-militare în anul 1943 a produs o radicalizare a pozițiilor românești, prin proteste care vizau relațiile comerciale dintre cele două țări, și nu pătrunderea capitalului german în economia românească.

În plus, Germania nu mai reușea să furnizeze României materiile prime, mărfurile și armamentul pentru care se angajase. În martie 1943, traficul de plăți româno-germane indica un sold în favoarea României de 468,9 mil. mărci. Ca urmare, România refuza să mai livreze mărfuri Germaniei fără o acoperire în aur a soldului. Această atitudine a BNR nu era nouă, ea a fost practică și în anii precedenți, dar în 1943–1944 a susținut-o cu multă fermitate.

*

În privința situației economice la momentul august 1944, opiniile exprimate în literatura de specialitate oscilează de la a considera că România a ieșit din război secătuită de resurse și până la a susține că războiul a adus țara într-o situație economico-financiară mai bună decât cea de la începutul ostilităților.

Conform opticii istoriografice „clasice”²⁹³, în anii războiului, „aservirea”, „exploatarea” și „jefuirea economică” a României de către cel de-al III-lea Reich

²⁹² *Ibidem, loc. cit.*

²⁹³ Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 62.

s-au produs cu o forță deosebită. Pentru argumentare se aduc date relevante din diverse domenii ale economiei. Mai întâi este remarcată poziția de monopol pe care și-au creat-o țările Axei în exportul României. Din totalul acestuia, Germaniei și sateliților ei le-au revenit 95,16% în 1941, 93,6 % în 1942, 95,84% în 1943 și 98,77% în 1944. Încercările de export și în unele țări neutre erau de regulă paralizate de Germania, prin neadmiterea tranzitului. Între 1940 și 1944, au fost trimise în Germania 1.378.450 tone de cereale și semințe, 75.147 tone de animale vii și produse animale, 428.522 tone de lemne. De asemenea, au fost expediate 3.640.000 tone de materii prime statelor aflate sub controlul militar german²⁹⁴.

România era obligată să livreze Germaniei produse de mare însemnătate economică, cum erau petrolul, cerealele, vitele, lemnul etc., cu prețul restrângerii tot mai grave a consumului intern. Majoritatea covârșitoare a livrărilor efectuate de Reich era formată din armament provenit din capturile făcute în Polonia. Cărbunele, cocsul, minereul de fier au fost livrate în cantități cu mult sub angajamentele Germaniei. La rândul lor, livrările de tractoare au fost derizorii și de o calitate necorespunzătoare. În schimb, Germania exporta în România cantități sporite de imitații de pietre prețioase, jucării, ornamente pentru pomul de Crăciun, stofă de celofibră și alte articole de acest gen.

Pierderile suferite de România de pe urma modului în care Germania i-a impus prețurile la petrol și armament s-au ridicat la 50.454.113.000 lei. Transformată în lei valută 1938, această sumă reprezintă 13.348.650.000 lei. Politica de forță în stabilirea prețurilor privea toate produsele exportate și importate de către România. Astfel, prețul cărbunelui livrat de Germania a crescut de 13 ori, cel al șinelor de cale ferată de 7 ori etc. În schimb, la grâul românesc exportat s-a admis un spor de doar 1,2 ori. Analiza generală a prețurilor la import și export arăta că, între 1939 și 1944, prețurile produselor importate de România din Germania au sporit cu 614%, pe când prețurilor produselor românești nu li s-a admis decât un spor de 123%. În felul acesta, schimbul neechivalent s-a agravat an de an. Totodată, a fost ridicat arbitrar cursul mărcii față de leu de la 39 lei în 1938 la 50 lei în decembrie 1939, iar de la 1 aprilie 1941, la 60 lei²⁹⁵.

Datele de mai sus au determinat această parte – consistentă – a istoriografiei române să afirme că țara noastră a fost prejudiciată în relațiile economice de către cel de-al III-lea Reich cu peste 446 mil. dolari SUA la cursul din 1938²⁹⁶.

Alte opinii din istoriografia străină și română recentă nuanțează tabloul relațiilor româno-germane din anii războiului. Istoricul Andreas Hillgruber²⁹⁷ consideră că exportul global al României la capitolul produse petroliere s-a cifrat în 1943 la 3 mil. tone, din care 2,4 mil. tone au revenit Germaniei și fronturilor

²⁹⁴ Vezi lucrarea lui Spiridon L. (2004), *Relații economice româno-germane (1940–1944)*, Ed. Coresi și Mitrofan, Buzău, p. 93.

²⁹⁵ *Ibidem*, loc. cit.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 68. Vezi și *Notă în legătură cu pagubele provocate României de Germania în timpul războiului*, Ministerul Finanțelor, D.S. Oficiul de Studii și Documentare Economico-Financiară, București, 1946.

²⁹⁷ Hillgruber A., *op. cit.*, p. 243.

germane. Aceste livrări către Reich, mai ridicate decât în anul precedent, au dovedit succesul măsurilor în realizarea de economii și de trecere a întreprinderilor la folosirea altor combustibili, dar și încetării livrărilor către Italia, în urma capitulării acesteia la 8 septembrie 1943. În ceea ce privește livrările de material de război, planurile în legătură cu dotarea celor 19 divizii române au fost de nenumărate ori schimbate în cursul anului 1943. În scrisoarea pe care i-a adresat-o lui Hitler la 15 noiembrie, mareșalul Antonescu constată retrospectiv că livrările de armament promise au fost până la acea dată cu totul insuficiente și a cerut din nou, insistent, să i se trimită tancuri, tunuri antitanc, autocamioane și aparatură de telecomunicații.

Convențiile economice încheiate la 2 februarie 1943 au expirat la sfârșitul lunii septembrie 1943. După tratative deosebit de dificile duse de către dr. Clodius la București și îngreunate de încartiruirea trupelor germane, la 9 februarie 1944 s-a ajuns la semnarea unui nou protocol economic, după ce partea germană s-a declarat de acord să accepte următoarea operație de credit: Banca Națională Germană va pune la dispoziția Băncii Naționale a României o „cantitate de aur din depozitele sale de la Berna; Banca Națională a României plătea acest aur în monedă românească la București și, în afară de aceasta, îi deschidea Germaniei un credit de o valoare egală. Sumele realizate în acest fel au fost folosite, în principal, pentru cumpărarea de produse petroliere și pentru nevoile trupelor germane din România. Prin același protocol, Germania se obliga la livrări masive de materiale de război, iar România, la livrarea unei mari cantități de cereale, pe care partea germană punea mare preț mai ales după pierderea Ucrainei”²⁹⁸.

Istoricul A. Hillgruber evidențiază că, la începutul războiului, clearingul consemnează un debit al României de 90 mil. mărci germane, în timp ce, în august 1944, debitul Germaniei față de România se ridica la 1 mld. mărci germane. Explicația constă în faptul că, din motive politice și pentru a nu grăbi izbucnirea unei inflații în România, Germania a păstrat până la sfârșit cursul de 1 marcă germană = 60 lei, stabilit în primăvara anului 1941, cu toate că devalorizarea la care ajunsese moneda românească în 1944 ar fi trebuit să urce cursul mărcii germane la 200 lei. În timp ce puterea mărcii germane a fost menținută constantă până la sfârșitul războiului datorită măsurilor luate de stat, România primea în 1944 pentru 60 lei exact atâtea mărfuri germane cât primise și în 1941, iar prețurile la petrolul românesc și la cerealele românești crescuseră de mai multe ori. Pentru a primi o tonă de petrol, Germania trebuia să livreze în 1944 de trei sau patru ori mai multe mărfuri decât la începutul războiului. Acest decalaj între prețuri trebuie avut în vedere la interpretarea datelor redade de către consilierul guvernamental de pe lângă Ministerul Economiei al Germaniei, dr. Paul Krebs, în 1945. După datele prezentate de Krebs, excedentul în favoarea Germaniei trebuie să fie mai mare deoarece contribuția de 1 mld. mărci germane pentru plățile amânate și care trebuiau achitate din creditele de război germane a fost probabil estimată sub valoarea reală. Adevărata valoare a materialului de război livrat României începând din 1940 este estimată la 1,2 mld. mărci germane, din care jumătate, adică 600 mil. mărci germane, trebuia să fie achitată abia după terminarea războiului. Cu aceasta, datoria României, împreună cu plățile eşalonate care

²⁹⁸ Vezi Biblioteca Academiei Române, *Arhiva istorică, Fond nr. XIV*, dos. 507, ff. 136–138.

nu fuseseră încă achitate pentru materialul de război, ca și pentru exportul civil, de aproximativ 700 mil. mărci germane, se ridica nu la 1 mld. mărci germane, ci la 1,3 mld.

Întrucât rezultatele ultimelor negocieri germano-române cu privire la livrări și la achitarea materialului de război nu sunt cunoscute, rămâne în dubiu dacă a fost plătită a doua tranșă de 50% a datoriei românești sau dacă Germania a renunțat la plată din motive politice. În afară de aceasta, mai trebuie amintite bunurile germane care se aflau în România și care nu sunt consemnate în bilanțul lui Krebs.

Reexaminând colaborarea economică germano-română din timpul războiului, istoricul A. Hillgruber constată că sollicitudinea cu care guvernul și economia română susțineau războiul Germaniei și-a avut limitele ei, determinate de voința fermă a executivului de a rămâne stăpân în propria sa casă și de a salva substanța economică a țării, conservând-o în tot timpul războiului pentru viitoarea epocă de pace. Guvernul și cercurile economice porneau, fără îndoială, de la premisa că va fi posibil ca sistemul economic liberal bazat pe aur să fie menținut și în viitor. Acestei convingeri economice îi corespundea pe plan politic efortul de a-și asigura protecția puterilor occidentale împotriva unei penetrații a sistemului politic și economic al Uniunii Sovietice. Cum însă aceste speranțe s-au dovedit a fi iluzorii, în final, politica economică dusă de Guvernul Român și de Banca Națională a fost lipsită de succes. De pe urma faptului că economia României a fost păstrată intactă a profitat până la urmă Uniunea Sovietică.

Întrebându-se asupra perspectivelor pe care le-ar fi avut exercitarea unei presiuni mai mari asupra României, istoricul german ajunge la concluzia că o asemenea soluție ar fi fost nerealistă, întrucât întreaga capacitate economică a țării nu putea să fie pusă la dispoziția războiului. Structura economică a României nu era potrivită pentru o economie forțată, după modelul celei germane, iar o intervenție militară ar fi fost o sabie cu două tăișuri, având în vedere cât de vulnerabile erau întreprinderile industriale. În afară de aceasta, Hitler se convinsese că preluarea în regie germană a economiei naționale a României, a industriei petroliere și a transporturilor n-ar fi fost rentabilă din cauza uriașului aparat administrativ și militar necesitat de o asemenea măsură, avându-se în vedere și rezistența activă și pasivă a populației, precum și posibila intervenție a diviziilor române. Din aceste cauze, pentru obținerea produselor economiei României, trebuiau duse tratative dificile și îndelungate. „În condițiile date, prin eforturile sale, Germania a izbutit să obțină tot ceea ce era posibil de obținut”²⁹⁹.

Acoperirea în aur a schimburilor româno-germane a fost comentată și în istoriografia de până la 1990. Astfel, A. Simion redă unele fragmente din conversația lui Mihai Antonescu cu Joachim von Ribbentrop din 5 august 1944, în care cel din urmă „așteaptă de la poporul român o contribuție economică maximă din bogatele sale resurse și în special din cereale. Nu există niciun fel de înțelegere pentru faptul ca asemenea livrări să fie acoperite numaidecât cu aur, căci situația este aceea că moneda românească este garantată cu acoperirea cu aur cea mai mare pe care o posedă la ora actuală vreo țară din Europa”³⁰⁰.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 248.

³⁰⁰ Simion A. (1979), *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, p. 327.

Grigore Gafencu reproduce în *Jurnalul* său comunicarea făcută de Mihai Antonescu lui Dulles, în care se arăta că regimul Antonescu dispune de mari cantități de cereale, de 1.000.000 de soldați înarmați și de o rezervă de 45 de vagoane de aur³⁰¹.

Multe dintre analizele istoriografiei contemporane apreciază că militarizarea economiei a ferit-o în bună măsură de penetrarea capitalului german și de preluarea bogățiilor țării, în special a petrolului, a resurselor agricole și alimentare³⁰².

Istoricul Constantin Hlihor, reproducând documente – pe care și noi le-am consultat³⁰³ – din Arhivele Naționale, susține că economia și alte domenii ale vieții sociale, în ciuda greutăților de război, au cunoscut perioade de creștere în raport cu situația anterioară. Prelungirea războiului, bombardamentele masive efectuate de Coaliția Națiunilor Unite începând cu vara anului 1944 au creat mari dificultăți economiei naționale, cu repercusiuni în plan social. De evidențiat că, și în condițiile acestea, România era în prima parte a anului 1944 o țară cu disponibilități în resurse alimentare. Mihai Antonescu a negociat în acest timp cu reprezentantul Crucii Roșii Internaționale crearea în România a unor depozite de subzistență cu grâne și porumb, cu care să se intervină în ajutorarea țărilor europene care duceau mare lipsă de hrană³⁰⁴.

Trecând în revistă mai multe surse, Eugen Șahan concluzionează, în articolul său intitulat *Anul 1947 – reper în prăbușirea economică a României*: „România, departe de a fi o țară secătuită economic, la sfârșitul războiului avea un potențial financiar și economic mai bun decât la începutul conflagrației din Răsărit, fiind printre cele mai consolidate state din acest punct de vedere”³⁰⁵.

Mircea Vulcănescu³⁰⁶, fost subsecretar de stat în Ministerul Finanțelor în perioada analizată, înlătură opiniile despre „jefuirea” țării în folosul naziștilor în 1940–1944 ori despre subjugarea politică și economică de către Germania (interesant este faptul că istoriografia economică de până la 1989 nu îl citează): „România a reușit să-și răscumpere creanțe din străinătate și să-și procure în același timp aur și devize liber convertibile în aur de circa 11 vagoane (din care 8 și jumătate din Germania), dublându-și astfel stocul BNR de la 13 vagoane și jumătate la 24 și jumătate de vagoane de aur. Este o situație unică, nemaîntâlnită în nicio altă țară, chiar victorioasă, cum e cazul Angliei, care nu a putut să-și acopere nevoile decât cedând din aurul și portofoliile străine pe care le poseda în alte țări, rămânând și îndatorată. Astfel, România nu numai că n-a fost secătuită [de Germania], dar ea a putut să constituie, prin rezervele acumulate pe teritoriul ei, o bază importantă de aprovizionare a aliaților în războiul dus în Vest după 23 august 1944”.

³⁰¹ Gafencu G. (1991), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București, p. 245.

³⁰² David A. (1995), *Soluția Antonescu în guvernarea României în situația-limită specifică perioadei 1940–1944*, în Culda L. (coord.), *România în situații-limită*, Ed. Licorna, București, p. 133.

³⁰³ Arhiva Istorică Centrală, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, Stenograme, dos. nr. 1/1994, fila 77 și urm.

³⁰⁴ Hlihor C. (1995), *Evoluția raportului de putere și politica alianțelor României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, în L. Culda (coord.), *op. cit.*, p. 145.

³⁰⁵ *Analele Sighet*, nr. 5, p. 37.

³⁰⁶ Vulcănescu M. (1992), *Ultimul cuvânt*, Ed. Humanitas, București, p. 15.

Exactitatea situației expuse de Mircea Vulcănescu a fost recent confirmată de materiale apărute în literatura română și străină cu prilejul discuțiilor în jurul aurului nazist. În baza unor surse provenind de la Banca Națională a României și a unor documente inedite³⁰⁷, acum valorificate de către istoricii Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu, se susține informația că, potrivit acordurilor economice și comerciale româno-germane din 1940–1944, în afara tehnologiei și tehnicii militare primite în schimbul exporturilor de grâne și petrol, Bucureștiul a condiționat și obținut de la Berlin plata în aur a livrărilor executate. În consecință, în anii războiului, Germania a livrat României: 3,4 tone de aur în 1940; 14,3 tone de aur în 1942; 29,9 tone de aur în 1943 și 10,3 tone de aur în 1944; în total, 58,1 tone de aur sub formă de lingouri sau monede. Așa se face că, în momentul răsturnării regimului lui Ion Antonescu, România poseda cea mai mare rezervă de aur din istoria sa, 244,9 tone. Evoluția ulterioară a stocului de aur al BNR a fost următoarea: 53,1 tone de aur în 1953; 111 tone de aur în 1969; 64,6 tone de aur în 1972; 118,7 tone de aur în 1983; 42,2 tone de aur în 1987 și 93,4 tone de aur în 1997³⁰⁸.

La mai bine de jumătate de secol de la încheierea războiului și trei decenii de la dispariția șabloanelor ideologice comuniste, reevaluarea relațiilor româno-germane din timpul războiului și a realităților din România, pornind de la relatările contemporanilor și a documentelor de arhivă, este binevenită și necesară.

Am prezentat în acest subcapitol doar succint căile și maniera în care Germania a fost prezentă în economia românească în anii războiului. Este de necontestat tabloul unor relații economice, fără îndoială, extrem de active, bazate pe clearing și plăți în aur, în cadrul căruia eforturile germane în sensul dezvoltării unei mari arii de „coproșperitate economică” în Europa Centrală și de Sud-Est s-au desfășurat după un plan riguros, de durată și în care România, datorită resurselor sale, deținea un loc de primă importanță.

Am creionat doar rutele folosite de capitalul german de pătrundere în economia românească³⁰⁹. Capitalul german sau mixt româno-german, indiferent de proporții, i-au oferit Rusiei sovietice o nebanuită șansă de a exploata efectiv România în deceniul ce a urmat încheierii războiului. Toate participațiile germane sau mixte cu „cel puțin o marcă” capital german au fost confiscate și considerate „capital inamic”. Ele s-au constituit ca „părți” sovietice la înființarea *sovromurilor*.

*

Pierderile suferite de economia românească s-au amplificat la începutul anului 1944. Ca urmare a evoluției frontului, autoritățile germane, în baza tratatelor militare și economice anterior încheiate, și-au înmulțit cererile față de autoritățile

³⁰⁷ Scurtu I., Buzatu Gh. (1999), *Istoria românilor în secolul XX*, Ed. Paideia, București, p. 421.

³⁰⁸ *Ibidem*, loc. cit.

³⁰⁹ Capitalul străin în economia perioadei 1918–1954/1956 face subiectul unei noi lucrări pe care o avem în pregătire.

românești. La acestea se adăugau pagubele provocate de bombardamentele masive și tot mai frecvente ale aviației puterilor aliate, cu deosebire în zonele Valea Prahovei și București, soldate cu mari pierderi materiale și cu serioase diminuări ale producției. Totodată, deplasarea frontului pe teritoriul României a determinat autoritățile să procedeze la dispersarea a numeroase întreprinderi industriale, cu deosebire din Moldova. Cele mai mari pierderi le-au înregistrat industria petrolieră și căile ferate. Transportul maritim, fluvial și rutier înregistrează, de asemenea, diminuări însemnate, ca urmare a insecurității provocate de raidurile aeriene. Din cauza dificultăților cu care se confruntau industria petrolieră și de transporturi, dar și altele, activitatea productivă în numeroase întreprinderi din cele mai diferite domenii a cunoscut întreruperi, stagnări și/sau chiar încetarea lucrului, cu efecte directe asupra populației, întrucât aprovizionarea frontului era prioritară.

Agricultura se confrunta și ea cu probleme complexe. Datorită factorului climateric favorabil, recolta anului 1944 a fost considerată bună, dar însemnate suprafețe cultivate au rămas neculese din cauza operațiunilor militare și lipsei de forță de muncă sau de tracțiune. Astfel, numai pentru grâu și porumb, statisticile vremii indicau 56.000 ha neculese. La acestea se adaugă distrugerile de depozite de cereale provocate de operațiunile militare, însemnate cantități de cereale luate cu titlu de captură ș.a. Șeptelul suferise, de asemenea, mari pierderi.

Legile adoptate în timpul războiului cu privire la accelerarea creșterii producției industriale, controlul prețurilor produselor industriale, agricole și al celor din import, limitarea dreptului la beneficii al întreprinzătorilor sau înghețarea salariilor nu au putut opri degradarea nivelului de trai al populației, fenomen care s-a agravat cu deosebire în a doua jumătate a anului 1944³¹⁰. În lucrări de prestigiu din literatura de specialitate se apreciază că, în 1940–1944, indicele general al costului vieții a crescut față de 1933, considerat 100, la 180 în 1940, 258,8 în 1941, 381,9 în 1942, 515,5 în 1943 și 771 în 1944, în medie, iar cu cote spectaculoase în a doua jumătate a anului, respectiv 1.423,0 în decembrie³¹¹.

La tabloul general al costurilor se adaugă suma de peste 1 mld. dolari (la cursul anului 1938) cheltuită pentru întreținerea și înzestrarea armatei române în cei trei ani și două luni ai războiului din Est. Bilanțul pierderilor umane este însă copleșitor: peste 620.000 de vieți – soldați și ofițeri –, dintre care 71.000 decedați, peste 240.000 răniți și peste 300.000 prizonieri și dispăruți³¹².

Deosebit de gravă din punct de vedere practic s-a arătat în cursul operațiilor și lipsa unei convenții militare cu Germania. Nu s-a prevăzut în mod explicit volumul aportului românesc: numărul marilor unități de introdus în luptă, limitele zonelor și condițiile de operare ale celor două armate. S-a crezut probabil că împrejurările în care se va desfășura războiul și necesitățile operative vor impune de la sine obligații ce nu ar putea și nu ar fi bine să fie fixate și limitate anticipat. Neajunsurile provenite din lipsa unor astfel de previziuni au fost multe și grave. Astfel, s-au cerut mereu trimiteri de noi unități pe fronturile de luptă, ceea ce

³¹⁰ Vezi pe larg *Istoria românilor*, vol. IX, *România în anii 1940–1947* (coord. Dinu C. Giurescu), Ed. Enciclopedică, București, 2008, p. 774–776.

³¹¹ Mureșan M., Mureșan D. (1998), *Istoria economiei*, Ed. Economică, București, 319–323.

³¹² *Ibidem*, p. 319–323.

dezorganiza planurile comandamentului nostru și epuiza rezervele strategice. Trupele erau trimise pe fronturi îndepărtate și primejdioase pentru siguranța lor și pentru păstrarea legăturilor cu baza. Unitățile române au fost subordonate direct marilor comandamente germane de la care primeau misiuni adeseori disproporționate față de mijloacele și posibilitățile lor. Prin aplicarea unei rigide doctrine germane, s-au luat comandamentelor noastre orice inițiative tactice. Aceste inconveniente, care în timpul războiului au provocat deseori pierderi de vieți omenești sau înfrângeri, au fost posibile și din cauza faptului că, în lipsa unor convenții scrise, așa cum semnalăm mai sus, armatele noastre nu aveau reprezentanți pe lângă marile comandamente germane care să ofere informații sau să exprime punctele de vedere ale comandanților militari români. Lipsiți de inițiativă și neputând invoca clauze sau documente oficiale, ei nu puteau avea decât o influență redusă la luarea hotărârilor în vederea unei operații. Acestei situații i se datorează în bună parte eșecurile dezastruoase din a doua jumătate a campaniei din Rusia³¹³.

Repercusiuni grave s-au înregistrat în domeniul financiar, legat direct de viața economică și de starea materială a populației. Evacuările, rechizițiile, distrugerile de război au dus implicit la încetarea exercițiului financiar în multe localități și chiar județe din această parte a țării, fapt care s-a răsfrânt asupra stării generale, cu deosebire în județele din zona frontului.

De la momentul proclamăției radiodifuzate a regelui Mihai din seara zilei de 23 august 1944³¹⁴ și până la 8/9 mai 1945, când s-a consemnat capitularea necondiționată a Germaniei, armata română a participat cu circa 540.000 de soldați și ofițeri, dintre care 308.003 din infanterie, 73.667 din aeronautică și 9.468 din marină; a străbătut peste 1700 km; a eliberat circa 3.800 de localități, iar pe câmpul de luptă au căzut peste 170.000 de militari români.

Evocând contribuția României la marea victorie a aliaților împotriva Germaniei fasciste, se cuvine menționat și faptul că, în timp ce ostașii luptau pentru eliberarea țării noastre și apoi a Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, numeroși tineri s-au înrolat în detașamente de partizani atât pe teritoriul României, cât și al Iugoslaviei, Cehoslovaciei, Franței etc. În toată perioada menționată, economia românească a pus la dispoziția frontului însemnate cantități de armament, muniții, alimente, carburanți ș.a. În literatura de specialitate se apreciază că efortul material al României în această perioadă s-a ridicat la circa 1,2 mld. dolari (la cursul anului 1938), din care 770 mil. au reprezentat finanțarea operațiunilor militare și peste 350 mil. valoarea pagubelor pricinuite de către armatele germane și ungare în retragere, prin bombardamente, sabotaje și jafuri de bunuri publice și private³¹⁵. În ierarhia țărilor care au contribuit la înfrângerea Germaniei hitleriste, stabilită proporțional cu efortul uman și material depus, România a ocupat locul al patrulea, după Uniunea Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie³¹⁶.

³¹³ Vezi pe larg Păun N. (2009), *Viața economică a României 1918-1948*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 320-323.

³¹⁴ *România, marele sacrificat al celui de al Doilea Război Mondial. Documente* (coord. M.R. Mocanu), vol. I, București, 1994, p. 249-250.

³¹⁵ Mureșan M., *op. cit.*, p. 321.

³¹⁶ Anescu V. (1974), *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, Ed. Militară, ed. a II-a, București, p. 48.

Practic, după 23 august 1944, România a participat la războiul antihitlerist cu întregul ei potențial economic și militar. Guvernele au considerat contribuția pentru front una centrală, prioritară. Activitatea întreprinderilor industriale, de transporturi etc. ce aparțineau statului sau în care el era copărtăș a fost mai bine organizată și utilizată eficient în vederea susținerii frontului. În ce privește industria particulară, o situație întocmită la 3 iunie 1945 de Secretariatul de Stat al Industriei de Război arăta că în planul de mobilizare industrială fuseseră cuprinse 178 de întreprinderi cu 133.629 de muncitori³¹⁷.

Asemănător au stat lucrurile și în domeniul financiar. Îndeplinindu-și obligațiile ce decurgeau din Convenția de armistițiu, România a retras din circulație și a predat Înalțului Comandament Aliat (Sovietic), până la 1 decembrie 1944, rublele, lei de ocupație, pengö puse în circulație pe teritoriul nostru de către sovietici, în contul cărora au trebuit emiși peste 68 mld. lei. Totodată, Guvernul român a realizat plăți către *Înaltul Comandament Aliat*, la cererea acestuia, de 37,5 mld. lei³¹⁸.

Efortul financiar al României și-a găsit o expresie concludentă în *bugetul general al statului* pe anul fiscal aprilie 1944–31 martie 1945, ce prevedea cheltuieli de 252,2 mld. lei, din care numai 98,1 mld. lei erau curente, în timp ce 148,1 mld. lei erau destinați pentru o parte din cheltuielile dedicate războiului. Pe lângă acesta, se mai aplica și un așa-numit plan financiar consacrat acoperirii altor cheltuieli de război. Suma prevăzută în buget plus acestea din urmă însumau aproximativ 674 mld. lei, aproape dublu față de anul financiar anterior. Din această sumă totală, 31% constituiau cheltuieli militare, 30,7% cheltuieli în contul obligațiilor în cadrul *Acordului de armistițiu*. În ce privește acoperirea lor, doar 34,6% urmau a fi obținute din venituri ordinare, restul se acopereau cu resurse provizorii, cu deosebire prin inflație.

Extracția de petrol în mai 1945 era de trei ori mai mare decât în septembrie 1944³¹⁹. Au fost refăcute în scurt timp marile rafinării *Astra Română SA*, *Steaua Română SA*, *Creditul Minier SA*, *Columbia SA* etc. Cantitatea de țiței prelucrată s-a ridicat la 304% în mai 1945 față de septembrie 1944, servind aprovizionării frontului cu benzină și uleiuri³²⁰. Producția de cărbune a crescut de la 110.010 tone în septembrie 1944 la 231.000 tone în martie 1945, peste 80% fiind utilizată pentru nevoile frontului³²¹.

Însemnată a fost și contribuția uzinelor producătoare de armament, ca *Reșița SA*, *Astra-Brașov SA*, *Concordia SA*, *Copșa-Mică-Cugir SA* etc., la producția de tunuri, tunuri antitanc, aruncătoare de mine, mitraliere, puști etc. O situație specială au avut-o *Uzinele IAR* din Brașov, care fuseseră dispersate în opt locuri. Ele au fost

³¹⁷ Vidalenc J. (1956), *La Roumanie de 1939 à 1947*, Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale, VIe année, no 21, janvrie, p. 58. Vezi și Vidalenc J. (1970), *Le second conflit mondial. Mai 1939–mai 1945*, Paris, p. 396.

³¹⁸ Alexandrescu I. (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

³¹⁹ Bursa, nr. 1999 din 28 noiembrie 1945, p. 402.

³²⁰ Bursa, nr. 1992 din 25 aprilie 1945, p. 121.

³²¹ Bursa, nr. 1999 din 28 noiembrie 1945, p. 376.

reasamblate pentru a produce imediat pentru front. Armata română a fost aprovizionată cu peste 33.000 tone de muniție, mine și materiale explozive în plus față de stocurile existente în depozitele armatei și rezervele aflate asupra trupelor.

În agricultură, suprafața însămânțată în primăvara anului 1945 a depășit-o pe cea din anul 1938.

Un calcul simplu al efortului economic și financiar al României, începând din 24 august 1944, când au fost pornite operațiunile contra Reich-ului, și până la 1 septembrie 1945, când unitățile operative au revenit în țară, pentru întreținerea, livrările de materiale militare, reparații, construcții, prestații etc. pentru unitățile militare sovietice, arată că acesta s-a ridicat cu mult peste 700.000.000 dolari valută 1938. La această sumă se adaugă pagubele provocate prin bombardamente, operațiuni militare, distrugeri asupra bunurilor publice și particulare operate de trupele germano-ungare în retragere de pe teritoriul țării. Acestea s-au ridicat până în octombrie 1944 la 350.000.000 mil. dolari valută în 1938. Dacă însumăm cele două cifre unanim acceptate în istoriografia economică, se ajunge la circa 1,1 mld. dolari în valuta anului 1938³²².

Plățile ce decurgeau din *Convenția de armistițiu* întregesc tabloul efortului economico-financiar pentru continuarea războiului alături de Națiunile Unite.

PIB-ul nu putea depăși 50% față de cel realizat în anul 1938 (880 mil. dolari). Aceasta însemna că pentru perioada septembrie-decembrie 1944 ar fi fost de cel mult 140–150 mil. dolari, că în anul 1945 însuma circa 113 mld. lei (valuta 1938) sau 519 mil. dolari, în anul 1946, circa 100 mld. lei sau 461 mil. dolari, iar în primele luni ale anului 1947, 110–115 mil. dolari. Totalul PIB-ului cumulat pe perioada septembrie 1944–31 martie 1947 se putea ridica la 1.230–1.245 mil. dolari.

Cam la această cifră este estimat și efortul pentru îndeplinirea obligațiilor armistițiului pe perioada 12 septembrie 1944–31 martie 1947³²³. Statisticile demonstrează fără echivoc că o parte consistentă din substanța economică a țării a fost luată de URSS, în contul oneroaselor prevederi ale *Convenției de armistițiu*³²⁴ și al celor neconsemnate în aceasta (abuzuri, întreținerea trupelor sovietice fără a se cuantifica numărul și durata staționării acestora pe teritoriul României, rechiziții, utilizarea monedelor străine pentru plăți etc.).

1.9. PRELIMINARII ALE INSTAURĂRII REGIMULUI COMUNIST

Desprinderea de alianța cu Germania, denunțarea tratatelor cu puterile Axei și încetarea stării de război cu Națiunile Unite au creat condiții pentru încheierea

³²² Vezi calculele efectuate de Bursa, nr. 1991 din 28 martie 1945, p. 87, și Almanahul economic, București, 1947, p. 605.

³²³ Alexandrescu I., *op. cit.*, p.156.

³²⁴ *Ibidem*.

armistițiului României cu Uniunea Sovietică și cu celelalte două puteri principale ale coaliției antihitleriste, SUA și Marea Britanie.

Convenția de armistițiu s-a semnat la 12 septembrie 1944 de o delegație compusă din Lucrețiu Pătrășcanu, Barbu Știrbey, Gh. Pop și generalul de brigadă Dumitru Dămăceanu. Guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii au semnat documentul în numele Națiunilor Unite, prin girul mareșalului Malinovski³²⁵.

Textul *Convenției de armistițiu* întocmit de guvernul sovietic a fost acceptat de către toți reprezentanții aliați. Delegații Marii Britanii și ai Statelor Unite nu au intervenit în discuții decât pentru a întări aserțiunile delegației sovietice.

Convenția cuprinde 20 de articole, un preambul și șase anexe, însumând clauze de ordin militar, politic, economic și financiar care stabilesc statutul juridic internațional al României până la Conferința de pace. Este consacrat statutul de „stat inamic înfrânt”, în ciuda participării sale la războiul contra Germaniei, fapt înscris în primul capitol.

Convenția impunea României un efort economic obișnuit pentru țările învinse, deși, prin participarea la război alături de Națiunile Unite, ea devenea, virtual, un partener, un aliat. Independența țării, recunoscută tacit, era în fond o realitate trunchiată, prin subordonarea întregii economii războiului, nu numai pentru susținerea propriei armate, ci și pentru a crea toate condițiile cerute de Înalțul Comandament Sovietic; ea era confirmată de întregul proces de subordonare politică, desfășurat concomitent cu aplicarea prevederilor *Convenției de armistițiu*, devenită o realitate, mai ales după înlăturarea guvernului Rădescu³²⁶.

*

Convenția de armistițiu a stat la baza statutului juridic al României până la încheierea păcii, a influențat în mod covârșitor, prin consecințele și implicațiile sale directe și indirecte, evoluția economiei românești pe o perioadă mai mare chiar decât aceea a aplicării și valabilității ei.

Șeful misiunii militare britanice, vicemareșalul aerului, Stevenson, în raportul intitulat *Interpretarea sovietică a termenilor armistițiului*, adresat subsecretarului de stat de la *War Office*, aprecia la 22 iunie 1945 că: „După cum s-a putut observa din rapoartele și telegramele noastre, am privit de mult timp cu îngrijorare crescândă atitudinea Rusiei față de respectarea articolelor economice din *Convenția de armistițiu*. Cu trecerea timpului, a devenit necesară o reconsiderare a părerilor noastre și acum ne vedem obligați să admitem că grija rușilor pentru aplicarea termenilor armistițiului se limitează numai la propriile beneficii – economice, politice și militare – ce s-ar putea extrage din *Convenție* pentru a-și putea îmbunătăți propria stare deplorabilă. În urmărirea acestui țel nu au luat în seamă niciun fel de considerații pentru dreptate sau *fair-play* și au încercat

³²⁵ Vezi pe larg textul armistițiului în lucrarea Mocanu M.R. (coord.) (1994), *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. I, documentul 182, București, p. 310–313.

³²⁶ Știrban M., *op. cit.*, p. 280.

să-și legalizeze jaful prin interpretarea termenilor acceptați într-un mod pe care nu l-am avut niciodată în vedere și care ar păta negreșit reputația oricui ar încerca să folosească o asemenea interpretare într-un tribunal.

Mai mult decât atât, departe de ameliorarea atitudinii lor la care sperasem pe măsura organizării și cunoașterii teritoriului, acțiunile lor par să intre acum într-o a doua fază, care promite să devină o moștenire a «noii ordini» naziste. Cu alte cuvinte, după ce au confiscat toate bunurile transportabile disponibile, acum sunt în căutarea de căi și mijloace, folosind ocupația militară, să profite pe scară largă de economia acestei țări. Într-adevăr, tratatele economice încheiate de curând între URSS și guvernul comunist al României, la Moscova, canalizează – în cea mai mare parte, dacă nu cu totul – potențialul economic și industrial al acestei țări spre Uniunea Sovietică pentru o lungă perioadă următoare și, în consecință, duce la prejudicierea intereselor britanice și aliate.

În plus față de aceste pretenții oficiale, se mai ridică și problema foarte serioasă a rechiziționărilor neoficiale ale trupelor rusești. Este imposibil de stabilit cu exactitate la cât se ridică acestea, dar se estimează că au ajuns la o valoare între 60 și 80 mld. lei numai până la sfârșitul anului 1944. Acest lucru este, bineînțeles, cu totul în afara termenilor armistițiului. Lăsând la o parte cazurile de abuzuri personale, inerente prezenței trupelor de ocupație, au existat multe cazuri în care membri ai armatelor ruse sau ofițeri din Comisia Aliată de Control au rechiziționat, de exemplu, trenuri încărcate cu cherestea, care au fost trimise în Rusia și pentru care s-a refuzat să se dea chitanță. Ca urmare, CASC a refuzat să treacă prețul acestora în contul despăgubirilor³²⁷. Am citat pe larg unul dintre multele documente care vorbesc explicit despre jafuri, abuzuri și samavolnicii.

Fonduri arhivistice din întreaga țară consemnează situații în care *Comisia Aliată de Control*³²⁸ opera pe baza unui sistem organizat pe scară mare, la care se adăugau prădăciuni neorganizate foarte răspândite³²⁹.

Generalul Cortland van Rensselaer Schuyler, reprezentantul militar al SUA în *Comisia Aliată de Control pentru România*, în raportul său, întărește ideea că, pe lângă art. 18 al *Convenției*, majoritatea celorlalte articole aveau un „distinct parfum sovietic”³³⁰.

Comisia de Control emitea directive în probleme care, potrivit opiniei delegației Statelor Unite, nu aveau acoperire în *Convenția de armistițiu*: a) de deportare în Rusia pentru muncă forțată a locuitorilor de origine etnică germană din România, bărbații între 17 și 45 de ani, femeile între 18 și 35 de ani. Majoritatea acestor oameni erau cetățeni români care au trăit în țară toată viața lor. Aproximativ 70.000 de persoane au fost deportate prin acest ordin. Majoritatea lucrau în minele de cărbuni din Rusia; b) forțele române din interior, incluzând

³²⁷ Danielopol D.G. (1995), *Jurnal parizian. Documente confidențiale*, Institutul European, Iași, p. 49.

³²⁸ Arhiva MAPN, *Fond Microfilme*, r. PII 2265, c. 150–154.

³²⁹ *Ibidem*.

³³⁰ *Ibidem*.

armata, jandarmeria și poliția, au fost drastic reduse, până la punctul în care a fost necesar ca trupele ruse să patruleze în orașele românești pentru a asigura ordinea.

Conform aceluiași raport, situația economică din momentul respectiv se caracteriza astfel:

1. Datorită expulzării rapide a armatei germane din țară, în decurs de câteva zile, după lovitura de stat de la 23 august 1944, industria română a ieșit din război aproape intactă, cu excepția distrugerilor suferite de la bombardamente de către rafinăriile din jurul Ploieștiului. Industria română a fost totuși confruntată cu lipsuri critice de materii prime, dintre care numai o parte erau disponibile în țară.
2. Începând la puțin timp după 23 august 1944, structura economică și industrială a României a fost supusă la o presiune crescândă de către Rusia sovietică.
3. Rusia nu a făcut niciun efort serios pentru a studia situația economică a României sau pentru a-și limita cererile pe baza capacității adevărate a industriei României de a purta povara astfel impusă³³¹. De fapt, existau mărturii tot mai numeroase care indicau o încercare deliberată a Rusiei de a crea confuzie și haos economic, posibil în speranța că, în acest fel, România se va dovedi receptivă pentru economia comunistă³³².

Potrivit unor calcule făcute de Ministerul Finanțelor pe care le-am amintit deja, efortul României pentru aplicarea *Convenției de armistițiu*, din momentul semnării acesteia la 12 septembrie 1944 până la semnarea *Tratatului de pace*, în ce privește livrările și serviciile prestate în sectoarele cele mai importante de producție, a fost evaluat la circa 1,2 mld. dolari³³³. Acest efort uriaș a cerut sacrificii care s-au situat la limitele maxime pe care poporul român și economia națională le puteau face. Ca mărime, el egala PIB-ul României realizat în perioada respectivă³³⁴.

SURSE DE DOCUMENTARE

I. Izvoare istorice

I.A. Izvoare arhivistice

1. Arhivele Naționale Istorice Centrale:
 - a. Fond CC al PCR, Secția Economică, 1945–1946;
 - b. Fond Parlament, 1923;
 - c. Fond Președinția Consiliului de Miniștri, 1923–1947;
 - d. Fond Casa Regală, Diverse, 1934–1940;
 - e. Fond Casa Regală Mihai, Diverse, 1944–1947;
 - f. Fond M.E.N., Direcția Secretariat, 1945; Direcția Plăților în Străinătate, 1946;
 - g. Fond MIC, Direcția Secretariat, dos. 26/1946; Direcția Studii și Documentare, 1947; Secretariat, 1947;
 - h. Fond Ministerul Inventarului Avuțiilor Publice, Ministerul de Finanțe, 1940–1944;

³³¹ *Ibidem*.

³³² Danielopol D.G., *op. cit.*, p. 146.

³³³ Alexandrescu I., *op. cit.*, p. 154.

³³⁴ Dobrinescu V.F. (1988), *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*, Ed. Academiei Române, p. 85.

- i. Fond UGIR, 1941.
2. Arhivele Naționale, Filiala Cluj:
 - a. Fond Banca de Comerț și Industrie;
 - b. Fond Directoratul Cluj.
3. Arhivele Naționale, Filiala Prahova:
 - a. Fond Camera de Comerț și Industrie, 1928;
 - b. Fond Steaua Română, Serviciul Geologic, 1895; Convenții, 1929–1930.
4. Arhivele Băncii Naționale a României:
 - a. Fond Studii, 1934–1941.
5. Arhivele Ministerului Apărării Naționale (Microfilme).

I.B. Izvoare editate

I.B1. Colecții și volume editate

1. Banca Națională a României (1939), *Contribuțiuni la problema materiilor prime în România*, vol. I–III, București.
2. Banca Națională a României, *Dare de seamă a Consiliului de Administrație pe anii 1919–1940*, București.
3. Biblioteca Academiei Române, Arhiva istorică:
 - a. Fond XIV, dos. 507.
4. *Codul general al României*, vol. XXVIII, partea a II-a, București, 1940.
5. *Colecțiune de legi și regulamente, decrete, jurnale ale Consiliului de Miniștri* (1 aprilie 1920–31 martie 1921), vol. IV, București, 1921.
6. *Colecțiune de legi și regulamente, decrete, jurnale ale Consiliului de Miniștri* 1923, vol. VI, București, 1925.
7. *Colecțiune de legi și regulamente, decrete, jurnale ale Consiliului de Miniștri*, Tom III, 1 ianuarie 1925–31 decembrie 1925, București, 1926.
8. *Colecțiune de legi și regulamente, Ministerul Justiției*, Tom III, București, Tipografia și Legătoria de Cărți „Închisoarea Văcărești”, 1925.
9. *Dezbaterile Adunării Deputaților, Monitorul oficial*, Partea a III-a, 1922–1938.
10. *Dezbaterile Adunării Deputaților, Ședința ordinară 1928–1929, Monitorul oficial*, Partea a III-a, 1928–1929.
11. *Dezbaterile Senatului, Monitorul oficial*, Partea a III-a, 1923–1937.
12. *Expunerea de motive la Proiectul de lege pentru organizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Consiliul Superior al Agriculturii, Monitorul oficial*, Partea a III-a, *Dezbateri parlamentare*, nr. 88 din 2 iunie 1927.
13. Faur Antonio (1995), *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de armistițiu (septembrie 1944–mai 1945). Documente*, Ed. Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri”, Oradea.
14. Georgescu Constant C. (1923), *Legea pentru unificarea contribuțiilor directe din 1923*, București.
15. Giurescu Dinu C. (2002), *Cade Cortina de Fier. România 1947. Documente diplomatice*, Ed. Curtea Veche, București.
16. Hamangiu Constantin (1927), *Codul general al României*, vol. XI–XII, 1922–1926, București.
17. *Lege pentru comercializarea și controlul întreprinderilor economice ale statului*, București, 1924.
18. *Lege pentru organizarea pe baze comerciale a întreprinderilor și avuțiilor publice*, București, 1929.
19. *Notă în legătură cu pagubele provocate României de Germania în timpul războiului*, Ministerul Finanțelor, D.S. Oficiul de Studii și Documentare Economico-Financiară, București, 1946.
20. *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1981.
21. Potârca Virgil, Rădulescu Vasile (1932), *Legea pentru asanarea datoriilor agricole*, București.

I.B2. Memorii, jurnale, corespondență, discursuri

1. Danielopol Dumitru G (1995), *Jurnal parizian. Documente confidențiale*, Institutul European, Iași.
2. Gafencu Grigore (1991), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București.

3. Iorga Nicolae (1939), *Memorii*, București.
4. Ghelmegeanu Mihail (1935), *Discursuri parlamentare*, București.
5. Manoilescu Mihail (1991), *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie–august 1940*, Ed. Enciclopedică, București.
6. Sănătescu Constantin (1993), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București.
7. Vulcănescu Mircea (1992), *Ultimul cuvânt*, Ed. Humanitas, București.

I.B3. Periodice, reviste, anuare, buletine

1. *Analele băncilor*, București, 1918–1940.
2. *Analele economice și statistice*, București, 1918–1940.
3. *Ancheta industrială din 1920*, MIC, Directiva Generală a Industriei, București, 1921.
4. *Annuaire international de statistique agricole*, Roma, 1934–1942.
5. *Anuarul juridico-economic al României*, editat de Compania Internațională de Informații și Servicii, București, 1927–1928.
6. *Anuarul Ministerului Economiei Naționale*, 1938.
7. *Anuarul statistic al României*, București, 1919–1940.
8. *Arhiva pentru știința și reforma socială*, București, 1918–1930.
9. *Compass Finanzielles Jahrbuch*, Wien, 1923, 1925, 1927, 1929, 1930, 1932–1944.
10. *Compass. Anuar român pentru industrie și comerț*, Cluj, 1923–1924.
11. *Conjunctura economiei românești*, nr. 3-4, București, 1938.
12. *Correspondance économique roumaine*, București, 1922–1936.
13. *Excelsior. Economic, financiar, social*, București, 1935–1940.
14. *Gazeta de Transilvania*, 1923.
15. *Independența economică*, 1917–1944.
16. *Indicatorul industriei românești și al centralelor electrice*, București, 1922.
17. *Inspeția muncii în 1928 și 1929*, București, 1929.
18. *Moniteur du pétrole*, 1925–1928.
19. *Monitorul oficial al României*, Partea a III-a, 1920–1940.
20. *Monitorul oficial al României*, Partea I, 1918–1947.
21. *Observatorul social-economic, Revistă trimestrială de studii și anchete social-economice*, Cluj – Brașov, 1931–1936.

II. Bibliografie

II.A. Instrumente de lucru

1. *Comunicări statistice. Recensământul din 1941*, București, 1945.
2. *Constituția României din 1923. Adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe*, de Alexandru Lascarov-Moldovanu și Sergiu D. Ionescu, București, 1925.
3. *Enciclopedia Minerva*, Cluj, 1930.
4. *Enciclopedia României*, vol. I–IV, București, 1938–1943.
5. Hamangiu Constantin (1923), *Constituțiunea nouă din 23 martie 1923*, București.
6. Mamina Ion, Scurtu Ioan (1996), *Guverne și guvernanți, 1916–1938*, Ed. Silex, București.
7. Miletici George, Colescu Leonida (1928), *Statistică economică internațională*, București.
8. Negulescu Paul, Alexianu Gheorghe (1942), *Tratat de drept public*, București.
9. *Noua Constituție a României și noile Constituții europene*, Ed. Națională, București, 1922.
10. *Recensământul general al populației României din 1930*, București, 1938.
11. *Statistica societăților anonime din România pe anii 1939, 1940*, vol. 21, 22, București, 1940.

II.B. Cărți

1. *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României. Cu un cuvânt înainte de Ș. Papacostea*, Ed. Enciclopedică, București, 1995.
2. Adămoiu Ion (1930), *Puterea economică a României*, Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj.
3. Adămoiu Ion (1935), *Bogăția și potențialitatea României*, București.
4. Alexandrescu Ion (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

5. Arcadian Nicolae P. (1936), *Industrializarea României*, București.
6. Arcadian Nicolae P. (1938), *Le régime des cartels en Roumanie*, București.
7. *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939 (publicat de CSE).
8. Aurelian Petre S. (1970), *Opere economice*, București.
9. Axenciuc Victor (1992), *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947*, vol. I, *Industria*, București.
10. Axenciuc Victor (1997), *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, Ed. Fundației „România de Măine”, București.
11. Banu Florian (2004), *Asalt asupra economiei României: de la Solagra la Sovrom (1936–1956)*, Ed. Nemira, București.
12. Bathory Ludovic (1999), *Societățile carbonifere și sistemul economic și politic al României (1919–1929)*, PUC, Cluj-Napoca.
13. Băicoianu Constantin I. (1941), *Studii economice, politice și sociale, 1898–1940*, București.
14. Bolțuș L.W. (1933), *Societatea de economie mixtă în ritmul mișcării intervenționiste. Studiu juridico-economic de drept comparat*, Caracal.
15. Bozga Vasile (1975), *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, Ed. Academiei Române, București.
16. Buzatu Gheorghe (1981), *România și trusturile petroliere internaționale până în 1929*, Ed. Junimea, Iași.
17. Buzatu Gheorghe (1998), *O istorie a petrolului românesc*, Ed. Enciclopedică, București.
18. Buzatu Gheorghe (2003), *România și Marile Puteri (1939–1947)*, Ed. Enciclopedică, București.
19. Chiper Ioan, Constantiniu Florin, Pop Adrian (1993), *Sovietizarea României. Percepții anglo-americe (1944–1947)*, Ed. Iconica, București.
20. Cioriceanu George D. (1938), *România sub repercusiunile crizei economice mondiale*, București.
21. Constantinescu Mitiță (1925), *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*, București.
22. Constantinescu Mitiță (1943), *Politică economică aplicată*, vol. I–III, București.
23. Constantinescu Nicolae N. (2000), *Istoria economică a României*, vol. II, 1939–1989, Ed. Economică, București.
24. Constantinescu Olga (1973), *Critica teoriei „România – țară eminentamente agricolă”*, Ed. Academiei Române, București.
25. Deletant Dennis (1997), *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București.
26. Demetrescu Eugen (1936), *Influența școlii economice liberale în România veacului al XIX-lea*, București.
27. Ghelmegeanu Mihail (1936), *Funcția economică a statului*, București.
28. Hayek Friedrich August von (1939), *L'économie dirigée en régime collectiviste*, Librairie de Médecis, Paris.
29. Hillgruber Andreas (1994), *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relații germano-române (1938–1944)*, Ed. Humanitas, București.
30. Hitchins Keith (1996), *România 1866–1947*, Ed. Humanitas, București, 1996.
31. Iancu Gheorghe, Țărău Virgiliu, Trașcă Ottmar (2000), *Colectivizarea agriculturii în România 1945–1952*, PUC, Cluj-Napoca.
32. Ionescu Toader (1974), *Doctrine economice contemporane*, Cluj-Napoca.
33. Leon Gheorghe N. (1936), *Consiliul Superior Economic*, București.
34. Leon Gheorghe N. (1944), *Economia politică și politica economică*, București.
35. Madgearu Virgil (1929), *Bazele noii politici economice*, București.
36. Madgearu Virgil (1932), *Drumul echilibrului financiar*, București.
37. Madgearu Virgil (1936), *Agrarianism – Capitalism – Imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, București.
38. Madgearu Virgil (1940) (1995), *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București.
39. Manoiilescu Mihail (1930), *Un plan de politică economică*, București.
40. Manoiilescu Mihail (1937), *Doctrinile și teoriile noastre în lumina criticei. Răspuns d-lui profesor Gh. Tașcă*, Extras, București.
41. Manoiilescu Mihail (1937), *Potențialul românesc neutilizat*, București.

42. Manoilescu Mihail (1943) (2002), *Rostul și destinul burgheziei românești*, Ed. Albatros.
43. Manoilescu Mihail (1986), *Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București.
44. Manoliu Florin M. (1939), *Politica prețurilor în economia românească*, București.
45. Markham Reuben H. (1996), *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, București.
46. Mureșan Maria, Mureșan Dumitru (1998), *Istoria economiei*, Ed. Economică, București.
47. Onișoru Gheorghe (1998), *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, Fundația Academia Civică, București.
48. *Orientări generale pentru alcătuirea unui plan economic pe termen lung*, București, 1938 (publicat de CSE).
49. Ornea Zigu (1980), *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Ed. Eminescu, București.
50. Păun Nicolae (1991), *Stat și economie*, Ed. Interferențe, Cluj-Napoca.
51. Păun Nicolae (1995), *Bani și bănci în structuri europene*, Ed. Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca.
52. Păun Nicolae (1997), *Construcția europeană modernă*, Ed. Efes, Cluj-Napoca.
53. Păun Nicolae (2009), *Viața economică a României – 1918-1948*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
54. Păun Nicolae, Barna Radu (2004), *Sisteme economice contemporane*, vol. I, Ed. Efes, Cluj-Napoca.
55. Petra Nicolae (1939), *Probleme economice românești. Planul economic*, Sibiu.
56. Plătăreanu Mihail (1936), *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București.
57. *Progresul economic în România 1877–1977*, Ed. Politică, București, 1977.
58. Saizu Ioan (1981), *Politica economică a României între 1922 și 1928*, Ed. Academiei Române, București.
59. Saizu Ioan, Tacu Alexandru (1997), *Europa economică interbelică*, Institutul European, Iași.
60. Stoica Gheorghe (1946), *Planul economic*, Tipografia „Miron Neagu”, Sighișoara.
61. Stoica Gheorghe (1947), *Actualitatea și perspectivele regimului capitalist. Considerațiuni teoretice*, Ed. Cartea Ardeleană, Brașov.
62. Strat Gheorghe (1935), *Curs de economie politică*, Cluj.
63. Suci Paul Horia (1938), *Criza sistemului economic liberal*, București.
64. Știrban Marcel (1987), *Din istoria României 1919–1921. Probleme ale vieții politice, economice și sociale*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
65. Știrban Marcel, Vesa Vasile, Păun Nicolae, Pușcaș Vasile (1989), *Istoria contemporană a României. Texte social-economice și politice*, Caiet de Seminar, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
66. Vese Vasile, Pușcaș Vasile (coord.) (1988), *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919–1939*, Ed. Politică, București.
67. Zeletin Ștefan (1925), *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Ed. Națională, București.

II.C. Studii și articole de specialitate

1. Agrigoroaiei Ion (2005), *Despre neoliberalismul românesc. Teze și idei*, Xenopoliana, nr. 1–4.
2. Alexandrescu Ion (1996), *Economia României în fața exigențelor germane și sovietice*, în vol. *Istoria în tranziție*, București.
3. Axenciuc Victor (1977), *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea postbelică a României*, Revista de istorie, tom 30, nr. 5.
4. Bathory Ludovic (1975), *Capitalul străin în industria minieră între anii 1924–1929*, în Marisia, 5, p. 314-324.
5. Ghidel Constantin (1942), *Organizarea economiei românești*, Caietele ALACI, nr. 7.
6. Manoilescu Mihail (1924), *Neoliberalismul*, în vol. *Doctrinile partidelor politice*, București.
7. Manoilescu Mihail (1929), *Statele Unite ale Europei sub aspectul economic*, Observatorul, 15 august.
8. Manoilescu Mihail (1941), *Productivitatea și rentabilitatea în economia românească*, Buletinul Institutului Economic Român, nr. 1–6.
9. Mladenatz Gromoslaw (1944), *Neoliberalism*, Independența economică, nr. 1–4.

10. Păun Nicolae (1980), *Aspecte ale problemei capitalului străin în industria petrolului din România înainte și după Legea minelor din 1924*, Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Historia, nr. 2.
11. Păun Nicolae (1988), *Planul Marshall – veritabilă instituție a construcției europene*, în vol. *Studii istorice. Omagiu Profesorului Mureșanu*, PUC, Cluj-Napoca.
12. Păun Nicolae (1991), *Marea criză mondială. Mecanisme, strategii naționale și globale*, Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Economica, nr. 1–2.
13. Păun Nicolae (2004), *Il modello romeno nel periodo interbellico*, în vol. *La tentazione autoritaria. Istituzioni politica e societa nell Europa centro-orientale tra le due guerre mondiali*, A cura di Pasquale Fornaro, Rubbettino, Roma.
14. Păun Rodica, Păun Nicolae (1980), *Puncte de vedere privind funcționalitatea băncilor din România în perioada 1922–1928*, Marisia, 10.
15. Platon Gheorghe (1982), *România la sfârșitul secolului al XIX-lea. Observații privind specificul dezvoltării*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
16. Saizu Ioan (1981), *Cariera conceptului de plan în România (perioada interbelică)*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași.
17. Saizu Ioan (1982), *Dimensiunile economico-financiare ale activității lui Nicolae Titulescu*, în vol. *Titulescu și strategia păcii*, Ed. Junimea, Iași.
18. Seer Axente (1941), *Economia românească și ultimele două decenii*, Universul, VI (iunie).
19. Suci Paul Horia (1940), *Industria națională în ultimul deceniu*, ALACI, 11, nr. 5–7.
20. Știrban Marcel, Păun Nicolae (1991), *Continuitate și schimbare în structurile instituționale din România în anii 1940–1947*, Studia historia, 36, nr. 1–2.
21. Vasiliu Ion C. (1939), *Structura economică a agriculturii românești*, în vol. *Economia României*, vol. III, București.
22. Văcărel Iulian (1962), *Finanțele publice ale României în perioada stabilizării relative și parțiale a capitalismului*, Probleme economice, 15, nr. 4.

II.

Experimentul dezvoltării economiei socialiste (1948–1989)

2. DE LA ECONOMIA MIXTĂ LA ECONOMIA DE TIP SOVIETIC

NICOLAE PĂUN

Scopurile Guvernului Groza corespundeau celor urmărite de URSS, mai exact, sovietizarea României. Acest lucru rezultă clar din *Planul* discutat la București în ziua de 7 martie 1945 de către o delegație a comuniștilor români condusă de Ana Pauker și o delegație a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice condusă de Evgheni Suhlov¹. În linii generale, *Planul* fusese elaborat la Moscova de către Gheorghi Dimitrov, la solicitarea expresă a lui Stalin. El prevedea un șir de acțiuni menite să ducă la comunizarea României. În centrul atenției era situat Partidul Comunist din România și organele sale de represiune. Se avea în vedere: desăvârșirea reformei agrare prin confiscarea marilor moșii; desființarea armatei moștenite de la vechiul regim și crearea unei armate noi, după modelul diviziilor „Tudor Vladimirescu” și „Avram Iancu”, formate în Rusia; lichidarea tuturor băncilor; desființarea micilor gospodării țărănești și pregătirea colectivizării agriculturii; abdicarea regelui și exilul familiei regale; suprimarea legăturilor economico-financiare cu marile puteri capitaliste și orientarea economiei românești spre Uniunea Sovietică și țările subordonate ei; suprimarea partidelor istorice prin arestarea, uciderea și răpirea unor membri ai acestora; crearea poliției politice după modelul NKVD-ului; interzicerea cetățenilor din țările occidentale de a pătrunde în România etc.

Programul bolșevizării României, inspirat de Moscova, a fost realizat fără nicio abatere. Înainte de orice, Partidul Comunist, în calitatea sa de mandatar al Kremlinului, a luat măsuri pentru înlăturarea adversarilor politici de pe scena vieții publice și distrugerea lor fizică. Mulți dintre aceștia au fost introduși fără niciun motiv sub incidența legii care pedepsea criminalii de război sau a dispozițiilor privind purificarea aparatului de stat².

Una dintre primele măsuri economico-sociale adoptate de Guvernul Groza a fost legiferarea reformei agrare prin *Decretul-lege nr. 187 din 20 martie 1945*³.

¹ Oprea I.M. (2003), *România și Imperiul Rus, 1924-1947*, vol. III, Ed. Albatros, București, p. 333.

² Vezi pe larg Zainea I. (2004), *Politică și administrație în România (6 martie 1945–1 martie 1946)*. *Epurarea*, Ed. Universității din Oradea, Oradea; *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Ed. Enciclopedică, 1995.

³ *Monitorul oficial*, Partea I, din 23 martie 1945.

Până în primăvara anului 1948, lucrările de aplicare a reformei agrare au fost, în linii mari, încheiate. Au fost expropriate 155.823 de proprietăți aparținând unor cetățeni de origine română sau de altă naționalitate, în suprafață totală de 1.468.946 hectare. 1.109.562 hectare au fost împărțite țăranilor, iar restul s-a constituit ca rezervă de stat. S-a schimbat structura proprietății agricole, realizându-se ceea ce s-a numit în epocă „lichidarea moșierimii din punct de vedere economic”, prin desființarea proprietății funciare de peste 50 de hectare⁴.

Reforma agrară din 1945 a avut un puternic impact asupra evoluției economice și politice a României. Urmarea esențială a fost dispariția mării proprietăți și consacrarea celei mici, lipsite însă de potențial de dezvoltare și modernizare⁵.

Una dintre cele mai grave consecințe ale abuzurilor produse a fost exproprierea totală, în masă, a cetățenilor români de naționalitate germană. Starea de război cu Germania și Ungaria a condus, prin *Convenția de armistițiu* din 12 septembrie, la obligația impusă României de a lua măsuri în vederea internării cetățenilor celor două state care își aveau reședința aici. Autoritățile sovietice au transformat internarea în „deportare”, astfel încât, în ianuarie 1945, numeroși germani din Transilvania au fost trimiși la munci de reconstrucție în URSS, proprietățile lor fiind confiscate. Prevederile *Decretului-lege de reformă agrară din martie 1945*, la art. 3, alin. a, menționau explicit ca primă categorie ce urma să fie expropriată „pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germani și cetățenilor români, persoane fizice și juridice de naționalitate (origine etnică) germană, care au colaborat cu Germania hitleristă”. Până în februarie 1947, prin efectul acestui articol, se expropriaseră 95% din proprietățile agricole ale sașilor și șvabilor.

Proprietarii absenți nu puteau reține mai mult de 10 hectare. Restul intra în posesia statului, care avea să alocе aceste terenuri celor ce nu dețineau pământuri, fără să acorde nicio compensație foștilor proprietari. După câteva luni de la promulgarea legii, Ministerul de Justiție a hotărât ca proprietarilor din afara țării să li se restituie valoarea pământurilor confiscate, așa cum era prevăzut și în art. 18 din *Constituția din 1923*. La început, Statele Unite s-au opus acestei hotărâri și au solicitat restituirea terenurilor confiscate. În septembrie 1947, Departamentul de Stat a acceptat că o compensație este preferabilă restituirii pământurilor, de vreme ce această ultimă alternativă era practic imposibilă⁶.

Washingtonul dorea ca modalitatea de compensare să fie în conformitate cu legislația internațională, nu cu art. 24 din *Tratatul de pace*, care stipula că ea se achită în moneda de schimb locală. Practic, reclamantul trebuia să cheltuie toată suma în România. În schimb, legislația internațională prevedea achitarea compensației în valută convertibilă în afara României. Întrucât majoritatea reclamantilor

⁴ Constantinescu N.N. (2000), *Istoria economică a României*, Ed. Economică, București, 2000, p. 104–105.

⁵ *Ibidem*, p. 107.

⁶ Vezi *Istoria românilor* (2008), vol. IX, *România întregită (1918-1940)*, Ed. Enciclopedică, București, p. 736; Harrington J.F., Courtney B.J. (1991), *Twerking the Nose of the Russians. Fifty Years of Romanian-American Relations, 1940-1990*, New York, p. 95-97.

americani își aveau domiciliul în SUA, evident că aceasta era soluția preferabilă. Bucureștiul a refuzat să accepte soluția oferită de americani. Negocierile au continuat până în ianuarie 1951, când Departamentul de Stat a hotărât ca proprietarilor americani să li se acorde compensații din bunurile românești din SUA blocate prin *Legea privind relațiile comerciale cu țara inamică*. Aceste bunuri totalizau aproximativ 24,5 mil. dolari. Problema acestor compensații avea să fie soluționată până la urmă în 1960, în condițiile unui acord româno-american.

În afară de numeroasele măsuri operative adoptate pe parcursul aplicării reformei, trebuie menționată *Legea din 7 iunie 1947*⁷, prin care acțiunile legate de reforma agrară au fost declarate „acte de guvernământ care nu pot fi atacate în justiție”, în felul acesta fiind stinse din oficiu procesele intentate de foștii proprietari țăranilor împrăștiți. A doua zi a fost votată *Legea pentru reglementarea circulației și stabilirea regimului juridic al imobilelor agricole*⁸, prin care se anulau înstrăinările de terenuri agricole din 29 de județe afectate de secetă, făcute de agricultori cu o proprietate de sub 5 ha în perioada 1 august 1946–23 iunie 1947 către alte persoane decât descendenții până la gradul trei, presupuse ca fiind făcute sub imperiul constrângerii. Se preciza, totodată, că puteau dobândi terenuri și imobile agricole numai țăranii care dețineau o suprafață de teren agricol mai mică de 15 ha. Controlul circulației imobilelor agricole se exercita de către stat, prin dreptul de preempțiune și prin faptul că pentru orice cumpărare trebuia obținută în prealabil autorizația acestuia.

În procesul de aplicare a reformei agrare din 1945 au fost confiscate suprafețele de pământ deținute până la 30 decembrie 1947 de către *Casa Regală*, precum și suprafețele de 50 de hectare rămase foștilor proprietari prin *Decretul-lege nr. 83 din 2 martie 1949*⁹.

Prin cel din urmă act normativ, proprietatea asupra pământului a fost luată complet din mâinile particularilor, lichidându-se practic și proprietatea mijlocie. Sătenii înstăriți, fruntașii satului românesc de până atunci, au primit din partea propagandei comuniste apelativul de *chiabur*, echivalent al termenului sovietic *kulak*, fiind distruși fizic, în anii următori, în închisorile comuniste sau prin deportarea forțată la Canal, în Bărăgan.

Pământul, efectivul de animale și echipamentul proprietarilor de pământ care posedaseră terenuri de până la maximum 50 ha, în temeiul *Legii agrare din 1945*, au fost expropriate fără compensare. Practic, peste noapte, miliția a acționat și a scos 17.000 de familii din casele lor și le-a mutat în zone de reșezare. Pământurile confiscate, totalizând aproape un milion de ha, au fost comasate, pentru a crea fie gospodării de stat, fie gospodării colective care, teoretic, erau proprietate colectivă, dar în fapt erau conduse de stat, întrucât Ministerul Agriculturii indica tipurile de culturi și fixa prețurile. Membrilor gospodăriilor colective li s-a permis să păstreze mici loturi de pământ de până la 0,15 ha. Cei mai mulți țărani, mergând de la cei lipsiți de pământ până la cei care își lucrau pământul folosindu-se doar de brațele de muncă ale familiei, au fost organizați în gospodării de stat sau în gospodării

⁷ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 127 din 7 iunie 1947, p. 4553.

⁸ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 140 din 23 iunie 1947, p. 5062–5068.

⁹ Șandru D. (1993), *Decretul nr. 83/1949*, Arhivele totalitarismului, nr. 1, București, p. 133–145.

colective. Acest proces s-a făcut prin măsuri de coerciție pe scară largă. Rezistența față de colectivizare, nepredarea „cotelor”, întârzierile în plata impozitelor sau în efectuarea muncilor agricole au avut drept rezultat aruncarea în închisoare a circa 80.000 de țărani, 30.000 dintre aceștia fiind judecați public. Colectivizarea a fost încheiată în 1962. Ca urmare, 60% din totalul suprafeței de 15 mil. ha de teren agricol au revenit gospodăriilor colective, 30% gospodăriilor de stat, abia 9% rămânând în proprietate personală. Acestea din urmă se aflau în zone de deal și de munte¹⁰.

Opiniile specialiștilor din literatura occidentală și cea română de după 1990 în legătură cu aceste măsuri sunt unanime. Pentru exemplificare, o singură trimitere ni se pare elocventă: „În cele mai multe dintre cazuri, redistribuirea pământurilor nu însemna altceva decât furt legalizat. Prin sistemul de cooperative țărănești, agenții guvernamentali au fost trimiși în sate pentru a avea sub control fiecare aspect din viața țăranilor. Constituirea acestor cooperative reprezintă pasul final în instaurarea unei forme de feudalism colectivist”¹¹.

În privința situației din industrie, în primăvara anului 1945, erau vizibile: dezorganizarea produsă de continuarea războiului; ocupația sovietică și cererile crescânde în contul reparațiilor; lipsa de materii prime; cheltuielile mari pentru susținerea armatei române pe frontul de vest; situația precară a transporturilor, cu parcul rulant al căilor ferate redus la mai puțin de jumătate; lipsa cronică de carburanți; tulburarea mecanismelor economice după preluarea puterii de către guvernul procomunist; inflația crescândă ca urmare a deficitului bugetar constant, ca și lipsa accentuată de mărfuri de pe piață; seceta din 1945, continuată și în 1946. Reacția Guvernului Groza în fața acestor realități avea patru componente: demagogia politică și campania de presă împotriva speculanților; legislația privind specula și sabotajul economic; înființarea economatelor; începutul de sovromizare a economiei românești.

Pentru a da credibilitate campaniei de presă, Guvernul a adoptat la 3 mai 1945 *Legea nr. 351 pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic*. În cele 72 de articole se pune accentul pe represiune. Legea se aplica industriașilor, comercianților de diferite categorii, meseriașilor, producătorilor, persoanelor fizice sau juridice, publice sau private, inclusiv consumatorilor (art. 1). Acest act normativ nu rezolva probleme economice, însă se impune ca o premieră prin multitudinea delictelor și prin gravitatea pedepselor prevăzute. Legea susține propaganda Partidului Comunist, amăgind masa mare a consumatorilor care, neavizați și neinformați, ajungeau să creadă că lipsa mărfurilor de primă necesitate se datorează sabotajului și speculanților.

Pentru a crea iluzia participării cetățenilor la noile reglementări, Guvernul a adoptat tot la 3 mai 1945 *Legea nr. 352 pentru înființarea organelor de control cetățenesc*. Pentru a demonstra că deține controlul deplin al economiei, executivul

¹⁰ Deletant D. (1997), *România sub regimul comunist*, Fundația Academia Civică, București, p. 68.

¹¹ Markham R.H. (1996), *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, București, p. 269.

a adoptat în aceeași zi *Legea nr. 348 pentru reglementarea prețurilor și circulației mărfurilor*. Principiul diriguitor era acela că statul fixa și controla prețul mărfurilor. Sancțiunile prevăzute pentru aplicarea incorectă a dispozițiilor era închisoare corecțională de la doi la cinci ani și confiscarea mărfurilor, iar „pentru depășirea prin orice mijloace a beneficiilor legale industriale sau comerciale” – închisoare corecțională de la unu la 12 ani.

Cele trei legi puse concomitent în vigoare răspundeau într-un total al Țelurilor Partidului Comunist: distrugerea treptată a mecanismelor tradiționale, a componentelor unei vieți economice normale și înlocuirea lor prin modelul sovietic. Ele constituiau numai o primă etapă, care viza: „dirijarea, limitarea și controlul producției, circulației, distribuției și consumației mărfurilor, produselor și prestațiilor de servicii ori locațiunilor de servicii și bunuri” (art. 8 din *Legea nr. 351*). Erau, totodată, prima verigă în controlul Partidului Comunist asupra economiei. Îngrădeau libera inițiativă și loveau baza financiară a întreprinzătorilor particulari până la ultimul meseriaș proprietar de atelier.

La 19 iunie 1945 a fost adoptat un *Decret-lege pentru trecerea industriei la producția de pace*.

Guvernul sovietic era interesat în monopolizarea producției și a comerțului exterior al României, printr-o serie de tratate economice pe termen lung¹². Cel mai important, prin implicațiile sale asupra dezvoltării politice și economice ulterioare a țării, a fost cel semnat la Moscova în 8 mai 1945¹³.

În istoriografia română recentă¹⁴, *Acordul economic semnat cu Uniunea Sovietică la Moscova la 8 mai 1945*, anunțat ca o mare victorie a Guvernului, s-a dovedit a fi o nouă piedică în calea refacerii României. El poate fi încadrat într-o serie inițiată de Kremlin cu Bulgaria (14 martie 1945) și continuată în iulie și septembrie 1945 cu Polonia, respectiv Cehoslovacia. Oficial s-a anunțat că A.I. Mikoian, din partea sovietică, și Mircea Durmă, din cea română, au semnat un acord privind livrările reciproce de mărfuri dintre cele două state pe termen de un an¹⁵. El a fost însoțit de un *protocol* prin care Uniunea Sovietică transmitea României 2.000 de tractoare și prevedea înființarea de societăți mixte în industrie. În fapt, era vorba de 2.000 de tractoare pe care România ar fi trebuit să le retrocedeze Moscovei.

Instrucțiunile pentru punerea în aplicare a textelor semnate la Moscova sunt consemnate în șase documente, marea majoritate confidențiale: *Acordul privind livrări reciproce de mărfuri; anexa A confidențială se referea la lista mărfurilor sovietice de export în România; anexa B confidențială privea lista mărfurilor românești de export în URSS; protocolul confidențial la prețurile mărfurilor ce vor face obiectul schimburilor între România și URSS; tabelul prin care se calculau*

¹² Hitchins K. (1996), *România, 1866–1947*, Ed. Humanitas, București, p. 536.

¹³ Arhiva Istorică Centrală, *Fond Casa Regală Mihai*, dosar nr. 38/1945, ff. 17–19.

¹⁴ Onișoru Gh. (1998), *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, Fundația Academia Civică, București, p. 45.

¹⁵ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 133 din 15 iunie 1945, p. 5029–5030.

prețurile pentru materialul lemnos și protocolul asupra modului de lichidare a soldurilor în conturile vechi ale Băncii de Stat a URSS constituite la BNR.

În privința societăților mixte – *sovromuri* –, se consideră unanim în istoriografia economică faptul că ele au fost principalul instrument prin care Uniunea Sovietică a exploatat statele vecine în primii ani postbelici¹⁶.

Sovromurile, în teorie, presupuneau egalitate între parteneri, dar în practică au devenit instrumentele exploatării de către sovietici a resurselor economice ale României¹⁷. *Sovromurile* au fost stabilite în fiecare ramură a economiei, iar cele mai importante din perspectiva URSS, *Sovrompetrol* și *Sovromtransport*, au început să funcționeze imediat. Investițiile românești în aceste întreprinderi au fost disproporționate în raport cu beneficiile obținute și cu posibilitățile de exercitare a controlului. Direcția și controlul erau în mâinile oficialilor sovietici. *Sovromurile* beneficiau de orice avantaj posibil, ca, de exemplu, de exceptarea de la taxe și reglementări restrictive, în vreme ce companiile britanice, americane sau olandeze trebuiau să opereze în condițiile cele mai nefavorabile desemnate de guvern, pentru a le înlătura.

Sovromurile au creat mari dificultăți economiei naționale, deoarece ele exprimau relații economice neechivalente între cele două țări, în dauna României¹⁸. Nu era respectat principiul avantajului reciproc, iar orientarea și desfășurarea producției, investițiile și amplasarea lor, calificarea personalului se soluționau numai cu acordul părții sovietice, statul român fiind obligat să asigure partenerului sovietic o cotă parte de beneficii chiar dacă, din diferite motive, întreprinderile respective nu obțineau profit. România a insistat continuu pentru desființarea *sovromurilor*, realizată abia în anul 1954¹⁹.

În 1947, *sovromurile* dețineau 36% din industria petrolieră, 12% din cea forestieră, circa 53% în domeniul bancar²⁰.

Sovrompetrol a fost creat la 17 iulie 1945. În 1947 deținea 37% din metrii foraj pentru explorări și 43,7% pentru exploatare, 29,8% din producția de țiței, 36,5% din cantitatea prelucrată, 37,7% din expedițiile interne de petrol și 38,2% din cele externe.

Sovrompetrol controla noile câmpuri petrolifere aflate în exploatare. Participarea sovietică consta în acțiunile fostelor companii germane și italiene, precum și la investițiile belgiene și franceze pe care Germania le preluase când aceste țări se aflau sub ocupație germană. Participarea țării române consta în totalitatea companiilor și terenurilor petrolifere deținute de guvern, precum și în indemnizațiile datorate Guvernului român. În toate cazurile în care întreprinderilor particulare românești li se cerea să se unească cu *sovromurile*, Guvernul român semna în numele acestora, fără nicio consultare prealabilă, iar dacă directorii

¹⁶ Onișoru Gh., *op. cit.*, p. 45.

¹⁷ Hitchins K., *op. cit.*, p. 536.

¹⁸ Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 95.

¹⁹ Ilinca A. (2003), *Societățile mixte sovieto-române în economia României*, Studii și materiale de istorie contemporană, 2, Institutul „Nicolae Iorga”, București, p. 121–134.

²⁰ Vezi pe larg lucrarea lui Banu F. (2004), *Asalt asupra economiei României: de la Solagra la Sovrom (1936–1956)*, Prefață de Dumitru Șandru, Ed. Nemira, București.

refuzau să recunoască valabilitatea acordurilor, erau înlocuiți pur și simplu cu oameni de încredere. *Sovrompetrol* a fost singura companie petroliferă autorizată să importe utilaje și echipament de foraj.

Grupul Sovrombanc s-a constituit în august 1945 din *Sovrombanc*, *Societatea Bancară Română* și *Banca Agricolă*. La 31 decembrie 1946, bilanțurile grupului erau de 424 mld. lei, comparativ cu 579,7 mld. lei ale celorlalte bănci din rețea. În ceea ce privește plasamentele, la 30 decembrie 1946, grupul *Sovrombanc* înregistra 298,3 mld. lei, iar celelalte bănci 400,9 mld. lei, pentru ca la 30 iunie 1947 sumele să fie 2.637,9 mld. lei pentru *Sovrombanc* față de 2.367,7 mld. lei pentru toate celelalte.

Sovrombanc controla peste 40% din capitalul investit în bănci, aproape 90% din totalul exporturilor și finanța peste 70% din principalele tranzacții comerciale. Participarea României la constituirea grupului a constat din câteva bănci comerciale și dintr-o subscripție de capital, în timp ce Uniunea Sovietică a contribuit cu acțiunile germane la câteva mari bănci românești, ca, de pildă, *Banca Comercială Română* sau *Banca Comercială Româno-Italiană*. Întrucât toate băncile românești au fost mai târziu naționalizate, ele vor fuziona cu *Sovrombanc*, oferind URSS controlul asupra întregii activități financiare a României.

O analiză a modului de constituire a capitalului și de funcționare a *sovromurilor* ne-o oferă istoricul R. Markham, care a preluat comentariile făcute de Brutus Coste, fostul însărcinat al României la Washington²¹.

Sovromtransport a închiriat porturile românești și a obținut dreptul de proprietate asupra tuturor instalațiilor portuare, docurilor, macaralelor, șantierelor de construcții navale etc. Acestea erau în totalitate proprietatea statului român. Participarea română a mai constat în faptul că toate navele maritime și fluviale ce aparținuseră anterior statului, precum și cele 200 de vapoare și șleपुरi aparținând proprietarilor particulari fuseseră rechiziționate de Guvernul român și puse la dispoziția companiei *Sovromtransport*. Rusia Sovietică a contribuit cu doar câteva nave – pe care le capturase tot din România – peste prevederile armistițiului. Cu toate că așa-numita ei participare reprezenta mai puțin de 5% din bunurile *sovromului*, ea deținea 51,2% din acțiunile companiei (porturile, transportul maritim și fluvial au fost dintotdeauna în întregime proprietatea statului și au funcționat în acest regim de la formarea României moderne și până la crearea acestei societăți mixte)²².

TARS – Liniile Aeriene Sovrom deținea monopolul asupra transportului aerian în România și operau pe mai multe linii internaționale din Europa de Est.

România a contribuit la capitalul acestei companii cu aeroporturile sale, cu toate instalațiile de la sol, cu serviciile de reparații etc., precum și cu avioane aflate în proprietatea LARES (singura companie română de transport aerian controlată de guvern). Uniunea Sovietică a furnizat majoritatea avioanelor de linie. Potrivit

²¹ Markham R.H., *op. cit.*, p. 393.

²² Vezi Banu F. (2002), *Transportul pe Dunăre în primii ani ai regimului comunist, Sovromtransport*, Anuarul Muzeului Marinei, Constanța, 5, p. 383–390.

înțelegerii care a stat la baza înființării *sovromului*, Uniunea Sovietică a obținut controlul deplin asupra tuturor aeroporturilor, precum și a navigației aeriene²³.

Cât privește *sovromul pentru transportul pe drumurile publice*, acesta deținea întreg monopolul în domeniu. În schimbul unui număr limitat de vagoane (sub o sută), Uniunea Sovietică a obținut o participare de 50%. Partea românească era egală cu cea sovietică, dar se transpunea în întregul parc de vagoane, locomotive, ateliere, material rulant aparținând câtorva zeci de întreprinderi de transport mai mici, precum și în dreptul la libera folosință a întregii infrastructuri de transport a statului român.

Sovromlemn era responsabil pentru 50% din producția de lemn de construcție a țării. România a participat la această companie mixtă cu toate pădurile statului și cu cele aparținând instituțiilor publice, adică împreună cu peste 60% din totalul fondului forestier, cu gaterile și funicularele aferente. Contribuția sovietică de pe urma căreia Uniunea Sovietică beneficia de 50% din capital, precum și de conducerea societății s-a mărginit la câteva utilaje și instalații industriale. Ea reprezenta mai puțin de a zecea parte din cota-parte românească. Această neînsemnată contribuție în mașini și echipament industrial, capturate de ruși ca pradă de război din diferite țări europene, s-a dovedit inutilă, pentru că industria lemnului și a cherestelei suferea de pe urma investițiilor excesive, raportate la rezervele forestiere ale României. Ca o consecință a tăierilor masive de păduri din anii 1940–1946, mai mult de 60% dintre fabricile de cherestea nu aveau de lucru. În această situație, România a cedat Uniunii Sovietice 50% din capitalul companiei mixte care controla jumătate din industria lemnului și a cherestelei, fără a beneficia în fapt de o contrapartidă.

Forma de colaborare prin asemenea societăți mixte s-a dovedit neadecvată, păguboasă pentru economia României²⁴.

Prin acordurile succesive încheiate la 31 martie și 18 septembrie 1954 privind vânzarea și predarea către România a părții de participație sovietică la aceste societăți, 12 din cele 16 *sovromuri* au fost desființate. Valoarea părții de participație sovietică a fost răscumpărată în rate anuale egale, eșalonate pe 15 ani, suma de plată fiind considerată un credit fără dobândă acordat României de către Uniunea Sovietică. În 1956 au fost desființate ultimele trei societăți mixte sovieto-române. În momentul lichidării *sovromurilor* s-a ajuns, potrivit protocoalelor de răscumpărare a participației sovietice, la stabilirea unei sume disproporționat de mari față de aportul efectiv al părții sovietice.

Ca urmare a discuțiilor dintre guvernele român și sovietic, URSS a consfințit să reducă cu 4,3 mld. lei suma prevăzută anterior potrivit protocoalelor de răscumpărare a participației sovietice, din care pentru averi germane 1,5 mld. lei, cifră ce reprezenta corectarea sumei stabilite inițial ca urmare a regimului preferențial, a reglementărilor și procedeele neechitabile intervenite în activitatea

²³ Alexandrescu I. (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, p. 214.

²⁴ Gherghina N., *Încercare de imixtiune în spațiul aerian al României. Înfăptuirea Societății TARS*, Buletin științific, studii istorice, 2002–2003, nr. 1–2, p. 253–258, Universitatea din Pitești.

fostelor unități *sovrom*, precum: predarea bunurilor unor cetățeni austrieci, cehi, francezi, belgieni; preluări forțate de către Germania de la persoane fizice sau juridice; supuși aliați; bunuri românești greșit considerate germane.

Timp de zece ani, până în anul 1956, când aceste *sovromuri* au fost desființate, mare parte din surplusul economic al României s-a îndreptat spre URSS. Proliferarea lor n-a scăpat ironiei marelui om de cultură Nichifor Crainic, mirat că pe teritoriul românesc *Sovromlimbă* nu luase ființă.

În aceste condiții de spoliere „științifică” a resurselor, situația economică a țării va cunoaște o continuă degradare, devenind dezastruoasă în anul 1947. La această situație au contribuit și despăgubirile către Uniunea Sovietică, care se ridicau la 1,2 mld. dolari²⁵.

Prin *Decretul nr. 3033 din 15 octombrie 1946*, se convoacă pentru 19 noiembrie 1946 corpul electoral (art. 2) și Adunarea Deputaților pentru 1 decembrie 1946²⁶.

Au urmat alegerile generale din 19 noiembrie 1946, al căror rezultat oficial a fost următorul:

Blocul Partidelor Democratice, condus de comuniști	348 de mandate;
Uniunea Populară Maghiară, aliată cu comuniștii	29 de mandate;
Partidul Național Țărănesc	două mandate;
Partidul Național Liberal	trei mandate;
Partidul Țărănesc Democrat, condus de dr. Lupu Nicolae	două mandate.

La peste 70 de ani de la acest eveniment politic, istoriografia apreciază că alegerile din 19 noiembrie 1946 au fost falsificate și că, în realitate, ele au fost câștigate de Partidul Național Țărănesc condus de Iuliu Maniu, care a obținut peste trei sferturi din sufragii²⁷.

În urma alegerilor, Partidul Comunist, după ce-și subordonase guvernul, puterea judecătorească și presa, avea la dispoziție și organul legislativ sau „parlamentul muncii”, cum îl numeau propagandiștii săi. El acaparase prin violență și fraudă puterea absolută, pe care avea s-o dețină prin aceleași metode cincizeci de ani. E. Focșeneanu conchide cu amărăciune: „Legitimându-și fraudulos puterea acaparată abuziv, cu sprijin extern, Guvernul Petru Groza avea să treacă la pregătirea atacului final împotriva democrației”²⁸.

*

Pentru anul 1946, una dintre cele mai importante măsuri pentru procesul de sporire a rolului statului în economie a constituit-o *etatizarea Băncii Naționale* prin *Legea din 28 decembrie*. Prin efectul acesteia, BNR rămânea pe mai departe o

²⁵ Marinescu A.S. (2001), *1944–1958. Armata Roșie în România*, Ed. Vremea, București, p. 94.

²⁶ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 239 bis din 15 octombrie 1946.

²⁷ Focșeneanu E. (1998), *Istoria constituțională a României (1859–1991)*, Ediția a II-a revizuită, Ed. Humanitas, București, p. 101.

²⁸ *Ibidem*, loc. cit.

societate pe acțiuni (200.000 a câte 300 lei una), dar toate acțiunile aparțineau statului. Deși operațiunile ei se mențineau în esență aceleași, a fost investită cu dreptul de a îndruma și controla băncile din țară, indiferent dacă aparțineau sau nu statului, cu dreptul de a cere de la ele informații și de a le face recomandări, de a le da norme și instrucțiuni în interesul economiei naționale. La 31 mai 1947, BNR a luat măsuri în sfera creditelor, inclusiv în domeniul celor acordate prin fondurile proprii ale băncilor, având prioritate cele destinate producției, în vreme ce creditele pentru circulație erau limitate la înlăturarea greutăților generate de trecerea mărfurilor de la producători la consumatori. Oportunitatea pentru acordarea creditelor de investiții era lăsată la aprecierea BNR. Pentru a se respecta linia impusă, Banca Națională a trecut la introducerea în consiliile de administrație ale băncilor a unor reprezentanți ai ei, iar prin *Legea din 15 iulie 1947* și prin *normele date la 22 iulie 1947 a fost reglementat controlul folosirii creditelor*. A fost interzisă acordarea de credite pentru cumpărarea de aur, bijuterii, pentru stocarea de mărfuri etc. Se interzicea acordarea creditelor întreprinderilor care dispuneau de fonduri proprii în măsură suficientă, dar le utilizau în scopuri speculative, imobilizându-le în aur, valută forte, și nu în producție.

Deosebit de important era faptul că mijloacele financiare obținute de la bănci trebuiau să fie utilizate, sub amenințarea aplicării unor amenzi sau sancțiuni penale, exclusiv în scopurile pentru care au fost acordate. Potrivit normelor de creditare aprobate de Consiliul de administrație al BNR la 22 iulie 1947, se acordau numai credite menite să contribuie la mărirea producției și refacerea economică a țării, excluzându-se de la creditare orice solicitări neconforme cerințelor economiei sau care erau de o însemnătate minoră pentru perioada respectivă, precum și solicitanții care dispuneau de fonduri lichide proprii²⁹.

O serie de alte legi financiare adoptate concomitent prevedeau: interzicerea introducerii în contracte a clauzei de plată în aur, monede străine și medalii comemorative, precum și a operațiilor de gaj cu asemenea valori, stabilirea regimului de vânzare a acțiunilor societăților pe acțiuni, a regimului mărfurilor aflate în străinătate, plătite sau acontate de comercianți, industriași și orice proprietari de mărfuri români prin devize puse la dispoziție de BNR sau prin credite în clearing. Ele erau îndreptate împotriva speculei cu devize și aur.

Același scop avea și autorizarea baterii unui milion de medalii comemorative de aur, măsură prin care se spera că se va contribui la neutralizarea efectelor produse de acțiunile speculative asupra aurului și în special asupra medaliei comemorative emise la începutul anului 1945. Se viza scăderea cursului și deplasarea activității de la speculații cu aur, medalii și devize către acțiunile industriale, determinând scăderea prețurilor și redresarea monedei naționale.

În literatura de dinainte de 1990 se considera că aceste măsuri, în primul rând etatizarea BNR, au creat cadrul propice unei politici financiare unitare și ferme, care a permis folosirea eficientă a mijloacelor bănești în vederea redresării

²⁹ Alexandrescu I., *op. cit.*, p. 169–170.

economiei, a întăririi evidenței și controlului, au contribuit la înfrângerea ulterioară a greutăților care barau calea refacerii economiei și în special la frânarea inflației³⁰.

Literatura occidentală³¹ apreciază însă că, în a doua jumătate a anului 1947, Partidul Comunist și-a intensificat controlul asupra fiecărei ramuri din economie. Ne asociem acestor opinii, fiind evident că, *prin etatizarea BNR, Partidul Comunist avea la dispoziția sa una dintre cele mai importante pârgii economice care îi va permite să dirijeze întregul sistem financiar înspre îndeplinirea scopurilor sale imediate și de perspectivă.*

O problemă financiară gravă a fost inflația galopantă, care crescuse continuu în perioada războiului: de la 100 în august 1939 la 944 în august 1944. Ea nu s-a oprit după 1945, ci, mai mult, s-a multiplicat, pentru a ajunge în aprilie 1947 la 440.869, iar în iulie același an, la 525.688. Pentru o vreme, guvernul a lăsat inflația să-și urmeze cursul pentru a slăbi puterea economică a adversarilor săi politici. Dar deja leul era aproape la fel de „scump” ca hârtia pe care era tipărit, motiv pentru care la 15 august s-a anunțat o reformă monetară severă, pregătită în secret. Reforma a lovit puternic în clasa de mijloc, care a pierdut o mare cantitate din economiile sale, dar a afectat și muncitorii și țărani, chiar dacă lor li s-a permis să schimbe mai mulți lei vechi pentru noua monedă³².

Reforma monetară din 15 august 1947 a stabilit retragerea din circulație a bancnotelor BNR, a banilor din metal emiși de Ministerul Finanțelor, a bonurilor de tezaur, a bonurilor de casă, a certificatelor de plăți și a altor semne bănești. În locul lor s-au pus în circulație bancnote noi ale BNR și bilete ale Ministerului de Finanțe. Leul nou introdus era definit printr-un conținut de 6,6 miligrame de aur cu titlul de 0,900, cu prețul unui kg de aur de 168.350,17 lei. Preschimbarea leilor vechi cu bani noi pe baza raportului 20.000 la 1 s-a efectuat în cantități diferențiate, potrivit ocupației prezentatorului: familiile de agricultori – 5 mil. lei; salariați și pensionari – câte 3 mil. de persoană; celor fără profesie – câte 1,5 mil. Întreprinderilor particulare li s-a permis schimbul doar în cantități limitate, egale cu salariile plătite în luna iulie, cu precizarea că întreprinderile comerciale erau complet lipsite de dreptul de a prezenta lei vechi la schimb. Cauza rezida în dorința de a le forța să pună în vânzare stocurile de mărfuri pe care le dețineau și să împiedice specularea acestora. Restul sumelor în lei vechi a fost declarat „blocat”, astfel că o mare parte din capitalul speculativ din comerț, bănci și industrie a fost expropriat, iar circulația monetară redusă la 1.377 mil. lei³³.

Odată cu reforma monetară a fost adoptată și o lege specială care prevedea cedarea obligatorie, contra plată, către BNR, a aurului deținut de particulari. Cu acest prilej s-au pus în circulație alți 1.465 mil. lei noi.

Reforma bănească a pus capăt cursei dintre prețuri și salarii și a lovit puternic în speculă, a îndreptat eforturile spre refacerea și mărirea producției³⁴. În

³⁰ *Ibidem, loc. cit.*

³¹ Hitchins K., *op. cit.*, p. 543.

³² *Ibidem, loc. cit.*

³³ Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 110.

³⁴ *Ibidem*, p. 111.

acest sens, s-a pronunțat istoricul I. Alexandrescu³⁵, în consens cu întreaga literatură din perioada comunistă. El a evidențiat momentul reformei, arătând că stabilizarea monetară a lovit „pozițiile economice ale burgheziei mari”, ale „capitalului speculativ” și a contribuit „la îmbunătățirea situației materiale a celor ce muncesc”, a asigurat „o creștere substanțială a puterii de cumpărare a marii mase a salariaților”. Prețurile au fost recalculate de stat, înlăturându-se anomaliiile provocate de inflație în structura și corelația prețurilor industriale și agricole. Salariile au fost, de asemenea, recalculate, astfel încât să rezulte o creștere a puterii lor de cumpărare. „Înfăptuită fără împrumuturi externe, așa cum preconizau cercurile neguvernamentale, și fără concesionarea de activități economice ale țării, reforma a reprezentat o manifestare a independenței economice și politice a țării”³⁶.

Istoriografia economică română recentă își însușește parțial analizele de dinainte de 1989. În opinia istoricilor formați după căderea regimului comunist, este evident că reforma monetară a fost gândită și realizată de pe poziții de clasă și a condus la o nouă repartitie a venitului național, prin sterilizarea capitalurilor bănești. A scăzut spectaculos suma totală de bani aflați în circulație, de circa 17.000 de ori, ajungând la 2.842.000.000 lei. Paralel, printr-o lege specială, particularii au fost obligați să-și convertească aurul și valuta în lei stabiliți, la paritatea fixată de Banca Națională a României. Primele rapoarte sosite la centru au confirmat că o parte însemnată a populației a receptat inițial bine reforma, în speranța că inflația va fi domolită semnificativ. Spre toamnă însă, mai toată lumea sesiza că reforma monetară nu rezolvase problemele economice ale țării, singurul punct bine lovit fiind „dușmanul de clasă”. Odată cu acesta, sufereau însă și muncitorii, țărani și funcționarii³⁷.

O poziție extrem de critică a exprimat-o și fostul prim-ministru C. Sănătescu. Acesta afirma că reforma monetară „nu a fost o stabilizare, ci o confiscare de averi, căci s-a dat dreptul de a schimba numai o sumă infim de mică, care abia îți ajungea să trăiești câteva zile. Au fost ruinați complet negustorii și țărani care aveau sume mari de bani; neputând să le schimbe, și-au văzut munca irosită”³⁸. Într-adevăr, sensul politic al reformei monetare a fost efectuarea acesteia de pe pozițiile „luptei clasei muncitoare împotriva clasei exploatare”, așa cum declarau reprezentanții Partidului Comunist.

Stabilizarea a lovit categoriile care au contribuit la modernizarea, dezvoltarea și europenizarea României de-a lungul epocii moderne și care au plasat-o în interiorul modelului occidental.

Nu putem vorbi despre o reformă reală, menită să asigure stabilitatea monetară, ci mai degrabă despre un furt în masă. Este adevărat că, prin reformă, a fost retrasă ilicit imensa masă monetară aruncată fără măsură pe piață. Însă din cauza puternicelor conotații ideologice, efectele economice pozitive au fost de foarte scurtă durată.

³⁵ Alexandrescu I., *op. cit.*, p. 184.

³⁶ *Ibidem*, *loc. cit.*

³⁷ Onișoru Gh., *op. cit.*, p. 62.

³⁸ Sănătescu C. (1993), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București, p. 254.

Pentru anul 1947 reține atenția *Legea din 6 aprilie cu privire la înființarea Ministerului Industriei și Comerțului*. O serie de organisme economice statale care funcționau separat – Ministerul Economiei Naționale, Subsecretariatul Aprovizionării, Comisariatul Prețurilor, Comisariatul pentru Comerț Exterior și Subsecretariatul Industriei de Stat – au fost încadrate într-un singur minister, cel al Industriei și Comerțului, care devenea un organ efectiv de îndrumare și control economic. Acestuia îi reveneau stabilirea de norme și luarea de măsuri în vederea întocmirii și orientării programelor de producție, a utilizării și distribuirii resurselor, a procesului tehnic de fabricație, a activității de comerț intern și extern, stabilirea regimurilor salariilor, orientarea creditelor ș.a.m.d.

Sarcinile și competențele largi conferite MIC i-au permis statului să treacă la îngrădirea posibilităților reprezentanților capitalului, obligându-i să lucreze în conformitate cu interesele generale ale „regimului revoluționar-democrat”³⁹. Prevederile sale, care permiteau ca multe probleme să fie rezolvate prompt, prin simple decizii ministeriale, au determinat opoziția membrilor grupului parlamentar liberal tătarăscian, care și-au exprimat dezacordul, teama față de modul cum vor fi folosite „puterile generale și discreționare” în domeniul politicii economice prin intermediul MIC.

La nivel microeconomic, acest cadru instituțional a fost completat prin *Legea oficiilor industriale din 24 mai 1947*⁴⁰. Acestea erau grupări obligatorii de întreprinderi a căror activitate era supusă controlului noii puteri de stat. Create pe ramuri, *oficiile* includeau atât întreprinderi de stat, cât și particulare, funcționau ca societăți anonime și erau conduse de consilii de administrație constituite pe principiul parității din reprezentanți ai Ministerului Industriei și Comerțului și ai proprietarilor privați. Rolul decisiv în conducere aparținea ministerului. Au fost constituite 27 de oficii. Deși ele nu desființau proprietatea privată capitalistă, exercitau un control sistematic asupra modului în care aceasta era utilizată, limitau caracterul liber al producției și orientau activitatea întreprinderilor particulare în vederea refacerii și consolidării economiei naționale. Prin natura și obiectul lor, *oficiile industriale* aveau un caracter anticapitalist și au generat numeroase conflicte de interese. Prin înființarea oficiilor, au fost lichidate cartelurile industriale existente până atunci în unele ramuri industriale⁴¹.

Sporirea controlului de stat în economie a continuat cu crearea la 21 iunie 1947 a *Comisiei ministeriale de redresare economică și stabilizare monetară*.

La propunerea reprezentanților PCdR, *Adunarea Deputaților* a votat la 3 iulie 1947 *Legea pentru organizarea controlului economic de către MIC*⁴². Potrivit legii, controlul acționa în toate ramurile economiei naționale și era efectuat de un aparat larg, care cuprindea *Direcția generală a controlului economic*, ca organ central, și organe locale în fiecare județ, precum și delegați permanenți pe lângă fabrici și uzine, în principalele sectoare economice.

³⁹ Alexandrescu I., *op. cit.*, p. 177.

⁴⁰ *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 129 din 10 iunie 1947, p. 4647–4653.

⁴¹ Alexandrescu I., *op. cit.*, p. 177.

⁴² *Monitorul oficial*, Partea I, nr. 159 din 15 iulie 1947, p. 6029–6034.

Intervenția directă a statului în sectorul comercial, prin înființarea în lunile octombrie și noiembrie 1947 a *Societății Comerciale de Stat pentru Distribuirea Produselor Raționate* cu sediul în București, a *Societății Comerciale Municipale* pentru aprovizionarea capitalei cu articole alimentare de primă necesitate, vegetale, animale, precum și cu combustibil și a *magazinelor de stat* de sub controlul direct al MIC, a dus la îngrădirea speculei comerciale.

Aprovizionarea cu produse alimentare și industriale pe bază de cartele, sistem introdus în vara anului 1947, s-a realizat prin cooperative de consum și magazine de desfacere. La 31 decembrie 1947 erau emise 3.767.262 de cartele pentru produse alimentare și 3.466.586 pentru produsele industriale.

Către sfârșitul anului 1947, controlul și intervenția masivă a statului au cuprins principalele ramuri industriale.

*

Proiectul de Constituție a fost înaintat Parlamentului la 8 aprilie 1948, după doar două zile de la prima întrunire a acestuia, și a fost adoptat în unanimitate la 13 aprilie, fără a suferi schimbări esențiale. Cele 110 articole ale proiectului guvernamental au fost reduse la 105, ca rezultat al anumitor ajustări.

Capitolul al II-lea cuprindea prevederi în legătură cu structura economico-socială a republicii. Această parte a Constituției permitea statului nu doar să controleze orice activitate economică, dar și să-și însușească orice fel de proprietate, inclusiv pământul țăranilor. Guvernul comunist a pus imediat în aplicare acest drept, conceput anume pentru a-l depozeda pe om de bunurile sale „în folosul binelui comun”. Confiscarea proprietății constituie esența însăși a acestei Constituții, scopul principal pentru care au acționat comuniștii încă din ziua în care au preluat puterea⁴³.

Acapararea proprietății s-a făcut treptat, ca rezultat al mai multor planuri temeinic întocmite și puse în aplicare. În vara anului 1948, cele mai multe surse de venit, cu excepția pământurilor, fuseseră acaparate de comuniști sub forma naționalizării. În iunie a fost aprobată *Legea pentru naționalizarea industriei, a băncilor și asigurărilor, a întreprinderilor miniere și de transport*. Toate principalele concerne industriale și comerciale care nu trecuseră încă în stăpânirea statului au trecut acum în mâinile comuniștilor. A fost, de fapt, o adevărată operație de „epurare”. Consiliul de Miniștri a adoptat măsura în doar o jumătate de oră, iar Marea Adunare Națională, pronunțându-se favorabil, a votat imediat ca proiectul să devină lege. Proiectul a fost supus dezbaterilor doar de la ora 11 la ora 15, practic el nemaifiind analizat. La puțin timp, guvernul a dat citire legii și a făcut o serie de comentarii înflăcărâte în legătură cu ea. Când totul a luat sfârșit, cei 414 membri ai Marii Adunări Naționale au votat prin aclamații pentru o rapidă transformare a ordinii sociale în România.

Comuniștii au pus mâna pe întregul sistem economic, fără ca vreo voce din Parlament să se ridice împotriva acestui act de confiscare în masă a proprietății. Mai mult de o mie dintre cele mai importante întreprinderi ale țării au fost naționalizate. Între ele se aflau 25 de companii petroliere și 20 metalurgice. Străinii au fost și ei depozedați de bunurile lor, împreună cu localnicii. Singurele excepții

⁴³ Markham R.H., *op. cit.*, p. 444.

au fost companiile și instituțiile pe care Armata Roșie și guvernul sovietic le preluaseră mai înainte în favoarea Uniunii Sovietice. Totul s-a desfășurat într-o adevărată atmosferă de bălci⁴⁴.

Primul articol al legii, cuprinzând 75 de alineate, enumera tipurile de întreprinderi care urmau să fie confiscate: uzine metalurgice, întreprinderi producătoare de cărbune, metale prețioase, petrol, gaze, materiale de construcții, energie electrică, sticlă, fabrici de cherestea, de mobilă, de hârtie, industria construcțiilor, textilă, produse chimice, mase plastice, cosmetice, medicamente, fabrici de băuturi alcoolice, cele din industria alimentară. Orice mijloc de transport a trecut în proprietatea statului.

La *Legea naționalizării din 11 iunie 1948* s-au înregistrat și 55 de cazuri în care americanii au solicitat despăgubiri, însă acest număr a fost mic în comparație cu cele 400 de cazuri înregistrate în Ungaria. Strădaniile americanilor de a soluționa repede aceste revendicări au fost zadarnice, căci au avut de așteptat până în 1960, ca și în cazul cererilor emise în urma *Legii reformei agrare*.

În urma etatizării Băncii Naționale, au fost formulate 45 de revendicări privind fonduri naționalizate în România⁴⁵.

Prin *Decretul nr. 119 din 29 iunie 1948* a fost înființată *Comisia de Stat a Planificării*, care înlocuia fostul *Consiliu Suprem al Economiei Naționale* și *Comisia pentru Redresare Economică și Stabilizare Monetară*. Prin art. 2, punctul b, s-a stabilit că noul organism era abilitat să întocmească planul general al economiei naționale și obiectivele economico-politice stabilite de guvern.

În statisticile publicate în 1948, 76% din industrie (după numărul de salariați) aparținea sectorului de stat. Se creaseră astfel premisele trecerii la conducerea planificată și la industrializarea socialistă.

Naționalizarea din iunie încheie un ciclu economic. Ea a consacrat legalitatea economiei de comandă și a desființat pentru o lungă perioadă de timp economia de piață liberă. A fost doborât adversarul de clasă – reprezentantul capitalului – care contribuise la sincronizarea României cu modelul occidental de dezvoltare. În numele victoriei revoluției proletare, s-a lovit decisiv în proprietatea privată – unul dintre principiile de bază care au constituit în întreaga evoluție modernă esența libertății individului.

În viziunea Partidului Muncitoresc Român, s-au creat condițiile optime pentru planificarea economică și trecerea la industrializarea socialistă. Prin *Legea nr. 119 din 11 iunie 1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transport*⁴⁶, cu excepția Societății Naționale de Credit Industrial, celelalte bănci și instituții de credit urmau să fie lichidate. Lovitura economică a dublat-o pe cea politică și a venit după numeroasele valuri de arestări, prin care partidul unic și-a asigurat controlul total asupra societății. În termenii documentelor de partid, au fost puse de acord realitățile politico-sociale cu cele economice ale României, care își va asuma „viitorul luminos” al comunismului vreme de o jumătate de veac.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 353.

⁴⁵ Harrington J.F., Courtney B.J., *op. cit.*, p. 54.

⁴⁶ *Monitorul oficial*, nr. 133 bis din 11 iunie 1948, p. 5041–5062.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare istorice

I. Izvoare arhivistice

1. Arhivele Naționale Istorice Centrale:
 - a. Fond CC al PCR, Secția economică, 1945–1946;
 - b. Fond Casa Regală Mihai; Diverse, 1944–1947;
 - c. Fond MEN, Direcția Secretariat, 1945; Direcția Plăților în Străinătate, 1946;
 - d. Fond MIC, Direcția Secretariat, dos. 26/1946; Direcția Studii și Documentare, 1947; Secretariat, 1947.

II. Memorii, jurnale, corespondență, discursuri

1. Danielopol Dumitru G. (1995), *Jurnal parizian, Documente confidențiale*, Institutul European, Iași.
2. Gafencu Grigore (1991), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București.
3. Vulcănescu Mircea (1992), *Ultimul cuvânt*, Ed. Humanitas, București.

III. Periodice, reviste, anuare, buletine

1. *Monitorul oficial al României*, Partea I, 1918–1947.

B. Cărți

1. Alexandrescu Ion (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
2. Axenciuc Victor (1992), *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947*, vol. I, *Industria*, Ed. Academiei Române, București.
3. Baci Nicolae (1990), *Agonia României 1944–1948. Dosarele secrete acuză*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.
4. Banu Florian (2004), *Asalt asupra economiei României: de la Solagra la Sovrom (1936–1956)*, Ed. Nemira, București.
5. Boldur Alexandru V. (2000), *Imperialismul sovietic și România*, Ediție de Ion Alexandrescu, Ed. Militară, București.
6. Buzatu Gheorghe (2003), *România și marile puteri (1939–1947)*, Ed. Enciclopedică, București.
7. Chiper Ioan, Constantiniu Florin, Pop Adrian (1993), *Sovietizarea României. Percepții anglo-americe (1944–1947)*, Ed. Iconica, București.
8. Constantinescu Nicolae N. (2000), *Istoria economică a României*, vol. II, 1939–1989, Ed. Economică, București.
9. Dobrinescu Valeriu F. (1988), *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*, Ed. Academiei Române, București.
10. Focșeneanu Eleodor (1998), *Istoria constituțională a României (1859–1991)*, Ediția a II-a revizuită, Ed. Humanitas, București.
11. Georgescu Titu (1993), *România între Yalta și Malta*, Casa de Editură și Proză „Șansa”, București.
12. Giurescu Dinu C. (2004), *Uzurpatorii. Români. 6 martie 1945–7 ianuarie 1946*, Ed. Vremea XXI, București.
13. Harrington Joseph F., Courtney Bruce J. (1991), *Twerking the Nose of the Russians. Fifty Years of Romanian-American Relations, 1940–1990*, New York.
14. Hitchins Keith (1996), *România, 1866–1947*, Ed. Humanitas, București.
15. Iancu Gheorghe, Țărău Virgiliu, Trașcă Ottmar (2000), *Colectivizarea agriculturii în România 1945–1952*, PUC, Cluj-Napoca.
16. Irimia Mihai (2002), *23 August 1944. Consecințe economice*, Ed. Prahova, Ploiești.
17. Markham Reuben H. (1996), *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, București.
18. Onișoru Gheorghe (1998), *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, Fundația Academia Civică, București.
19. Oprea Ion M. (2003), *România și Imperiul Rus, 1924–1947*, vol. III, Ed. Albatros, București.
20. Păun Nicolae (1995), *Bani și bănci în structuri europene*, Ed. Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca.

21. Postolache Tudorel (coord.) (1991), *Economia României. Secolul XX. Noua tranziție la economia de piață. Premise istorice și perspective*, Ed. Academiei Române, București.
22. Sănătescu Constantin (1993), *Jurnal*, Ed. Humanitas, București.
23. Șandru Dumitru (2007), *Comunizarea societății românești în anii 1944–1947*, Ed. Enciclopedică, București.
24. Știrban Marcel, Vesa Vasile, Păun Nicolae, Pușcaș Vasile (1989), *Istoria contemporană a României. Texte social-economice și politice*, Caiet de Seminar, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.
25. Vălenaș Liviu (2001), *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică (1934–1947). Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, Ed. Vremea, București.

C. Studii și articole de specialitate

1. Alexandrescu Ion (1996), *Economia României în fața exigențelor germane și sovietice*, în vol. *Istoria în tranziție*, București.
2. Păun Nicolae (1988), *Planul Marshall – veritabilă instituție a construcției europene*, în vol. *Studii istorice. Omagiu Profesorului Mureșanu*, PUC, Cluj-Napoca.
3. Știrban Marcel, Păun Nicolae (1991), *Continuitate și schimbare în structurile instituționale din România în anii 1940–1947*, *Studia historia*, 36, nr. 1–2.

3. APLICAREA PRINCIPIILOR ȘI RELAȚIILOR ECONOMICE SOCIALISTE ÎN ROMÂNIA

ANA MONICA POP

3.1. MĂSURI DE REDRESARE ECONOMICĂ ȘI SCHIMBĂRI INSTITUȚIONALE

Impunerea modelului sovietic asupra evoluției economiei României a avut ca scop integrarea acesteia în blocul sovietic, dar și izolarea economică a țării de Occident. Folosit ca instrument de acțiune politică în interesele sovietice, Partidul Muncitoresc Român – declarat public și constituțional ca forță conducătoare în stat – a atribuit statului și guvernelor care s-au succedat la putere sarcina de a organiza și de a conduce economia, folosind o legislație nouă specifică, precum și toate pârghiile posibile¹.

Economiile comuniste vizau acumularea de resurse, inclusiv mijloace de producție, la centru, ce urmau a fi apoi redistribuite populației pe criterii strict politice, prin planificarea centralizată a tuturor activităților economice. Într-o altă ordine de idei, regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est au avut ca obiectiv reducerea decalajelor economice dintre aceste țări și Vest (țările capitaliste), demers ce se putea realiza prin industrializarea masivă și cu orice sacrificii a țărilor din această zonă².

Așa cum s-a subliniat în capitolul precedent, după instaurarea Guvernului Petru Groza la 6 martie 1945, principalele obiective ale autorităților statale au vizat refacerea economică a țării, prin controlul statului și un rol sporit al acestuia în economie după modelul impus de URSS. După instaurarea acestui guvern, s-a trecut la adoptarea unor măsuri social-economice de primă urgență, impuse de situația dificilă a economiei țării, de sărăcirea populației, la care se adaugă și obligațiile prevăzute în *Convenția de armistițiu* și cele ale trecerii producției pe picior de pace. Toate aceste obligații impuse României au contribuit la încetinirea procesului de redresare economică a țării.

În perioada imediată de după război s-au înființat societățile mixte româno-sovietice – *sovromurile* (ca urmare a semnării, la 8 mai 1945, a *Acordului privind livrările reciproce de mărfuri dintre România și Uniunea Republicilor Sovietice*

¹ Hitchins K. (2013), *România, 1866–1947*, Ed. Humanitas, București, p. 591.

² *Ibidem*, p. 232.

Socialiste, bazate teoretic pe principiul parității aportului de capital român și sovietic) – în ramurile-cheie ale economiei naționale, ca: industria petrolieră, industria minieră, transporturi, sectorul bancar³.

Deși, după declarațiile oficiale, societățile mixte trebuiau să contribuie la refacerea și dezvoltarea economiei, acestea au reprezentat cea mai durabilă și mai rentabilă formă de exploatare a României de către URSS și au creat mari dificultăți economiei românești. Potrivit celor mai avizate păreri din domeniu, investițiile românești în astfel de întreprinderi erau disproporționate față de beneficiile primite și controlul exercitat. N.N. Constantinescu, într-una dintre lucrările sale, explică această stare de lucruri pe seama unor relații economice neechivalente între cele două țări, în dauna României: nu se respecta principiul avantajului reciproc, așa cum se declara în acordul încheiat; partea română, deși deținea majoritatea capitalului real, nu putea soluționa nicio problemă privind orientarea și desfacerea producției, investițiile și amplasarea lor, utilizarea personalului etc. fără acordul părții sovietice, statul român fiind obligat să asigure partenerului sovietic o cotă-parte de beneficii, chiar dacă întreprinderile respective nu obțineau profit⁴.

Printre măsurile legislative adoptate în a doua jumătate a deceniului cinci prin intermediul cărora s-a urmărit controlul economiei românești, amintim adoptarea la 3 mai 1945 a unui pachet de legi format din *Legea privind reglementarea salariilor și înființarea economatelor*; *Legea de reglementare a regimului prețurilor și a circulației mărfurilor*; *Legea pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic*; *Legea pentru aducerea în circulație a mărfurilor* și *Legea pentru înființarea organelor de control cetățenesc*. Câteva luni mai târziu, în iulie 1945, a fost adoptată *Legea ce reglementa circulația produselor agricole*. Potrivit prevederilor legii menționate anterior, Institutul Național al Cooperației avea calitatea de mandatar al statului în vederea achiziționării produselor agricole vegetale de la producătorii agricoli. Totodată, în lumina aceleiași legi, guvernul introducea principiul livrării obligatorii de către producătorii agricoli a unei părți și, mai târziu, a surplusului din următoarele produse agricole: grâu, secară, orz, orzoaică, ovăz, orez, porumb, mei, mazăre, soia, linte, semințe oleaginoase și semințe furajere de orice fel, precum și produsele care depășeau nevoile proprii și de consum gospodăresc⁵. În februarie 1946, Institutul Național al Cooperației obținea și calitatea de împuternicit al statului pentru vânzările de produse de strictă necesitate în mediul sătesc.

Încă din toamna anului 1945, s-au înființat centrele de mașini agricole ale statului, în urma recomandărilor făcute în cadrul Conferinței Naționale a PCR, pentru a sprijini țăranimea muncitoare în a executa la timp principalele lucrări agricole. Astfel, aceste centre au fost dotate cu un număr de 3.130 de tractoare, 1.274 de pluguri de tractor, 686 de locomobile, 1.996 de batoze pentru cereale, 231 de batoze pentru porumb, 35 de combine pentru cereale, 1.032 de secerători-

³ *Ibidem*, p. 216.

⁴ Constantinescu N.N. (coord.) (2000), *Istoria economică a României, 1939–1989*, vol. 2, Ed. Economică, București, p. 95.

⁵ Tismăneanu V., Dobrinu D., Vasile C. (2007), *Raport final*, Ed. Humanitas, București, p. 220.

legători și alte mașini provenite în urma exproprierii moșierilor, cât și cu întregul inventar al Camerelor de Agricultură și cel al instituțiilor anexe⁶.

Programul de redresare și dezvoltare a economiei naționale s-a concentrat și asupra industriei, reabilitarea acesteia fiind considerată o condiție esențială a începerii unei politici susținute de industrializare după modelul sovietic, cu accent pe industria grea și pe electrificarea țării. Pe de altă parte, industrializarea era văzută ca un mijloc fundamental al dezvoltării agriculturii și intensificării acesteia⁷.

Din 19 iunie 1945, industria a început să treacă la producția de pace. Cu aceasta, încep procesul de monopolizare de către stat și conducerea unică și centralizată a vieții economice. În scopul subordonării economiilor est-europene intereselor URSS, la inițiativa Moscovei, au fost semnate cu statele respective mai multe acorduri bilaterale, precum cele din iulie 1947, care au contracarat efectele Planului Marshall, pe care Moscova l-a respins și în numele statelor est-europene. Ca o replică la Planul Marshall, pe 8 ianuarie 1949 a luat ființă Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), având ca membri fondatori URSS, Bulgaria, Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și România, cărora li s-au alăturat Albania în februarie 1949, RDG în septembrie 1950 și Mongolia în iunie 1962. China, Iugoslavia și Coreea de Nord au fost admise ulterior, ca observatori.

Obiectivele principale ale acestui consiliu vizau facilitarea schimburilor de experiență, armonizarea planurilor și organizarea unui sistem de ajutor reciproc privind produsele alimentare, materiile prime și echipamentele tehnologice.

În cadrul ședinței din 27 aprilie 1949, principalele probleme ce urmau a fi abordate în sesiunile CAER din anul în curs au vizat lărgirea schimbului de mărfuri între țările membre ale CAER în intervalul 1949–1950, comerțul cu țările capitaliste, îndeplinirea planurilor și a măsurilor de colaborare economică preconizate, politica de prețuri și clearingul multilateral pentru următorii doi ani⁸. Din perspectivă economică, cu această ocazie, s-a ridicat și problema stabilirii unei metode de calcul al venitului național.

Cu ocazia celei de-a doua sesiuni a CAER, desfășurată în 25-27 august 1949, pe lângă problematicile menționate anterior, s-a hotărât suplimentarea unor livrări de mărfuri între URSS și țările din Consiliu pentru anul 1949, astfel că, între Ungaria și România, aceste livrări erau suplimentate cu 50 mil. ruble (un dolar fiind echivalentul a 5,30 ruble), între Polonia și România cu 32 mil. ruble, între România și URSS cu 64 mil. ruble, iar între România și Cehoslovacia cu 75 mil. ruble. Ca o măsură de redresare a economiei românești, în baza acestor prevederi, exportul românesc în Cehoslovacia avea să crească pentru următoarele categorii: produse petroliere, vite, conserve de carne, pește, fructe, legume, vinuri, iar din Cehoslovacia să importe tablă și arcuri de oțel⁹.

⁶ Alexe E., Topor V.V. (1959), *Crearea și dezvoltarea bazei tehnice materiale a agriculturii socialiste*, în *Economia României între anii 1944–1959*, coord. Moldovan R., Mănescu M., Rachmuth I., Malinschi V., Murgescu C., Părăluță M., Ed. Academiei Române, p. 387.

⁷ Constantinescu N.N. (coord.) (2000), *Istoria economică a României, 1939–1989*, vol. 2, Ed. Economică, București, p. 95.

⁸ Țăranu L. (2007), *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949–1965)*, Ed. Enciclopedică, București, p. 25.

⁹ *Ibidem*, p. 27.

Problema prețurilor și a clearingului multilateral avea să se soluționeze dacă fiecare țară participantă la acordul de clearing avea să țină cont de principiul egalității cu celelalte țări, de prețuri pe bază unică pentru aceleași mărfuri, având în vedere calitatea și cheltuielile de transport, la care se adăugau decontările într-o singură valută.

În 24 noiembrie 1950 a avut loc cea de-a treia sesiune a CAER, unde s-au discutat problematicile largirii schimbului de mărfuri între țările membre în consiliu și măsurile pentru coordonarea comerțului dintre statele CAER și țările capitaliste. Cu ocazia acestei întâlniri de la Moscova, unde delegația României a fost reprezentată de Vasile Luca și Al. Bârlădeanu, s-a constatat că o parte dintre recomandările făcute în cadrul primelor sesiuni au fost transpuse în practică prin încheierea unor acorduri comerciale pe termen lung între URSS, Polonia, România și Cehoslovacia și între Ungaria și Polonia¹⁰. O altă măsură demarată în vederea creșterii economice a țării s-a concretizat prin încheierea unor acorduri referitoare la ajutorul tehnic și credite, pentru a realiza astfel largirea continuă a schimburilor, semnarea unor noi acorduri pe termen lung și schimburi reciproce de cataloage de mărfuri de export.

Historicul Cristian Bențe sublinia faptul că Uniunea Sovietică nu a ajuns să integreze economiile est-europene, nici să le sincronizeze perfect cu propria economie, dar a reușit să le plaseze într-o veritabilă dependență industrială¹¹.

3.2. NAȚIONALIZAREA

La sfârșitul lunii decembrie 1946, Adunarea Deputaților a acceptat și a inaugurat legiferarea prevederilor *Platformei Blocului Partidelor Democratice* (BPD) de pregătire a trecerii României la socialism. Unul dintre principalele puncte ale Platformei a fost etatizarea BNR.

Prin adoptarea *Legii privind etatizarea și reorganizarea BNR la 31 mai 1947*, s-a asigurat controlul statului asupra tuturor instituțiilor bancare și de credit, publice și private, asupra creditului și emisiunii de monedă¹². Prin măsurile luate, Banca Națională a reglementat și creditele acordate din fondurile proprii ale băncilor, prioritate în acordare având cele destinate producției, pe când cele destinate circulației erau limitate la înlăturarea anumitor greutăți. Banca Națională a trecut la impunerea unor reprezentanți ai ei în consiliile de administrație ale băncilor, iar prin *Legea din 15 iulie 1947* și prin normele emise de instituție la 22 iulie 1947, a fost reglementat controlul folosirii creditelor.

¹⁰ *Ibidem*, p. 29.

¹¹ Bențe C. (2009), *Strategii politice și economice ale României în relațiile cu CAER-ul în perioada 1949–1965*, Teză de doctorat, UBB, Cluj-Napoca, p. 47.

¹² *Dezbateri parlamentare*, Ședința din 19 decembrie 1946, *Monitorul oficial*, Partea a III-a, nr. 14, 1 februarie 1947, p. 225.

Pe lângă etatizarea Băncii Naționale, mai multe organisme economice statale care funcționau independent au fost unificate într-un singur minister. Prin *Legea din 5 aprilie 1947*, Ministerul Economiei Naționale, Subsecretariatul Aprovizionării, Comisariatul Prețurilor, Comisariatul pentru Comerț Exterior și Subsecretariatul Industriei de Stat au fost integrate într-un singur minister – Ministerul Industriei și Comerțului¹³.

Acest minister avea ca sarcini principale impunerea și stabilirea de norme și luarea de măsuri în ceea ce privește noile direcții ale programelor de producție, utilizarea și distribuirea mijloacelor de producție, colectarea și folosirea materiilor prime, procesul tehnic de fabricație, repartitia produselor industriale, activități de comerț intern și comerț exterior etc. Prin *Legea adoptată la 24 mai 1947* s-au consolidat oficiile industriale, mari grupări obligatorii de întreprinderi, a căror activitate era supusă controlului noii puteri de stat.

Pe aceeași direcție, în scopul amplificării rolului dirigitor al puterii statale în economie, s-a creat *Comisia ministerială de redresare economică și stabilizare monetară*, iar la 14 iulie 1947 a fost adoptată *Legea privind organizarea controlului economic de stat și pentru controlul utilizării creditelor*. Reglementarea prețurilor și a tarifelor s-a realizat prin intermediul unor măsuri politice și guvernamentale importante, printre care amintim înființarea, în luna mai 1950, a Comitetului pentru Prețuri pe lângă Consiliul de Miniștri, cu scopul reorganizării regimului de stabilire și planificare a prețurilor¹⁴. În realitate, vorbim de un nou sistem de prețuri, care a cunoscut modificări repetate, potrivit noilor direcții de evoluție și de gestionare a economiei țării.

Din perspectiva analizată, anul 1948 este marcat de două momente legislative importante: 1) adoptarea Constituției, la 13 aprilie 1948, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 87 bis din aceeași dată, 2) adoptarea *Legii privind naționalizarea principalelor mijloace de producție la 11 iunie 1948*.

Potrivit noii Constituții, structura social-economică reglementată în conținutul art. 5–15 indica existența a trei categorii de proprietate: mijloacele de producție aparțin sau statului, ca bunuri ale întregului popor, sau organizațiilor cooperatiste sau particularilor, persoane fizice sau juridice (art. 5)¹⁵. În baza art. 6 al Constituției, bogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicații ferate, rutiere, pe apă, poșta, telegraful, telefonul și radioul aparțin „statului ca bunuri comune ale poporului”¹⁶, ce vor constitui baza materială a procesului de dezvoltare economică. În vederea realizării fundamentului juridic al naționalizării principalelor mijloace de producție pe cale constituțională, art. 11 prevedea că, „atunci când interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare care sunt proprietate particulară a

¹³ Mureșan M., Mureșan D. (1998), *Istoria economiei*, Ed. Economică, București, p. 326.

¹⁴ Constantinescu N.N. (coord.) (2000), *Istoria economică a României, 1939–1989*, vol. 2, Ed. Economică, București, p. 109.

¹⁵ Alexandrescu I., Bulei I., Mamina I., Scurtu I. (2000), *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia, București, p. 24.

¹⁶ *Ibidem*.

persoanelor fizice sau juridice pot deveni proprietatea statului, adică bun al poporului, în condițiile prevăzute de lege”¹⁷. Prin prevederile art. 12, munca era proclamată datoria fiecărui cetățean și, implicit, factorul de bază al vieții economice. Comerțul intern și extern a fost reglementat și controlat de stat, fiind exercitat de întreprinderile comerciale de stat, particulare și cooperative, conform prevederilor art. 14. Din perspectiva vieții social-economice a României, art. 15 introducea principiul îndrumării și planificării economiei naționale în vederea dezvoltării puterii economice a țării, a asigurării bunăstării poporului și a garantării independenței naționale.

În scopul realizării obiectivului economic fundamental, acela al naționalizării, s-au constituit Comisia Superioară de Naționalizare, Comisiile Județene de Naționalizare și colective pentru fiecare întreprindere, care și-au desfășurat activitatea ca organe ale Consiliului Superior Economic, în fruntea căruia se afla liderul partidului, în persoana lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Toate aceste comisii aveau să exercite un control complet asupra dezvoltării tuturor ramurilor economiei naționale¹⁸.

Documentele și acțiunile pregătitoare privind naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi au fost aprobate la Plenara CC al PMR din 9–11 iunie 1948. Legea naționalizării a fost publicată în *Monitorul oficial* nr.133 bis/11 iunie 1948 și avea ca obiectiv, potrivit art. 1 din capitolul 1, „naționalizarea tuturor bogățiilor subsolului care nu se găseau în proprietatea statului la data intrării în vigoare a Constituției Republicii Populare Române, precum și întreprinderile individuale, societățile de orice fel și asociațiunile particulare industriale, bancare, de asigurări, miniere, de transporturi și telecomunicații”, toate conducând înspre o mai bună coordonare a activităților economice după planurile generale ce vor fi stabilite¹⁹.

Atât naționalizarea din 11 iunie 1948, cât și cele care au urmat au avut ca bază juridică Constituția țării din anul 1948, însă, în opinia unor specialiști în domeniu, dacă din această perspectivă actul naționalizării a avut un cadru legal de implementare, nedespăgubirea proprietarilor sub diferite pretexte și motive a conferit acțiunii un caracter de confiscare²⁰.

Legea naționalizării excepta întreprinderile aflate în proprietatea statelor străine care făceau parte din Organizația Națiunilor Unite și care au dobândit aceste bunuri în urma aplicării Tratatului de pace. Se cunoaște faptul că o parte relevantă din patrimoniul economic naționalizat aparținea unor cetățeni străini sau societăți cu capital străin, România având importante plasamente în economia sa. După anul 1965, proprietarii acestor plasamente au fost despăgubiți în cadrul unor reglementări speciale, în urma unor tratative dintre statul român și statele străine.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Tismăneanu V. (2005), *Stalinism pentru eternitate*, Ed. Polirom, Iași, p. 146.

¹⁹ <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/46>, 16 septembrie 2017, ora 13:04; [http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-119-1948-\(46\).html](http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-119-1948-(46).html), 30 ianuarie 2018, ora 10:52; Avram C. (coord.) (2002), *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în fața istoriei*, Ed. MJM, Craiova, p. 30–31.

²⁰ Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 119.

Procesul de etatizare s-a desfășurat având la bază principalele prevederi ale legii naționalizării, dar și ale altor acte normative care au vizat celelalte bunuri, printre care menționăm aici *Decretul nr. 197 din august 1948*, prin intermediul căruia au fost lichidate celelalte instituții bancare și de credit particulare, necuprinse în *Legea din 11 iunie 1948*. În data de 9 septembrie a aceluiași an au fost naționalizate nouă linii de cale ferată ale unor societăți particulare din Banat și Transilvania. Câteva luni mai târziu, ca urmare a *Legii emise în 3 noiembrie 1948*, au fost trecute din proprietatea privată în proprietatea statului spitalele, policlinicile, casele de sănătate etc., împreună cu unitățile anexe – laboratoarele, farmaciile și alte servicii. Prin același decret s-au trecut în proprietatea statului casele de filme, cinematografele etc. În lumina datelor statistice regăsite, au fost etatizate un număr de 94 de spitale, 409 cinematografe, 37 de case de filme și 9 laboratoare de filme²¹.

În prima parte a anului 1949 au fost naționalizate suprafețele de 50 ha și întregul inventar al celor 6.258 de exploatații agricole lăsate, prin reforma agrară din 1945, foștilor mari proprietari funciari. La 20 aprilie 1950 au fost etatizate imobilele urbane și rurale ale persoanelor care au fost supuse exproprierii prin *Legea din 11 iunie 1948*, precum și imobilele destinate închirierii: hoteluri etc. Prin *Decretul din 2 aprilie 1949* au fost etatizate farmaciile din localitățile urbane, iar în mai 1953, toate farmaciile rămase după aplicarea decretului din 1949²².

La 1 iunie 1948 a fost înființată Comisia de Stat a Planificării și au fost reorganizate ministerele economice pe principalele ramuri de producție. Prin *Legea naționalizării din 11 iunie 1948*, au fost naționalizate 8.894 de întreprinderi industriale, din care 3.560 de interes local. Astfel, având în vedere datele centralizate și consemnate ulterior în recensământul industriei din 31 octombrie 1948, ponderea sectorului de stat (format din întreprinderi de subordonare centrală și din cele de interes local), calculată după numărul de salariați, era în industrie de 76%; în transporturi și comunicații de 98%; în comerț și credit de 42%²³.

3.3. REFORMELE AGRARE ȘI COLECTIVIZAREA AGRICULTURII

Procesul de reformă a agriculturii poate fi împărțit în două etape: prima, cuprinsă între anii 1945 și 1948, când se realizează o serie de măsuri privind reforma agrară; a doua etapă, după 1948, caracterizată prin măsurile de colectivizare a agriculturii prin care au avut loc anularea deciziilor de parcelare excesivă a pământului și a proprietății țărănești, respectiv concentrarea pământului, animalelor și uneltelor agricole în cadrul colectivelor.

²¹ Jivan A., Pațac F. (2004), *Istoria economică a României*, Ed. Mirton, Timișoara, p. 102.

²² Constantinescu N.N., *op. cit.*, p. 120.

²³ Mureșan M., Mureșan D., *op. cit.*, p. 325.

La nivelul țărilor din estul Europei (Polonia, Bulgaria, România), majoritatea exploatărilor țărănești nu depășeau 5 hectare în anul 1948. În fața acestei situații, mulți proprietari încercau să cumpere sau să închirieze pământuri, ceea ce a determinat autoritățile comuniste să grăbească procesul de colectivizare. În această parte a Europei, țăranii aveau trei tipuri mari de cooperative: în cazul primului tip, pământul era folosit în comun, fiind exceptate vitele, iar remunerația era proporțională cu suprafața deținută; cel de-al doilea tip avea în plus folosirea în comun a vitelor; iar ultimul era inspirat din colhozul sovietic, unde erau aduse în comun uneltele agricole, terenurile și vitele, iar membrii erau plătiți în funcție de munca depusă. În cazul tuturor tipurilor, familiile au fost autorizate să păstreze o mică suprafață de pământ.

În particular, în România, transformarea socialistă a agriculturii a însemnat dezvoltarea gospodăriilor agricole de stat, crearea și dezvoltarea stațiunilor de mașini și tractoare care aveau să asigure mecanizarea lucrărilor agricole și crearea cooperativelor agricole de producție, care îi uneau pe țăranii muncitori în gospodării colective. Atragerea țăranilor în *gospodăriile agricole colective* (GAC) prin persuasiune și acordarea unor beneficii membrilor înscrși (reduceri de taxe și reduceri de cote) face parte din prima fază a procesului de colectivizare (1949–1953)²⁴.

Analizată în context european, radicalizarea colectivizării s-a explicat prin luarea de poziție a Cominformului în 1948, la sugestiile lui Stalin. Acesta își dorea o colectivizare rapidă, care să faciliteze integrarea noilor democrații populare în sistemul sovietic.

În câteva lucrări de specialitate, istoricii Sanda Borșa și Mihai Croitor sintetizează preliminarile colectivizării forțate, dar și întreaga paletă a dezbatărilor ce au avut loc pe marginea proiectelor de reformă agrară, implicit legislația începuturilor administrative ale colectivizării (1946–1948)²⁵ până la impunerea structurilor colectiviste în lumea satului, analizând în cele mai mici detalii mecanismele legislative ale subordonării lumii rurale prin care s-a dorit colectivizarea forțată din România în anii 1949–1962²⁶.

111 legi, decrete, decizii, hotărâri, regulamente, instrucțiuni și extrase privind colectivizarea agriculturii în România în intervalul 1945–1962 sunt inventariate în lucrarea semnată de Gheorghe Iancu, Virgiliu Țărău și Ottmar Trașcă²⁷.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, problema agrară a reprezentat un domeniu aparte pentru puterea politică din România, deoarece peste 75% din populația țării aparținea lumii rurale, o importantă forță socială, puternic înrădăcinată în tradiții și atașată de pământ.

²⁴ Hitchins K. (2015), *Scurtă istorie a României*, Ed. Polirom, Iași, p. 270.

²⁵ Borșa S., Croitor M. (2009), *Colectivizarea agriculturii în România: mecanismele legislative ale subordonării lumii rurale (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 11–36.

²⁶ Borșa S. (2012), *Colectivizarea agriculturii în fosta regiune administrativă Cluj (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 15–103; Borșa S. (2013), *Between propaganda and repression: the collectivization of the romanian agriculture and the metamorphoses of the rural world (1949–1962)*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.

²⁷ Iancu Gh., Țărău V., Trașcă O. (2000), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative 1945–1962*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

O primă măsură legislativă demarată de Guvernul dr. Petru Groza s-a centrat asupra *Decretului-lege nr. 187 pentru realizarea reformei agrare*, publicat în data de 22 martie 1945. Printre cele mai importante prevederi, amintim exproprierea a peste 1.468.000 ha, reprezentând practic a noua parte din suprafața agricolă a țării, proprietatea maxim admisă fiind de 50 ha²⁸.

Începuturile presiunilor administrative pentru colectivizare au fost reglementările privind introducerea sistemului colectărilor din anul 1946, ce reprezintă prima acțiune prin care noul guvern își extindea influența și asupra hranei²⁹, situație argumentată pe fondul sărăcirii populației în urma celei de a doua conflagrații mondiale, a secetei puternice ce a cuprins România în anii 1946–1947 și a reparațiilor de război semnificative. *Legea nr. 68 din 16 februarie 1946*, prin art. 1, reglementa colectarea de produse agricole vegetale și animale și distribuirea de produse industriale și alimentare în comunele rurale, urmând să se realizeze în fiecare județ una sau mai multe unități de colectare și distribuire aflate sub îndrumarea și controlul Oficiului Economic Județean. Unitățile de colectare și distribuire, în lumina art. 2 al legii, au fost: Institutul Național al Cooperăției prin unitățile cooperative; cooperative locale; comercianți de specialitate constituiți în asociații; armata română, prin intermediul centrelor de exploatare teritorială, ce primeau mandate de colectare pentru produsele agricole și de distribuire a produselor industriale și alimentare din partea Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile³⁰.

În anul 1946 a fost înființată o nouă instituție, Regia Exploatărilor Agricole, Zootehnice, Industriale și de Mașini Agricole (REAZIM), având ca activitate principală exploatarea pământurilor expropriate ce au intrat ulterior în proprietatea statului, punând bazele *gospodăriilor agricole de stat*. Acest demers legislativ din domeniul colectărilor a fost însoțit și de alte măsuri prin intermediul cărora statul și-a consolidat influența în sectorul agricol. În acest context, amintim *Legea nr. 203 din 23 iunie 1947 privind reglementarea circulației și stabilirea regimului juridic al imobilelor agricole*. Aplicarea articolelor legii a condus la oprirea fărâmițării gospodăriilor țărănești create sau care și-au mărit suprafața în urma reformei agrare din 1945³¹.

Un alt act legislativ important este reprezentat de *Legea nr. 251 din 12 iulie 1947 privind regimul circulației produselor agricole*. În baza primului articol al legii, producătorii agricoli puteau să dispună liber de produsele lor, cu excepția cotelor impuse de autorități, care trebuiau vândute statului în mod obligatoriu la prețurile impuse. Ministerul Industriei și Comerțului împreună cu Ministerul Agriculturii și Domeniilor stabileau prin decizie felul și cantitatea de produse agricole, prețul, locul, timpul și condițiile în care erau evaluate și plătite cotele obligatorii de produse, prevedere stipulată în art. 2 al legii³².

²⁸ Murgescu C., *Reforma agrară din 1945*, Ed. Academiei Române, București, 1956, p. 164.

²⁹ Borșa S., Croitor M., *op. cit.*, p. 28.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 30.

³² Iancu Gh., Țărău V., Trașcă O., *op. cit.*, p. 17; Borșa S. (2012), *Colectivizarea agriculturii în fosta regiune administrativă Cluj (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 23.

Intervenția brutală a statului în viața economică din mediul rural a fost motivată de Gheorghiu-Dej prin cei doi ani de secetă, „ani în care producția de alimente a fost așa de redusă încât guvernul s-a văzut nevoit să ia măsuri pentru a împiedica risipa, să introducă raționarea consumului de produse alimentare și să asigure, prin colectarea unor cote obligatorii, aprovizionarea țării”³³.

Din perspectivă legislativă, *Decretul nr. 13 din aprilie 1948 privind organizarea Ministerului Agriculturii* prevedea ca atribuții instituționale: realizarea politicii agricole a guvernului, întocmirea și ducerea la îndeplinire a planurilor de producție agricolă, controlul circulației bunurilor agricole, dotarea agriculturii cu mașini, unelte, semințe, organizarea exploatațiilor agricole de stat, prevenirea și combaterea dăunătorilor, omologarea mașinilor și uneltelor. La nivel instituțional, prin *Decretul nr. 112 din iunie 1948* a luat ființă *Comisia de Stat pentru Colectarea Cerealelor*, care avea ca sarcină organizarea și conducerea acțiunilor de colectare, depozitarea și transportarea cerealelor rezultate din predarea cotelor.

Prevederi importante în ceea ce privește sistemul de impunere a cotelor a fost introdus prin *Decretul nr. 121 din iulie 1948*, care stabilea cantitățile obligatorii impuse de stat și care se calculau în funcție de suprafața totală a exploatării și de producția medie la hectar pe fiecare regiune geografică. În opinia unor specialiști în domeniu, acest nou sistem de impunere a cotelor a constituit un moment de cotitură, care s-a extins până la declanșarea colectivizării și care s-a caracterizat printr-o criză de produse alimentare întâlnită mai ales în mediul urban și prin necesitatea stringentă a colectării produselor agricole. Regimul comunist a fost nevoit să recunoască criza aprovizionării cu alimente a populației de la oraș și necesitatea absolută a colectării produselor agricole³⁴. Prin *Decizia ministerială nr. 308* referitoare la cantitățile și prețul produselor ce urmau să fie predate statului, se precizau categoriile de produse supuse colectării, și anume: orz, orzoaică, ovăz, grâu și secară, țăranii având posibilitatea de a vinde liber mazărea, linte și fasolea din recolta obținută în vara anului 1948.

Întreaga paletă a acestor acte legislative (legi, decrete, decizii, hotărâri, dispoziții etc.) a avut ca scop fixarea cadrului legislativ menit să impună demararea procesului de transformare socialistă a agriculturii și a contribuit la exercitarea unor puternice presiuni legale pentru determinarea țăranilor din România să accepte trecerea la colectivizare. Politica agricolă comunistă, reglementată prin *Legea nr. 1 din 1 ianuarie 1949*, avea ca obiectiv major: „pregătirea și realizarea măsurilor care să asigure îndrumarea acestui sector spre socialism, în special prin înzestrarea agriculturii, prin întărirea fermelor de stat și a stațiunilor de mașini și tractoare, precum și prin dezvoltarea diferitelor tipuri de cooperative”³⁵.

La Plenara CC al PCR din 3-5 martie 1949 s-a adoptat rezoluția privind transformarea socialistă a agriculturii, prin înființarea cooperativelor agricole de producție (CAP) și a gospodăriilor agricole de stat (GAS sau gostaturi). În fond, acestea au fost mai mult schimbări de denumiri, în scopul de a le da o culoare

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 25.

³⁵ *Monitorul oficial*, nr. 1 din 1 ianuarie 1949, p. 4A.

națională. Procesul a continuat prin depozitarea totală a țăranilor de pământ și de inventarul agricol și prin exercitarea unor presiuni asupra țăranilor pentru înscrierea în CAP-uri. Sectorul socialist din agricultură era reprezentat de GAS-uri, a căror suprafață se ridica la peste 500.000 hectare și care aveau rolul, în opinia Sandei Borșa, de a „ridica nivelul agriculturii din punct de vedere tehnic și agronomic, de a aproviziona piața cu produse agricole și materii prime pentru industrie, de a ajuta țăranimea să cultive bine pământul și de a servi ca exemplu de superioritate a cultivării pământului pe suprafețe mari”³⁶.

Din perspectiva schimbărilor instituționale, așa cum remarca Mihai Croitor, dezagregarea satelor românești a însemnat înregimentarea țăranimii în diferite structuri agricole cooperatiste: gospodării agricole colective, întovărășiri, cooperative agricole de producție. În realitate, crearea unor asemenea structuri a însemnat începutul sfârșitului gospodăriilor individuale din mediul rural, deoarece înscrierea în gospodăria agricolă colectivă (GAC), ce reprezenta forma superioară de organizare a agriculturii socialiste, îl obliga pe țăran să-și predea tot pământul, precum și tot inventarul agricol viu și mort deținut³⁷.

Începând din anul 1949, având în vedere toate actele legislative emise de autoritățile statale comuniste, problemele producției agricole au căpătat un profund caracter politic din cauza faptului că țăranimea nu mai muncea pământul pentru a-și asigura cele necesare vieții cotidiene, ci întregul efort se concentra pentru susținerea regimului comunist. În acest context, la 6 aprilie 1949 a fost introdus regimul supravegherii muncilor agricole, iar la 30 aprilie 1949 a fost emis *Decretul nr. 183 privind sancționarea infracțiunilor economice*. La 14 iulie 1949, *Legea nr. 18* reglementa plata impozitului agricol de către: a) gospodăriile individuale și b) gospodăriile colective. S-au impozitat toate veniturile anuale agricole și neagricole realizate în mediul rural de o gospodărie agricolă³⁸.

Dacă în iulie 1949 produsele agricole supuse cotelor obligatorii erau grâul, secara, orzul și ovăzul, în anul următor asistăm la o extindere a sistemului de colectare și asupra altor categorii de cereale (porumb), oleaginoase (floarea-soarelui), leguminoase (mazăre, fasole, linte), legume (cartofi, ceapă), furaje (fân natural, fân cultivat), semințe de plante furajere (lucernă, trifoi, borceag, iarbă de Sudan), situație ce a împovărat populația țării la cote extreme.

Analizând procesul de colectivizare, am identificat trei etape de desfășurare, fiecare dintre acestea prezentând caracteristici specifice. Prima etapă de colectivizare a agriculturii corespunde segmentului cronologic cuprins între anii 1949 și 1953; în cea de-a doua perioadă, cuprinsă între anii 1953 și 1956, ritmul colectivizării a încetinit, iar în ultima etapă s-a realizat „un nou curs” al procesului de colectivizare, corespunzător anilor 1957-1962, cunoscută și sub denumirea de „colectivizare prin represiune”.

³⁶ Borșa S., *op. cit.*, p. 30.

³⁷ Croitor M. (2011), *Regimul comunist și „transformarea” lumii rurale (1949–1962)*, Transilvania, anul XL, nr. 2, Sibiu, p. 65.

³⁸ Iancu Gh., Țărău V., Trașcă O., *op. cit.*, p. 22.

Alte schimbări instituționale au fost instituite prin *Legea nr. 18 din iulie 1949 asupra impozitului agricol* care, în opinia autorităților, trebuia să contribuie la pregătirea acțiunilor pentru construirea socialismului la sate³⁹. *Decretul nr. 306 din iulie 1949* reglementa colectarea cerealelor datorate statului, potrivit instrucțiunilor stabilite de către Consiliul de Miniștri, pe baza propunerilor făcute de către Comisia de Stat pentru Colectări. Cotele erau progresive și variau în funcție de suprafața totală a terenului arabil deținut de o gospodărie și de producția medie la hectar a regiunii. Producătorii agricoli erau obligați să predea statului la preț oficial o parte din „prisosul recoltei lor de cereale”, în scopul asigurării hranei populației muncitoare din mediul urban și din celelalte regiuni care nu dispuneau de surse proprii de aprovizionare⁴⁰.

Pe plan instituțional, constituirea gospodăriilor colective a condus, prin *Decretul nr. 8 din 1950*, la crearea Direcției Administrative a Gospodăriilor Agricole Colective în cadrul Ministerului Agriculturii. Prin *Decretul nr. 57 din februarie 1950*, s-a constituit Comitetul de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole (CSCPA), care avea ca atribuții stabilirea standardelor produselor agricole, a prețurilor și a cheltuielilor de colectare.

Procesul de impunere a regimului socialist în mediul rural a cunoscut o intensificare în intervalul 1950–1952, care se caracterizează, din perspectiva care ne interesează în mod direct, printr-un corpus legislativ extrem de bogat, menit să susțină regimul în problema colectivizării și să soluționeze problemele cauzate de consolidarea structurilor de tip colectivizat, impunerea și dezvoltarea mecanismului planificării și supravegherii agriculturii și constrângerile la care a fost supusă lumea satului în vederea transformării socialiste a agriculturii⁴¹.

În 25 ianuarie 1950 a fost aprobată *Hotărârea nr. 71*, prin care a fost stabilit regimul circulației unor produse agricole, astfel că producătorii agricoli erau autorizați să-și vândă disponibilul de grâu, secară, făină de secară, porumb, mălai, orz, ovăz, floarea-soarelui, cartofi, după ce își predau cotele obligatorii⁴².

Legislația reglementa predarea cotelor pentru lapte, carne și lână. Prin *HCM nr. 367 din 7 aprilie 1950*, crescătorii de oi erau obligați să predea statului cota obligatorie de lână pentru a „aproviziona cu materie primă industria socialistă producătoare de îmbrăcăminte”. Începând din anul 1951, prin *Decretul nr. 8 din 13 ianuarie*, s-a stabilit predarea cotelor de lapte pentru gospodăriile individuale în funcție de categoria de fertilitate a raionului în care era situată gospodăria, suprafața cultivabilă și numărul de vaci pe care le deținea țăranul. Art. 2, alin. 2 din decretul menționat anterior stipula faptul că urmau să fie impuse la cote obligatorii și gospodăriile individuale de la opt hectare în sus, chiar dacă nu au vite de lapte.

Prin *Decretul nr. 112 din 19 iulie 1951*, regimul comunist introducea noi norme cu privire la vânzarea produselor agricole care puteau fi comercializate „fără nicio restricție, la prețurile ce se formau pe piață”, în cazul produselor agricole disponibile (cereale, legume, fructe, vite, carne, piei, lână, lapte etc.), iar în cazul

³⁹ Borșa S., *op. cit.*, p. 30.

⁴⁰ Iancu Gh., Țărău V., Trașcă O., *op. cit.*, p. 23.

⁴¹ Borșa S., *op. cit.*, p. 40.

⁴² Iancu Gh., Țărău V., Trașcă O., *op. cit.*, p. 25.

produselor supuse cotelor, vânzarea acestora putea avea loc doar după predarea cotelor impuse.

În urma *HCM nr. 99 din 25 ianuarie 1952*, s-a aprobat Statutul-model al întovărășirilor agricole, considerate ca o treaptă inițială de intrare în CAP. În baza art. 12 al hotărârii, din această structură socialistă puteau face parte țăranii săraci și mijlocași, fiind exceptați chiaburii și speculanții. Aplicarea acestei hotărâri a condus la înființarea în cursul anului 1952 a unui număr de 1.834 de întovărășiri cu 84.000 de familii, autoritățile considerând un real succes, comparativ cu perioada anilor 1949–1951, când au fost înființate doar 56 de colective cu 4.000 de familii⁴³.

Prin *HCM nr. 351 din martie 1952*, care revine asupra *HCM nr. 379 din 1951*, categoriile de produse supuse colectării: cereale, oleaginoase, leguminoase, legume, furaje, semințe de plante furajere rămân neschimbate și, implicit, normele de stabilire a cotelor. Schimbarea apare în ceea ce privește surplusul de produse după predarea cotelor impuse, care putea fi comercializat fără nicio restricție după ce se făcea dovada predării cotelor obligatorii⁴⁴.

La 27 septembrie 1952 a fost adoptată o nouă Constituție a Republicii Populare Române, care împărțea economia națională în trei formațiuni social-economice, după cum urmează: formațiunea socialistă, mica producție de mărfuri și formațiunea particular-capitalistă (art. 5), iar prin conținutul art. 11 se aduceau clarificări privind legalizarea politicii de „îngrădire și eliminare a elementelor capitaliste”, reprezentate de „gospodăriile chiaburești, întreprinderile comerciale particulare, micile întreprinderi nenaționalizate, bazate pe exploatarea muncii salariate”⁴⁵.

Din perspectivă legislativă, intervalul 1953–1955 cunoaște o stagnare a emiterii hotărârilor „legale” uzitate de regim, o reorientare a acestuia înspre creșterea producției agricole și o oarecare schimbare a politicii față de țăranime și de nevoile populației. Principala explicație constă în dispariția fizică a lui Stalin și mai ales criza alimentară și scăderea nivelului de trai la un grad greu de suportat de întreaga populație, nu numai de cea de la sate. Nemulțumirea generală putea oricând să conducă la tulburări sociale, cum au fost revoltele țăranimii din anii 1949 și 1950 din județele Brașov, Arad, Sălaj, Botoșani, Dorohoi, Suceava, Rădăuți și alte zone ale țării. Speriate de amploarea răscوالelor, în special a celor din Bihor, Arad și Rădăuți, autoritățile comuniste au intervenit fără milă, deschizând focul împotriva țăranilor revoltați, înregistrându-se numeroase victime, prin execuții sumare (16 în județul Bihor și 12 în județul Arad)⁴⁶. Alte sute de persoane au fost arestate, judecate și condamnate de tribunalele militare la pedepse grele.

În cadrul Plenarei CC al PMR din 19 și 20 august 1953, s-a recunoscut situația dificilă a majorității gospodăriilor rurale, prin faptul că „în domeniul relațiilor

⁴³ Făgărășan G., *România în perioada de trecere de la capitalism la socialism și făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate 1948-1989: progres sau regres?*, Napoca Star, Cluj-Napoca, p. 94-95.

⁴⁴ Borșa S., Croitor M., *op. cit.*, p. 69.

⁴⁵ Borșa S., *op. cit.*, p. 58.

⁴⁶ Tismăneanu V., Dobrinu D., Vasile C., *op. cit.*, p. 249.

economice cu țărănimea s-au săvârșit o serie de greșeli, mai ales în ceea ce privește felul cum s-au stabilit cotele de colectare și unele dintre prețurile agricole (la contractări, la achiziții)”, care au produs greutăți mari de aprovizionare atât a industriei ușoare și alimentare, cât și a populației⁴⁷.

Din perimetrul aplicării noilor reglementări legislative care modificau strategia de politică agrară a regimului comunist, amintim *HCM nr. 3614 din 28 octombrie 1953*, prin intermediul căreia se încerca stimularea interesului țăranilor pentru creșterea animalelor în sistemul de contractare prin plăți. În sprijinul acestei hotărâri, a fost emis *Decretul nr. 505 din 8 decembrie 1953*, prin care se urmărea creșterea numărului de țărani înscriși în *CAP-uri* și în *întovărășirii agricole*, prin acordarea unor facilități, cum sunt, de exemplu, scutirea de la plata impozitului pe venit în anul înființării acestor organizații.

O altă reglementare legislativă a fost *Legea nr. 6 din ianuarie 1954*, care prevedea măsurile pentru dezvoltarea zootehniei, în scopul îmbunătățirii aprovizionării populației cu produse animale și a industriei cu materii prime. Aplicarea prevederilor legii menționate a avut ca efect creșterea efectivului de animale și a productivității acestora, precum și creșterea producției de furaje necesare sectorului zootehnic și a gradului de mecanizare al acestuia⁴⁸.

La 10 decembrie 1954, prin *Decretul nr. 455*, s-au înființat Banca Agricolă și Cooperativele de Credit și Economii, care aveau ca scop „finanțarea investițiilor în sectorul agricol de stat, finanțarea și creditarea întreprinderilor din sectorul agriculturii socialiste, creditarea gospodăriilor agricole colective, a întovărășirilor agricole, a asociațiilor țăranilor muncitori pentru cultivarea plantelor tehnice și creșterea animalelor, acordarea de avansuri pentru contractări de produse agricole și de credite gospodăriilor țărănești individuale, precum și creditarea și păstrarea disponibilităților cooperativelor de credit și economie”⁴⁹.

În cadrul Plenarei CC al PMR din 27–29 decembrie 1956, Gheorghe Gheorghiu-Dej sublinia că sistemul cotelor obligatorii a îngreunat în ultimii ani dezvoltarea agriculturii, deoarece aceste cote coroborate cu prețurile de colectare s-au dovedit a fi un factor de descurajare a interesului țăranilor pentru sporirea producției agricole. La propunerea liderului partidului, începând din 1 ianuarie 1957, prin *Decretul nr. 728 din 1956*, a fost desființat sistemul cotelor obligatorii pentru *CAP-uri* și gospodăriile țărănești la următoarele categorii de produse vegetale: grâu, secară, porumb, floarea-soarelui, cartofi, fân, laptele de vacă și oaie etc. În opinia mai multor specialiști, această schimbare a reprezentat un armistițiu, și nu o pace reală în lupta implementării regimului socialist în lumea rurală.

Începând cu anul 1957, procesul de colectivizare a cunoscut o creștere accentuată, generată de reorientarea interesului regimului, prin relaxarea măsurilor de colectare a cotelor la anumite produse. Pe această direcție se plasează *HCM nr. 5 din 4 ianuarie 1947*, prin intermediul căreia au fost prevăzute anumite îmbunătățiri ale colectării de carne și lână. *HCM nr. 59 din*

⁴⁷ *Ibidem*, p. 63.

⁴⁸ Borșa S., Croitor M., *op. cit.*, p. 88.

⁴⁹ Borșa S., *op. cit.*, p. 73.

februarie 1958 deschidea regimul scutirilor privind impozitele agricole, cu respectarea anumitor condiții reglementate juridic și acordarea de bonusuri pentru cantitățile de fructe și legume obținute și livrate la export.

Pe plan instituțional, odată cu renunțarea la sistemul cotelor obligatorii pentru produsele agricole, s-a trecut la desființarea Ministerului Colectărilor și la înființarea *Comitetului de Stat pentru Valorificarea Produselor Agricole* (CSVPA), ca organ al Consiliului de Miniștri⁵⁰. Noua instituție coordona realizarea planului de achiziții și contractările de cereale, furaje, leguminoase boabe și oleaginoase, implicit și pe cel al livrărilor de produse de către gospodăriile agricole de stat, al plăților în natură a serviciilor SMT și al predării uimurilor.

Prin *HCM nr. 59 din februarie 1958* se prevedea ca producătorii care încheiau anumite contracte pentru cultivarea și livrarea de legume, fructe, semințe de legume, cartofi timpurii să beneficieze de împrumuturi obținute prin Banca Agricolă, de anumite facilități pentru procurarea materialelor, îngrășămintelor chimice și semințelor necesare asigurării producției contractate și de o reducere a impozitelor agricole pentru suprafețele stabilite în contract cu până la 25% la cele încheiate pe un an și cu până la 40% la contractele pentru mai mulți ani. În realitate, aceste măsuri aveau ca scop satisfacerea intereselor statului pentru aprovizionarea cu produse a marilor orașe și creșterea exporturilor.

Diferite documente ale instituțiilor centrale de stat și ale PMR din anii 1959–1961 conțin măsuri și rapoarte privind accelerarea procesului de colectivizare a agriculturii în vederea încheierii acestuia până în anul 1962. Pentru realizarea acestui obiectiv, adeseori s-a recurs la metode de presiune economică și psihologică, dar și la metode represive împotriva fruntașilor satelor (chiaburilor) și a țăranilor mijlocași care refuzau să intre în CAP. Zecilor de mii de țărani (bărbați și femei) care au declarat public acest refuz li s-au înscenat procese penale pentru tulburarea ordinii publice, au fost condamnați la închisoare, au fost amenințați chiar și cu exmatricularea copiilor din școli etc. Mii de țărani au ajuns în închisori fără a fi fost judecați, iar alte zeci de mii au fost deportați în Bărăgan sau la Canalul Dunăre-Marea Neagră, fără a li se asigura condițiile minime de existență. Asemenea metode de presiune și represii nu au întârziat să dea roade. În cadrul Congresului al III-lea al PMR, desfășurat în perioada 20–25 iunie 1960, Gheorghiu-Dej afirma că numărul familiilor țărănești cuprinse în sectorul socialist s-a mărit de la 382.000 în 1955 la 2.920.000 în 1960, reprezentând 81% din totalul gospodăriilor țărănești, rămânând în afara acestui sector doar 680.000 de familii⁵¹.

La Plenara CC al PMR din 30 noiembrie–5 decembrie din 1961, Gheorghiu-Dej recunoștea public abuzurile ce au însoțit procesul colectivizării agriculturii, fără însă a și le asuma, fapte ce au fost asociate încălcării liniei politice și a hotărârilor partidului de către Ana Pauker și Teohari Georgescu.

În data de 27 aprilie 1962, la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale, s-a prezentat raportul cu privire la încheierea colectivizării și reorganizarea conducerii agriculturii, care anunța finalizarea acestui proces. Raportul prezenta bilanțul

⁵⁰ *Ibidem*, p. 89.

⁵¹ *Ibidem*, p. 99.

perioadei 1949–1962, cu următoarele date statistice: peste 6.500 de CAP-uri, care reunau peste 3,1 mil. de familii și dețineau o suprafață totală de peste 8,8 mil. hectare. La finalul celor 13 ani de la debutul procesului de colectivizare, sectorul socialist deținea 96% din suprafața arabilă a țării și 93,4% din suprafața agricolă.

Bilanțul privind triumful socialismului în agricultura românească din 1962 și din anii care au urmat cuprinde deopotrivă și referiri la înființarea unor noi instituții coordonatoare, la investiții în mecanizarea agriculturii și în ample lucrări de irigații și de amenajări teritoriale, la utilizarea îngrășămintelor chimice și la sporurile de producție agricolă. Pe această linie, odată cu încheierea cooperativizării după anul 1962, investițiile în agricultură s-au concretizat prin achiziționarea unui număr de 107.290 de tractoare agricole fizice, pentru ca în 1980 numărul lor să ajungă la un efectiv de 146.592 de bucăți, iar la sfârșitul regimului comunist, în 1989, datele statistice oficiale au centralizat un număr de 151.745 de astfel de utilaje. Aceste investiții sunt valabile și în cazul combinelor autopropulsate pentru recoltat cereale păioase și a combinelor autopropulsate pentru recoltat porumb⁵². Creșterea numărului de tractoare și a celorlalte mașini de recoltat cereale până la finele lui 1989 a contribuit la îmbunătățirea gradului de mecanizare a lucrărilor agricole.

După anul 1970, alte investiții în agricultură au fost alocate pentru realizarea unor lucrări de irigații. În 1989, suprafața totală amenajată pentru irigat era de 3.108,7 mii ha, din care 2.907,9 mii ha suprafață arabilă.

Ceea ce documentele oficiale nu menționează este faptul că, prin politica de prețuri, agricultura a contribuit din plin la dezvoltarea industriei. Astfel, ca rezultat al procesului de industrializare, implicit și al modernizării și dezvoltării intensive a agriculturii, populația ocupată în industrie o va depăși pe cea ocupată în producția agricolă⁵³. Punctând pe scurt, din analiza evoluției raportului dintre dotările tehnice și productivitatea muncii în agricultură, în perioada 1951–1985 se poate observa că valoarea producției globale agricole a crescut de 4 ori, iar cea a fondurilor fixe de 7 ori, indicele de creștere a producției globale agricole în raport cu cel al creșterii fondurilor fixe fiind de 0,59/1⁵⁴. În raportul lui Gh. Gheorghiu-Dej prezentat în cadrul ședinței plenare a CC al PMR, se arăta că „partidul și guvernul au orientat spre agricultură însemnate investiții pentru crearea unei puternice baze tehnico-industriale”, iar investițiile alocate dezvoltării agriculturii au reprezentat în perioada 1956–1959 suma de 8,7 mld. lei, din care 3,6 mld. pentru utilaje și agregate agricole, aproape 2 mld. pentru construcții, peste 1 mld. de lei pentru animale de producție și de muncă⁵⁵.

Subevaluarea prețurilor la produsele agricole și supraevaluarea prețurilor la produsele industriale destinate agriculturii – mașini agricole, îngrășăminte, combustibil – au fost demonstrate de economiști prin calcularea așa-numitului „foarfece al prețurilor”. După anul 1975, calcularea foarfecelui prețurilor s-a realizat

⁵² Pentru mai multe detalii, a se consulta lucrarea Badea M. (1999), *Istoria economică a României*, Ed. Independența Economică, Brăila, p. 272.

⁵³ Chebeleu T., Comănescu L., Ghibuțiu A., Marin G., Ecobescu N. (1981), *România și noua ordine internațională*, Ed. Politică, București, p. 155.

⁵⁴ Badea M., *op. cit.*, p. 273.

⁵⁵ Alexe E., Topor V.V., *op. cit.*, p. 391–390.

de către Institutul de Finanțe, Circulație Monetară și Prețuri din cadrul Institutului Central de Cercetări Economice. Din calculele efectuate atunci a rezultat faptul că, în 1989 față de 1975, prin reasezările și actualizările de prețuri efectuate, indicele general al prețurilor produselor agricole livrate la fondul de stat a fost de aproape 200%, iar indicele prețurilor produselor industriale livrate agriculturii de circa 250%, rezultând un foarfece de 80%, deci cu 20 de procente (puncte) în defavoarea agriculturii⁵⁶.

După anul 1962, agricultura țării, fiind inclusă în dezvoltarea planificată a economiei, a fost supusă reglementărilor de stat centrate asupra organizării producției și a retribuției, până la fixarea culturilor, a cantităților de semințe obținute în urma recoltărilor, a prețurilor de livrare către fondul centralizat al statului, fără însă a se ține seama de nevoile cotidiene de hrană ale lumii rurale. Abia din 1971 s-a introdus sistemul de organizare și retribuire a muncii în acord global, stabilindu-se un venit minim garantat pentru fiecare membru cooperator care devenea lucrător agricol, adică salariat, ceea ce a facilitat identificarea proprietății cooperatiste cu cea de stat și, implicit, cu toate repercusiunile economice și juridice impuse de acest sistem⁵⁷.

În lumina tuturor surselor interogate pentru abordarea tematicii de față, conchidem afirmând că agricultura a avut un rol important în economia națională, deoarece a asigurat produsele de bază, de strictă necesitate a alimentației populației, materiile prime pentru numeroase ramuri industriale, exporturi și piață de desfacere pentru anumite produse industriale.

În perioada analizată, cadrul legislativ emis de autoritățile statale comuniste a constituit suportul legal pentru instituirea monopolului statului în economie, trecerea la o economie condusă de la centru, prin schimbări instituționale majore care trebuiau să răspundă atât comandamentelor puterii, cât și unor cerințe obiective ale vieții economice. Subordonarea totală a țărănimii față de planurile economice ale partidului s-a realizat prin constituirea gospodăriilor agricole colective, constrângeri, excese, comasări forțate de terenuri, impunerea unui sistem de cote aberant, care toate, privite în ansamblu, au dezrădăcinat lumea rurală românească, cu consecințe ce s-au făcut din plin simțite și în perioada postcomunistă, pentru că nu s-a ținut seama de realitățile economice ale țării.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexandrescu Ion, Bulei Ion, Mamina Ion, Scurtu Ioan (2000), *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia, București.
2. Alexe E., Topor V.V. (1959), *Crearea și dezvoltarea bazei tehnice-materiale a agriculturii socialiste*, în *Economia României între anii 1944–1959*, coord. Moldovan Roman, Mănescu Manea, Rachmuth Ion, Malinschi Vasile, Murgescu Costin, Părăluță Mihai, Ed. Academiei Române, București.
3. Avram Cezar (coord.) (2002), *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în fața istoriei*, Ed. MJM, Craiova.
4. Badea Marin (1999), *Istoria economică a României*, Ed. Independența Economică, Brăila.

⁵⁶ Lazăr T. (1999), *Foarfecele prețurilor în România în perioada 1990–1999. Comparații cu alte țări*, Ed. Agricola, București, p. 8.

⁵⁷ Badea M., *op. cit.*, p. 279.

5. Bențe Cristian C. (2009), *Strategii politice și economice ale României în relațiile cu CAER-ul în perioada 1949–1965*, Teză de doctorat, UBB, Cluj-Napoca.
6. Borșa Sanda (2012), *Colectivizarea agriculturii în fosta regiune administrativă Cluj (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, p. 15–103.
7. Borșa Sanda (2013), *Between propaganda and repression: the collectivization of the romanian agriculture and the metamorphoses of the rural word (1949–1962)*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
8. Borșa Sanda, Croitor Mihai (2009), *Colectivizarea agriculturii în România: mecanismele legislative ale subordonării lumii rurale (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
9. Chebeleu Traian, Comănescu Lazăr, Ghibuțiu Aurel, Marin George, Ecobescu Nicolae (1981), *România și noua ordine internațională*, Ed. Politică, București.
10. Constantinescu Nicolae N. (coord.) (2000), *Istoria economică a României, 1939–1989*, vol. 2, Ed. Economică, București.
11. Croitor Mihai (2011), *Regimul comunist și „transformarea” lumii rurale (1949–1962)*, Transilvania, anul XL, nr. 2, Sibiu.
12. *Dezbateri parlamentare, Ședința din 19 decembrie 1946, Monitorul oficial*, Partea a III-a, nr. 14 din 1 februarie 1947.
13. Făgărășan Gheorghe (2004), *România în perioada de trecere de la capitalism la socialism și făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate 1948-1989: progres sau regres?*, Napoca Star, Cluj-Napoca.
14. Hitchins Keith (2013), *România, 1866–1947*, Ed. Humanitas, București.
15. Hitchins Keith (2015), *Scurtă istorie a României*, Ed. Polirom, Iași.
16. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/46>, 16 septembrie 2017, 13:04; [http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-119-1948-\(46\).html](http://www.lege-online.ro/lr-LEGE-119-1948-(46).html), 30 ianuarie 2018, ora 10:52.
17. Iancu Gheorghe, Țărău Virgiliu, Trașcă Ottmar (2007), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative. 1945–1962*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
18. Jivan Alexandru, Pațac Filip (2004), *Istoria economică a României*, Ed. Mirton, Timișoara.
19. Lazăr Traian (1999), *Foarfecile prețurilor în România în perioada 1990–1999. Comparatii cu alte țări*, Ed. Agricola, București.
20. *Monitorul oficial*, nr.1 din 1 ianuarie 1949.
21. Mureșan Maria, Mureșan Dumitru (1998), *Istoria economiei*, Ed. Economică, București.
22. Murgescu Costin (1956), *Reforma agrară din 1945*, Ed. Academiei Române, București.
23. Tismăneanu Vladimir, Dobrinu Dorin, Vasile Cristian (2007), *Raport final*, Ed. Humanitas, București.
24. Tismăneanu Vladimir (2005), *Stalinism pentru eternitate*, Ed. Polirom, Iași.
25. Țăranu Liviu (2007), *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949–1965)*, Ed. Enciclopedică, București.

4. INDUSTRIALIZAREA SOCIALISTĂ A ROMÂNIEI

CORNELIU RUSSU

4.1. INTRODUCERE

Schimbările profunde care s-au produs după anul 1948 în economia și industria României au reprezentat materializarea unor noi orientări cu fundamentare exclusiv politico-ideologică, fără nicio legătură cu cerințele de eficiență economică proprii doar pieței libere. Trecerea la noul sistem al „economiei de comandă” s-a făcut în contextul urmărilor grave pentru România ale celui de al Doilea Război Mondial: pe plan material, pierderile au fost evaluate la circa 3,7 mld. dolari SUA la cursul de schimb al anului 1938; pe plan uman, circa 1 milion de morți, răniți, dispăruți și prizonieri din rândurile armatei române; pe plan politic, consacrarea statutului României de țară învinsă și tratată ca atare și intrarea acesteia în sfera de influență a Uniunii Sovietice. La acestea se adaugă pierderile din aprilie 1944, cauzate de bombardamentele Puterilor Aliate îndeosebi în Valea Prahovei și în București, cele mai afectate fiind industria petrolieră și infrastructura feroviară.

Coordonatele industrializării țării în noile condiții de dezvoltare economică și socială au fost trasate la Conferința Națională a Partidului Comunist Român din octombrie 1945, când s-au stabilit proiecte privind: accelerarea semnificativă a ritmului industrializării țării, îndeosebi a industriei grele, astfel încât țara să devină una industrial-agrară, trecerea de la producția de război la cea de pace, dezvoltarea cooperativelor de aprovizionare a populației, introducerea controlului statului asupra operațiunilor bancare, naționalizarea întreprinderilor, reforma fiscală. Aceste coordonate au fost transpuse treptat în realitate, prin directive și acte legislative care au schimbat fundamental regimul proprietății, cea de stat devenind covârșitor preponderentă, au instituit regimul conducerii centralizate a economiei prin care se stabilea pentru fiecare întreprindere și sector de activitate sarcini obligatoriu de îndeplinit și resursele alocate în acest scop, au asigurat preponderența industriei în dezvoltarea economică, al cărui pivot era industria construcțiilor de mașini, dat fiind rolul esențial al acesteia în înzestrarea și modernizarea tehnică a întregii economii.

Consecințele efortului de război și ale pagubelor produse de acesta care au secătuit resursele țării, dificultățile trecerii la producția de pace a industriilor care au produs pentru război și, mai ales, condițiile impuse României prin *Convenția de armistițiu* privind obligațiile ei economice au stânjenit considerabil eforturile de

redresare industrială și de modernizare treptată a activităților industriale, în consonanță cu tendințele manifestate pe plan mondial la începutul perioadei postbelice. Art. 11 al Convenției prevedea plata în produse a unor despăgubiri de 300 mil. dolari SUA, la paritatea de 35 dolari o uncie de aur, eşalonate pe o perioadă de șase ani, în caz de neîncadrare în termenele stabilite de Comisia Aliată de Control urmând să se plătească suplimentar 5% din valoarea produselor nelivrate la termen pentru fiecare lună de întârziere. Prețurile mărfurilor ce urmau să fie livrate erau cele mondiale din 1938, cu majorări de 15% în cazul materialului rulant și de 10% pentru celelalte produse. Datoria menționată avea o pondere de aproape 58% din venitul național anual al României (de 519 mil. dolari). Produsele industriale ce trebuiau livrate potrivit Convenției erau în cantități considerabile: produse petroliere – 10,2 mil. tone; vase maritime și fluviale (din existent și noi) – 355 de bucăți; utilaj industrial – de 28 mil. dolari; utilaj feroviar – 150 de locomotive și 40 de locomotive cu ecartament îngust din cele existente și, respectiv, 300 și 6.000 din cele noi; vagoane acoperite de marfă – 1.200; cisterne pe patru osii – 16.000; perechi de roți – 16.000; ramificații de cale ferată – 6.000 tone (Alexandrescu, 1986, p. 39).

Potrivit prevederilor *Acordului privind livrările reciproce de mărfuri între România și URSS*, semnat la Moscova în mai 1945, s-au înființat 16 societăți mixte sovieto-române – *sovromuri* – considerate societăți anonime. Dintre acestea, nouă societăți au acoperit practic principalele ramuri ale economiei românești din domeniul industrial, și anume: *Sovrompetrol* (înființată în 1945); *Sovromgaz* (1946); *Sovromlemn* (1946); *Sovromchim* (1948); *Sovromtractor* (1948); *Sovrommetal* (1949); *Sovromcărbune* (1949); *Sovromutilajpetrolier* (1952); *Sovromkvarțit* (1956). Aceste societăți, care au reprezentat transfer de avuție națională către partea sovietică, au fost lichidate între 1956 și 1959 și au constituit ulterior obiectul unor fricțiuni diplomatice între părțile semnatare ale acordului.

Urmările menționate ale războiului și seceta acută din anii 1945–1947 au determinat scăderea abruptă a nivelului de trai al populației, și așa foarte redus. Drept urmare, autoritățile au inițiat o serie de măsuri care vizau ameliorarea condițiilor de viață ale populației, precum înființarea economatelor, reglementarea prețurilor și a circulației mărfurilor, combaterea speculei și a sabotajului economic, obligativitatea aducerii în circulație a tuturor mărfurilor, introducerea controlului cetățenesc prin organe specializate; unele dintre aceste măsuri au avut un impact pozitiv asupra activităților industriale, în anii 1953–1954 sporindu-se producția de bunuri de consum și fixându-se sarcini pentru întreprinderile din anumite industrii să-și organizeze secții producătoare de asemenea bunuri.

4.2. NAȚIONALIZAREA INDUSTRIEI

Actul naționalizării din iunie 1948, considerat fundamental pentru transformarea profundă a societății românești, a fost pregătit prin prevederile Constituției Republicii Populare Române, adoptate de Marea Adunare Națională în aprilie 1948,

care stipula trecerea în proprietatea statului a bogățiilor solului și subsolului, a mijloacelor de producție, a infrastructurilor, a băncilor și societăților de asigurare. Recensământul întreprinderilor de toate profilurile și formele, efectuat în octombrie 1947, evidențiasse că, din numărul total de 36.729 de întreprinderi, cele cu profil industrial aflate în proprietatea statului reprezentau doar 3,22% (1.186 de întreprinderi); după numărul de salariați, ponderea acestora era sensibil superioară – 15% în industria extractivă și 21% în cea prelucrătoare. Un an mai târziu, în octombrie 1948, potrivit recensământului industriei, sectorul de stat (întreprinderi de subordonare centrală și locală) ajunsese la o pondere, determinată în funcție de numărul de salariați, de 76%, cu variații de la o ramură industrială la alta: în industria extractivă – 70%, energetică – 89%, metalurgie – 80%, chimie – 77%, exploatarea și prelucrarea lemnului – 80%; alimentară – 85%. Potrivit aceluiași recensământ, ponderea forței motrice instalate în întreprinderile de stat reprezenta 80% în industria energetică, 58% în cea extractivă și 80% în cea prelucrătoare.

Ca urmare a actului naționalizării, controlul statului în economie a devenit cvasitotal, ceea ce a impus crearea unui sistem de conducere centralizată a acesteia la scară națională, având în frunte Comitetul de Stat al Planificării. După ce cele două planuri anuale, în 1949 și 1950, au fost îndeplinite cu depășiri substanțiale (8,0%, respectiv 3,4%), în anul 1950, când producția industrială a atins un nivel superior celui înregistrat în 1938, s-a considerat încheiat procesul de refacere economică de după război.

4.3. INDUSTRIALIZAREA ÎN RITMURI ÎNALTE

Industrializarea accelerată a țării, preconizată în lucrările Conferinței Naționale a PCR din 1945 și înfăptuită prin cele două planuri anuale și cele opt planuri cincinale care au urmat, s-a desfășurat pe două axe esențiale – una structurală, constând în schimbarea profundă a configurației industriale existente în perioada interbelică, prin dezvoltarea „în toate direcțiile” a activităților industriale, corespunzător unei evoluții spre autarhizare a economiei; una spațială, geografică, de dezvoltare teritorială echilibrată a forțelor de producție, în primul rând a activităților industriale pe întreg teritoriul țării. Reorganizarea în 1948 a ministerelor economice pe sectoare de producție a creat cadrul instituțional necesar promovării intense a industrializării, pe baza obligativității de a realiza integral și la termen sarcinile decurgând din planurile anuale și cincinale.

Dezvoltarea cu precădere a industriei grele, caracterizate prin existența unor mari unități industriale cu consumuri ridicate de energie, făcea imperios necesară existența bazei energetice adecvate, capabile să acopere consumul de energie sub toate formele, în creștere accelerată. Încă de la începutul regimului de conducere centralizată a economiei, problema electrificării intense s-a pus cu acuitate, urmărindu-se dezvoltarea sistemului electroenergetic național și introducerea termoficării pentru asigurarea cerințelor tehnologice de abur, căldură și pentru

încălzire urbană în sistem centralizat. Pentru industrie, electrificarea a însemnat și producerea de echipamente energetice, importate inițial din țările Europei Centrale și de Est și fabricate apoi precumpănitor în țară, pe bază de licențe sau de concepție proprie, complexitatea produselor crescând apreciabil și ajungând la nivelul agregatelor energetice cu puteri foarte mari. Resursele energetice primare utilizate erau lignitul, gazele naturale, păcura și potențialul hidroenergetic. S-au construit mari centrale hidroenergetice – Bicaz, Porțile de Fier, Lotru – și termocentrale mari – Iernut, Ișalnița, Mintia, Chișcani, Turceni, Rovinari. Drept urmare, producția de energie electrică a crescut spectaculos, de la 2,1 mld. kWh în 1950 la 75,8 mld. kWh în 1989.

În intervalul 1950–1970, ritmul de creștere a consumului de energie electrică, ca efect al industrializării accelerate, a fost superior celui de creștere a nivelului indicatorilor macroeconomici. După 1970, raportul s-a inversat, reducerea drastică a consumului realizându-se prin măsuri coercitive dure, precum impunerea cotelor de consum în industrie, limitarea consumului în mediul rural și în numeroase localități urbane, reducerea iluminatului stradal etc. Cifrele sunt elocvente: dacă în 1970 România exporta 6,9% din producția sa de energie electrică, în 1989 importa circa 9% din consumul total de energie.

Având asigurată baza energetică, activitățile industriale s-au dezvoltat în ritm alert, potrivit prevederilor planurilor de stat. Industria s-a afirmat ca ramura cea mai dinamică a economiei, cu o rată ridicată de creștere. Valoarea producției industriale înregistrate în anul 1989 a fost de 44 ori mai mare decât cea din 1950 și de 13 ori mai mare decât cea din 1960. Încetinirea sensibilă a ritmului creșterii industriale în ultima parte a perioadei menționate este ilustrată, printre altele, și de faptul că valoarea producției industriale realizate în 1989 a reprezentat doar 97,9% față de cea din anul precedent. Dacă pe ansamblul perioadei 1951–1989 ritmul mediu anual de creștere a valorii producției industriale a fost de 10,2%, în ultimul deceniu al perioadei menționate, acesta a fost de 3,3%, iar în ultimii cinci ani, de 2,6%.

Drept urmare, ponderea industriei în produsul social și în venitul național a crescut în 1989 față de 1950 de 35 ori și, respectiv, de 39 ori (*Anuarul statistic al României*, 1990, p. 238–239). Cifrele sunt însă deformate, în sensul creșterii artificiale a ponderii industriei, produse de metodologia de calcul folosită în regimul economiei centralizate, care lua în considerare doar producția materială și omitea serviciile.

Evoluția valorii producției industriale s-a corelat strâns cu cea a productivității muncii pe un salariat din industrie, ritmul mediu anual de creștere a acestuia din urmă fiind în intervalul 1971–1989 de 6,6%, în intervalul 1981–1989 de 2,9% și în intervalul 1986–1989 de 1,7%.

Creșterile spectaculoase ale valorilor acestor indicatori s-au înregistrat în condițiile producerii unor diferențieri sensibile ale ritmurilor de creștere a industriilor considerate în teoria economică marxist-leninistă ca încadrându-se în grupa A (industriile producătoare de bunuri de capital și bunuri intermediare, componente ale industriei grele) și grupa B (industriile producătoare de bunuri de consum curent și de folosință îndelungată, componente ale industriei ușoare), așa cum relevă cifrele din tabelul următor.

Tabelul 4.1.

Dinamica producției industriale pe grupele A și B și pe ramuri, 1950–1989 și 1980–1989

	1950	1960	1970	1980	1989	Ritmul mediu anual de creștere (%) 1950–1989, respectiv 1980–1989
Industrie, total	100	340	11 ori	33 ori	44 ori	10,2
				100	133	3,3
Grupa A	100	397	15 ori	47 ori	61 ori	11,1
				100	131	3,1
Grupa B	100	277	728	18 ori	26 ori	8,6
				100	140	3,4
Energie electrică și termică	100	424	23 ori	47 ori	62 ori	11,2
				100	133	3,2
Combustibil	100	269	529	828	11 ori	6,3
				100	132	3,1
Metalurgie feroasă	100	377	12 ori	30 ori	36 ori	9,6
				100	121	2,2
Metalurgie neferoasă	100	388	13 ori	28 ori	29 ori	9,0
				100	103	0,3
Construcții de mașini și prelucrarea metalelor	100	585	27 ori	111 ori	158 ori	13,9
				100	142	4,0
Chimie	100	658	54 ori	178 ori	221 ori	14,9
				100	125	2,5
Materiale de construcții	100	409	16 ori	47 ori	62 ori	11,2
				100	133	3,2
Exploatarea și prelucrarea lemnului	100	268	680	13 ori	16 ori	7,3
				100	126	2,6
Celuloză și hârtie	100	230	11 ori	24 ori	30 ori	9,2
				100	129	2,8
Textile	100	235	655	19 ori	24 ori	8,5
				100	125	2,5
Confecții	100	241	736	24 ori	41 ori	10,0
				100	170	6,1
Pielărie, blănărie și încălțăminte	100	246	630	15 ori	22 ori	8,2
				100	146	4,3
Alimentară	100	238	489	939	11 ori	6,4
				100	121	2,2

Sursa: Comisia Națională de Statistică, *Anuarul statistic al României* 1990, tabelele 190 și 191, p. 436–438.

Dacă în perioada 1951–1989 ritmul mediu anual de creștere a valorii producției realizate de industriile din grupa A a fost de 11,1%, iar al celor din grupa B de 8,6%, în ultimele două decenii ale regimului economiei centralizate însă, aceste ritmuri au prezentat o tendință ușoară de apropiere, insuficientă pentru acoperirea în măsură decentă a nevoilor de consum ale populației. În aceeași perioadă 1951–1989, industriile care au fost favorizate prin politica economică și, drept consecință, au cunoscut cele mai ridicate ritmuri de creștere anuală, peste 10,0%, au fost, în ordine descrescătoare, chimia, construcțiile de mașini și prelucrarea metalelor, energia electrică și termică și materialele de construcții.

Producția industrială fizică a crescut la fel de apreciabil, între diferitele categorii de produse existând diferențe marcante. Astfel, pentru câteva produse reprezentative, creșterile în perioada 1950–1989 au fost următoarele:

- cărbune extras – de la 3,89 la 66,46 mil. tone, de 17,08 ori;
- țiței extras – de la 6,5 la 9,17 mil. tone, de 1,67 ori (în 1978 s-a înregistrat un vârf de 14 mil. tone);
- gaz metan extras – de la 2,06 la 22,22 mld. m³, de 10,78 ori;
- benzină – de la 1,50 la 6,07 mil. tone, de 4,05 ori;
- oțel – de la 0,55 la 14,41 mil. tone, de 26,20 ori;
- motoare electrice – de la 94 la 6.351 mii kw, de 67,56 ori;
- autoturisme – de la 0 la 144 mii;
- îngrășăminte chimice – de la 0,001 la 2,80 mil. tone, de 2.800 ori;
- ciment – de la 1,12 la 13,26 mil. tone, de 11,84 ori;
- țesături – de la 193 la 1.109 mil. m², de 5,75 ori;
- încălțăminte – de la 11 la 111 mil. de perechi, de 10,10 ori;
- săpunuri – de la 17 la 31 mii tone, de 1,82 ori;
- uleiuri comestibile – de la 36 la 248 mii tone, de 6,89 ori.

(*Anuarul statistic al României 1990*, p. 472–495).

Modificări profunde s-au produs și în structura valorii producției industriale, ilustrate de cifrele din tabelul următor.

Tabelul 4.2.

Structura pe ramuri a valorii producției industriale (%), în 1950–1989

	1950	1960	1970	1980	1989
Total industrie	100	100	100	100	100
Grupa A	53,0	62,9	70,5	74,5	72,5
Grupa B	47,0	37,1	29,5	25,5	27,5
Din industrie – total:					
Industria extractivă	8,5	8,2	5,3	3,7	6,2
Industria prelucrătoare	89,5	89,3	91,5	94,5	93,8
Energie electrică și termică	1,9	2,5	3,2	1,8	3,9
Combustibili	11,3	9,1	5,3	4,5	11,5
Metalurgie	7,5	8,2	11,5	10,5	9,7
Construcții de mașini și prelucrarea metalelor	13,3	24,0	25,0	35,2	27,7
Chimie	3,1	6,1	10,1	8,7	9,8
Materiale de construcții	2,4	3,2	3,4	3,4	3,7
Exploatarea și prelucrarea lemnului	9,9	7,5	6,4	4,1	3,8
Celuloză și hârtie, inclusiv prelucrarea stufului	1,3	1,0	1,4	1,4	1,2
Textile	11,1	7,9	7,2	8,2	6,6
Confecții	7,5	5,6	4,3	3,6	4,0
Pielărie, blănărie, încălțăminte	4,0	2,8	2,1	2,2	2,3
Alimentară	24,2	18,9	17,3	12,8	11,6

Sursa: Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul statistic al României 1990*, tabelul 198, p. 452-455.

Cifrele relevă creșterea în perioada analizată a ponderii ramurilor energie electrică și termică (de 2,05 ori) și a celor corespunzătoare industriei grele, îndeosebi

a chimiei (de 3,16 ori) și a construcțiilor de mașini și prelucrării metalelor (de 2,13 ori), în detrimentul ramurilor industriei ușoare care, toate, și-au redus semnificativ ponderile. De exemplu, ponderea industriei alimentare, care avea o puternică bază de materii prime în țară, a scăzut de la 24,2% la 11,6% în 1989.

Efortul intens de industrializare a determinat, pe lângă dezvoltarea în continuare și în ritmuri susținute a industriilor tradiționale, apariția unor noi, de tehnicitate înaltă și complexitate deosebită a produselor, precum industria aeronautică, industria de utilaje pentru Centrala Nucleară de la Cernavodă, industria de producere a apei grele, industria de mijloace ale tehnicii de calcul, industria de autoturisme și cea de autocamioane, industriile de utilaje tehnologice specializate etc. Emergența acestor industrii s-a realizat pe bază de licențe (de exemplu, pentru produse ale tehnicii de calcul, de autoturisme și de autocamioane), de investiții străine (de exemplu, cele efectuate de Regia Națională Renault din Franța), de cooperare în producție (de exemplu, cu firma germană MAN în producția de camioane).

Exigențele deosebite ale înființării și consolidării acestor industrii au impus crearea unor institute naționale și centre de cercetare și dezvoltare cu potențial științific și inovațional ridicat, capabile să susțină cu proiecte și soluții de nivel tehnic adecvat eforturile de asimilare și fabricare a produselor specifice. Sunt de evidențiat, în acest sens, pentru performanțele lor remarcabile: Institutul de Cercetări și Proiectări Electrotehnice – ICPE, înființat în anul 1950 și implicat în numeroase proiecte naționale de electrificare a României, de transport electric, privind surse regenerabile de energie, condus o perioadă de profesorul Florin Tănăsescu; Institutul de Mecanică Aplicată, înființat în anul 1950 în cadrul Academiei R.S. România, din care în anul 1968 a luat ființă Institutul de Cercetare-Proiectare Aero-Spațială – ICPAS; Institutul de Fizică Atomică – IFA, înființat în anul 1956 și avându-l la conducere pe academicianul Horia Hulubei; Institutul de Cercetare și Proiectare Tehnologică pentru Construcții de Mașini – ICTCM, înființat în anul 1956, cu rol determinant în dezvoltarea în ritmul cel mai rapid a industriei de profil; Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Informatică – ICI, înființat în anul 1970 pentru operare în domeniul tehnologiei informației și comunicațiilor; Centrul de Cercetare Științifică și Inginerie Tehnologică pentru Motoare de Aviație, înființat în anul 1985, în cadrul fostului Institut de Aviație INCREST etc.

4.4. EFORTUL INVESTIȚIONAL CONSACRAT INDUSTRIALIZĂRII

Dezvoltarea cu precădere a ramurilor industriei grele s-a realizat printr-un efort investițional susținut, care a produs dezechilibre structurale menționate și degradarea progresivă a nivelului de trai al populației. Ponderea fondului de acumulare consacrat investițiilor în venitul național s-a situat, în cursul tuturor planurilor cincinale, la peste 24% (cu excepția cincinalului 1956–1960, când a fost de 17,1%), vârful fiind atins în cincinalul 1976–1980, când a fost de 36,0%. Ponderea investițiilor în industrie a variat în efortul investițional total între 42,75% în 1960 și

50,07% în 1986, iar ponderile ramurilor grupei A în investițiile destinate industriei au reprezentat aproape constant peste 84%, potrivit datelor statistice oficiale publicate în 1990. Dacă în perioada 1950–1986 investițiile efectuate în economie și în industrie au crescut constant, în intervalul 1987–1989, acestea s-au redus treptat, un semn vizibil al epuizării potențialului investițional după trei decenii și jumătate de solicitare excesivă. Drept urmare, ponderea fondurilor fixe din industrie în valoarea totală a acestora din economie a crescut de la 19,46% în 1950 la 47,46% în 1989.

Efortul investițional atât de solicitant pentru resursele economiei s-a făcut precumpănitor în funcție de considerente politico-ideologice, criteriile de eficiență economică fiind, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, neglijate, ceea ce, inevitabil, a condus la exagerări, risipă de resurse, angajarea pe un front investițional prea larg pentru posibilitățile economiei, realizarea de obiective faraonice care și-au demonstrat rapid ineficiența.

Un rezultat direct al politicii investiționale a fost creșterea treptată a capacităților de producție neutilizate, ponderea acestora în volumul total al capacităților de producție din industrie ajungând în anii 1986–1989 la 20,7%–21,9%. Cauzele neutilizării în proporție de circa o cincime a capacităților existente sunt relevante pentru caracterul aberant al investițiilor făcute și pentru starea precară în care ajunsese economia românească în ultimul cincinal al perioadei analizate: lipsa materiilor prime și a energiei (circa 52% din capacitatea neutilizată în 1989), a forței de muncă (aproape 3%) și a posibilităților de desfacere (peste 14%). Subutilizarea capacităților de producție a avut efecte greu resimțite și pe plan social – concretizate în rețineri de salarii ca urmare a reducerii programului de lucru, acordarea de concedii fără plată –, precum și pe plan economic, constând în reducerea productivității muncii. Însă toate consecințele urmau să apară atunci când produsele și serviciile industriei românești au început să se confrunte cu cele ale altor industrii pe piețele libere concurențiale, internă și externă.

„Gigantismul” industrial a fost o altă consecință negativă a politicii investiționale, concretizat în crearea unor unități industriale cu mii de salariați, cu linii de fabricație având flexibilitate tehnologică redusă, puternic poluante, cu cerințe de aprovizionare mult peste disponibilitățile interne de materii prime și de energie. Sunt de menționat, în acest sens, combinatele de utilaj greu de la Cluj-Napoca și Iași, Combinatul Siderurgic Galați, Uzinele Electroputere Craiova, Combinatul Petrochimic Pitești, Combinatul Chimic Năvodari și altele.

Lipsa de fundamentare tehnico-economică a numeroase obiective de investiții a făcut ca acestea să fie abandonate pe parcurs sau să fie închise la scurt timp de la intrarea lor în funcțiune. Este cazul, de exemplu, al Centralei Electrice de la Anina, proiectată să funcționeze pe baza arderii șisturilor bituminoase, dovedirea imposibilității acesteia determinând abandonarea investiției după ce se cheltuiseră deja 8 mld. lei, al Combinatului Căliman pentru exploatarea sulfului, abandonat, de asemenea, după investirea a peste 3 mld. lei, a Combinatului Siderurgic Călărași, care s-a dovedit o investiție nesustenabilă ș.a.

Creșterea accelerată a volumului fondurilor fixe din economie în paralel cu prelungirea duratei normate de viață a acestora și chiar cu menținerea lor în funcțiune

după depășirea acestei durate constituie o altă consecință negativă a politicii investiționale, în sensul că aceasta a urmărit micșorarea cotelor de amortizare pentru reducerea costurilor de producție, ceea ce a determinat accentuarea uzurii fizice și morale a fondurilor fixe și restrângerea la maximum a înnoirii și modernizării aparatului productiv. Numai în intervalul 1980–1989, gradul de uzură fizică a fondurilor fixe din industrie a crescut de la 33,6% la 38,7%, ceea ce a avut ca rezultat reducerea semnificativă a randamentelor tehnice ale acestora și creșterea abruptă a cheltuielilor cu întreținerea și reparațiile. Durata normată de serviciu a mașinilor, utilajelor și echipamentelor industriale era de 20–30 de ani, simțitor mai ridicată decât cea stabilită în celelalte țări din Europa Centrală și de Est, și de 4–5 ori mai mare decât cea din țările industrializate (Ionete, 1993, p. 90).

Construirea de obiective industriale, uneori caracterizate prin utilizarea tehnologiilor de vârf, în zone exclusiv agricole, lipsite de tradiții industriale, a generat dificultăți considerabile în recrutarea forței de muncă cu calificarea necesară și în fabricarea produselor de calitate corespunzătoare, vandabile eficient pe piețele internă și internațională. Întreprinderea de Ferite Urziceni și Fabrica de Contactoare Buzău sunt doar două dintre cele mai elocvente exemple în acest sens, neglijarea cerințelor logice de amplasare a acestora generând costuri mari de producție și calitatea slabă a produselor, în cazul celei dintâi, și schimbarea profilului de fabricație la scurt timp după darea în funcțiune, din cauza vânzării precare a produselor corespunzătoare profilului inițial, în cazul celei de a doua.

4.5. EFECTE PE PLANUL RELAȚIILOR COMERCIALE EXTERNE

Unele dintre efectele negative ale industrializării forțate au constat în: creșterea importurilor de materii prime și de energie, forțarea exploatării resurselor interne (intensificarea extracției țițeiului și gazelor, a minereurilor neferoase cu conținut scăzut și foarte scăzut de substanțe utile – cupru, zinc etc.), intensificarea poluării mediului. În ciuda eforturilor de creștere și modernizare a fondurilor fixe din economie și, cu precădere, din industrie, profitabilitatea unităților industriale a rămas, în medie, modestă, la fel și competitivitatea produselor industriale pe piețele internaționale.

Dezvoltarea forțată a industriei, îndeosebi a ramurilor industriei grele energointensive, a determinat creșterea ponderii industriei în consumul total de resurse energetice de la 73,9% în cincinalul 1981–1985 la 77,2% în intervalul 1986–1989 și a consumurilor de energie electrică în cele totale de la 77,4% la 79,5% în aceleași perioade de referință. În plus, o bună parte a produselor industriale oferite la export erau puternic material și energointensive, cu nivel redus sau cel mult mediu de prelucrare, ceea ce reducea semnificativ aportul lor valutar net, acesta (potrivit calculelor efectuate în anii 1970 și 1980, la Institutul de Economie Industrială) ajungând adeseori negativ, mai ales la produsele petrochimice și metalurgice, în perioada crizei petrolului.

În domeniul comerțului exterior cu produse industriale, este evidentă congruența structurii acestuia cu cea a producției industriale, în sensul creșterii aproape neîntrerupte a ponderii valorii produselor exportate de ramurile construcțiilor de mașini, chimiei, ale unor bunuri de consum. În perioada 1950–1989, cele mai spectaculoase creșteri ale exportului au înregistrat mașinile, utilajele și mijloacele de transport (sporirea ponderii acestora de 6,98 ori), produsele chimice, îngrășămintele chimice și cauciucul (de 5,89 ori) și mărfurile industriale de larg consum (de 13,92 ori); în schimb, ponderea importurilor din grupele menționate de produse a variat în limite largi, la prima reducându-se cu 33,4%, la a doua crescând cu 24,4%, iar la a treia scăzând cu 66,7%) (*Anuarul statistic al României* 1990, p. 612–613).

Volumul relațiilor comerciale externe în care industria prelucrătoare a avut rolul esențial a crescut în intervalul 1950–1980 de circa 40 de ori, iar numărul țărilor partenere a sporit de la 28 la circa 150, în deceniul șapte înregistrându-se dezvoltarea cea mai intensă. În intervalul menționat s-au intensificat relațiile comerciale cu țările dezvoltate și s-au diversificat legăturile cu țările în curs de dezvoltare. În intervalul 1980–1989, când s-a impus hotărârea aberantă de plată a datoriei externe înainte de termenele convenite, importurile de materii prime și de tehnologie au fost practic oprite și s-au forțat exporturile, inclusiv la prețuri de dumping și în condiții de cerere redusă, precum și creșterea producției interne pentru export. Suprimarea importului de tehnologii după anul 1980 a accentuat uzura morală a aparatului tehnic al unităților industriale și a determinat scăderea drastică a competitivității produselor lor pe piețele internaționale.

Este de subliniat, de asemenea, faptul că rolul comerțului exterior de factor determinant al dezvoltării economice și industriale a României a început să se diminueze încă din a doua jumătate a anilor 70', cele două crize ale petrolului evidențiind vulnerabilitatea economiei românești și erorile majore ale politicii de industrializare, în care s-a optat pentru o dezvoltare extensivă, bazată pe consumul excesiv de resurse și pe capacități tehnologice, organizatorice și manageriale reduse.

4.6. CONCLUZII

În concluzie, trăsăturile esențiale ale procesului de industrializare socialistă a României în perioada regimului economiei conduse administrativ, fără senzorii pieței, ci doar pe baza planurilor anuale și cincinale, sunt, sintetic formulate, cele prezentate în continuare.

– Procesul a debutat în condiții vitrege, constând în distrugerile provocate de cel de al Doilea Război Mondial, restrângerea drastică a potențialului productiv în urma acestuia, obligațiile împovărătoare de plată a datoriei de război.

– Industrializarea forțată a transformat caracterul economiei României dintr-unul precumpănitor agrar într-unul preponderent industrial, în care industria a ajuns să dețină ponderea covârșitoare în formarea produsului intern brut și în legăturile comerciale externe și să contribuie, în măsură crescândă, la înzestrarea tehnică a celorlalte ramuri ale economiei; drept urmare, valoarea producției

industriale/locuitor a crescut apreciabil, la sfârșitul perioadei regimului menționat nivelul acestui indicator continuând însă să se situeze sensibil sub media europeană.

– În înfăptuirea procesului, pe tot parcursul perioadei de referință, s-au urmărit cu obstinație două obiective – dezvoltarea mai accentuată a industriei grele și, în cadrul acesteia, a construcțiilor de mașini, precum și extinderea activităților industriale în toate regiunile țării, inclusiv în zone agricole, pentru acestea din urmă prevăzându-se ritmuri de dezvoltare industrială superioare celor stabilite pentru zonele tradițional industriale.

– Dezvoltarea industrială excesivă s-a realizat printr-un volum exagerat de investiții alocate preponderent industriei și prin atragerea și calificarea în grabă și superficială a forței de muncă necesare, ceea ce a privat agricultura de o parte însemnată a resurselor sale de muncă, a determinat creșterea semnificativă a gradului de urbanizare și a generat probleme sociale acute.

– Orientarea celei mai mari părți a efortului investițional spre industrie a permis înzestrarea tehnică accelerată a economiei, fără a asigura eficiența economică a acesteia; depășirea însă a limitei optime a investițiilor, precum și alocarea lor discreționară au condus inevitabil la risipă de resurse, dezechilibre crescânde în structura pe ramuri, subutilizarea cronică a majorității capacităților de producție, gigantism industrial, abandonarea frecventă a unor proiecte de investiții care s-au dovedit rapid neviabile sau pentru care nu mai existau resurse de finanțare.

– Extinderea activităților industriale în toate regiunile și zonele țării a contribuit, neîndoielnic, la reducerea decalajelor de dezvoltare dintre acestea, dar a avut, de asemenea, numeroase și ample efecte – scoaterea din circuitul agricol de terenuri pentru construcția unităților industriale, poluarea unor zone cu potențial turistic ridicat, crearea de zone monoindustriale cu unități industriale unice de care depindea întreaga comunitate locală sau înființarea de mari unități industriale în zone fără condiții și tradiții industriale.

– Dezvoltarea extensivă, cantitativă, bazată pe investiții în noi și noi capacități de producție, fără a le asigura înzestrarea tehnică și expertiza tehnologică în pas cu cele mai noi realizări pe plan mondial, a făcut ca grupele de produse material și energointensive predominante în structura producției industriale românești să rămână la un nivel de competitivitate redus pe piețele internaționale.

– Modelul de dezvoltare ales a impus importuri masive de materii prime pentru industrie și de mașini și utilaje pentru înzestrarea tehnică a întregii economii, ceea ce a determinat menținerea permanentă a soldurilor negative ale balanței comerciale externe. Reducerea drastică a acestor importuri după 1980, cauzată, în principal, de plata datoriei externe, a permis ca balanța comercială să devină excedentară, dar aceasta a însemnat și accentuarea puternică a uzurii morale a aparatului productiv al economiei și amplificarea decalajului tehnologic dintre industria românească și cea a țărilor dezvoltate. Efectele asupra diminuării competitivității în termenii calității și costurilor au fost dramatice, produsele vândute pe piețele internaționale la cursuri de revenire cu pierderi fiind îndeosebi cele energointensive din metalurgie, petrochimie, construcții metalice.

–Neluând în considerare mecanismele pieței concurențiale, procesul industrializării socialiste nu a putut urmări valorificarea adecvată a avantajelor comparative și competitive pe care le prezenta industria românească, respectiv specializarea în acele ramuri industriale în care avantajele menționate existau deja sau ar fi putut să fie create prin investiții judicioase orientate, având deci posibilitatea să se afirme eficient pe piețele internaționale. Nomenclatorul de produse pe care îl realiza industria în deceniul opt al secolului trecut era, ca efect al modelului de dezvoltare autarhică urmat după anul 1965, mult prea extins în raport cu potențialul științific și inovațional al țării, resursele materiale și financiare disponibile, starea aparatului tehnic de producție și dimensiunea pieței interne. În absența unei asemenea orientări, structura exporturilor și importurilor de produse industriale s-a înrăutățit, iar deficitul balanței comerciale externe s-a menținut ridicat (cu excepția intervalului de după 1980, din motivele arătate), în condițiile în care industria prelucrătoare prezenta avantaje competitive în producția și exportul de produse de tehnicitate medie și redusă, cu valoare adăugată pe măsură.

–Dezvoltarea industrială din România s-a realizat defazat în raport cu tendințele manifestate pe plan mondial, în sensul că a atins intensitatea maximă în perioada în care țările dezvoltate – sub presiunea reducerii resurselor disponibile și a creșterii prețului acestora, îndeosebi a celor energetice, și a angajării de măsuri hotărâte de protecție a mediului – și-au modificat de fond coordonatele politicii industriale, conștând în renunțarea progresivă la industriile material și energointensive, în delocalizarea acestora îndeosebi în țări în curs de dezvoltare, precum și în dezvoltarea rapidă a sectorului terțiar. România, care până la cele două șocuri petroliere din anii 1970 și 1980 redusese simțitor decalajele care o separau de țările dezvoltate, a continuat să dezvolte ramuri material și energointensive, în ciuda faptului că nu dispunea de condițiile necesare.

– Modelul de dezvoltare economică a cărui aplicare a început după anul 1965 a presupus dezvoltarea unei industrii pentru care resursele materiale interne disponibile erau total insuficiente, impunând recurgerea la importuri împovărătoare, contractarea de credite externe, forțarea exploatării resurselor solului și subsolului cu mult dincolo de limitele eficienței. Efectele negative ale aplicării modelului au fost amplificate de inițierea unor proiecte investiționale ample în infrastructură – Canalul Dunăre-Marea Neagră, Transfăgărășanul, Canalul București-Port-Dunăre etc. – inițiate pentru a asigura folosirea internă a produselor industriei autohtone a căror piață internă și cerere se restrângeau continuu.

– Depășirea pragului de raționalitate economică în investițiile efectuate și în dispersia teritorială a activităților industriale și-a arătat efectele negative profunde atât înainte de 1989, cât și, mai ales, ulterior, când, în condițiile economiei de piață, majoritatea unităților industriale și-au demonstrat lipsa de viabilitate, capacitatea redusă de adaptare la noile circumstanțe și de înfruntare a competitorilor străini care au penetrat rapid pe piața industriei autohtone, precum și atractivitatea redusă pentru investitorii autohtoni și străini în procesul de privatizare.

*

La sfârșitul anilor 1970 și în anii 1980, la Institutul de Economie Industrială (începând de la înființarea sa) au fost elaborate și publicate numeroase

studii și cărți privind analiza structurii industriei prin prisma consumului de resurse energetice și de materii prime calculate pe produse, precum și analiza gradului de eficiență la export al produselor industriale. De asemenea, au fost elaborate studii comparative privind promovarea inovării și a progresului tehnologic în industrie, eficiența investițiilor în industrie ș.a. După anul 1990 au apărut numeroase lucrări ale unor autori români și străini consacrate industrializării României în perioadele inter și postbelică. Toate acestea au constituit baza documentară folosită la întocmirea acestui capitol.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexandrescu Ion (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
2. Axenciuc Victor (1997), *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, Ed. Fundației „România de Măine”, București.
3. Constantinescu Nicolae N. (1967), *Industrializarea României*, Ed. Meridiane, București.
4. Constantinescu Nicolae N. (coord.) (2000), *Istoria economică a României*, vol. 2, 1939–1989, Ed. Economică, București.
5. Gaston Marin Gheorghe (2000), *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej*, Ed. Evenimentul Românesc, București.
6. Georgescu Vlad (ed.) (1985), *Romania: 40 Years (1944–1984)*, Praeger, New York.
7. Graham Andrew, Seldon Anthony (1990), *Government and Economies in the Postwar World: Economic Policies and Comparative Performance, 1945–1985*, Routledge, London, New York.
8. Hitchins Keith (2013), *România 1866–1947*, Ediția IV-a, Cap. 2 – *Modele de dezvoltare*, Ed. Humanitas, București.
9. Iancu Aurel (coord.) (1979), *Consumul energetic și structura producției*, Ed. Academiei Române, București.
10. Iancu Aurel (coord.) (1986), *Structura economiei și sistemul industrial. Modernizare și adaptare*, Ed. Politică, București.
11. Iancu Aurel, Bogdan Vasilie, Mihăilescu Alexandru, Giuvelea Mihail (1980), *Resursele și structura industriei*, Ed. Academiei Române, București.
12. Institutul de Economie Industrială (1978), *Consumul cumulat de resurse energetice pe produs – element de analiză a structurii industriei*, Studii de economie industrială, nr. 3, București.
13. Institutul de Economie Industrială (1980), *Perfecționarea organizării și conducerii activităților de cercetare și proiectare tehnologică, planificare a producției și desfășurare în unitățile industriale, pe baza cunoașterii cererilor pieței*, Studii de economie industrială, nr. 18, București.
14. Institutul de Economie Industrială (1981), *Influența utilizării produselor noi și modernizate asupra indicatorilor economici ai unităților productive beneficiare*, Studii de economie industrială, nr. 24, București.
15. Institutul de Economie Industrială (1982), *Tendențe ale evoluției cantitative și structurale a producției principalelor grupe de produse în ramuri ale industriei grele în țara noastră și pe plan mondial*, Studii de economie industrială, nr. 29, București.
16. Institutul de Economie Industrială (1983), *Orientarea producției industriei chimice, metalurgice și a construcțiilor de mașini în funcție de cerințele economiei, luând în considerare creșterea competitivității produselor și posibilitățile de specializare și cooperare*, Studii de economie industrială, nr. 37, București.
17. Institutul de Economie Industrială (1984), *Orientarea producției din industria pielăriei, blănăriei și încălțămintei în raport cu cerințele pieței și cu posibilitățile de asigurare a materiilor prime de bază*, Studii de economie industrială, nr. 42, București.

18. Institutul de Economie Industrială (1986), *Aspecte ale activităților de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și introducerea progresului tehnic în România și în alte țări*, Studii de economie industrială, nr. 65, București.
19. Institutul de Economie Industrială (1988), *Cerințe actuale și de perspectivă ale valorificării superioare a resurselor autohtone de materii prime pentru producția industrială de bunuri de consum*, Studii de economie industrială, nr. 74, București.
20. Institutul Național de Statistică (Comisia Națională de Statistică), *Anuarul statistic al României*, ediții anuale.
21. Ionete Constantin (1993), *Criza de sistem a economiei de comandă în etapa sa explozivă*, Ed. Expert, București.
22. Murgescu Bogdan (2012), *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, Ed. Polirom, Iași.
23. Murgescu Costin (1964), *Ideea industrializării în gândirea economică din România*, Viața românească, XVII (8).
24. Murgescu Costin (1987), *Mersul ideilor economice la români. Epoca modernă*, vol. 1, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
25. Popescu Claudia Rodica (2000), *Industria României în secolul XX. Analiză geografică*, Ed. Oscar Print, București.
26. Russu Corneliu (1982), *Structural changes in Romanian industry and the expansion of its foreign economic relations*, United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), document ID/WG 357/8, 31 March 1982, study presented at the Research Seminar on Structural Changes in Industry in European CMEA Countries, Budapest, Hungary, 22–26 March.
27. Russu Corneliu (1988), *Mecanismul de funcționare a economiei românești*, Ed. Politică, București, Cap. *Sistemul de organizare și conducere al complexului economiei naționale. Structuri organizatorice, atribuții și responsabilități ale acestora*, p. 91–124.
28. Turnock David (1986), *The Romanian economy in the twentieth century*, Croom Helm, London.
29. Turnock David (2006), *The economy of East Central Europe, 1815–1989: stages of transformation in a peripheral region*, Routledge, London and New York.
30. Țăranu Liviu (2007), *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949–1965)*, Ed. Enciclopedică, București.
31. Vlad Radu-Dan (2011), *Gândirea economică românească despre industrializare 1859–1990*, Ed. Mica Valahie, București.

5. CREȘTERE ECONOMICĂ, ACUMULARE, DEZECHILIBRE

AUREL IANCU, FLORIN-MARIUS PAVELESCU

5.1. INTRODUCERE

Când analizăm formarea economiei socialiste și creșterea economică a României din perioada 1948–19, trebuie să ne referim, în primul rând, la Conferința Națională a Partidului Comunist Român (PCR) din octombrie 1945, care a croit drumul urmat de țara noastră timp de peste patru decenii. Motivând necesitatea înlăturării „exploatării capitaliste” conform dogmei marxiste și a dezvoltării economice în ritmuri înalte, Conferința a fixat ca principale obiective crearea sectorului socialist de stat, industrializarea¹ și electrificarea țării, precum și trecerea la economia planificată socialistă de tip imperativ, conform modelului sovietic.

După cum s-a menționat și în alte capitole, sectorul socialist de stat s-a format începând cu etatizarea BNR în decembrie 1946 și a continuat cu naționalizarea întreprinderilor industriale și miniere, de transport, bancare și de asigurări, precum și a bogățiilor subsolului, apelor și pădurilor, în baza noii Constituții adoptate la 13 aprilie 1948, a *Hotărârii Plenarei Partidului Muncitoresc Român* (PMR) din 10–11 iunie 1948 și a *Legii din 11 iunie 1948*, aprobate în regim de urgență de Marea Adunare Națională². Au mai fost naționalizate Societatea Română de Telefoane și

¹ Problema industrializării și electrificării relevată în documentele adoptate la respectiva întrunire politică desfășurată în primul an postbelic, când nivelul venitului național reprezenta doar 59% comparativ cu 1938, potrivit datelor publicate în *Anuarul statistic al României din 1988*, nu era nouă în peisajul doctrinar românesc. Necesitatea respectivului proces pentru dezvoltarea economiei și a reducerii decalajelor față de statele europene dezvoltate a fost relevată de numeroși teoreticieni din domeniul economic și social, precum și în programele de guvernare ale partidelor democratice în perioada interbelică și în primii ani postbelici. Ceea ce dădea notă distinctivă poziției doctrinare a PCR era faptul că industrializarea era concepută nu numai ca un mijloc de asigurare a unui progres economic în ritm alert, ci și ca un factor esențial pentru instaurarea și consolidarea unui sistem social-politic opus celui al economiei de piață și al democrației parlamentare. Industrializarea reprezenta, în fapt, o cale pentru creșterea numărului și influenței sociale a lucrătorilor manuali salariați (clasa muncitoare), categoria socială pe care marxist-leniniștii o considerau ca fiind singura care putea asigura, pe plan economic, progresul neîntrerupt al unei economii dominate de tehnologiile mecanice, iar pe plan social-politic, consolidarea dictaturii proletariatului.

² Pregătirile pentru naționalizarea celor 8.894 de întreprinderi au început cu un an înainte, când, în iulie 1947, a fost numită și activată Comisia ministerială pentru controlul asupra materiilor prime și desfacerii produselor. În octombrie 1947 a început inventarierea întreprinderilor private din domeniul

Societatea Română de Radiodifuziune. În noiembrie 1948, naționalizarea s-a extins și asupra hotelurilor, unităților comerciale, cinematografele, unităților de sănătate, iar prin *Decretul nr. 218* au fost expropriate unele categorii de locuințe.

În agricultură, pe lângă legiferarea cotelor obligatorii de produse care trebuiau predate către stat și crearea întreprinderilor agricole de stat, în martie 1949 a fost inițiat procesul de colectivizare a agriculturii, prin înființarea gospodăriilor agricole colective, odată cu înăsprirea prigoanei împotriva țăranilor înstăriți (chiaburilor), prin confiscarea averilor, alungarea lor din sate și arestări în numele luptei de clasă, conform politicii oficiale a PMR de orientare marxist-leninistă. Același tratament s-a aplicat și altei categorii sociale deja expropriate de capitalurile fizice și financiare – burghezia. În anul 1959 a fost decretată interzicerea activităților economice organizate pe baze capitaliste, în scopul declarat oficial al „eliminării exploatarei omului de către om”. În primăvara anului 1962, Marea Adunare Națională a proclamat încheierea tranziției la economia socialistă (declarând „victoria socialismului la orașe și sate”).

În 1948 a fost înființat *Comitetul de Stat al Planificării* (CSP), instituție-cheie în conducerea planificată a economiei naționale. Odată ce proprietatea socialistă a devenit preponderentă în economie și odată cu înființarea CSP, au fost create condițiile necesare trecerii efective la planificarea de tip imperativ a economiei. Primii pași făcuți în această direcție au constat în elaborarea și punerea în practică a planurilor anuale din 1949 și 1950³, după care au urmat planurile cincinale, începând cu perioada 1951–1955⁴. În domeniul energiei electrice, a fost elaborat și implementat un plan decenal pentru perioada 1951–1960, considerat parte integrantă a planurilor cincinale 1951–1955 și 1956–1960, al cărui obiectiv principal l-a constituit electrificarea României, în contextul promovării politicii de industrializare⁵.

industriei, comerțului și transporturilor și s-a format Comisia Superioară de Naționalizare, precum și comisii la nivel județean și colective operative la nivelul întreprinderilor. Toate pregătirile s-au desfășurat în secret, astfel încât, pe 11 iunie 1948, la ora 6 dimineața, autoritățile numite au ocupat birourile directorilor și au interzis sustragerea oricărui act sau document, iar la ora 13, echipele pregătite au preluat conducerea întreprinderilor.

³ Prin intermediul planurilor anuale din 1949 și 1950, a fost coordonată activitatea segmentului economic aflat în proprietatea statului și, implicit, atingerea, în linii generale, a potențialului economic din 1938, considerat ca an de vârf al economiei interbelice românești. Conform datelor statistice oficiale, în 1950, venitul național reprezenta 99,9%, iar produsul social 99,0% în raport cu 1938, ceea ce semnifică sfârșitul perioadei de reconstrucție postbelică. Astfel, în intervalul 1949–1950 a avut loc partea cea mai însemnată a reconstruirii potențialului economic, după distrugerile provocate de cel de al Doilea Război Mondial și urmările acestuia. Revenirea, în 1950, a nivelului celor doi principali indicatori macroeconomici utilizați în cursul economiei de comandă la niveluri practic egale cu cele din 1938 s-a realizat în contextul expansiunii de amploare a producției din industrie și construcții. Activitatea din agricultură și transporturi-telecomunicații a avut dinamici sensibil mai lente. În 1950, nivelul venitului național creat în agricultură reprezenta 70% în raport cu cel din 1938, iar în transporturi și telecomunicații, 81%. În ceea ce privește produsul social, nivelurile erau de 73% și, respectiv, 79%.

⁴ În perioada 1960–1965 a fost întocmit un plan șesenal, fără ca decidenții politici să ofere o explicație foarte clară a schimbării metodologiei de planificare și fără să se facă o analiză a rezultatelor obținute în atingerea obiectivelor planului cincinal 1956–1960.

⁵ Planul de electrificare a reprezentat o necesitate pentru dezvoltarea economico-socială a României pe termen lung. La sfârșitul anilor 1940, exista un mare decalaj între România și statele dezvoltate în ceea ce privește puterea instalată în centralele electrice și consumul de energie electrică al populației sau agenților economici. În fapt, problema dezvoltării sistemului energetic a fost pusă pe agendă din perioada interbelică. De exemplu, D. Leonida a elaborat principiile unui plan de electrificare

5.2. IMPUNEREA UNOR RITMURI ÎNALTE DE CREȘTERE ECONOMICĂ

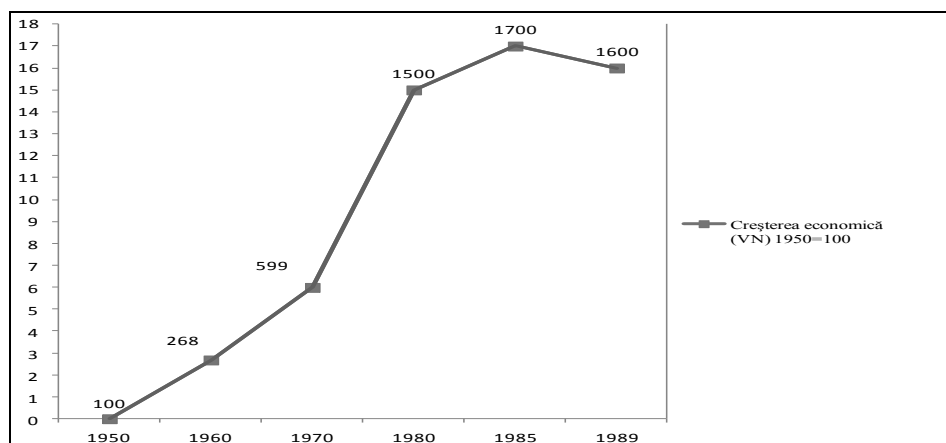
Din planurile anuale și cincinale, ca și din alte documente oficiale de conducere a economiei de comandă se desprinde fascinația impunerii unor ritmuri înalte de creștere a *produsului social* și a *venitului național*⁶. În primii doi ani de planificare centralizată, 1949 și 1950, potrivit statisticilor oficiale, cei doi indicatori au cunoscut o creștere de aproximativ 50%. După refacere, în următoarele opt cincinale ale anilor 1951–1989, economia României a cunoscut o dezvoltare extensivă de mari proporții: creșterea de 19 ori a produsului social și de 16 ori a venitului național, cu ritmuri medii anuale calculate pe întreaga perioadă respectiv de 7,6% și 7,4% (figura 5.1).

Ramurile economice care au cunoscut ritmuri de creștere mai înalte în perioada 1950–1989 sunt următoarele: industria 10,2%, din care: grupa A (mijloace de producție) 11,1% și grupa B (bunuri de consum) 8,6%, construcții de mașini și prelucrarea metalelor 13,9%, chimie 14,8%, sticlă, porțelan, faianță 10,6%, industria alimentară 6,4%, construcții 7,7%, transporturi și telecomunicații 9,5%. Față de toate acestea, agricultura a crescut în aceeași perioadă cu un ritm mediu anual mult mai mic, de 2,3%. În ce privește industria, și structura acesteia a cunoscut schimbări notabile, și anume: dublarea ponderii construcțiilor de mașini și triplarea ponderii chimiei în totalul producției industriale (figura 5.2).

a României și de extindere a accesului populației la folosirea energiei electrice. De asemenea, o seamă de alți specialiști în domeniu au elaborat proiecte pentru construirea unor hidrocentrale pe diferite cursuri de ape interioare. În perioada anilor 1950, planul de electrificare a folosit multe dintre proiectele pentru construirea de capacități energetice elaborate în deceniile anterioare.

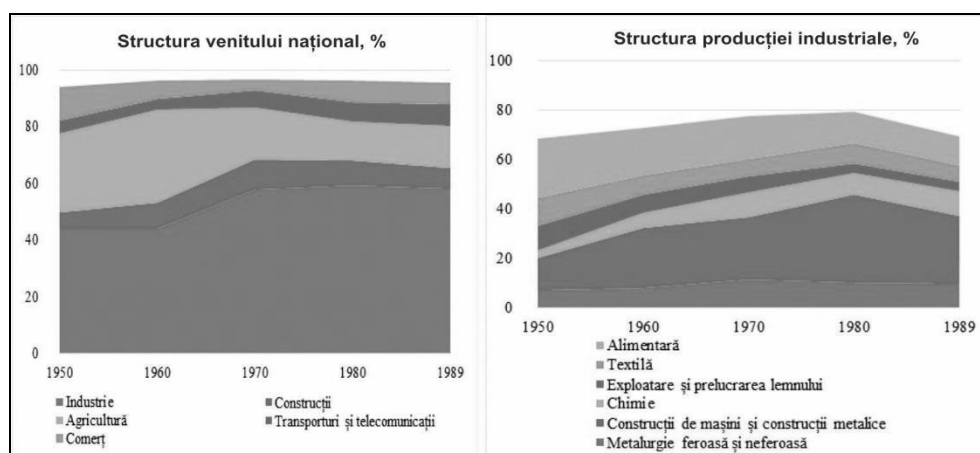
Totodată, a fost construită într-un timp relativ scurt infrastructura de transport energetic, exemplele în acest sens fiind linia electrică de înaltă tensiune Borzești-Bacău-Roman-Bicaz în anul 1957 și, respectiv, Focșani-Buzău-Ploiești în anul 1959. Folosind capacitatea de mobilizare de anvergură a economiei de comandă, competența specialiștilor formați în perioada interbelică, iar în unele cazuri, și munca forțată, s-a reușit să se realizeze obiectivele planului decenal de electrificare 1951–1960 cu un an înainte de termen. Astfel, s-a putut interpreta respectiva situație în mod propagandistic, ca reprezentând una dintre manifestările superiorității economiei socialiste (de comandă) în raport cu economia capitalistă (de piață). Preocuparea pentru construirea de noi capacități energetice a continuat pe tot parcursul existenței economiei de comandă și a fost determinată atât de necesitățile de consum de energie electrică ale unei industrii cu un grad energointensiv ridicat, cât și de posibilitatea ocupării unor însemnate efective de salariați într-un domeniu considerat emblematic pentru economia socialistă. De notat că, în construcția multor obiective energetice, au fost ignorate în multe cazuri cerințele protecției mediului înconjurător.

⁶ Cei doi indicatori erau calculați în statistica oficială pornind de la concepția marxistă referitoare la munca productivă și munca neproductivă, în funcție de ramura în care lucrătorii activau. Astfel, se considerau ca ramuri cu muncă productivă (producătoare de valoare) doar agricultura, industria, construcțiile, transporturile-telecomunicațiile, circulația mărfurilor și turismul. Din acest motiv, era privilegiată susținerea dezvoltării ramurilor considerate ca fiind productive în dauna celor considerate ca fiind neproductive. O seamă de ramuri din domeniul serviciilor (învățământul, sănătatea etc.) nu erau considerate ramuri creatoare de valoare și, ca atare, erau adeseori neglijate.

Sursa: Anuarul statistic al României 1990, p. 236.

Figura 5.1. Evoluția venitului național al României în perioada 1950–1989; 1950=100.

Sursa: Anuarul statistic al României, 1991.

Figura 5.2. Schimbări în structura pe ramuri a economiei (stânga) și a industriei (dreapta) (1950–1989).

Politica de dezvoltare în ritmuri înalte și diferențiate mai mult pe criterii politice și ideologice decât pe criterii economice a condus la schimbări importante în structura pe ramuri a economiei și în special în structura pe ramuri a industriei. Astfel, ponderea industriei în venitul național în perioada 1950–1989 a crescut de la 44% la 58,1% și cea a transporturilor și telecomunicațiilor de la 4,3% la 7,5%, iar în cazul agriculturii, ponderea acesteia a scăzut aproape la jumătate – de la 27,8% la 15,2%. În această perioadă, la nomenclatorul cu produse industriale de bază din 1950

de 194 de produse, s-au adăugat alte 59 de produse de mare importanță și complexitate: aluminiu, uraniu, metale pentru aliaje, oțeluri aliate și înalt aliate, turbine cu abur și hidraulice, generatoare electrice, calculatoare electronice, televizoare, instalații complete de foraj structural, utilaj greu pentru marile șantiere de construcții, mașini-unelte pentru prelucrarea metalelor, locomotive electrice și diesel, autoturisme, autocamioane, avioane, elicoptere, fire și fibre artificiale și sintetice, antibiotice, cauciuc sintetic și altele. Au fost construite fabrici de mari dimensiuni, amplasate în toate județele țării, concentrând efective crescânde de salariați: de la un număr mediu de 484 de salariați pe întreprindere în 1955, s-a ajuns la un număr mediu de 1.756 de salariați pe întreprindere în 1989.

Seriile anuale ale indicatorilor sintetici și ale producției industriale au relevat fluctuații și scăderi dramatice mai ales în anii 1980. Acest aspect va fi analizat în altă secțiune a acestui capitol.

5.3. CÂTEVA PRECIZĂRI DE PRINCIPIU

În cele ce urmează ne vom referi pe scurt la principalele resurse care au fost mobilizate pentru creșterea economică, dar nu înainte de a aduce în atenția cititorului unele elemente de filosofie economică, precum și mecanisme ale politicilor economice adoptate de noua ordine comunistă instalată la putere în România, bazată pe o paradigmă întârziată a structurii tehnologice și de producție, paradigmă care ignora schimbările calitative ce aveau loc în realitate în alte economii moderne, bazate pe competiție și care se îndreptau spre alte tipuri sau generații tehnologice, renunțând la structurile industriale și tehnologice vechi, depășite. Tocmai acest lucru explică, în final, eșecul eforturilor uriașe depuse pentru industrializarea socialistă din România, eforturi care s-au năruit în momentul când economia românească s-a liberalizat prin trecerea la economia de piață competitivă.

În mod specific, în cadrul deciziilor de planificare a creșterii și de alocare a resurselor, în toată perioada 1948–1989 au fost luate în considerare și aplicate în mod discreționar legitatea reproducției economice lărgite cu rate înalte de acumulare și conceptul de valoare-muncă, pe baza cărora se postulau următoarele: creșterea economică necesita o permanentă creștere a acumulării de capital fizic (fonduri fixe); munca prestată în ramurile producției materiale este singura creatoare de valoare, munca din domeniile serviciilor (educație, sănătate etc.) nefiind productivă și, ca atare, permanent subfinanțată; creșterea prioritară a clasei muncitoare, care să asigure nu numai contingente crescânde de forță de muncă necesară industriilor, ci și baza întăririi dictaturii proletariatului în societate; creșterea ofertei diversificate, care să asigure creșterea cererii fără sau în afara pieței, ci doar administrativ, prin planificare; creșterea economică trebuie să se bazeze pe dezvoltarea cu precădere a producției mijloacelor de producție în raport cu dezvoltarea producției de bunuri de consum.

De asemenea, dezvoltarea ramurilor și sectoarelor de activitate și, în primul rând, a industriilor producătoare de mijloace de producție se realiza nu numai prin intermediul metodelor discreționare de planificare, ci și prin intermediul sistemului specific de formare a prețurilor și al altor pârghii economico-financiare. Astfel, la formarea prețurilor pe baza costurilor medii pe ramură, în cazul tuturor întreprinderilor producătoare de mijloace de producție se prevedeau prețuri de livrare acoperitoare, cu rate ale rentabilității mai ridicate. De asemenea, în cazul comercializării mijloacelor fixe între întreprinderile de stat, nu se percepea impozitul pe circulația mărfurilor (echivalentul taxei pe valoarea adăugată).

Pe această cale, se asigura un transfer de resurse de la ramurile tradiționale către ramurile sau sectoarele de activitate considerate prioritare pentru că susțineau dezvoltarea economiei și erau purtătoare de progres tehnic. Cel mai evident exemplu în acest sens l-a constituit relația dintre industrie și agricultură, unde „foarfecele prețurilor” s-a manifestat permanent și cu acuitate în defavoarea ramurii agriculturii și în favoarea industriei grele.

Pe de altă parte, nu trebuie ignorată nici practica folosirii, sub diferite motivații de natură economică sau socială, a unor prețuri și tarife scăzute pentru unele bunuri și servicii, aceasta conducând la pierderi planificate și la practicarea subvențiilor de stat pentru acoperirea acestor pierderi.

Toate aceste practici ignorau în totalitate relațiile de piață, senzorii acesteia care să atenționeze asupra oricărei aberații privind nivelul cheltuielilor de resurse încorporate în bunurile comercializabile și asupra nivelului prețurilor stabilite administrativ. Doar în relațiile comerciale externe se observa ineficiența cu care se foloseau resursele naționale, prin cursurile de revenire nefavorabile la o gamă largă de produse.

5.4. MOBILIZAREA FORȚEI DE MUNCĂ ȘI SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA ACESTEIA

Dezvoltarea în ritmuri înalte a industriei și a altor ramuri a profitat de existența în România a unui important rezervor de forță de muncă, în special din agricultură și satele suprapopulate, fapt ce a permis mobilizarea rapidă și pe scară largă a noi contingente de forță de muncă. Măsurile de susținere a dezvoltării industriei și construcțiilor, concomitent cu reprimarea, până la desființare, a proprietății private asupra mijloacelor de producție și a spiritului antreprenorial și cu privilegierea muncii fizice (mai ales la începutul procesului de industrializare) în dauna muncii intelectuale au determinat o creștere rapidă a numărului de persoane cu statut de salariat (tabelul 5.1).

Tabelul 5.1.

Numărul persoanelor ocupate și al salariaților din România
în perioada 1950–1989

Anii	Populația ocupată mii	Creștere %	Salariați mii	Creștere %	Ponderea salariaților în populația ocupată (%)
0	1	2	3	4	5
1950	8.377,2	100,0	2.123,0	100,0	25,3
1960	9.537,7	113,8	3.249,2	153,0	34,0
1970	9.875,0	117,8	5.108,7	240,6	51,7
1980	10.350,1	123,5	7.340,0	345,7	70,9
1985	10.586,1	126,3	7.661,3	360,8	72,3
1989	10.945,7	130,6	7.997,1	376,7	73,0

Sursa: *Anuarul statistic al României*, 1990.

Dacă numărul populației ocupate a crescut în perioada 1950–1989 de 1,3 ori, numărul salariaților a crescut, în aceeași perioadă, de 3,76 ori. Aceasta a însemnat o creștere a ponderii numărului de salariați în numărul total al populației ocupate de la 25,3% în 1950 la 73% în 1989. Trebuie menționat faptul că această creștere a ponderii salariaților în populația ocupată a avut loc în condițiile în care raportul dintre populația ocupată și populația totală a scăzut de la 51% în 1950 la 47% în 1989, scădere determinată de sporirea forțată a populației tinere, ca urmare a aplicării *Legii privind interzicerea avorturilor*.

Tendința de creștere a numărului de persoane ocupate și a numărului de salariați în intervalul 1981–1989, când blocajele economiei deveneau tot mai evidente, se explică prin caracteristicile modelului de ocupare al economiei de comandă. Astfel, încadrarea în muncă a persoanelor active nu mai reprezenta un rezultat al interacțiunii dintre oferta și cererea de forță de muncă, ci un mijloc de integrare obligatorie în sistemul economico-social din epoca respectivă și de control al unei părți însemnate a cetățenilor.

Sporirea constantă a numărului persoanelor ocupate a fost acompaniată de modificări structurale de amploare. Sensul principal al schimbării structurii sectoriale a fost cel al dezagrării, ponderea agriculturii și silviculturii reducându-se de la 74,3% în 1950 la 56,7% în 1965 și la 27,9% în 1989 (tabelul 5.2).

Concomitent, a avut loc o creștere sensibilă a ponderii populației ocupate în industrie și construcții de la 14,2% în anul 1950 la 45,1% în anul 1989. Modificarea structurii sectoriale a ocupării forței de muncă a fost legată atât de politica de industrializare, cât și de transformările instituționale din agricultură. Astfel, populația ocupată în agricultură a crescut în intervalul 1950–1957 cu 5,6%, respectiv cu 350 mii de persoane. După anul 1957, când a fost declarat încheiat procesul de colectivizare în prima regiune administrativă a țării din acea perioadă (Dobrogea), și până în anul 1989, populația ocupată în acest sector a scăzut continuu.

Tabelul 5.2.

Structura sectorială a populației ocupate în perioada 1950–1989 (%)

Anul	Agricultură și silvicultură	Industrie ¹⁾ și construcții	Servicii
1950	74,3	14,2	11,5
1955	69,7	17,4	12,9
1960	65,5	20,0	14,5
1965	56,7	25,5	17,7
1970	49,3	30,8	19,9
1975	38,1	38,8	23,2
1980	29,8	43,8	26,4
1985	28,9	44,5	26,6
1989	27,9	45,1	27,0

¹⁾ Inclusiv industria extractivă.Sursa: Calculat după *Anuarul statistic al României*, 1990.

Eliberarea forței de muncă din agricultură și angajarea acesteia în industrie și construcții au avut consecințe pozitive asupra productivității sociale a muncii, care, conform datelor din *Anuarul statistic*, a avut un ritm mediu anual de creștere de 8–9% în anii 1951–1980 și de 0,28% în 1981–1989. Transferul forței de muncă din mediul rural către activități neagricole din mediul urban a condus nu numai la creșterea ratei de activitate a persoanelor apte de muncă, ci și la instalarea, în cea de a doua parte a anilor 1970, a fenomenului de îmbătrânire și feminizare a populației ocupate în agricultură, fapt care va greva nu numai dezvoltarea acestei ramuri în cursul anilor 1980, dar va reprezenta și o frână în calea creșterii economice pe termen lung.

Mărirea numărului de locuri de muncă în industrie, construcții și alte ramuri neagricole considerate „productive” a fost însoțită de modificări însemnate ale sistemului de pregătire și formare profesională. Adoptarea de către decidenții politici a ipotezei importanței cruciale a industriei și a altor activități din sfera producției materiale pentru dezvoltarea economiei a avut importante urmări asupra dinamicii și structurii populației școlare și a absolvenților diferitelor forme de pregătire profesională. Astfel, în învățământul superior s-a manifestat o tendință de tehnicizare a efectivelor de studenți, ponderea facultăților tehnice în numărul total de studenți fiind de peste 39% în intervalele 1950–1967 și 1973–1977. Între 1977 și 1989, în contextul reducerii, din motive ideologice, a numărului de studenți din domeniul științelor sociale, ponderea studenților facultăților tehnice în numărul total de studenți s-a majorat de la 53,1% la 68,8%. Chiar dacă a existat tendința de masificare a învățământului superior tehnic și a adoptării, în 1975 și ulterior, a extinderii cursurilor serale, în anii 1980 se poate aprecia că nivelul calitativ al pregătirii profesionale a viitorilor ingineri s-a menținut la standarde acceptabile. O dovadă în acest sens este reprezentată de proiectarea și fabricarea de produse industriale cu un grad ridicat de complexitate în timpul blocajului economiei din anii 1980, chiar dacă aceste realizări tehnice au fost obținute cu costuri ridicate, în contextul unei situații de semiautarhie.

Și pentru pregătirea lucrătorilor manuali au fost prevăzute măsuri de pregătire profesională, pe toată perioada existenței economiei de comandă. În toate actele normative referitoare la sistemul de învățământ între 1948 și 1989 se sublinia că învățământul secundar și superior tehnologic are un rol deosebit de important în pregătirea forței de muncă. În cadrul respectivei componente a sistemului de învățământ, pregătirea viitorilor lucrători industriali calificați s-a realizat prin intermediul școlilor profesionale și al școlilor tehnice, iar după 1966, al liceelor industriale.

Rezultatele obținute în pregătirea profesională a elevilor școlarizați prin intermediul respectivelor instituții de învățământ nu au fost cele scontate, astfel că au fost înregistrate numeroase modificări ale organizării și finanțării acestora. Totodată, pentru a se reduce dezechilibrul dintre cererea de forță de muncă determinată de accelerarea procesului de industrializare, în anumite intervale de timp, s-a recurs la metoda calificării la locul de muncă a viitorilor lucrători manuali. Astfel, nivelul de calificare al unei părți importante a salariaților din întreprinderile industriale a fost inferior celui cerut de procesele tehnologice, ceea ce a frânat creșterea productivității muncii și a determinat un nivel redus al calității produselor fabricate. Implicațiile negative ale menținerii la cote scăzute a calității produselor au afectat nu numai eficiența investițiilor masive efectuate pentru a susține procesul de industrializare, ci și competitivitatea produselor exportate. În fapt, multe dintre produsele industriale exportate au putut avea acces pe piețele internaționale datorită prețurilor scăzute, determinate de salariile scăzute ale lucrătorilor din România, și manipulării cursului de schimb, dar, într-o anumită măsură, și datorită calității produselor sau prestațiilor de servicii oferite.

5.5. POLITICA DE ACUMULARE ȘI DE INVESTIȚII ÎN SPRIJINUL RITMURILOR ÎNALTE DE CREȘTERE

Realizarea obiectivelor ambițioase de dezvoltare a industriei și, în primul rând, a industriei grele și a celorlalte ramuri ajutătoare, în condițiile lipsei oricărui sprijin financiar extern, a însemnat o mobilizare în mod discreționar și fără precedent a eforturilor interne de acumulare și de investiții, în detrimentul fondului de consum, care privea nivelul de trai al populației. Dacă în marea majoritate a țărilor din Vest ratele medii ale acumulării nete din anii 1960–1968 se înscriau în intervalul de 8–15% (cu două excepții: Australia 20% și Japonia 22%) (Iancu, 1974), în România anilor 1950–1989, ratele medii de acumulare netă impuse prin cele opt cincinale se înscriau în intervalul de 24–36%, restul de 64–76% reprezentând ratele medii ale fondului de consum realizate conform planurilor (tabelul 5.3). Excepție a făcut-o cel de-al doilea plan cincinal, 1956–1960, care a înregistrat o scădere importantă a ratei medii anuale de acumulare la 17,1% și o creștere corespunzătoare a ratei medii anuale a fondului de consum la 82,9%. Explicația acestei decizii de politică economică trebuie pusă în legătură cu faptul că, pe de o parte, lipsurile materiale de trai ajunseseră la un nivel greu de suportat de către populație, iar pe de altă parte, teama că revoltele izbucnite și înăbușite din Germania de Est, Polonia și Ungaria se

vor extinde și în România, cu toate represaliile și numeroasele arestări și condamnări la închisoare efectuate mai ales în rândurile studenților care contestau regimul comunist. Aplicarea deciziei menționate a însemnat o stimulare puternică a producției de bunuri de consum de toate categoriile: alimente, îmbrăcăminte, mijloace de încălzire, aparate de uz casnic, mijloace de informare și culturale, locuințe, precum și stimularea micii producții de mărfuri private, inclusiv a micului comerț privat. Toate întreprinderile, inclusiv cele ale industriei grele, aveau sarcina de plan să înființeze secții care să producă bunuri de consum. Situația nivelului de trai, ca urmare a acestor măsuri, s-a îmbunătățit în mod vizibil.

Această politică a fost însă relativ de scurtă durată. Rata scăzută a acumulării nu putea asigura reducerea mai rapidă a decalajelor față de țările dezvoltate. Din aceste motive, rata a fost majorată la 25,5% în cincinalul 1961–1965 și la 29,5% în cincinalul 1966–1970. Concomitent, au fost adoptate și alte măsuri de dezvoltare și modernizare a sistemului de educație, cercetare și formare profesională, precum și de aplicare a unor reforme în domeniul conducerii economiei, dar care au fost păstrate strict în limitele proprietății socialiste și ale controlului de partid, astfel încât respectivele măsuri de reformă au acționat în logica unui „socialism raționalizat” (Ionete, 1993).

Începând cu planul cincinal 1966–1970 și ulterior, în următoarele trei cincinale, toate elaborate după concepția noului secretar general al PCR, Nicolae Ceaușescu, a fost impusă majorarea la peste 29% a ratei acumulării (tabelul 5.3), care a impulsionat dezvoltarea extensivă a ramurilor industriei grele – metalurgie feroasă și neferoasă, chimie de bază și petrochimie, materiale de construcții, utilaj greu și instalații industriale complexe, inclusiv mașini-unelte pentru producția de utilaj greu și instalații complexe, forțarea extracției de minereuri cu conținut foarte scăzut de elemente utile și a extracției de petrol, extracția ligniților cu conținut caloric scăzut –, precum și reluarea și realizarea unor mari proiecte costisitoare – canalul Dunăre-Marea Neagră, canalul București-Dunăre, începerea construcției canalului de irigații care să lege Siretul de râul Prahova ș.a.

În legătură cu această orientare, trebuie amintită atenționarea făcută de Alexandru Bârlădeanu, unul dintre economiștii cu funcții înalte în PCR și în guvern, dar și de Ion Gheorghe Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, că asemenea politică economică este profund greșită în noile condiții de dezvoltare a țării, precum și în condițiile economice internaționale din acei ani. Accentul trebuie pus – susțineau aceștia – pe calitate, cu luarea în considerare și promovarea în primul rând a noilor tehnologii, dar și a unei structuri de ramură suplă și adecvate potențialului României. Emilian Dobrescu, în calitate de președinte al CSP, la Plenara comună a Comitetului Central al PCR și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale din 25–26 noiembrie 1981, a arătat că politica economică este tributară în mod excesiv opticilor cantitative asupra proceselor economice, ceea ce împiedică punerea în centrul preocupărilor a rezolvării problemelor calitative deosebit de

complexe apărute în această etapă și determină înmulțirea fenomenelor de „manipulare” abuzivă a unor indicatori valorici⁷.

Tabelul 5.3.

Nivelul mediu al ratelor fondului de acumulare și fondului de consum
pe cincinalele perioadei 1951–1989 (%)

Perioada	Rata de acumulare	Rata de consum
1951–1955	24,3	75,7
1956–1960	17,1	82,9
1961–1965	25,5	74,5
1966–1970	29,5	70,5
1971–1975	33,7	66,3
1976–1980	36,0	64,0
1981–1985	30,7	69,3
1986–1989	25,7	74,3

Sursa: Calculat după *Anuarul statistic al României, 1990*.

Fără să țină seama de asemenea observații, Ceaușescu a decis reluarea pe un plan și mai ambițios a dezvoltării extensive a economiei României, ceea ce a antrenat, pe de o parte, *creșterea efortului investițional*, prin alocarea în acest scop a unor cote crescânde din venitul național, cu restrângerea corespunzătoare a părții destinate consumului, dar și cu *scăderea eficienței acumulării*, iar pe de altă parte, antrenarea unor cheltuieli materiale și energetice considerabil majorate, cerute de astfel de structuri de ramură, în condițiile în care au crescut enorm pe piața mondială prețurile petrolului și materiilor prime minerale.

În ce privește *efortul investițional net* rezultat din noile alocări din venitul național, acesta a cunoscut o creștere a ponderii în totalul investițiilor de la 55,5% în 1960 la 73,7% în 1980, în timp ce ponderea amortizării a cunoscut o scădere de la 44,5% la 26,3% (tabelul 5.4).

Oscilațiile ratei acumulării, precum și diferitele cicluri ale reînnoirii capitalului fix și a politicii referitoare la dimensionarea ratelor de amortizare pe ramuri și sectoare de activitate, precum și scăderea dramatică a ritmurilor de creștere a venitulului național din anii 1980 au determinat o importantă diminuare a ponderii investițiilor nete în cadrul investițiilor totale.

⁷ Emilian Dobrescu avea în vedere, printre altele, includerea abuzivă în cota fondului de consum a valorilor reprezentând soldul pozitiv al balanței comerciale și constituirea rezervelor în balanțele materiale, care, împreună, se ridicau la 9% din venitul național planificat pe anul 1983. Acest fapt umfla artificial cota fondului de consum de la cea reală de 61,5% la cea falsă de 70,5% și cobora artificial rata de acumulare de la cea reală de 38,5% la cea falsă de 29,5%.

Pentru a argumenta necesitatea adoptării de către România a unor rate înalte de acumulare, adeseori se făceau referiri la ratele practicate de alte țări, fără însă a se face precizarea că în cazul României se dădeau date cu rate nete de acumulare, iar în cazul altor țări de comparație se foloseau date cu rate brute de acumulare, deci necomparabile (Iancu, 1974, p. 26).

Tabelul 5.4.

Investiții în economia națională în perioada 1950–1989 (%)

Perioada	Investiții în economia națională	Amortizarea fondurilor fixe	Investiții nete
1950	100,0	58,2	41,8
1960	100,0	44,5	55,5
1970	100,0	39,2	60,8
1980	100,0	26,3	73,7
1985	100,0	34,1	65,9
1986	100,0	32,8	67,2
1987	100,0	37,2	62,8
1988	100,0	41,3	58,7
1989	100,0	43,8	56,2

Sursa: Anuarul statistic al României 1990.

Menținerea în funcțiune a unor capacități de producție date în folosință în cincinalele anterioare a determinat o creștere a ponderii amortismentelor în investițiile totale de la 26,3% în 1980 la 43,8% în 1989, concomitent cu creșterea importantă a ratei nete de acumulare, cu afectarea corespunzătoare a fondului de consum.

Exagerarea creșterii ratei acumulării în intervalul 1971–1985 și, implicit, angajarea în executarea unor proiecte de investiții de mare anvergură, dar fără posibilitatea de a recupera în timp rezonabil fondurile investite din venitul net adus de aceste obiective, precum și continuarea politicii de dezvoltare economică extensivă, cu accentul pe industria grea, au condus la reducerea considerabilă a eficienței acumulării capitalului⁸, sub nivelul mediu înregistrat în perioada 1951–1975, începând din cincinalul 1976–1980 (tabelul 5.5).

Tabelul 5.5.

Ratele medii ale acumulării și eficiența acumulării (%)

Perioada	Rata acumulării	Eficiența acumulării
1951–1955	24,3	26,0
1956–1960	17,1	62,2
1961–1965	25,5	35,3
1966–1970	29,5	28,5
1971–1975	33,7	32,1
1976–1980	36,0	14,4
1981–1985	30,7	12,0
1986–1989	25,7	17,4

Sursa: F.M. Pavelescu, 2008.

Scăderea dramatică a eficienței acumulării de la 32,1% în intervalul 1971–1975 la 17,4% în intervalul 1986–1989 a constituit un semnal puternic privind epuizarea potențialului de creștere și intrarea într-o adâncă criză de sistem.

⁸ Eficiența acumulării capitalului a fost definită ca raport dintre ritmul mediu de creștere al veniturii național din perioada (t+1, t+5) și media ratei acumulării din perioada (t, t+4).

5.6. SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA DE RAMURĂ ȘI PROBLEMA RESURSELOR

Pe lângă forța de muncă și investiții, un alt factor important pe care s-a bazat creșterea economică a României în cele patru decenii l-au constituit resursele de materii prime și energie disponibile. Ritmurile înalte de creștere, diversificarea ramurilor, precum și politica de dezvoltare prioritară a ramurilor industriei grele (metalurgie, chimie de bază, petrochimie, materiale de construcții, utilaj greu și construcții metalice) puternic material-intensive și energofage au impus creșterea rapidă a consumului de materii prime și de energie.

Pe plan macroeconomic, aceasta a avut ca efect creșterea ponderii cheltuielilor materiale în produsul social pe economia națională și pe ramuri, concomitent cu scăderea ponderii venitului național pe total și pe ramuri.

În tabelul 5.6 este prezentată evoluția ponderii cheltuielilor materiale în produsul social în perioada 1950–1989, pe total economie și pe ramuri ale economiei.

Tabelul 5.6.

Ponderea cheltuielilor materiale în produsul social

	1950	1960	1970	1980	1989
Total economie	48,8	51,5	59,5	59,2	67,2
Industrie	51,6	59,2	62,0	61,5	71,5
Construcții	58,1	54,9	61,7	64,6	73,4
Agricultură	44,6	34,8	50,7	56,7	55,9
Transporturi	47,5	48,1	50,2	46,5	51,8
Comerț	24,0	31,4	50,7	30,7	30,9

Sursa: *Anuarul statistic al României, 1990.*

În perioada 1950–1989, partea de cheltuieli materiale în produsul social pe economie s-a majorat cu 18,4 puncte procentuale.

Creșterea și diversificarea industriei și, în primul rând, a celei grele (grupa A) au determinat o majorare a material-intensității industriei în ansamblu cu 19,9 puncte procentuale, iar pe unele ramuri industriale s-a ajuns la niveluri record. Potrivit datelor din *Anuarul statistic* și din balanța legăturilor dintre ramuri (input-output) pe anul 1989, cheltuielile materiale ale ramurilor (consumurile intermediare) reprezentau 67,2% pe ansamblul economiei, cu importante diferențe între ramuri: chimia și prelucrarea petrolului 87,8%, metalurgia feroasă 84,9%, construcții de mașini și prelucrarea metalelor 67,9%, industria materialelor de construcții, a sticlei și porțelanului pentru construcții 75,4%, față de prelucrarea lemnului 56,3%, textile 57,1%, industria alimentară 66,3%, transporturi și telecomunicații 51,8%, confecții 29,6%, producția vegetală 53,7% și producția animală 54,0%.

Industria metalurgiei, chimiei de bază și materialelor de construcții dezvoltate cu precădere au devenit ramurile cu cele mai mari consumuri de materii prime brute. Prin operarea prelucrărilor intermediare, ele ofereau celorlalte ramuri

prelucrătoare din sistem semifabricatele necesare în cantități crescânde pentru obținerea produselor finale.

Industriei chimice și prelucrării țiteiului, care contribuia cu numai 3,8% la venitul național și cu 13,5% la produsul social, îi reveneau ponderi de 22% din totalul consumului intermediar de energie electrică, 92% din consumul intermediar de țitei și gaze asociate și 22% din consumul intermediar de gaze naturale. Ramură complexă supradimensionată, ea a ajuns în anii 1980 să prelucrez peste 30 mil. tone de țitei, din care 1/3 din producția internă și 2/3 din import. Industria metalurgică, și ea puternic supradimensionată față de condițiile și de potențialul național, se baza într-o măsură și mai mare decât industria chimică pe resurse primare din import în cantități uriașe: de 14–16 mil. tone/an de minereu de fier în anii 1986–1989 (față de 917 mii tone importate în 1960 și față de producția internă de numai 2,5 mil. tone), precum și de cocs metalurgic de aproape 2 mil. tone și de huilă pentru cocsificare de 4,9 mil. tone în anul 1989 (față de numai 416 mii tone în 1960).

Transportul, manipularea și folosirea unor asemenea cantități uriașe de resurse au antrenat însemnate cheltuieli, precum și dezvoltarea mijloacelor de transport pe măsură și, totodată, au creat mari prejudicii calității mediului, aspect de cele mai multe ori neglijat sau chiar ascuns de autorități.

În general, aplicarea politicilor de dezvoltare în ritmuri forțate, cu asigurarea unor cicluri complete de fabricație, de la materia primă până la produsul finit, însă fără existența în țară a resursei primare de bază, s-a dovedit a fi mult prea riscantă pentru România. În cadrul discuțiilor și studiilor de fezabilitate pentru susținerea unor mari obiective industriale metalurgice, petrochimice, de utilaj greu, bazate exclusiv pe materii prime și resurse energetice de import, se invocau ca argumente practica unor țări ca Japonia, Marea Britanie, Germania etc. Se omitea din discuție însă faptul că țările respective dispuneau de o piață internă mare și dezvoltată, aveau posibilități extinse de generare și asimilare de noi tehnologii, dispuneau de o forță financiară manifestă și recunoscută pe piețele internaționale și, mai presus de toate, dispuneau și foloseau mecanisme economice adecvate activităților industriale moderne și competitive, în care este recunoscută și practică competiția între agenții economici liberi, precum și ajustările de rigoare. În mod evident, România era departe de a răspunde unor asemenea exigențe (criterii) pentru a evita riscurile provocate, pe de o parte, de deciziile voluntariste proprii sistemului planificării centralizate de tip birocratic și, pe de altă parte, de oscilațiile prețurilor pe piețele internaționale⁹.

⁹ În legătură cu impactul variației prețurilor la resursele energetice asupra economiei României, trebuie amintite cele două șocuri petroliere. Primul șoc a fost cel din 1973, provocat de instituirea embargoului OPEC în timpul războiului arabo-izraelian. Atunci, prețul petrolului a crescut de 4 ori (de la 3 la 12 dolari/baril). Al doilea șoc puternic a fost cel din anii 1978–1980, provocat de creșterea prețului țiteiului de 2,5 ori (de la 14 dolari/baril în 1978 la 35 dolari/baril în 1981) din cauza revoluției islamice din Iran și a războiului irako-iranian (dacă s-ar lua în considerare inflația, prețul de 35 dolari/baril din 1981 ar fi însemnat 193,2 dolari/baril la noua valoare a dolarului devalorizat din 2015).

În asemenea circumstanțe, cele mai afectate ramuri și categorii de produse au fost cele energofage: chimia, care în 1980 avea o pondere în consumul total de energie primară de 20,8%, metalurgia, cu o pondere de 13,5%, materiale de construcții și produse din lemn, cu o pondere de

5.7. RELAȚIILE ECONOMICE INTERNAȚIONALE

Dinamica economiei românești a fost influențată într-o măsură importantă de relațiile economice internaționale, precum și de schimbările care s-au produs în ordinea economică și politică mondială. Astfel, în perioada 1950–1980, conform datelor statistice, balanța comercială externă a României a fost cel mai adesea deficitară, dar semnificația deficitului respectiv a fost diferită, în funcție de caracteristicile politicii promovate în diferitele etape de evoluție a economiei.

Astfel, în cursul perioadei de trecere (efectivă) la economia de comandă (1948–1962), comerțul exterior s-a desfășurat preponderent cu țările membre ale CAER, iar deficitele balanței comerciale externe nu au afectat semnificativ corelația dintre acumulare și consum. De asemenea, începând cu anul 1953 și până în anul 1970, România nu a înregistrat un nivel semnificativ al datoriei externe (Axenciuc și Georgescu, 2017).

În perioada 1963–1970, pe fondul promovării unei politici externe care avea ca obiectiv principal ieșirea din logica războiului rece și implementarea unei destinderi între marile blocuri militare și economice, a avut loc o intensificare a comerțului exterior și a relațiilor economice internaționale ale României. Astfel, au crescut semnificativ importurile de tehnologii avansate și de bunuri de consum de calitate din țările dezvoltate și au fost demarate o serie de acțiuni de cooperare economică și transfer tehnologic, un exemplu în acest sens fiind reprezentat de producerea de automobile Dacia, pe baza licenței acordate de grupul francez Renault.

În anii 1971 și 1972, România a fost admisă ca membru al Fondului Monetar Internațional și al Băncii Mondiale, fapt care a permis accesul la credite de la acestea

5,7%, precum și produsele altor ramuri care încorporau metale, produse chimice, materiale de construcții (ciment, ceramică, sticlă etc.). Aceste ramuri energofage formau cea mai mare parte a exportului de produse al României.

Întrucât modul de stabilire a prețurilor interne pe produse nu asigura un calcul economic corect și deforma rezultatele calculului de eficiență a operațiilor comerciale externe, la Institutul de Economie Industrială s-a recurs la folosirea unor noi instrumente de calcul al eficienței: consumul cumulat de energie primară exprimat în tone de combustibil convențional (t_{cc}) pe produs și consumul cumulat de muncă exprimat în număr de ore-om pe produs, la ambele folosind algoritmul de calcul al analizei input-output. În cele ce urmează, prezentăm rezultatele acestor calcule la câteva produse:

- la o tonă de profile grele reveneau: 1,9 t_{cc} și 36 ore-om;
- la un tractor U650M reveneau: 17,5 t_{cc} și 1.338 ore-om;
- la un vagon autodescărcător, cu patru osii, pentru transport minereu reveneau: 135 t_{cc} și 7.144 ore-om;
- la un cazan de abur energetic de 1.035 t abur/h cu lignit reveneau: 53.636 t_{cc} și 3.822.979 ore-om;
- la un strung carusel SC4000 reveneau: 586 t_{cc} și 52.032 ore-om;
- la o moară de ciment MC1-100 de 3.000 t/24 h reveneau: 4.415 t_{cc} și 294.629 ore-om (Iancu *et al.*, 1980, p. 123).

Pe baza unor asemenea instrumente de calcul, s-a constatat că la o seamă de produse energofage (petrochimice și metalurgice) exportate nu se puteau recupera prin prețul extern nici cheltuielile implicate de consumul cumulat de energie și de alte resurse primare pentru producerea acestora (Iancu *et al.* 1980, p. 136–146).

și la băncile private cu dobândă scăzută, precum și accesul la expertiza de evaluare a proiectelor de investiții. De asemenea, a fost reglementată problema investițiilor străine pe teritoriul României și a investițiilor românești pe teritoriul altor țări, înființându-se societăți mixte cu capital românesc și străin, prin adoptarea *Legii nr. 1/1971 cu privire la activitatea de comerț exterior, de cooperare economică și tehnico-științifică* și a *Decretului Consiliului de Stat nr. 425/1972 privind impozitul pe beneficiile societăților mixte constituite în România*. Potrivit reglementărilor, la societățile mixte de pe teritoriul României, partea capitalului străin trebuia să fie sub 50% din capitalul total al firmei. Cele mai utilizate forme de organizare a societăților mixte din România au fost: a) societăți pe acțiuni și b) societăți cu răspundere limitată. Societăți mixte au luat ființă în industria electronică, industria chimică, industria construcțiilor de mașini, precum și în domeniul comercial, turistic și bancar (Iancu, 1983)¹⁰. În anii 1980, pe teritoriul României au operat opt societăți mixte. Acestea au mai relaxat balanța tensionată a investițiilor. Reglementările erau însă prea restrictive în raport cu legislația altor țări pentru a atrage mai mulți investitori străini cu alocări mai mari de investiții.

Continuarea *politicii de dezvoltare extensivă* prin investiții masive în construcția și punerea în funcțiune a unor mari combinate din industriile siderurgică, petrochimică, utilaj greu, țesătorii de bumbac etc. – toate mari consumatoare de materii prime și resurse energetice (petrol, gaze, energie electrică) – s-a bazat în mare parte pe importuri plătite în valută convertibilă (dolari). Petrolul, gazele și huila extrase în România nu acopereau necesarul de consum al rafinăriilor și combinatelor siderurgice și de îngrășăminte chimice decât într-o mică măsură (circa 1/3 la țiței și 10–15% la minereu de fier).

Pentru a avea surse sigure și permanente de aprovizionare cu materii prime și resurse energetice, dar și debușee pentru exportul de mașini și echipamente, instalații pentru producția de ciment, rafinării, irigații, utilaje miniere, vagoane etc., România, începând din anii 1970, s-a angajat la realizarea unor investiții în industriile extractive și în alte industrii și activități în Libia, Iran, Irak, SUA, Ucraina, Nigeria, Congo, Maroc, Liberia, Zambia, Gabon, Republica Central-Africană, Zair ș.a. În anii 1980 au operat în străinătate 69 de firme mixte cu capital românesc, multe dintre acestea însă, dovedindu-se neviabile, și-au încetat activitatea.

¹⁰ Astfel, în anul 1973, în România au fost înființate următoarele societăți mixte: ROM CONTROL DATA, ca societate cu răspundere limitată, cu participarea Centralei Industriale de Electronică și Automatizare (55%) și a firmei americane Control Data Corp. (45%), având ca obiect construirea și echiparea unei fabrici pentru producerea de echipament periferic pentru prelucrarea datelor și fabricarea și comercializarea de echipament periferic; REȘIȚA RENK, societate pe acțiuni, cu participarea Întreprinderii de Construcții de Mașini Reșița (40%), a UZINEXPORT (11%) și a firmei vest-germane Zahnraederfabrik Renk AG (49%), având ca obiect producerea și comercializarea de roți dințate, reductoare, cuplaje și alte mecanisme; RIFIL, ca societate cu răspundere limitată, cu participarea Centralei de Fire Chimice Săvinești (52%) și a firmei italiene Romalpha (48%), având ca obiect producerea și comercializarea firelor textile vopsite și nevopsite. În anul 1975, a fost înființată societatea mixtă Electronica Aplicată Română – ELAROM, societate cu răspundere limitată, cu participarea Centralei Industriale de Electronică Industrială și Tehnică de Calcul (51%) și a firmei franceze Électronique Appliquée (48%), având ca obiect construirea și echiparea unei fabrici, precum și fabricarea și comercializarea de ansamble și aparatură electronică preferențială de uz medical.

Sporirea importurilor de materii prime și resurse energetice care s-a adăugat la importurile de utilaje și instalații pentru ridicarea noilor obiective industriale a contribuit la accentuarea deficitelor comerciale externe. Din cei 31 de ani ai perioadei 1950–1980, 27 de ani au fost marcați de deficite comerciale externe. Recordurile acestor deficite au fost atinse în ultimii ani ai perioadei menționate, reprezentând 11–15% în raport cu valoarea exportului.

Cel de al doilea șoc petrolier din 1979 a făcut să se depășească limita suportabilității la produsele de export, în general puternic energointensive și care se bazau pe importuri de resurse energetice (petrol, gaze, ulei, cocs etc.). Pierderile suferite prin exportul acestora au fost însoțite de căderea prețurilor și la alte produse exportate. Dobânzile și ratele împrumuturilor contractate pentru acoperirea deficitelor și realizarea marilor obiective, multe dintre ele nerentabile, nu au mai putut fi onorate, România acumulând în anul 1980 o datorie externă de 9,5 mld. dolari SUA, echivalent cu 9,1% din produsul intern brut (Axenciuc și Georgescu, 2017). Pentru a se evita intrarea efectivă a României în incapacitate de plată, a fost necesară reeșalonarea datoriei externe pentru anii următori. Nivelul datoriei externe a crescut de la 30,2 mil. dolari SUA în 1972 la 11,5 mld. dolari în 1981, iar dobânzile la creditele acordate de băncile comerciale au crescut cu peste 20 puncte procentuale în anii 1981–1982 față de anii 1975–1980.

Volumul datoriei externe exprimate în dolari SUA a avut următoarea evoluție:

	1972	1976	1977	1978	1979	1980	1981
Mld. dolari SUA	0,030	2,812	3,582	5,074	7,173	9,557	11,500

Este evidentă criza în care a intrat România alături și de alte țări. Însă măsurile de austeritate luate de Nicolae Ceaușescu pentru a plăti datoriile externe înainte de termen și refuzul său de a opera reformele interne recomandate de FMI și Banca Mondială au adâncit și mai mult această criză. Plata înainte de termen a datoriilor externe a însemnat, practic, măsuri de forțare și mai puternică a exporturilor la toate categoriile de produse, în primul rând la cele agricole și alimentare, reducerea drastică, până la interzicere, a importurilor la majoritatea categoriilor de produse, inclusiv a importului de tehnologie și de utilaje și piese de schimb, cu indicația de a fi produse în țară.

Dacă în anii anteriori soldul balanței comerciale externe era negativ, începând din 1982 până în 1989, soldul a devenit pozitiv, acesta servind la achitarea datoriilor externe:

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Export net: (% din PIB)	-5,6	-3,6	0,5	4,2	3,6	4,1	4,2	6,2	9,4	2,7

Între anii 1982 și 1989, exportul net a reprezentat o pondere situată între 0,5% și 9,4% din produsul intern brut. Majorarea bruscă a respectivei ponderi în intervalul 1986–1988 a fost o expresie a forțării exporturilor în vederea plății cât mai rapide a datoriei externe.

Sistarea importurilor de tehnologii și forțarea exporturilor nu a însemnat un fapt pozitiv, ci unul cu totul negativ, prin care a fost anulată o mare parte a eforturilor făcute pe linia industrializării și modernizării economiei, afectând grav rețehnologizarea economiei cu echipamente performante timp de aproape zece ani. Aceasta a însemnat uzură morală avansată și pierderi de competitivitate economică și tehnologică irecuperabile pentru România, cu consecințe negative pentru o lungă perioadă de timp.

5.8. EPUIZAREA CAPACITĂȚII DE DEZVOLTARE A SISTEMULUI ECONOMIC DE COMANDĂ

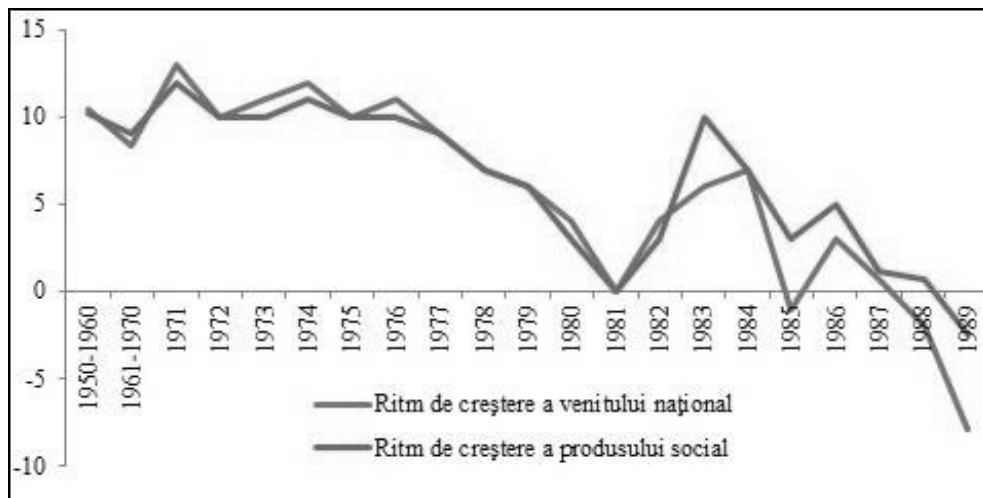
Odată creată și generalizată prin metode profund antidemocratice, economia de comandă a început să funcționeze în România prin elaborarea și înfăptuirea planurilor anuale și cincinale care aveau ca scop punerea în practică a programului economic al PCR – industrializarea socialistă a țării prin dezvoltarea cu precădere a industriei grele și realizarea unor ritmuri înalte de dezvoltare economică.

Principala caracteristică larg recunoscută a acestui sistem a fost puterea sa de mobilizare și gestionare administrativă a resurselor și dirijarea lor pentru realizarea obiectivelor planificate. În scurt timp s-a dovedit însă că această putere de mobilizare are serioase limite și neajunsuri. În primul rând, este vorba de metodele brutale, dictatoriale folosite pentru atingerea obiectivelor planificate. În al doilea rând, această putere se epuizează treptat. Ea durează atât timp cât dezvoltarea are caracter extensiv-cantitativ.

În fazele în care cererile populației și, mai ales, cele ale piețelor externe de resurse materiale și financiare formulează schimbări sau apar noi tendințe de dezvoltare, metodele administrative ale economiei de comandă devin incapabile să se adapteze prin reforme adecvate și să răspundă la senzorii sau tendințele piețelor libere (externe). După cum s-a dovedit, dogmele marxist-leniniste privind dezvoltarea cu precădere a industriei grele, nerecunoașterea existenței șomajului și a inflației în economia socialistă etc. erau mai puternice decât realitățile, ceea ce făceau imposibile schimbările prin restructurări sau schimbări în orientarea unor structuri la nivelul ramurilor ori în adoptarea unor instrumente ale economiei de piață.

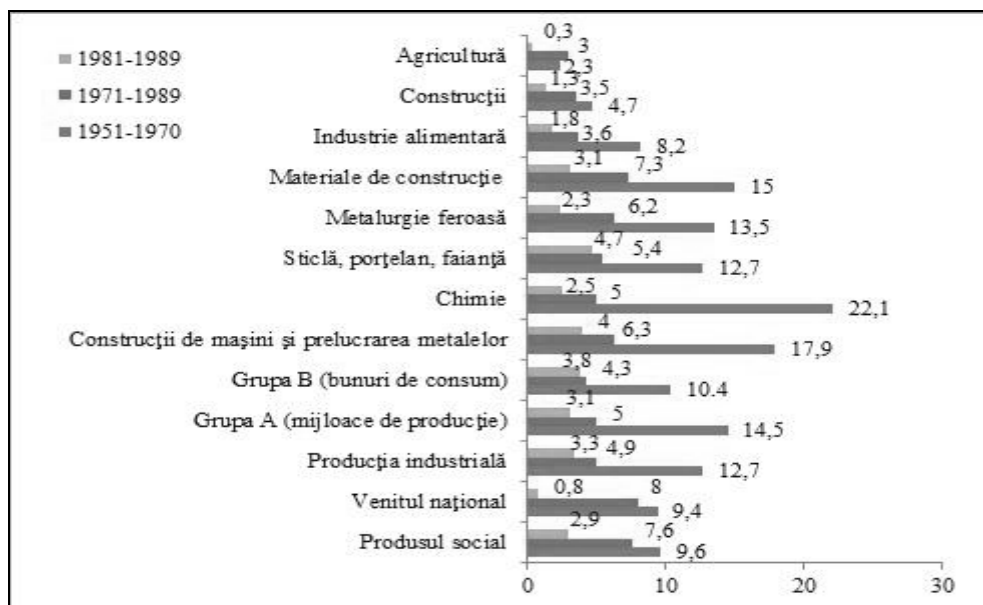
Am arătat la începutul acestui capitol realizarea unei creșteri economice importante pe întreaga perioadă 1951–1980, pe ansamblul economiei, pe ramuri economice și pe unele ramuri industriale recunoscute ca ramuri material-intensive, energointensive și care necesită mobilizări mari de investiții de capital. Continuarea acestei politici de dezvoltare extensivă o perioadă mai îndelungată a devenit nesustenabilă din perspectiva atât a posibilităților de aprovizionare și a costurilor, cât și a posibilităților de inovare și de desfacere a produselor. Sustenabilitatea tot mai redusă, până la blocare, a sistemului de dezvoltare a economiei României din perioada analizată devine și mai evidentă atunci când prezentăm evoluția ritmurilor anuale de creștere a venitului național și a produsului social, precum și ritmurile

medii anuale pe diferite perioade (1951–1970; 1971–1989; 1981–1989) și pe diferiți indicatori macroeconomici și pe ramură (figura 5.3).

Sursa: Calculat după *Anuarul statistic al României*, 1990.

Figura 5.3. Ritmurile anuale de creștere a venitului național și a produsului social în perioada 1950–1989.

Sursa: Calculat după *Anuarul statistic*, 1990.

Figura 5.4. Ritmurile medii anuale de creștere a venitului național, a produsului social și a producției unor ramuri (%).

Ritmul de creștere economică a fost unul deosebit de ridicat în perioada 1951–1980, pentru ca apoi să se producă o blocare a potențialului de creștere economică în cursul anilor 1980, cu scăderi dramatice ale acestor ritmuri (figura 5.4). Cauzele acestei evoluții sunt legate atât de caracteristicile economiei de comandă, de posibilitățile de mobilizare a factorilor de producție, de caracteristicile politicii macroeconomice promovate în diferitele etape ale evoluției respectivului sistem economic, cât și de modificările produse în relațiile economice și politice internaționale.

Se observă o reducere continuă a ritmului de creștere a economiei și a ramurilor. Aceasta este urmarea faptului că, și în cazul României, mecanismele economiei de comandă au putut asigura o creștere economică numai în faza pur extensivă (de construire a structurilor industriale de bază), dar nu și în contextul unei treceri la creșterea intensivă, care ar fi presupus o reînnoire a structurii industriale, pe baza noului val al schimbărilor tehnologice care începuseră să se manifeste în cursul anilor 1980 în țările cu economie de piață consolidată. Privilegierea dezvoltării prioritare a industriilor din grupa A (producătoare de mijloace de producție) a fost caracteristică pentru intervalul 1950–1980. În cursul anilor 1980, în contextul crizei manifeste a economiei de comandă, dublată de criza petrolului, producția respectivelor industrii din grupa A a avut un ritm de creștere de 3,1%, mai redus decât cel înregistrat pe ansamblul industriei, dar și față de dinamica din anii 1970.

Penuria de resurse s-a accentuat treptat, astfel încât necesarul crescând de investiții, de forță de muncă și de materii prime și energie a devenit tot mai costisitor și mai greu de procurat, mai ales începând de la declanșarea celei de-a doua crize a petrolului. Acesta a fost principalul semnal că mecanismele economiei de comandă și-au epuizat capacitatea de dezvoltare extensivă a economiei României și că aceste mecanisme sunt incapabile să treacă, în proporții sporite, la o nouă paradigmă de dezvoltare, la cea intensivă, pe alte baze tehnologice și pe alte principii, care necesitau înlăturarea dogmelor ideologice, libera circulație a ideilor, descentralizarea deciziilor, libera competiție pe piața liberă.

5.9. CONCLUZII

Experiența economiei de comandă din România relevă faptul că respectivul sistem, care a fost în mod programatic opus economiei de piață și spiritului întreprinzător, a indus în economia și viața socială schimbări majore. Astfel, a fost generat un proces de industrializare rapidă, precum și un transfer al populației rurale către activitățile legate direct sau indirect de industrie.

Pe această cale, a putut fi generată o creștere economică în ritm rapid, în faza de construire a structurilor industriale de bază, în care tehnologiile bazate pe paradigma mecanicii aveau un rol determinant.

Sistemul instituțional al economiei de comandă, precum și legăturile dintre diferitele ramuri și sectoare de activitate au devenit tot mai rigide în timp, din cauza

lipsei de legături cu piețele de bunuri și servicii, precum și cu cele ale factorilor de producție. Din această cauză, economia de comandă nu a fost capabilă să genereze o dezvoltare intensivă, și nici tranziția către societatea postindustrială, unde sectorul serviciilor și tehnologiile informației joacă un rol esențial.

Criza sistemului economiei socialiste din România care s-a manifestat cu acuitate după cel de al doilea șoc petrolier a fost accentuată, în raport cu cea din alte țări central și est-europene, de atitudinea conservatoare a decidenților politici din epocă și de încercarea de a plăti datoria externă înainte de termen, indiferent de consecințele pe termen mediu și lung.

BIBLIOGRAFIE

1. Axenciuc Victor (2012), *Produsul intern brut al României 1862–2000. Serii statistice seculare și argumente metodologice*, vol. I–II, Ed. Economică, București.
2. Axenciuc Victor, Georgescu George (2017), *România's gross domestic product and national income 1862–2010. Secular statistical series and methodological foundations*, Ed. Academiei Române, București.
3. Blaga Ion (1983), *Industrializarea*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
4. Constantinescu Nicolae N. (1973), *Problema contradicției în economia socialistă*, Ed. Politică, București.
5. Dăianu Daniel (1992), *Funcționarea economiei și echilibrul extern*, Ed. Academiei Române, București.
6. Dobrescu Emilian (1971), *Corelația dintre acumulare și consum*, Ed. Politică, București.
7. Dobrescu Emilian, Postolache Tudorel (1990), *Consemnări economice*, Ed. Academiei Române, București.
8. Giurescu Constantin C. (coord.) (1972), *Istoria României în date*, Ed. Enciclopedică, București.
9. Iancu Aurel (1974), *Modele de creștere economică și de optimizare a corelației dintre acumulare și consum*, Ed. Academiei Române, București.
10. Iancu Aurel (1983), *Schimbările economice internaționale*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
11. Iancu Aurel, Bogdan Vasilie, Mihăilescu Alexandru, Giuvelea Mihail (1980), *Resursele și structura industriei*, Ed. Academiei Române, București.
12. Ilie Constantin (2015), *România comunistă. Aspecte economice*, MNIR.
13. Ionete Constantin (1993), *Economia României. Criza de sistem a economiei de comandă în etapa ei explozivă*, Ed. Expert, București.
14. Kornai János (1990), *The road to a free economy*, W.W. Norton, New York.
15. Montias John Michael (1976), *The Structure of Economic Systems*, Yale University Press, New Haven.
16. Pavelescu Florin-Marius (2007), *Ocuparea și utilizarea forței de muncă în România în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Colecția Biblioteca Economică, Seria Probleme economice, nr. 240–241, CIDE, București.
17. Pavelescu Florin-Marius (2008), *Acumularea capitalului și creșterea economică în România în cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Colecția Biblioteca Economică, Seria Probleme economice nr. 290–292, CIDE, București.
18. Pepper Roy, Tsantis Andreas (1979), *Romania. The industrialization of an agrarian country under socialist economy*, World Bank, Washington.
19. Pilat Vasile (2006), *Funcționarea economiei naționale*, Ed. Rosetti Educational, București.
20. Zaman Gheorghe (1986), *La corrélation entre le produit social, le revenu national et les dépenses matérielles*, Revue roumaine des sciences sociales, No. 1–2, Bucharest.

6. RELAȚIILE ECONOMICE INTERNAȚIONALE ALE ROMÂNIEI ÎN PERIOADA 1948–1989

ILEANA TACHE

România a desfășurat o arie extinsă de relații economice internaționale în perioada 1948–1989 atât cu statele comuniste, cât și cu cele din Vest și în curs de dezvoltare, fiind prima țară din blocul comunist care a reușit să stabilească raporturi comerciale și diplomatice cu Occidentul. Anii imediat postbelici s-au caracterizat printr-o totală subordonare a României față de Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), dar, după 1956, aceasta a început să fie treptat eliminată de către liderii comuniști români.

Dacă până în 1980 valoarea importurilor a depășit-o pe cea a exporturilor, exporturile au fost intensificate în decursul anilor 1980 (tabelul 6.1). Singurul an al decadei 1980 marcat de deficit comercial a fost 1980, când importurile au întrecut exporturile cu aproximativ 8 mld. lei. În 1985, importurile vor crește cu 140,1%, iar exporturile cu 249,3% față de 1980¹.

Tabelul 6.1.

Volumul exportului și importului României în anii 1950, 1960, 1970, 1980 și 1985–1989

(mil. lei)

	1950	1960	1970	1980	1985	1986	1987	1988	1989
Export	1.274,2	4.302,2	11.104,9	50.962,9	178.031,4	163.986,0	167.850,3	182.257,6	167.779,5
Import	1.460,3	3.887,1	11.760,8	59.006,2	147.022,7	135.781,0	132.984,3	122.262,5	134.982,3
Sold +/-	-186,1	+415,1	-655,9	-8.043,3	+31.008,7	+28.208,0	+34.866,0	+59.995,1	+32.797,2

Sursa: Anuarul statistic al României, 1990, p. 610–611, și Anuarul statistic al României 1991, p. 598.

Imediat după cel de al Doilea Război Mondial, prin intrarea României în sfera de influență a URSS și politica de blocadă și discriminări comerciale dusă de țările capitaliste față de cele socialiste, sfera geografică a relațiilor comerciale internaționale a fost restrânsă, dar treptat au început să fie extinse raporturile cu un număr tot mai mare de țări capitaliste dezvoltate și în curs de dezvoltare². Tabelul 6.2 arată repartizarea geografică a comerțului exterior al României comuniste începând cu anul 1960.

¹ Shen R. (1997), *The Restructuring of Romania's Economy – A Paradigm of Flexibility and Adaptability*, Praeger Publishers.

² Pațac F. (2008), *Istoria comerțului și turismului*, Ed. Eurostampa, Timișoara, p. 87.

Tabelul 6.2.

Repartizarea geografică a comerțului exterior al României în perioada 1960–1988
(% din total export + import)

Anii	Comerțul cu țările socialiste			Comerțul cu țările nesocialiste		
	Total	Cu țări CAER	Cu alte țări socialiste	Total	Cu țări capitaliste dezvoltate	Cu țări în curs de dezvoltare
1960	73,0	66,8	6,2	27,0	22,3	4,7
1965	65,0	60,7	4,3	35,8	29,0	6,0
1970	56,0	49,3	6,7	44,0	35,8	8,2
1975	44,8	38,0	6,8	55,2	36,7	18,5
1980	41,0	34,6	6,4	59,0	33,0	26,0
1985	56,7	51,0	5,7	43,3	23,7	19,6
1986	64,2	58,3	5,9	35,8	20,6	15,2
1987	63,7	55,0	8,7	36,3	23,7	12,6
1988	61,9	54,0	7,9	38,1	24,7	13,4

Sursa: *Anuarele statistice ale CAER 1960–1988*.

În anul 1971, România a devenit membră a GATT³, iar în 1972 a fost prima țară a CAER (*Consiliul de Ajutor Economic Reciproc*) ce s-a alăturat FMI (*Fondul Monetar Internațional*) și Băncii Mondiale, ceea ce i-a lărgit considerabil accesul la creditarea în valută. După 1973, România va primi și tratament preferențial în comerțul cu țările dezvoltate.

În perioada comunistă, comerțul exterior fiind monopol de stat, politica comercială se stabilea de către Partidul Comunist Român (PCR) și guvern, iar implementarea sa se afla în responsabilitatea Ministerului Comerțului Exterior și al Cooperării Economice Internaționale. România a utilizat comerțul exterior ca pârgă de dezvoltare a economiei naționale și de realizare a obiectivului independenței economice și politice. Până la sfârșitul anilor 1970, obținerea unui surplus al balanței comerciale nu a reprezentat o prioritate. Scopul era mai degrabă achiziționarea de tehnologii moderne pentru crearea unei platforme industriale înalt diversificate. Programul de export viza câștigarea valutei necesare pentru cumpărarea din afara țării a tehnologiilor și materialelor destinate industrializării. În anii 1980 însă, comerțul exterior a început să capete o orientare „mercantilistă”, urmărind reducerea importurilor și surplusuri semnificative în valută forte, pentru plata cât mai rapidă a datoriei externe acumulate în deceniile anterioare. Întreprinderilor cu activitate de export li se acorda întotdeauna un tratament preferențial în alocarea resurselor naționale.

Soldul balanței comerciale a României a fost predominant negativ în perioada 1950–1980, înregistrând valori pozitive în doar câțiva ani: 1956, 1959–1960, 1965, 1976⁴. În întreaga perioadă cuprinsă între 1980 și 1989, balanța comercială a înregistrat surplusuri, însă nu ca urmare a schimbării structurii economice, ci din cauza limitării drastice și iraționale a importurilor, pe fondul achitării accelerate a

³ General Agreement on Tariffs and Trade (Acordul General pentru Tarife și Comerț).

⁴ Abraham F. (2017), *Romania since the Second World War: a Political, Social and Economic History*, Bloomsbury Academic, New York, p. 101.

datoriei externe. Dar, în ciuda parametrilor predominant negativi ai contului curent, comerțul exterior a constituit, în ansamblu, o sursă importantă a dezvoltării economice a României în perioada comunistă.

Comerțul exterior al României în intervalul 1950–1989 a reflectat transformarea economiei din predominant agrară într-una cu un semnificativ sector industrial. Conform tabelului 6.3, structura importurilor și a exporturilor reflectă această dinamică. Structural, România a fost un importator net de mașini și echipamente între anii 1950 și 1980, dar, așa cum am arătat, din 1980, un accent masiv a fost pus asupra exporturilor în locul importurilor.

Tabelul 6.3.

Structura exporturilor și importurilor României în perioada 1950–1989
(% din total exporturi, respectiv din total importuri)

Grupuri de produse	1950		1960		1970		1980		1989	
	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.	Exp.	Imp.
Mașini, utilaje și echipament de transport	4,2	38,3	16,7	33,7	22,4	40,3	24,9	24,6	29,3	25,5
Combustibil, materii prime minerale, metale	33,8	23,5	37,0	34,3	22,6	31,1	29,5	50,3	32,1	56
Produse chimice, fertilizatori, cauciuc	1,7	4,5	2,1	7,4	7,2	6,0	9,7	6,4	9,5	5,6
Materiale de construcții și accesorii	4,4	1,1	2,5	1,0	2,8	1,5	2,2	1,0	2,0	0,9
Materii prime nealimentare și produse procesate	28,9	21,4	14,7	13,4	10,2	10,1	4,8	5,7	4,1	5,4
Materii prime pentru producția alimentară (inclusiv șeptel)	11,6	0,7	9,1	2,5	4,5	2,5	4,2	5,7	0,6	1,7
Produse alimentare	14,1	0,3	12,1	2,5	12,1	3,0	8,5	3,2	4,3	1,5
Bunuri de consum industrial	1,3	10,2	5,8	5,2	18,2	5,5	16,2	3,0	18,1	3,4

Sursa: Adaptare după Constantinescu, 2000⁵, p. 288.

Intenționăm în continuare să facem o prezentare a relațiilor economice externe ale României în perioada 1948–1989, pe zone geografice: mai întâi cu URSS și țările blocului comunist, apoi cu națiunile dezvoltate din Occident, iar în final cu țările în curs de dezvoltare, denumite generic „lumea a treia”. Concluziile capitolului se vor axa pe explicarea colapsului economiei socialiste, prin prisma eșuării eforturilor de deschidere internațională.

6.1. RELAȚIILE CU URSS ȘI BLOCUL COMUNIST

În relația României cu URSS, deosebim trei etape distincte: perioada stalinistă, de obediență totală față de Moscova (1945–1955), cea de subordonare asumată

⁵ Constantinescu N.N. (2000), *Istoria economică a României: 1939–1989*, vol. II, Ed. Economică, București.

(1956–1962), pentru ca în anii 1960 să înceapă refuzul subordonării, continuat până la prăbușirea comunismului.

Perioada de ocupație sovietică cuprinsă între anii 1944 și 1958 a lăsat urme adânci în mentalul colectiv. Aceasta a fost marcată de înființarea *sovromurilor*, concepute, conform documentelor oficiale, pentru generarea de venituri în vederea reconstrucției de după cel de al Doilea Război Mondial. În realitate, *sovromurile* au funcționat drept mijloace de asigurare a unor resurse pentru URSS, slăbind și mai mult economia României, căreia i se impuseseră plăți de daune de război prin *Tratatul de pace de la Paris din 1947*, daunele pretinse de sovietici ridicându-se la 300 mil. dolari. Contribuția sovietică la *sovromuri* s-a materializat, în esență, în vânzarea de echipament militar părăsit de trupele germane pe câmpul de luptă și care era supraevaluat, deci plătit de România peste adevărata sa valoare. Bunurile trimise de România către URSS s-au situat în jurul sumei de 2 mld. dolari⁶, deci cu mult peste nivelul daunelor de război pretinse.

După dispariția fizică a lui Stalin, în anul 1953, Gheorghe Gheorghiu-Dej a privit cu circumspecție campania de destalinizare inițiată de noul lider sovietic, Nikita Hrușciiov. Gheorghiu-Dej a fost și împotriva ideii lui Hrușciiov, conform căreia România trebuia să accepte rolul modest de furnizor de produse agricole și materii prime și să renunțe la proiectul industrializării. Așa-numita „declarație de independență” a PCR din anul 1964 a marcat apogeul tensiunii dintre cei doi lideri comuniști.

Înființarea CAER în 1949 a reprezentat o reacție la Planul Marshall⁷, destinat doar țărilor democratice și cu economie de piață din Europa. România a fost unul dintre membrii fondatori ai CAER, alături de Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia și URSS, aceasta din urmă deținând rolul de conducător, iar ceilalți membri, pe acela de țări-satelit. Ulterior au aderat la CAER Albania, RDG, Mongolia, Cuba și RPD Vietnam. Mureșan (2007)⁸ consideră un eșec integrarea României în CAER și, în plan mai larg, a tuturor țărilor comuniste, din cauza aspirațiilor lor de suveranitate. Rezultatele cooperării în cadrul CAER au fost incomplete, manifestând în principal un aspect comercial, deși activitatea organizației viza o arie extinsă de domenii: industrie, agricultură, știință și tehnologie, transport internațional, relații financiare și de credit etc. În plus, relațiile comerciale cu țările CAER funcționau adesea pe bază de barter, ceea ce reprezenta un dezavantaj pentru o economie având nevoie de lichidități în valută.

⁶ Conform Roper S.D. (2000), *The Unfinished Revolution*, Harwood Academic Publishers, p. 18.

⁷ Planul Marshall, după numele secretarului de stat american George C. Marshall și intitulat oficial *European Recovery Program* – ERP (*Programul de redresare europeană*), se referă la inițiativa americană de a sprijini Europa Occidentală cu aproximativ 13 mld. dolari (aproximativ 130 mld. la valoarea actuală a dolarului american), în urma pierderilor cauzate de cel de al Doilea Război Mondial. Planul a funcționat în perioada 1948–1952. Obiectivele urmărite de americani includeau: reconstruirea regiunilor devastate de război, înlăturarea barierelor comerciale, modernizarea industriei, readucerea prosperității de altădată în Europa și împiedicarea răspândirii comunismului.

⁸ Mureșan M. (2007), *Romania's Integration in COMECON. The Analysis of a Failure*, paper presented in European Business History Association (EBHA) Congress, Geneva, Switzerland, disponibil la: www.ebha.org/ebha2007/pdf/Muresan.pdf.

Între anii 1950 și 1960, țările CAER au deținut, în medie, circa trei pătrimi din comerțul exterior românesc⁹. Anul 1965 marchează o reorientare a relațiilor comerciale ale României. Comerțul exterior cu statele comuniste a scăzut ca pondere în total de la 64,9% în 1965 la doar 42% în 1979 (tabelul 6.4), crescând ponderea altor state (occidentale și în curs de dezvoltare) de la 35,1% în 1965 la 58% în 1979. A fost dat ca reper anul 1979, deoarece perioada 1980–1989 va fi caracterizată de o rezistență generală din ce în ce mai mare a țărilor comuniste față de integrarea în cadrul CAER. Dacă prin colaborarea în cadrul CAER s-a asigurat o dezvoltare economică relativ stabilă în anii 1960–1970, sfârșitul anilor 1970 va declanșa tot mai multe „rateuri” ale modelului diviziunii socialiste a muncii. Planificarea centralizată de tip stalinist a devenit anchilozantă, în contextul schimbării tot mai rapide a tehnologiilor și al dezvoltării din ce în ce mai puternice a informaticii.

Tabelul 6.4.

Comerțul României cu alte state comuniste, 1965 și 1979
(mil. lei și % din total)

Tara	1965		1979	
Albania	33,6	0,2	212,5	0,2
Bulgaria	133,7	1,0	1.723,8	1,8
Cehoslovacia	989,0	7,6	4.072,6	4,4
China	291,0	2,2	4.720,9	5,1
Coreea de Nord	51,4	0,4	324,8	0,3
Cuba	14,6	0,1	178,1	0,2
Republica Democrată Germană	805,4	6,2	5.657,0	6,0
Iugoslavia	173,1	1,3	1.527,8	1,6
Mongolia	9,7	0,1	56,5	0,1
Polonia	492,1	3,8	3.025,5	3,2
Ungaria	399,3	3,0	3.058,8	3,3
URSS	5.067,5	38,8	14.529,8	15,7
Vietnamul de Nord	32,6	0,2	132,9	0,1
Total	8.493,0	64,9	39.221,0	42,0
Alte state	4.577,9	35,1	53.037,6	58,0
TOTAL	13.070,9	100,0	92.258,6	100,0

Sursa: *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1980*, p. 500–507.

În anii 1960, Moscova a lansat ideea specializării în producție, potrivit căreia țările industrializate, precum RDG și Cehoslovacia, trebuiau să continue procesul de industrializare, în vreme ce țările mai puțin dezvoltate, precum România și Bulgaria, trebuiau să abandoneze industria în favoarea agriculturii. România nu a fost de acord cu această abordare, URSS cedând în cele din urmă presiunilor și renunțând la dorința de supraplanificare a economiilor statelor membre ale CAER.

Nicolae Ceaușescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej începând din 1965, a intensificat eforturile de slăbire a dependenței țării de URSS și a promovat expansiunea relațiilor economice cu Occidentul. Politica externă dorită

⁹ Popa I. (2003), *Relațiile economice externe ale României: între structură și conjunctură*, Jurnalul economic, anul VI, nr. 11–12, iulie, p. 91–100.

independentă a fost marcată de denunțarea, în 1968, a invaziei Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia. Ceaușescu a întreprins, de asemenea, manevre abile pentru a profita de pe urma conflictului dintre URSS și China¹⁰, reușind să se îndepărteze de tutelajul sovietic, în scopul reconstruirii economiei bazate pe schimburi economice cu statele comuniste.

Acțiunile României de contracarare a planificării supranaționale au condus la adoptarea în iulie 1971 a *Programului complex de adâncire a cooperării și de dezvoltare a integrării economice socialiste a statelor membre* în cadrul celei de a XXV-a Sesiuni a CAER.

Reacția liderilor sovietici la atitudinea de independență a României a fost însă relativ benignă, deoarece măsurile luate de Ceaușescu, chiar și refuzul său de a permite manevre militare ale Pactului de la Varșovia pe teritoriul României sau refuzul de a accepta diviziunea muncii în cadrul CAER, nu au părut atât de periculoase încât să necesite o intervenție armată. În plus, sovieticilor le convenea disprețul evident al lui Ceaușescu față de valorile și instituțiile occidentale, ca și menținerea fermă a monopolului de putere al Partidului Comunist în România.

Poziția aparent independentă a lui Ceaușescu față de Pactul de la Varșovia este însă discutabilă. Recurgând la studierea unor documente din arhivele militare românești, Deletant¹¹ aduce la lumină o viziune mai nuanțată a autonomiei României în cadrul Pactului de la Varșovia. Se pare că afirmația convențională potrivit căreia Nicolae Ceaușescu a refuzat să se alăture invaziei Cehoslovaciei organizate de Pactul de la Varșovia din 1968 este înșelătoare, atât timp cât România nici măcar nu a fost invitată să participe. Documentele consultate de autorul citat relevă, într-adevăr, și faptul că a existat o presiune sovietică asupra României după 1968 de a se alinia prevederilor Pactului de la Varșovia, incluzând acuzația adusă de președintele Brejnev lui Ceaușescu în persoană că ar intenționa să se retragă din pact. Când însă în Polonia va apărea mișcarea anticomunistă Solidaritatea, în anul 1981, Ceaușescu va ajunge să pledeze pentru intervenția armată în Polonia, în scopul menținerii solidarității socialiste și a coeziunii Pactului de la Varșovia!

Aderența anacronică a lui Ceaușescu la modelul economic stalinist s-a reflectat în *Tezele din iulie 1971*¹², având consecințe economice dezastruoase pe plan intern, iar în plan extern, ducând la retragerea de către Occident a creditelor financiare și a avantajelor comerciale acordate anterior României pentru atitudinea sa

¹⁰ Conflictul chino-sovietic se referă la o serie de ciocniri armate de-a lungul frontierei dintre URSS și China, în special din vecinătatea insulei Damanshii. În urma prăbușirii URSS, insula a fost cedată Chinei.

¹¹ Deletant D. (2007), *Taunting the Bear: Romania and the Warsaw Pact, 1963–89*, Cold War History, Vol. 7, Issue 4, p. 495–507.

¹² *Tezele din iulie 1971* au apărut în urma vizitei lui Ceaușescu în Republica Populară Chineză, Coreea de Nord, Vietnamul de Nord și Mongolia, acestea fiind inspirate de modelul de conducere găsit acolo. Tezele conțineau 17 propuneri, printre care: creșterea continuă a rolului de conducere al Partidului Comunist; participarea tinerilor la proiecte mari de construcție ca parte a muncii patriotice; o intensificare a educației politico-ideologice în școli și universități și în organizațiile de copii, de tineret și studențești; o expansiune a propagandei politice, folosind radioul și televiziunea. În esență, Tezele au constituit o ofensivă neostalinistă împotriva autonomiei culturale și a intelectualilor necorespunzători.

independentă. Pentru a ține economia pe linie de plutire, regimul Ceaușescu a trebuit să se îndrepte către URSS în anii 1980. Acest act era deosebit de dureros, nu doar pentru că însemna creșterea dependenței de o veche forță dominatoare, dar și pentru că avea loc într-un moment în care noul lider de la Kremlin, Mihail Gorbaciov, promova reforma bazată pe *glasnost*¹³ și *perestroika*¹⁴, concepte profund detestate de liderul român.

Un partener economic important al României în perioada comunistă a fost China, cu care au fost dezvoltate strânse relații economice, politice și diplomatice. Pentru chinezi, în condițiile în care sovieticii încercau să îi izoleze, țara noastră reprezenta o fereastră, o punte de legătură cu lumea occidentală. România putea susține punctul de vedere al Chinei la conferințele socialiste internaționale și în cadrul Națiunilor Unite. Celălalt aliat european al chinezilor, Albania, reprezenta o țară prea mică și nesemnificativă, astfel că România era susținută ori de câte ori era nevoie.

Deși a adoptat o atitudine de neutralitate față de conflictul dintre URSS și China, România s-a dovedit mai apropiată de China, cele două țări susținându-se reciproc pe plan internațional în schimburile economice și în relațiile de cooperare. China a fost cel mai mare contributor în ajutorul acordat României cu ocazia inundațiilor din 1970. De asemenea, China a acordat României în 1971 un împrumut în valoare de 250 mil. dolari. În anul 1978, schimburile economice dintre România și China se ridicau la 3,6 mld. dolari, România exportând bunuri în valoare de 1,7 mld. dolari și importând produse în valoare de 1,8 mld. dolari¹⁵.

Vizita lui Nicolae Ceaușescu în China din 15–20 mai 1978 s-a soldat cu un tratat de cooperare economică și tehnologică pe zece ani, incluzând și cooperarea în producția de armament. Bucureștiul trimitea numeroase delegații la Pekin, care se materializau în acorduri comerciale regulate între cele două guverne.

După anul 1978, China a reușit să se înscrie pe un făgaș de creștere economică ce a transformat-o într-o țară bine plasată în ierarhia mondială a statelor industrializate din acea vreme. România nu a înregistrat aceeași performanță, ceea ce a determinat o scădere a intensității relațiilor dintre cele două țări, inclusiv a schimburilor economice¹⁶. Îmbunătățirea continuă a relațiilor Chinei cu Occidentul a eliminat nevoia unui intermediar. Schimbarea de atitudine a chinezilor este cel mai bine exprimată în discursurile premierului Consiliului de Stat al Republicii Populare Chineze, Chou En-Lai. În anul 1966, când Brejnev a făcut apel la mai multă unitate și coeziune în blocul socialist, Chou En-Lai a

¹³ În limba rusă, „*glasnost*” înseamnă „deschidere”. Acest concept a fost introdus de Mihail Gorbaciov în cea de a doua jumătate a anilor 1980 și se referă la transparența în instituțiile guvernamentale și în viața civilă din URSS, precum și la o mai largă diseminare a informației.

¹⁴ În limba rusă, „*perestroika*” înseamnă „reconstrucție, restructurare”. Acesta a fost elementul central al politicii adoptate de Mihail Gorbaciov în vederea reformării economiei și societății sovietice, preconizând un socialism cu față umană, pluripartidism, sector de proprietate privată în economia centralizată etc.

¹⁵ Bărbieru M. (2015), *Aspects concerning foreign economic relations of Romania in the years 1965–1989*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, vol. XVI, p. 39–47.

¹⁶ Russu C., Bulearcă M. (2009), *Chinese Economic Reform and the Romanian-Chinese Economic Relations*, Romanian Academy Publishing House, Bucharest, p. 49–50.

declarat, în timpul vizitei întreprinse în România, că „poporul chinez susține cu tărie lupta voastră dreaptă”. Dar în 1971, Chou En-Lai va remarca în mod criptic că „apele îndepărtate nu sting focurile locale”¹⁷, o afirmație general interpretată ca semnaland slăbirea relațiilor româno-chineze.

Politica externă a României, ca țară a blocului comunist sovietic, este extrem de sugestiv descrisă de Abraham¹⁸: în vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, de la statutul de țară-satelit la „erezie”, iar în vremea lui Nicolae Ceaușescu, de la autonomie la ostracizare. În final, autarhia economică promovată de Ceaușescu a întârziat considerabil dezvoltarea tehnologică și a deteriorat îngrijorător nivelul de trai al populației.

6.2. RELAȚIILE ECONOMICE CU SUA ȘI ȚĂRILE OCCIDENTALE

Între anii 1948 și 1954, România era aproape complet izolată de Occident. După perioada stalinistă, s-a putut însă demara o cooperare pașnică între Est și Vest. SUA au răspuns favorabil solicitării guvernului român din 7 martie 1956 de a iniția convorbiri asupra unor probleme financiare presante și de a redeschide rezolvarea altor litigii privind problema cetățenilor americani din România sau ridicarea embargoului comercial. Tot în 1956 existau semne că Franța manifesta interes în normalizarea relațiilor economice și culturale cu România. Sub impactul destalinizării, România a pornit pe drumul reluării și extinderii relațiilor cu țările occidentale¹⁹.

Relațiile economice cu Europa Occidentală s-au stabilit, așadar, încă din perioada președinției lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În anul 1959, premierul Ion Gheorghe Maurer a întreprins un tur al Europei Occidentale pentru explorarea unor posibile relații comerciale și de credit. Drept urmare, în intervalul 1958–1961, comerțul exterior cu țările din Vest a crescut cu aproximativ 70%; în aceeași perioadă, comerțul cu Elveția, Marea Britanie, Suedia și Belgia s-a triplat, iar comerțul cu Germania Federală a crescut cu 133%, întrecând cu mult pe cel derulat cu RDG²⁰.

Deschiderea negocierilor cu țările occidentale (în special cu SUA, Marea Britanie și Franța) nu a convenit URSS, dar influența sovietică a început să fie

¹⁷ Sursa citărilor este *All Empires – Online History Community*.

¹⁸ Abraham F. (2017), *Romania since the Second World War: a Political, Social and Economic History*, Bloomsbury Academic, New York.

¹⁹ Romanian Diplomatic Institute, *150 years of Modern Romanian Diplomacy (1862–2012)*, disponibil la: <https://www.idr.ro/150%20Years.pdf>, accesat la: 7.08.2017.

²⁰ Montias J.M. (1964), *Background and Origins of the Romanian Dispute with Comecon*, Soviet Studies, October, p. 190.

subminată, dorindu-se ieșirea din izolare. Începutul anilor 1960 a marcat o distanțare evidentă de Moscova, deschiderea României către Occident și afirmarea sa pe plan internațional.

Deschiderea României către Vest nu a fost privită cu ochi buni de celelalte state membre ale CAER. RDG și Cehoslovacia au criticat în mod repetat „anumite țări socialiste” pentru practici comerciale incorecte din punct de vedere ideologic. Țările cele mai industrializate ale Europei de Est se refereau, desigur, la raporturile comerciale ale României cu Europa Occidentală și cu SUA, țara noastră vânzând chereșteaua și produsele alimentare în schimbul obținerii din Vest a echipamentelor industriale.

Detensionarea relațiilor Est-Vest a permis Guvernului român să lanseze un program de colaborare cu Occidentul, în scopul achiziționării de tehnologii performante care să susțină procesul industrializării. Planurile României de normalizare a relațiilor cu țările occidentale au fost însă mult compromise de decizia sovieticilor de a amplasa rachete în Cuba²¹. Ancorată de URSS prin prevederile Tratatului de la Varșovia, România, alături de celelalte țări comuniste, era obligată să își asume obligațiile decurgând din tratat și să devină implicată într-un potențial conflict. Dar, din punctul de vedere al intereselor românești, asocierea cu intențiile agresive ale URSS ar fi blocat semnificativ deschiderea către Occident. Merită menționată aici afirmația reprezentantului României la ONU, Corneliu Mănescu, care, în 4 octombrie 1963, l-a informat pe secretarul de stat al SUA, Dean Rusk, că, în cazul unui conflict declanșat de URSS, România va rămâne neutră. SUA au fost asigurate că România, ca membră a Tratatului de la Varșovia, nu fusese consultată în legătură cu decizia de a se amplasa rachete în Cuba și că niciun fel de arme nucleare nu au fost instalate pe teritoriul țării. Întâlnirea dintre Corneliu Mănescu și secretarul de stat american poate fi considerată prima oportunitate a României de relansare a relațiilor economice și diplomatice cu SUA. La data de 26 iunie 1963, președintele american J.F. Kennedy a afirmat, într-o cuvântare ținută la Free University din Berlinul de Vest, că România reprezintă un exemplu de disidență economică și politică în blocul sovietic.

Vizita lui Richard Nixon la București din anul 1969 a reprezentat un indiciu de necontestat al simpatiei internaționale de care beneficia România în perioada respectivă. A fost prima vizită a unui președinte american într-o țară socialistă (cu excepția URSS), cu ocazia căreia Ceaușescu a încercat să obțină de la Nixon acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate. Decizia aparținea însă Congresului SUA, astfel că au mai trecut încă șase ani până când România a reușit să obțină această clauză care îi facilita considerabil raporturile

²¹ *Criza rachetelor* a fost o ocazie ce putea crea riscul unei catastrofe nucleare. Președintele URSS, Nikita Hrușciov, a decis, fără consultarea partenerilor din Tratatul de la Varșovia, să amplaseze rachete sovietice în Cuba. J.F. Kennedy, președintele american de atunci, a solicitat imediată retragere a rachetelor, amenințând cu o ripostă în forță. Se putea astfel ajunge la un război nuclear ce ar fi putut antrena și România. Pacea a fost salvată în cele din urmă, președintele sovietic retrăgând rachetele după aproximativ două săptămâni de criză.

comerciale. Cu ocazia vizitei președintelui Gerald R. Ford la București, în 1975, a fost semnat acordul comercial privind clauza și s-au promis României credite de la Import-Export Bank. Banca Mondială deja își extinsese împrumuturile acordate României la suma de 460 mil. dolari.

În anul 1978, Nicolae Ceaușescu a refuzat însă listarea economiei românești la Bursa din Wall Street, iar în 1988 va renunța la clauza națiunii celei mai favorizate, considerând că, prin intermediul acesteia, Congresul SUA se implica nepermis de mult în politica internă a țării. Într-adevăr, în perioada acordării clauzei națiunii celei mai favorizate, Ceaușescu trebuia să accepte emigrări și respectarea, măcar parțială, a drepturilor omului.

Inițiativa lui Ceaușescu de lichidare înainte de termen a datoriei externe – făcută pentru a realiza industrializarea forțată (lipsită de sustenabilitate) – a presupus o creștere irațională a exporturilor și o reducere drastică a importurilor, inclusiv a celor americane, antrenând pierderea sprijinului oamenilor de afaceri americani. În general, noul tip de politică externă s-a dovedit dezastruos pentru România, atât pe plan intern, prin deteriorarea standardelor de viață ale populației, cât și extern, prin retragerea treptată a suportului occidental pentru dezvoltarea economică a țării.

Franța a reprezentat în perioada comunistă unul dintre cei mai importanți parteneri economici, reflectând și prietenia istorică dintre România și „sora” mai mare din Occident. Vizita președintelui Franței, Charles de Gaulle, din 1968 a fost de bun augur pentru reclădirea relațiilor economice cu Franța, acesta înțelegând perfect strategia lui Nicolae Ceaușescu de construire a unei imagini independente în cadrul blocului sovietic, susținute de simpatia și ajutorul economic al țărilor occidentale.

În anul 1968 s-a semnat un acord de producere în România a autoturismelor Dacia sub licența firmei franceze Renault. Realizarea acestora a fost începută la Mioveni, județul Argeș, fabrica reușind să vândă peste 40.000 de automobile Dacia 1100 până în 1971 și 1.000.000 de automobile Dacia 1300 în perioada 1969–1985²². Tot ca rezultat al colaborării cu Franța, în 1976 a fost înființată la Craiova compania Olcit SA sub licența firmei Citroën, a cărei producție era direcționată în special către țări din America Latină și Europa. Din păcate, producția automobilelor Olcit a trebuit stopată în 1995, din cauza calității îndoielnice și a prețului neadecvat, ceea ce făcea dificilă vânzarea chiar și în țări din CAER, precum Cehoslovacia sau RDG.

Sub licență franceză au fost produse și elicopterele IAR, Alouette III de capacitate mică și Puma IAR 330 de capacitate mare de la Brașov-Ghimbav. Elicopterele erau vândute Franței, NATO (România fiind singura țară membră a Pactului de la Varșovia care vindea echipament militar Organizației Tratatului Atlanticului de Nord) și unor țări din America Latină și Africa.

Colaborarea economică cu Franța a vizat și alte sectoare: nuclear, electric, minier, construcții, industrie ușoară, agricultură, zootehnie, turism și medicină. În anii 1980, schimburile economice franco-române au început să întâmpine dificultăți din cauza imaginii negative a evoluțiilor politice din România, Franța retrăgându-și sprijinul economic.

²² Bărbieru M., *op. cit.*

6.3. RELAȚIILE CU ȚĂRILE ÎN CURS DE DEZVOLTARE

La cel de al IX-lea Congres al PCR, Nicolae Ceaușescu a anunțat interesul pentru colaborarea cu țările în curs de dezvoltare. România a devenit membră a Grupului 77²³ în anul 1976 și a avut o intensă activitate în cadrul UNCTAD²⁴, unde a venit cu inițiative de impulsione a relațiilor economice și comerciale dintre țările în curs de dezvoltare. Produsele exportate de România către aceste țări includeau mașini, mijloace de transport, bunuri de consum industrial și chimicale, iar importurile erau reprezentate de materii prime necesare industriei: minereu de fier, cărbune, petrol, fibre textile și altele.

Ambiția de a fi perceput ca un lider mondial și totdeauna dispus să ofere soluții și ajutor aparent dezinteresat l-a îndreptat pe Nicolae Ceaușescu spre țările din Africa, Asia și America Latină, grupate generic ca „lumea a treia”²⁵. Primul eveniment care marchează relațiile cu țările în curs de dezvoltare este reprezentat de vizita soților Ceaușescu din 1972 în Algeria, Republica Centrafricană, Congo, Zair, Zambia, Tanzania, Sudan și Egipt. În anul 1973 va fi vizitată America Latină (Cuba, Costa Rica, Venezuela, Columbia, Ecuador și Peru), iar Orientul Mijlociu va deveni un loc predilect de relații economice externe.

Pe lângă obiectivul recunoașterii României ca actor al vieții internaționale, se urmărea, în raporturile cu țările în curs de dezvoltare, promovarea unor scheme corecte economic privind schimburile comerciale și transferul de tehnologie, din care țara noastră putea obține beneficii semnificative.

Pe continentul african, deceniul 1950–1960 fusese marcat de lupta pentru emancipare și libertate, ținând cont de faptul că doar trei state africane erau independente (Africa de Sud, Liberia și Etiopia). În cadrul tuturor întâlnirilor lui Ceaușescu cu liderii africani, acesta a pledat pentru dreptul legitim al țărilor aflate sub „dominație colonială” de a-și obține independența, România neprecupețind niciun efort de a susține mișcările naționale de eliberare. Această atitudine slujea, desigur, strategiei liderului român de a fi considerat o personalitate remarcabilă pe continentul african și, în general, pe arena internațională.

Relațiile economice cu Africa au sporit rapid după anul 1965. Africa reprezenta o piață de desfacere excelentă pentru produsele românești greu de comercializat în țările occidentale; în același timp, statele africane posedau o

²³ Grupul 77 – Group of 77 (G-77) – a fost înființat la data de 15 iunie 1964 de 77 de țări în curs de dezvoltare semnatare ale *Joint Declaration of the Seventy-Seven Countries*, emisă în cadrul United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) de la Geneva. Fiind cea mai mare coalțiție a „lumii a treia” din cadrul Națiunilor Unite, Grupul 77 furnizează țărilor în curs de dezvoltare mijloacele necesare pentru promovarea intereselor lor economice, pentru sporirea capacității colective de negociere în chestiuni economice internaționale majore din cadrul ONU și pentru promovarea cooperării economice și tehnice dintre aceste țări.

²⁴ United Nations Conference on Trade and Development (Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare).

²⁵ Ministerul Afacerilor Externe, *150 de ani de diplomatie românească modernă (1862–2012)*, 2017, disponibil la: <https://www.mae.ro/print/15028>, accesat la: 6.08.2017.

ofertă însemnată de resurse naturale pe care România le dorea în schimbul produselor sale industriale.

Relațiile cu țările din nordul Africii au fost însă afectate în anul 1967, când România a refuzat să condamne Israelul pentru „războiul de șase zile”²⁶, stârnind astfel mânia țărilor din regiune solidare cu Egiptul. Navele românești ce transportau mărfuri către Asia întâmpinau diverse opreliști pe perioada acostării în porturile africane²⁷. Deși relațiile diplomatice nu au fost rupte în mod oficial, schimburile economice s-au diminuat, țara noastră pierzând aproximativ 1 mld. dolari prin slăbirea relațiilor comerciale cu țările africane²⁸.

Referitor la țările arabe, în ciuda tendinței URSS de a le controla bogățiile, România a reușit să încheie contracte de sute de milioane de dolari cu aceste state, iar mare parte a schimburilor economice s-au întemeiat și consolidat mai mult pe baza relațiilor personale dintre liderul român și liderii țărilor respective. A rezultat astfel o perioadă înfloritoare a relațiilor economice româno-arabe. În anul 1989, Irakul, Egiptul și Iranul ajunseseră să ocupe, respectiv, pozițiile a 7-a, a 8-a și a 10-a între principalii parteneri comerciali ai țării noastre, totalizând peste 10% din exporturile românești și 17% din importuri²⁹.

Criza economică a anilor 1980 va afecta sever schimburile economice dintre România și țările în curs de dezvoltare. Relațiile cu aceste state nu s-au derulat însă în mod eficient, căci după achitarea integrală a datoriei externe a țării, în martie 1989, România mai avea de încasat circa 8 mld. dolari de la parteneri externi, majoritatea din Africa și Orientul Mijlociu³⁰.

Dacă pe plan intern nu au existat aspecte care să singularizeze România față de celelalte țări din blocul comunist, în domeniul relațiilor economice externe și al pozițiilor adoptate pe plan internațional, România perioadei comuniste a deceniilor 1960–1970–1980 reprezintă un caz interesant de analiză. Este sugestivă descrierea făcută de Copilaș³¹, care, întreprinzând un studiu al politicii externe a României în intervalul 1948–1989, îl intitulează, pe bună dreptate, „anatomia unei insolite autonomii”.

Din cauza poziției dominante a Moscovei în blocul comunist, era foarte dificil de articulat o poziție externă propriu-zisă. Cu toate acestea, România s-a remarcat în încercarea de a-și dobândi independența pe plan extern. Atitudinea sa de disidență a fost însă una calculată și nu suficient de periculoasă pentru URSS încât să necesite o intervenție armată.

²⁶ Războiul de șase zile este conflictul armat dintre Israel și alianța formată din statele arabe Egipt, Iordania și Siria. El s-a derulat între 5 și 10 iunie 1967, Israelul obținând victoria militară și ocupând astfel fâșia Gaza, Peninsula Sinai, Platoul Golan și Cisiordania.

²⁷ Betea L. (2008), *Partea lor de adevăr*, Ed. Compania, București.

²⁸ Betea L. (2011), *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli – Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Ed. Adevărul Holding, București.

²⁹ Comisia Națională de Statistică, *Anuarul statistic al României*, 1994, p. 618–635.

³⁰ *Adevărul financiar*, 25.09.2015.

³¹ Copilaș E. (2010), *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, Sfera politicii, nr. 152.

Politicile economice externe ale României, uneori conduse cu multă abilitate diplomatică, au fost încununate de succes în anii 1960 și 1970, reușind atingerea obiectivului autonomiei țării. Și comerțul cu țările în curs de dezvoltare, îndeosebi cu statele arabe, a înflorit în această perioadă. Dar în anii 1980 a urmat prăbușirea, căci politicile externe s-au dovedit insuficiente pentru a compensa slăbiciunea economiei, atitudinea represivă față de populație și deteriorarea vădită a standardelor de viață.

Relațiile economice externe din perioada comunistă nu s-au vădit un factor substanțial de progres pentru dezvoltarea economică a țării. Alături de atenția acordată importului, care, dacă este bine dimensionat și optimizat, poate contribui la potențarea efortului propriu, o atenție similară trebuie acordată exportului, care pentru România reprezenta într-adevăr cea mai importantă sursă a importului și a consolidării rezervei valutare a statului³². Trebuia însă ca exportul să aibă o structură eficientă și să nu afecteze nevoile pieței interne.

Proiectele megalomane nu erau sustenabile economic, iar conjunctura economică și politică mondială se afla la cotitură. Ceaușescu și-a pierdut majoritatea aliaților externi influenți și a devenit extrem de nepopular pe plan intern. Cum sfârșitul războiului rece începea să se anunțe, Ceaușescu nu mai prezenta interes nici pentru statele occidentale și nici pentru Uniunea Sovietică.

Cu toate acțiunile întreprinse pe plan extern, România nu a putut ieși din cercul vicios al dezvoltării economice precare, același cu care se confruntă toate națiunile în curs de dezvoltare.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham Florin (2017), *Romania since the Second World War: a Political, Social and Economic History*, Bloomsbury Academic, New York.
2. *All Empires – Online History Community, Romania and the Soviet Union 1965–1989*, disponibil la: http://www.allempires.com/article/index.php?q=Romania_and_the_Soviet_Union_1965-1989#section_7, accesat în august 2017.
3. Bărbieru Mihaela (2015), *Aspects concerning foreign economic relations of Romania in the years 1965–1989*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, vol. XVI, p. 39–47.
4. Betea Lavinia (2008), *Partea lor de adevăr*, Ed. Compania, București.
5. Betea Lavinia (2011), *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli – Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Ed. Adevărul Holding, București.
6. Boia Lucian (2001), *Romania: Borderland of Europe*, fourth edition, Hoover Institution Press, Stanford University, California.
7. Constantinescu Nicolae N. (2000), *Istoria economică a României: 1939–1989*, vol. II, Ed. Economică, București.
8. Copilaș Emanuel (2010), *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, Sfera politicii, nr. 152.
9. Deletant Dennis (2007), *Taunting the Bear: Romania and the Warsaw Pact, 1963–89*, Cold War History, Vol. 7, Issue 4, p. 495–507.
10. Ministerul Afacerilor Externe (2017), *150 de ani de diplomatie românească modernă (1862–2012)*, disponibil la: <https://www.mae.ro/print/15028>, accesat la: 6.08.2017.

³² Pațac F., *op. cit.*, p. 88.

11. Montias John Michael (1964), *Background and Origins of the Romanian Dispute with Comecon*, Soviet Studies, October.
12. Mureșan Maria (2007), *Romania's Integration in Comecon. The Analysis of a Failure*, paper presented in European Business History Association (EBHA) Congress, Geneva, Switzerland, disponibil la: www.ebha.org/ebha2007/pdf/Muresan.pdf
13. Romanian Diplomatic Institute (2012), *150 years of Modern Romanian Diplomacy (1862–2012)*, disponibil la: <https://www.idr.ro/150%20Years.pdf>, 7.08.2017.

7. CRIZA BALANȚEI DE PLĂȚI EXTERNE. CAUZE ȘI EFECTE ASUPRA ECONOMIEI ROMÂNIEI

GEORGE GEORGESCU

La începutul anilor '80, economia mondială a fost marcată de o gravă criză economică și financiară, prima cu extindere la scară globală din istorie, resimțită, în cazul a mai mult de 30 de state în curs de dezvoltare, ca o criză a balanței de plăți externe, soldată cu renegocierea, respectiv reeșalonarea datoriilor suverane. În acest context, șocul extern asupra situației financiare a României a fost amplificat de vulnerabilitățile interne acumulate în deceniul 1970–1980, ceea ce a condus la exacerbarea efectelor economice și sociale adverse ale crizei datoriei externe, care a degenerat, pe seama erorilor în gestionarea acesteia, într-o criză de sistem la finele anului 1989.

7.1. VULNERABILITĂȚI INTERNE ALE ROMÂNIEI ÎN PERIOADA ANTECRIZĂ

Conceptul-sintagmă de *societate socialistă multilateral dezvoltată* (SSMD), ca etapă și premisă a înaintării României spre comunism, lansat la Congresul al IX-lea al PCR din iunie 1969 și statuat ca program la Congresul al XI-lea din noiembrie 1974, s-a dovedit o pură propagandă, neavând vreo fundamentare teoretico-științifică sau economico-socială și nefiind recunoscut, de altfel, în nicio altă țară din blocul comunist.

Conform dezideratului clamat, situat însă în afara realităților economice, România trebuia să depășească stadiul mediu de dezvoltare încă din anii '70, cu toate că înseși autoritățile de la București, în raporturile cu FMI, la care a aderat în 1972 pentru a beneficia de credite la dobânzi mai mici, pe baza furnizării unor date din care rezulta că PIB pe locuitor se situa sub 500 dolari, s-au străduit și au reușit să obțină statutul de țară în curs de dezvoltare¹.

¹ România nu atinsese stadiul de țară cu nivel mediu de dezvoltare nici în anii 1980. Astfel, conform unui studiu elaborat în cadrul Institutului de Economie Socialistă privind evaluarea stadiului de dezvoltare economico-socială a României comparativ cu 118 țări la nivelul anului 1982, după indicatorul sintetic calculat pe baza metodei analizei factoriale prin agregarea a 21 de indicatori,

Pilonul programului de construire a SSMD a constatat în industrializarea socialistă pe baza dezvoltării industriei grele, cu pivotul său, industria constructoare de mașini, prin forțarea realizării unui ritm mediu de creștere de 10% anual în deceniul 1970–1980, cu neglijarea *de facto* a dezvoltării agriculturii, a producției de bunuri de consum și a sectorului serviciilor, ceea ce a condus, din cauza încălcării echilibrelor la nivel micro și macroeconomic, prin supradimensionarea industriei, la o implozie a sistemului economiei de comandă². Încălcarea echilibrului între producția mijloacelor de producție (grupa A) și cea a bunurilor de consum (grupa B) a fost determinată de alocarea, în perioada 1951–1987, a unor ponderi cuprinse între 83,4% și 89,2% din investițiile realizate în industrie pentru grupa A, ceea ce a condus la creșterea ponderii acesteia în producția industrială de la circa 50% în 1951 la circa 75% în 1987, comparativ cu 62% în Ungaria și Bulgaria, respectiv 65% în RDG (Georgescu, 1989, p. 147).

În contextul deschiderii spre Occident a României din anii '70, trebuie subliniat că dezvoltarea accelerată a industriei a avut loc în cea mai mare parte prin construirea de obiective de investiții dotate cu echipamente și tehnologii de import, unele prin intermediul creării de societăți mixte, iar altele finanțate prin credite guvernamentale bilaterale, precum și de pe piețele de capital private, la care România a avut acces datorită apartenenței la Fondul Monetar Internațional și Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare (Banca Mondială) din anul 1972. Din cauza unei multitudini de factori, cei mai importanți urmând a fi examinați în continuare, utilizarea resurselor materiale, umane și financiare mobilizate de pe plan intern, la care s-au adăugat împrumuturile din străinătate pentru finanțarea programelor de investiții, s-a dovedit, în ansamblu, lipsită de eficiență, neputând asigura suportul financiar pentru rambursarea datoriei externe la scadențele asumate, datorie devenită la finele anului 1980 nesustenabilă.

În perioada 1973–1980, România a beneficiat de finanțări de la FMI în valoare de circa 700 mil. dolari prin două acorduri *stand-by*, la care s-au adăugat două facilități compensatorii vizând balanța de plăți externe, utilizate pentru plata unor credite de la bănci comerciale, precum și pentru acoperirea scăderilor de export în urma pagubelor provocate de inundațiile din 1976 și de cutremurul din 1977.

În relația cu BIRD, România a semnat un număr de 33 de acorduri de împrumut în valoare totală de 2,2 mld. dolari, din care circa 1 mld. dolari pentru finanțarea unor obiective industriale (din care circa 60% în petrochimie și siderurgie), 936 mil. dolari pentru agricultură (din care 600 mil. dolari pentru sistemul de irigații) și circa 200 mil. dolari pentru infrastructura de transporturi. De menționat însă că, din cauza depășirii termenelor de execuție, în unele cazuri, creditele BIRD nu au fost trase la termenele stabilite prin acorduri, suportându-se comisioane suplimentare, iar în alte cazuri, termenele rambursării împrumuturilor

România se găsea pe locul 31, în urma majorității țărilor europene, inclusiv cele din Europa Centrală și de Est, făcând parte din eșalonul țărilor în curs de dezvoltare (IES, 1985, p. 188–189).

² Analiza comparativă a rezultatelor economiei de comandă întreprinsă de János Kornai (1992) releva că, în România, creșterea economică a fost „forțată”, fiind caracterizată de rata excesiv de înaltă a investițiilor, consumul redus, setul specific de priorități, utilizarea cu precădere a factorilor de dezvoltare extensivi, accentul pe cantitate în detrimentul calității.

au devenit scadente înaintea începerii producției la obiectivele creditate³ (Axenciuc, 2012, p. 469).

Rigiditățile sistemului economiei de comandă au făcut ca o serie de industrii energointensive a căror dezvoltare a fost concepută la finele anilor 1960, în anumite condiții ale conjuncturii internaționale, și continuată fără a înțelege importanța vitală a adaptării acesteia la schimbările survenite în economia mondială să funcționeze cu pierderi, dereglând, prin efecte de contagiune, întreaga economie. Într-o radiografie a economiei românești realizată de Bachman și Keefe (1991), la solicitarea Guvernului SUA, de o manieră pe care o apreciem ca obiectivă, se menționa că, pe verticala economiei, cele mai multe dintre ramurile industriei prelucrătoare, în special cea chimică, petrochimică și siderurgică, și-au dezvoltat capacități supradimensionate în raport cu resursele de materii prime și energie, cu parametri de eficiență, precum și cu piețele de desfacere. Ei relevă că unul dintre principalii factori care au determinat performanțe din ce în ce mai slabe ale economiei l-a constituit ineficiența sectorului energetic, obiectivul realizării independenței energetice lansat în noiembrie 1979, mai curând ca reacție de moment la criza petrolieră, dovedindu-se total nerealist, în condițiile unui deficit crescând al producției interne de energie, înregistrându-se, dimpotrivă, o majorare a gradului de dependență de importuri, în special petroliere.

Pentru relevarea situației economice și financiare de ansamblu a României, devenite critice încă la finele deceniului 1970, pe toate palierele, prefigurând o serie de slăbiciuni ca premise ale intrării într-o criză de sistem, menționăm câteva aspecte definitorii sesizate în documentul *Raport privind analiza pe bază de bilanț a rezultatelor economico-financiare obținute în anul 1979*, cotate ca „strict secret” la vremea respectivă, fiind destinat doar membrilor Biroului Politic Executiv al PCR (Axenciuc, 2012, p. 433–494).

Astfel, principalii factori interni care au influențat negativ situația economiei, în general, și a industriei, în special, au constatat în nerealizarea planului de producție, existența unor stocuri de producție finită fără desfacere asigurată, depășirea normelor de consum, lipsa de fundamentare a programelor de reducere a costurilor de producție, neatingerea parametrilor proiectați la un număr de 83 de obiective industriale, depășirea ciclurilor de fabricație, nerealizarea sarcinilor de introducere în fabricație a unor produse noi. La finele anului 1979 existau mai mult de 33.000 de contracte economice cu restanțe, din care circa 2/3 în domeniul construcțiilor de mașini și industriei chimice, a căror valoare totală reprezenta 40,9 mld. lei (Axenciuc, 2012, p. 455–457).

Una dintre cele mai grave probleme care au accentuat deteriorarea situației economice și financiare – atât internă, cât și externă – a României la finele deceniului 1970 a constatat în nerealizarea planului de investiții cu o sumă de 28,6 mld. lei și, mai ales, a planului valoric de punere în funcțiune a fondurilor fixe, cu o sumă de 82,2 mld. lei, în condițiile în care obiectivele în execuție ajunseseră la un număr

³ Raportul Secției economice a PCR din 1981 privind creditele de la BIRD menționa întârzieri mari la o serie de obiective care generau pierderi, între care: Combinatele Chimice Bacău și Craiova, Întreprinderile de Anvelope Zalău și Drobeta Turnu-Severin, Rulmentul Brașov, Oțelinox Târgoviște, Centrala Termoelectrică Turceni I și II (Țiu, 2015, p. 64).

supradimensionat și nesustenabil (peste 10.000 de șantiere de construcții), iar circa 900 de capacități de producție importante la nivel național, la care se adăugau alte 3.000 de obiective de investiții din competența de aprobare a centralelor și întreprinderilor înregistrau întârzieri la punerea în funcțiune. Alte întârzieri au fost provocate prin nelivrarea a 91,5 mii tone de utilaje din țară și a unor utilaje din import în valoare de aproape 1 mld. dolari, precum și în montarea utilajelor aflate în stoc (Axenciuc, 2012, p. 459).

Ca efect al deteriorării indicatorilor economici și ai producției fizice, la finele anului 1979, situația financiară internă a României era grevată de pierderi ce însumau circa 23 mld. lei, generate, în afară de nerealizarea indicatorilor de plan, de diferențele nefavorabile din comerțul exterior și de dobânzile la creditele externe peste nivelul prevăzut în bugetul de stat, precum și de diferențe nefavorabile de curs valutar înregistrate la bănci. Ca urmare a utilizării unui volum mai mare de împrumuturi externe necesare echilibrării balanței de plăți, precum și pe seama nivelului extrem de ridicat al dobânzilor plătite în străinătate, Băncii Române de Comerț Exterior nu i s-a putut acoperi suma de 2,1 mld. lei, fondurile prevăzute cu această destinație din bugetul de stat fiind epuizate (Axenciuc, 2012, p. 471).

Sintetizând aspectele precizate anterior, se poate afirma că, la intrarea în deceniul 1980, România prezenta vulnerabilități interne majore, atât de natură economică, pe seama ineficienței structurilor industriale și agricole, cât și financiară. Cu toate acestea, șocul extern provenit din schimbările contextului internațional a fost cel care a determinat intrarea țării într-o criză a datoriei externe, așa cum vom încerca să demonstrăm în continuare, pe baza analizei impactului evenimentelor produse pe scena economică și politică mondială.

7.2. CONTEXTUL INTERNAȚIONAL AL ANILOR '70 ȘI ÎNCEPUTUL ANILOR '80

Înțelegerea contextului internațional și a mecanismelor declanșării crizei globale este esențială pentru elucidarea cauzelor specifice și a magnitudinii efectelor asupra României, precum și a măsurii în care au contat vulnerabilitățile interne, rigiditățile sistemului economic socialist, incapacitatea de percepție, înțelegere și previziune a autorităților guvernamentale și a reprezentanților țării în străinătate în privința evoluțiilor economiei și pieței mondiale, lipsa de expertiză a specialiștilor din țară în materie bancară și de finanțe internaționale, mai ales în funcționarea piețelor de capital. Aceste deficiențe majore au fost puse în evidență de impactul contrar așteptărilor al măsurilor adoptate pentru contracararea și/sau ieșirea din criză, în primul rând al deciziei de lichidare a datoriei externe.

Criza economiei mondiale din anii 1981–1983, oarecum previzibilă, a izbucnit pe fondul manifestării unui complex de factori, de natură economică, financiară, dar și politică, inclusiv cu substrat geostrategic, mulți având originea în deceniul anterior, cu efecte cumulate, amplificate și propagate în timp și spațiu, rezultate din acutizarea

confruntării marilor puteri economice și militare, având ca miză esențială controlul resurselor de hidrocarburi, în special al celor din Orientul Mijlociu, ceea ce a generat re poziționări semnificative pe eșichierul raportului de forțe și al relațiilor internaționale, inclusiv sub presiunea țărilor emergente în curs de dezvoltare. Aceste efecte au fost însoțite de schimbări de anvergură în privința abordării conceptuale și practice a problematicii eficienței și competitivității, a utilizării resurselor energetice și de materii prime, a poluării și a protecției mediului înconjurător, cu impact major asupra stimulării inovării tehnologice și intrării într-o altă eră a industrializării și dezvoltării omenirii.

Stabilitatea economică a lumii după cel de-al Doilea Război Mondial și, mai ales, cea financiară s-au bazat, în ciuda unor sincope, atât în deceniul 1950–1960, cât și în deceniul 1960–1970, pe *Acordul de la Bretton Woods* din iulie 1944, prin care s-a convenit înființarea FMI și BIRD, menite să susțină construcția postbelică și sistemul financiar global, instituindu-se un set de norme monetare având ca ancoră etalonul aur-devize și, în cadrul acestuia, dolarul american ca principală monedă de rezervă și plăți internaționale, la o paritate de 35 dolari/uncia, în funcție de care se stabileau cursurile de schimb fixe și/sau cu un interval redus de variație ale celorlalte monede convertibile⁴.

În august 1971, pe fondul creșterii șomajului (la 6,1%) și a inflației (la 5,8%) în SUA, precum și al deteriorării balanței bugetare și de cont curent ca urmare a cheltuielilor implicate de războiul din Vietnam, președintele Richard Nixon, motivând necesitatea protecției intereselor americane, inclusiv sub aspectul stopării speculării supraevaluatei valute americane, a anunțat suspendarea convertibilității în aur a dolarului, ceea ce a generat un șoc (*Nixon shock*) pe piețele valutare internaționale, marcând colapsul acordurilor de la Bretton Woods și inducând o instabilitate cvasipermanentă a sistemului financiar global.

În aceste condiții, în ciuda unor tratate internaționale care stabiliseră un alt set de parități valutare fixe în jurul dolarului devalorizat (*December 1971 Smithsonian Agreement*), din anul 1973, sistemul monetar internațional a trecut la cursuri de schimb flotante. Politica monetară a SUA condusă de Federal Reserve (FED) a

⁴ Considerăm că ipoteza instabilității financiare dezvoltate de Hyman Minsky în anii '70, cu valențe teoretice, dar și empirice, s-a verificat la nivelul economiei mondiale în deceniul 1980, pe seama impactului creșterii gradului de îndatorare în general și în special a celui suveran asupra comportamentului sistemului financiar-bancar (determinat în condițiile magnitudinii excesive a proporției creditării în finanțarea investițiilor în curs de realizare, ale creșterii inflației și, respectiv, ale spiralei deflaționiste a datoriei scăpate de sub controlul guvernamental sau al autorităților monetare) de absolutizare a țintirii maximizării profiturilor din partea băncilor, într-un context restrictiv de lichiditate și solvență (Minsky, 1976, p. 9). Cu mențiunea că a fost unul dintre puținii economiști de prestigiu care s-au opus dereglementării sectorului financiar din SUA în anul 1980, Minsky, așa cum explică ulterior, pornind de la ideea fundamentală potrivit căreia, în cazul unei economii capitaliste, relația financiară între mediul de afaceri și sistemul bancar determină crearea unei conexiuni temporale între trecut, prezent și viitor, prin creditarea investițiilor și majorarea activelor fixe, sublinia că stabilitatea acestei relații este condiționată de realizarea profiturilor scontate, determinată, la rândul ei, de structura cererii agregate, nerespectarea angajamentelor de plăți, inevitabilă într-un context inflaționist contracarați prin constrângeri monetare, conducând la o criză de sistem și obligând reeșalonarea/rostogolirea datoriei, situația fiind similară și pentru împrumuturile contractate de populație, guverne și instituții internaționale (Minsky, 1992, p. 4-5).

înregistrat o primă schimbare majoră, constrângând menținerea ratei dobânzii de referință la niveluri scăzute, prin aceasta încercându-se o încurajare a creditării publice și private, respectiv a consumului guvernamental și al gospodăriilor populației, pentru stimularea creșterii economice, ceea ce a condus însă la situarea pe un traseu sinuos a dobânzilor reale pe parcursul deceniului 1970, uneori pe teritoriu negativ în raport cu rata inflației, ceea ce a influențat, pe seama majorării gradului de îndatorare la costuri scăzute, toate împrumuturile interne și internaționale contractate în dolari.

În octombrie 1973, economia mondială a suferit un prim șoc cu efecte globale, țările OPEC declarând embargou asupra livrărilor de petrol în unele țări industrializate (SUA, Japonia, Regatul Unit, Olanda) suspectate că ar fi susținut Israelul în războiul de la Yom Kippur, ceea ce a creat o breșă în alianța nord-atlantică și a declanșat o criză a petrolului, al cărui preț s-a majorat în câteva luni de la circa 3 dolari/baril la 12 dolari/baril. În anii 1974 și 1975, economia mondială practic a stagnat, iar țările industrializate au intrat în recesiune (SUA a fost cea mai afectată, înregistrând un declin al PIB, rata inflației situându-se între 9 și 11%, șomajul crescând la 8–9%, iar penuria de benzină generând cozi la stațiile de alimentare). Redresarea economiei globale începută în 1976 a durat doar câțiva ani, în anul 1979 aceasta suferind un al doilea șoc petrolier ca urmare a revoluției din Iran, urmată de războiul Irak-Iran, cotațiile țițeiului furnizat de țările OPEC triplându-se și ajungând la 36 dolari/baril în anul următor.

Economia SUA, care pe parcursul anilor '70 se confruntase cu rate mari ale inflației, în ultima parte a anului 1979, sub presiunea efectelor celui de-al doilea șoc petrolier, a atins vârful puseului inflaționist (peste 13%), iar în anul 1980 a intrat din nou în recesiune. În octombrie 1979, FED, aflată de două luni sub conducerea lui Paul Volcker, cu scopul declarat de a tempera inflația, dar și de a răspunde preocupărilor privind devalorizarea cu 12% a dolarului față de principalele valute în perioada 1977–1979, a adoptat noi politici monetare, extrem de restrictive, majorând dobânda sa de referință la 15,5%, nivel nemaîntâlnit până atunci⁵.

⁵ Cu ocazia unui simpozion ce a avut loc în 1997, într-o profesie de credință, Paul Volcker, afirma că una dintre cele mai mari probleme ale sistemului bancar din SUA a creat-o lipsa disciplinei de piață, excesele manifestate în anii 1980 devenind vizibile încă din anii 1970. În acest context, el își amintea că, pe vremea când era președintele FED (în anii 1979–1987, cu mențiunea că anterior, în perioada 1975–1979, fusese director al FED-New York, iar în perioada 1969–1974, ca subsecretar pe probleme de afaceri internaționale al Departamentului Trezoreriei SUA, Paul Volcker a jucat un rol important în decizia președintelui Nixon de suspendare a convertibilității în aur a dolarului), se gândea că, pentru a se învăța o lecție care să disciplineze piața financiară din SUA, ar trebui ca o bancă *first-class* să intre în faliment, iar la nivelul întregii lumi, ar fi nevoie de un faliment financiar al unei țări, rugându-se însă ca aceasta să nu se întâmple pe continentul nord-american! (Volcker, 1997, p. 90). În realitate, la mijlocul anului 1982, Mexic a intrat în incapacitate de plată, iar în primii ani ai deceniului 1980, sute de bănci din SUA au intrat în faliment (inclusiv, în 1984, *Continental Illinois National Bank and Trust Company*, a șaptea bancă din sistem, cu active de 45 mld. dolari). Într-o primă fază, aceste falimente s-au produs ca efect al dereglementării pieței financiare din 1980 (*Legea 96-221, The Depository Institutions Deregulation and Monetary Control Act*) care a permis dezvoltarea explozivă a fondurilor mutuale și a băncilor de investiții pe segmentul creditului ipotecar, neînsoțită de măsuri de prevenire a riscurilor, în creștere evidentă pe piața imobiliară, ceea ce a dus, pe fondul divergențelor de opinii între autoritățile de reglementare privind natura problemelor apărute, al recesiunii economiei și al creșterii la două cifre a

Politica monetară a FED bazată pe rate extrem de înalte ale dobânzii, care în martie 1980 atinseseră un alt nivel record de 20%, a continuat încă trei ani, dar, la finele anului 1982, inflația a coborât sub 4%, stabilizându-se la acest nivel o lungă perioadă de timp. Dacă pentru SUA această politică a adus până la urmă stabilitatea monetară urmărită, consecințele sale asupra restului lumii au fost devastatoare (cunoscute ca *Volcker shock*), prin efecte în lanț, conducând la majorarea ratelor dobânzii de către băncile comerciale occidentale, inclusiv a celor aferente datoriilor țărilor în curs de dezvoltare, contractate, în cea mai mare parte, în dolari. S-a estimat că, față de anii 1975–1980, în perioada 1981–1982, ratele dobânzii la creditele de la băncile comerciale au marcat o diferență de circa 23 puncte procentuale (Goldsbrough și Zaidi, 1986, p. 150).

Având în vedere că SUA reprezentau cea mai puternică forță economică a lumii, iar dolarul se menținea ca principală monedă pe piețele financiare, se poate constata că deciziile luate de administrația de la Washington, pe parcursul întregului deceniu 1970–1980, în funcție de promovarea politicilor și intereselor americane au propagat o serie de efecte adverse în exterior, contribuind, într-un context internațional complex din punct de vedere economic și geopolitic și al unui sistem financiar fragil, la declanșarea crizei datoriilor în statele în curs de dezvoltare.

Principală vulnerabilitate a sistemului financiar internațional la magnitudinea datoriei externe a fost creată de gradul ridicat de expunere al băncilor comerciale față de țările debitoare, mai ales în cazul celor din SUA, a căror expunere financiară față de statele în curs de dezvoltare (în principal Mexic și Brazilia) se cifra în iunie 1981 la circa 90 mld. dolari, reprezentând peste 151% în raport cu capitalul propriu, intrarea în dificultăți de plată a acestora (ceea ce s-a și întâmplat în cazul celor două țări menționate) generând pierderi pentru băncile creditoare, pe care le-au recuperat însă în timp, prin reeșalonări, încheind bilanțul în câștig, pe seama majorării dobânzilor percepute (Puiu, 1983, p. 105).

Un impact deosebit asupra severității de manifestare a crizei datoriilor suverane s-a produs ca urmare a schimbării majore a strategiei instituțiilor financiare internaționale în acordarea de asistență statelor membre.

În terminologia FMI, condiționalitatea se referă la măsurile de politici economice, bugetare, financiare pe care Fondul le așteaptă de la o țară membră pentru a-i acorda un credit, conceptul cunoscând o serie de dezvoltări, mai pronunțate în anii '80, care au condus, gradual, dar cumulativ, la o schimbare fundamentală a relației FMI cu țările membre (Polak, 1991, p. 2–7).

În perioada 1950–1970, mai mult de jumătate din creditele FMI au fost acordate țărilor industriale dezvoltate, în special SUA, Regatului Unit și Italiei.

În anii '70, grosul împrumuturilor în condiții avantajoase de creditare a început să se îndrepte, în mod excesiv și fără măsuri de prevenire a riscurilor, către țările în curs de dezvoltare și, mai ales după criza din anii 1980, către cele înalt îndatorate.

ratei inflației, la degenerarea într-o severă criză a acestora și intrarea în colaps a pieței imobiliare în multe state americane, accentuată, în faza succesivă, de măsurile legislative adoptate în 1982 (*Legea Garn-St. Germain Depository Institutions Act*), care au relaxat limitele de credit și au desființat unele restricții la împrumuturile ipotecare (FDIC, 1997, p. 4–10).

Dacă până în 1980 strategia FMI se limita la recomandarea unor politici care să asigure eliminarea arieratelor de plăți externe, după episoadele crizei datoriilor din perioada 1981–1983⁶, care a afectat un număr de peste 30 de state, aceasta s-a schimbat radical, având ca obiectiv evitarea arieratelor și punând accentul pe latura preventivă, prin impunerea anumitor condiții (încetinirea industrializării, creșterea prețurilor la gaz natural și alimente, austeritate bugetară)⁷.

Comitetul Executiv al FMI a formalizat această nouă strategie în anul 1980, statuându-se că, în scopul utilizării eficiente a fondurilor acordate pentru susținerea unor programe de ajustare viabile și finanțabile, aranjamentele de credit de tipul *stand-by* vor include clauze asiguratorii, legate, dacă este necesar, de rezultatele discuțiilor privind finanțarea din alte surse a balanței de plăți externe⁸.

O consecință directă a fost aceea că, în situația în care băncile creditoare refuzau să reeșaloneze datoriile unor state, FMI urma să le suspende acestora accesul la fondurile sale (Boughton, 2001, p. 477). În toate cele patru tipuri de aranjamente *stand-by* s-a introdus obligativitatea scrisorilor de intenție, cu descrierea politicilor, introducerea de criterii de performanță cu raportare trimestrială, obiective secundare etc. (Gutián, 1981, p. 2).

Evenimentele de natură economică, financiară și politică pe plan internațional din deceniul 1970–1980, între care cele mai importante au fost prezentate anterior, au condus la declanșarea unei crize a datoriilor externe în perioada 1981–1983, un număr de 34 de țări în curs de dezvoltare și socialiste renegociindu-și datoria, la care s-au adăugat 12 state cu probleme de plăți externe.

⁶ Trebuie menționat că nici FMI și nici alte instituții sau persoane oficiale nu au transmis semnale de avertizare asupra crizei, părând să nu fie conștiente de pericolele împrumuturilor excesive, dimpotrivă, exprimând opinii conform cărora acumularea de datorii ar fi benefică, mai ales prin reciclarea surplusurilor financiare realizate după primul șoc petrolier de marile țări exportatoare (petrodolari) de către băncile comerciale către țările importatoare, ceea ce le-ar fi ajutat în suportarea acestui șoc (Boughton, 2001, p. 271). Pe lângă aceasta, în acordarea de credite acestor țări, băncile comerciale se bazau pe analizele macroeconomice ale experților FMI, asistența financiară a Fondului reprezentând o garanție intrinsecă a rambursării împrumuturilor. O anchetă realizată de G30 în anul 1981, chiar înainte de explozia crizei, la nivelul celor mai mari 52 de bănci internaționale, a relevat că majoritatea acestora previzionau că nu este probabil să apară o problemă generalizată privind datoriile țărilor în curs de dezvoltare, prevalând ideea lansată încă din 1980 de Walter Wriston, președintele Citibank, potrivit căreia o țară nu poate intra în faliment. După izbucnirea crizei datoriilor în anul 1981, comunitatea bancară s-a plâns că, pe de o parte, a fost indusă în eroare de îndemnurile la reciclarea petrodolarilor și, pe de altă parte, a fost „orbită” de șocul Volcker (Boughton, 2001, p. 268–274).

⁷ Începând din anii 1980, și Banca Mondială a impus țărilor debitoare programe de ajustare structurală (SAP – *Structural Adjustment Programmes*), axate pe devalorizarea monedelor naționale, eliminarea subvențiilor, reducerea cheltuielilor pentru educație, sănătate și asistență socială ș.a., politicile de acordare a sprijinului financiar fiind racordate pe mai multe paliere de condiționalitate: fiduciară, instituțională, rezultate măsurabile, politici economice axate pe liberalizare economică și comercială, liberalizarea prețurilor, privatizarea și restructurarea companiilor de stat (World Bank, 2008, p. 7-9).

⁸ Metoda de evaluare a măsurii în care un program de ajustare este finanțat în mod adecvat a fost însă flexibilă de la caz la caz, reflectând diversitatea circumstanțelor și practicilor bancare în privința reeșalonării arieratelor. Dând exemplul României, se precizează că aranjamentul *stand-by* 1981–1984 a fost reluat în iunie 1982, cu toate că arieratele către creditorii oficiali și privați persistau, datorită faptului că guvernul țării se bucura încă de încrederea FMI, în special din partea directorului său executiv, Jacques de Larosière (Boughton, 2001, p. 477).

7.3. GESTIONAREA CRIZEI DATORIEI EXTERNE ȘI IMPACTUL ASUPRA ECONOMIEI ROMÂNIEI

Așa cum s-a arătat anterior, la începutul anilor '80, economia României prezenta o serie de vulnerabilități nesesizate și/sau necombătute la timp de autorități, acumularea și interacțiunea acestora pe orizontală și verticală economiei majorând riscul de expunere a țării la posibile evoluții nefavorabile atât ale factorilor interni, cât și ale celor externi.

Una dintre cele mai grave erori de politici economice comise de autoritățile din România a constat în ignorarea completă a tendințelor economiei mondiale din anii '70, cu deosebire a schimbărilor majore produse de cele două șocuri petroliere, precum și, contrar concepției dezvoltării construite pe principiul unei economii deschise, sub presiunea creșterii precipitate a datoriei externe și deciziei de a o lichida, în mutația bruscă și profundă spre o autarhie cvasitotală, cu efecte distructive asupra economiei. În acest sens, considerăm cazul industriei petroliere drept cel mai relevant pentru punerea în evidență a costurilor acestei erori atât în generarea crizei datoriei externe, cât și în gestionarea acesteia, privit și din perspectiva faptului că cele două șocuri petroliere din anii 1973 și 1979 au schimbat radical economia mondială, cu impact semnificativ asupra României.

Pe parcursul deceniului 1970–1980, România și-a dublat capacitățile de rafinare a țițeiului, care au ajuns la circa 34 mil. tone la începutul anilor '80, în timp ce producția internă a scăzut de la 14–15 mil. tone anual la 9–10 mil. tone anual, iar importurile

s-au majorat de la 5–6 mil. tone la 15 mil. tone în 1980 (an în care acestea au depășit producția națională), ajungând la circa 20 mil. tone anual în perioada 1987–1989. Astfel, în contextul creșterii de circa 3 ori a cotațiilor internaționale ale țițeiului în termeni nominali, respectiv de circa 6 ori în termeni reali, ca urmare a celui de-al doilea șoc petrolier din 1979, precum și a majorării importurilor, factura petrolieră a țării a explodat, crescând de la circa 500 mil. dolari în 1975 (92 dolari/tonă) la 3,8 mld. dolari în 1980 (250 dolari/tonă) și determinând înregistrarea unor deficite comerciale semnificative pe relația devize convertibile (circa 1 mld. dolari în 1979), cu implicații directe asupra contului curent și situației balanței de plăți externe.

Bachman și Keefe (1991) au estimat că, în 1980, România pierdea 900.000 dolari pe zi din exporturile de produse petroliere derivate din țițeiul importat. Conform unei alte estimări, exporturile de produse petroliere se realizau la prețuri cu până la 25 dolari/tonă mai mici decât prețul țițeiului importat, rezultând, în consecință, pierderi nete substanțiale în anii 1979 și 1980 (Jackson, 1984). Aceste estimări ce reflectă dimensiunea pierderilor produse economiei și finanțelor țării de industria petrolieră la finele anilor 1970 corespund situației relevate de cifrele publicate de Axenciuc (2012, p. 464), conform cărora, în 1979, la importurile pe relația devize convertibile, s-au plătit prețuri externe mai mari decât cele planificate cu circa 5,9 mld. lei valută, din care 3,3 mld. lei valută la importul de

țiței și 1,5 mld. lei valută la importul de materii prime pentru siderurgie. Cu toate acestea, deoarece aceste produse reprezentau circa 40% din exporturile pe relația devalute convertibile, România a continuat prelucrarea pe scară largă a țițeiului importat, pentru a-și procura valuta necesară plăților externe⁹.

În încercarea de identificare a factorilor care au condus la criza balanței de plăți a României, Marvin Jackson (1984) sublinia că, la unele cauze obiective de ordin intern, cum au fost pagubele suferite în urma cutremurului din 1977, precum și pierderile de recolte provocate de condițiile climatice nefavorabile din anii 1980 și 1981, s-au adăugat o serie de factori externi, în special majorarea prețului petrolului și a ratelor dobânzii, precum și recesiunea din țările occidentale. El atrage atenția și cu privire la impactul erorilor de politici economice ale autorităților de la București, care, în perioada preciză, au forțat creșterea excesiv de rapidă a investițiilor, mai ales în capacitățile de rafinare a țițeiului, cu efecte asupra dezechilibrării balanței energetice și comerciale ale țării, pe seama majorării cererii de materii prime destinate realizării de produse pentru exporturile pe relația devalute convertibile, precum și a importurilor de tehnologii și echipamente, iar în perioada posterioară au adoptat măsuri de forțare, în orice condiții, a exporturilor pe relația devalute convertibile și de tăiere a importurilor.

Din punctul de vedere al plăților externe, situația financiară a României se deteriorase încă din anul 1980, când s-a înregistrat și un deficit comercial record pe relația devalute convertibile, respectiv circa 1,7 mld. dolari, manifestându-se întârzieri de plată a scadențelor la creditele comerciale pe termen scurt pentru importuri, care ajunseseră să dețină peste 1/5 din totalul datoriei externe, față de numai 4% cât reprezentau în 1976 (Stroe, 2000, p. 70).

Structura datoriei externe pe creditori și după tipul de rată a dobânzii s-a dovedit total nefavorabilă României; astfel, la finele anului 1980, din totalul datoriei externe de circa 10 mld. dolari, doar circa 14% era la FMI și BIRD, respectiv circa 20% aferentă creditelor guvernamentale bilaterale contractate la rate fixe ale dobânzii, cea mai mare parte (circa 2/3) din datoria externă fiind concentrată la băncile comerciale private, inclusiv cea derivată din creditele pe termen scurt, contractate la rate variabile (flotante) ale dobânzilor, care, în contextul financiar internațional din perioada 1979–1980 prezentat anterior, ajunseseră la două cifre, ceea ce a produs explozia acestei componente a datoriei externe.

De altfel, în documentele FMI, criza balanței de plăți din România, izbucnită în 1981, este cotată ca o criză a datoriei comerciale (Boughton, 2001, p. 274, Table 6.1. *Commercial Debt Crisis 1980–1989*), alături de alte zeci de țări în curs de dezvoltare din Europa de Est, America Latină, Africa și Asia¹⁰.

⁹ Pentru funcționarea rafinăriilor, volume tot mai mari de țiței s-au importat în deceniul 1970 din țările OPEC, iar după revoluția din Iran și izbucnirea războiului dintre Iran și Irak, din Uniunea Sovietică; pe baza unui acord de barter, România importa anual circa 5 mil. tone de țiței sovietic în perioada 1986–1989, exportând echipamente de foraj și produse alimentare.

¹⁰ De remarcat că Jeffrey Sachs, la acea vreme consilier al Guvernului Boliviei, țară decimată de o inflație cu cinci cifre, aflată în criză financiară, într-un articol scris în 1986, afirma că pentru țările debitoare ar fi fost preferabil să refuze plata datoriei către băncile comerciale la începutul anilor 1980, așa cum au făcut-o în anii 1930! (Sachs, 1986, p. 411).

Astfel, la începutul anului 1981, autoritățile de la București s-au văzut nevoite să apeleze din nou la FMI pentru asistență financiară, acordul *stand-by* pe trei ani fiind negociat până în luna mai a acelui an. Deși unii membri ai Comitetului Executiv al FMI și-au exprimat scepticismul, însuși președintele în exercițiu al acestuia, John F. Williams, punând la îndoială capacitatea României de a gestiona o datorie în valută convertibilă de circa 10 mld. dolari, apreciind că țara ar avea nevoie atât de schimbări majore de politică, cât și de cooperarea creditorilor externi instituționali sau privați, aranjamentul *stand-by* a fost aprobat în unanimitate (1,1 mld. DST, reprezentând 300% din cota deținută, respectiv circa 1,3 mld. dolari, din care prima tranșă de 140 mil. DST, respectiv circa 165 mil. dolari, a fost trasă imediat).

În cea de-a doua jumătate a anului 1981, încrederea FMI în autoritățile de la București s-a deteriorat însă, în special pe seama nerespectării de către băncile din România a regulilor și mecanismelor de plăți internaționale, inclusiv prin operațiuni fără acoperire (*check kiting*), băncile străine creditoare începând să-și retragă depozitele din România și să anuleze liniile de credit interbancare, la aceste probleme adăugându-se temerile legate de pericolul de contagiune a crizei datoriei externe declanșate în Polonia. Refuzul autorităților de la București de a rostogoli/reeșalona datoriile externe a condus la creșterea arieratelor la băncile străine la peste 1 mld. dolari la sfârșitul anului 1981, România pierzând total accesul la noi credite și, ca urmare, ieșind și din condițiile prevăzute de acordul *stand-by* cu FMI. Cu toate că oficiali ai FMI s-au întâlnit în toamna anului 1981 cu creditorii bancari majori ai României pentru a fi informați cu privire la natura și amploarea problemelor de plăți și a măsurilor luate de autorități pentru a-și consolida finanțele, acceptând justetea îndoielilor exprimate de bănci cu privire la angajamentele României de a se reforma, Fondul a refuzat să renunțe la termenii *stand-by*, dar nu a mai permis eliberarea următoarei tranșe de 76 mil. DST prevăzute pentru luna noiembrie 1981. Deși Guvernul României se angajase, conform acordului cu FMI, să introducă măsuri pentru încetinirea ritmului industrializării, reducerea subvențiilor, devalorizarea leului și unificarea cursurilor de schimb, aplicarea acestora s-a dovedit mai mult formală, decizia rămânând hipercentralizată, sistemul de stimulente neschimbat în esență, iar țintele (producție și exporturi) continuând să reprezinte indicatorii de referință pentru directorii de întreprinderi, în dauna celor de profitabilitate și eficiență (Crane, 1985, p. 129).

Într-o analiză comparativă, Keith Crane (1985), la cererea Departamentului Apărării din SUA, a abordat problema credibilității financiare, respectiv a solvabilității unor țări din estul Europei, relevând faptul că trei țări socialiste din regiune, respectiv Polonia, Ungaria și România, s-au confruntat cu o criză majoră a balanței de plăți externe, încetând onorarea scadențelor de plată aferente serviciului datoriei externe și intrând în *default* în anul 1982. Analiza costurilor ajustării la această situație a pus în evidență diferențe majore între cele trei state, determinate de maniera în care autoritățile au gestionat criza balanței de plăți externe.

Guvernele din Polonia, care la vremea aceea nici nu era membră FMI, cu o datorie externă în valută de circa 25 mld. dolari în 1980, și, respectiv, Ungaria, cu o datorie externă în valută de circa 8 mld. dolari în 1980, au perceput reformele ca

singura cale de a ieși din impas, reușind să obțină un tratament favorabil din partea creditorilor internaționali în privința reeșalonării datoriei, prin întreprinderea unor măsuri de liberalizare a economiei în scopul alocării mai eficiente a resurselor și creșterii profitabilității companiilor, recurgând la o reducere graduală a importurilor, fără a fi afectat standardul de viață al cetățenilor (Crane, 1985, p. 135). Unul dintre factorii cei mai importanți care au permis ajustarea plăților aferente datoriei externe la costuri rezonabile în aceste țări (în condițiile în care datoria externă a Poloniei a înregistrat chiar o dublare în perioada 1981–1989) l-a constituit faptul că băncile internaționale au continuat să le acorde credite comerciale pe termen scurt.

În schimb, autoritățile din România au comis o serie de erori care au condus la pierderea totală de încredere din partea băncilor comerciale creditoare și a furnizorilor externi, fiind sistată acordarea oricărui credit comercial și/sau furnizor, importurile trebuind plătite cash. În 1981, a fost introdusă o lege menită să asigure credibilitatea externă a întreprinderilor românești de comerț exterior (ICE), care le obliga să compenseze plata importurilor pe relația devize convertibile cu încasările din exporturi, efectul contrar imediat al acesteia fiind neplata de către ICE-uri a facturilor de import; mai mult, atât instituțiile guvernamentale, cât și reprezentanții ICE-urilor din străinătate (din agențiile/birourile comerciale de pe lângă ambasadele României), precum și ai Băncii Române de Comerț Exterior (inclusiv prin cele cinci bănci mixte din străinătate) nu mai răspundeau la telefoane, telexuri, scrisori (Crane, 1985, p. 110). Această atitudine a accentuat neîncrederea mediilor internaționale bancare și de afaceri în România, incertitudinea privind intențiile autorităților de la București determinându-le, în anii 1981 și 1982, să sisteze liniile de credit până la plata integrală a datoriilor scadente. Astfel, la finele anului 1981, când datoria externă urcase la aproape 11 mld. dolari, și în prima jumătate a anului 1982, România se găsea într-o situație de încetare de plăți, asistența FMI fiind stopată *de facto*, având datorii restante la aproximativ 300 de bănci occidentale, plus împrumuturi de la câteva bănci din URSS și din Orientul Mijlociu, fără a mai putea beneficia de vreo linie de credit din partea acestora.

În ianuarie 1982, România a început să negocieze cu un consorțiu format din nouă bănci din șase țări occidentale, cu participarea oficialilor FMI în calitate de observatori. Până în luna aprilie 1982, discuțiile au continuat, dar arieratele la băncile comerciale se apropiau de 3 mld. dolari, incluzând principalul (rata datoriei scadente), dobânzile și penalizările. Speranțele FMI ca România să ajungă la un acord de reeșalonare cu băncile comerciale, care ar fi putut determina reintrarea în acordul *stand-by*, nu s-au împlinit, oficialii Fondului retrăgându-se de la negocieri, propunând în schimb acordarea unei trageri simbolice (*token drawing*) de 10 mil. DST (propunere susținută de directorul executiv al FMI, Jacques de Larosière, și aprobată de Comitetul Executiv la data de 21 iunie 1982¹¹, cu mențiunea că această decizie, unică în istoria FMI, nu

¹¹ Trebuie menționat însă că ședința Consiliului de Administrație al FMI privind România, programată inițial pentru 14 iunie 1982, a fost amânată cu o săptămână, timp în care conducerea Fondului a obținut asigurări de la creditorii Clubului de la Paris că rezultatul negocierilor cu România

trebuia să devină o practică a politicii de creditare), urmând ca eliberarea celorlalte tranșe să fie amânată până la soluționarea problemei arieratelor față de băncile comerciale, ca semnal al faptului că FMI aveau încă o anumită doză de încredere că autoritățile de la București vor respecta promisiunile de a implementa programul de ajustare convenit¹². Semnalul reactivării acordului *stand-by* a fost de o importanță capitală pentru creditorii guvernamentali, care și-au exprimat disponibilitatea de a negocia reeșalonarea datoriilor, în luna iulie 1982 având loc o întâlnire a Clubului de la Paris, o parte din acest pachet fiind încheiat cu succes. Negocierile României cu băncile comerciale creditoare s-au derulat timp de câteva luni începând din toamna anului 1982, la finele aceluși an reușindu-se semnarea unui acord de reeșalonare a unei datorii de 4,8 mld. dolari pe o perioadă de șase ani, încheindu-se faza crizei datoriei și permițând reluarea acordului *stand-by* cu FMI.

La Conferința Națională a PCR din decembrie 1982, deși se admitea că accentuarea crizei mondiale și politica financiară a dobânzilor mari pe plan internațional reprezentau „o frână în reluarea și restabilirea activității economice” (*România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 1984, p. 7), economia românească înregistrând ritmuri mai mici de dezvoltare în perioada 1980–1982, pe seama reducerii dependenței de importuri, se afirma că România „nu a avut și nu are intenția de a promova o politică economică autarhică” (*Idem*, p. 12) și la doar câteva pasaje distanță se afirma că „nu avem de gând să încetăm mai mult viteza de înaintare sau să ne punem la adăpost până trece furtuna” (*Idem*, p. 14) și că, încă în anul 1983, peste 90% din consumul de energie primară ar fi urmat să se asigure prin forțe proprii, în condițiile „reducerii cu 10–15% a consumurilor energetice actuale”.

Singura măsură rațională, dictată mai mult de nevoie, anunțată în cadrul acestei Conferințe a fost aceea de a nu începe noi investiții în 1983 și de concentrare a forțelor pentru realizarea și punerea în funcțiune a celor 500 de obiective industriale și agricole începute în anii anteriori, care înregistrau întârzieri în finalizarea lucrărilor de construcție. Multe obiective de investiții au avut întârzieri (în loc de 2–3 ani s-au realizat în 7–8 ani, iar altele în 10 ani), înregistrându-se pierderi de producție și exporturi, la care s-au adăugat cele rezultate din uzura morală a utilajelor și învechire tehnologică.

De fapt, a fost momentul în care, refuzând să recunoască situația financiară dramatică a balanței de plăți externe a României, s-a decis inițierea unei serii de măsuri cu natură autarhică (generate de reducerea drastică a importurilor), care au accentuat vulnerabilitățile interne, cu obiectivul declarat de a nu mai recurge

ar putea fi pozitiv, aceasta, conform minutei ședinței, reprezentând de fapt condiția esențială pentru reactivarea acordului (Boughton, 2001, p. 323).

¹² Unul dintre puținele angajamente respectate de România a fost adoptarea, în iunie 1982, a *Decretului nr. 240*, prin care s-au majorat semnificativ, cu circa 20%, prețurile și tarifele la energia electrică, termică, gaz natural și alți combustibili, diminuându-se cotele și normele maxime de consum atât pentru unitățile de producție, cât și pentru populație, ceea ce a declanșat însă o explozie a ratei inflației (17,8%) în acel an, caz singular pentru întreaga perioadă a economiei de comandă.

la credite externe și de reducere la jumătate a datoriei externe până la finele anului 1985, urmată de lichidarea completă a acesteia în următorii 2–3 ani ai cincinalului 1986–1990 (*Idem*, p. 15–16).

În anii succesivi deciziei de lichidare a datoriei externe, devenită ținta absolută a funcționării sistemului economic, întreg ansamblul de măsuri întreprinse de autorități, în absența oricărei fundamentări raționale, s-a concentrat exclusiv și cu orice preț pe realizarea de excedente comerciale pe relația devalute convertibile, singura resursă valutară pentru achitarea scadențelor de plăți externe, ceea ce a generat efecte distructive asupra economiei¹³.

Măsurile antieconomice, ambalate formal în noul mecanism economico-financiar introdus la începutul anilor 1980, pe principiul autoconducerii, autogestunii și autofinanțării întreprinderilor, programul de raționalizare a consumului de energie, programele de organizare și modernizare (fără cheltuieli de investiții), programul de autoconducere și autoaprovizionare teritorială pe fiecare județ etc. au fost concepute, în esență, ca un set de acțiuni care să satisfacă o funcție dublă, dar contradictorie: minimizarea importurilor *versus* maximizarea exporturilor.

În realitate, pe latura importurilor, reducerea bruscă și drastică a acestora, în special din țările dezvoltate, a reprezentat un șoc dificil de absorbit de o economie deja slăbită și nefuncțională, cel mai grav afectate fiind sectoarele industriale, atât din punctul de vedere al resurselor de materii prime și energie, cât și al pieselor de schimb și consumabilelor pentru utilajele și echipamentele importate, experimentul de substituire a acestora prin „asimilare” în țară dovedindu-se, pe ansamblu, total nereușit¹⁴.

Pe de altă parte, pe latura exporturilor, prin forțarea acestora, în condițiile tăierii importurilor de completare, ale ignorării parametrilor elementari de eficiență prin exportul de produse cu valoare adăugată scăzută (produse petroliere, siderurgice, îngrășăminte chimice, cereale, carne), s-au înregistrat, în fapt, pierderi pentru întreprinderi și economia națională. Trebuie menționat că nu numai întreprinderile românești au avut de suferit, ci și societățile mixte, doar în anul 1986 activitatea acestora soldându-se cu pierderi/datorii de 250 mil. dolari (Axenciuc și Georgescu, 2017). Derularea operațiunilor speciale cu aport valutar, deși a avut o contribuție substanțială la realizarea de încasări valutare, s-a efectuat la limita reglementărilor

¹³ Profesorii Carmen Reinhart și Kenneth Rogoff, doi dintre cei mai renumiți analiști ai problematicei crizelor financiar-bancare, afirmă că țările debitoare își pot achita, de regulă, plățile restante către creditori, chiar în condiții dificile și dureroase, problema pe care o întâmpină liderii fiind cea a evaluării limitei suportabile. În acest context, ei dau exemplul singular al deciziei iraționale luate de Nicolae Ceaușescu de a lichida, în doar câțiva ani, datoria externă de 9,5 mld. dolari, obligând întreprinderile să-și reducă producția prin economiile la energia electrică, iar populația să suporte frigul iernilor geroase, în loc ca România să își renegocieze și reeșaloneze datoria, așa cum au procedat celelalte țări în curs de dezvoltare în perioada crizei din anii '80 (Reinhart și Rogoff, 2009, p. 52).

¹⁴ Sub presiunea identificării de soluții pentru substituirea importurilor prin eforturi proprii de asimilare în țară, de remarcat totuși că, în acest domeniu, s-au obținut realizări de excepție în deceniul 1980; astfel, Institutul de Cercetare Științifică și Inginerie Tehnologică pentru Mașini-Unelte a coordonat cu succes un program de cercetare și design (echipamente de mare precizie, mașini cu comandă numerică, linii automate și sisteme flexibile de fabricație) care a contribuit la plasarea României între primele zece țări din lume la producția de mașini-unelte (Bachman și Keefe, 1991, p. 172).

comerțului internațional, uneori cu încălcarea regimului de embargo sau al sancțiunilor internaționale, punând România într-o lumină nefavorabilă în lumea afacerilor internaționale.

Măsurile cu caracter antieconomic întreprinse de regimul totalitar au fost însoțite de măsuri antisociale, adoptate începând din anul 1980, continuate și/sau accentuate pe întreg parcursul deceniului, ca efect sau derivate tot din decizia de lichidare a datoriei externe, respectiv de reducere a importurilor și de forțare a exporturilor, care au afectat grav nivelul de trai și starea de sănătate a populației (programul de autoconducere și autoaprovizionare teritorială pe fiecare județ, programul de alimentație științifică a populației, raționalizarea consumului de alimente, instituirea de cartele pentru cumpărarea de pâine, zahăr, ulei, sancționarea celor care făceau provizii, reduceri sau întreruperi în furnizarea de gaz natural, energie electrică și termică, inclusiv a iluminatului public, raționalizarea benzinei ș.a.), conducând la creșterea tensiunii sociale la parametri explozivi.

Într-un final, în condițiile extreme descrise mai sus, prin realizarea de excedente comerciale care au însumat circa 18 mld. dolari în perioada 1982–1989, România a plătit ultima rată aferentă datoriei externe în luna martie 1989.

Bilanțul privind costurile economico-sociale ale lichidării datoriei externe în 1989 este însă dramatic. În acest context, considerăm că o imagine sugestivă a diferenței între propaganda comunistă a anilor 1980 și realități este reflectată de caracterul iluzoriu al obiectivului lansat la cel de-al XIII-lea Congres al PCR din noiembrie 1984, potrivit căruia România ar fi urmat să ajungă în 1990 la un nivel general al producției industriei românești, precum și al calității și tehnicii acestei ramuri comparabil cu cel din țările dezvoltate din punct de vedere economic (*România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 1985, p. 36) în raport cu realitățile anului 1989.

Analiza nivelului de dezvoltare economico-socială a României în anul 1989 (Grigorescu, 1993) comparativ cu un număr de 24 de țări europene a relevat, conform unui indicator agregat, poziția periferică ocupată de România (penultima poziție), menținându-se decalaje importante la majoritatea celor 20 de indicatori parțiali, unele chiar mai mari față de cele rezultate dintr-un studiu similar la nivelul anului 1982. Analiza menționată a pus în evidență caracterul energointensiv al economiei, consumul de energie primară pe unitatea de PIB fiind de aproape 10 ori mai mare decât în țările dezvoltate, pe total, importul de energie primară în balanța resurselor crescând la circa 40% în 1989 comparativ cu 28% în 1980.

În anul 1989, economia României era marcată de disproporții în structura pe ramuri și sectoare, înregistrându-se o rămânere în urmă a sectorului de servicii în raport cu dezvoltarea industriei caracterizate printr-un grad avansat de uzură fizică și morală a utilajelor de producție. Productivitatea scăzută în industrie, principala ramură a economiei, se explică prin lipsa de corelare între capacitățile de producție și baza proprie de resurse energetice și de materii prime, energointensivitatea ridicată a multor industrii, tehnologiile depășite de fabricație, dezvoltarea ramurii neținând seama de cerințele specializării internaționale și ale creșterii competitivității produselor.

Așa cum sublinia Aurel Iancu (2002, p. 65), caracteristica generală a sistemului industrial românesc în perioada socialistă a constat în supradimensionarea sa din toate punctele de vedere, o construcție uriașă efectuată în decursul deceniilor, care a absorbit investiții masive, dar ineficiente¹⁵, neținând seama de cerințele piețelor interne și externe, ci mai mult după regulile unei economii închise (autarhice), astfel ca sistemul să acopere o mare diversitate de nevoi interne, la majoritatea produselor manufacturarea fiind organizată în combinate și întreprinderi mari, cu cicluri aproape complete de fabricație, integrate vertical după sistemul clasic fordist, astfel încât tranziția la economia de piață a României, liberalizarea schimburilor comerciale, alături de declanșarea procesului de integrare a piețelor europene și a celor mondiale au provocat o dezintegrare rapidă a acestui sistem.

Restructurarea profundă a sistemului industrial din România în perioada tranziției la economia de piață a fost caracterizată de pierderea unui număr de circa 2,5 mil. de locuri de muncă, precum și de redimensionarea companiilor, față de o medie de circa 1.800 de salariați pe întreprindere, cât se înregistra în anul 1990, aceasta scăzând la 27 de angajați pe o companie în anul 2015, respectiv de peste 65 ori (Chivu, Ciutacu și Georgescu, 2017, p. 64). De asemenea, anvergura costurilor distructive ale politicilor antieconomice, mai ales în anii 1980, asupra situației financiare și perspectivelor de dezvoltare a întreprinderilor este relevantă de faptul că, în perioada 1990–2010, un număr de peste 1.200 de întreprinderi cu mai mult de 1.000 de salariați, majoritatea din industria extractivă și prelucrătoare, au intrat în executare silită, în faliment sau au fost privatizate defectuos.

În concluzie, criza datoriei externe a României din anul 1982, declanșată pe fondul unor vulnerabilități interne acumulate în deceniile anterioare, a fost agravată într-o manieră extrem de severă de șocul extern provocat de schimbările majore ale contextului economic, financiar și geopolitic global de la finele anului 1979, care au condus la creșterea explozivă a dobânzilor la creditele contractate în străinătate de la băncile comerciale private în regim de rate variabile (flotante) ale dobânzilor, precum și de introducerea de condiționalități la creditele acordate de instituțiile financiare internaționale, generând recesiunea economiei mondiale și intrarea în *default* a unui număr mare de țări în curs de dezvoltare în perioada 1981–1983, iar decizia de lichidare a datoriei și erorile de gestionare a crizei din partea autorităților de la București au avut un impact distructiv asupra economiei românești, resimțit și după anul 1990, încetinind semnificativ ritmul tranziției la economia de piață și poziționarea țării pe o traiectorie a dezvoltării durabile.

¹⁵ Între exemplele de investiții semnificative total lipsite de rentabilitate, reprezentând pierderi pentru economia României, se numără: Combinatul Siderca Călărași, care a costat circa 2 mld. dolari (finanțat inclusiv din împrumuturi externe), lichidat practic după 1990, recuperându-se doar 1/100 din cheltuieli; Canalul Dunăre-Marea Neagră dat în exploatare în 1984 (prevăzut și pentru transportul minereului de fier și al cărbunelui pentru Siderca, respectiv pentru exporturile de produse siderurgice), ale cărui costuri s-au ridicat la circa 2 mld. dolari (finanțate parțial din credite BIRD, dar și de la bănci comerciale) și care a funcționat la 1/10 din capacitate; Combinatul de la Krivoi Rog (Ucraina), în care companiile românești au făcut investiții de 800 mil. dolari până în 1989, care urmau să fie recuperate din peletele de minereu de fier pentru Sidex Galați, la care lucrările au fost sistate în anul 1990.

BIBLIOGRAFIE

1. Axenciuc Victor, Georgescu George (2017), *Gross Domestic Product – National Income of Romania 1862–2010. Secular statistical series and methodological foundations*, Ed. Academiei Române, București.
2. Axenciuc Victor (2012), *Produsul intern brut al României 1862–2000. Serii statistice seculare și argumente metodologice*, vol. I, Ed. Economică, București.
3. Bachman Ronald D., Keefe Eugene K. (1991), *Romania: A Country Study*, Federal Research Division, US Government Publishing Office, Library of Congress, July, Washington.
4. Boughton James M (2001), *Silent Revolution. The International Monetary Fund 1979–1989*, IMF, October, Washington.
5. Chivu Luminița, Ciutacu Constantin, Georgescu George (2017), *Deindustrialization and Reindustrialization in Romania. Economic Strategy Challenges*, Palgrave Macmillan.
6. Crane Keith (1985), *The Creditworthiness of Eastern Europe in the 1980s*, Rand Publication Series R-3201-USDP, January.
7. Federal Deposit Insurance Corporation (1997), *An Examination of the Banking Crises of the 1980s and Early 1990s*, Vol. I, II, Symposium Proceedings, FDIC, January 16, Washington.
8. Georgescu George (1989), *Optimizarea structurilor economice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
9. Goldsbrough David, Zaidi Iqbal (1986), *Transmission of Economic Influences from Industrial to Developing Countries*, IMF World Economic and Financial Surveys, Washington.
10. Grigorescu Constantin (coord.) (1993), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european, 1989*, Ed. Expert, București.
11. Guitián Manuel (1981), *Fund Conditionality: Evolution of Principles and Practices*, IMF Paper Series, No. 38, Washington.
12. Iancu Aurel (2002), *Liberalizare, integrare și sistemul industrial*, Ed. Expert, București.
13. Institutul de Economie Socialistă (1985), *Evaluarea stadiului de dezvoltare economico-socială a României comparativ cu 118 țări*, Caiet de studiu, nr. 109, București.
14. Jackson Marvin R. (1984), *Romania's Foreign Debt Crisis: Its Causes and Consequences*, în *East European Economics in the 1980s*, Vol. I, US Congress, Washington.
15. Kornai János (1992), *The Socialist System. The Political Economy of Communism*, Clarendon Press, Oxford.
16. Minsky Hyman P. (1976), *A Theory of Systemic Fragility*, Conference on Financial Crisis, May 21, Washington.
17. Minsky Hyman P. (1992), *The Financial Instability Hypothesis*, Working Papers, No. 74, The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, May.
18. Polak Jacques J. (1991), *The changing nature of IMF conditionality*, Essays in International Finance, No. 184, Princeton University Press.
19. Puiu Alexandru (1983), *Evoluții contradictorii în economia mondială*, Ed. Politică, București.
20. Reinhart Carmen M., Rogoff Kenneth S. (2009), *This Time Is Different. Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press.
21. Reinhart Carmen M., Rogoff Kenneth S. (2010), *From Financial Crash to Debt Crisis*, NBER Working Paper, No. 15795, March.
22. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 25, respectiv 28, Ed. Politică, București, 1984, 1985.
23. Sachs Jeffrey (1986), *Managing the LDC Debt Crisis*, Brookings Papers on Economic Activity, Brookings Institution, Washington.
24. Stroe Gheorghe (2000), *Evoluția economiei românești în anii 1970–1980: Criza datoriei externe*, în Constantinescu Nicolae N. (coord.), *Istoria economică a României 1939–1989*, vol. 2, Ed. Economică, București.
25. Țiu Ilarion (2015), *Negocierile și derularea acordurilor de împrumut cu Fondul Monetar Internațional și BIRD în perioada 1965–1989*, IEM, București.
26. Volcker Paul (1997), *The 1980s in Retrospect*, în *History of the Eighties. Lessons for the Future*, Vol. II, Symposium Proceedings, FDIC, January 16, Washington.
27. World Bank (2008), *The Debate on Conditionalities, in Conditionalities. Poor deal for poor countries*, CC 3.0 A Seed Europe, Oxfam Novib, Amsterdam.

8. CRIZA STRUCTURALĂ A ECONOMIEI SOCIALISTE ROMÂNEȘTI

MIRCEA TEODOR MANIU, MONICA BURCĂ-VOICU, HORAȚIU DAN

În 1937, în cartea sa *Prosperity and Depression*¹, Haberler plasează România pe aceeași treaptă de dezvoltare cu Noua Zeelandă. Tranziția românească interbelică de două decenii, de la periferia unor imperii spre un stat unitar caracterizat printr-un dinamism consonant cu ritmurile europene ale timpului, reprezintă o realitate evidentă, mai ales dacă baza de comparație este reprezentată de țările învecinate.

Conjunctura favorabilă României de după Primul Război Mondial a făcut posibil un moment esențialmente aparte, din păcate irepetabil la scara istoriei². În acest context de referință, indiferent cum apreciem perioada postbelică (a construcției socialiste de inspirație esențialmente alogenă), se poate spune că România a făcut totuși pași importanți înainte. Chiar cu o economie tarată de mimetismul ideologic, instituțional și procedural impus de Uniunea Sovietică întregii sale sferă de influență geopolitică, se poate spune că țara a progresat pe multiple planuri în cele peste patru decenii de socialism. Desigur, în acest interval, multe dintre legitățile dezvoltării echilibrate au fost încălcate din rațiuni strict politice și cu consecințe economico-sociale evidente, mai ales spre sfârșitul acestui interval.

În măsură semnificativă, progresul economiei românești s-a datorat valorificării unui potențial economic ce a fost pus în evidență în perioada interbelică, când atuurile consemnate ale României constau în dimensiunea relativ mare a țării și în înzestrarea generoasă cu factori naturali, inclusiv de natură demografică. Dar desigur că impunerea de coordonate economice postbelice străine de spiritul țării a făcut ca, în mod gradual, acest potențial să nu mai poată fi valorificat pe aceste alinamente, atât din rațiuni exogene, cât și endogene. Reparațiile de război din primii ani postbelici și impunerea modelului sovietic de producție și redistribuție sau colectivizarea agriculturii într-o țară cu o societate rurală bine ancorată în tradiție și cu un acut simț al proprietății funciare au constituit frâne considerabile pe calea unei dezvoltări complexe și armonioase.

¹ Haberler G. (1946), *Prosperity and Depression. A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*, Third Edition, United Nations, Lake Success, New York, p. 5, disponibil la: https://mises.org/system/tdf/Prosperity%20and%20Depression_5.pdf?file=1&type=document, accesat la: 24.07.2017.

² Madgearu V. (1995), *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Ed. Științifică, București, p. 9–22.

Din momentul în care România a reușit însă să susțină o politică independentă față de Moscova, din momentul în care deschiderile, chiar minimale, spre lumea liberă au atins un plafon rezonabil, viața economică a țării s-a schimbat. Evoluția globală a economiei românești a permis racordarea acesteia la fluxurile industriale majore ale lumii, la performanțe notabile în unele domenii și chiar la instituirea unor debușeuri privilegiate pentru exporturi și investiții, mai ales în areale în curs de dezvoltare din Africa și Asia. Dar, într-o logică destructivă a macrociclicității ce ține de un ansamblu de factori economici, politici sau sociali, endogeni și exogeni, obiectivi și subiectivi, economia românească a involuat semnificativ începând cu a doua jumătate a anilor '70, cu implicații directe asupra desfășurării evenimentelor politice ale anului de cotitură istorică 1989.

8.1. ECONOMIA PE ALINIAMENTUL EXTENSIV (1945–1975)

Faptul că România avea bogății naturale semnificative, deci putea să susțină reparații de război consistente, a făcut ca povara celui de-al Doilea Război Mondial, evaluată doar din perspectiva participării la frontul antihitlerist la aproximativ 2,5 mld. dolari (la cursul din anul 1938)³, să se repercuteze dramatic asupra țării. Suplimentar, țara a avut de suferit în urma unor însemnate pierderi teritoriale și reparații destinate exclusiv către Uniunea Sovietică, însumând peste 300 mil. de dolari, adică mai mult de jumătate din venitul național al României anului 1945!⁴ Această conjunctură dramatică a condus practic la înjumătățirea venitului național *per capita* în România în raport cu perioada interbelică⁵.

În ciuda creșterii economice sistematice din perioada 1950–1973, în linie cu celelalte șapte state socialiste din Europa de Est⁶, degradarea nivelului de trai din țară a început prin reforma agrară din 1945 și a continuat prin stabilizările monetare din 1947 și 1952, precum și prin naționalizarea principalelor capitaluri din 1948. Dacă recensământul din 1947 relevă faptul că 87,42% dintre întreprinderi erau din sectorul privat, statul deținând doar 12,58% dintre acestea, angajând 33,5% din totalul personalului din România, în anul 1948, în urma naționalizării a 8.849 de întreprinderi, statul a ajuns să dețină întreprinderi care angajau marea majoritate a personalului (76% în industrie, 77% în transporturi, 80% în industria lemnului și 85% în industria alimentară) și în care parcul de utilaje reprezenta 80% din forța motrice în industria energetică, 58% în cea extractivă și 80% în cea prelucrătoare⁷.

³ Mureșan M. (1995), *Evoluții economice, 1945–1990*, Ed. Economică, București, p. 74.

⁴ *Ibidem*, p. 76.

⁵ *Ibidem*, p. 10–16.

⁶ Murgescu B. (2010), *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, E-Book, Ed. Polirom, Iași.

⁷ Făgărășan Gh. (2004), *România în perioada de trecere de la capitalism la socialism și făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, 1948–1989, progres sau regres?*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, p. 52–53.

Comerțul exterior monopolizat și socializarea forțată începeau să-și pună amprenta asupra rezultatelor din agricultură și o structură de importuri raționalizată în logica planificării socialiste, adică orientată pentru a servi sectorul producător de mijloace de producție în dauna celui de consum privat, a început să funcționeze în România.

Acest debut al unui sistem economic complet alienat de evoluția istorică a țării, evoluție ce a consemnat progrese remarcabile în planul modernizării din perioada 1866–1939, a generat un parcurs aparte, de factură predominant extensivă, care se întinde, după unele opinii, până în 1989. Iar semnificația aparte a primilor ani postbelici este tocmai consistența specific stalinistă, cu relații bilaterale aflate de cele mai multe ori sub influența ideatică sovietică și în beneficiul unic al puterii tutelare.

La începutul anilor '60, un eveniment aparte a generat prima ruptură economică cu Uniunea Sovietică și, implicit, cu blocul țărilor de democrație populară și a declanșat un proces de endogeneză economică cu consecințe peste decenii. Dorința sovietică de segregare a țărilor socialiste membre ale CAER în preponderent agricole la sud de Ungaria, respectiv preponderent industriale la nord, sugerată de așa-numitul *Plan Valev*, a fost respinsă de România, aflată în faza transformării puterii comuniste de la etapa obedienței totale față de puterea sovietică spre cea a național-comunismului⁸. Această situație a condus indirect, în anii următori, la forțarea industrializării socialiste românești pe multiple planuri, cu resurse proprii și la modul evident extensiv, în baza unui *sui generis* „prin noi înșine”, adaptat condițiilor epocii. Un pas politic conex, menit să consolideze platforma de independență românească, a fost sprijinirea, începând cu 1964, a poziției chineze de demantelare a supremației sovietice în lagărul socialist. Politica de apropiere pe multiple planuri de China a avut și semnificative consecințe economice pentru România.

Dar, „arzând etapele”, pentru a ne permite o licență poetică, elementul de natură politică ce a marcat dramatic România în plan economic a fost schimbarea de paradigmă după preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu în 1965. Exponent al așa-numitului comunism național, regimul instaurat a fost promotorul unui gen de independență economică extremă pentru contextul geopolitic al epocii, din rațiuni de securitate, chiar cu inflexiuni de autarhie. După anul 1968, România beneficiază deschis de sprijinul politic al Occidentului ca recompensă pentru fronda sa antisovietică în cazul invadării Cehoslovaciei de către țările *Pactului de la Varșovia*, situație care s-a concretizat în deschiderea de linii de credit și investiții tehnologice semnificative care, la rândul lor, aveau să se constituie, în conjuncție cu momentul ruperii cvasitotale de cadrul economic organizat al CAER, în al doilea pas de generare a specificității moștenirii economice a regimului comunist în cazul României.

⁸ Vezi reacția României la acest plan, preconizând, printre altele, crearea unui „complex de producție interstat al Dunării de Jos”, o potențială grădină de legume a lagărului socialist, în Murgescu C. (1964), *Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste*, Viața economică, nr. 23.

Valorificând cât se poate de bine echilibrul internațional de forțe de la începutul anilor '70, România a fost prima țară din blocul răsăritean care a aderat la *Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT)* în 1971, la Banca Internațională pentru Reconstrucție și Dezvoltare și la Fondul Monetar Internațional în 1972, dar și prima careia i s-au oferit *preferințele comerciale comunitare* ale Pieței Comune în 1973, precum și *clauza națiunii celei mai favorizate* a Statelor Unite ale Americii în 1975. Toate aceste demersuri de internaționalizare au făcut ca România să înceapă un proces de re tehnologizare, proces care a condus, în timp, la o dimensiune financiară internațională de îndatorare ce avea să nască la sfârșitul anilor '70 problema datoriei externe, a cărei rambursare forțat anticipată, cu măsuri iraționale de austeritate, a însemnat un adevărat dezastru economic.

În anul 1963, venitul național generat de economia României provenea deja în proporție de 48,1% din industrie, cel din agricultură scăzând sub 30%⁹. Perspectivele păreau pozitive atât din punct de vedere politic, cât și economic, destinderea internațională culminând cu semnarea *Actului final de la Helsinki* în 1975, stimulând și deschiderile piețelor unor țări dezvoltate, cu consecințe benefice pentru România. Dar tot aproximativ în acest moment, doi factori au generat o schimbare completă de tendință și paradigmă¹⁰. Un prim factor extern, criza petrolieră globală declanșată în 1973 și accentuată în 1979–1980, a avut drept urmare imediată o ineficiență dramatică a industriei petrochimice românești, supradimensionată în virtutea acordurilor politice preferențiale cu Irakul și Iranul, două treimi din capacitatea de rafinare a României fiind practic neutilizată în condițiile de embargo sovietic efectiv la livrările de hidrocarburi. În ceea ce privește industria petrochimică din aval, în contracție dramatică în această conjunctură, se poate remarca faptul că aceasta reprezenta în epocă fanionul industrial al României.

Dar mai mult și mai grav decât atât, prin consecințele pe multiple planuri (politic, economic, demografic, social, cultural etc.), tot în această perioadă, regimul a făcut o întoarcere spre ceea ce experții au denumit ulterior a fi „neostalinismul românesc”, cu consecințe dezastruoase asupra tuturor sectoarelor economice. China revoluției culturale și Coreea de Nord a unui cult al personalității complet distructiv pentru orice valori democratice sau spirit competitiv au reprezentat arhetipurile de politică românească din anii următori. Aceasta este, totodată, perioada în care pornesc investiții etichetate ulterior drept faraonice, cheltuieli neproductive uriașe precum Canalul Dunăre-Marea Neagră, Casa Poporului, sistematizarea rurală și periurbană etc. Toate acestea distorsionează dramatic cursul preponderent ascendent al economiei de până în acest moment¹¹. Dacă analizăm și politicile demoeconomice complet rupte de realitate, toate acestea au condus economia și țara spre un impas economic și social major.

⁹ Făgărășan Gh., *op. cit.*, p. 66.

¹⁰ O analiză sistematică a acestei perioade, desigur în spiritul ideologiei epocii, se poate vedea în capitolele V și VI din Mănescu M. (coord.) (1984), *Avuția națională*, Ed. Academiei.

¹¹ Maniu M.T. (2011), *Dezvoltarea economico-socială și (dez)echilibrul rural-urban în contextul românesc. Reconsiderarea urbanizării și reconstrucția ruralului*, în Balog M., Grăf R., Lumperdean I. (coord.), *Relația rural-urban: ipostaze ale tradiției și modernizării*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 479–494.

8.2. ECONOMIA ROMÂNIEI ANILOR '80

Începutul anilor '80 a fost unul de maximă încordare politică din perspectiva războiului rece, dar de maxim progres tehnologic, social și cultural în lumea liberă, concomitent cu o notorie stagnare pe multiple planuri în Europa Răsăriteană, închistare ideologică în deplină disonanță cu imperativele epocii de dezvoltare intensivă și cu importante repercusiuni negative în plan economic. În 1982 a fost momentul în care s-a luat una dintre cele mai contraproductive decizii politice pentru economia României, aceea de a rambursa înainte de termen datoria externă acumulată în anii '70. Aparent, măsura consolida independența țării de orice ingerință externă asupra ambițioaselor planuri de dezvoltare, dar, în practică, a însemnat măsuri de export forțat al oricărui bun sau serviciu exportabil, de asimilare internă a producției industriale de toate categoriile necesare industriei românești, de autosuficiență și raționalizare a produselor agroalimentare, dincolo de exporturile masive din această categorie de mărfuri. Procesul în sine, pauperizând o bună parte din populația țării, a dus la izolarea României atât din perspectiva blocului dominat de Uniunea Sovietică, cât și a Occidentului, fapt contrar tendințelor integraționiste ale epocii, indiferent că vorbim despre Piața Comună sau CAER.

În acești ani de evoluție pe coordonate preponderent autarhice, s-au creat practic atât infrastructura, cât și structura de producție, care vor constitui suportul economiei anilor de tranziție la economia de piață. Cu toate tarele acestora, dar mai grav decât atât, s-a insinuat o stare de spirit definitorie pentru mentalul colectiv românesc, după care România poate și trebuie să producă tot ceea ce îi este necesar, fără interfață externă și fără preocupări de natura avantajului comparativ și competitiv. Cu alte cuvinte, s-a creat o bază pentru *holismul economic românesc* izolaționist, ilustrat la începutul anilor '90 de celebra expresie „Nu ne vindem țara!”, atât de greu de surmontat în întreaga perioadă următoare, premergătoare a multiplelor deschideri oferite de noua conjunctură politică și economică de după 1989.

De altfel, sfârșitul anilor 70' și, practic, întreg deceniul anilor '80 reprezintă, în opinia celor mai mulți economiști români, anii integral pierduți ai efortului dezvoltării României socialiste, aceasta, din rațiuni exclusiv ideologice, induse de necesitatea păstrării supremației decizionale a partidului unic și, mai ales, a conducătorului acestuia. Deși se poate spune că până la începutul anilor '80 s-au menținut cifre relativ mari în zona acumulării, creșterea economică a devenit complet nesănătoasă, cu raporturi distorsionate între sectorul producător de bunuri de consum și cel producător de mijloace de producție¹². Mai putem aminti discordanțele existente între producția destinată exportului și resursele puse la dispoziție acestui domeniu și producția și serviciile destinate pieței interne. Comerțul internațional al României nu mai reflecta acum decât orientarea spre

¹² O interesantă trecere în revistă a problemelor metodologice ale etapei, obiectiv vorbind, cu limitările inerente epocii, se poate regăsi în Postelnicu Gh. (1986), *Creșterea economică intensivă*, Ed. Politică, București.

piețele „lumii a treia” sau, în cel mai bun caz, tentative conjuncturale de *dumping* pe piețele economiilor dezvoltate, concomitent cu exportul masiv și de cele mai multe ori ineficient de produse agroalimentare pe piețele țărilor socialiste.

Toate aceste modificări de context al vieții economice românești se petrec pe fondul unei etape economice caracterizate, în multe dintre țările aflate în situații politice și geoeconomice comparabile, drept creștere intensivă. Se poate spune, în bază comparativă, că, de fapt, intensivitatea creșterii economiei românești a fost în bună măsură de nișă, sporadică și uneori îngust sectorială, mai ales pe traiectoriile de export, nici măcar acele sectoare industriale identificabile drept intensive prin definiția industrialismului (avionică, anumite zone ale industriei chimice și petrochimice, energie nucleară etc.) nefiind tehnologizate și structurate pentru a menține avantajul competitiv românesc pe piețele internaționale, pe termen lung.

O primă problemă metodologică, dar crucială a raportului dezvoltării pe coordonate extensive și/sau intensive este indicată de surse pertinente atât internaționale, cât și românești. Ele subliniază că, aparent, în această perioadă, încep să-și facă efectele nefaste influențele unei practici reprobabile, de sorginte festivist politică: falsificarea statisticilor pentru a raporta progresele permanente cerute de conducerea de partid. După 1990, când România a adoptat *sistemul conturilor naționale* în locul *sistemului producției materiale* al epocii anterioare, precum și un nomenclator statistic comparabil cu cel al altor țări europene, s-a observat, prin comparație internațională, că cifrele ilustrând domeniul macroeconomic sunt evident mult mai mari decât cele potențial estimabile printr-o metodologie științifică. Deși o analiză pe termen lung a datelor ne permite să interpretăm cele mai multe dintre fenomenele timpului utilizând date din epocă „curățată”, se poate spune că acuratețea predicțiilor bazate pe date din perioada de dinainte de 1989 a fost și încă este influențată de această pervertire a statisticilor epocii, impusă din rațiuni strict ideologice.

O a doua problemă majoră, de data aceasta de natura fondului problemei economice, se referă la faptul că cel mai conservator regim comunist din Europa Centrală și de Est, etichetat nu de puține ori drept neostalinist, nu putea decât să exacerbeze rolul statului în economie. Acest gen de logică, distonant în raport cu tendința internațională de liberalizare a piețelor, indiferent de sistemul politic (cu modelul chinez al economiei socialiste de piață în prim-plan) din anii '80, a condus la un comportament social aparte, nenatural și contraproductiv chiar și din perspectiva obiectivelor economico-sociale ale regimului. Lipsa completă a libertăților pe piețe, suplimentată cu lipsa propriu-zisă a mărfurilor și serviciilor necesare, dar și a minimelor abilități de natura antreprenoriatului, consecință firească a paradigmei evolutive românești, a generat un set de urmări imediate, ambii factori cu influență substanțială în timpul tranziției spre structurile economiei de piață. În primul rând, este vorba de faptul că majoritatea cetățenilor țării au fost lipsiți de orice informații cu privire la mecanismele pieței libere, concurențiale, mecanisme care se vor dovedi vitale pentru succesul sau insuccesul tranziției. În al doilea rând, această involuție dramatică a generat cea mai extinsă și profundă piață neagră din istoria României, cu consecințe remanente în mentalul colectiv, în epoca tranziției fenomenul corupției fiind nu de puține ori asociat cu „nevoia de supraviețuire” instilată de către cvasigeneralizarea pieței negre în România anilor '80.

A treia problemă majoră a epocii, cu consecințe economice negative sau cel puțin controversate, se referă la politica demografică de creștere forțată a populației, inițiată încă din 1966. Ca exemplu în acest sens, rata brută a natalității până în 1966 a fost de 14,3‰ și a crescut într-un singur an până la 27,4‰ (1967)¹³. În 1980, România avea o populație de 22,2 mil. de locuitori, iar creșterea demografică a deceniului anilor '80 a fost de aproape un milion de cetățeni. Logica primară a politicii demografice proactive era exclusiv rațiunea politică a reprezentativității unei țări mai mari în cadrul internațional. Dar acest proces se petrece pe fondul scăderii accentuate a comerțului exterior (de la 50% din venitul național în 1980 la aproximativ 32% în 1989)¹⁴, cu implicații dramatice asupra standardului de viață.

Afirmația aceasta a fost dovedită prin numeroase investigații sociologice empirice ulterioare anului 1989, în situația în care multe dintre calculele domeniului sunt considerate a fi distorsionate de lipsa unei metodologii specifice. Adăugând și problematica sănătății, precum și pe cea a limitării până la interdicție a mișcării transfrontaliere a populației, avem o imagine completă a faptului că România s-a aflat, și din perspectiva demografică, într-o situație complet diferită față de alte țări.

8.3. ENDOGENEZA ȘI EXOGENEZA CRIZEI STRUCTURALE

Evoluția de ansamblu a economiilor și societăților din Europa Centrală și de Est și chiar din Uniunea Sovietică a consemnat o liberalizare substanțială a tuturor piețelor acestora în anii '80, însă aceasta s-a petrecut în conjuncție cu liberalizarea mediului politic în ansamblu. De la *gulaș-comunismul maghiar*, limitativ din perspectiva politică, dar aducător de bunăstare evidentă, până la *perestroika sovietică*, cu rezultate contrare, trecând prin *economia mixtă* poloneză de factură cu totul aparte, care, în conjuncție cu factori politici specifici, au dus țara în pragul războiului civil, exemplele sunt numeroase și concludente. În acest context comparativ, se poate afirma că România s-a transformat, la rândul său, într-un caz aparte, în care influențele exogene induse de dubla izolare internațională, operațională atât în Est, cât și în Vest, au fost practic surclasate ca impact de măsurile de politică economică endogene, aplicate exclusiv propriei economii.

Întoarcerea la planificarea rigidă, la controlul strict al administrării afacerilor de către un stat atotputernic, eludarea completă a mecanismelor piețelor, cuplate cu o conjunctură internațională nefavorabilă au fost ingredientele de bază ale fiascoului

¹³ APAPR, *Cartea verde a populației. Comisia națională pentru populație și dezvoltare*, UNFPA, Fondul ONU pentru populație, 2006, p. 9, disponibil la: <http://www.apapr.ro/images/BIBLIOTECA/demografie/cnprd%20populatie%20romania%202006.pdf>, accesat la: 31.08.2017.

¹⁴ Sută N. (2000), *Comerțul exterior al României în perioada 1949–1989*, în Constantinescu N.N. (coord.), *Istoria economică a României, 1939–1989*, Ed. Economică, București, p. 287.

economic românesc din anii '80. Din punctul de vedere al imaginii internaționale atât de benefice pentru conturarea încrederii într-un mediu de afaceri, regimul Ceaușescu a reușit contraperformața de a atrage integral oprobriul public atât intern, cât și internațional, cu măsurile antipopulare adoptate în plan politic, economic și social. Politica internă inflexibilă, încălcarea flagrantă a drepturilor omului, sistemizarea arbitrară sau ruptura artificial indusă cu tradițiile seculare ale culturii și civilizației românești au fost numai o parte din arsenalul de mijloace ce au alienat deopotrivă pe români și pe străini.

Este cât se poate de adevărat că exagerări voite pentru a demoniza interesat regimul s-au făcut pe scară largă, în scopul atragerii de simpatii internaționale pentru cauze legitime, dar și străine de țară. Pe de altă parte, exagerările de această factură erau menite să echilibreze o balanță înclinată în favoarea regimului mai degrabă de mediile occidentale decât oricare altele într-o epocă precedentă. Iată contextul în care se poate spune că România se afla la sfârșitul anilor '80 într-o criză profundă, de esență endogenă și cu vizibilitate maximă din perspectiva internațională. Un episod indicativ al situației aparte a țării în epocă poate fi considerat acela de renunțare din proprie inițiativă, la modul ostentativ, în anul 1988, la *clauza națiunii celei mai favorizate*, acea prevedere comercială favorizantă care adusese României însemnate avantaje comerciale în timp pe relația cu Statele Unite. Clauza ar fi fost retrasă oricum în perioada imediat următoare, ca sancțiune pentru politica antidemocratică a regimului.

O notă aparte, prin repercusiunile sale în timp, inclusiv pentru perioada de tranziție, o reprezintă rambursarea datoriei externe înainte de termen, analizată dintr-o perspectivă contrafactuală¹⁵. Practic, în câțiva ani, de la un sold negativ de peste 10 mld. dolari în 1981, balanța de plăți externe a țării a ajuns la un sold pozitiv în 1989¹⁶. România a fost singura țară care a procedat într-o asemenea manieră, cu costuri economice și sociale ridicate¹⁷. Polonia și Ungaria, exemplele notorii de „rău platnici” din epocă, au procedat de o manieră contrară, iar în perioada de tranziție au reușit să obțină cele mai favorabile condiții de rambursare, inclusiv exonerarea de anumite tranșe de plăți. În plus, nevoia de recuperare a datoriei externe a stimulat și consolidarea mediilor de afaceri respective, prin investiții creatoare de locuri de muncă. Implicațiile imediate de această natură în cazul României au fost depistate la începutul anilor '90, atunci când a fost observat interesul investitorilor străini de a pătrunde pe anumite piețe, nu de puține ori dublat de interese geopolitice punctuale ale statelor de rezidență. Or, a genera activități în măsură să susțină recuperarea datoriei externe a fost întotdeauna un factor motivator important. Mai mult, România era în 1989 un substanțial creditor internațional, cu sume semnificative pentru țări deja insolubile în epocă, precum Irakul.

¹⁵ O interesantă analiză de această factură, în care moștenirea epocilor trecute se repercutează de manieră directă și indirectă asupra realităților prezentului, face Aurel Negucioiu în *Tranziția rațională*, Ed. Economică, București, 1999.

¹⁶ Făgărășan Gh., *op. cit.*, p. 192.

¹⁷ Sută N., *op. cit.*, p. 285.

8.4. BILANȚUL ANULUI 1989

Ineficiența economică generalizată și bugetele acoperite public, așa-numitele „bugete moi”, în conjuncție cu planificarea excesiv centralizată și comandamentele politice iraționale, dar și mitul utilizării depline a forței de muncă, procese aparent obiective, dar dramatic subiectivizate în epocă, au fost factorii esențiali de rămânere în urmă a economiei românești. Pe de altă parte, etatizarea și masiva colectivizare a principalelor mijloace productive ale țării au generat și un puternic deficit de instituții și de forme incipiente ale economiei de piață. Dar, simultan, se poate spune că și aglutinarea proprietății socialiste în unități din ce în ce mai mari, precum și starea de cvasiautarhie economică generată atât pe coordonate occidentale, cât și răsăritene sau pierderea momentului reformelor întreprinse în majoritatea țărilor blocului socialist la sfârșitul anilor '80 au reprezentat tot atâtea oportunități pierdute de România pe calea propășirii economice și sociale. În consecință, la sfârșitul perioadei comuniste, România era surclasată în ceea ce privește o largă serie de indicatori economici de majoritatea statelor europene, plasându-se pe locuri codașe, inclusiv în comparație cu celelalte state socialiste¹⁸. În acest context, iese în evidență poziția relativă a PIB-ului pe locuitor la paritatea puterii de cumpărare (PPC), România înregistrând în 1989 un nivel de doar 3.000 USD, față de 7.420 USD în Cehoslovacia, 6.245 USD în Ungaria, 5.095 USD în Iugoslavia, 5.064 USD în Bulgaria, 4.770 USD în Polonia sau 4.270 USD în Albania, totodată cu mult sub media europeană de 9.207 USD¹⁹. În mod similar, Maddison prezintă o perspectivă comparativă a performanței economice românești începând cu 1938 (tabelul 8.1), care evidențiază relativa stagnare în raport cu media europeană.

Tabelul 8.1.

Performanța economică a României, abordare comparativă (PIB/locuitor, PPC, în dolari SUA 1990, calculat conform metodologiei Geary-Khamis)

Anii	România	Media a șapte țări est-europene	Media a 36 de state europene	România în raport cu media europeană
1938	1.242	1.764	3.226	0,38
1950	1.182	2.111	3.655	0,32
1960	1.844	3.070	5.316	0,35
1970	2.853	4.315	7.697	0,37
1980	4.135	5.786	9.643	0,43
1989	3.941	5.915	11.113	0,35

Sursa: Maddison A. (2003), *The World Economy: Historical Statistics*, Development Centre of the OECD, Paris, p. 44–45, 56–57, 68–69, 96–101, apud Murgescu B., *op. cit.*, p. 331.

Folosind metodologii proprii, Victor Axenciuc (2012) și Pennsylvania University (1996) au calculat următoarele niveluri ale PIB/loc. la PPC pentru România:

¹⁸ Murgescu B., *op.cit.*

¹⁹ Grigorescu C. (coord.) (1993), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european 1989*, Ed. Expert, București, p. 29–31, 264, *apud* Murgescu B., *op. cit.*

Tabelul 8.2.

PIB/locuitor, PPC, în dolari SUA – varianta Axenciuc și varianta Pennsylvania University

	1938	1950	1960	1970	1980	1989
Varianta Victor Axenciuc; USD 2000	934	1.044	2.012	4.360	7.296	790
Varianta Pennsylvania University; USD 1996	...	990	1.477	3.262	7.715	7.789

Surse: Axenciuc Victor (2012), *Produsul intern brut al României 1860–2000*, vol. I; Pennsylvania University, *World Tables*, USD 1996.

Lipsa eficienței muncii în perioada 1960–1989 a fost semnificativă, productivitatea fiind de 5–6 ori mai scăzută decât cea din țările Europei Occidentale²⁰, și se manifesta în contextul în care regimul comunist din ultimii ani a suplinat lipsa de instituții eficiente și flexibile printr-o rigiditate extremă: planul trebuia să înlocuiască pe deplin orice posibilă virtute a pieței, astfel cum se revela aceasta în majoritatea țărilor din același sistem. Reformele denumite la modul peiorativ drept „comunism al gulașului” au fost introduse de Ungaria încă din 1968; Iugoslavia experimenta deja de ani buni autoconducerea muncitorească, iar Polonia era *de facto* o economie relativ liberală în anii '70. Deși, propagandistic vorbind, *noul mecanism economic* inaugurat încă de la sfârșitul anilor '60 reprezenta o adaptare românească la noile tendințe, un fel de *perestroika avant la lettre*, în practică, acesta a fost un instrument de birocratizare și centralizare dincolo de orice raționalitate a economiei, iar lipsa unor forme adecvate de proprietate individuală a generat o alienare suplimentară a resursei umane, autoalimentând spirala recesiunii.

Controlul total al societății prin cele mai variate canale, inducând comportamente sociale aberante, în vădită divergență cu tendințele manifeste în toată Europa Centrală și de Est și în Uniunea Sovietică, constituie demersuri curente în România sfârșitului anilor '80²¹. Abordările ultimilor ani de putere sovietică, reformele politice și economice din categoria *glasnostului* și *perestroikăi* au fost constant minimizate și ridiculizate în media românească controlată, dintr-o perspectivă ideologică puristă, drept cedări în fața capitalismului consumerist. Partenerii viabili ai României se consfințeau doar în baza inflexibilității de concepție ideologică și acțiune, într-un timp al reformelor și re poziționărilor.

În sfârșit, să mai spunem că și abordarea cinică, pe coordonate „industriale”, a politicii demografice s-a făcut în paralel cu o politică mult mai restrictivă, vizând și alte aspecte sociale cu evidente implicații economice. Sistemul sanitar, deși conceput să asigure un scut gratuit întregii populații, era marcat de lipsa investițiilor corespunzătoare, degradarea stării de sănătate având consecințe dramatice. Industrializarea forțată din primii ani de socialism și reluată de Ceaușescu pe un plan și mai larg a condus și la poluarea excesivă a țării și la un nivel record al bolilor profesionale. Nici sistemul educațional nu a rămas în afara „preocupărilor novatoare” ale regimului, de unde, dintr-un domeniu de relativ avantaj comparativ al României,

²⁰ Făgărășan Gh., *op. cit.*, p. 160.

²¹ Schöpflin G. (1993), *Culture and Identity in Post-Communist Europe*, în White S., Batt J., Lewis P. (Eds.), *Developments in East European Politics*, Basingstoke, London, p. 16–34.

s-a ajuns la unul dintre cele mai închistate și ideologizate areale sociale. Tot la acest capitol al implicațiilor sociale ale politicii partidului, să notăm că, deși dimensiunea internațională a cooperării economice sau pe alte planuri a fost dramatic restricționată din motive obiective, inclusiv în zona turismului, emigrarea anumitor categorii de cetățeni a fost totuși posibilă, dar în parametri inediți. Există surse narrative ale unui comerț *sui generis* cu emigranți, informațiile publice atestând astfel de operațiuni pe relația Israel în anii '70 și pe relația Germania în anii '80.

Putem să concluzionăm că, practic, întregul traiect economic românesc din perioada postbelică și până la căderea regimului în 1989 a fost caracterizat de inadecvări de politică economică, de doctrină și de praxis. În situația în care cele mai multe dintre țările aflate în această conjunctură au găsit resorturile interne pentru a putea oferi un trai decent populației lor, România, mai înzestrată natural decât aproape toate acestea, a fost și unica dintre acestea care nu a găsit mijloacele în măsură să echilibreze, spre beneficiul cetățenilor, deficiențele încapsulate inerent în orice sistem totalitar. Iată rațiunea pentru care sistemul nu a fost viabil, dar, desigur, și mai relevant pentru obiectul nostru de interes, a tarat semnificativ, prin reminiscențele sale, întreaga perioadă de tranziție, inducând noi decalaje în raport cu țările Europei Centrale și de Est, acum partenere de idei, dar și competitori din varii perspective în cadrul Uniunii Europene.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham Florin (2017), *Romania since the Second World War: a Political, Social and Economic History*, Bloomsbury Academic, New York.
2. Alexandrescu Ion (1986), *Economia României în primii ani postbelici (1945–1947)*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
3. Alexandrescu Ion, Bulei Ion, Mamina Ion, Scurtu Ioan (2000), *Enciclopedia de istorie a României*, Ed. Meronia, București, 2000.
4. Aligică Dragoș Paul (2004), *Tranziții economice. Convorbiri cu Nicolas Spulber*, Ed. Humanitas, București.
5. *All Empires – Online History Community, Romania and the Soviet Union 1965–1989*, disponibil la: http://www.allempires.com/article/index.php?q=Romania_and_the_Soviet_Union_1965-1989#section_7, accesat în: august 2017.
6. Avram Cezar (coord.) (2002), *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în fața istoriei*, Ed. MJM, Craiova.
7. Axenciuc Victor (2012), *Produsul intern brut al României, 1962–2000*, vol. I, Ed. Academiei Române, București.
8. Bărbieru Mihaela (2015), *Aspects concerning foreign economic relations of Romania in the years 1965–1989*, Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, vol. XVI, p. 39–47.
9. Bărbulescu Constantin (coord.) et al. (2011), *Identitate și alteritate 5, Studii de istorie politică și culturală*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
10. Bețe Cristian (2009), *Strategii politice și economice ale României în relațiile cu CAER-ul în perioada 1949–1965*, Teză de doctorat, UBB, Cluj-Napoca.
11. Betea Lavinia (2008), *Partea lor de adevăr*, Ed. Compania, București.
12. Betea Lavinia (2011), *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli – Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Ed. Adevărul Holding, București.
13. Blaga Ion (1983), *Industrializarea*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

14. Boia Lucian (2001), *Romania: Borderland of Europe*, Fourth Edition, Hoover Institution Press, Stanford University, California.
15. Borșa Sanda (2012), *Colectivizarea agriculturii în fosta regiune administrativă Cluj (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
16. Borșa Sanda (2013), *Between propaganda and repression: the collectivization of the romanian agriculture and the metamorphoses of the rural word (1949–1962)*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca.
17. Borșa Sanda, Croitor Mihai (2009), *Colectivizarea agriculturii în România: mecanismele legislative ale subordonării lumii rurale (1949–1962)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
18. Bosomitu Ștefan, Burcea Mihai (coord.) (2012), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Ed. Polirom, Iași.
19. Budeancă Cosmin, Olteanu Florentin (coord.) (2014), *Stalinizare și destalinizare. Evoluții instituționale și impact social*, Ed. Polirom, Iași.
20. *Cartea verde a populației. Comisia națională pentru populație și dezvoltare*, UNFPA, Fondul ONU pentru populație, 2006, disponibil la: <http://www.apapr.ro/images/BIBLIOTECA/demografie/cnpd%20populatie%20romania%202006.pdf>, accesat la: 31.08.2017.
21. Ciutacu Constantin, Goga P.A. (2000), *Populația și schimbările în structura socială a României*, în Constantinescu Nicolae N. (coord.), *Istoria economică a României 1939–1989*, Ed. Economică, București.
22. Constantinescu Nicolae N. (1983), *Mecanismul de funcționare a economiei socialiste și problemele perfecționării lui*, Ed. Politică, București.
23. Constantinescu Nicolae N. (2000), *Istoria economică a României, 1939–1989*, vol. 2, București, Ed. Economică.
24. Copilaș Emanuel (2010), *Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii*, Sfera politicii, nr. 152.
25. Costache Brândușa (2012), *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949–1974*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.
26. Dădărlat Nicolae (2008), *60 de ani de la lichidarea ultimelor bănci cu capital privat din România*, Tribuna, 1 iulie, disponibil la: <http://www.tribuna.ro/stiri/economie/60-de-ani-de-la-lichidarea-ultimelor-banci-cu-capital-privat-din-romania-22956.html>.
27. Dăianu Daniel (1997), *Vitalitate și viabilitate economică*, Ed. Clavis, București.
28. Dăianu Daniel (2006), *Ce vom fi în Uniune. Pariul modernizării României*, Ed. Polirom, Iași.
29. Deletant Dennis (2007), *Taunting the Bear: Romania and the Warsaw Pact, 1963–89*, Cold War History, Vol. 7, Issue 4, p. 495–507.
30. *Dezbateri parlamentare*, Ședința din 19 decembrie 1946, *Monitorul oficial*, partea a III-a, nr. 14, 1 februarie 1947, disponibil la: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/46>, accesat la: 16 septembrie 2017, 13:04.
31. Dobre Gheorghe (ed.) (1996), *Economia României în context european – 1938*, Ed. Fundației Științifice Memoria (Económica, București.
32. Dobrescu Emilian (1976), *Optimul economiei socialiste*, Ed. Politică, București.
33. Dobrescu Emilian, Postolache Tudorel (1990), *Consemnări economice*, Ed. Academiei Române, București.
34. Făgărășan Gheorghe (2004), *România în perioada de trecere de la capitalism la socialism și făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, 1948–1989, progres sau regres?*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca.
35. FMI (2000), *World Economic Outlook 2000 Focus on Transition Economies*, Washington DC.
36. Georgescu Florin (2004), *Legislația financiar-bancară adoptată în România între 1944 și 1948*, Muzeul Național, XVI, p. 515–528.
37. Grigorescu Constantin (1991), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context mondial și european*, Revista română de economie, vol. 1, p. 12–19.
38. Grigorescu Constantin (coord.) (1993), *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european, 1989*, Ed. Expert, București.
39. Haberler Gottfried (1946), *Prosperity and Depression. A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*, Third Edition, United Nations, Lake Success, New York, disponibil la:

- https://mises.org/system/tfidf/Prosperity%20and%20Depression_5.pdf?file=1&type=document, accesat la: 24.07.2017.
40. Hall Derek R. (coord.) (1991), *Tourism and Economic Development in Eastern Europe and the Soviet Union*, Behaven Press, Londra.
 41. Hitchins Keith (2013), *România 1866–1947*, Ed. Humanitas, București.
 42. Hitchins Keith (2015), *Scurtă istorie a României*, Ed. Polirom, Iași.
 43. Iancu Aurel (1972), *Eficiența economică maximă. Metode de modelare*, Ed. Politică, București.
 44. Iancu Aurel (1974), *Modele de creștere economică și de optimizare a corecției dintre acumulare și consum*, Ed. Academiei Române, București.
 45. Ilie Cornel, *România comunistă: aspecte economice*, Muzeul Național de Istorie al României, Proiectul Comunismul în România, disponibil la: <http://www.comunismulinromania.ro/index.php/romania-comunista-aspecte-economice-2/>, accesat la: 11.07.2017.
 46. Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” (1990), *Tezaur*, Vol. III, București, disponibil la: <http://www.ince.ro/Publicatii/Tezaur/tezaur.html>.
 47. Ionete Constantin (1993), *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, Ed. Expert, București.
 48. Jitea Bogdan (2017), *Revoluția rusă din februarie 1917*, Historia, disponibil la: <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/revolutia-rusa-din-februarie-1917>.
 49. Jivan Alexandru, Pațac Filip (2004), *Istoria economică a României*, Ed. Mirton, Timișoara.
 50. Kornai János (1992), *The Socialist System*, Princeton University Press, Princeton.
 51. Kornai János (2006), *Marea transformare a Europei Centrale și de Est. Succese și dezamăgiri*, (Económica, 3, p. 127–165).
 52. Kornai János (2008), *From socialism to capitalism*, Central European University, Budapest.
 53. Madgearu Virgil (1995), *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Ed. Științifică, București.
 54. Maniu Mircea Teodor (2006), *Why is Romania Different?* în Graham Norman A., Folke Lindahl (eds.), *The Political Economy of Transition in Eurasia: Democratization and Economic Liberalization in a Global Economy*, Michigan University Press, East Lansing.
 55. Maniu Mircea Teodor (2011), *Dezvoltarea economico-socială și (dez)echilibrul rural-urban în contextul românesc. Reconsiderarea urbanizării și reconstrucția ruralului*, în Balog Marin, Grăf Rudolf, Lumperdean Ioan (coord.), *Relația rural-urban: ipostaze ale tradiției și modernizării*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
 56. Maniu Mircea Teodor, Kallai Ella, Popa Dana (2001), *Global Researchproject. Explaining Growth, Country Report: Romania (1990–2000)*, Global Development Network, disponibil la: http://www.gdnet.org/pdf/draft_country_studies/Romania_Final.pdf, accesat la: 10.07.2017.
 57. Marea Adunare Națională, *Constituția Republicii Socialiste România din 1965*, *Monitorul oficial*, nr. 1 din 21 august 1965.
 58. Marea Adunare Națională, *Constituția Republicii Populare Române din 1948*, *Monitorul oficial*, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.
 59. Marea Adunare Națională, *Decret nr. 199 din 1949 pentru organizarea și funcționarea întreprinderilor și organizațiilor economice ale statului*, *Monitorul oficial*, nr. 29 din 14 mai 1949.
 60. Mănescu Manea (coord.) (1984), *Avuția națională*, Ed. Academiei Române, București.
 61. Ministerul Afacerilor Externe (2017), *150 de ani de diplomatie românească modernă (1862–2012)*, 2017, disponibil la: <https://www.mae.ro/print/15028>, accesat la: 6.08.2017.
 62. Montias John M. (1964), *Background and Origins of the Romanian Dispute with Comecon*, Soviet Studies, October.
 63. Mureșan Maria (1995), *Evoluții economice, 1945–1990*, Ed. Economică, București.
 64. Mureșan Maria (2007), *Romania's Integration in Comecon. The Analysis of a Failure*, paper presented in European Business History Association (EBHA) Congress, Geneva, Switzerland, disponibil la: www.ebha.org/ebha2007/pdf/Muresan.pdf.
 65. Mureșan Maria, Mureșan Dumitru (1998), *Istoria economiei*, Ed. Economică, București.
 66. Murgescu Bogdan (2010), *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)*, e-book, Ed. Polirom, Iași.
 67. Murgescu Costin (1956), *Reforma agrară din 1945*, Ed. Academiei Române, București.

68. Murgescu Costin (1964), *Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste*, Viața economică, nr. 23.
69. Negucioiu Aurel (1987), *Proprietatea socialistă în România*, Ed. Politică, București.
70. Negucioiu Aurel (1999), *Tranziția rațională*, Ed. Economică, București.
71. Onofreiu Adrian (2003), *Centrul regional de planificare Rodna (1948–1951)*, disponibil la: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/serban/inventare%20sjan/bistritanasaud/Centrul%20Regional%20de%20Planificare%20Rodna_1948–1951.pdf.
72. Pasti Vladimir (2006), *Noul capitalism românesc*, Ed. Polirom, Iași.
73. Păun Nicolae (1992), *Stat și economie. România în perioada interbelică*, Ed. Interferențe, Cluj-Napoca.
74. Păun Nicolae (2009), *Viața economică a României 1918–1948*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
75. Pennsylvania University (1996), *World Tables*.
76. Popescu Gheorghe (1994), *Dezvoltarea economică în profil teritorial a României 1900–1985*, Ed. Sincron, Cluj-Napoca.
77. Postelnicu Gheorghe (1986), *Creșterea economică intensivă*, Ed. Politică, București.
78. Postolache Tudorel (coord.) (1991), *Economia României. Secolul XX*, Ed. Academiei Române, București.
79. Romanian Diplomatic Institute (2012), *150 Years of Modern Romanian Diplomacy (1862–2012)*, disponibil la: <https://www.idr.ro/150%20Years.pdf>, accesat la: 7.08.2017.
80. Rotari Traian (2003), *Demografie și sociologia populației, fenomene demografice*, Ed. Polirom, Iași.
81. Russu Corneliu, Bulearcă Marius (2009), *Chinese Economic Reform and the Romanian-Chinese Economic Relations*, Romanian Academy Publishing House, Bucharest.
82. Saizu Ioan, Tacu Alexandru (1997), *Europa economică interbelică*, Institutul European, Iași.
83. Sandu Dumitru (1999), *Spațiul social al tranziției*, Ed. Polirom, Iași.
84. Schöpflin George (1993), *Culture and Identity in Post-Communist Europe*, în White Stephen, Batt Judy, Lewis Paul G. (eds.), *Developments in East European Politics*, Basingstoke, London.
85. Scurtu Ioan (2009), *Regimul politic din România (1948–1989)*, Studii și articole de istorie, LXXIV, p. 5–16.
86. Seton-Watson Robert William (1934), *A History of the Roumanians*, Cambridge University Press, Cambridge.
87. Staar Richard F. (1982), *Communist Regimes in Eastern Europe*, Fourth Edition, Hoover Institution Press, Stanford University, California.
88. Sută Nicolae (2000), *Comerțul exterior al României în perioada 1949–1989*, în Constantinescu Nicolae N. (coord.), *Istoria economică a României 1939–1989*, Ed. Economică, București.
89. Tănase Stelian (2006), *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Ed. Humanitas, București.
90. Trăistaru Ion (1981), *Sistemul economic socialist*, Ed. Scrisul Românesc, Craiova.
91. Țăranu Liviu (2007), *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc 1949–1965*, Ed. Enciclopedică, București.
92. Vela Andrei (1986), *Civilizația industrială în confruntare cu sine însăși*, Ed. Politică, București.

III.
Economia României,
1990–2018

9. ÎNAPOI LA CAPITALISM PRIN PRIVATIZĂRI ȘI TRANSFORMĂRI INSTITUȚIONALE

COSMIN MARINESCU, AURELIAN DOCHIA,
OCTAVIAN-DRAGOMIR JORA

9.1. CAPITALISMUL ȘI DRUMURILE DINSPRE SERVITUTE

Privind retrospectiv la devenirea României moderne și la filiația centenară a României contemporane, paradoxul cu adevărat memorabil este că modernitatea românească a secolului al XX-lea a fost dominată de ororile socialismului, probabil cel mai mare derapaj utopic în planul dezvoltării economice și sociale. Înainte de a căuta direcții și soluții pentru *ceea ce urma să fie* după 1989, era firesc ca *transformarea/tranziția de sistem* să înceapă cu justa înțelegere a *ceea ce a fost*; așadar, cu un exercițiu de descompunere științifică a socialismului.

Probabil că soluțiile și politicile economice ar fi fost mai coerente și viabile dacă mitul planificării economice centralizate ar fi fost înțeles ca atare, ținând societatea românească departe de iluziile și deziluziile centralismului statal de orice tip. Tocmai de aceea, înainte de a fi (re)învățat în epoca postdecembristă cum să fie *capitalismul* sau *economia de piață* spre care românii pășeau – unii cu speranță, alții cu teamă –, prima lecție se cuvenea a fi, dacă nu a fost, (re)cunoașterea eșecului economic al socialismului¹, deopotrivă *în teorie* și *în practică*.

Succesul economic al României după 1990 poate fi judecat, pe de o parte, în raport cu gradul de socializare impus societății românești vreme de decenii și, pe de altă parte, în funcție de intensitatea reformelor de desocializare, definitorii pentru tranziția la economia de piață.

„SOCIALISMUL ȘTIINȚIFIC” ȘI SOCIETATEA PLANIFICATĂ CENTRALIZAT

Indiferent care ar fi fost întinderea istorică a regimului comunist, știința economică demonstrase deja că *aranjamentul instituțional* al socialismului nu poate sfârși altfel decât în colaps economic și degradare socială. România nu a făcut excepție, cu atât mai mult cu cât regimul comunist din România a reușit să impună,

¹ Pentru o discuție conceptuală mai amplă, a se vedea Marinescu *et al.* (2012).

până în 1989, una dintre cele mai dure politici de socializare din întreaga Europă Centrală și de Est.

Literatura economică demonstrează, încă de la începutul secolului, de ce planificarea socialistă este incompatibilă cu logica economică și cu utilizarea *calculului economic*², fapt ce făcea socialismul *imposibil* în termeni de organizare economică. Planificarea socialistă nu este câtuși de puțin planificare economică, ci mai degrabă un joc aritmetic, de tip *input-output*, decuplat de realismul informațiilor economice despre preferințe, resurse și valoare.

După prăbușirea socialismului din 1990, deși majoritatea economiștilor au fost de acord că planificarea centralizată și-a demonstrat eșecul, au existat și încă există diverse incursiuni nostalgice, pe considerentul că nu socialismul este vinovat de dezastrul economic și social lăsat în urmă, ci aplicarea sa defectuoasă. Cu alte cuvinte, eșecul este pus pe seama socialismului „imperfect”, în timp ce socialismul „pur” ar fi funcționat cu succes.

Eroarea decurge din neînțelegerea rolului esențial al *dreptului de proprietate privată* ca instituție socială fundamentală. Socializarea proprietății private, „păcatul originar” al socialismului, a instalat o fractură cronică între *efort* și *efect*. Lipsa acestei legături dintre *muncă/faptă* și *răsplată* face ca potențialul productiv din societate să fie irosit. Absența proprietății private aruncă în aer stimulentele economice ale muncii³, topite într-o „tragedie a bunurilor comune” la scară națională; proprietatea colectivă impusă coercitiv distruge responsabilitatea economică și stimulentele productive, chiar încurajează lenea și furtul.

Destrămarea socialismului a lăsat în urmă aproape peste tot în Europa Centrală și de Est o economie în care vedeta era „marea uzină” socialistă – expresie a „gigantomaniei statului”, așa cum arăta Walter Eucken: „când economia este condusă de o administrație centrală, se investește de regulă în construirea unor mari obiective”. În condițiile unei politici de socializare agresive, așa cum au stat lucrurile în România înainte de 1990, economia era planificată să graviteze în jurul unor mari obiective industriale, în timp ce ponderea întreprinderilor mici și mijlocii era semnificativ diminuată⁴.

Inexistența unei *piețe* libere a factorilor de producție care să dea naștere *prețurilor* monetare prin schimburi între *proprietarii* factorilor de producție

² Un articol din 1920 al lui Ludwig von Mises a declanșat în gândirea economică bine-cunoscuta „dezbateră asupra calculului economic în socialism”, purtată de Mises, Hayek și Robbins, pe de o parte, și Lange, Dickinson, Taylor și Lerner, pe de altă. Aceștia din urmă considerau că proprietatea de stat este compatibilă cu viziunea neoclasică a pieței ca mecanism de „planificare” descentralizată, de unde și posibilitatea de a copia funcțiile pieței într-un sistem în care mijloacele de producție sunt în proprietatea statului. După 1990, așa cum a demonstrat însăși tranziția din Europa Centrală și de Est, o asemenea ipoteză s-a dovedit pe deplin eronată.

³ Funcționarea socialismului era ironizată prin sintagma: „Ei pretind că ne plătesc, noi ne facem că muncim”.

⁴ Angajarea în proiecte mărețe, à la „epoca de aur”, ar decurge „dintr-o lene uriașă: slujbașilor statului le este mult mai ușor să proiecteze una sau două uzine mari decât să planifice și să coordoneze activitatea a o sută de întreprinderi mici” (Balcerowicz, 2001, 81). Însă problema nu ținea de „comoditate”, ci de *calculabilitate*. Chiar și cei mai harnici și talentați burocrati sunt incapabili să planifice coerent din punct de vedere economic.

transformă calculele de eficiență în simulacre⁵. Întreprinderile socialiste nu tranzacționează mijloacele de producție, ci se „aprovizionează” reciproc cu materii prime și materiale, conform planului central. În socialismul „planificării raționale”, *costurile* nici nu contează, mecanismul profitului și falimentului fiind scos în afara logicii economice; întreprinderile socialiste nu se extind pentru că sunt mai profitabile, nici nu dispar din lipsă de rentabilitate, ci exclusiv în baza planificării centralizate.

CAPITALISMUL ȘI INSTITUȚIILE PIEȚEI ÎN SOCIETATEA DESCHISĂ

Pentru a (re)învăța capitalismul după 1989, românii trebuiau să (re)încea etica și economia *proprietății private legitim dobândite*, fără de care funcționarea *piețelor* devine captivă unor reprezentări distorsionate și abordări dăunătoare. Tumultuoasa istorie a tranziției postcomuniste arată cât de complicat a fost acest exercițiu transformațional.

Evaluat comparativ față de țările din Europa Centrală și de Est, succesul tranziției a fost circumscris, pe de o parte, de *intensitatea voinței politice reformiste* și, pe de altă parte, dar în mod corespondent, de gradul în care *ethosul social* – existent sau întreținut – cu privire la economia de piață a încurajat sau mai degrabă a întârziat reformele.

În ultimă instanță, tranziția românească ne-a arătat că *intensitatea transformării în direcția economiei de piață nu putea fi mai presus de înțelegerea acesteia*. De aceea, decizia politică postdecembristă din primii ani ai tranziției a fost tributară unei erori sistemice, anticipând că, pentru a avea economie de piață, ar fi suficientă o anumită liberalizare (în planul deciziilor de producție și al prețurilor). Însă nu era suficient, ci chiar contraindicat – așa cum vom arăta în continuare – ca directorii întreprinderilor de stat să dobândească doar o autonomie decizională, fără schimbări corespondente la nivelul tipului de proprietate.

Economia de piață/capitalismul este sistemul social fondat pe instituția proprietății private, adică *aranjamentul proprietății private legitime și al regulilor statului de drept*. Economia de piață este modul liber de acțiune a omului în condiții de diviziune a muncii, fiind produsul unui lung proces evolutiv, iar proprietatea privată *există prin însăși esența naturii omului*⁶, așa

⁵ Iar o societate lipsită de calcul monetar este una fără sistem economic. Astfel, Mises (1920) exprima obiectiv o concluzie demonstrabilă a științei economice: „[A]colo unde nu există piață, nu există un sistem al prețurilor, iar acolo unde nu există un sistem al prețurilor, nu poate exista «calculul economic»; dacă nu există calcul economic, nu există nici economie. [...] Ceea ce se numește o economie planificată nu este deloc economie”.

⁶ În esență, *libertatea și dreptatea* izvorăsc îndeobște și deopotrivă din regulile dreptului de proprietate; în absența unor limite de *meum* și *tuum*, nici nu ar mai putea să existe *justiție* sau *stat de drept*. A se vedea și una dintre primele lucrări de popularizare a instituțiilor economiei de piață tradusă în românește după 1990, aparținând lui Gwartney și Stroup (1995).

cum este omul – nici „vechi”, nici „nou”, ci permanent în căutarea unor ancore de ordine socială și bunăstare economică.

După aproape șaptezeci de ani de „inginerie socială”, falimentul socialismului deschidea una dintre cele mai percutante provocări pentru știința economică: cum se poate face rapid și durabil transformarea de sistem către libertate economică și prosperitate? Exista experiența devenirii de secole a sistemului capitalist, însă cum putea fi condensată această experiență, acum, în perioade de tranziție de ordinul anilor?

GUVERNE ȘI SPIRIT REFORMIST (CRONICĂ PRESCURTATĂ)

Ideile neolibérale de reformă care urmau, în principiu, să susțină transformarea sistemică au debutat în România mai degrabă ca altoi peste trunchiul etatist impregnat de reminiscențe ale dezvoltării industriale de tip socialist. Pe de o parte, economia urma unor ani 1980 de privațiuni, iar o inversare era sperată după ce povara rambursării datoriei externe trecuse. Pe de altă parte, mulți economiști au înțeles sechelele structurale pe fondul supraturării din ultimul deceniu și erau reticenți să accepte ca fragila construcție să fie supusă brusc „testului nemilos al pieței”⁷.

Dacă tranziția economică românească ar fi privită ca având drept punct terminus⁸ recunoașterea statutului de „economie de piață funcțională” din partea Comisiei Europene (în octombrie 2004), pot fi surprinse în acest răstimp – cu patru legislaturi și mai multe cabinete guvernamentale – diverse suișuri și coborâșuri în climatul reformist pro-piață. Acestea au coabitat instabil cu un etatism rezidual, aflat, ce-i drept, în proces de diluare continuă, văzut însă – retrospectiv și comparativ – ca fiind oarecum ezitant și chiar haotic pe alocuri⁹.

1990–1992. Primul guvern postdecembrist a introdus în dezbateră publică mesajul reformist liberal, moderat însă de opoziția din interiorul partidului din care acesta emana. Membrii marcant și specialiști economici ai partidului făcuseră o opțiune pentru soluții de tipul „socialism de piață”¹⁰. În cele din urmă, au triumfat

⁷ „Un liberalism total acordat *ab initio* unei economii cu structuri hipercentralizate și cu un grad ridicat de concentrare riscă să conducă la dezechilibre structurale și mai mari, la adevărate rupturi de structuri echivalente cu crahul și haosul” (Zaman Gh. (1991), *Direcții ale abordării și soluționării crizei economice structurale în România*, în Colectivul interdisciplinar *Tezele INCE privind Strategia dezvoltării economiei naționale a României*, Buletinul nr. 1(a), *Tezaur*, volumul VI).

⁸ Nu există un consens în literatură în legătură cu momentul încheierii tranziției. Faptul că, bunăoară, procesul de armonizare legislativă (adoptarea *acquis*-ului comunitar) continuă și după aderare, că există derogări temporare sau condiționalități monitorizate poate să fie un indicator al prelungirii procesului de transformare pentru statele membre foste socialiste.

⁹ O bine documentată retrospectivă comparativă oferă Havrylyshyn O., Meng X., Tupy M. (2016), *25 years of reforms in ex-communist countries. Fast and extensive reforms led to higher growth and more political freedom*, Policy Analysis, 795, Cato Institute, July.

¹⁰ Vezi și Siani-Davies P. (2007), *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University Press.

teme ca politica relațiilor industriale (din rațiuni electorale și ideologice de protecție socială, inclusiv ca răspuns la presiunile sindicale și ale străzii), impozitarea progresivă și proprietatea statului asupra utilităților. Liberalizarea prețurilor declanșată era întrucâtva frânată, fiindcă risca să intre puternic în contrarezonanță inflaționistă cu întârzierea reformelor structurale.

1992–1996. După un scurt intermezzo tehnocratic, cabinetul politic de stânga dat de alegerile din 1992 a afișat un pronunțat scepticism față de reformele necesare în direcția economiei de piață. În prim-plan erau tezele intervenționiste: cheltuieli publice și salariale restricționate, rentabilizarea întreprinderilor și eliminarea celor cu pierderi, achiziții publice de bunuri industriale fabricate în țară, subvenții și credite subvenționate pentru diverse industrii, definirea și protejarea unor sectoare considerate strategice sau controale asupra circulației capitalurilor, în numele stabilității cursului de schimb. Asemenea măsuri, deși au atenuat inflația, nu au pus totuși capăt acesteia pe întreaga perioadă de tranziție. Iar în privința politicilor reformiste, liberalizarea și privatizarea erau invariabil sacrificate.

1996–2000. Prin înlocuirea guvernării de stânga cu una de centru-dreapta la alegerile din 1996, fusese testat mecanismul democratic al tranziției. Rămânea ca și cel economic să experimenteze mai consistent liberalizarea. Aceasta a venit printr-un episod de „terapie de șoc”, mai degrabă impus de dezechilibrele financiare acumulate în perioada anterioară. Astfel, creditul din economie avea să sufere corecții severe, cheltuielile publice intrau în logica austerității, iar reformele structurale trebuiau accelerate pentru asanarea unor dezechilibre aproape sistemice în planul disciplinei financiare. Însă „recesiunea transformățională”¹¹ (reprimată de gradualiști) lovea virulent, pe măsura întârzierii acumulate.

2000–2004. După un nou episod tehnocratic (al treilea cabinet din involburata legislatură precedentă) care reușise să evite o prăbușire a credibilității externe a țării, stânga recâștiga guvernarea, însă repertoriul ei de politici avea deja ancoră de o cu totul altă natură. Axată pe așa-numita „a treia cale”, stabilă politic și orientată pro-european, în urma consensului transpartinic intern, social-democrația românească adopta calea consolidării gradualiste în direcția aderării la Uniunea Europeană, ca proiect național salvator pentru România, printr-un mix de predictibilitate legislativă, libere circulații, convergență macro și asistență financiară.

TRANSFORMAREA DE SISTEM: TEORII ȘI TEHNOLOGII ALE TRANZIȚIEI

Indiferent de tentațiile sale revendicative, „teoria tranziției” a nesocotit de prea multe ori adevărul esențial că sistemul economic al capitalismului nu emană oriunde și oricând, indiferent de politicile statale și de viziunea „modelelor proprii”. De fapt,

¹¹ Termen consacrat de János Kornai; a se vedea și lucrarea sa, *The transformational recession: the main causes*, Journal of Comparative Economics, 19(1), 1994.

sub dictatul acestor „căutări” (politice) a evoluat societatea românească¹² după 1989. În Europa Centrală și de Est, abolirea sistemului de coerciție politică și planificare centralizată nu a fost și nici nu putea fi suficientă pentru nașterea spontană, *ex novo*, a instituțiilor pieței libere – baze ale progresului economic. Ordinea capitalistă a Vestului a fost rodul natural al unei lungi evoluții, nu al acțiunilor politice de „proiectare” a pieței (*market by design*). O atare evoluție trebuia facilitată în Estul ex-socialist, nu substituită mecanic. Însă procesul era cu atât mai delicat cu cât ordinea capitalistă a fost chiar în fieful ei istoric supusă erodării în timp.

Lungul și sinuosul drum de la plan la piață s-a remarcat, cel puțin în principiu, prin abandonarea instituțiilor politice ale sistemului socialist. Acestea „coordonaseră” economia prin centralizare decizională, conform planului de producție care ghida întreaga viață socială.

Noul management statal era aparent descentralizat, însă esența lui părea a fi mai degrabă *democrația (politică)*, nu neapărat *capitalismul (economic)*, ca schimbare definitorie din punct de vedere structural și instituțional. Această mutare de atenție și ritmul șchiop al schimbării instituționale au dat naștere unei incompatibilități între *instituțiile economice vechi*, ale căror funcții socialiste antrenau „comportamente organizaționale” inerte și inerțiale, dependente de informații și comenzi de la centru, și *instituțiile politice noi*, netotalitare, ce se desprind de „ingineria” planului central de producție.

În primii ani de după 1989, probabil că cea mai apăsătoare constatare asupra economiei românești a vizat consecința imediată a schimbării de sistem: abolirea planificării a produs în economie un imens vid de reguli organizaționale, mecanisme și legături între unitățile economice¹³. Coexistența noilor structuri instituționale cu cele vechi a deschis, firesc, conflictul dintre vechi și nou, dintre adversarii și susținătorii reformelor. Asemenea fricțiuni societale au subminat reformele pro-piață și au indus acestora o evoluție de tip *stop and go*, aspect altfel pregnant în primul deceniu al tranziției românești.

În ciuda simplității logicii pieței libere, în majoritatea țărilor est-europene, inclusiv în România, au existat puternice divergențe asupra *tehnologiei optime* a reformelor. Având experiența unor reforme încă din perioada socialistă, Ungaria, Polonia și fosta Cehoslovacie dețineau un avantaj față de România, detaliu responsabil doar într-o anumită măsură pentru alegerea relativ mai robustă și rapidă a reformelor pro-piață.

Formula *terapie de șoc versus gradualism*¹⁴ a acaparat în epocă dezbaterile publice, în detrimentul unei deșteleriri neechivoce a esenței schimbării. Problema

¹² De exemplu, Mircea Coșea – de numele căruia se leagă programul de privatizare „în masă” – arăta că „o economie capitalistă poate să fie gestionată de social-democrație, dar social-democrația nu poate genera capitalism” (Masa rotundă *România capitalistă. Clișee și realități*, 19 iunie 2002, www.ili.ro).

¹³ A se vedea și analiza exploratorie a lui János Kornai (1990), *The road to a free economy. Shifting from a socialist system*, W.W. Norton, New York, NY.

¹⁴ *Terapia de șoc* viza lansarea unui program de reformă exhaustiv și rapid, care presupune cât mai multe reforme într-un timp cât mai scurt; rațiunea „șocului” este plastic formulată de președintele ceh Václav Havel, prin aceea că „nu se poate traversa o prăpastie în doi pași”. *Terapia graduală* avea în vedere transformarea economiilor socialiste prin reforme parțiale succesive; în termenii liderului chinez Deng Xiaoping, abordarea gradualistă înseamnă că „trebuie să simți piatra pentru a putea trece apa”.

științifică nu ține atât de mult de întrebările „cum?” și „când?”, ci mai degrabă de întrebarea „ce?” (trebuie făcut). Cauza dezastrului socialist a fost, indiscutabil, abolirea proprietății private și a funcției sale economice. Așadar, esența „teoriei tranziției” nu putea fi alta decât *reforma proprietății*.

Reforma proprietății din Europa Centrală și de Est nu a reprezentat doar un simplu proces de *privatizare*, ci mai degrabă un proces complex de recunoaștere și constituire a *instituției dreptului de proprietate*, care încorporează, în mod necesar, profunde transformări și evoluții instituționale, economice, legale și culturale. El trebuia să relice învățături de secole ale civilizației occidentale în secvențe temporale condensate.

9.2. TRANZIȚIA CA SCHIMBARE INSTITUȚIONALĂ SISTEMICĂ

Denumit *transformare* sau *tranziție*, în funcție de varii opțiuni epistemice sau doctrinare, procesul care a urmat inflexiunii intelectuale-instituționale central și est-europene face parte dintr-un trend milenar care, dincolo de orice pretinsă „inexorabilitate a legilor istoriei”, este măcar un fapt relativ simplu de observat. Civilizația Vestului¹⁵ (în matricea căreia intră și spațiul cultural românesc) a *avansat* (atât în sens temporal, cât și în cel al calității vieții) pe măsura angajamentului societal extins (totuși nu lipsit de sincop) în direcția *instituțiilor capitalismului* – proprietatea privată, libertatea contractuală, piața concurențială, moneda sănătoasă, circulația creditului – și ale *democrației* – drepturile universale, contractul constituțional, alegerile libere, competiția politică, răspunderea statului. Prefacerile demarate după căderea Zidului Berlinului aveau să se încadreze deplin în această dinamică civilizațională occidentală, în pofida tuturor asimetriilor de secvențializare, ritmicitate și intensitate observabile *în și între* țările din conclav.

La peste un sfert de secol de la demararea procesului de adoptare a instituțiilor economiei de piață și ale statului de drept, cel puțin două constatări *empirice* sunt acum disponibile deopotrivă specialiștilor și publicului larg: pe de o parte, în dialectica „terapie de șoc versus gradualism”, se observă că țările care au adoptat reformele cu rapiditate au cunoscut recesiuni de mai scurtă durată și reveniri mai consistente; pe de alta, deși construcția instituțională a fost mai lentă ca reformele economice, liberalizarea rapidă a redus împământarea extractorilor de rente, iar instituțiile au ieșit mai consolidate.

În corolar, țările care au realizat reformele timpuriu și temerar și-au mărit în timp ecartul față de țările care au ales calea gradualismului, fapt atestat prin „valurile” de integrare euro-atlantică; apoi, acest ecart este capturat de indicatori ai prosperității chiar mai expresivi decât ratele (sezoniere) de creștere economică, supralicitate adeseori politic de autorități.

¹⁵ Despre puterea prometeică a ideilor liberale în destinul civilizației occidentale, vezi și McCloskey (2016).

STRUCTURI MARI, PROCESE AMPLE, COMPARAȚII URIAȘE

Într-o punere în context istoric larg a proceselor transformatoare postsocialiste, János Kornai (2005) recurge în mai multe lucrări ale sale la sintagma de mai sus, inspirată de titlul unei lucrări a lui Charles Tilly¹⁶. El identifică șase trăsături majore comune *majorității* țărilor central și est-europene angajate în tranziția către capitalism, acestea fiind contrapuse apoi altor „mari transformări”¹⁷ din istorie, cu care împărtășesc multe caracteristici, dar niciodată pe toate (a se vedea tabelul 9.1 pentru radiografia specificităților în context regional și istoric).

Cele șase trăsături ale transformării postsocialiste ar fi: „1. și 2. Schimbările urmează direcțiile principale ale dezvoltării civilizației occidentale: în sfera economică [...] sistemul economic capitalist și în domeniul politic [...] democrația. 3. A avut loc o transformare completă în toate sferile: în economie, în structura politică, în lumea ideologiei politice, în sistemele legale și în stratificarea societății. 4. Transformarea a fost nonviolentă. 5. Procesul transformării a decurs [apoi] în condiții pașnice. Nu a fost precedat de un război. Schimbările nu au fost impuse societății ca rezultat al unei ocupații militare străine. 6. Transformarea s-a derulat cu viteză incredibilă, într-un interval de 10–15 ani” (Kornai, 2005, p. 6).

Tabelul 9.1.

Transformări istorice, sinopsis comparat

Trăsătură	România	UE-8	Devenirea URSS (instaurarea socialismului)	Ungaria: restaurația Horthy Chile: restaurația Pinochet	China post-Mao	Devenirea RFG postbelice	Marea transformare capitalistă a Europei moderne
<i>În direcția capitalismului?</i>	Da	Da	Nu	Da	Da	Da	Da
<i>În direcția democrației?</i>	Da	Da	Nu	Nu	Nu	Da	Da
<i>În paralel în toate sferile?</i>	Da	Da	Da	Da	Nu	Nu	Da (cu ecarturi temporale însă)
<i>Fără violență?</i>	Nu	Da	Nu	Nu	Da	Nu	Nu
<i>Fără ocupație străină?</i>	Da	Da	Da	Da	Da	Nu	Nu
<i>Rapidă?</i>	Da	Da	Da	Da	Nu	Da	Nu (durată foarte lungă)

Sursa: Prelucrare după Kornai (2005).

¹⁶ Vezi Tilly C. (1984), *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, Russel Sage Foundation.

¹⁷ Folosind termenul, nu și diagnoza lui Karl Polányi (1962), *The Great Transformation: the political and economic origins of our time* (Ediția I 1944), Beacon Paperback.

TRANZIȚIA LA CAPITALISM (1): PARALELE ÎNTRE TIMPURI

La scara istoriei globale și în raport de tranziția României la economia de piață, dezbateră „terapie șoc” *versus* „gradualism” poate să pară derizorie, dată fiind viteza exprimată în decenii a instalării economiei de piață și democrației, una puternic contrastantă în raport cu sutele de ani de decantare a sistemelor societale „contractualiste” din cele cutumiare (preliterate) și de comandă (antice și medievale), după cum arată Heilbroner și Boettke (1992). Raportate însă la lumea și viața unei generații, costurile și beneficiile unor episoade de schimbare decenale nu sunt chiar atât de ușor de ignorat.

Privind transformările postsocialiste în ansamblu, viteza lor este explicabilă prin câțiva factori, prezenți însă în măsuri diferite. Elementar: este mai ușor să faci ceva pentru a doua oară decât pentru prima dată; reconstrucția este mai ușoară dacă există *cunoaștere* și *experiență*; memoria instituțională românească a depășit chinuit interregnum-ul socialist, dar tot a ajutat la închiderea treptată a mai multor fracturi culturale. Apoi, *spiritul antreprenorial*, emblema capitalismului, a surclasat barierele (fie ele reziduale sau noi) de tip birocratic.

Rezistența la transformare a fost în general redusă (comparativ cu marea transformare istorică pro-libertate); totuși, în cazul românesc, s-a resimțit ostilitatea „*ancien régime*” (fosta nomenclatură a combinat tergiversarea reformelor cu capturarea activelor statului). Revenirea la capitalism a beneficiat însă *atât de puterea exemplelor, cât și a condiționalităților*: în ciuda incertitudinii legislative și administrative¹⁸, investitorii străini și diversele organizații interstatale au adus *know-how* instituțional, iar *tehnologia* a facilitat acomodarea culturală.

Un fenomen aparte avea să fie în epocă *concurența instituțională* între state prin procesele de reformă pentru a obține credibilitate internă și externă; aceasta avea să se compună cu un climat de concurență politică pentru privilegii/rente, ceea ce a complicat dialogul cu partenerii externi – investitori și organizații interguvernamentale –, ceea ce a lezat productivitatea și prosperitatea internă. Totodată, au fost și cazuri în care elitele politice s-au angajat în direcția reformelor chiar mai ferm decât ar fi recomandat-o apetitul populației¹⁹.

TRANZIȚIA LA CAPITALISM (2): INTERSECȚII ÎNTRE SPAȚII

Revenind la diferențele de celeritate în planul reformelor, acestea au lăsat o amprentă puternică asupra evoluțiilor economice ulterioare. Atât susținătorii reformelor rapide, cât și cei ai reformelor gradualiste au recunoscut că schimbările

¹⁸ În primul deceniu al tranziției au fost adoptate zeci de acte legislative privind investițiile străine, mediul investițional fiind viciat de inconsecvența guvernanților (Adevărul economic, nr. 42, 17–23 octombrie 2001).

¹⁹ În cadrul unui studiu întreprins în țări central și est-europene, la întrebarea „Ce preferați: reorganizarea radicală a societății printr-o acțiune de revoluționare majoră sau îmbunătățirea graduală a societății prin reforme?”, 75% dintre cehi, 82% dintre sloveni și 67% dintre lituanieni au ales calea secundă (N.B.: Aceste țări sunt printre cele angajate cel mai devreme și ferm pe calea reformelor) – a se vedea Halman L. (2001), *The European values study: a third wave*, Tilburg University.

instituționale necesare durează mai mult în comparație cu emiterea de legislație formală. La finele anilor 1990, analizele BERD distingeau între „prima generație de reforme” (de tipul liberalizărilor) și „a doua generație de reforme” (instituționale), care erau mai complexe și mai consumatoare de timp. Totodată, literatura științifică nu a putut spune *ex ante* câtă dezvoltare instituțională necesită o economie pentru restart. *Ex post*, s-a putut constata că liberalizarea și privatizarea rapide au pregătit terenul consolidării instituționale, gradualismul fiind mai degrabă un abil pretext al oligarhilor oportuniști²⁰ (pentru o cartografie a tipurilor de reformă, vezi tabelul 9.2).

Tabelul 9.2.

Strategii de reformă în țările în tranziție

Terapie de șoc susținută	Start consistent și ritm constant	Terapie de șoc abandonată	Reforme graduale	Reforme limitate
Estonia Letonia Lituania Republica Cehă Polonia Slovacia	Croația Ungaria Slovenia	Albania Bulgaria Macedonia Kazahstan Rusia	Azerbaidjan Armenia Georgia Ucraina Tadjikistan România	Belarus Uzbekistan Turkmenistan

Sursa: Havrylyshyn (2006).

La nivel de indicatori, „intrările” (reforme pro-liberalizare – proxy al contorizării acestora fiind „indicele progresului tranziției” al BERD²¹) și „ieșirile” (performanțe economice în termeni de creare și distribuție a avuției) sunt pozitiv corelate²². Țările care au depus cele mai multe eforturi de liberalizare au obținut cele mai mari creșteri de PIB/locuitor, au avut cele mai mici discrepanțe în redistribuirea veniturilor, au înregistrat cea mai mică creștere a ratei sărăciei și au obținut cele mai bune scoruri ale *indicii dezvoltării umane*.

Mai mult, țările cu reforme timpurii au fost primele care au experimentat o redresare a economiilor lor, suportând, totodată, și cele mai mici costuri sociale ale „recesiunii transformationale”²³. În plus, ele au capitalizat cel mai puternic beneficiile tranziției – venituri mai ridicate, lipsuri mai puține sau chiar deloc, acces la o varietate de bunuri, îmbunătățirea calității bunurilor, păstrându-și durabil ascendentul în regiune.

²⁰ A se vedea Åslund A., Boone P., Johnson S. (1996), *How to stabilize: lessons from post-communist countries*, Brookings Institution Papers on Economic Activity.

²¹ Acesta evaluează aspecte precum marea privatizare, mica privatizare, guvernanta și restructurarea întreprinderilor, liberalizarea prețurilor, comerțul și regimul cursului de schimb și politica concurenței. Evaluările acoperă întreaga perioadă a tranziției, fiind disponibile online la: <http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/forecasts-macro-data-transition-indicators.html>.

²² Pentru o revizie cuprinzătoare a literaturii de evaluare a tranziției, a se vedea și Havrylyshyn O., Meng X., Tupy M. (2016), *25 years of reforms in ex-communist countries. Fast and extensive reforms led to higher growth and more political freedom*, Policy Analysis, 795, Cato Institute, iulie.

²³ Termen consacrat de János Kornai. A se vedea și lucrarea sa, *The transformational recession: the main causes*, Journal of Comparative Economics, 19(1), 1994.

9.3. REPERE INTELECTUALE ALE PREFACERILOR CULTURAL-INSTITUȚIONALE

Procesul de *transformare instituțională* de la economia socialistă, de comandă, la cea capitalistă, de piață, poate fi înțeles teoretic și istoric cu prioritate ca proces de *transformare intelectuală*. România din anii 1990, poate în mai mare măsură decât oricare altă țară din blocul ex-comunist²⁴, a fost teatrul unei tranziții la nivel de instituții politico-economice puțin anunțate și enunțate de o tranziție ideatică convergentă, consensuală. Motivele aveau să țină în mod implacabil atât de știința, cât și de conștiința oamenilor vremii. Evoluțiile au ținut de jocul de *înțelesuri și interese*²⁵.

Trecerea dinspre modul economic marxist-leninist de gândire și acțiune spre o nouă perspectivă (în care vechile „contradicții dialectice” sunt contrazise și denunțate) avea să fie un exercițiu delicat pentru elitele intelectuale în întreaga Europă ex-comunistă, cu consecințe vizibile asupra comportamentelor politice, inegal orientate spre reformă *în* și *între* state, precum și asupra performanțelor economice de ansamblu²⁶. Situația era complicată de faptul că nici știința economică occidentală nu oferea rețete clare. Și acolo erau active fronturi ideologice de tradiție.

Piața românească a ideilor despre tranziția la economia de piață și democrație politică a debutat cu fragilitate. Se clădea pe rămășițele unei izolări date de lentile dogmatice și de lipsuri documentare, atât față de comunitățile epistemice globale, cât și față de facțiunile reformiste din spațiul socialist. În prelungirea ei venea demon(et)izarea *capitalismului* (și, implicit, a *pieței*) și asocierea *liberalismului* (economic și politic) cu episoade prezentate tendențios și trunchiat din istoria națională precomunistă, elemente care au făcut ca însăși ținta tranziției să devină relativă, dacă nu neclară.

Prefacerile central și est-europene urmau „revoluției neoliberale”²⁷ ce debuta în anii 1980 în lumea anglo-saxonă; în acest timp, stânga occidentală, repudiind răspicat

²⁴ Excursuri istoriografice și sociologice referitoare la realul sau fictivul „excepționalism românesc” se găsesc în „dialogul” purtat de Lucian Boia (*De ce este România altfel?*, Ed. Humanitas, 2012) cu suita de autori grupați în volumul coordonat de Vintilă Mihăilescu (*De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Ed. Polirom, 2017).

²⁵ Pentru un succint tratament conceptual despre ideologii, instituții și extragere de rente în capitalismul disfuncțional („*crony capitalism*”/„capitalism de cumetrie”), a se vedea Aligică P.D., Tarko V. (2014), *Crony capitalism: rent seeking, institutions and ideology*, Kyklos, 62(2); ilustrări despre cazul românesc, în cartea lui Gallagher T. (2004), *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, Ed. Humanitas.

²⁶ La un sfert de secol de la debutul transformărilor postsocialiste, organizații economice internaționale care au acompaniat activ procesul au publicat studii retrospective (International Monetary Fund: *25 years of transition: post-communist Europe and the IMF*, 2014; European Commission: *25 years after the fall of the Iron Curtain. The state of integration of East and West in the European Union*, 2014; EBRD, *25 years of the EBRD: The people's view on transition*, 2016). Un exercițiu interesant ar fi compararea evaluărilor *ex post* (din prezent) cu recomandările *ex ante* (din epocă), pentru a se observa exercițiul de descoperire reciprocă a fenomenelor asociate transformărilor deopotrivă de către sfătuitoari și cei sfătuiți.

²⁷ Deși termenul de „neoliberalism” (utilizat uneori peiorativ) insinuează „*radicalism laissez faire*”, el este, de fapt, forma diluată a „liberalismului clasic” de secol XIX. El a apărut drept reacție la confiscarea de către stânga modernă a termenului „liberal”. Alte etichete pentru neoliberalism: *economic rationalism, monetarism, thatcherism, reaganomics, neoconservatism, managerialism, contractualism, Washington Consensus*.

modelele economice de inspirație sovietică, exploata totuși marota naturii failibile a piețelor libere. Aceasta se realiza prin promovarea unor grade variate de intervenționism care vizau intensificarea fără precedent a redistribuirii sociale, precum și prin transformarea deficitelor bugetare și a datoriilor publice în cea dintâi regulă expansionistă, de sorginte keynesistă, a modelului fiscal-bugetar care avea să acapareze lumea occidentală. Idei precum *dereglementarea*, *descentralizarea*, *liberalizarea* și *privatizarea* – care constituiau, de fapt, esența transformării postsocialiste de sistem – își așteptau legitimitatea și legiferarea într-un climat de idei încă neașezat.

Caseta 9.1: Gândirea românească din diaspora în înțelegerea sistemelor economice

Școlile de gândire economică ce au dialogat despre „sistemul” de organizare societală cel mai propice „păcii și prosperității” – comparând configurații instituționale ideale sau reale, arhitecturi de informații și de incitații – s-au preocupat și de „sistema” analitică ce le susținea preceptele, predicțiile și prescripțiile. Această bivalență era în principal apanajul corifeilor. Evident, lumea capitalistă avea să fie mai „epistemică” decât cea socialistă, mai „dogmatică”. În peisajul postbelic al neoclasicismului care părea să vrea să împace și „planul”, și „piața”, consiliindu-le deopotrivă, comunitatea epistemică românească acumula o serie de rupturi: una, a economiștilor din țară față de străinătatea capitalistă; cealaltă, a diasporei românești din „lumea liberă” față de matca socialistă. În epocă, zidurile au devenit punți târziu și doar sporadic.

Tulburătoare rămân experiențele personale și profesionale ale unor economiști români de seamă din diaspora postbelică, cantonată în lumea capitalistă euro-americană, al căror aport la înțelegerea sistemelor economice acomoda o triplă loialitate: față de canoanele științei, față de societățile de adopție, precum și față de obârșia intrată într-un con de umbră al istoriei, nu și al uitării lor. Cu predilecție Nicholas Georgescu-Roegen și Anghel Rugină, dar și Nicolas Spulber, Tiberiu Schatteles sau Florin Aftalion, ca să amintim numai câteva nume de economiști din bogata diasporă culturală românească, s-au distins prin interogarea atât a temeliilor instituționale ale realității economiei (*economy*), cât și a celor metateoretice ale științei economiei (*economics*). Astfel, economiștii din diaspora candidau la funcția de piloni ai viitoarei piețe libere românești a ideilor economice.

Nicholas Georgescu-Roegen este egalmente și *ultracunoscut*, și *nerecunoscut* în comunitatea mondială a economiștilor pentru inițiativa construirii unui filon paradigmatic de „știință extraordinară” (în sens kuhnian), ca reacție la „știința normală” neoclasică și la „anomaliile” ei (în sens lakatosian), al cărei reduționism mecanicist îl denunța. Cu ceva timp înainte de a finaliza revoluționara carte *Legea entropiei* (1971), savantul publicase un condensat și percutant articol în reputata revistă *Econometrica*, intitulat *Mathematical Proofs of the Breakdown of Capitalism* (1960). Textul viza, pe de o parte, *marxismul rezidual* din mediul academic global, ale cărui postulate privind „inadecvarea procesului de acumulare din sistemul capitalist” (contradicție centrală a acestuia și cauză a prăbușii lui inevitabile) căutau să supraviețuiască în aliaj cu matematica. Pe de altă parte, el viza însăși *matematizarea*.

Savantul român nu doar că identificase erorile lui Bauer și Sweezy de „traducere” a problemei marxiste în limbaj matematic (care făceau rezolvarea corectă, dar pe lângă subiect), ci transmitea un mesaj apăsător economiștilor care supralicita expresivitatea

matematicii în surprinderea socialului: „Ervin Schrödinger spunea că dificultatea analizei procesului vieții nu rezidă în complicațiile matematicii, ci în faptul că procesul este prea complicat pentru matematică. Remarca se aplică admirabil problemei viitorului capitalismului. Acesta, ca toate celelalte sisteme economice care l-au precedat sau vor fi produse de evoluția continuă a societății umane, este o formă de viață. Unele aspecte ale lui se pretează perfect analizei matematice. Totuși, în problema evoluției lui, a mutației într-o altă formă, matematica se dovedește prea rigidă și astfel prea simplă” (p. 243).

Tot o vădită bivalență – metodologic-epistemologică și normativ-aplicativă – exhibă și opera lui Anghel Rugină. Profesorul voia să provoace „a treia revoluție în gândirea economică”, în prelungirea și depășirea atât a lui Marx, cât și a lui Keynes. Terenul urma a fi pregătit printr-un nou *monism metodologic*, legând inițial științele sociale, apoi pe acestea cu cele naturale. Economistul american de origine română avea să rezoneze cu viziunea *mitteleuropeană* și *mediană ideologică* asupra economiei, de factură ordoliberală, susținând compromisul principal (de atâtea ori „compromis” în practica politică) între libertatea individului și echitatea socială. În cartea sa *American Capitalism at a Crossroads* (1976), el făcea un rechizitoriu, răsunător atunci, la adresa politicilor economice a trei președinți americani contemporani. În România post-1989, ideile sale despre tranziție ori stabilitate monetară aveau să fie tratate însă ca exotice.

Domeniul *sistemelor economice comparate* are în profesorul francez de origine română Nicolas Spulber, stabilit în 1954 în SUA, la Bloomington, Indiana (viitor fief al *noului instituționalism* american), unul dintre cei mai temeinici cercetători din secolul trecut. Reputat sovietolog și rafinat cunoscător al țărilor din lagărul socialist est-european, profesorul Spulber emitea păreri tranșante cu privire la iluziile de științificitate ale socialismului, deklasându-l de la pretenția de mare „sistem” la poziția de simplu „mit”. El critica eroarea industrializării socialiste românești (pastișă a URSS, fără acoperire în resurse), precum și tezele manoiliesciene referitoare la protecționism industrial (care ignorau acumularea istorică de capital), revenite la modă în tranziție. Spulber era un *etatist minimalist* și un *liber-schimbist*, abordări marginaliza(n)te în tranziția autohtonă.

Remarcabil pionier al economiei analitice românești, Tiberiu Schatteles recursese la limbajul tehnic matematic, reușind să-și cripteze și camufleze documentările și concluziile față de filtrele ideologice obtuze ale cenzurii comuniste; ilustrativ este articolul *Observații critice pe marginea unui tablou economic al economiei capitaliste* (1957). Contribuții solide, într-un registru literal-discursiv nu mai puțin precis și profund, a avut în exilul francez Florin Aftalion, liberal de factură clasică și membru al Societății Mont Pèlerin. Autor al unei critici economice a cauzelor Revoluției Franceze, găsite în „economia de război” a țărilor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, profesorul avea să răscolească anterior, în *Socialisme et économie* (1985), sedentarele deja sensibilizate de stânga ale societății franceze.

Economiștii români care au activat peste hotarele țării au fost racordați atât la dezbaterile de tip *Methodenstreit*, cât și la cele în termeni de *instituții* și *politici*. Opțiunile lor intelectuale au reflectat atât frământările din „lumea liberă” – nu lipsită de tabuuri și servituți, altminteri naturale chiar și în sferile cele înalte ale științei –, cât și pe cele proprii, cu privirea spre țară. Un aspect frapează însă, dacă nu chiar frustrează, privit retrospectiv. Acceptarea limitată și întârziată a operelor lor în tranziția românească timpurie a înlocuit *descoperirea* a ceea ce înseamnă *capitalism*, *economie de piață*, *liberalism* cu exerciții adesea sterile de *inventare* a „roții”. Înțelegerea sistemelor economice rămâne un exercițiu vital de cultură civică. Fie și doar istoria centenară a României unite ilustrează din plin valoarea eternă a acestei lecții.

DEPENDENȚA DE TRECUT ȘI DISTRUGEREA EI CREATOARE

„Dispariția comunismului în Europa de Est în 1989 a reflectat colapsul sistemului de credințe existent, precum și slăbirea în consecință a organizațiilor-suport ale acestuia” (North, 1997, p. 18). Un atare verdict surprinde, prin opoziție, orientarea procesului de deconstrucție și reconstrucție instituțională: dinspre impuse servituți materiale și morale spre liberalizare economică și politică. Noua ordine – a pieței și pluripartidismului – nu se putea realiza decât, finalmente și fatalmente, cu aceiași oameni care populasera vechile arhitecturi instituționale și organizaționale, deopotrivă la vârful și la baza societății. Eșafodajul intelectual al transformării devenea o resursă critică, iar antrenamentul și randamentul acesteia erau funcții, printre altele, de *tradiție* și *transfer* epistemice.

Comunismul autoritarist din România – la fel ca în Bulgaria, RDG și Albania, dar spre deosebire de Cehoslovacia, Ungaria și Polonia – avea să se traducă, după 1989, în absorbția încălțită a ideilor (neo)liberale în strategiile de reformă, dominate de prescripții etatiste ce făceau punte cu vechiul național-socialism (Tismăneanu, 2003). Mai mult, România găzduia deja un scepticism istoric față de liberalismul clasic ce transpore din operele marilor economiști ante și interbelici, adepți ai intervenționismului neoprotecționist²⁸. Apoi, nici „socialismul de piață” – compromis „de avarie” între marxism și neoclasicism, exersat în țări ca Iugoslavia și Ungaria – nu prinsese la cercetătorii sau la decidenții politici români²⁹. Asta în timp ce apropierea românilor de rețelele profesionale din Vest a fost cel mult meteorică³⁰.

Dinamica intelectuală a transformării de sistem a reprezentat conjugarea a două fenomene care pot fi numite prin două sintagme populare în știința economică: „dependența de cale/trecut” și „distrugerea creatoare”. Recuperarea moștenirii ideatice a școlii economice românești din prima jumătate a secolului al XX-lea, căutată febril după 1989, nu conținea însă germenii unui angajament decisiv pro-liberalizare. Aceasta crescuse sub zodia neomercantilismului francez și a istorismului german, neîmbrățișând marginalismul neoclasic, ajuns limbajul gândirii economice

²⁸ Cei mai cunoscuți economiști români sunt, într-o formă sau alta, adepți ai „naționalismului economic”. Tradiția clasic liberală a absentat nu doar la economiștii români de formație, ci, în genere, la intelectualitatea română precomunistă, cu puține excepții în secolele al XIX-lea (Ion Ghica, Ion Strat, Nicolae Șuțu) și al XX-lea (Emanuel Neuman, Nicolae Steinhardt).

²⁹ Critica economică intrasistem (nu antisistem) în România socialistă a fost rarisimă și defazată. De pildă, criticile cu audiență internațională ale lui János Kornai la finele anilor 1950 aveau o replică românească abia în anii 1980 (Pilat V., Dăianu D. (1984), *Some problems of the development of European socialist economies*, Revue roumaine d'études internationales, 18 (3)).

³⁰ O străpungere avea totuși să vină din considerente de necesitate ale regimului comunist. Păstrând moratoriul asupra temelor „calitative” din știința economică, autoritățile aveau nevoie în aparatul de planificare, însetat de eficientizare, de economiști cu înalte abilități „cantitative” din spațiul tehnicilor dense în formalism matematic. Destinderea relațiilor cu Vestul, pe fondul frondei față de tutoriatul Moscovei, le deschidea câtorva economiști români ușile unor universități occidentale și organizații interguvernamentale. Spre pildă, modelarea economică *input-output*, documentată de o serie de economiști români – Emilian Dobrescu, Aurel Iancu, Gheorghe Zaman – avea să devină un aliat prețios în procesele de planificare, într-un sistem (socialist) în care prețurile (monetare) oglindeau deformat cererea și oferta în economie.

occidentale și al neoliberalismului. Pe frontul originalității, intempestivitatea schimbării de regim și lipsa tatonărilor anterioare nu au favorizat germinarea unei „economii politice” românești a tranziției³¹.

Decisivă în ambientul românesc de tranziție avea totuși să fie defuncta specializare doctrinară între „economia politică a capitalismului” și „economia politică a socialismului”. Economiiști din prima categorie au fost găsiți de schimbarea de regim mai bine echipați pentru a înțelege și gestiona economia de piață, ale cărei mecanisme fuseseră desțelenite în prealabil pe principiul „cunoașterii dușmanului pe dinăuntru”; eliberați de filtrele dogmatice, aceștia au putut prezenta și prescrie noua realitate din unghiuri percepute fie ca mai „radical” liberale (neoclasico-monetariste, neoinstituționaliste sau ordoliberal), fie mai „moderate” (neoclasico-keynesiste). Cei din a doua categorie s-au grupat în stânga democratică, baleind între neomarxism retoric și keynesism instrumental, și au dominat începuturile tranziției³².

Piața internă a ideilor despre economia de piață

Stadiul cunoașterii paradigmei dominante („sinteza neoclastică”) era neconsolidat în comunitatea economiștilor români odată cu debutul tranziției³³. Totuși, neoclasicismul însuși avea să fie găsit la nivel global ca insuficient de senzitiv la exigențele transformării care presupunea nu numai *politici cantitative* (aplicând „instrumente” spre „înte”, „parametrii sistemici” fiind dați), ci și *politici calitative/ structurale* (căutând schimbarea „structurii” sistemului, deci a „ecuației” lui). Ultimele necesitau o teorie a instituțiilor și a schimbării instituționale (Alicică și Evans, 2009)³⁴, absentă din științele economice și politice standard, ce tratau rigid-parametric „statul” și „piața”, ignorând specificități socio-culturale, distribuția intereselor și a puterii, conflictele și coordonarea sociale, germinarea și gestiunea strategiilor etc. *Noul instituționalism*³⁵ se contura ca o revelație deopotrivă retrospectivă și prospectivă despre destinele revoluțiilor din fostul lagăr socialist.

Neoliberalismul, metaideologia sub a cărei marcă a fost pus procesul de transformare central-est-european, nu a fost atât de entuziast asumat în România (în ciuda temerilor de atunci), tranziția pornind sub zodia unei filosofii „neodevelopmentaliste” (Ban, 2016), în care, bunăoară, statul era chemat să facă reforma proprietății, rămânând și proprietar important de resurse critice. O

³¹ Niciun economist român nu apare în monumentalul tratat al lui Schumpeter J.A. (1954), *History of economic analysis*, Allen & Unwin. Niciun economist român nu este citat în foarte cuprinzătorul volum coordonat de Wagener H.J. (2008), *Economic thought in communist and post-communist Europe*, Routledge. Prestigiosul volum colectiv editat de Anders Åslund și Simeon Djankov (2014), în urma unui simpozion internațional al Peterson Institute for International Economics, care a reunit „după 25 de ani” personalități-cheie ale tranziției postsocialiste, nu a avut niciun autor român invitat.

³² Vezi Cerna S. (2012), *Gândirea economică românească în perioada postcomunistă*, (Economica, 21 (2).

³³ Spre finalul primului deceniu al tranziției, apar contribuții științifice structurate în materie, semnate de autori români. Între acestea se remarcă Ruhl și Dăianu (1999), Iancu (2000), Dobrescu (2002).

³⁴ Pentru legătura dintre provocările tranziției economice și școala economică a noului instituționalism, a se vedea și volumul editat de North (1997).

³⁵ Deschizătoare de drumuri pentru noul instituționalism sunt lucrările lui Williamson (1985) și North (1990).

particularitate a neoliberalismului românesc timpuriu a fost faptul că era mai degrabă eclectic, din el absentând un filon „pur și dur” *laissez faire*, ce ar fi putut pregăti mental în societatea românească o dezbatere principială despre instituțiile pieței libere și cele ale guvernării etatiste³⁶. În locul acesteia, energiile s-au concentrat asupra disputelor considerate mai pragmatice despre strategia optimă a tranziției, sintetizată în consacrata și supralicitata formulă „*terapie de șoc versus gradualism*”. Această mutare de accent a deturnat și deferat oarecum primenirea mentală a marelui public.

Nucleul ideilor pro-piață/neolibérale de la începuturile tranziției românești se afla la intersecția dintre un mediu academic reformat și pluralist și instituția publică investită cu printre cele mai mari grade de independență politică (BNR). Colecția *Biblioteca Băncii Naționale* și rapoartele acesteia, colecția *Tezaur* și alte publicații ale institutelor economice ale Academiei Române sau publicațiile unor asociații profesionale și centre de cercetare nou create – Asociația Generală a Economistilor din România (AGER)³⁷, Societatea Română de Economie (SOREC)³⁸, Centrul Român de Politici Economice (CEROPE)³⁹ –, prin traduceri sau prin studii originale, au constituit primii vectori de diseminare a literaturii pro-liberalizare. AGER (ce își revendică origini interbelice), fiind o organizație profesională deschisă, grupa atât economiști cu vederi și convingeri reformiste de tip liberal și neoliberal, cât și economiști (puțini ca număr și ca argumente credibile) care ori percepeau reforma ca servind reparării vechiului sistem (un fel de *perestroika à la roumaine*), ori cereau temporizarea mai prudentă a măsurilor. Totuși, acest din urmă tip de viziune a avut un mult mai generos acces politic, favorizat de vizibilele linii de continuitate dintre regimurile ante și post-1989 de la București.

Demarcațiile doctrinare nu aveau cum fi însă casante în anii de debut ai tranziției, fiindcă marile școli și curente de gândire nu se implantaseră deplin și nu aveau generații de producție internă. Ceea ce îi grupa pe economiști era un amestec de experiențe și expectații personale, care filtrau lecturile și lecțiile desprinse din acestea. Societatea, expusă în fața narativelor contradictorii, internaliza ambiguitățile liniilor de falie din comunitatea specialiștilor și formatorilor de opinie.

În absența unei culturi civice a distincției *liberalism-etatism*, problemele se mutau la viteza de execuție a tranziției: alegațiile neoliberale alertau publicul despre

³⁶ O lectură clasic liberală a transformării de sistem ar fi introdus în dezbaterea publică mai clar subiecte precum: (i) faptul că soluția la problema informațională care face socialismul imposibil reclamă proprietate privată completă asupra factorilor de producție (element care mai departe dă coerență liberalizării prețurilor); (ii) „a treia cale” este o cale incoerentă și instabilă; (iii) oferta de monedă trebuie să fie ținută departe de interferențe politice; (iv) dimensiunea implicării în economie a guvernului trebuie redusă la minimum; (v) tranziția nu este un proces anticomunist (o răfuială cu oameni), ci un proces propriu (de înțeleaptă construcție instituțională). Cu mult înainte de apariția neoinstituționalismului, Școala austriacă avea să recupereze tradiția clasic liberală și să inspire, în diverse grade, gânditori și curente de gândire. Unele țări central și est-europene au beneficiat în puncte-cheie de decizie de economiști cu solide lecturi clasic liberale, chiar dacă le-au „editat” din rațiuni de acceptabilitate politică – Václav Klaus (Cehia), Leszek Balcerowicz (Polonia), Mart Laar (Estonia).

³⁷ Fondată în 1913 și reactivată în 1990; aceasta a înființat publicația de largă audiență *Economistul*.

³⁸ Fondată în 1991; aceasta a înființat revista academică *Economica*.

³⁹ Fondat în 1998.

costul societal al întârzierilor, în timp ce oponenții lor jucau cartea intervenționismului – nu atât cel învechit, autarhic-protecționist, cât cel modern, selectiv și secvențial asistențial (fie el social, comercial-investițional sau cultural). Rezultanta avea să fie un mental sceptic față de capitalism, pregnant în societatea românească.

CAPITALISMUL DE TRANZIȚIE – FORMARE ȘI DEFORMARE

Ca întotdeauna în istorie, rolul elitelor intelectuale a fost unul decisiv, însă nu neapărat fericit. Fie din convingeri doctrinar-istorice, fie din interes, mulți intelectuali postdecembriști au respins, cel puțin inițial, o opțiune fermă în favoarea capitalismului în România. În proporție covârșitoare, intelectualitatea postcomunistă s-a pronunțat în favoarea unei *economii sociale de piață*, văzută drept „a treia cale” (un soi de amestec de libertate politică și stat intervenționist redistributiv) sau „economia cu față umană”⁴⁰.

În acest context, pentru afirmarea capitalismului în România, imperativă era reabilitarea sa morală, prin intermediul unei culturi economice dedicate lucid și onest principiilor economiei de piață. De altfel, performanțele economice ale pieței libere trebuie ele însele interpretate în cheie interdisciplinară, prin prisma gradului în care aceasta beneficiază de un suport cultural-instituțional corespunzător, fără de care imputațiile pot aluneca în sofisme.

În România, deși liberalizarea și privatizarea au constituit obiective explicite (adesea doar declarativ) ale programelor politice, etapizarea, ritmul și calea înfăptuirii lor au pendulat între ezitări principiale sincere și oportunism pragmatic feroce. Sursa inconsistențelor tranziției era și asimetria dintre „pachetele” de liberalizare și proprietatea „reziduală” de stat. *Liberalizarea fără privatizare* era o „licență” pentru decapitalizarea economiei⁴¹.

Experiențele din țările Europei Centrale și de Est – iar România nu a făcut excepție – arată că numeroase reforme au fost dictate de interese (discreționare) în favoarea diferitelor grupuri de presiune. În aproape toate cazurile existau grupuri de persoane care exercitau deja și grupuri care doreau să exercite controlul asupra fostei proprietăți socialiste, combinând logica obiectivă a calculului economic cu cea a extragerii de rente pe cale politică⁴².

⁴⁰ Este memorabilă platforma politică a anilor '90, care părea să pogoare bunăstare peste români prin simpla trimitere la „socialismul de piață”, cel „științific”, ale cărui idealuri fuseseră doar întinate de comuniștii aflați până atunci la cârma statului.

⁴¹ Schmieding (1993) pune punctul pe „i” cu privire la caracterul nefast al liberalizării fără privatizare: întreprinderile de stat devin, de fapt, întreprinderile „nimănui”, iar cei din interiorul acestora (*insiders*) devin, *de facto*, stăpânii (exploatații) unor active care continuă *de jure* să fie în proprietate de stat.

⁴² Teoria *Public Choice* arată că „privatizarea poate să conducă la atenuarea presiunii politice în favoarea intervenției statului, dar ea poate, de asemenea, să conducă la creșterea presiunii și nu există niciun motiv *a priori* să credem că primul rezultat este mai probabil decât ultimul” (Frydman și Rapaczynski, 1994, p. 273).

În privința emergenței noului sector privat, „durerile tranziției” au dezvăluit că politica totalitară comunistă a erodat puternic tradiția antreprenorială, întâmpinată cu bariere și *după*. Evoluția economică din România a fost mult timp circumscrișă alianței de interese dintre aparatul statal și o clasă de „întreprinzători” formați pe socoteala „banului public”, adică un soi de „capitalism clientelar” (*crony capitalism*), ca moștenire perpetuată aproape în mod instituționalizat a vechiului „socialism de clan”.

9.4. REFORMĂ ȘI PROPRIETATE – ÎNTRE ECONOMIE ȘI POLITICĂ

Cum *proprietatea privată* constituie fundamentul libertății individuale necesare funcționării piețelor concurențiale și a democrației, *reforma proprietății* s-a impus de la început drept componenta esențială a transformării sistemice la care România se angaja, iar procesul a fost contestat deopotrivă de susținătorii exigenței ai privatizării, cât și de sceptici⁴³. Reforma proprietății a constat, pe de o parte, în redefinirea bazelor constituționale ale proprietății private⁴⁴ și, pe de altă parte, în realocarea proprietății de stat prin privatizare. Într-un simbolic arc peste timp, gestul politic al naționalizării de la 11 iunie 1947, ce marcase instaurarea comunismului în România, se cerea inversat prin privatizare.

Reforma urgentă a proprietății și redefinirea statutului întreprinderilor economice se impunea însă și din rațiuni practice de funcționare a economiei. Căderea regimului comunist pusese sub semnul întrebării întregul sistem de relații de subordonare ierarhică a întreprinderilor ce stătea la baza planificării centralizate. Chiar fără a fi explicit abrogate, o parte dintre legile în vigoare erau considerate depășite și au început să fie contestate, ignorate sau reinterpretate. În unele cooperative agricole de producție, țăranii au început să-și reclame terenurile care le aparținuseră. Pentru a preveni o restructurare haotică și generatoare de conflicte a economiei, era nevoie de măsuri deopotrivă urgente și lucide de reformă.

SCHIȚE ȘI STRATEGII

Sub presiunea evenimentelor, guvernul provizoriu instalat la 27 decembrie 1989 a inițiat unele măsuri limitate de liberalizare în economie⁴⁵ și a decis înființarea unei comisii speciale însărcinate cu elaborarea unui program al reformei economice.

⁴³ O trecere în revistă a principalelor argumente critice în Nellis John (1999), *Time to rethink privatization?*

⁴⁴ Constituția elaborată în 1991 stipulează explicit (prin art. 41) printre drepturile și libertățile fundamentale garantarea dreptului de proprietate și protecția proprietății private.

⁴⁵ Printre acestea se remarcă acordarea dreptului de utilizare în interes personal a unor suprafețe agricole de către membrii cooperatori (*Decretul-lege nr. 42 privind unele măsuri pentru stimularea țăranimii din ianuarie 1990*) și dreptul de a desfășura activități economice (*Decretul-lege nr. 54 privind organizarea și desfășurarea unor activități bazate pe libera inițiativă din februarie 1990*).

Comisia a finalizat în mai 1990 documentul intitulat *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*⁴⁶. În pofida caracterului său destul de general, ca și a unor ambiguități privitoare la anumite opțiuni de politici economice⁴⁷, *Schița* oferă totuși o primă imagine asupra drumului de parcurs pentru transformarea economiei. Temele și recomandările din *Schiță* au fost preluate în bună măsură în Programul de guvernare prezentat Parlamentului după alegerile generale din mai 1990 de prim-ministrul desemnat, Petre Roman, programul fiind aprobat fără niciun vot împotrivă.

Ceea ce surprinde în aceste prime documente care deschid calea reformelor este un radicalism și un optimism al intențiilor și declarațiilor ce dezvăluie o înțelegere limitată a complexității schimbărilor declanșate și chiar o doză de naivitate. Astfel, în viziunea expusă în primul program de guvernare, etapa de tranziție de la economia supercentralizată la economia de piață urma să dureze doar doi ani.

Procesul de privatizare ar fi urmat să fie încheiat în linii mari încă din 1990 pentru sectoare precum comerțul, turismul, serviciile și pentru unități industriale de mai mici dimensiuni, folosind o combinație de vânzări, concesiuni sau închirieri. Sectorul public s-ar fi restrâns la câteva „domenii de interes general”, cum ar fi exploatarea bogățiilor subsolului, sistemul energetic, sistemul de bază al transporturilor, o parte a pământului și a exploatărilor agricole, apele, pădurile, producția destinată apărării naționale.

Surprinzător este și faptul că unele subiecte care aveau ulterior să se dovedească sensibile din punct de vedere politic sunt ignorate sau abia menționate în dezbaterile inițiale: absența capitalului privat care ar fi trebuit să achiziționeze volumul enorm de active productive ce urmau să facă obiectul privatizării, lipsa unei clase antreprenoriale capabile să preia inițiativa în economie, pregătirea inadecvată a decidenților din întreprinderi pentru trecerea la un nou sistem de funcționare, slăbiciunile și inadecvarea sistemului financiar și lipsa unei piețe de capital capabile să ofere indicații privind valoarea reală a activelor privatizate sau problema structurii foarte concentrate a economiei care favoriza constituirea de monopoluri și oligopoluri prin privatizare.

O temă la fel de importantă, ignorată în documentele inițiale, este cea a restructurării și re tehnologizării întreprinderilor de stat. Dacă în celelalte țări în tranziție restructurarea întreprinderilor socialiste a constat în principal în dezmembrarea acestora în bucăți privatizabile, în România s-au făcut eforturi substanțiale pentru reabilitarea și re tehnologizarea unor unități aflate în pragul falimentului⁴⁸.

⁴⁶ A se vedea Postolache (1990).

⁴⁷ Spre exemplu, una dintre temele majore ale momentului o constituia alegerea între „terapia-șoc” a reformelor cuprinzătoare și rapide, care își asumă însă costurile sociale ale tranziției, și „tranziția graduală”, care ar fi pus pe primul plan protecția socială, cu prețul amânării reformelor. *Schița* propune soluția ingenioasă a „tranziției graduale efectuate rapid”, opțiune care putea fi interpretată oricum, având menirea de a împăca pe toată lumea.

⁴⁸ Contrar scopului declarat, eforturile de restructurare au produs efecte foarte limitate în ceea ce privește ameliorarea performanței întreprinderilor. Restructurarea a devenit în schimb o scuză foarte bună pentru a pune în carantină și a întârzia privatizarea unor societăți și sectoare economice sensibile politic.

POZIȚII ȘI OPOZIȚII

În scurtă vreme, ideile generale de reformă avansate prin programul de guvernare au început să se concretizeze prin adoptarea unui mare număr de legi și crearea unor noi instituții⁴⁹, astfel că, înainte de sfârșitul anului 1991, cadrul legal al privatizării era definitiv⁵⁰. Tot atunci începea să se afirme însă distincția dintre *de jure* și *de facto* în privința implementării reformelor menite să susțină construirea economiei de piață.

Principalele partide de opoziție erau însă extrem de reticente față de propunerile guvernului. Cu toate că atât Partidul Liberal, cât și Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (principalele partide de opoziție) susțineau economia de piață, privatizarea și liberalizarea, ele nu erau convinse că guvernul susținut de Frontul Salvării Naționale se îndreaptă cu adevărat spre instaurarea unei economii de piață. „Se vedește, fără niciun fel de putere de contestare a realității, că nu există o tendință obiectivă și sinceră de privatizare și democratizare. Tot ceea ce se face se face la suprafață, pentru a demonstra oarecum Occidentului că noi ne-am angajat pe drumul contractat prin angajamentele noastre; în realitate, totul se face de circumstanță, toate măsurile sunt de aparență, în fond batem pasul pe loc”, declara Corneliu Coposu, liderul-simbol al opoziției⁵¹.

9.5. PROCESUL PRIVATIZĂRII: CANTITATIV, CALITATIV, COMPARATIV

Așa cum a rezultat din prevederile inițiale ale legislației anilor 1990 și 1991, privatizarea din România s-a desfășurat pe trei axe relativ independente unele de altele, distincte atât prin obiectivele principale urmărite, cât și prin calendarul de desfășurare și metodele de transfer al proprietății folosite: *vânzarea de active*, *restituirea proprietăților* și *privatizarea întreprinderilor de stat*.

⁴⁹ Principalele piese legislative pentru reforma întreprinderii și privatizare au fost *Legea nr. 15/1990 privind reorganizarea unităților economice de stat ca regii autonome și societăți comerciale*, *Legea nr. 31/1990 privind societățile comerciale*, *Legea nr. 58/1991 privind privatizarea societăților comerciale*. La acestea se adaugă *Legea nr. 18/1991 privind fondul funciar* și *Decretul-lege nr. 61/1990 privind vânzarea de locuințe construite din fondurile statului către populație*, reluat și extins prin *Legea nr. 85/1992 privind vânzarea de locuințe și spații cu altă destinație construite din fondurile statului și din fondurile unităților economice de stat*.

⁵⁰ Realizare constatată și de Fondul Monetar Internațional, care, în raportul anual pe 1991, plasa România în aceeași categorie cu țări precum Cehoslovacia, Ungaria sau Polonia în privința pregătirii cadrului legal al privatizării (International Monetary Fund, *World economic outlook*, 1991, p. 32).

⁵¹ Arachelian V. (1993), *Corneliu Coposu: dialoguri cu Vartan Arachelian*, Ed. Anastasia, București, p. 146.

VÂNZAREA DE ACTIVE APARTINÂND STATULUI SAU ÎNTREPRINDERILOR DE STAT

Această axă a avut două componente: *vânzarea locuințelor* și *vânzarea de active*.

Vânzarea locuințelor construite de și aflate în proprietatea statului (administrației publice locale) către cei care le ocupau în calitate de chiriași a fost inițiată la începutul anului 1990, în perioada guvernului provizoriu. Ea a fost extinsă ulterior și la locuințele deținute de întreprinderile de stat. Vânzarea s-a făcut rapid și în termeni deosebit de favorabili pentru cumpărători (ca preț și condiții de creditare), astfel că această măsură a fost întotdeauna privită ca având predominat un caracter social⁵².

Vânzarea de active productive deținute de întreprinderile de stat a fost prevăzută de *Legea privatizării* atât ca o soluție pentru a sprijini dezvoltarea sectorului privat antreprenorial în curs de formare, cât și pentru restructurarea întreprinderilor de stat care, în numeroase cazuri, dețineau active în exces, nefolosite sau subutilizate⁵³. În primii doi ani de derulare a programului de vânzare au fost finalizate aproape 3.000 de tranzacții. Treptat însă, pe măsură ce avansa „marea privatizare”, respectiv vânzarea de acțiuni ale întreprinderilor de stat, interesul pentru vânzarea de active productive a scăzut⁵⁴. Vânzarea de active sau „mica privatizare” a avut în România o amploare mult redusă în comparație cu țări precum Cehia, Ungaria, Germania răsăriteană și Polonia, care au reușit în această etapă privatizarea unor sectoare întregi ale economiei, cum ar fi comerțul, turismul și majoritatea serviciilor.

RESTITUIREA PROPRIETĂȚILOR NAȚIONALIZATE, CONFISCATE SAU PRELUATE ABUZIV DE REGIMUL COMUNIST

Această axă a privatizării din România are, la rândul ei, trei componente: *retrocedarea terenurilor agricole*, *restituirea locuințelor naționalizate* și *acordarea de compensații persoanelor ale căror proprietăți au fost naționalizate*.

Retrocedarea terenurilor agricole a stat la baza reformei proprietății din agricultură și a fost influențată de istoria și modul specific de organizare a agriculturii românești. Până în 1989, aproximativ 85% din terenurile agricole din România erau

⁵² Impactul acestei soluții a fost mult mai important decât se estimase inițial. România a ajuns țara cu cea mai înaltă proporție de proprietari de locuințe din Europa – 96,5% față de o medie în Uniunea Europeană de 69,4% (Eurostat, 2017).

⁵³ Activele erau definite în sens larg (secții, ateliere, magazine, clădiri, depozite sau utilaje și echipamente), iar vânzarea se realiza de către întreprinderea care le deținea în patrimoniu printr-o licitație în două etape, prima fiind rezervată persoanelor fizice și juridice române. Încasările din aceste vânzări puteau fi folosite de vânzător doar pentru investiții.

⁵⁴ La această tendință au contribuit și neclaritățile legate de evaluarea activelor puse în vânzare, suspiciunile privind corectitudinea organizării licitațiilor, acțiunile în justiție care au început să blocheze unele tranzacții și, în final, lipsa de interes a întreprinderilor de stat de a continua acest proces.

exploatate prin intermediul a aproximativ 3.800 de cooperative agricole de producție și 370 de întreprinderi agricole de stat⁵⁵. Pământul deținut de cooperativele agricole de producție provenea din terenurile cu care țăranii fuseseră obligați să se înscrie în cooperativă în perioada colectivizării forțate din anii 1950 și începutul anilor 1960. Juridic, aceste terenuri nu fuseseră niciodată transferate în proprietatea cooperativei. *Legea fondului funciar din 1991* recunoaște această stare de fapt și decide „reconstituirea dreptului de proprietate” asupra terenurilor deținute de cooperative în favoarea foștilor proprietari sau a moștenitorilor acestora. Legea introduce însă unele restricții (fără justificare juridică) asupra restituirilor, cum ar fi o limită maximă de 10 hectare ce puteau fi atribuite unei familii, interdicția de a vinde terenul restituit un număr de ani sau dreptul comisiilor locale de retrocedare de a schimba amplasamentul terenurilor restituite față de amplasamentele originale. În plus, legea acordă dreptul de a primi teren în proprietate și membrilor cooperatori care nu au contribuit cu pământ la crearea cooperativei, dar au lucrat cel puțin trei ani în respectiva unitate. Aceste încălcări ale principiului restituirii integrale reflectă atât dificultăți obiective legate de reconstituirea unei situații existente cu multe decenii în urmă, cât și o anumită percepție dominantă la începutul anilor '90, privitoare, de exemplu, la justiția socială, riscul de perturbare profundă a producției agricole și de declanșare a unei crize alimentare ca urmare a reformei proprietății, riscul de apariție a tranzacțiilor speculative cu terenuri și chiar riscul concentrării proprietății și reapariția „moșierimii”. În aceste condiții, punerea în practică a prevederilor *Legii fondului funciar* a dus la un lung șir de contestații și dispute politice timp de 25 de ani⁵⁶. În ciuda nenumăratelor obstacole întâmpinate în punerea în aplicare a reformei proprietății din agricultură, care au dus la întârzieri în eliberarea efectivă a titlurilor de proprietate, recensământul general agricol din 2002 arată că proprietatea privată își redobândise pe deplin drepturile. Din totalul suprafeței agricole utilizate a țării de 13,9 mil. hectare, doar 21% mai erau în proprietatea unităților de administrație publică locală și reprezentau în general pășuni comunale. Restul suprafeței agricole era deținută de gospodării individuale și asociații familiale (55%) și de diferite forme de exploataji agricole cu personalitate juridică private – asociații agricole, societăți comerciale sau alte tipuri de exploataji⁵⁷. Reforma proprietății în agricultură a rezultat într-o extremă fragmentare a exploatajilor: suprafața medie agricolă utilizată de o gospodărie individuală era de 1,73 hectare⁵⁸.

⁵⁵ The World Bank (1991), *Romania – the challenge of transition*, vol. 1, Washington DC, p. 65.

⁵⁶ Până în 2007, legislația din acest domeniu suferise 11 modificări și adăugiri succesive care au mers în general în direcția extinderii suprafețelor restituite și a eliminării unora dintre restricțiile inițiale, cum ar fi interdicția de a vinde terenul o perioadă de timp.

⁵⁷ Institutul Național de Statistică (2004), *Recensământul general agricol 2002*, vol. 2, *Utilizarea terenurilor agricole*, București.

⁵⁸ De remarcat faptul că terenurile întreprinderilor agricole de stat nu au făcut obiectul restituirii prin *Legea fondului funciar din 1991*, deși o parte din pământul acestor exploataji provenea din expropriieri, iar foștii proprietari își revendicau terenurile. A prevalat în acel moment ideea necesității protejării continuității producției agricole în sectorul întreprinderilor de stat, astfel că foștilor proprietari li s-a oferit soluția de a primi în locul terenurilor revendicate acțiuni la societățile comerciale care tocmai se creau ca urmare a aplicării legislației de reorganizare a unităților economice de stat. Cum această

*Restituirea locuințelor naționalizate sau preluate abuziv de regimul comunist*⁵⁹ a pus cele mai multe probleme legale, etice și sociale. Potrivit unor estimări, în anul 1990 existau între două și trei milioane de persoane care ocupau în calitate de chiriași o parte dintre imobilele naționalizate. Unele imobile erau folosite ca dispensare, grădinițe, sedii de ambasade, de partide politice sau de instituții publice. Orice demers (inclusiv în justiție) al vechilor proprietari care încercau să-și recupereze imobilele se lovea de rezistența actualilor ocupanți ai acestora, care considerau că au dreptul de a fi protejați. Principalele partide politice tindeau să se situeze fie în favoarea chiriașilor (susținuți mai ales de partidele de stânga), fie în favoarea foștilor proprietari (susținuți de partidele istorice), iar balanța soluțiilor de reglementare a înclinat de-a lungul timpului într-o parte sau alta, influențată fiind și de nenumărate decizii ale *Curții Europene a Drepturilor Omului* pronunțate împotriva statului român. După numeroase ajustări legislative inițiate de-a lungul timpului, întotdeauna incomplete și nesatisfăcătoare, în 2005 este înființată *Autoritatea Națională pentru Restituirea Proprietăților*, care are ca obiectiv finalizarea procesului de retrocedare a imobilelor și a terenurilor agricole și forestiere confiscate de regimul comunist sau despăgubirea proprietarilor atunci când retrocedarea nu mai este posibilă. În iulie 2017, ANRP raporta ca soluționate 20 mii din cele 30 mii de dosare depuse în domeniul fondului funciar, în vreme ce dosarele referitoare la proprietăți imobiliare au un procentaj de soluționare mult mai mic, respectiv 20 mii soluționate din peste 60 mii de dosare înregistrate. Au fost restituite în natură 10.500 de imobile și se estimează că despăgubirile în bani vor atinge aproximativ 5 mld. euro⁶⁰. Schimbările legislative frecvente, incertitudinile legate de soluționare, durata prea mare a procesului, numeroasele contestații și litigii, precum și suspiciunile de corupție și fraudă legate de unele restituiri⁶¹ au creat neîncredere și exasperare, făcându-i pe mulți jurnaliști să se refere la „mafia retrocedărilor” în discursul lor pe această temă.

Compensarea persoanelor ale căror proprietăți au fost naționalizate este ultima componentă a restituirilor ce căuta să rezolve situația celor care nu mai puteau primi înapoi proprietățile industriale, bancare, de asigurări sau diverse alte afaceri preluate de către stat la sfârșitul anilor 1940. *Legea privind reforma în domeniile proprietății și justiției*⁶² prevede ca soluție înființarea unui vehicul financiar specializat, Fondul Proprietatea, ca fond de investiții al cărui capital urma să fie constituit prin aport de acțiuni la unele dintre cele mai valoroase societăți comerciale aflate în proprietatea statului⁶³. Persoanele îndreptățite a fi

soluție nu mulțumea pe nimeni, în 1999 este promulgată o nouă legislație care stipulează restituirea în natură a acestor terenuri.

⁵⁹ *Decretul nr. 92 din 1950* se aplica imobilelor foștilor industriști, moșieri, bancheri și mari comercianți, dar și hotelurilor, imobilelor în construcție și celor avariate sau distruse.

⁶⁰ Estimare bazată pe diverse surse oficiale – MECRMA, ME, MFP, AVAS, ANRP, ADS, BNR.

⁶¹ Au fost inițiate multe acțiuni în justiție legate de procesele de restituire în care au fost implicați și oameni politici și funcționari din cadrul Agenției Naționale de Restituire a Proprietăților.

⁶² *Legea nr. 247/2005*.

⁶³ Între acestea se numără Petrom, Romgaz, Transgaz, Hidroelectrica, Nuclearelectrica etc.

despăgubite pentru pierderile suferite la naționalizare au primit până în septembrie 2011 cele 13,77 mld. de acțiuni cu valoare nominală de 1 leu, Fondul Proprietatea (administrat de Franklin Templeton Investment Management) fiind listat la Bursa de Valori București din anul 2011.

PRIVATIZAREA ÎNTREPRINDERILOR DE STAT

Aceasta este cea mai importantă axă a schimbării regimului proprietății în țările în tranziție atât prin valoarea activelor vizate, cât și prin implicațiile economice, sociale și politice ale acestei acțiuni. Este, de asemenea, o provocare fără precedent în istorie ca efort organizatoric și ca diversitate a soluțiilor de privatizare aplicate⁶⁴.

Primul pas în pregătirea privatizării în România a fost cel al schimbării statutului juridic al întreprinderilor de stat. *Legea din 1990 privind reorganizarea unităților economice de stat* prevedea două soluții alternative de organizare a acestora: ca „regii autonome” sau ca „societăți comerciale”. Regiile autonome (a căror denumire dezvăluie inspirația franceză a acestui tip de entitate) sunt companii ce desfășoară activități în domenii „strategice”, care rămân sub controlul și în proprietatea statului. Toate celelalte întreprinderi urmau să se organizeze ca societăți comerciale (pe acțiuni sau cu răspundere limitată).

Modul în care a fost pusă în aplicare reforma întreprinderilor oferă o primă indicație asupra rezistenței la privatizare a unei bune părți a clasei politice, a administrației publice și a conducerii multor companii de stat, care au făcut totul pentru a încadra ca „regii autonome” entități care erau departe de a avea caracterul „strategic” presupus de lege – crescătorii de cai, edituri, tipografii, unități de colectare și procesare a plantelor medicinale etc. Practic, jumătate (47%) din activele statului au ajuns să fie deținute de cele 950 de regii autonome⁶⁵ de subordonare locală sau centrală create în această perioadă și au fost astfel excluse de la privatizare⁶⁶.

Anomalia scoaterii de sub incidența privatizării a jumătate din economia românească a început să fie corectată abia după 1997, când o nouă coaliție politică a ajuns la guvernare. O bună parte a regiilor autonome au fost transformate în

⁶⁴ În țările în tranziție au fost privatizate în mai puțin de zece ani sute de mii de firme mici și peste 60.000 de întreprinderi mari, ceea ce înseamnă de peste 10 ori mai mult decât privatizările din întreaga lume din deceniul precedent – vezi Havrylyshyn O., McGettigan D. (1999), *Privatization in transition countries: lessons of the first decade*, Economic Issues, No. 18, International Monetary Fund. Aceste rezultate nu puteau fi obținute dacă nu erau folosite și metode noi, neconvenționale de privatizare.

⁶⁵ Obținerea statutului de regie autonomă era atrăgătoare în multe privințe: asigura continuitate în relația cu autoritatea publică locală sau centrală ce deține controlul asupra regiei, menținea deschisă posibilitatea de a primi subvenții de la stat, oferea protecție față de procedurile normale de insolvență și faliment aplicabile societăților comerciale și, în general, prezerva un mediu protejat de presiunile concurențiale ale piețelor și ale cerințelor de performanță, îndeosebi financiară.

⁶⁶ A se vedea Negrescu D. (1999), *A decade of privatization in Romania*, în Ruhl și Dăianu (1999), și Negrescu D. (2002), *Mai binele este dușmanul binelui. Așteptările neîmplinite ale privatizării românești*, www.cerope.ro.

„companii naționale”, deschizând astfel calea marilor privatizări din sectorul energetic. Cu toate acestea, regiile autonome au persistat: în 2014 figurau în evidențele Ministerului Finanțelor aproximativ 100 de regii autonome de interes local și 15 regii în subordinea ministerelor.

În ceea ce privește jumătatea privatizabilă a economiei, România a optat pentru o soluție de privatizare mixtă, care îmbină distribuirea gratuită a unei părți din acțiunile societăților comerciale de stat tuturor cetățenilor care se califică⁶⁷, cu procedee tradiționale de privatizare prin vânzare de acțiuni. Pentru punerea în aplicare a acestei soluții mixte prescrise de *Legea privatizării*⁶⁸, în 1992 au fost înființate cinci *Fonduri ale Proprietății Private* (FPP), concepute ca vehicul pentru distribuirea gratuită de acțiuni, și *Fondul Proprietății de Stat* (FPS), care avea ca misiune vânzarea participațiilor deținute de stat. În anul 1993, statul a transferat efectiv proprietatea asupra acțiunilor sau a părților sociale pentru 5.934⁶⁹ de societăți comerciale rezultate din reorganizarea întreprinderilor de stat, 70% revenind Fondului Proprietății de Stat și 30% Fondurilor Proprietății Private.

Peste 18 mil. de cetățeni români au primit la sfârșitul anului 1992⁷⁰ câte un carnet cu cinci „certificate de proprietate” care puteau fi folosite pentru achiziția de acțiuni ale unor societăți puse în vânzare în programul de privatizare sau puteau fi vândute altor cetățeni români. Persoanele care nu-și foloseau astfel certificatele urmau să devină acționari la cele cinci fonduri de investiții financiare în care Fondurile Proprietății Private se transformau în termen de cinci ani de la înființare. La împlinirea termenului de cinci ani, în 1997, Fondurile Proprietății Private, devenite Societăți de Investiții Financiare, constată că au în jur de 10 mil. de acționari, ceea ce înseamnă că majoritatea covârșitoare a cetățenilor nu și-au folosit titlurile pentru a participa la procesul de privatizare în mod direct. Mai mult decât atât, multe persoane nu se preocupă deloc de deținerile lor de acțiuni la societățile de investiții financiare și probabil că nu știu că dețin astfel de titluri⁷¹.

Fondul Proprietății de Stat a semnat primele contracte de vânzare de acțiuni în aprilie 1993. Potrivit *Legii privatizării*, FPS ar fi trebuit să elaboreze planuri anuale

⁶⁷ Persoane care au împlinit vârsta de 18 ani până la sfârșitul anului 1990 și care nu au fost condamnate pentru anumite infracțiuni.

⁶⁸ *Agencia Națională pentru Privatizare*, înființată prin *Legea nr. 15/1990*, a avut un rol important în pregătirea cadrului instituțional al privatizării și punerea în aplicare a *Legii privatizării*. Agenția a beneficiat de asistență din partea unor prestigioase firme internaționale de consultanță.

⁶⁹ Cifra comunicată în *Raportul de activitate al Fondului Proprietății de Stat în anul 1993*, publicat în *Monitorul oficial al României* la 30 martie 1994. Numărul societăților comerciale incluse în procesul de privatizare s-a schimbat permanent din cauza fuziunilor și divizărilor prin care acestea au trecut. Acest număr a crescut substanțial îndeosebi până în 1997.

⁷⁰ Distribuția inițială de titluri a fost suplimentată în 1995, prin aplicarea *Legii nr. 55/1995 privind accelerarea procesului de privatizare*, cu o nouă serie titluri de privatizare denumite „cupoane nominative de privatizare”, care, spre deosebire de certificatele inițiale, aveau înscrisă o valoare nominală și erau netransmisibile.

⁷¹ Potrivit declarațiilor oficialilor Bursei de Valori București, în 2016 existau în România sute de mii de beneficiari ai distribuirilor gratuite de acțiuni de la începutul anilor 1990 care nu știu că dețin aceste acțiuni. Valoarea acestor participații inactive este apreciată la 400–600 mil. euro – <http://www.capital.ro/mai-tii-minte-planul-de-privatizare-in-masa-de-la-inceputul-anilor-90-iata-cate-actiuni-de-atunci-mai-au-romanii.html>, accesat 27.07.2017.

de vânzare a minimum 10% din acțiunile deținute, astfel ca în decurs de șapte ani să ajungă la lichidarea întregului portofoliu. Această țintă ambițioasă nu a fost atinsă niciodată și procesul de vânzare a companiilor din portofoliul Fondului Proprietății de Stat nu s-a încheiat nici astăzi, la 25 de ani de la începuturile sale și după un lung șir de schimbări legislative care au modificat denumirea, rolul și atribuțiile instituției. După 1999, societăți din portofoliul FPS încep să fie trecute la alte ministere și agenții, instituția încetează a mai fi singura entitate mandată să vândă participațiile statului, iar rolul său în procesul de privatizare este mult diminuat.

Între anii 1992 și 2004, *Fondul Proprietății de Stat* (redenumit *Autoritatea pentru Privatizare și Administrarea Participațiilor Statului* în anul 2000) a încheiat un număr de 10.789 de contracte de vânzare-cumpărare de acțiuni pentru un număr de 7.629 de societăți, din care 1.415 contracte au fost reziliate sau desființate⁷².

În perioada de început a activității Fondului Proprietății de Stat, cea mai mare parte a privatizărilor a constat în vânzări de acțiuni către salariații și conducerea societăților în condiții preferențiale – așa-numita „metodă MEBO” –, procedură standardizată, aplicată unui număr de peste 800 de societăți mici și mijlocii. După 1997, încep să fie inițiate și privatizări de anvergură mai mare (Romtelecom, Banca Română pentru Dezvoltare) și este abordată cu mai mult curaj chestiunea societăților care ani de zile înregistraseră pierderi și acumulaseră datorii foarte mari. Câteva dintre acestea au fost vândute la prețul simbolic de 1 euro (IMGB, Roman Brașov, Combinatul Siderurgic Reșița) sau la prețuri relativ scăzute (Combinatul Siderurgic Galați), cu condiția achitării datoriilor și a efectuării unor investiții.

Multe din aceste privatizări au fost intens criticate și au fost declanșate anchete pentru investigarea lor. Mediatizarea intensă a unor astfel de cazuri a contribuit la formarea unei atitudini publice mai degrabă negative cu privire la procesul de privatizare în general.

SCURT BILANȚ AL PROPRIETĂȚII ÎN ECONOMIE

În 2015, economia privată contribuia cu peste 80% la crearea PIB, o creștere de peste șase ori a ponderii sale în comparație cu anul 1989. Totodată, a crescut la 83% ponderea capitalului privat în economie⁷³. Dincolo de viabilizarea economiei în ansamblu, odată cu extinderea sferei proprietății private, statul însuși a beneficiat: în primă instanță, prin încasările din privatizare⁷⁴, apoi prin fluxul de încasări fiscale, contrafactual superioare.

⁷² Conform *Raportului de activitate pe anul 2004 al Autorității pentru Administrarea Activelor Statului*, disponibil la: <http://www.aaas.gov.ro/upload/raport%202004.pdf>, accesat la: 23.07.2017.

⁷³ Estimare bazată pe diverse surse oficiale – MECRMA, ME, MFP, AVAS, ANRP, ADS, BNR.

⁷⁴ Statul a încasat aproximativ 7 mld. euro din privatizări (din care 2,3 mld. din vânzarea Băncii Comerciale Române), la care se adaugă 1,6 mld. euro ce reprezintă cota de 30% distribuită gratuit prin programul de privatizare în masă și cei 4 mld. euro valoarea acțiunilor cedate Fondului Proprietatea. Aceasta înseamnă că privatizările au contribuit cu aproximativ 15% la formarea stocului de capital privat existent în 2014, de 98 mld. euro, restul fiind capital nou adus de investitorii privați români și

Conform datelor Ministerului Finanțelor Publice, în anul 2017, statul deține încă o participație majoritară sau integrală la un număr de 208 societăți comerciale subordonate guvernului central și 892 de societăți de subordonare locală, având în total 250.800 de angajați. România nu face notă discordantă în peisajul european sub acest aspect⁷⁵, însă se disting performanțele slabe⁷⁶ ale entităților controlate de stat, dominante în energie și transporturi.

9.6. SCHIMBAREA CONTINUĂ – AMPRENTA INTEGRĂRII EUROPENE

Pentru România, istoria drumului de la plan la piață este exemplul perfect al unei evoluții instituționale graduale, al cărei deziderat ultim este recuperarea legăturii pașnice și productive dintre *individualitate* și *comunitate*. Transformarea de sistem reflectă, de fapt, un proces complex de armonizare între instituțiile formale și administrative, pe de o parte, și instituțiile informale și culturale, pe de altă parte. Schimbarea economică, politică, socială înseamnă o *schimbare a regulilor jocului în societate*.

Punctul de cotitură în consolidarea instituțională a economiei de piață în România l-a constituit *integrarea* în Uniunea Europeană. Dincolo de performanțele remarcabile în planul creșterii economice obținute în acest deceniu de apartenență comunitară, parcursul României în Uniunea Europeană constituie încă, pe măsura integrării, cel mai semnificativ context pentru schimbarea regulilor jocului în societate, în direcția *economiei de piață, a statului de drept și a domniei netulburate a legii*.

Dacă Uniunea a oferit României ocazia redescoperirii filonului ei civilizațional istoric, după jumătate de secol de anestezie comunistă, Europa însăși are de învățat de la flancul său răsăritean o lecție utilă în a depăși și poate chiar a preveni derapajele care însoțesc episoadele de criză: niciodată în istorie ordinea și bunăstarea în societate *nu* au putut fi create prin mai puțină libertate individuală și proprietate privată. Niciun plan de reformă a construcției comunitare nu poate nesocoti un astfel de adevăr simplu.

străini. Este remarcabil și faptul că încasările din privatizări se compară favorabil cu valoarea de activ net a capitalului întreprinderilor de stat de la începutul anilor 1990.

⁷⁵ La o extremă se află Italia cu 7.700 de societăți în care autoritățile centrale și locale dețin participații, în vreme ce la cealaltă se plasează Marea Britanie cu 23 de societăți de stat, Olanda cu 28 sau Portugalia cu 44 – a se vedea European Commission (2016). Țările central și est-europene au în general un număr mai mare de întreprinderi controlate de stat, număr ce reflectă un proces de privatizare încă nefinalizat. În Polonia, statul deține încă peste 500 de companii, în Ungaria peste 350, în Lituania 160, iar în Slovenia, statul rămâne încă, prin dețineri directe sau indirecte, foarte prezent în economie – a se vedea Christiansen (2011).

⁷⁶ O analiză a acestora în Dochia A. (2015), *Evaluarea implementării ordonanței de urgență nr. 109/2011*, disponibil la: <http://www.mfinante.gov.ro/rapoarteGuvernanta.html?pagina=domenii>, accesat la: 28.07.2017.

În prezent, Uniunea Europeană se află într-un moment important din perspectiva reaşezării şi, foarte probabil, a consolidării prerogativelor sale. Contextul politic şi economic actual nu este lipsit de forţe centrifuge, cele care cultivă sentimentul antieuropean şi populismul politic. Acest context impune opţiuni clare şi o viziune responsabilă privind viitorul european al României spre binele românilor.

Din acest punct de vedere, privind în urmă, în plan transformaţional-social şi comparativ-european, la cei zece ani de când România are calitatea de ţară membră a Uniunii Europene, este uşor de înţeles de ce destinul României nu mai poate fi privit distinct sau izolat în raport de viitorul Uniunii şi de aprofundarea integrării europene, cea economică şi monetară prin excelenţă. În acest sens, la ceasul aniversării sale centenare, România trebuie să-şi valorifice şansa deosebită de a-şi prefigura următorii paşi europeni în mod cât mai serios, pentru ca integrarea noastră europeană să avanseze pe o treaptă consistentă de convergenţă, predictibilitate şi europenism.

O Românie cu adevărat europeană nu poate fi imaginată altfel decât prin aderarea la zona euro, prin care să fie consolidată pe deplin convergenţa economică şi instituţională de care România a beneficiat ca ţară membră. Aderarea la zona euro este procesul instituţional şi politic ce indică opţiunea strategică a României în privinţa proiectului european. Iar euro, în esenţă, devine proiectul continental care dă sens viitorului Uniunii Europene, fără de care integrarea economică pare a rămâne un simplu deziderat pe agendele de la Bruxelles.

Aşa cum transpare şi din discursul preşedintelui Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, privind starea Uniunii în 2017, pronunţat miercuri, 13 septembrie 2017, în faţa membrilor Parlamentului European, România are deopotrivă un *loc* în Europa „mai unită, mai puternică şi mai democratică”, precum şi un *rol* în reformarea ei, pe care experienţa românească o confirmă a fi una a libertăţii şi solidarităţii naturale. Exercitarea acestui rol este parte din valoarea adăugată de România – atât sieşi, cât şi restului Uniunii Europene.

BIBLIOGRAFIE

1. Aligică Dragoş Paul, Evans Anthony John (2009), *The neoliberal revolution in Eastern Europe: economic ideas in the transition from communism*, Edward Elgar, Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA.
2. Åslund Anders, Djankov Simeon (eds.) (2014), *The great rebirth: lessons from the victory of capitalism over communism*, Peterson Institute of International Economics, Washington, DC.
3. Balcerowicz Leszek (2001), *Libertate şi dezvoltare*, Ed. Compania, Bucureşti.
4. Ban Cornel (2016), *Ruling ideas. How global neoliberalism goes local*, Oxford University Press, New York.
5. Christiansen Hans (2011), *The size and composition of the SOE sector in OECD countries*, OECD Corporate Governance, Working Papers, 5.
6. Dobrescu Emilian (2002), *Tranziţia în România. Abordări econometrice*, Ed. Economică, Bucureşti.
7. European Commission (2016), *State-owned enterprises in the EU: lessons learnt and ways forward in a post-crisis context*, Institutional Papers, 31.
8. Frydman Roman, Rapaczynski Andrej (1994), *Privatizarea în Europa Răsăriteană: este statul în declin?* Ed. Oscar Print, Bucureşti.

9. Gwartney James D., Stroup Richard L. (1995), *Economie și prosperitate. Introducere în teoria și practica progresului economic*, Ed. Alutus, București.
10. Havrylyshyn Oleh (2006), *Divergent paths in post-communist transformation: capitalism for all or capitalism for the few?* Palgrave MacMillan, Houndmills, UK.
11. Heilbroner Robert L., Boettke Paul J. (1992), *Economic systems*, în *The New Encyclopædia Britannica* (vol. 17), Encyclopædia Britannica, Inc., Londra, p. 906-913.
12. Iancu Aurel (2000), *Politică și economie. Repere ale unui sistem economic performant*, Ed. Expert, București.
13. Institutul Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” (1991), *Tezaur 1991*, vol. VI – Colectivul interdisciplinar „Tezele INCE privind Strategia dezvoltării economiei naționale a României”, Buletinul nr. 1(a), Academia Română, Centrul de Informare și Documentare Economică, București.
14. Kornai János (1998), *From socialism to capitalism: what is meant by the “change of system”*, Social Market Foundation, London, UK.
15. Kornai János (2005), *The great transformation of Central Eastern Europe: success and disappointment*, Presidential Address, delivered at the 14th World Congress of the International Economic Association in Marrakech, Morocco on August 29, disponibil la: <http://www.kornai-janos.hu/Kornai2006%20The%20great%20transformation%20--%20EconTrans.pdf>, accesat la: 01.08.2017.
16. Marinescu Cosmin (coord.), Glăvan Bogdan, Staicu Gabriel, Pană Marius-Cristian, Jora Octavian-Dragomir (2012), *Capitalismul. Logica libertății*, Ed. Humanitas, București.
17. McCloskey Deirdre N. (2016), *Bourgeois equality: how ideas, not capital or institutions, enriched the world*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
18. Mises Ludwig von (1920) (1990), *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Ludwig von Mises Institute, Auburn AL.
19. North Douglass C. (1990), *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.
20. North Douglass C. (ed.) (1997), *Transforming post-communist political economies*, National Resource Council, National Academy of Sciences, Washington, DC.
21. Postolache Tudorel (coord.) (1990), *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București.
22. Ruhl Christof, Dăianu Daniel (eds.) (1999), *Economic transition in Romania: past, present and future*, The World Bank & Centrul Român de Politici Economice.
23. Schmieding Holger (1993), *From plan to market: on the nature of the transformation crisis*, Review of World Economics (Weltwirtschaftliches Archiv), 129(2), p. 216–253.
24. Tismăneanu Vladimir (2003), *Stalinism for all seasons: a political history of Romanian communism*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles, CA.
25. Williamson Oliver (1985) *The economic institutions of capitalism. Firms, markets, relational contracting*, The Free Press, New York, NY.

10. LIBERALIZAREA ECONOMIEI

AUREL IANCU

Liberalizarea are ca principal scop să creeze condițiile realizării și dezvoltării unor piețe bazate pe o competiție sănătoasă, pentru punerea în valoare a eforturilor proprii ale agenților economici și stimularea acestora pentru folosirea eficientă a resurselor, generarea și aplicarea noilor tehnologii în condiții eficiente atât în interiorul fiecărei țări, cât și dincolo de frontierele ei înguste. În acest scop, acțiunile de liberalizare se aplică concomitent în relațiile economice interne și în relațiile economice cu diferite alte țări, în condițiile asigurării avantajelor reciproce.

10.1. ACȚIUNI PRIVIND LIBERALIZAREA INTERNĂ A ECONOMIEI ROMÂNIEI

Încă din primele zile de la căderea regimului comunist în decembrie 1989, s-a pus în mod direct problema trecerii la liberalizarea și deschiderea economică a României. Presiunile economice, sociale și politice deosebite au făcut ca primele decizii în această direcție să fie luate în grabă, fără să aibă la bază dezbateri prealabile și motivări economice sau studii de impact. Ele s-au bazat mai mult pe raționamente *ad hoc* și pe bunul simț al decidenților ajunși la putere decât pe un program economic bine documentat și fundamentat. Primele decizii importante din domeniul economic au privit măsurile de trecere la economia de piață prin eliminarea unor instituții și reglementări vechi și crearea altora noi. Printre acestea, un loc de frunte îl ocupă cele din următoarele domenii:

1) Efectuarea unor destructurări instituționale în scopul descentralizării, prin desființarea unor instituții centrale și de sinteză și a centralelor industriale, reorganizări ale unor mari combine industriale, abrogări de legi economice care reglementau conducerea economiei centralizate.

2) Liberalizarea treptată a prețurilor și tarifelor pentru a asigura funcționarea normală a piețelor concurențiale. Numărul grupelor de produse cu prețurile stabilite fie de guvern, fie prin negocieri între părți în limitele unor coeficienți stabiliți de guvern s-au redus de la 170 în noiembrie 1990 la 110 în aprilie 1991 și la 31 în mai 1993. Potrivit datelor oficiale ale Guvernului României (PNAR, 2001, p. 43), în anul 2000, circa 82% din prețuri și tarife se

determinau în mod liber pe piață, prin concurență, pe baza cererii și ofertei. Restul se administra de către Consiliul Concurenței sau de alți reglementatori și se referea la energie, gaze, apă, transport comună etc.

3) Elaborarea și aplicarea unor programe și acte normative pentru extinderea proprietății private prin privatizări, înființarea de firme noi, atragerea de investiții străine directe etc., astfel încât sectorul privat să devină preponderent în economie. Dacă în 1990 acest sector avea o pondere în PIB de 16,4%, în 2000, el a ajuns la 64,5%, iar în 2006, la 71,8%.

Asemenea decizii cu mari implicații economice și sociale au devansat alte decizii mai urgente și au eludat răspunsurile cel puțin la următoarele două întrebări fundamentale:

- Care trebuie să fie prioritatea și viteza optimă a reformelor economiei în ansamblu și a diferitelor sale segmente: economia reală, economia formală, relațiile economice externe?
- Care trebuie să fie dinamica raportului dintre expunerea economiei naționale, prin liberalizare, la concurența externă sănătoasă, pe de o parte, și protejarea economiei naționale și a diferitelor sale segmente împotriva *concurenței asimetrice*, ca și împotriva *concurenței neloiale*, pe de altă parte?

O seamă de economiști familiarizați cu literatura occidentală și cunoscători ai mecanismelor economiei de piață au oferit răspunsuri la asemenea întrebări în cadrul unor ample dezbateri organizate la Institutul Național de Cercetări Economice și prin numeroase articole publicate în *Tribuna economică*, *Economistul*, *Adevărul economic*, *Caiete de studii ale Institutului de Economie Națională*, *ale Institutului de Economie Industrială* și altele¹. În scopul clarificării unor probleme practice legate de liberalizarea economiei, au fost trimise delegații de cercetători în Franța, Suedia, Spania, Portugalia, Polonia, Ungaria etc., cu tematici specifice: descentralizarea, privatizarea, modelul economiei de piață etc.

Ideile din publicații și din rapoartele privind experiența altor țări au contribuit la limpezirea căilor de urmat în transformările instituționale și în deciziile politice și economice privind descentralizarea prin trecerea la economia de piață și prin deschiderea economică spre exterior.

Printre primele măsuri practice spre descentralizare se numără desființarea *Comisiei de Stat a Planificării* (CSP) și a *Ministerului Aprovizionării Tehnico-Materiale*. În locul acestora a fost înființat Ministerul Economiei Naționale, cu care prilej s-a stabilit să fie elaborată o strategie a dezvoltării economiei românești, bazată pe principiul descentralizării, cu stipularea de a menține și consolida sectoarele economice viabile și eficiente și de a renunța la cele ineficiente. În această direcție s-a trecut deja de la repartiția centralizată pentru un nomenclator de 1.800 de produse la repartiția pentru un nomenclator de numai 400 de produse, lăsând astfel libertatea întreprinderilor să realizeze, la propria alegere, programele de producție, aprovizionare și desfacere pentru restul nomenclatorului de produse.

¹ Referiri la contribuțiile acestora sunt relevate în: *Tezaur*, pe site-ul Institutului Național de Cercetări Economice; Dinu și Brateș (2013); Ban (2014); Aligică și Evans (2009).

Deși ministrul economiei naționale, generalul Victor Stănculescu, susținea că: „până nu realizăm stabilitatea în economie, nu putem trece la o liberalizare de amploare, în cadrul căreia poate fi discutată și oportunitatea principiilor unei economii de piață” (Brateș, 1992), în *Programul de guvernare al Frontului Salvării Naționale* (FSN) instalat la putere, s-a prevăzut ca principal obiectiv trecerea economiei românești spre un sistem liberalizat, descentralizat și diversificat, bazat pe mecanisme ale economiei de piață, iar prin *Decretul-lege nr. 54 din 5 februarie 1990* al CFSN se consacra, în formă juridică, trecerea la economia de piață prin organizarea și desfășurarea unor activități economice pe baza liberei inițiative și adoptarea formelor mixte de proprietate.

Un alt răspuns la întrebările de mai sus, legat de liberalizarea economiei în ansamblu și a relațiilor economice externe ale României, a fost dat de *Schița privind strategia înfăptuirii economiei de piață* din mai 1990, schiță inițiată de Guvernul României și realizată sub coordonarea Institutului Național de Cercetări Economice al Academiei Române, la care au colaborat un număr mare de specialiști – economiști, juriști, sociologi, ingineri, politologi. Plecând de la observația potrivit căreia competitivitatea economiei românești este grav afectată de izolarea țării față de circuitul economic și științific european și mondial, de dezvoltarea sa accentuat autarhică, devine o necesitate de prim ordin trecerea la o economie de piață, larg deschisă spre economia europeană și mondială.

Specialiștii participanți la studiile și dezbaterile care au stat la baza *Schiței privind strategia înfăptuirii economiei de piață* au formulat o serie de recomandări importante, printre care amintim: adaptarea cadrului legislativ la noile realități, încheierea unor acorduri economice corespunzătoare cu *Comunitatea Economică Europeană* (CEE) și integrarea României în economia europeană, adoptarea unui nou tarif vamal, simultan cu introducerea cursului valutar real și crearea premiselor pentru convertibilitatea leului, în condițiile asigurării unei rezerve valutare suficiente pentru a asigura stabilitatea monetară, dreptul exportatorilor de a reține o parte din valuta încasată din export pentru nevoile proprii, asigurarea echilibrului balanței comerciale și de plăți.

O parte dintre aceste recomandări au fost puse în practică, nu fără a întâmpina anumite greutăți și chiar eșecuri din punctul de vedere al efectelor, mai ales din cauza manifestării unor fenomene perturbatoare, anarhice, pe plan social și economic, a întârzierilor și lipsei de sincronizare în luarea unor decizii pe linia legislației economice, precum și a unor decizii eronate sau lipsite de consistență cu viața economică și socială a țării, ca să nu mai vorbim de corupție. Aceste dificultăți și eșecuri vor fi analizate într-o secțiune separată a acestui capitol.

10.2. ACȚIUNI DE LIBERALIZARE A RELAȚIILOR ECONOMICE EXTERNE

Primii pași pe linia trecerii de la protecționism la liberalism în relațiile comerciale cu exteriorul au fost cei privind eliminarea monopolului de stat asupra

comerțului exterior², prin aprobarea și aplicarea *Decretului-lege nr. 54 din 5 februarie 1990* și a *Legii nr. 31 din 16 noiembrie 1990*, conform cărora orice firmă legal constituită poate desfășura și activități de comerț exterior, alături de alte activități. La cele circa 20 de firme de comerț exterior existente care au fost privatizate încă din primele luni de după evenimentele din decembrie 1989, s-au adăugat alte zeci de mii de firme nou înființate, care specificau în documentele de constituire și activități de comerț exterior.

Odată cu desființarea monopolului asupra comerțului exterior, s-a desființat și monopolul valutar al statului. Dacă până în 1989 numai BNR și Banca Română de Comerț Exterior erau autorizate prin lege să administreze valuta, începând din 1990, orice firmă, bancă comercială și persoană fizică au căpătat dreptul să cumpere, să vândă și să dețină valută în cont. În domeniul relațiilor bănești cu străinătatea se practica cursul valutar multiplu (oficial, practicat pentru operații comerciale, pentru operații necomerciale). Prin *Decretul-lege nr. 44/1990 al Consiliului Frontului Salvării Naționale (CFSN)*, la 1 februarie a fost instituită trecerea la cursul unic de 21 lei/dolar SUA folosit atât pentru operațiile comerciale, cât și pentru operațiile necomerciale, în condițiile în care cursul de revenire al exporturilor practicat era de 24 lei/dolar, iar cursul pe piața liberă era de 80 de lei/dolar. Potrivit decretului-lege, cursul în lei al dolarului se modifica de BNR prin folosirea unui „coș” de valute în funcție de evoluția monedei americane pe piețele internaționale și de inflația leului.

Cu toate încercările de unificare efectivă a cursului oficial cu cel practicat, din cauza penuriei accentuate de valută, cele două cursuri au

² Deschiderea relațiilor economice ale României cu exteriorul a impus înlăturarea protecționismului autarhic care a dominat viața economică și socială a României timp de multe decenii. Dacă alte segmente ale vieții economice se bucurau de anumite inițiative și libertăți, sectorul relațiilor economice externe, declarate prin lege monopol de stat, era cel mai controlat și dirijat domeniu. Erau planificate de la centru în cele mai mici detalii, pe de o parte, necesarul de importuri pentru susținerea producției și consumului, iar pe de altă parte, disponibilitățile de export, adeseori cu sacrificarea consumului intern al populației, pentru a realiza anumite obiective și a echilibra balanța de plăți externe. Planificarea centralizată se făcea prin corelarea volumului importului aprobat de la centru cu volumul de export efectiv realizat pe ministere, centrale și întreprinderi. Ministerul Comerțului Exterior, strict controlat politic, era cel care elibera autorizații întreprinderilor de comerț exterior pentru importul și exportul de produse și servicii în cantități și plafoane prestabilite, acestea fiind singurele unități care puteau, legal, să lucreze pe linie de import-export cu întreprinderile producătoare (pe bază de comision) și să aleagă partenerii externi. Pe măsură ce România a aderat la diferite organisme internaționale (UNCTAD – *United Nations Conference on Trade and Development*; GATT – *General Agreement on Trade and Tariffs*; FMI – *Fondul Monetar Internațional*; BERD – *Banca Europeană de Reconstrucții și Dezvoltare* etc.) și a început să încheie acorduri comerciale, convenții și protocoale cu țări sau grupuri de țări cu economie de piață, precum și protocoale preferențiale semnate sub egida GATT, reglementările specifice monopolului de stat al României au fost completate cu reglementări cerute de practica comercială internațională. Aceste reglementări legale priveau politica vamală (*Legea nr. 1/1971*), tariful vamal de import (*Legea nr. 12/1973*) intrat în vigoare de la 1 ianuarie 1977, Codul vamal al României (1979), Regulamentul vamal ș.a. Fiind declarată și recunoscută ca țară în curs de dezvoltare, România a beneficiat, începând din anul 1970, de preferințe vamale nereciproce și nediscriminatorii din partea țărilor dezvoltate. Toate acestea au avut ca efect o anumită schimbare în orientarea relațiilor comerciale externe ale României. Ponderea țărilor CAER (*Consiliul de Ajutor Economic Reciproc*) în totalul comerțului extern cu bunuri al României s-a diminuat de la 66,8% în 1960 la 46,2% în 1989, iar ponderea Comunităților Europene a cunoscut o creștere semnificativă, ajungând la 43% în 1990.

continuat să coexiste, cu decalaje importante care au favorizat importurile și au descurajat exporturile. Măsurile întreprinse de BNR privind creșterea dobânzilor, crearea pieței interbancare, relicențierea tuturor băncilor ca dealeri, crearea rezervelor valutare, aplicarea art. VIII din Statutul FMI privind convertibilitatea monedei naționale etc. au pus bazele unei piețe valutare viabile cu curs unic de-abia spre sfârșitul anilor 1990.

Autoritatea statală reprezentată de Departamentul Comerțului Exterior din Ministerul Economiei și Industriei și-a schimbat în mod radical modul de coordonare a activității de comerț exterior. Din planificator cu mijloace administrative directe, noua autoritate a devenit creator de politici în domeniul comerțului exterior, inițiind reglementări, tratate, acorduri, precum și demersuri pentru deschideri de noi fronturi comerciale în străinătate, eliberări de licențe de export-import, monitorizări și demersuri pentru respectarea tuturor obligațiilor asumate de România în cadrul unor organisme și instituții internaționale – *Comunitatea Economică Europeană* (CEE)/UE, GATT/OMC, FMI, BM etc.

În materie de reglementări privind liberalizarea comerțului exterior, noile autorități ale statului român au întreprins măsuri care privesc relaxarea protecției vamale tarifare și netarifare, precum și sistemul de stimulare și de promovare a exporturilor pentru asigurarea dezvoltării și modernizării economiei în condițiile echilibrului balanței comerciale și de plăți a țării.

Protecția vamală tarifară: În anii 1990–1991 a continuat să se aplice vechiul tarif vamal aprobat prin *Decretul Consiliului de Stat nr. 395/2 decembrie 1976* (intrat în vigoare în 1977), cu modificări aduse prin *HG nr. 1194/12 noiembrie 1990*. Noul tarif vamal (elaborat în baza Convenției vamale din 1983 privind sistemul armonizat de descriere și codificare a mărfurilor) a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1992. El s-a aplicat la toate categoriile de mărfuri importate. Noul tarif vamal prevede unele scutiri de taxe vamale, precum și reduceri sau exceptări temporare de plata taxelor sau aplicarea de suprataxe. Un nou cod vamal a fost aprobat prin *Legea nr. 141/24 iulie 1997* și a intrat în vigoare în octombrie 1997.

Protecția vamală netarifară: La acțiunile de liberalizare, atât la partea de export, cât și la cea de import, au fost admise o seamă de excepții, constând în: contingentări sau restricții cantitative, exporturi în contrapartidă, exporturi pe credit guvernamental, condiționarea acordării de licențe (de import-export) unor firme de existența unor certificate de atestare a capacității acestora de a efectua operații de import-export, perceperea de taxe antidumping, taxe compensatorii, taxe de salvagardare etc.

În scopul ameliorării deficitelor (devenite cronic) ale balanțelor comerciale și de plăți, guvernele României au început să aplice unele măsuri de stimulare a exporturilor, constând în restituirea TVA pentru mărfurile exportate, introducerea unui regim de *drawback* la importul unor materii prime sau materiale destinate producției de export, înființarea *Băncii de Import-Export* (Eximbank) pentru

operațiuni de garanții de credite pentru export, asigurări, reasigurări etc., precum și înființarea unui *Comitet interministerial pentru garanții de credit de comerț exterior* ș.a.³

Deschiderea spre exterior a economiei României a căpătat un impuls deosebit odată cu aplicarea acordurilor și protocoalelor internaționale bilaterale și multilaterale încheiate în 1993, printre care trebuie menționate, în primul rând, *Acordul de asociere a României la Comunitățile Europene* încheiat în 1993 și intrat în vigoare în 1995, urmat apoi de acordul dintre România și statele Asociației Europene a Comerțului Liber (EFTA) și acordurile bilaterale dintre România și statele EFTA privind comerțul cu produse agricole de bază; în 1994 a fost semnat *Actul final al Rundei Uruguay GATT/OMC* intrat în vigoare în 1995⁴, iar în 1997 a fost semnat și ratificat *Acordul de intrare a României în Asociația Central-Europeană a Comerțului Liber (CEFTA)*.

Toate aceste acorduri, împreună cu strategia de reformă economico-socială a noului program de guvernare dat publicității în februarie 1993, au fost transpuse în diferite acte normative (legi, ordonanțe guvernamentale, memorandumuri cu FMI și programe cu Banca Mondială) în vederea punerii lor în practică.

Un anumit rol în liberalizarea comerțului exterior l-au avut și instituțiile financiare internaționale – FMI și Banca Mondială – în cadrul unor aranjamente negociate pentru obținerea unor credite de redresare economică și de restructurare (ASAL, FESAL). Dintre toate acordurile încheiate cu FMI, doar cele din perioadele 2001–2003 și 2009–2011 au fost finalizate. La toate celelalte acorduri, diferite criterii de performanță convenite nu au fost îndeplinite, ceea ce a atras întreruperea acestora și a finanțării, iar relaxările politicilor macroeconomice de fiecare dată au condus atât la deprecierea leului, cât și la creșterea inflației, cu implicații negative asupra mersului economiei (Isărescu, 2009).

³ Fota C. (1998), *Politica comercială a României în domeniul comerțului exterior*, disponibil la: <http://www.scribub.com/economie/comert/POLITICA-COMERCIALA-A-ROMANIEI>; Sută N. (coord.) (1996), *Comerț internațional și politici comerciale contemporane*, Ed. All, București; Popa I. (1997), *Tranzacții comerciale internaționale*, Ed. Economică.

⁴ *Acordul Rundei Uruguay* a devenit important prin setul de probleme soluționate la nivel mondial de care a beneficiat și România:

- promovarea satisfacerii intereselor naționale ale țărilor;
- utilizarea unor mecanisme și instrumente de politică comercială care să asigure desfășurarea unei concurențe loiale între participanții la comerțul mondial și posibilitățile de dezvoltare a unor economii emergente. Acestea cuprind reglementări privind protejarea ramurilor industriale tinere, măsuri de salvagardare, taxe și măsuri antidumping, subvenții și măsuri compensatorii, licențe de import și de export, obstacole tehnice, măsuri sanitare și fitosanitare, reglementări multilaterale privind domenii sensibile, drepturi de proprietate intelectuală, accesul la tehnologii și la rețele de distribuție și de informații ș.a.

Prin aceste soluționări s-a recunoscut faptul că fiecare țară poate practica tarife vamale proprii pentru a reflecta starea competitivă a firmelor și ramurilor și, ca atare, s-a acceptat practicarea taxelor vamale mai ridicate în țările în curs de dezvoltare. De asemenea, a fost recunoscut faptul că țările au dreptul de a cuprinde în tariful vamal taxe consolidate aplicate în regim preferențial și de a proteja industriile tinere, de a contracara, prin măsuri de salvagardare, ruina unor ramuri viabile aflate în proces de restructurare, precum și de a interveni cu măsuri directe împotriva unor concurențe neloiale, de tipul practicării unor prețuri de dumping, prețuri subvenționate etc.

10.3. POLITICA DE LIBERALIZARE VALUTARĂ

Politica de liberalizare valutară s-a desfășurat sub semnul unei puternice instabilități economice și politice pe plan intern și internațional. De asemenea, ea s-a desfășurat în condițiile unei inflații galopante, ale unei căderi economice fără precedent, precum și ale unor puternice dezechilibre ale balanței de plăți externe.

Putea politica valutară să facă față tuturor acestor provocări? În opinia lui Rădulescu (1999), obiectivul urmărit în politica valutară a fost utilizarea cursului valutar drept ancoră antiinflaționistă, însă departe de a se obține rezultatele scontate. Stroe (2000) afirmă că politica valutară practică a condus adeseori la stimularea inflației prin deprecierea cursului valutar al leului în avans în raport cu evoluția prețurilor interne. Ambii autori recunosc însă că politica de liberalizare valutară, așa cum a fost aplicată, a produs mai degrabă dezordine în economie, descurajând exportul și pe deținătorul de monedă națională și încurajând importul și specula de valută, precum și scurgerea peste graniță a unor cantități uriașe de valută.

Primul pas greșit care avea să influențeze negativ economia României a fost acela al fixării de către autoritățile postrevoluționare a cursului de revenire oficial supraevaluat, de 21 lei/dolar, față de cursul mediu de revenire al exporturilor de 24 lei/dolar, de cursul valutar al pieței libere de 80 lei/dolar și de cursul de echilibru de 35 lei/dolar. Supraevaluarea cursului a continuat și anii următori.

Rezultatul acestui curs, precum și cel al preferințelor de consum ale populației (deținătoare a unei mase monetare în exces) și al preferințelor de achiziții ale întreprinderilor pentru produse care fuseseră până la revoluție prohibite au condus, pe de o parte, la o prăbușire a exporturilor (cu -45% în 1990 și cu -26,9% în 1991 față de 1989), iar pe de altă parte, la o adevărată explozie a importurilor de produse electronice și electrocasnice, automobile, fructe exotice, cafea, produse alimentare, noi tehnologii și utilaje industriale. S-a deschis astfel calea unor deficite comerciale (FOB/CIF) și de cont curent cu adevărat periculoase din punctul de vedere al stabilității financiare și al capacității de plată suverane.

Pentru a veni în sprijinul și a stimula firmele producătoare și exportatoare (societăți comerciale și regii autonome), începând din luna septembrie 1990, s-a instituit legal dreptul acestora de a reține 30% din veniturile nete în valută obținute din export, iar din februarie 1991, cota s-a ridicat la 50% (conform *Legii nr. 15/1990, art. 45*). Prin *Legea nr. 31 din noiembrie 1990*, acest drept s-a extins la toate societățile comerciale⁵.

Această largire a libertății valutare a însemnat o schimbare de fond a regimului valutar cu funcționarea unei piețe bancare valutare libere, alături de o piață valutară oficială și o piață de schimb valutar pentru populație. Dar funcționarea unei piețe valutare lipsite de reglementare și dominate de monopolul unor firme care fac export

⁵ Au apărut astfel trei categorii de societăți comerciale: firme comerciale de import-export, firme producătoare care efectuează operații de import-export și firme producătoare de produse intermediare, care pot face export-import prin firmele comerciale de import-export. Potrivit legii, firmele din ultima categorie puteau obține valută, cumpărând-o de pe piața bancară.

direct și de inexistența rezervelor valutare poate crea mari prejudicii și însemnate dezechilibre financiare. Sume importante de valută corespunzătoare exporturilor de produse nu au mai intrat niciodată în țară, iar cea mai mare parte din încasările din export au rămas în conturi la dispoziția agenților economici⁶.

Pentru a se evita situația intrării României în incapacitate de plată, autoritățile guvernamentale au adoptat un nou regim valutar, prin care s-a suspendat dreptul agenților economici de a reține 50% din veniturile nete în valută și s-a adoptat ca principiu obligația ca întreaga cantitate de valută încasată din export să fie vândută băncilor comerciale la cursul zilei, iar cererile de valută pentru import să fie onorate prin cumpărări de valută de pe piața interbancară tot la cursul zilei (Stroe, 2000).

După soluționarea situației critice, problema liberalizării valutei a fost revăzută, astfel încât, începând din luna mai 1992, valuta a început să fie lăsată în întregime la dispoziția firmelor (în conturile băncilor licențiate ca dealeri), cursul urmând să fie determinat pe baza cererii și ofertei, cu licitație zilnică la BNR. În august 1994, licitația zilnică a fost înlocuită cu așa-numita piață interbancară cu funcționare continuă.

Analizând comportamentul și evoluția cursului de schimb al monedei naționale începând din cea de-a doua parte a decadei 1990, Isărescu (2009) subliniază că acesta constituie un punct critic al politicii autorităților române și că dinamica efectivă a cursului de schimb a reflectat mai degrabă confluența a două opțiuni: instrument de influențare a balanței de plăți și pârghie antiinflaționistă. „S-a urmărit [...] ca moneda națională să se deprecieze suficient pentru stimularea exporturilor, dar cu preocuparea permanentă de a nu afecta prea mult nivelul prețurilor (prin importuri)” (Isărescu, 2009). În ce privește relația dintre inflație și cursul de schimb, Isărescu afirmă că, în cea mai mare parte, nivelul cursului a tins să reflecte evoluția prețurilor, și nu invers.

10.4. FACTORI PERTURBATORI AI LIBERALIZĂRII

În paginile de mai sus s-au evocat diferite acțiuni și documente oficiale în legătură cu liberalizarea economiei și a comerțului exterior al României, în contextul trecerii la economia de piață. Dacă, chiar și în condiții normale, procesul de liberalizare nu se desfășoară lin, fără dificultăți și fără piedici, cu atât mai mult, încă din primele luni de la revoluția din decembrie 1989, procesul de liberalizare s-a desfășurat cu multe ingrediente contradictorii, iraționale și chiar anarhice, cu deformări și mari pierderi economice. În plin avânt revoluționar, un număr mare de acte normative din domeniul economic, deși necesare și valabile, au fost abrogate de către noua conducere provizorie a României, iar multe dintre

⁶ De exemplu, din încasările din export pe 9 luni din 1991, de 2.413 mil. dolari, 61% au rămas în conturile bancare la dispoziția firmelor și numai 39% au ajuns la fondul valutar al statului.

actele normative rămase în vigoare au fost sistematic încălcate sau frecvent și în pripă modificate, după interese de moment.

Elementele iraționale care au afectat acțiunile de liberalizare și efectele acestora se referă la diferite aspecte legate de: managementul firmelor producătoare, blocajele financiare, politica valutară și comercială, forma de manifestare a concurenței pe piața românească.

ELEMENTE IRAȚIONALE ȘI PERTURBATOARE ÎN MANAGEMENTUL ECONOMIC

Desfășurarea relațiilor economice cu alte țări, precum și evoluția acestor relații pe baze competitive sunt strâns legate de mediul economic și social în care funcționează economia în ansamblu și de modul cum funcționează atât agenții economici generatori de ofertă pentru exportul de produse și servicii, cât și agenții economici generatori de cerere pentru importul de mărfuri și servicii.

Referitor la mediul economic și social, aici trebuie ținut seama, în primul rând, de disoluția vechilor instituții și de lipsa de coerență și de autoritate a noilor instituții ale statului, în condițiile existenței unor mari așteptări ale populației (libertate și satisfacerea nevoilor stringente de trai), în al doilea rând, de extinderea anarhismului sindical în toată economia, pe fondul penuriei mijloacelor primare de trai (hrană, căldură, lumină), iar în al treilea rând, de extinderea speculei, a comerțului ilicit, a corupției și a furturilor din întreprinderile de stat și cooperatiste și din patrimoniul național.

În lipsa unor norme legale amănunțite de organizare și funcționare a noilor instituții și, mai ales, în lipsa de experiență în administrarea și managementul micro și macroeconomic, noul guvern al României, constituit în baza *Decretului Consiliului Frontului Salvării Naționale (CFSN) nr. 1 și nr. 3/26 decembrie 1989*, și a *Decretelor nr. 5, nr. 8 și nr. 9/28 decembrie 1989*, precum și noile instituții locale (județene și comunale) constituite sub umbrela consiliilor locale ale CFSN în primele săptămâni postdecembriste „funcționau într-o stare de semianarhie politică, economică și socială” (Dinu și Brateș, 2013, p. 225), iar „deciziile acestora aveau mai mult un caracter reactiv [...] sub presiunea așteptărilor populației, exprimate, de regulă, într-o manieră ultimativă, chiar violentă...” (Dinu și Brateș, 2013, p. 226). Numai în primele două luni ale anului 1990 au fost depuse la registratura guvernului nu mai puțin de 2.087 de memorii din partea unităților industriale (la presiunea sindicatelor), prin care se solicitau creșteri de salarii, diferite sporuri mai mult sau mai puțin justificate, reducerea programului de lucru etc., iar în caz de refuz, amenințări din partea sindicatelor cu declanșarea grevelor, blocarea drumurilor etc. Numărul grevelor consemnate tot în primele două luni ale anului 1990 s-a ridicat la 114 în întreprinderi cu mare impact economic și social (sectorul minelor de cărbuni, transportul feroviar, metrou, docurile unor mari porturi, TAROM, transporturi urbane, mari întreprinderi din centre industriale importante). Toate acestea pot fi considerate o prelungire, în formă atenuată, a revoltelor din decembrie 1989, în parte,

și din cauza faptului că abrogarea legislației socialiste privind relațiile de muncă a întârziat nespus de mult. De exemplu, noua *Lege a sindicatelor nr. 54* a apărut la 7 august 1991, iar *Codul muncii* a fost abrogat de abia în august 2001.

Lipsa unei legislații care să reglementeze relațiile de muncă (drepturile și responsabilitățile părților) a dat frâu liber unor acțiuni haotice și adeseori în forță. În același timp, din dorința asigurării păcii sociale, dar și din perspectiva intereselor electorale, în cadrul negocierilor, multe revendicări au fost acceptate cu multă ușurință, ceea ce a condus la creșterea salariilor fără un echivalent de productivitate, la secătuirea bugetului, la scăderea competitivității întreprinderilor și la creșterea galopantă a prețurilor.

O altă situație care avea să pună amprentă negativă pe evoluția economiei românești în următorii ani a fost crearea în cadrul întreprinderilor și instituțiilor a consiliilor locale ale CFSN (considerate ca un substitut al organizațiilor locale ale PCR), care să funcționeze alături de sindicate și conducerile tehnico-administrative, cu rolul însă de a exercita control asupra activității acestora din urmă. Prin însuși actul normativ clarificator al CFSN din 11 ianuarie 1990, consiliile din unitățile economice au fost considerate reprezentante ale colectivelor de muncă, cu dreptul de a face propuneri și de a schimba conducerile tehnico-administrative. Într-o atmosferă generală de confuzie și dominată de revendicări și de măsuri reparatorii pentru avantaje imediate, fără efortul necesar care să justifice asemenea avantaje (creșteri salariale, reduceri de norme de lucru, micșorarea programului de lucru etc.), CFSN locale au luat inițiativa de a analiza (în cadrul adunărilor generale ale salariaților) activitatea directorilor și de a-i înlocui în mod abuziv cu alte persoane, adesea dispuse să facă compromisuri în dauna bunului mers sau a redresării unităților economice. Unii lideri sindicali, profitând de vidul legislativ, au început să facă legea în marile unități economice, folosind ca mijloc de convingere amenințarea cu greva și blocarea căilor rutiere și a accesului directorilor în unitățile economice sau chiar lupte efective cu autoritățile statului, cum sunt cele de la defileul Jiului și de la Costești. În loc să se încadreze în limitele relațiilor de muncă – să apere interesele membrilor lor într-un mod rezonabil –, unii lideri sindicali s-au implicat direct în managementul unităților economice, influențând sau contribuind la decizii aberante, în detrimentul acestor unități. O seamă de restructurări sau/și privatizări care ar fi contribuit la redresarea economică și financiară a întreprinderilor au eșuat și din cauza unor asemenea factori perturbatori.

BLOCAJE FINANCIARE, CONSECINȚE ȘI ACȚIUNI ÎNTREPRINSE

Un factor perturbator important asupra activității firmelor, inclusiv a celor cu potențial la export l-a constituit lipsa cronică de lichiditate a acestora, determinată, în primul rând, de dimensiunea extrem de redusă a capitalului circulant din surse proprii. Această formă de subcapitalizare cronică a firmelor, existentă încă din perioada economiei de comandă, s-a accentuat în mod deosebit și distructiv de

când a început să se manifeste inflația galopantă, care impunea lichidități în cantități atât de mari încât acestea depășeau posibilitățile proprii ale firmelor și ale bugetului. Într-adevăr, la o valoare nominală de aprovizionare cu materii prime și energie și de desfacere a produselor mult sporită din cauza inflației este necesar un capital circulant nominal proporțional mai mare.

În principiu, problema sporirii capitalului circulant este rezolvată în mod curent pe cele trei căi tradiționale: prin capitalizare, prin credite bancare și prin amânări sau întârzieri de plată a furnizorilor și a obligațiilor față de stat. Neexistând fonduri disponibile pentru capitalizare, iar creditele fiind restricționate în scopul reducerii inflației, singura cale de ieșire din impas, în cazul de față, o reprezenta amânarea plăților către furnizori (arierate). Datele statistice confirmă penuria de capital circulant propriu și păstrarea condițiilor la nivel scăzut, pe de o parte, și creșterea la un nivel îngrijorător a resurselor atrase din restanțele de plată, pe de altă parte. De exemplu, gradul de acoperire a activelor circulante prin surse proprii la societățile cu capital de stat s-a aflat în continuă scădere: de la 25,7% în 1991 la 22,6% în 1992 și la 20,2% în 1993 (Antohi, 1995, p. 34). Potrivit aprecierilor lui Stroe (2000, p. 21), în iunie 1992, capitalul circulant propriu al întreprinderilor reprezenta doar 20,3% din totalul activelor circulante efective, restul de 18,3% din aceste active îl reprezentau creditele bancare, iar 61,4% îl constituiau sursele atrase din restanțe de plată către furnizori. Rădulescu (1999, p. 103) subliniază că, în lipsa acută de lichidități, singura posibilitate de funcționare a întreprinderilor a fost dată de arierate care, la 31 decembrie 1991, se ridicau la circa 85% din PIB.

Întrucât în economia românească s-a declanșat o inflație galopantă⁷ (în anii 1991, 1992, 1993, cu indici anuali respectiv de 223%, 199% și 295%), atenția autorităților a fost îndreptată spre reducerea inflației prin diferite mijloace, inclusiv prin restricții draconice în acordarea creditelor și creșteri masive ale dobânzilor, ignorând alți factori, precum și posibilele efecte adverse ale acestora asupra activității productive. De exemplu, limitările creșterii volumului creditelor la 17,1% în 1991 și la 69% în 1992 față de indicii anuali de creștere a inflației arătați mai sus au condus la declanșarea unor efecte adverse importante în economie: acutizarea lipsei de lichidități și blocaje financiare în lanț, cu paralizarea activităților productive.

Prin aranjamentele *stand-by* cu FMI pe anul 1991 pentru obținerea unui credit de redresare economică, autoritățile române au acceptat condiționalități care mai mult au agravat situația economică și financiară a țării în loc să o redreseze. În program s-au fixat ca ținte obligatorii o creștere a creditului cu 17,1% și o țintă de creștere a inflației de 15%, care trebuia realizată și pe care se baza programul de creditare a economiei naționale, fără o revizuire pe parcurs în funcție de datele reale față de cele prognozate. În realitate, indicele inflației pe 1991 a fost de 222,8%.

În aranjamentele *stand-by* cu FMI pe anul 1992 s-a repetat aceeași politică inflexibilă, fixând un program de creditare internă cu o creștere cu 69%, bazat pe o țintă a inflației prognozată cu mult diminuată față de indicele inflației de 199%. Este

⁷ Statistica evoluției prețurilor a început de la liberalizarea prețurilor din noiembrie 1990. Astfel, față de luna octombrie 1990, în decembrie 1990, indicele prețurilor a fost de 137,7%.

evident faptul că nici de data aceasta o atare creștere a creditului nu putea satisface nevoile de numerar ale economiei cu un indice al inflației atât de ridicat.

La asemenea restricții directe s-a adăugat una indirectă: creșterea dobânzii de la 16% la un nivel de 26% în ianuarie 1992 și de 80% în iunie 1992. Această măsură (deși rațională) a descurajat cererea pentru credite și a încurajat creșterea arieratelor și blocajelor în economie (Stroe, 2000)⁸.

Ca urmare a aprobării de către Parlament a *Legii nr. 80/23 decembrie 1991*, s-a trecut efectiv la operația amplă de decontări prin compensare a plăților din economie. Prin aplicarea acesteia, gradul de stingere a obligațiilor reciproce a fost de peste 70%. Datoriile restante reciproce care au dus la blocajul în lanț au reprezentat peste 1.300 mld. lei. Compensarea acestora s-a făcut printr-un credit de compensare de 400 mld. lei pe maximum 6 luni, cu garanție de stat⁹. Din păcate, rezolvarea problemei blocajului a fost doar pentru un timp scurt. Obligația de a returna creditele în termen de numai 6 luni nu a dat posibilitatea întreprinderilor de a realiza restructurările minimum necesare. În asemenea circumstanțe, menținerea pe mai departe a rigidităților financiare, alături de creșterea dobânzilor au condus la refacerea blocajului în lanț. Prin noua *Lege nr. 76/17.07.1992* s-a realizat rambursarea creditelor rezultate din acțiunea de compensare; totodată, ea a pus accentul pe măsurile de prevenire a incapacității de plată și a blocajului financiar.

Tot în sfera factorilor perturbanți de ordin financiar-bancar trebuie amintite și problemele grave cu care s-a confruntat sistemul bancar din cauza instabilității economice și financiare, însă și slabele reglementări și monitorizări din acest domeniu sunt cele care au permis practicarea unui management defectuos și, adeseori, fraudulos, astfel încât s-a ajuns ca 12 bănci să-și închidă porțile ca urmare a incapacității de plată. Acestea au provocat pagube importante, o parte fiind suportate de populație și de firme (întrucât depozitele nu erau garantate), iar altă parte (4,1 mld. dolari) fiind suportată de statul roman. Numai pentru Bancorex, statul a suportat 2,1 mld. dolari.

10.5. MĂSURI DE REDRESARE ECONOMICĂ

Învățând din eșecurile primilor ani de guvernare, forțele politice venite la putere la sfârșitul anului 1992, ca și societatea în ansamblu au realizat că nu pot fi

⁸ De altfel, datoriile reciproce și blocajele în lanț nu au reprezentat un fenomen nou. Înainte de revoluție, acestea deveniseră o obișnuință, astfel încât, în luna decembrie a fiecărui an, avea loc operația de compensare globală între întreprinderi, sub coordonarea Ministerului de Finanțe și a Băncii Naționale. Existând asemenea precedente, dar și în baza absenței instituțiilor privind declararea incapacității de plată și a falimentului, chiar și în noile condiții, conducătorii întreprinderilor știau dinainte că soluția pentru ieșirea din impas era operația de compensare globală.

⁹ Această sursă este menționată de Stroe (2000). Rădulescu (1999) arată că operațiunea a avut ca efect realizarea unei emisiuni monetare nete de peste 200 mld. lei, reprezentând peste 25% din masa monetară din luna noiembrie 1991, producând un șoc puternic asupra creșterii inflației.

obținute rezultatele scontate făcând apel doar la liberalizări, fără să se țină seama de relațiile concrete de piață și fără reglementări, fără instituții puternice și fără disciplină bugetară. În plus, nu se poate face apel doar la instrumente financiare pentru evitarea blocajelor financiare și reducerea inflației, fără a apela la cauze și, în primul rând, la cele care țin de economia reală (reluarea creșterii economice și a productivității muncii, creșterea exporturilor etc.). În această nouă partitură trebuie citite majoritatea documentelor oficiale care au urmat după 1993, cum sunt, de exemplu: *Ordonanța nr. 1 din 19 mai 1993 privind moderarea creșterii salariilor* prin introducerea unor impozite suplimentare în vederea frânării procesului inflaționist și a șomajului; *Ordonanța nr. 13 din 31 ianuarie 1995 privind unele măsuri de accelerare a procesului de restructurare a regiilor autonome și a societăților comerciale cu capital majoritar de stat, de întărire a disciplinei financiare și de îmbunătățire a decontărilor în economie*. Prin această ordonanță, s-a introdus obligația ca întreprinderile de stat să realizeze un nivel minim de profitabilitate în raport cu capitalul propriu. Întreprinderile care înregistrau pierderi, fluxuri financiare negative, plăți restante sau nu aveau piață de desfacere pentru utilizarea corespunzătoare a capacităților de producție existente, potrivit acestei ordonanțe, au fost supuse unui regim special de supraveghere economico-financiară. Ele au fost obligate să elaboreze și să realizeze programe de restructurare și de redresare financiară, cu sprijin financiar guvernamental. Pentru agenții economici la care nivelul pierderilor neacoperite la finele anului 1994 depășea 50% din valoarea patrimoniului propriu, trebuia să se declanșeze procedura fie de lichidare, fie de privatizare ori de reorganizare.

Aceste măsuri au contribuit nu numai la o anumită îmbunătățire a disciplinei financiare și la restructurări, ci și la dinamizarea extinderii proprietății private, prin privatizări și prin investiții directe în noi unități economice. Dacă până în anul 1992 ponderea sectorului privat în PIB ajunsese la 26,4%, în anul 1997, această pondere a ajuns la 60,6%. Ulterior, procesul de extindere a fost mai lent.

10.6. LIBERALIZAREA PRIN INTEGRAREA ROMÂNIEI ÎN PIAȚA UNICĂ A UE

Un fapt crucial care, prin importanță și obiective, avea să depășească cu mult simplele liberalizări ale relațiilor economice între state l-a constituit, așa cum am menționat mai sus, încheierea *Acordului de asociere a României cu Uniunea Europeană*, semnat în anul 1993. Un asemenea acord, cunoscut sub numele de *Acord european*, a fost încheiat și cu alte țări europene din afara Uniunii, toate acestea formând *Asociația Europeană de Comerț Liber* (EFTA). În motivarea încheierii acordului, se evocă legăturile tradiționale între România și Comunitățile Europene, voința lor comună de a întări aceste legături durabile bazate pe reciprocitate, pentru a

permite României să ia parte la procesul de integrare europeană, amplificând astfel *Acordul de comerț și cooperare comercială și economică din 1990*¹⁰.

Aplicarea acordului de asociere pe latura relațiilor comerciale dintre UE și România a condus la trei categorii de acțiuni, cu efectele lor specifice:

- liberalizarea schimburilor comerciale de bunuri și servicii prin abolirea barierelor vamale tarifare și netarifare;
- preluarea de către România a tarifului vamal comun și a politicii comerciale comune a UE față de terți;
- preluarea și aplicarea *acquis*-ului comunitar al pieței unice comunitare.

LIBERALIZAREA SCHIMBURILOR COMERCIALE PRIN ABOLIREA BARIERELOR VAMALE

Piața unică este caracterizată prin schimburi comerciale între țările membre, fără taxe vamale și fără niciun fel de restricții netarifare. La intrarea României, ca și a oricărei alte țări în piața unică, șocul concurențial ar fi fost greu de suportat. De aceea, pentru a estompa un asemenea șoc, a trebuit ca abolirea taxelor vamale și a restricțiilor netarifare să se facă în mod asimetric și eșalonat în timp, precum și diferențiat atât la produsele industriale față de cele agricole, cât și la importurile/exporturile din România față de importurile/exporturile din Comunitățile Europene.

La produsele industriale, acordul prevede concesi importante din partea Comunității, și anume:

- abolirea taxelor vamale și a restricțiilor cantitative la produsele industriale de origine română importate de UE va avea loc în primii cinci ani ai perioadei de tranziție;
- abolirea taxelor vamale și a restricțiilor cantitative la produsele industriale de origine comunitară importate de România va avea loc în mod treptat, în decurs de zece ani (deci în întreaga perioadă de tranziție). De exemplu, la o gamă largă de produse industriale, abolirea taxelor vamale a fost aplicată progresiv după trei ani de la intrarea în vigoare a acordului, cu următoarele cote din taxa vamală de bază: 80% în anul 3; 60% în anul 5; 50% în anul 6; 35% în anul 7; 20% în anul 8; 0% în anul 9.

La produsele industriale, acțiunea de suprimare a taxelor vamale și a restricțiilor cantitative la import/export a fost încheiată la 1 ianuarie 2002¹¹.

La produsele agricole, dată fiind sensibilitatea deosebită a sectorului agricol, în perioada de zece ani prevăzută de *Acordul de asociere*, s-a realizat o liberalizare parțială a comerțului reciproc dintre România și UE. În cursul negocierilor pentru *Acordul de asociere* au fost convenite anumite concesi reciproce la diferite produse

¹⁰ În 1992, Polonia, Ungaria și Cehoslovacia au încheiat *Acordul CEFTA*, la care România a aderat în 1997. Scopul înființării acestui acord a fost acela de a pregăti condițiile pentru aderarea la UE.

¹¹ Liberalizarea se referă la relațiile de export și import ale României atât cu UE, cât și cu EFTA și CEFTA. Împreună, acestea au însemnat în anul 2001 76% din totalul exportului României și 68,5% din totalul importului României.

agricole, constând în următoarele: 1) abolirea unor restricții cantitative la diferite produse agricole, la data semnării acordului; 2) scutiri și reduceri de taxe vamale, contingente tarifare, eliminarea reciprocă a subvențiilor de export la unele produse ș.a.

Schimburile comerciale cu produse agricole dintre România și UE vor fi pe deplin liberalizate odată cu preluarea și aplicarea *acquis*-ului comunitar, ca rezultat al negocierilor privind capitolul *Agricultura*, deschis în octombrie 2002 și închis în iunie 2004.

PRELUAREA TARIFULUI VAMAL COMUN ȘI A POLITICILOR COMERCIALE COMUNE FAȚĂ DE TERȚI

Aplicarea *Acordului de asociere* și a *Tratatului de aderare la UE* a implicat o seamă de obligații pentru Guvernul României, care trebuiau duse la îndeplinire¹². Printre aceste obligații se numără:

- preluarea tarifului vamal comun al UE și implementarea acestuia;
- acordarea unui regim vamal preferențial unor țări sau grupuri de țări terțe, în virtutea existenței unor acorduri de asociere, de comerț liber și/sau a unor aranjamente și sisteme vamale preferențiale, convenite între UE și țările sau grupurile de țări respective;
- adoptarea politicilor comerciale ale Comunității Europene pe plan multilateral, interregional, regional sau bilateral.

Îndeplinirea angajamentelor față de UE înseamnă preluarea de către România a acestor angajamente și în cadrul OMC, adică alinierea taxelor vamale față de terți la nivelul celor practicate de UE. Ce a însemnat această aliniere pentru România, în termeni de costuri, ne arată datele comparative din tabelul 10.1.

Tabelul 10.1.

Comparație între taxele vamale consolidate OMC ale României și UE (în %)

	Media aritmetică a taxelor vamale consolidate		Rata maximă aplicată a taxelor vamale		% din pozițiile tarifare cu 0% taxe vamale	
	România	UE	România	UE	România	UE
Total produse	43,4	7,4	333,0	198,3	0	22,7
Produse agricole	98,6	19,5	333,0	198,3	0	26,5
Produse industriale	34,4	4,1	220,0	22,0	0	22,2

Sursa: Institutul European din România (2002), *Proiectul PHARE RO 9907.02.01, Studiu de impact nr. 4; Post-Uruguay Tariffs Regimes, Achievements and Outlook* OECD, 1999.

¹² Art. 6(1) al *Tratatului de aderare* prevede că acordurile și convențiile încheiate sau aplicate provizoriu de către Comunitate [...] cu unul sau mai multe state terțe, cu o organizație internațională [...] sunt obligatorii pentru România; La art. 6(2) se precizează că România se angajează să adere [...] la acordurile sau convențiile încheiate sau semnate de actualele state membre și de Comunitate; La art. 6(3) se menționează că, aderând la acordurile și convențiile menționate, România dobândește, în temeiul acestor acorduri și convenții, aceleași drepturi și obligații ca și actualele state membre.

Raportul dintre taxele vamale consolidate ale României și cele ale UE este de 5–8 ori mai mare.

Reducerea acestor taxe vamale rezultate din schimburile comerciale cu terții, precum și abolirea taxelor vamale din schimburile comerciale cu statele membre UE au însemnat o reducere drastică a veniturilor bugetare ale României. Dacă în 1995 taxele vamale aveau o pondere în volumul total al impozitelor indirecte de 17,1%, în 2010, ponderea acestora a ajuns la numai 1,3% (Haller, 2013).

Un alt cost pe care l-a suportat România a fost cel rezultat din ieșirea sa din grupul țărilor în curs de dezvoltare (sistemul ONU și OMC). Acest fapt a avut ca urmare transformarea României dintr-o țară beneficiară într-una donatoare în cadrul *Sistemului generalizat de preferințe* (SGP) și, ca urmare, încetarea unor avantaje pe care i le conferea vechiul său statut: preferințe vamale și asistență tehnică gratuită, angajamente mai reduse în cadrul OMC.

PRELUAREA ȘI APLICAREA *ACQUIS*-ULUI COMUNITAR AL PIEȚEI UNICE EUROPENE

În corpul *Acordului de asociere*, la capitolul 3, este tratată și problema armonizării legislației, ca un pas important pe calea integrării. La art. 69 din acord se precizează că: „[p]ărțile recunosc că o condiție importantă a integrării economice a României în Comunitate este armonizarea legislației prezente și viitoare a României cu cea a Comunității. România se va strădui să asigure ca legislația sa să devină, gradual, compatibilă cu cea a comunității” (*Legea nr. 20/1993*). Din lista domeniilor în care urma să se extindă armonizarea legislației, sectorul vamal este primul menționat.

Pe măsura desfășurării acțiunilor practice întreprinse în direcția armonizării legislației, mai ales cu ocazia negocierilor în cadrul rundelor GATT/OMC și al negocierilor de aderare la UE, România a făcut progrese importante în mai multe direcții. În primul rând, a fost redefinit domeniul ce trebuia administrat prin introducerea noțiunii de *acquis* comunitar, reprezentat de legislația primară și secundară ce trebuia preluată și aplicată efectiv, inclusiv crearea condițiilor de aplicare a acesteia de către statele naționale, cu sprijinul UE, pentru a deveni membre UE.

În al doilea rând, au fost identificate subdomeniile cu ajutorul *Acordului de asociere* și al *Cărții albe a pieței unice*. Acestea au fost cuprinse în cele două capitole de negociere: *Uniunea vamală* (25) și *Relațiile externe* (26)¹³.

¹³ Capitolul 25 (*Uniunea vamală*) cuprinde: Codul vamal comunitar și aplicarea acestuia; Nomenclatorul combinat al UE; Tariful vamal comun împreună cu preferințele comerciale, contigentele tarifare și exceptările vamale; alte acte legislative privind vama și în afara zonei de cuprindere a codului vamal; responsabilitatea pentru producția și controlul părții românești din frontiera externă a UE; responsabilitatea pentru implementarea și impunerea la frontiera externă a UE a politicii comerciale comune, a politicii agricole comune, a politicii de pescuit comune etc.; eliminarea controalelor vamale la frontiera cu statele membre UE și cu alte state candidate.

Capitolul 26 (*Relații externe – Politică comercială*) cuprinde: angajamentele multilaterale și bilaterale de politică comercială ale UE și instrumentele autonome de apărare comercială; diferitele acorduri preferențiale ale UE (*Proiectul PHARE RO 9907.02.01, Studiu de impact nr. 4*, Institutul European din România).

În al treilea rând, au fost adoptate în 1999 parteneriatele pentru aderare, ca instrumente de consolidare a strategiei de aderare și de mobilizare generală a tuturor formelor de resurse și de asistență comunitară și națională. De asemenea, în 2001 a fost elaborat *Programul național de adoptare a acquis-ului comunitar*, care arată schimbările ce trebuie să aibă loc în legislația națională, prin adoptarea și aplicarea *acquis*-ului comunitar.

Parteneriatul pentru aderare a jucat un rol important în faza de pregătire a aderării în domeniile uniunii vamale și politicii comerciale, pe de o parte, prin definirea și stabilirea priorităților pentru realizarea obiectivelor pe termen scurt, iar pe de altă parte, includerea în *Programul național pentru adoptarea acquis-ului a* următoarelor elemente importante: armonizarea și aplicarea legislativă, reforme instituționale și administrative și mobilizarea resurselor financiare și umane.

Când s-a trecut la faza de negociere, s-au constatat diferențe notabile între cele două capitole în ce privește nivelul de pregătire. La capitolul privind *politica comercială* se ajunsese la un grad ridicat de armonizare a legislației, astfel încât el a fost deschis și închis la aceeași conferință din 14 iunie 2000. În documentul de informare prezentat de Guvernul României se arată că toate obiectivele prevăzute în *Documentul de poziție din 28 martie 2000* (continuarea liberalizării comerțului cu produse agricole în relație cu UE, negocierea de noi acorduri de comerț liber etc.) au fost realizate.

La capitolul privind uniunea vamală, problema preluării și aplicării *acquis*-ului comunitar era mai complexă și necesita un volum mare de muncă. Pentru încheierea acestui capitol au fost necesare armonizări legislative, instituționale și administrative importante, fapt ce a implicat prezentarea de către partea română a două documente de poziție complementare, lămuritoare (în afară de documentul de poziție inițial) și două documente de poziție comune, cu angajamente din partea Guvernului României că întregul *acquis* va fi preluat și aplicat până la data aderării (2007), fără a se solicita perioade de tranziție.

10.7. EFECTE ALE LIBERALIZĂRII ECONOMICE

După cum s-a arătat mai sus, liberalizarea economiei a fost un proces care s-a desfășurat pe o perioadă de aproape două decenii, adeseori, în primii ani ai tranziției, în mod spontan, fără un program continuu și de lungă durată. El a avut un impact puternic asupra evoluției și structurii economiei. În confruntarea directă cu firme străine puternice pe o piață deschisă, multe întreprinderi și combinate de stat românești decapitalizate, cu tehnologii învechite și cu manageri timorați și/sau lipsiți de competențe decizionale au pierdut în mod treptat cote semnificative din piața internă în favoarea firmelor din afară. Unele dintre aceste întreprinderi de stat au reușit să compenseze parțial aceste pierderi, prin creșterea cotelor de export. De exemplu, pe total industrie prelucrătoare, cota de piață internă, ca urmare a

intensificării concurenței, a scăzut de la 88,2% în 1990 la 65,4% în 1998, iar intensitatea exportului, în același interval de timp, a crescut de la 12,8% la 29,8%. La acest rezultat, o contribuție mai importantă au avut-o întreprinderile din ramurile textile, confecții textile, prelucrarea lemnului, mașini și echipamente, mașini electrice, instrumente medicale, optice și de precizie, mobilier etc. De exemplu, la mașini electrice, cota de piață internă a scăzut de la 89,6% în 1990 la 30,6% în 1998, iar intensitatea exportului a crescut de la 11,1% în 1990 la 57,4% în 1998¹⁴.

Cele două tendințe divergente – pierderea piețelor interne și orientarea către export – au condus la două categorii de schimbări de mari proporții în economia României.

Pe de o parte, este vorba de scăderea ponderii unor ramuri industriale în PIB sau chiar de dispariția din nomenclatorul industrial al României a unor produse complexe: tractoare, camioane, combine de recoltat, utilaje grele și produse intermediare importante (ale industriilor chimiei de bază, petrochimiei, țevi, șină de cale ferată etc.). Producerea unora dintre aceste produse s-a dovedit a fi nesustenabilă nu numai din punctul de vedere al cererii interne, ci și din cel al consumului de energie, de materii prime, de capital fizic, al mediului și al cercetării-dezvoltării tehnologice. În locul acestor industrii s-au dezvoltat rapid industrii producătoare de componente și subansamble strâns legate de companiile multinaționale (Iancu, 2002), precum și producția de medicamente, produse chimice, automobile. De asemenea, s-au dezvoltat ramurile serviciilor care se autosusțin și fac față concurenței pe piața unică europeană, cum sunt transporturile rutiere, producția de softuri, servicii medicale, turism.

Pe de altă parte, este vorba de creșterea importanței a comerțului exterior – semn și consecință a liberalizării economiei României. Proporția și ritmul deschiderii generale a economiei României, în mod deosebit față de economia Uniunii Europene, sunt ilustrate de datele statistice din tabelul 10.2.

Tabelul 10.2.

Ponderea UE15 în exportul și în importul românesc de mărfuri (%)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
UE15 în exportul românesc	36,9	35,2	41,4	48,2	54,1	56,5	56,5	64,5	65,7	63,8	67,8
UE15 în importul românesc	28,7	41,3	45,3	48,2	50,5	52,3	52,5	57,7	59,4	56,6	57,3

Sursa: INS România.

Din datele tabelului 10.2 se pot evidenția câteva aspecte importante:

¹⁴ Calcule efectuate de Mereuță C., Ciupagea C. et al. (2000), *Industria prelucrătoare românească 1990–1998*, Ed. Pro, București, citat în: *Proiectul PHARE RO 9907.02.01, Studiu de impact nr. 4*, Institutul European din România p. 75-76.

Indicatorii menționați au fost calculați după următoarele formule simple:

$C_{pi} = (P_i - X_i)100 / (P_i - X_i + M_i)$, unde: C_{pi} – cota de piață internă; P_i – valoarea producției ramurii; X_i – exportul; M_i – importurile ramurii;

$I_{expi} = X_i100 / P_i$, unde: I_{expi} – intensitatea exportului.

- creșterea cvsasipermanentă a ponderii UE15 în exportul și importul românesc, cu excepția anilor 1992 și 2000 la export și a anilor 2000 și 2001 la import;
- o pondere semnificativ mai mare a UE15 în exportul față de importul românesc;
- o creștere a diferenței dintre cei doi indicatori în favoarea ponderii UE15 în exportul românesc, ceea ce înseamnă realizarea unei balanțe comerciale pozitive în creștere în relațiile cu UE15.

Se constată faptul că realizarea balanței comerciale pozitive în relațiile de export-import ale României cu UE15 reprezintă efectul produs de aplicarea prevederilor *Acordului de asociere* privind reducerea sau abolirea asimetrică a barierelor vamale (cu un decalaj de timp) în favoarea României.

10.8. CONCLUZII

Dintre toate fostele țări socialiste din Europa Centrală la care a avut loc liberalizarea și deschiderea economică, România a suferit cea mai mare cădere economică atât la PIB, cât și la exportul de bunuri. De exemplu, dacă în celelalte țări – Cehoslovacia, Ungaria și Polonia – PIB și exportul s-au păstrat aproximativ la același nivel sau chiar au crescut¹⁵ în 1991 față de 1989, în România, PIB a coborât la un nivel de 82,2%, iar exportul, la un nivel de numai 53%. Factorii care au provocat o adevărată destructurare a economiei reale, cu toate urmările acesteia, au fost dezechilibrele macroeconomice puternic reprimite mai ales în ultimul deceniu al economiei de comandă, dar care au explodat prin liberalizarea economică, vidul instituțional care a apărut ca urmare a disoluției vechilor instituții, factorii perturbatori ai tranziției (analizați mai sus), precum și acele acțiuni de liberalizare care au condus în mod inevitabil la distrugerea sistemelor de relații economice ale agenților economici, prin desființarea vechilor instituții centrale (CSP, ministere, departamente), a centralelor industriale, a CAER etc. La toate acestea s-au mai adăugat dispariția unor piețe tradiționale, subcapitalizarea întreprinderilor, precum și spirala inflației.

Liberalizarea înfăptuită în toate domeniile economiei, cu toate inerentele șocuri negative produse asupra economiei, a creat însă oportunități însemnate pe termen mediu și lung pentru dezvoltarea pe baze noi a economiei și a societății românești, prin trecerea la instituții de piață competitive, reprezentate, în primul rând, de constituirea și dezvoltarea proprietății private și de legislația aferentă acesteia, dezvoltarea capitalului privat autohton și atragerea capitalului străin prin investiții directe. Fără inițierea și realizarea liberalizării în toate domeniile economice nu ar fi fost posibile nici trecerea la economia de piață pe baze competitive și nici aderarea la UE.

¹⁵ Volumul exportului a crescut în 1991 față de 1989, în Ungaria, cu 4,7%, iar în Polonia, cu 1,7%.

Un instrument important care a ajutat la realizarea liberalizării economiei și la netezirea căilor de aderare a României la UE l-a constituit *Acordul de asociere a României la UE*. Acestuia i-au urmat procesul de negociere și încheierea *Tratatului de aderare la UE*, care au avut o contribuție esențială la dezvoltarea și consolidarea liberalizării economiei, în condițiile preluării și aplicării *acquis*-ului comunitar și ale operării agenților economiei într-o economie de piață funcțională.

BIBLIOGRAFIE

1. Aligică Dragoș Paul, Evans Anthony John (2009), *The Neoliberalism Revolution in Eastern Europe: Economic Ideas in the Transition from Communism*, Edward Elgar Publishing.
2. Antohi Dorina (1995), *Situația financiară a întreprinderilor cu capital de stat în condițiile tranziției*, (Economica, nr. 1/1995).
3. Ban Cornel (2014), *Dependență și dezvoltare*, Ed. Tact, Cluj-Napoca.
4. Brateș Teodor (1992), *Echipa de sacrificiu. Din culisele guvernării postrevoluționare. 5 ianuarie 1990-5 februarie 1991*, Ed. România Azi, București.
5. Calciu (Dumitrescu) Constanța (2009), *Ajutoarele de stat și mediul concurențial în zonele defavorizate*, ASE, București.
6. Constantinescu Adrian (1996), *Organizația mondială de comerț. De la Havana la Marrakech*, Ed. Enciclopedică, București.
7. Dăianu Daniel (1997), *Liberalismul secolului XX*, (Economica, nr. 3-4).
8. Dinu Marin, Brateș Teodor (2013), *Răzbușarea trecutului. Capitalismul în cinci luni postdecembriste*, Ed. Economică, București.
9. Dobrescu Emilian, Postolache Tudorel (1990), *Consemnări economice*, Ed. Academiei Române, București.
10. Dobrotă Niță (coord.) (2009), *Liberalizarea schimburilor economice externe. Avantaje și riscuri pentru România*, Ed. Economică, București.
11. European Commission (1997), *Agenda 2000, For a Stronger and Wider Union*, Bulletin of European Union, Supplement 5/97.
12. Fota Constantin (1993), *Politici comerciale*, Ed. Arta Grafică, București.
13. Fota Constantin (1998), *Politica comercială a României din domeniul comerțului exterior*, disponibil la: <http://www.scribub.com/economie/comert/POLITICA-COMERCIALA-A-ROMANIEI-IN-DOME-NIUL-COMERTULUI-EXTERIOR>.
14. Guvernul României (1990), *Schița privind Strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, mai, București.
15. Haller Alina-Petronela (2013), *Protecționismul într-o economie liberalizată*, Ed. Tehnopress, Iași.
16. Hotărârea Guvernului nr. 239/26 martie 1991 cu privire la etapa a doua de liberalizare a prețurilor și tarifelor, *Monitorul oficial*, nr. 66, anul III, vineri, 29 martie 1991.
17. Hotărârea Guvernului României nr. 21/26 martie 1991 cu privire la unele măsuri în domeniul prețurilor și tarifelor, *Monitorul oficial*, nr. 66, anul III, vineri 29 martie 1991.
18. Iancu Aurel (2002), *Liberalizarea, integrarea și sistemul industrial*, Ed. Expert, București.
19. Idu Nicolae, Zamfirescu Iulia (2001), *Costuri și beneficii ale aderării la Uniunea Europeană pentru țările candidate din Europa Centrală și de Est*, Institutul European din România, București.
20. Institutul European din România (2002), *Proiect PHARE RO 9907.02.01 Studiu de impact nr. 4, Adaptarea politicilor României la cerințele UE cu privire la taxele vamale și politica comercială (PAISI)*.
21. Isărescu Mugur Constantin (2009), *Contribuții teoretice și practice în domeniul politicilor monetare și bancare*, Ed. Academiei Române, București.
22. *Legea nr. 20/1993, Acord european din 1 februarie 1993*, *Monitorul oficial*, nr. 73/12 aprilie 1993.
23. Mereuță Cezar, Ciupagea Constantin et al. (2000), *Industria prelucrătoare românească 1990-1998*, Ed. Pro, București.

24. PNAR (2001), *Programul național de aderare la Uniunea Europeană*, vol. I și II, iunie 2001, Guvernul României.
25. Postolache Tudorel (1998), *Un projet ouvert. Discours sur l'intégration européenne*, Ed. Expert, București.
26. Pralea Spiridon (1999), *Politici și reglementări în comerțul exterior*, Ed. Fundației Academice „Gh. Zane”, Iași.
27. Pușcaș Vasile (2007), *România spre Uniunea Europeană. Negocierile de aderare (2000–2004)*, Institutul European, Iași.
28. Rădoi Dumitru, Aldea Victor, Beldescu Alina (2001), *Impactul adoptării acquis-ului comunitar privind politica comercială comună în perspectiva aderării la UE*, Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice, ESEN 2.
29. Rădulescu Eugen (1999), *Inflația, marea provocare*, Colecția Biblioteca Băncii Naționale, 27, Ed. Enciclopedică, București.
30. Sava Sorica (2003), *Drepturile/structurile de proprietate și crearea unei economii de piață funcțional-concurențială*, în Dobrotă Niță (coord.), *Liberalizarea schimburilor economice externe. Avantaje și riscuri pentru România*, Ed. Economică, București.
31. Stroe Gheorghe (2000), *Economia României, încotro? Politici economice, monetare, de credit și valutare, 1989–1994*, vol. I, Ed. Divers-Press Impex.
32. Sută Nicolae (1996), *Comerț internațional și politici comerciale contemporane*, Ed. All, București.
33. Văcărel Iulian (2011), *Starea economiei și finanțelor publice ale României în contextul european în perioada 1990–2010*, Ed. Academiei Române, București.

11. FENOMENUL INFLAȚIONIST – CAUZE ȘI EFECTE

EUGEN RĂDULESCU¹

11.1. INTRODUCERE

Fenomenul inflaționist este, aproape oriunde se manifestă, o expresie a unor dezechilibre economice care își găsesc, într-o formă sau alta, acomodare monetară. România, asemenea celorlalte țări postcomuniste din Europa, s-a confruntat cu un proces inflaționist semnificativ imediat ce s-a prăbușit regimul comunist. Spre deosebire de cele mai multe dintre aceste țări, amploarea acestui proces în România a fost mai mare, atât în privința ratelor inflației, cât și a persistenței temporale.

Inflația este un semnal al dezechilibrelor din economie și, în același timp, dacă nu este combătută adecvat, un factor care prelungește persistența dezechilibrelor și întârzie reluarea creșterii sănătoase a economiei. O opinie larg împărtășită de experți a fost sintetizată de Michael Bruno (1995): „Inflația relativ scăzută către moderată (20–40%) poate să nu conducă imediat la reducerea creșterii economice, dar e foarte probabil să conducă la o inflație mult mai ridicată. Inflația cu adevărat primejdioasă apare la 40% și deasupra acestei rate”. Or, în cazul României, rata inflației a depășit acest nivel timp de peste un deceniu. În tot acest timp, inflația galopantă s-a autoalimentat, odată cu pierderea treptată a „iluziei monetare” dobândite de cetățeni în deceniile de prețuri rigide, stabilite administrativ de autorități. Ca urmare, cererea reală de bani a scăzut, contribuind mai departe la intensificarea procesului inflaționist.

Dinamica inflației s-a datorat atât situației deosebit de precare a economiei în 1990, cât și procesului de reformă care a urmat, caracterizat prin lentoarea și ezitățile autorităților în a restructura în profunzime economia națională. Amânarea reformelor structurale a întârziat mult momentul în care investitori importanți pe plan mondial au decis să aibă o prezență semnificativă și în România. De-a lungul anilor, au putut fi observate numeroase situații în care s-au manifestat politici de tip *stop and go*, reflectate de altfel în mișcarea sinuoasă a inflației. În final, promisiunea de a oferi reformă fără durere a eșuat o lungă perioadă în durere fără reformă. Ca urmare, produsul intern brut real din anul 1989 a fost depășit abia în

¹ Banca Națională a României, e-mail: eugen.radulescu@bnro.ro. Opiniile exprimate în această lucrare sunt în întregime ale autorului și ele nu implică în vreun fel Banca Națională a României.

anul 2004², ceea ce a întârziat integrarea profundă a României în spațiul economic euro-atlantic și, implicit, creșterea nivelului de trai.

Inflația a coborât la o singură cifră abia la finele lui 2004 – ceea ce a reflectat, printre altele, o sensibilă atenuare a dezechilibrelor structurale cu care s-a confruntat economia românească. Episoadele relativ scurte de puseuri inflaționiste de după anul 2004 au arătat că se mențin probleme structurale, care pot să reizbucnească dacă situația internațională și/sau conduita politicii economice a autorităților române revin într-un teritoriu problematic.

Începând din septembrie 2013, rata anuală a inflației, măsurată prin prețuri la consumator, a coborât în palierul de sub 2%, fără ca perioada de 19 luni de inflație negativă ce a debutat în iunie 2015 să reprezinte un primejdios fenomen deflaționist ca în alte țări, ci doar un cumul de factori pasageri, exogeni în mare parte, precum scăderea TVA. Din 2017, inflația a reintrat în palierul pozitiv, dar se menține deocamdată într-o zonă gestionabilă. Există însă riscuri semnificative ca politici insuficient fundamentate să readucă economia românească într-o zonă cu dezechilibre manifeste, reflectate în creșterea deficitelor gemene (bugetar și de cont curent) și în presiuni inflaționiste.

Studiul de față, discutând evoluția inflației începând din anul 1990, abordează de fapt problema evoluției economiei românești dintr-un unghi specific. El este structurat astfel: secțiunea a doua realizează o comparație internațională cu privire la evoluția inflației, cu referire în special la țările din centrul și estul Europei (CEE). Secțiunea a treia discută pe larg cauzele și efectele inflației din țara noastră, iar a patra secțiune se referă la țintirea directă a inflației, ca strategie de politică monetară adoptată de Banca Națională a României. În final, sunt prezentate concluzii desprinse din evoluția fenomenului inflaționist în țara noastră.

11.2. COMPARAȚII INTERNAȚIONALE CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA INFLAȚIEI

Istoria economică a demonstrat faptul că nicio economie de piață în dezvoltare, nici măcar SUA (care au înregistrat în 1779 o rată a inflației de 200%), nu a reușit să evite episoade de inflație ridicată (Reinhart și Rogoff, 2009). Manifestarea unor perioade de inflație galopantă³ sau chiar de hiperinflație⁴ este

² Orice comparație cu perioada de conducere planificată a economiei trebuie făcută cu multă prudență. Pe de o parte, informațiile sunt mediate prin prețuri care erau stabilite administrativ, prea puțin legate de realitatea economică; pe de altă parte, dezechilibrele profunde dintre cererea pieței și producția realizată la comandă (de multe ori alimentând doar stocuri inutilizabile) limitează și mai mult validitatea informației despre valorile efective din perioada respectivă.

³ Inflația galopantă este definită convențional ca perioada în care creșterea prețurilor depășește 10% anual.

⁴ Conform definiției lui Cagan (1956), hiperinflația presupune o creștere a prețurilor de peste 50% lunar; alți autori consideră că hiperinflația presupune o rată anuală de peste 1.000%.

intrinsec legată de apariția unor dezechilibre bugetare grave (finanțate în principal prin emisiune monetară), ca urmare a unor evenimente precum războaie, prăbușirea prețurilor de export sau alte crize ce conduc la o colectare insuficientă a veniturilor bugetare, dar și de erodarea accelerată a valorii monedei naționale. Din acest motiv, există o relație strânsă între intrarea în incapacitate de plată a statului și inflație, resimțită în principal prin erodarea încrederii populației privind capacitatea statului de a prezerva valoarea monedei naționale. Reinhart și Rogoff analizează evoluția inflației în mai multe țări din Europa și Asia începând cu secolul al XVI-lea și observă faptul că o mare parte dintre acestea au parcurs perioade semnificative de timp în care rata inflației a fost una ridicată, de peste 40%. Spre exemplu, Polonia a înregistrat o rată a inflației de peste 40% pentru o treime din perioada analizată, care începe din anul 1704.

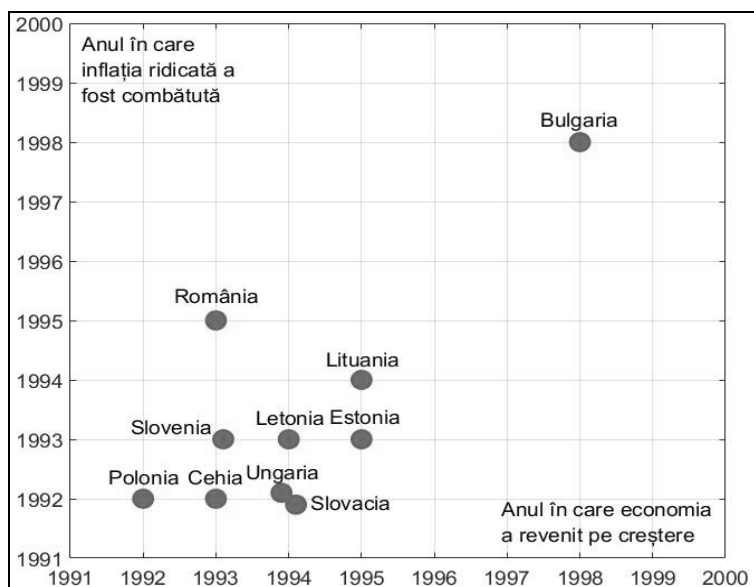
Analizând ultimele două secole, autorii arată faptul că numeroase economii din Asia și Africa au experimentat episoade de inflație ridicată⁵. Și țări europene au trecut prin episoade de hiperinflație, în principal după cel de-al Doilea Război Mondial: opt ani în Rusia, patru ani în Grecia și câte doi ani în Austria, Germania, Ungaria și Polonia. Cel mai ridicat nivel al inflației înregistrat în istorie a avut loc în iulie 1946 în Ungaria, fiind discutat în analize precum cea a lui Nogaro (1948)⁶.

Tranziția către economia de piață prin care au trecut statele ex-comuniste din centrul și estul Europei (regiunea CEE) a fost una dificilă, marcată de recesiune economică în toate cazurile și însoțită de un colaps al comerțului rezultat în urma dezintegrării Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER). Magnitudinea recesiunii a variat de la un stat la altul în funcție de rapiditatea implementării reformelor pentru a crea premisele dezvoltării unei economii de piață, dar și pentru a obține stabilitate pe plan macroeconomic (figura 11.1). În acest caz, țările care au luat măsuri radicale și au implementat reforme îndrăznețe, în special regiunea CEE și statele baltice, au revenit mai rapid pe o traiectorie de creștere economică susținută, inclusiv prin evitarea unei serii de crize observate la nivelul regiunii în perioada 1997–1998 (FMI, 2014).

Așadar, debutul anilor '90 a fost marcat de o contracție economică însoțită, în cele mai multe cazuri, de inflație galopantă sau chiar de hiperinflație, pe măsură ce prețurile au urmat un proces de convergență către cele dictate de piață, dar și pe fondul finanțării monetare a deficitelor fiscale largi în unele țări. Scăderea prețului internațional al petrolului a diminuat considerabil veniturile din export ale Uniunii Sovietice, iar multe state au fost nevoite să recurgă la emisiune monetară pentru a finanța deficitele bugetare în creștere (de la 7% din PIB în Polonia în 1989 la peste 20% din PIB în URSS în 1991, conform studiului citat al FMI). Principalii factori care au contribuit la acest fenomen au fost reformele fiscale și modificarea sistemelor de taxare, acoperirea pierderilor companiilor de stat pe fondul întârzierii procesului de privatizare, dar și cele determinate de falimentul unor bănci de stat.

⁵ China, în 1947, peste 1.500%; Indonezia, în 1966, peste 900%; Congo – trei episoade de hiperinflație începând cu anii '70; Zimbabwe, în 2007, 66.000%.

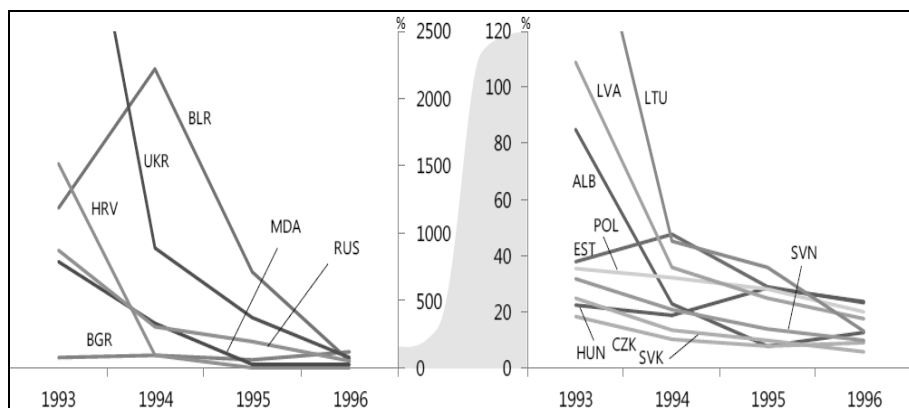
⁶ O rată de $1,3 \times 10^{16}\%$ pe lună, corespunzătoare unei dublări a prețurilor la fiecare 15 ore. Valoarea monedei naționale de la acea perioadă, pengő, s-a evaporat (cea mai mare denominare ajunsese în 1946 la 10^{20} pengő), fiind înlocuită cu forintul în august 1946.

Sursa: Adaptare după FMI, 2014.

Figura 11.1. Procesul de macrostabilizare.

Studiul citat arată faptul că inflația medie anuală în regiunea CEE atinsese un nivel de aproape 1.000% în 1992. Cu toate acestea, rata inflației din următorii ani a înregistrat o scădere accentuată, plasându-se sub nivelul de 200% după anul 1994 (figura 11.2)⁷.

Sursa: FMI, 2014.

Figura 11.2. Evoluția inflației în perioada 1993–1996.

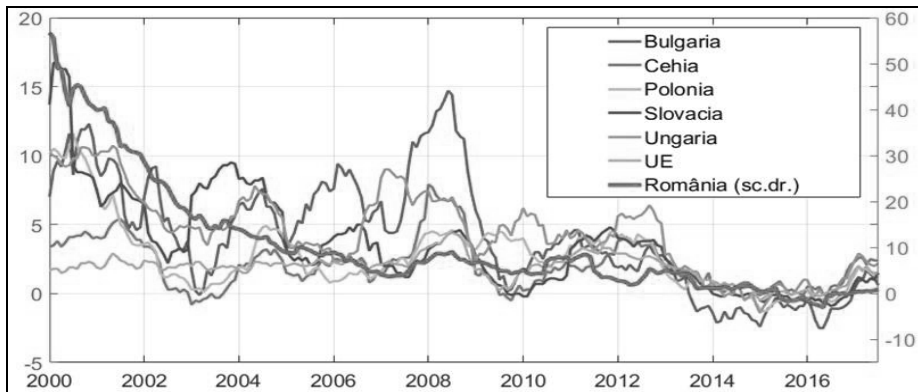
⁷ Este de semnalat că institutele naționale de statistică utilizează definiții diferite ale indicelui prețurilor de consum; diferențe s-au menținut și după implementarea indicelui armonizat al prețurilor de consum, începând cu 1996.

De remarcat faptul că țările beneficiind de economii mai puțin rigide și, de regulă, mai dezvoltate pot fi grupate pe un grafic al inflației a cărei scală nu depășește valoarea de 120%, în timp ce țările cu structuri rigide de producție, în special țările desprinse din fosta Uniune Sovietică, ajung și la rate ale inflației de peste 1.000% anual.

Conform aceluiași studiu, contracția cumulată a produsului intern brut în primii trei ani ai perioadei de tranziție variază între 13% în Polonia și Cehoslovacia, 25% pentru România și Bulgaria, respectiv 30–40% în țările baltice. O mare parte din contracție poate fi atribuită declinului producției industriale, pe fondul unei cereri insuficiente pentru produsele de calitate inferioară comercializate anterior, în principal, în spațiul sovietic.

Perioada anilor 1997–1998 a fost marcată de apariția unor crize pe piețele emergente din regiunea CEE, datorate, în principal, deprecierei masive a monedelor naționale, falimentelor bancare și întârzierii reformelor structurale. Economia Bulgariei a pierdut aproximativ 14% din produsul intern brut la finalul acestui episod de criză și a ajuns cu inflația în zona „cu patru cifre”. În final, stabilizarea a fost obținută în urma instituirii unui consiliu monetar, cu prețul deprecierei masive a monedei naționale și al comprimării brutale a salariilor și pensiilor. Alte țări afectate de criză au fost România, Albania, Belarus și Cehia, aceasta din urmă fiind forțată să renunțe la cursul de schimb fix. Totuși, în cazul Cehiei, efectele negative ale crizei au fost resimțite cu moderație.

Începând cu anul 2000, se conturează o tendință de convergență a indicilor prețurilor de consum ale statelor din regiunea CEE către media europeană (figura 11.3), pe fondul unei perioade de creștere economică susținută, ce a condus la conturarea unui proces de tip *catching up* al economiilor emergente față de cele dezvoltate din vestul Europei. Totuși, creșterea bazată preponderent pe consum de bunuri provenite din import a contribuit la creșterea accelerată a deficitelor de cont curent, iar creditul oferit de sectorul financiar, în plină expansiune după anul 2000, a contribuit la conturarea unui model economic nesustenabil.

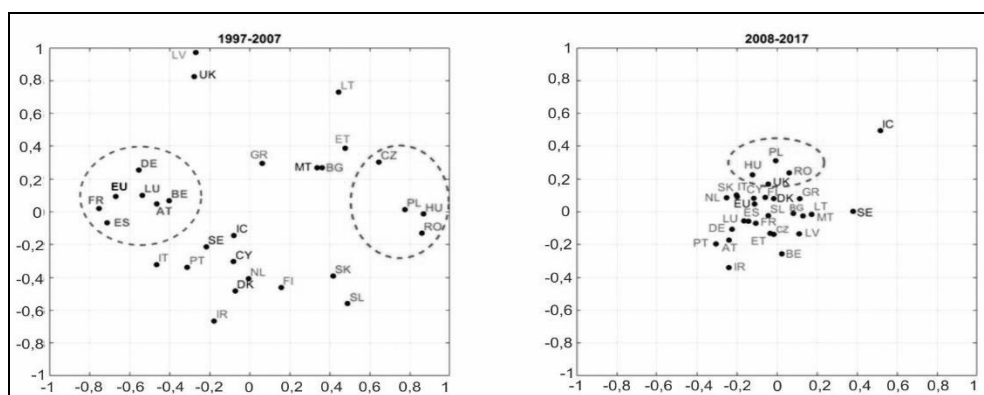
Sursa: Eurostat.

Figura 11.3. Dinamica indicilor armonizați ai prețurilor de consum în țările din regiunea CEE.

Aderarea la Uniunea Europeană a țărilor din Europa Centrală în 2004 a reprezentat o externalitate pozitivă care nu a dus la accelerarea inflației, întrucât măsurile de restructurare a economiilor țărilor respective au contracarat efectul de „supraîncălzire” antrenat de intrările mai mari de capital. Criza financiară globală declanșată în toamna anului 2008 a avut un impact semnificativ asupra economiilor din regiune, manifestat inițial prin inversarea fluxurilor de capital și prin declinul comerțului la nivel internațional. Statele cu dezechilibre bugetare importante au fost nevoite să implementeze măsuri fiscale restrictive, inclusiv prin creșteri de taxe și impozite (România și Ungaria), care au reprezentat o continuare a politicilor prociclice în condiții de comprimare a cererii, ceea ce a atras adâncirea și prelungirea recesiunii.

În contextul izbucnirii crizei datoriilor suverane din Europa, apariția riscului deflației, precum și creșterea economică slabă au determinat implementarea de către Banca Centrală Europeană a programului de relaxare cantitativă (*Quantitative Easing*). Deși rata inflației a intrat în teritoriu negativ pentru o scurtă perioadă, la începutul anului 2015, riscul de deflație a fost evitat; în prezent, rata inflației din zona euro se apropie de ținta BCE (sub 2%, dar aproape de 2%).

Analiza privind corelațiile între indicii armonizați ai prețurilor de consum confirmă existența unei tendințe comune, mai ales la nivel regional (figura 11.4). Dacă în perioada 1997–2007 se observă o grupare strânsă a statelor din zona euro, pe de o parte, și a celor din CEE, pe de altă parte, perioada 2008–2017 arată un grad de concentrare ridicat, ce ilustrează o micșorare semnificativă a distanțelor dintre indicii de preț analizați. Dacă în prima parte a perioadei analizate procesul de convergență al statelor CEE a fost unul relativ similar pentru membrii regiunii, în cea de-a doua parte, dinamica inflației a fost influențată de factori fundamentali, resimțiți la nivel european și dincolo de acesta.

Sursa: Eurostat, calcule proprii.

Figura 11.4. Harta corelațiilor⁸ între indicii armonizați ai prețurilor de consum pentru statele europene.

⁸ Notă: Hărțile au fost construite utilizând o tehnică multidimensională de scalare (*Multidimensional Scaling Map*), care presupune plasarea fiecărei țări în funcție de o măsură de distanță față de restul; în acest caz, a fost utilizată ca măsură pentru distanță corelația simplă.

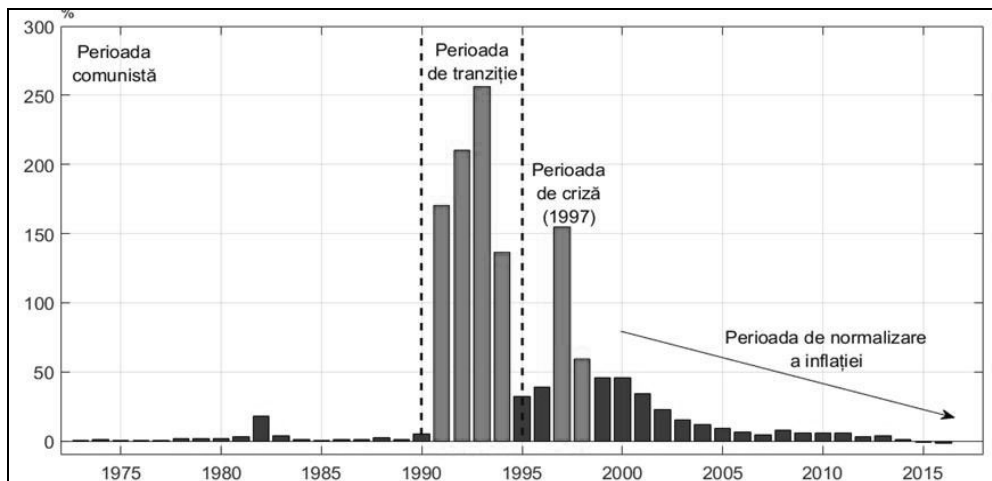
Rezultate similare sunt obținute în studii empirice realizate la nivelul regiunii CEE, cum ar fi Halka și Szafranski (2015), care utilizează un eșantion de state, sau Krusper (2012), care analizează cazul Ungariei.

11.3. CAZUL ROMÂNIEI

EXCES DE MASĂ MONETARĂ – DEZECHILIBRE STRUCTURALE MAJORE

Situația de la debutul tranziției a fost caracterizată concomitent de un exces al masei monetare și de dezechilibre structurale majore. În această perioadă, țara noastră a înregistrat cea mai ridicată rată a inflației din regiune (figura 11.5). Este important de menționat faptul că România a reușit să evite un episod de hiperinflație care ar fi distrus sever economia; totuși, perioadele caracterizate de un ritm galopant de creștere a prețurilor, cu două sau trei cifre anual, au persistat o perioadă foarte îndelungată.

Nivelul ridicat al inflației din România comparativ cu alte țări din regiune are cauze complexe, ce țin atât de cererea agregată, cât și de latura ofertei din economie. O încercare de sistematizare a acestora (Rădulescu, 1999) decelează din partea ofertei agregate: dezechilibrele structurale, șocurile externe și constrângerile bugetare slabe. Din partea cererii au acționat: excesul de masă monetară, deficitul fiscal și cvasifiscal și arieratele întreprinderilor. În final, cauzele și efectele se întrepătrund, ceea ce a făcut mai dificil și mai costisitor procesul de dezinflație durabilă, iar eficacitatea politicii monetare a rămas limitată.

Sursa: INS.

Figura 11.5. Evoluția ratei inflației în România.

Cea mai importantă (și dificil de corectat) cauză a presiunilor inflaționiste a reprezentat-o dezechilibrul structural prezent în economia României. Acesta a ținut de însăși proiectarea de către regimul comunist a economiei naționale, pornind de la considerente ideologice și în dispreț total al pieței. În timp ce alte state, precum Ungaria, Polonia sau Cehoslovacia, au adoptat în anii '80 măsuri de liberalizare economică, România a adoptat calea inversă, caracterizată de creșterea represiei și de ignorarea totală a semnalelor pieței. De-a lungul deceniilor de conducere rigid planificată a economiei s-a produs o defazare continuă și tot mai adâncă între cererea agregată și oferta totală din economie. Pe piața internă coexistau supraproducția, predilect pentru bunuri de investiții, cu penuria gravă, în special pentru bunuri de consum. Comprimarea importurilor și forțarea exporturilor pentru rambursarea datoriei externe au scăzut capacitatea economiei de a realiza chiar și o reproducție simplă. Ca urmare, la finalul anilor '80, magazinele erau cvasigoale, iar regimul totalitar nu putea satisface nici măcar cererea pentru produsele al căror consum fusese cartelat. În aceste condiții, compararea prețurilor nominale înregistrate statistic înainte de 1989 cu prețurile rezultate în urma liberalizării economiei este un demers incorect și generator al unei imagini distorsionate grav.

Efortul semnificativ de rambursare accelerată a datoriei externe în anii '80 a subordonat politica economică și dezvoltarea structurală a economiei, conducând în final la scăderea nivelului de trai al populației, fapt reflectat prin comprimarea brutală a consumului în această perioadă. Revenirea la echilibru după dispariția constrângerilor impuse de planificarea centralizată a presupus inevitabil scăderea producției în industriile cu supraofertă și creșterea prețurilor în cazul produselor pentru care cererea era în exces. Valoarea adăugată din industrie a scăzut încă din 1989 (cu 8,4% față de 1988) și a continuat încă trei ani, în ritmuri anuale cifrate între 12,8 și 17,7%.

Șocurile externe au fost a doua constrângere majoră din partea ofertei. Tot ca urmare a structurii economice create de vechiul regim, comerțul exterior era dependent de importuri de materii prime și de exporturi de produse cu valoare adăugată mică. Exporturile de mașini și echipamente erau orientate cu precădere către țările blocului sovietic, precum și către țări slab dezvoltate, care aveau mari dificultăți de plată.

Prăbușirea blocului sovietic și, odată cu acesta, a comerțului în ruble transferabile a atras după sine o prăbușire fără precedent în vremuri de pace a comerțului exterior, în special a exporturilor. Astfel, în 1991, exporturile României reprezentau numai 37,4% din nivelul înregistrat în 1988. Chiar dacă ținem seama de discrepanțele de evaluare date de echivalarea artificială a unei ruble transferabile cu un dolar SUA, aceste date arată șocul dramatic produs asupra ofertei industriei românești, ca urmare a prăbușirii exporturilor.

A treia cauză care a afectat oferta agregată au reprezentat-o constrângerile bugetare slabe la nivel microeconomic. Întreprinderile din proprietatea statului au continuat inerțial să producă bunuri și servicii pentru care nu mai exista cerere, alimentând în continuare acumularea de stocuri fără utilitate. În lipsa oricăror normative, a planului și a corelațiilor dintre producție și nevoia socială, funcția

obiectiv a întreprinderilor de stat pare să fi devenit aceea a maximizării salariilor pentru personal și a avantajelor colaterale pentru conducerea acestuia.

Printr-o ciudată inversare de roluri, întreprinderea a căpătat o funcție de protecție socială, în timp ce statul – pe aceea de magnat industrial interesat de obținerea profitului, dar fără a dispune de pârghii convingătoare în acest scop. Rezultatul a fost cel natural: costurile au explodat, calitatea producției și a produselor a continuat să se deterioreze, ceea ce a mărit ecartul și așa considerabil dintre cerere și ofertă pe piață.

Dacă oferta agregată a suferit șocuri în sensul scăderii, cererea agregată s-a amplificat pe mai multe canale. Cel dintâi a fost excesul de masă monetară (*monetary overhang*) la debutul tranziției, al cărei nivel a fost mai ridicat decât în țările din Europa Centrală și de Est. Controlul rigid al prețurilor, pe de-o parte, și menținerea unui proces de creștere a salariilor nominale fără acoperire în evoluția *de facto* a economiei reale, politică urmată de autoritățile comuniste din România, pe de altă parte, au făcut ca gradul de acoperire cu bunuri și servicii a cantității de bani din economie să fie scăzut. Această stare de lucruri se regăsea cu putere în penuria generalizată de bunuri și servicii de consum până la prăbușirea regimului comunist. Penuria nu se manifesta printr-o inflație deschisă, ci prin lungirea cozilor, practic, la orice produs destinat consumului.

Astfel, în perioada regimului totalitar, un kilogram de carne de porc cu os nu costa 37 lei, așa cum era înregistrat în statisticile naționale, ci 37 lei plus un timp de așteptare de 5, 7 și chiar 10 ore pentru un pachet de carne. Un alt exemplu ilustrativ se referă la piața automobilelor. Înainte de '89, un automobil Dacia 1300 nu costa 70.000 lei, ci plata prețului și așteptarea la „o coadă” ce dura cinci ani sau chiar mai mult până la momentul intrării în posesia efectivă a autoturismului. De aceea, mesajul cu privire la standardul de viață la momentul 1989, măsurat în prețurile nominale ale bunurilor și serviciilor, este foarte departe de a reprezenta cât de cât realitatea. Așadar, informația ce se desprinde de aici ar trebui să fie însoțită de mențiunea că prețurile respective reprezintă doar un nivel declarat, fără un corespondent în capacitatea reală de a fi obținute produsele respective.

Această stare de lucruri limita oricum posibilitatea ca autoritățile române să poată evita o inflație corectivă de proporții. În fapt însă, alimentarea în continuare a creșterii excesive a masei monetare s-a realizat prin mai multe episoade derulate pe parcursul anilor '90, în special în prima jumătate a deceniului, care au reprezentat decizii de politică economică cel puțin discutabile. Acestea au reprezentat, în fapt, emisiuni suplimentare care au alimentat nu doar inflația galopantă cu care se confrunta economia românească, ci au contribuit și la slăbirea încrederii publicului în stabilitatea monedei naționale; neîncrederea progresivă a publicului s-a manifestat prin scăderea dorinței de a păstra lei, ceea ce a accelerat viteza de rotație a banilor, care, la rândul său, a alimentat inflația. Toate aceste episoade au subminat *de facto* independența declarată a băncii centrale.

Astfel, în 1990 au fost restituite „părțile sociale”, ceea ce a reprezentat o emisiune monetară complet fără acoperire, echivalentă cu peste 13% din economiile populației de la sfârșitul anului 1989. Mult mai semnificative din punct de vedere

economic au fost două operațiuni de anulare a creditelor bancare neperformante ale întreprinderilor, desfășurate în 1990 și 1991, pentru sume ce au echivalat cu 13%, respectiv 23% din masa monetară a momentului. Aceste operațiuni au avut un puternic efect de selecție adversă și de hazard moral. Dincolo de impactul inflaționist propriu-zis, semnalul tras a fost că, în realitate, restructurarea economiei se amână *sine die*.

Cel mai amplu efect inflaționist a fost datorat „compensării globale a arieratelor” decise de Parlament la sfârșitul anului 1991. Operațiunea a avut ca efect o emisiune netă de peste 200 mld. lei, adică mai bine de 25% din masa monetară și peste 50% din baza monetară aferentă lunii anterioare „compensării globale”. Canalele circuitelor bancare au fost brusc inundate de o lichiditate complet fără acoperire, echivalând cu circa 1,1 mld. dolari SUA.

În primii ani postcomuniști, autoritățile au continuat practica direcționării creditelor spre domenii considerate importante, în special agricultura și energia. Condițiile de acordare erau stabilite de guvern sau de parlament. Volumul acestor credite a fost variabil de la un an la altul, dar a ajuns să aibă ponderi deosebit de mari în emisiunea monetară a Băncii Naționale. Dobânzile la care erau acordate aceste credite, care se cifrau la o fracțiune din dobânzile pieței din perioada respectivă, au reprezentat o formă de subvenționare netransparentă care a stimulat comportamente antieconomice, a arătat amânarea măsurilor de restructurare economică și a reprezentat o formă de neutralizare a politicii monetare – care se dorea antiinflaționistă – a băncii centrale.

A mai existat o intervenție administrativă cu impact semnificativ asupra creației monetare – o lege privind finanțarea preferențială a agriculturii din anul 1996, urmare căreia au fost acordate credite de aproape 1.000 mld. lei, echivalând cu 20,7% din baza monetară de la momentul adoptării acestei legi. Devenite foarte curând neperformante într-o proporție covârșitoare, aceste credite s-au transformat în pierderi pentru Banca Agricolă, principala bancă creditoare, a cărei activitate a fost grav afectată. Abia în 1999 pierderile acesteia, în sumă de peste 150 mil. dolari, au fost recunoscute și preluate în datoria publică, după care banca a putut fi privatizată.

Prin toate aceste operațiuni, procesul inflaționist generat de creșterea costurilor a fost alimentat cu lichiditate atât din stocul preexistent, cât și din fluxurile proaspăt create. Scăderea concomitentă a încrederii populației în stabilitatea monedei naționale a făcut ca viteza de rotație a banilor să crească, ceea ce a alimentat procesul inflaționist chiar și în condițiile unei emisiuni scăzute a băncii centrale, explicând o parte importantă a creșterii prețurilor datorate cererii agregate.

Deficitul fiscal și, în cazul României, cel cvasifiscal au constituit alți factori de amplificare a cererii agregate ce s-au transformat în final în inflație. Subiectul este tratat pe larg în secțiunea următoare, care explică relația dintre inflație și politica fiscală.

Arieratele reprezintă o formă de pseudolichiditate care le-a permis întreprinderilor să continue activitatea și să întârzie restructurarea, în special în primii ani ai tranziției. O amplă monetizare a arieratelor s-a realizat prin „compensarea globală” la care ne-am referit mai sus. Această operațiune a avut nu numai un efect inflaționist imediat și devastator, dar a validat anticipările operatorilor economici privind amânarea în continuare a reformelor de substanță.

În fața unei asemenea avalanșe de factori generatori de inflație, politica monetară nu a reușit să-și îndeplinească rolul antiinflaționist. Pe seama acesteia, pot fi consemnate totuși evitarea unui episod hiperinflaționist, ca și mai multe perioade în care a reușit să reducă substanțial rata inflației de la un an la altul. Episodul cel mai semnificativ în acest sens s-a derulat în ultima parte a anului 1993 și în prima jumătate a anului 1994: începând din septembrie 1993, Banca Națională a limitat drastic creditele acordate la rata sa de referință, cifrată la 70%, alimentând băncile cu nevoi de lichiditate prin licitații de credit și prin *credite overdraft*. Rata dobânzii pentru acestea din urmă, care fusese de 78%, a fost majorată în decurs de numai două luni la 106%, apoi la 150% și în final la 250% anual; oferta limitată de lichiditate a împins în sus și rata medie a dobânzilor la credite de licitație de la 79,8% în septembrie la 175,5% în decembrie 1993⁹. Puse în fața costului prohibitiv al împrumuturilor de la Banca Națională, băncile au majorat puternic dobânzile la depozite, care au ajuns și la peste 10% lunar în prima parte a anului 1994. A fost momentul care a atras o creștere puternică a depozitelor din bănci. Astfel, depozitele la termen, care crescuseră cu doar 57% în 12 luni până în noiembrie 1993, covârșitor sub rata inflației, s-au majorat apoi cu peste 400% în următoarele 12 luni – prima creștere în termeni reali a depozitelor de după 1989.

Efectele s-au văzut rapid: în primul rând, o atenuare de proporții a ratelor inflației de la 295% pe 12 luni până în decembrie 1993 la numai 61,7% un an mai târziu; în al doilea rând, atenuarea sensibilă a tensiunilor pe piața valutară, ceea ce a permis liberalizarea *de facto* a licitației interbancare începând din aprilie 1994 și apoi, din august 1994, inaugurarea pieței valutare interbancare¹⁰; în al treilea rând, reluarea creșterii economice s-a consolidat. După cinci ani consecutivi de declin al PIB (1988–1992), producția a crescut cu 1,5% în 1993, cu 3,9% în 1994 și cu 7,1% în 1995. Aceasta arată că un mediu mai puțin inflaționist este o condiție *sine qua non* pentru ameliorarea funcționării economiei.

INFLAȚIA ȘI RESTRUCTURAREA ECONOMICĂ

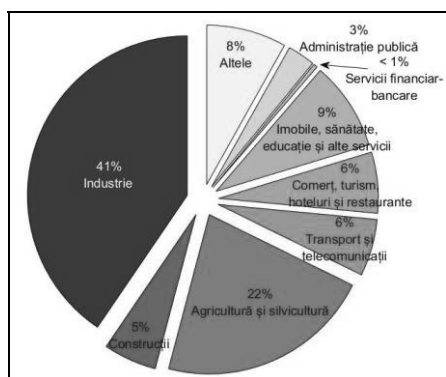
Toate țările care au abandonat modelul planificării centralizate au avut de înfruntat dificultăți ca urmare a dezechilibrelor structurale induse de acest model. Magnitudinea acestor dezechilibre a putut fi măsurată și prin durata și intensitatea fenomenului inflaționist. Dintre țările Europei Centrale, cele mai afectate au fost Bulgaria, Polonia și România. În 1997, Bulgaria a suferit un episod hiperinflaționist pe care l-a depășit prin adoptarea unui mecanism de consiliu monetar, la paritatea de 1 DM = 1.000 leva, care a devenit 1 leva nouă. Polonia în anul 1995 și România în 2005 au apelat la o redenominare a monedelor lor, prin tăierea a patru zerouri, fără însă a renunța la stabilirea cursului valutar prin mecanisme de flotare pe piață. În toate cele trei țări, inflația a reprezentat expresia dezechilibrelor structurale din economie care nu au putut fi corectate fără fenomene inflaționiste de amploare.

⁹ Raport anual al Băncii Naționale a României, 1993.

¹⁰ Raport anual al Băncii Naționale a României, 1994.

În cazul României, inflația ridicată a fost în primul rând urmarea unei situații inițiale net defavorabile, caracterizate prin: (i) nivelul net mai scăzut al PIB pe locuitor, care a reflectat o dezvoltare economică semnificativ mai precară, ceea ce a făcut dificilă adoptarea unor măsuri de restructurare radicală, care ar fi avut costuri sociale pe termen scurt greu suportabile; (ii) structura economică deosebit de dezechilibrată, cu o pondere ridicată a ramurilor industriale cu valoare adăugată mică și cu piețe de desfacere problematice; și (iii) mecanismele de conducere a economiei – hipercentralizate, cu prețuri stabilite centralizat și cu un rol cu totul marginal al piețelor pentru a regla producția.

De menționat că toate celelalte țări din Europa Centrală au resimțit în anii '70 și '80 ai secolului trecut incapacitatea economiei planificate centralizat și rigid de a se adapta nevoilor piețelor, internă și externă. Dar dacă aceste țări au adoptat diferite măsuri pentru a relaxa strânsoarea planificării centralizate, România a urmat o cale inversă, de la o timidă liberalizare a economiei din anii '60 către un mecanism tot mai rigid și tot mai inadecvat, care s-a suprapus și deciziei politice de a rambursa accelerat toată datoria externă. Combinația dintre reguli rigid administrative de alocare a resurselor și de stabilire a producției, pe de o parte, și sugrumarea importurilor și forțarea fără nicio limită a exporturilor, pe de altă parte, au secătuit grav capacitatea economiei de a funcționa. De aceea, ar fi fost imposibil ca refacerea economiei românești pe baze sustenabile să se realizeze fără o perioadă de recul al producției atât în ramurile care produceau pentru piețe de desfacere care se evaporaseră la prăbușirea economiei planificate centralizat, cât și în cele care nu puteau obține produse competitive pentru piața internă sau externă.

Sursa: Rapoarte anuale BNR.

Figura 11.6. Structura economiei românești în anul 1990 (ponderi din total).

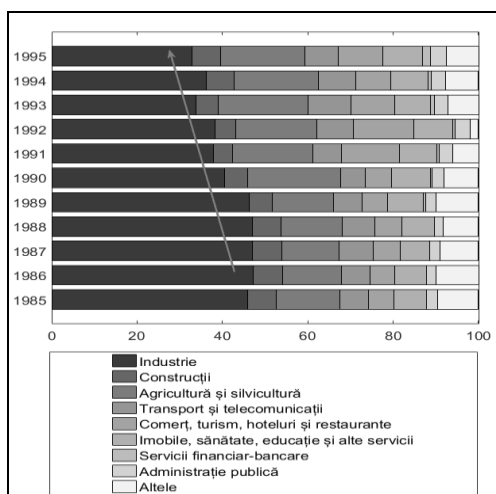

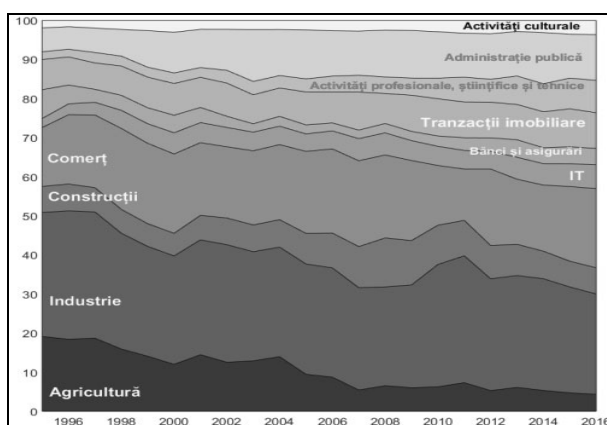
Figura 11.7. Evoluția structurii economiei românești în perioada 1985–1995, pe ramuri de activitate (% din PIB).

Valoarea adăugată era concentrată semnificativ în 1990 în sectorul industriei și în cel al agriculturii, cu o pondere cumulată de peste 63% din produsul intern brut (figura 11.6). Sectorul industrial al României dispunea de tehnologii învechite, era ineficient din punct de vedere energetic și producea bunuri de calitate inferioară, care nu puteau fi exportate către piețele dezvoltate. Problemele din sectorul agricol legate de fertilizarea solului, irigare, îmbătrânirea populației ocupate în acest sector și fărâmițarea proprietăților au condus la o volatilitate ridicată a contribuției agriculturii la creșterea economică a României, în pofida volumului foarte ridicat de resurse alocate, în special prin mecanismul creditelor cu dobânzi foarte scăzute.

Perioada anilor '90 a fost marcată de schimbări profunde în structura economiei românești, observându-se, în prima parte a decadei, o dinamică pronunțat descendentă a contribuției sectorului industrial la formarea PIB (de la 46% în 1985 la 33% în 1995) (figura 11.7). Concomitent, sectorul comerțului și turismului a cunoscut o dublare a ponderii după 1990, ambele fenomene reflectând practic schimbările majore aduse de trecerea la modelul unei economii de piață.

Restructurarea sectorului industrial, închiderea multor fabrici care produceau bunuri de export doar pentru spațiul CAER sau întârzierea procesului de privatizare au fost factori care au contribuit decisiv la diminuarea importanței acestui sector economic în procesul de creare a valorii adăugate în cadrul economiei românești. De asemenea, dezvoltarea graduală a sectorului serviciilor constituie un alt element care poate caracteriza procesul relativ lent de tranziție al economiei românești.

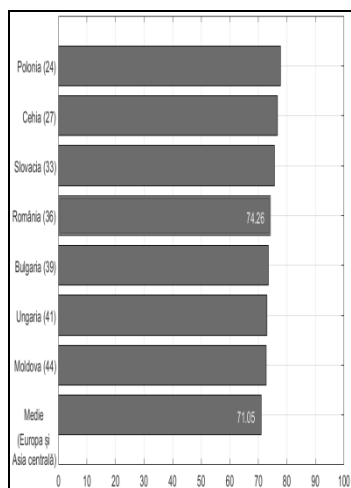
Implementarea unor măsuri de restructurare în 1994 recomandate de instituții internaționale a contribuit la accelerarea ratei de creștere: (i) scăderea numărului de angajați din industrie de la 4,1 mil. în 1990 la 2,3 mil. spre finalul anului 1994, fapt ce a permis creșterea productivității muncii și creșterea salariilor reale în 1994, în condițiile reducerii costurilor operaționale pe produs; (ii) scăderea consumului energetic, care atinsese un maxim în 1989, reflectând caracterul energetic intensiv al producției; (iii) impulsionearea exporturilor către UE și alte state dezvoltate, fapt ce a necesitat creșterea calității produselor.

Sursa: INS.

Figura 11.8. Evoluția structurii economiei românești în perioada 1995–2016, pe ramuri de activitate.

Procesul de restructurare a continuat pe parcursul anilor '90, accelerarea reformelor fiind mai accentuată după 2000, în contextul demersurilor în vederea aderării României la Uniunea Europeană. Astfel, în sectorul agricol, restructurarea întreprinderilor de stat și lichidarea unităților ineficiente a dus la scăderea cu 21% a numărului de personal. Printre celelalte sectoare care au continuat procesul de restructurare se numără sectorul industrial, îndeosebi ramura prelucrătoare (6% din total) și cea a metalurgiei. În schimb, sectorul IT&C a cunoscut o rată ridicată de expansiune, care a dus la triplarea ponderii sale în valoarea adăugată brută din 2000 până în prezent – de la 2% la peste 6% (figura 11.8).

Sursa: Raportul Doing Business 2017, România.

Figura 11.9. Scorul agregat¹¹ al României și al statelor din regiune (2016), *Raportul Doing Business*.

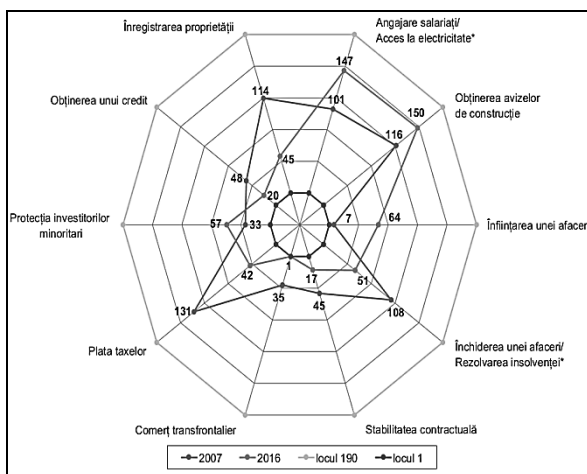

Figura 11.10. Clasificarea României¹² conform *Raportului Doing Business* realizat de Banca Mondială.

Curentul de gândire economică ce a formulat teza cu privire la teoria ciclurilor reale de afaceri (*Real Business Cycle Theory*) atribuie un rol primordial modificărilor de productivitate în cadrul procesului de tranziție între cele două coordonate polare ale ciclurilor economice. Chiar dacă există și alte viziuni cu privire la evoluția ciclurilor economice, este unanim acceptat rolul foarte important al modificărilor de productivitate. Practic, modificările de productivitate sunt asociate gradului de dezvoltare aferent mediului de afaceri. În graficul din figura 11.9 sunt raportate statisticile cu privire la eficacitatea mediului de afaceri din România în comparație cu cea din alte țări cu economii asemănătoare. Din grafic se poate observa că eficacitatea mediului de afaceri din țara noastră se situează sub

¹¹ Clasamentul este realizat pentru iunie 2016 și se bazează pe *distanța până la frontieră* (DTF) a economiei, pe cele zece subiecte analizate în anul respectiv. Distanța până la frontieră se referă la distanța absolută până la statul cu cea mai bună performanță din fiecare categorie.

¹² Scala utilizată se referă la locul pe care România îl ocupă în clasamentul de 190 de țări analizate de Banca Mondială (locul 1 spre centru, locul 190 spre exteriorul graficului).

nivelul observat în țări precum Cehia, Polonia sau Slovacia, conform *Raportului Doing Business* elaborat de către Banca Mondială pentru anul 2017. Pe de altă parte, eficacitatea mediului de afaceri din România se situează peste nivelul observat în prezent în Ungaria sau Bulgaria. În graficul din figura 11.10 este arătat locul pe care îl ocupă România în rândul celor 190 de țări la un număr de zece criterii care facilitează afacerile (stabilitatea contractuală, înființarea unei afaceri, închiderea unei afaceri, obținerea avizelor de construcții, angajarea de salariați etc.). Potrivit clasificării, în 2016, România ocupa la comerțul transfrontalier locul 1, la stabilitatea contractuală locul 17, la închiderea unei afaceri locul 51, la înființarea unei afaceri locul 64, la obținerea avizelor de construcții locul 150 etc.

INFLAȚIA ȘI POLITICA FISCALĂ

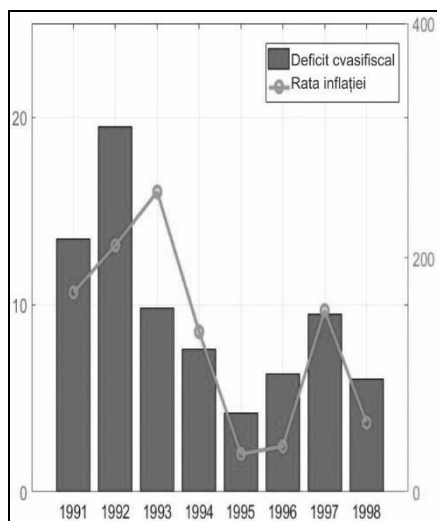
După cum am arătat în secțiunea dedicată comparațiilor internaționale, episoadele de inflație ridicată sau chiar de hiperinflație au fost aproape nemijlocit legate de dezechilibre fiscal-bugetare, în multe cazuri, deficite semnificative fiind acoperite parțial prin emisiune monetară. În cazul României, acest fenomen nu s-a verificat în cazul episoadelor de inflație ridicată de la începutul anilor '90, când deficitul a oscilat între 0,4 și 4,9% din PIB în intervalul 1990–1998.

În perioada respectivă, absența altor instrumente financiare și stadiul incipient al dezvoltării piețelor financiare din România au limitat opțiunile de finanțare a deficitului bugetar. Finanțarea internă a fost realizată inițial din excedentele înregistrate de alte conturi ale statului aflate în trezorerie, dar și prin includerea în trezorerie a unor conturi care nu au fost avute în vedere (cum ar fi fondul de șomaj și cel pentru pensie suplimentară). Temporar, în absența mecanismelor de limitare a sumelor intrate în compensare interbancară, finanțarea deficitului bugetar s-a realizat și pe seama „descoperitului de cont” al bugetului de stat la Banca Națională, adică prin emisiune monetară, depășind uneori limitele strânse stabilite prin *Legea nr. 34/1991 privind Statutul Băncii Naționale a României*. Totuși, nivelul cumulat al deficitului fiscal s-a menținut la niveluri care nu au influențat practic dinamica procesului inflaționist din perioada respectivă.

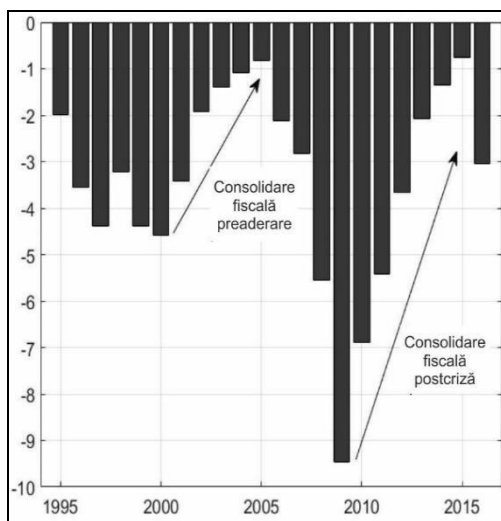
În schimb, chiar dacă deficitul bugetului de stat a fost menținut sub control, deficitele fiscal și cvasifiscal ale României au consemnat dezechilibre semnificative, fiind estimate la peste 20% din PIB în 1992 (Croitoru, 1996). Estimările componentelor cvasifiscale reprezintă un demers dificil, în special în cazul arieratelor și pierderilor din sectorul public, dar și în cazul deficitului provenit din datoria externă, în condițiile deprecierei semnificative a monedei naționale în acea perioadă. Totuși, dacă analiza este extinsă pentru a acoperi componentele cvasifiscale, se observă faptul că anii în care rata medie anuală a inflației a depășit nivelul de 100% au fost însoțiți de deficite cvasifiscale semnificative. Spre exemplu, Rădulescu (1999) arată faptul că, în 1992, ponderea în PIB a deficitului din arierate și pierderi în sectorul public a fost de 10,9%, în timp ce în

1997 a atins un nivel de 5,4%, valori net superioare mediei perioadei 1991–1998, care se plasează în jurul valorii de 3,6% (figura 11.11).

După 2000, evoluția deficitului bugetar a arătat o tendință sinusoidală, expandând de la o pondere de aproximativ 0,8% din PIB în 2005 la un maxim istoric de aproximativ 9,5% din PIB în 2009. Dezechilibrul bugetar înregistrat în 2009 a fost cauzat de măsurile de relaxare fiscală aplicate în 2007–2008, ale căror efecte întârziate au fost resimțite după 1–2 ani de la momentul implementării. În plus, declanșarea crizei financiare globale a condus la o prăbușire a veniturilor bugetare, concomitent cu creșterea semnificativă a costurilor de finanțare aferente instrumentelor de datorie emise de statul român. Ulterior, ca urmare a politicilor de consolidare fiscală, deficitul bugetar s-a redus până la nivelul de 0,75% din PIB în 2015. În schimb, după 2014, reluarea ciclului de relaxare fiscală realizată în principal prin reducerea cotelor de TVA a condus la debutul unei noi perioade de majorare a deficitului bugetar, atingând un nivel de aproximativ 3% în 2016 și 2017 (plafonul maxim stabilit prin Tratatul de la Maastricht) (figura 11.12).

Sursa: INS, Rădulescu (1999).

Sursa: AMECO.

Figura 11.11. Evoluția deficitului cvasifiscal și a ratei inflației în România.

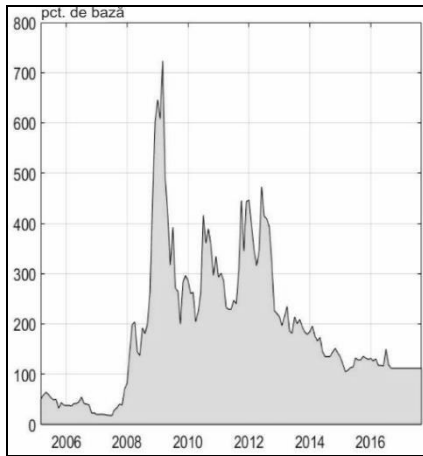
Figura 11.12. Evoluția deficitului bugetar în România (% în PIB).

Este important de menționat faptul că politicile de consolidare fiscală au fost impulsionate și de acordurile de împrumut încheiate de țara noastră cu instituțiile internaționale. Totodată, deficitele bugetare ridicate s-au reflectat atât în evoluția datoriei publice, cât și în evoluția cotațiilor CDS și a altor prime de risc din sectorul financiar, cu efecte adverse asupra activității de intermediere financiară și asupra monedei naționale (figura 11.13 și figura 11.14).

Creșterea semnificativă a deficitului din 2009 survine atât pe fondul unor șocuri puternice la nivel global, cât și pe fondul unei dezvoltări economice și

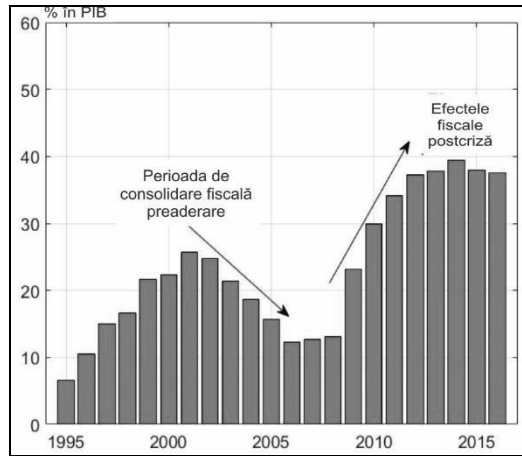
financiare nesustenabile. În conjuncție cu cei doi factori menționați anterior, se adaugă și politicile prociclice la nivel fiscal care au fost adoptate în perioada prealabilă declanșării crizei financiare.

În contextul volatil al finanțării deficitului bugetar, este de remarcă faptul că, pe parcursul anilor '90, datoria publică s-a menținut la un nivel relativ redus, depășind pragul de 20% abia spre finalul deceniului. În contextul programelor de preaderare, printre obiectivele stabilite în strategia de dezvoltare a țării noastre pe termen mediu și lung s-a aflat și consolidarea fiscală, fapt pentru care datoria publică și deficitul bugetar au evoluat sincron în perioada 2000–2005, pe o traiectorie descendentă. Această evoluție a contribuit la atenuarea presiunilor inflaționiste din perioada respectivă.

Sursa: Bloomberg.

Figura 11.13. Evoluția cotațiilor CDS pentru România.

Sursa: AMECO.

Figura 11.14. Evoluția datoriei publice în România.

Totuși, cumulul de măsuri fiscale din perioada de după criză a împins datoria publică către nivelul de 40% din PIB. Chiar dacă acest nivel al datoriei publice este sub cel stipulat în *Tratatul de la Maastricht*, o serie de lucrări de specialitate subliniază un caracter accentuat neliniar cu privire la relația dintre nivelul datoriei publice și sustenabilitatea fiscală. În acest sens, Voinea *et al.* (2016) arată că pragul maxim pentru datoria publică din țara noastră este cuprins în jurul unei ponderi de aproximativ 40–45% din PIB.

INFLAȚIA ȘI CURSUL VALUTAR

Procesul de tranziție a debutat cu o „grea moștenire” pentru sectorul financiar, ca urmare a existenței unui curs de schimb multiplu. În timp ce cursul oficial leu/dolar era stabilit la un halucinant nivel de 4,47 lei/dolar, în realitate paritatea de

schimb era în jurul nivelului de 30 de lei pentru un dolar. Cursul stabilit în ianuarie 1990 a fost de 21 lei/dolar, în condițiile în care cursul mediu de revenire al exporturilor era de 24 lei/dolar, iar cel al pieței libere, de aproximativ 80 lei/dolar. În aceste condiții, exporturile au înregistrat o scădere dramatică, în timp ce importurile au crescut semnificativ, fapt ce a condus la consumarea integrală a rezervelor valutare într-o perioadă de doar 6 luni. În septembrie 1990, s-au creat premisele cursului dual al leului, prin faptul că li s-a permis exportatorilor reținerea unei părți¹³ din încasările în valută, fiind ulterior deschisă piața valutară interbancară. Având în vedere faptul că cele două cursuri s-au înscris pe traiectorii divergente, cel al pieței libere urcând rapid până la un nivel de 300 lei/dolar în noiembrie 1991, a fost încercată unificarea acestora la valoarea de 180 lei/dolar, concomitent cu schimbarea regimului valutar, respectiv cedarea integrală a încasărilor valutare de către agenții economici, în condițiile în care Banca Națională a României nu mai dispunea de resurse valutare suficiente pentru echilibrarea cererii cu oferta. Tentativa a eșuat (cursul atinsese nivelul de 226 lei/dolar încă din ianuarie 1992), inclusiv ca urmare a compensării globale a arieratelor din decembrie 1991, care a aruncat pe piață o cantitate imensă de lei, care au devenit rapid cerere suplimentară pe piața valutară.

S-a ajuns din nou la un decalaj uriaș între cursul oficial și cel practicat pe piața liberă, care a alimentat creșterea importurilor și comprimarea suplimentară a exporturilor. Tentativele guvernării de atunci de a asigura stabilitatea macroeconomică prin stabilirea unui curs puternic supraevaluat pentru moneda națională au cunoscut un eșec total. Totodată, decalajul ridicat între cursul oficial și cel real practicat a determinat și o creștere a fenomenului de inegalitate socială, atât timp cât a existat un transfer de resurse către cei care aveau acces la valută la cursul oficial. Acest fenomen a dăunat astfel atât economiei pe ansamblu, cât și procesului de restructurare.

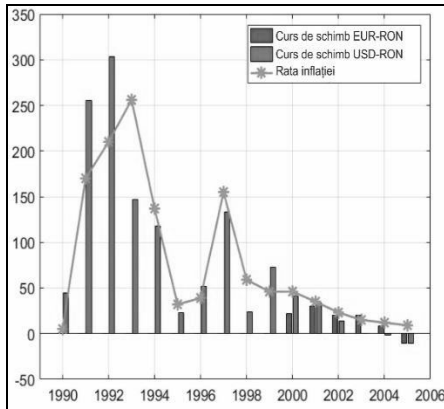
Creșterea dobânzilor de către BNR în anul 1994 a creat premise pentru o nouă încercare de unificare a celor două cursuri. Și de această dată, încercarea a avut doar un succes temporar, ca urmare a presiunii politice existente înainte de perioada alegerilor din 1996.

Mecanismele pieței de licitație care avea ca obiect central formarea cursului de schimb prin metoda *fixing*-ului la BNR prezentau o serie de dezavantaje: (i) băncile acționau doar în contul clienților, neavând un rol activ în definirea cursului de echilibru; (ii) cursul era fix, valabil pentru 24 de ore; (iii) se stabilea doar un curs spot; (iv) clienții băncilor nu aveau posibilitatea alegerii, dintre mai multe cursuri, pe acela mai avantajos pentru ei. Pentru eliminarea acestor inconveniente, la 1 august 1994 a intrat în funcțiune piața valutară interbancară.

Pe ansamblu, perioada 1990–1996 a fost marcată permanent de o supraevaluare a cursului de schimb leu/dolar (figura 11.15), fapt ce a avut consecințe negative semnificative asupra balanței de plăți, în condițiile în care poziția rezervelor valutare ale României la debutul anilor '90 era una confortabilă. De asemenea, restructurarea sectorului real a fost întârziată și de faptul că transmisia prețurilor internaționale s-a realizat într-o manieră dezordonată, amplificată și de existența mai

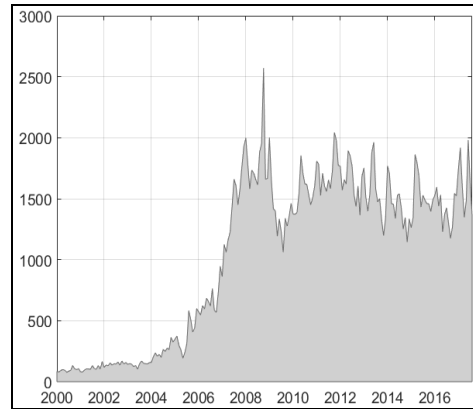
¹³ Inițial 30%, fiind majorată în 1991 la 50%.

multor cursuri de schimb pentru moneda națională. Poate cea mai importantă consecință negativă a acestei perioade a fost întârzierea dezvoltării unei piețe valutare veritabile, cu efecte asupra avansului pieței financiare pe toate componentele sale (monetară, de capital etc.) și, totodată, transmițând semnale confuze către investitori și descurajând atragerea investițiilor străine.

Sursa: BNR.

Figura 11.15. Variația cursului de schimb nominal (față de euro și dolar) și rata inflației.

Notă: Valorile reprezintă niveluri medii zilnice în cadrul lunii (mil. euro).

Sursa: BNR.

Figura 11.16. Tranzacții pe piața valutară.

Tranziția către normalitate a debutat în 1997, când a fost luată decizia relicențierii tuturor băncilor ca *dealeri*, după ce, în 1996, autorizațiile acestora au fost retrase de către autorități. Eliminarea acestei restricții administrative a deschis calea către bazele unei piețe valutare în România, completate mai târziu și cu acceptarea formală a prevederilor art. VIII din *Statutul Fondului Monetar Internațional*, începând din martie 1998. Totuși, efectele măsurilor luate în 1997 au avut un impact direct semnificativ asupra cursului, care a urcat de la 4.100 lei/dolar în 1996 la peste 10.000 lei/dolar timp de mai multe zile în februarie 1997. S-a produs astfel fenomenul de *overshooting*, descris ca atare de literatura de specialitate, prima referință în materie fiind Dornbusch (1976), și a alimentat creșterea puternică a prețurilor din acea perioadă. În ultima parte a anului 1997, cursul valutar și-a găsit echilibrul către o valoare de 7.000 lei/dolar. Această evoluție amplă confirmă concluzia lui Korhonen și Wachtel (2005), potrivit căreia magnitudinea transmisiei modificărilor cursului de schimb asupra ratei inflației tinde să fie mai ridicată pentru economiile în curs de dezvoltare, dar aflate la începutul acestui proces. Acest aspect se datorează dependenței ridicate a economiilor în curs de dezvoltare față de produsele importate, acestea constând atât în bunuri finale, cât și în bunuri intermediare.

Din 1997 încoea a dispărut cursul multiplu al monedei naționale. Piața valutară a funcționat fără sincope până în prezent, cu multiple și profunde efecte pozitive asupra echilibrelor din economie și a integrării depline a României în

circuitul comercial și, apoi, și în cel de capital internațional. Tranzacțiile de pe piața valutară (figura 11.16) au crescut neîntrerupt, mai lent în primii ani, dar mult mai susținut după liberalizarea deplină a tranzacțiilor de capital, înaintea aderării la Uniunea Europeană în 2007. Piața valutară deplin funcțională și cu adâncime ridicată (media tranzacțiilor zilnice este de 1,5–2 mld. euro) reprezintă unul dintre factorii determinanți ai dezvoltării sănătoase și durabile a economiei.

În acest sens, Petreski (2013) analizează un set de 24 de state din Europa Centrală și de Est, inclusiv din grupul țărilor CSI, în perioada 1993–2011, și concluzionează faptul că, în general, *efectul de pass-through* este unul important. De asemenea, statele care utilizează un regim de țintire a inflației înregistrează efecte de patru ori mai reduse decât cele care nu au adoptat această strategie, efectele fiind mai puternice în special după declanșarea crizei financiare globale. Un motiv în acest sens l-ar putea constitui faptul că regimul de țintire a inflației impune rigoare și predictibilitate în conduita politicii monetare.

Totuși, supraaprecierea dramatică a cursului valutar cu scopul declarat al reducerii inflației a avut doar un efect tranzitoriu. Nivelul de echilibru a fost identificat doar în momentul acceptării unui *overshooting* temporar al pieței. Totodată, evoluția stabilă a cursului de schimb din ultimii ani poate fi unul dintre factorii determinanți ai reducerii ratei de creștere a prețurilor.

Având în vedere studiile empirice numeroase care susțin legătura strânsă între magnitudinea *efectului de pass-through* și nivelul ratelor inflației (spre exemplu, Choudhri și Hakura (2006) ajung la concluzia că *efectul de pass-through* a scăzut în multe țări, mai ales după adoptarea unui regim de țintire a inflației), avantajele țintirii unui nivel redus al ratei inflației devin un demers atractiv pentru băncile centrale din statele aflate în procesul de tranziție. Din acest motiv, următoarea secțiune va prezenta avantajele utilizării unei astfel de strategii de politică monetară.

11.4. COMBATERICA ȘI ȚINTIREA DIRECTĂ A INFLAȚIEI

Ca urmare a persistenței nivelului ridicat al inflației din România la începutul anilor 2000, autoritățile au stabilit în cadrul strategiilor de dezvoltare pe termen mediu că reducerea ratei de creștere a prețurilor reprezintă o prioritate. Această abordare a venit în contextul elaborării programelor economice de preaderare ale României la UE. BNR a adus în discuție încă din anul 2000 necesitatea adoptării unei noi strategii de politică monetară menită a contribui la reducerea ratei inflației (Popa *et al.*, 2009). În cadrul primului *Program economic de preaderare* (PEP) elaborat în 2001, abordarea bazată pe țintirea directă a inflației era definită ca opțiune dominantă cu privire la procesul de combatere a inflației. În cadrul celui de-al doilea *Program economic de preaderare* din 2002, strategia bazată pe țintirea directă a inflației a fost desemnată oficial ca fiind abordarea prin care se urmărește reducerea ratei de creștere a prețurilor. Procesul de implementare a fost realizat începând din august 2005.

Implementarea acestui tip de strategie monetară presupune îndeplinirea unui set de precondiții, definite de Batini și Laxton (2007) astfel: (i) independența instituțională – autonomia și gradul de independență al băncii centrale; (ii) dezvoltarea corespunzătoare a infrastructurii tehnice – capacitatea băncii centrale de a realiza activități de prognoză și modelare, precum și existența datelor necesare pentru derularea acestora; (iii) fluctuația liberă a prețurilor și absența anumitor particularități, precum sensibilitatea ridicată față de prețurile unor mărfuri sau față de cursul de schimb; (iv) stabilitatea sectorului financiar, pentru a reduce probabilitatea unui conflict între obiectivele monetare și cele de stabilitate financiară.

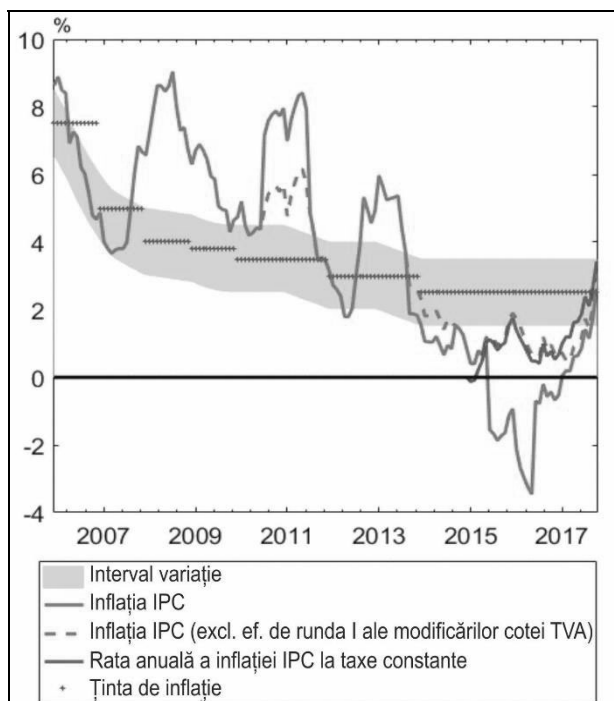
Aceste precondiții reprezintă doar cerințe generale. Pentru specificul țării noastre, cerințele de natură instituțională, conform Popa *et al.* (2002), au fost următoarele: (i) independența autorității monetare în adresarea obiectivului central; (ii) stabilirea obiectivului de inflație ca prioritate absolută în cadrul strategiei monetare; (iii) asigurarea transparenței și a credibilității cu privire la politica monetară; (iv) coordonarea dintre politicile fiscală și monetară; (v) asigurarea unui curs de schimb flexibil; (vi) existența unui sistem financiar dezvoltat.

Precondițiile tehnice pentru implementarea țintirii directe a inflației (Popa *et al.*, 2002) au fost: (i) stabilirea unui indice de prețuri pe baza căruia să fie calculată rata inflației; (ii) stabilirea unei ținte explicite cu privire la rata inflației (exprimate numeric), precum și a intervalului de variație asociat, dar și a intervalului de timp estimat pentru atingerea obiectivului asumat; (iii) dezvoltarea unui model cantitativ adecvat pentru a fi utilizat în activități de modelare și prognoză.

Din punct de vedere tehnic, strategia bazată pe țintirea directă a inflației reprezintă o abordare de tip „discreționarism constrâns”. Practic, strategia de țintire a inflației denotă o combinație între cele două abordări, și anume: reguli și discreționarism. O astfel de strategie presupune existența unei componente sistematice în procesul de conducere a politicii monetare, fără a se renunța însă la flexibilitate. Un rol important în cadrul procesului de conducere a politicii monetare îl au atât țintele intermediare, cât și intervalul de fluctuație din jurul ținte (figura 11.17).

Cu privire la țintele intermediare, există diverse modalități prin care acestea au fost definite și abordate în literatură, ca și în practica efectivă. Una dintre abordări o reprezintă utilizarea inflației anticipate ca țintă intermediară în cadrul procesului de atingere a obiectivului final. Ea este fezabilă datorită unor particularități precum strânsa legătură cu obiectivul primordial al politicii monetare, asigurarea unei conexiuni puternice între politica monetară și anticipările inflaționiste și, nu în ultimul rând, contribuția la cerințele de transparență și credibilitate. Totodată, definirea unui interval de variație în jurul ținte conferă flexibilitate autorității monetare. Această flexibilitate acomodează și o serie de limite naturale cu privire la controlabilitatea inflației (de exemplu, existența unor factori de întârziere în procesul de transmitere a deciziilor monetare sau anumite șocuri a căror prognoză nu este posibilă sau este foarte dificil de realizat) sau necesitatea de a adresa și alte obiective adiacente, care sunt asociate evoluției activității din sectorul economic real, a dobânzilor pe termen scurt sau a cursului de

schimb. Totodată, stabilirea unui interval de fluctuație asigură un compromis între aspectele menționate anterior și cerințele de transparență și credibilitate.

Sursa: BNR, INS.

Figura 11.17. Îndeplinirea țintei de inflație.

În cazul țării noastre, implementarea procesului de țintire a fost însoțită de situarea ratei de creștere a prețurilor pe un trend dezinflaționist. În graficul din figura 11.17 este ilustrată evoluția inflației în raport cu ținta stabilită, respectiv intervalul de variație din jurul acesteia.

Nivelul ratei inflației s-a situat preponderent în afara intervalului de variație, poziționându-se atât deasupra, cât și sub ținta de inflație stabilită. Și de această dată, volatilitatea ridicată a ratei inflației reflectă de fapt volatilitatea macroeconomică din țara noastră în perioada analizată. Modificări repetate și de amploare ale accizelor la unele produse, ale taxei pe valoarea adăugată, fluctuațiile mari ale unor prețuri internaționale importante, precum cel al petrolului, au contribuit la această volatilitate ridicată. Totuși, amplitudinea fluctuațiilor observate s-a atenuat de la un an la altul, chiar în contextul în care integrarea în structurile Uniunii Europene a mărit interdependența dintre economia României și economia celorlalte state membre.

Obiectivul esențial al alinierii ratei inflației la acelea din celelalte țări europene a fost atins. Desigur, cauza principală a reprezentat-o atenuarea dezechilibrelor din economia românească și ameliorarea mecanismului de funcționare al acesteia,

consecutive aderării la UE. Dar țintirea directă a inflației a contribuit în timp la o mai bună ancorare a anticipațiilor inflaționiste ale publicului în țintele intermediare enunțate de BNR, ceea ce arată implicit o creștere a credibilității băncii centrale. În același timp, construirea de către banca centrală a unui sistem complex de previziuni macroeconomice, care totodată a fost și o precondiție a implementării strategiei bazate pe țintirea inflației, reprezintă un câștig cognitiv semnificativ.

11.5. CONCLUZII

Inflația ridicată este un simptom și un efect al dezechilibrelor din economie. Cât timp acestea persistă sau sunt combătute parțial și neconvingător, va persista și inflația. Pe măsură ce inflația se instalează în economie, devine ea însăși o cauză a perpetuării dezechilibrelor și un inamic a cărui neutralizare are de cele mai multe ori costuri ridicate în planul performanței economice imediate și al impactului social.

Ieșită din comunism cu cel mai scăzut PIB pe locuitor și cu cele mai ample dezechilibre structurale și de organizare a producției, nu este de mirare că România a avut de înfruntat un proces inflaționist de mare amploare. Ezitățile autorităților în a adopta politici care să accelereze restructurarea și să grăbească momentul redobândirii unui echilibru dinamic al economiei au făcut ca inflația să rămână în zona galopantă timp de mai bine de un deceniu. Abia începând din anul 2000 au putut fi consemnate atât atenuări tot mai sensibile ale dezechilibrelor din economie, cât și, ca un corolar firesc, reducerea presiunilor inflaționiste. Integrarea în structurile politice euro-atlantice și apoi în cele economice ale Uniunii Europene a accelerat procesele de reformă și, foarte important, a oferit resurse financiare și de *know-how* în acest scop. Independența băncii centrale, declarată *de jure* de la începutul anilor '90, s-a putut manifesta deplin odată cu demersurile de aderare la UE. Nu întâmplător, aceasta a coincis cu reducerea semnificativă și durabilă a inflației spre nivelurile uzuale în țările dezvoltate.

Criza economică și financiară internațională care a început în 2008 a avut efecte negative asupra României, atât în privința declinului producției, cât și a reinflamării temporare a inflației. Totuși, fenomenele negative au putut fi puse sub control, inclusiv ca urmare a unor politici fiscale și de venituri dureroase, dar eficace.

Ulterior, după restabilirea echilibrelor fundamentale și aducerea deficitului bugetar în palierul îndeplinirii *obiectivului pe termen mediu* (MTO¹⁴), creșterea economică a redevenit viguroasă, în timp ce inflația s-a păstrat la un nivel compatibil cu integrarea în zona euro.

Procesul pentru atingerea tuturor parametrilor economici și financiari care să atragă succesul deplin al integrării în zona euro va fi încă unul relativ îndelungat și va depinde în mod hotărâtor de determinarea autorităților române de a adopta politici

¹⁴ MTO = *medium term objective*. Pentru România, el se cifrează la 1% din PIB în termeni structurali.

economice de natură să consolideze restructurarea și să prezerve o traiectorie sănătoasă a economiei naționale. Încadrarea deficitului bugetar în limitele prevăzute în MTO, adoptarea unor politici de venituri prudente și sustenabile, menținerea unui echilibru extern dinamic și a unui nivel confortabil al rezervelor internaționale, ca și un nivel al inflației compatibil cu zona euro reprezintă un ansamblu care este susceptibil să se autosustină și să mențină țara pe o traiectorie favorabilă.

În acest moment, crearea tuturor condițiilor care să permită adoptarea euro ca monedă națională, precedată de intrarea în mecanismul cursurilor de schimb (ERM II), poate fi considerată un element important al unui nou proiect de țară, după ce s-au consolidat deja temeinic integrarea euro-atlantică și în Uniunea Europeană.

După adoptarea euro, România va intra într-o nouă etapă de dezvoltare, congruentă cu standardele înalte ale clubului de elită reprezentat de Uniunea Europeană.

BIBLIOGRAFIE

1. Batini Nicoletta, Laxton Douglas (2006), *Under What Conditions Can Inflation Targeting Be Adopted? The Experience of Emerging Markets*, Working Papers Central Bank of Chile, 406, Central Bank of Chile.
2. Bruno Michael (1995), *Does Inflation Really Lower Growth*, Finance & Development, September.
3. Cagan Phillip (1956), *The Monetary Dynamics of Hyperinflation*, Studies in the Quantity Theory of Money, University of Chicago Press, Chicago.
4. Choudhri Ehsan, Hakura Dalia (2006), *Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices: Does the Inflationary Environment Matter?*, Journal of International Money and Finance, No. 25, p. 614–639.
5. Croitoru Lucian (1996), *România. Starea de fapt*, Fundația „Un Viitor pentru România”, București.
6. Dornbusch Rüdiger (1976), *Expectations and exchange rate dynamics*, The Journal of Political Economy, Vol. 84, Issue 6, p. 1161–1176.
7. FMI (2014), *25 Years of Transition Post-Communist Europe and the IMF*, Regional Economic Issues Special Report.
8. Korhonen Iikka, Wachtel Paul (2005), *A Note on Exchange Rate Pass-through in CIS Countries*, BOFIT Discussion Paper, No. 2, 2005.
9. Nogaro Bertrand (1948), *Hungary's Recent Monetary Crisis and Its Theoretical Meaning*, American Economic Review, 38 (4), p. 526–42.
10. Petreski Marjan (2013), *Exchange Rate Pass-Through under Inflation Targeting in Transition Economies*, Review of European Economic Policy, Vol. 48, p. 187–190.
11. Popa Cristian et al. (2002), *Țintirea directă a inflației: O nouă strategie de politică monetară. Cazul României*, Caietele de studii BNR, nr. 10.
12. Popa Cristian et al. (2009), *Țintirea directă a inflației în România*, Caietele de studii BNR, nr. 25.
13. Rădulescu Eugen (1999), *Inflația – marea provocare*, Ed. Enciclopedică, București.
14. Reinhart Carmen M., Rogoff Kenneth S. (2009), *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, ediția I, Princeton University Press, New Jersey.
15. Stoian Anca, Murărașu Bogdan (2015), *Analiza transmisiei modificărilor cursului de schimb nominal în variația diferiților indici de preț din România*, Caietele de studii BNR, nr. 39.
16. Voinea Liviu, Alupoaei Alexie, Dragu Florin, Neagu Florian (2016), *Adjustments in the balance sheets – is it normal, this "new normal"?*, Caietele de studii BNR, nr. 24.

12. CREȘTEREA ECONOMICĂ

AUREL IANCU, FLORIN-MARIUS PAVELESCU,
DAN CONSTANTIN OLTEANU

12.1. INTRODUCERE

Spre deosebire de perioada economiei de comandă, începând cu anul 1990, strategiile adoptate de toate partidele politice au avut ca obiectiv pe termen lung transformări instituționale conform principiilor democratice, trecerea la o economie de piață funcțională și integrarea în Uniunea Europeană. S-a considerat că parcurgerea acestor pași va asigura condițiile necesare creșterii economice și asigurării bunăstării populației. Ceea ce a făcut diferența între diferite partide au fost metodele folosite în realizarea reformelor și ritmurile în care au fost preconizate schimbările.

Dacă ne referim la trecerea la economia de piață, faza de formare a acesteia a pornit de la zero, spre deosebire de alte țări din zonă – Polonia, Ungaria, Cehoslovacia – care dispuneau deja de importante segmente ale piețelor libere, mai ales în sfera micii producții de mărfuri, a agriculturii și serviciilor. Acest lucru a însemnat pentru România un mare handicap, ceea ce a necesitat o mare concentrare de forțe pentru construcția și consolidarea instituțiilor de piață și mai ales pentru adaptarea economiei reale, ca structură și comportamente ale agenților economici, la exigențele acestor noi instituții bazate pe libera inițiativă și pe competiție.

Lipsa de experiență împletită cu penuria de lichidități, iar uneori și cu corupția a condus la eșecuri soldate cu ieșiri din piață a numeroși agenți economici. Dar ceea ce a contribuit foarte mult la aceste eșecuri și și-a pus amprenta asupra vitezei de creștere economică exprimate prin evoluția și ritmul indicatorilor economici sintetici au fost efectele întârziate negative din anii 1980 ale economiei de comandă care a ignorat mecanismele pieței, cu exagerări ale dezvoltării industriei grele dincolo de posibilitățile României și mai ales cu decizia de a achita înainte de termen datoria externă. Criza petrolului din 1979 a amplificat și mai mult dezechilibrele în economie, ceea ce a determinat forțarea exporturilor de bunuri aducătoare de valută și restrângerea la maximum a importurilor de noi tehnologii, piese de schimb și consumabile speciale în favoarea importurilor de materii prime (țitei, minereu de fier, ulei etc.) pentru asigurarea funcționării unor industrii energo și material-intensive. Nemaifăcând investiții în noi tehnologii și în modernizări, uzura fizică și morală s-a instalat temeinic în economia românească, fapt care a dăunat procesului de ridicare a calității și de înnoire a produselor, precum și posibilităților de export ale acestora. Toate acestea au condus la o criză economică și de sistem profundă, care s-a repercutat negativ și după revoluție o bună bucată de timp.

Trecerea la piața liberă a însemnat pentru agenții economici, slăbiți de condițiile menționate, noi șocuri. În primul rând, au fost cele provocate de pulverizarea pieței CAER, precum și de concurența firmelor străine pe piețele externe și pe piața internă tot mai puțin protejată, prin reducerea treptată, până la desființare, a taxelor vamale și a altor restricții conform *Acordului de asociere cu UE și cu zona CEFTA*. În al doilea rând, noile șocuri au fost provocate de condițiile neprielnice, uneori chiar ostile, în care agenții economici au trebuit să-și desfășoare activitatea – inflația galopantă, subcapitalizarea cronică, restricțiile la credite impuse de memorandumurile încheiate de guvernele României cu FMI, ostilitatea sindicatelor etc. O parte dintre acestea au fost prezentate și dezvoltate în alte capitole ale acestui volum.

Având ca obiectiv principal creșterea economică, vom ilustra acest proces prin folosirea de indicatori macroeconomici adecvați și relevarea evoluției ciclice a economiei în perioada 1990–2016. Vom analiza schimbările semnificative care au avut loc în structura pe ramuri și sectoare a valorii adăugate brute, rolul principalilor factori de producție – forța de muncă și capitalul fix – în susținerea creșterii economice, precum și caracteristicile echilibrului extern. În finalul capitolului vor fi arătate tendințele evoluției consumului și nivelului de trai.

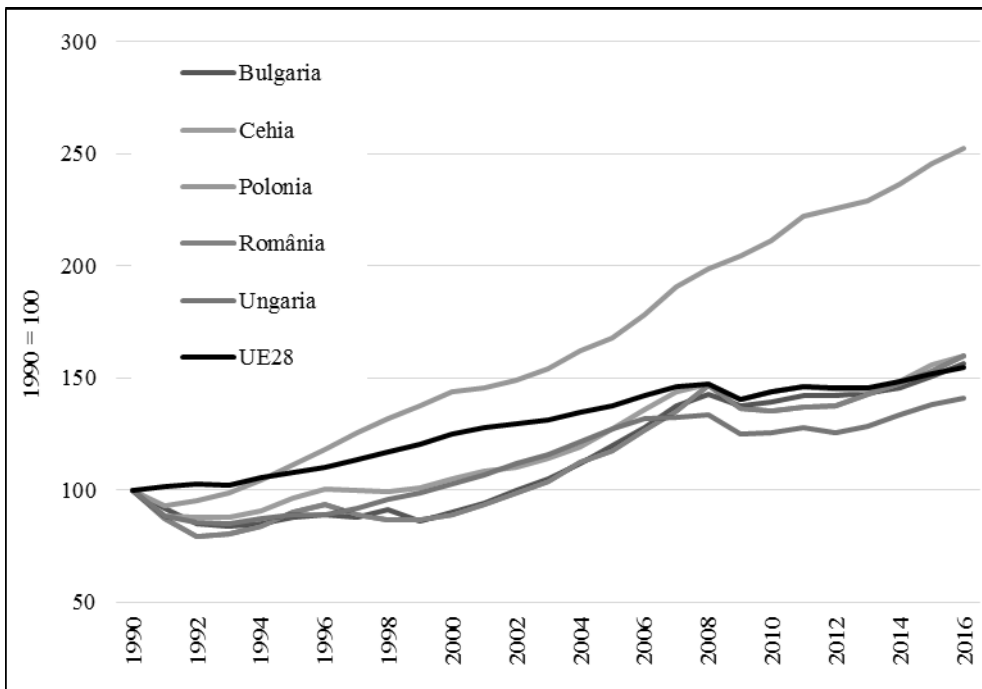
12.2. EVOLUȚIA UNOR INDICATORI DE CREȘTERE ECONOMICĂ ÎN CONTEXT CENTRAL ȘI EST-EUROPEAN

Primii zece ani de la evenimentele din decembrie 1989 au fost anii cei mai frământați, dar și mai bogați în evenimente din întreaga perioadă de aproape trei decenii, cu frecvente mișcări sociale și politice, cu transformări instituționale profunde și cu eforturi deosebite pentru revenirea la o creștere economică sustenabilă. O creștere economică cu adevărat robustă s-a înregistrat după decizia luată de Consiliul European de la Helsinki din decembrie 1999 de începere a negocierilor pentru aderarea României la UE. În următorii cinci ani a fost depășită masa critică privind reformele economice, astfel încât, la sfârșitul anului 2004, Comisia Europeană a acordat României statutul de economie de piață funcțională. Totodată, au fost finalizate negocierile de aderare. În anul 2005 a fost semnat *Tratatul de aderare la Uniunea Europeană*, intrat în vigoare la 1 ianuarie 2007.

Pentru a pune în evidență evoluția economiei României în comparație cu cea a UE28 în perioada 1990–2016, vom folosi seria indicilor anuali de creștere a *produsului intern brut* (PIB), luând ca bază anul 1990 (figura 12.1)¹. În anul 2016 față de 1990, creșterea PIB în România a fost de 1,6 ori, iar în UE28 de 1,55² ori.

¹ În România, din cauza unor particularități ale conceperii și aplicării reformelor, anul 1990 poate fi considerat ca fiind cel al „socialismului descentralizat de piață”, în cursul căruia au existat semnale confuze referitoare la traiectoria de dezvoltare viitoare a României. Și din acest motiv a continuat adâncirea recesiunii instalate în ultimii doi ani ai economiei socialiste. Pe fondul turbulențelor social-politice, dar și al inconsistenței cadrului instituțional, PIB s-a redus în 1990 cu 7,3%.

² Calculul pentru UE28 s-a realizat pe baza PIB exprimat în USD prețuri constante 2010, furnizat de World Bank Indicators, actualizat la 25.01.2018.

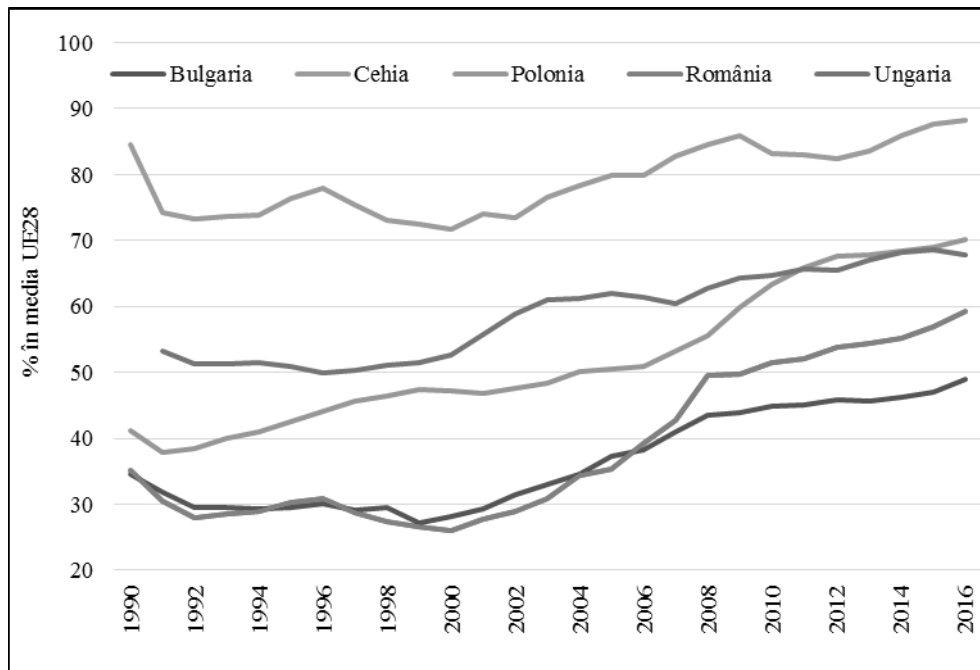
Sursa: Calcule proprii pe baza PIB exprimat în monedă națională (USD pentru UE28) la prețuri constante 2010, furnizat de World Bank Indicators, actualizat 25.01.2018.

Figura 12.1. Dinamica PIB în România, Bulgaria, Cehia, Polonia, Ungaria și UE28, în perioada 1990–2016.

Ritmul mediu anual de creștere economică a fost de 1,7% pe ansamblul UE28, de 1,8% în România și Cehia, de 1,3% în Ungaria, de 1,7% în Bulgaria și de 3,6% în Polonia. Creșterea economică nu a fost lină. În România s-a manifestat o oscilație apreciabilă a modificărilor relative anuale ale PIB, între -12,9% și +8,5%. La nivelul UE28, respectivul indicator a oscilat între -4,4% și +3,9%. Amplitudinea modificărilor relative anuale ale PIB din România față de cea înregistrată pe ansamblul UE a fost de 2,6 ori mai mare. În alte țări din Europa Centrală și de Est, volatilitatea modificărilor relative anuale ale PIB a fost mai puțin ridicată. Respectivul indicator a oscilat în Bulgaria între -8,8% și +7,7%, în Cehia între -11,6% și +6,2%, în Polonia între -7,0% și +7,0%, iar în Ungaria între -11,9% și +5,0%. Raportul acestor amplitudini față de cea a UE28 a fost, respectiv, de: 1,98; 2,14; 1,68; 1,98.

Când este vorba de creștere economică, un interes deosebit îl reprezintă problema reducerii decalajului economic al României față de nivelul mediu al UE. Indicatorul adecvat pentru comparații internaționale este PIB calculat la paritatea puterii de cumpărare pe locuitor (PIB PPC/loc.). Evoluția acestui raport relevă tendința fermă de apropiere (convergență) a nivelului PIB PPC/loc. al

României față de nivelul mediu al PIB PPC/loc. al UE28: 35,1% în 1990, 51,6% în 2010 și 59,3% în 2016, cu unele oscilații în perioada de tranziție (figura 12.2).

Sursa: Calcule proprii pe baza PIB PPC/loc. exprimat în USD prețuri curente, date furnizate de World Bank Indicators, actualizate la 25.01.2018.

Figura 12.2. PIB PPC/loc. în România, Bulgaria Cehia, Polonia și Ungaria, % în media UE28, în perioada 1990–2016 (%).

Totuși, România are de străbătut un drum mai lung față de Cehia, Polonia și Ungaria până va ajunge la nivelul mediu al PIB PPC/loc. al UE28. În acest scop, va fi necesar un efort sporit pentru crearea și utilizarea unor factori adecvați noilor cerințe și realități.

12.3. CICLICITATEA CREȘTERII ECONOMICE

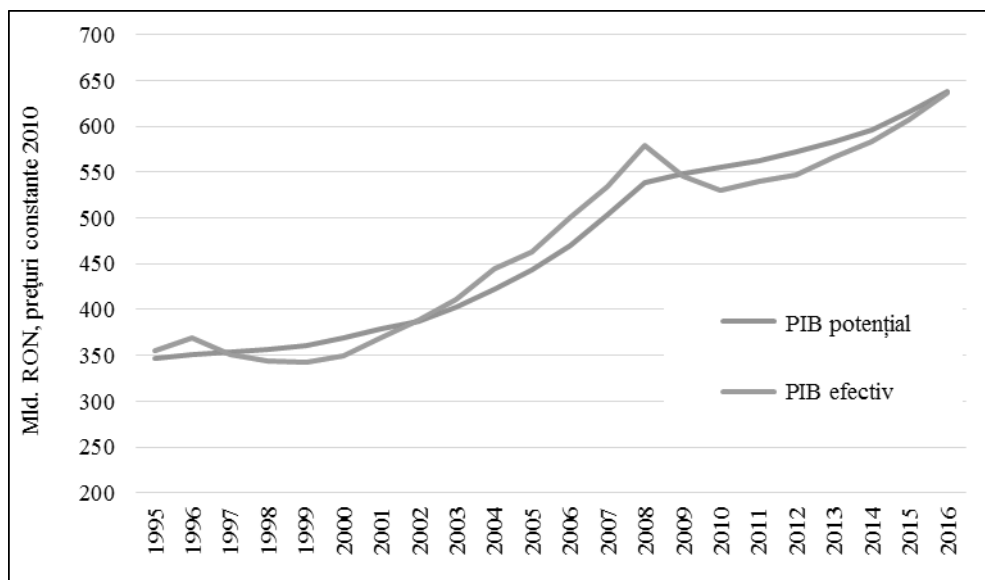
Din datele prezentate anterior a reieșit faptul că, în România, precum și în alte țări central și est-europene, dinamica PIB în termeni reali a avut un grad ridicat de volatilitate, ca urmare atât a procesului de transformări economice și instituționale specifice perioadei de tranziție, cât și a accentuării dezechilibrelor macroeconomice și a perturbațiilor provenite din mediul extern. În perioada analizată se desprind trei recesiuni (1990–1992; 1997–1999; 2009–2010), urmate de avânt economic.

În perioada 1990–1992, în România s-a manifestat o primă recesiune de tip transformațional. În fapt, ea poate fi considerată și ca o prelungire a crizei din deceniul precedent și o adâncire a acesteia, cauzată de răsturnările și transformările care au avut loc în primii ani ai tranziției. Recesiunea de tip transformațional, teoretizată de J. Kornai (1993), s-a manifestat în toate țările central și est-europene care au demarat, la începutul anilor 1990, tranziția la economia de piață și a fost determinată de acțiunea mai multor factori, și anume: a) „dizolvarea” rapidă a cadrului instituțional rigid al economiei de comandă, fără ca golul rămas să fie umplut imediat cu unul nou construit, specific economiei de piață; b) liberalizarea prețurilor și presiunile inflaționiste generate în prima parte a procesului de transformare; c) nedefinirea clară a drepturilor de proprietate; d) destrămarea CAER și blocarea comerțului exterior și a cooperării economice între țările central și est-europene. În România, prima recesiune transformațională a fost cea mai adâncă comparativ cu fostele state membre ale CAER, devenite ulterior membre ale Uniunii Europene (Pavelescu, 2006). Durata recesiunii a fost de doi ani în Polonia (1990–1991), de trei ani în România și Cehia (1990–1992) și de patru ani în Bulgaria și Ungaria (1990–1993).

Între 1993 și 1996 a fost înregistrată o relansare a activității economice, fapt care a permis recuperarea unei părți însemnate a pierderilor cauzate de recesiunea din 1990–1992. În aceste condiții, nivelul PIB din 1996 reprezenta în termeni reali 93,3% din cel consemnat în 1990. Relansarea economică a avut loc în contextul aplicării de noi măsuri de reformă, compatibile cu soluțiile aplicate în alte state din Europa Centrală și de Est, referitoare la reajustările structurale, reformarea unor activități economice și sociale sau regimul cursului de schimb. Politica macroeconomică a avut și particularități determinate de cadrul instituțional-legislativ referitor la privatizarea activelor aflate în proprietatea statului, de natura relațiilor industriale, precum și de orientarea ideologică a decidenților politici aflați la guvernare în perioada analizată, care au imprimat procesului de reformă un ritm moderat.

În intervalul 1993–1994, creșterea economică a fost bazată pe export, fiind sprijinită de majorarea cererii de produse cu un nivel tehnologic mediu în țările Uniunii Europene. În anul electoral 1996 s-au manifestat dezechilibre specifice unei supraîncălziri a economiei, nivelul PIB efectiv fiind mai mare decât PIB potențial (figura 12.3).

Între 1997 și 1999, economia României a suportat a doua recesiune transformațională, determinată de factori multipli, între care schimbarea politicii macroeconomice a avut un rol însemnat. A fost accelerat procesul de transformare, pornindu-se de la experiența țărilor central-europene mai avansate în reformarea economiei, dar și de la recomandările organismelor financiare internaționale. Principalele metode pentru atingerea respectivului obiectiv au fost: implementarea ultimei mari etape a liberalizării prețurilor, corecția cursului de schimb și intensificarea privatizărilor și a măsurilor pentru reducerea pierderilor înregistrate de marile întreprinderi cu capital de stat.

Sursa: AMECO – date extrase 23.01.2018; Eurostat – date extrase 12.02.2018.

Figura 12.3. Evoluția PIB efectiv și a PIB potențial din România, în perioada 1995–2016.

Adoptarea măsurilor de transpunere în practică a ultimei mari etape a liberalizării prețurilor la începutul anului 1997 a avut efecte pe multiple planuri. Pe de o parte, a fost atins unul dintre obiectivele esențiale ale reformei economice și au fost corectate dezechilibrele macroeconomice care se manifestaseră în anul 1996. Pe de altă parte, au fost generate: un puseu inflaționist major, o comprimare bruscă a cererii și, implicit, un climat recesionist³. A fost afectată nu numai activitatea agenților economici cu capital de stat, care prezentau simptome ale bugetului lax, ci și activitatea agenților cu capital privat, din cauza reducerii bruște a creditului în termeni reali (Ruhl și Dăianu, 2000). În aceste condiții, între 1996 și 1999, PIB s-a redus într-un ritm mediu anual de $-2,24\%$ ⁴ (nivelul efectiv al respectivului indicator fiind mai mic decât cel potențial în anii 1998 și 1999).

În intervalul 2000–2008, PIB a crescut continuu, modificările relative anuale oscilând între $2,4\%$ și $8,5\%$, ritmul mediu anual fiind de $6\text{--}7\%$. Diferențierea

³ În epocă, experții Comisiei Economice pentru Europa a ONU apreciau că măsurile adoptate în România în perioada 1997–1998 au contribuit la accelerarea reformei și a reajustărilor structurale și, implicit, la reducerea decalajelor față de țările central-europene, considerate a fi în avangarda respectivelor procese, dar au fost foarte dure în ceea ce privește gestionarea cererii interne, fapt care a blocat pe termen scurt posibilitățile de realizare a creșterii economice.

⁴ Apariția celei de a doua recesiuni de tip transformațional către sfârșitul anilor 1990 nu a fost proprie doar României, ci și altor țări central și est-europene. În perioada 1996–1999, Bulgaria s-a confruntat cu dificultăți economice majore, iar în Cehia, în 1997–1998, creșterea PIB a stagnat. În schimb, în Polonia a fost înregistrată o creștere economică viguroasă, iar în Ungaria, una moderată, ritmul mediu anual de creștere al PIB fiind de $5,2\%$ și, respectiv, $3,6\%$.

realizării schimbărilor structurale permite identificarea a două etape ale creșterii economice, și anume: a) 2000–2004 și b) 2005–2008. Între 2000–2004, ritmul mediu anual al creșterii economice a fost de 5,4%, iar între 2005–2008, de 6,9%.

În acest context, în anul 2003 a fost depășit nivelul PIB din 1990, iar în 2004 a fost depășit nivelul PIB din 1989. La sfârșitul anului 2004 au fost finalizate negocierile de aderare la Uniunea Europeană, iar Comisia Europeană, Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială au acordat României calificativul de „economie funcțională de piață”.

Din anul 2004 a început un episod de supraîncălzire a economiei, relevat de faptul că PIB efectiv a devenit semnificativ mai ridicat decât PIB potențial. Un rol însemnat în intensificarea creșterii economice efective a revenit îmbunătățirii mediului de afaceri și intrărilor masive de investiții străine directe, dar și aplicării unor politici prociclice, prin promovarea cotei unice de impozitare a veniturilor, aplicarea pe scară largă a creditelor ipotecare, practicarea pe scară largă atât de către sectorul privat, cât și de către populație a creditelor în valută, sporirea creditelor de consum, mărirea bruscă a pensiilor și salariilor fără un spor corespunzător al productivității muncii. Toți acești factori au condus la dezechilibre macroeconomice majore, exprimate prin deficite nesustenabile în 2007, privind: soldul bugetar (–2,6%), exportul net (–14,3%) și contul curent (–13,9%). Asemenea dezechilibre au ajuns la costuri uriașe pe care populația a trebuit să le suporte ca urmare a recesiunii: împrumutul public de 20 mld. euro (făcut în scopul de a evita prăbușirea cursului de schimb), ridicarea cotei TVA de la 19% la 24%, reducerea temporară a salariilor personalului bugetar cu 25%, precum și comprimarea PIB cu –7% în 2009 și cu –0,8 în 2010 (Iancu, 2014).

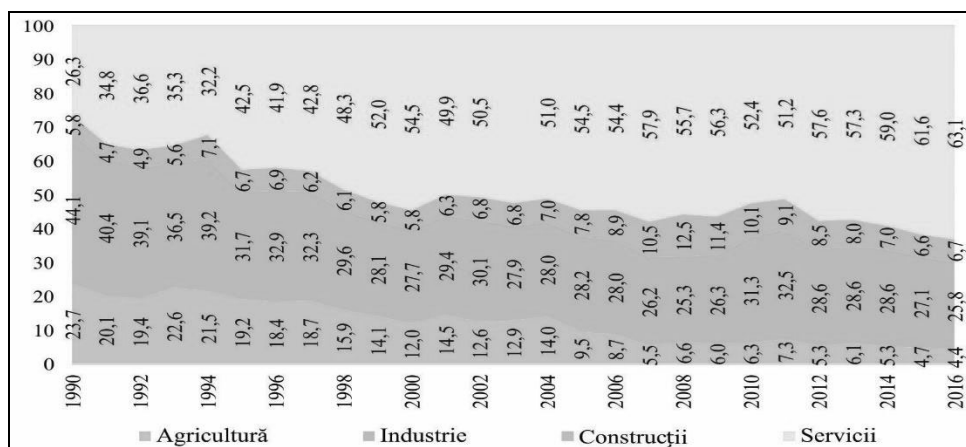
Ieșirea din recesiune a avut loc prin ritmuri lente de creștere economică în anii 2011 și 2012, urmând ca acestea să crească treptat până la 7% în 2017. Din păcate, în ultimii ani se aplică tot politici prociclice, concretizate, pe de o parte, în relaxări fiscale menite, în teorie, să stimuleze competitivitatea agenților economici și promovarea schimbărilor tehnologice, iar pe de altă parte, în creșterea cheltuielilor bugetare, în special pentru majorarea cu cote înalte a salariilor din domenii de activitate unde se manifestă deficite de personal, așa cum este cazul sistemului de asistență medicală și al salariilor demnitarilor și personalului din administrația locală, acordarea de pensii speciale unor categorii profesionale etc.

12.4. SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA ECONOMIEI

Începând cu anul 1990, structura economiei a cunoscut schimbări esențiale, întrucât, în timpul economiei centralizate, ea a fost croită nu numai contrar exigențelor pieței, ci și mult dincolo de potențialul economic real al României. În 1990, ponderea agriculturii în valoarea adăugată brută era de 23,7%, cea a industriei de 44,1%, a construcțiilor de 5,8%, iar a serviciilor de 26,3% (figura 12.4).

Structura pe ramuri din anul 1990 purta pecetea economiei de comandă, în care ramurile industriei grele erau mult supradimensionate, iar sectorul servicii era subdimensionat în raport cu cerințele unei economii și societăți moderne.

În cursul procesului de transformare a economiei din perioada 1990–2016 au avut loc importante schimbări de structură la nivelul tuturor ramurilor. *La nivelul industriei s-au produs însă cele mai spectaculare schimbări.* Ponderea acestei ramuri în valoarea adăugată brută (VAB) totală a scăzut de la 44,1% în 1990 la 25,8% în anul 2016, ca urmare a restructurărilor și lichidării unui număr mare de combine și întreprinderi care nu au mai rezistat concurenței odată cu deschiderea și liberalizarea economiei. Multor combine și mari companii le-au luat locul companii mici și mijlocii mult mai suple și mai deschise adaptării la piață și la inovare. Dacă în 1991 erau înregistrate în România 1.712 companii industriale, cu un total de 3,052 mil. de salariați, în 2015 erau înregistrate 54.020 de companii industriale cu 1,335 mil. de salariați. Începând din cea de-a doua parte a anilor 1990 și în continuare, în anii 2000, a avut loc, concomitent cu procesul de privatizare, o relansare a dezvoltării industriale prin substanțiale investiții străine directe și autohtone private în industriile de automobile, electrotehnică și electronică, industria chimică și farmaceutică, industria construcțiilor de mașini, industria alimentară, materiale de construcții.

Notă: Pentru perioada 1990–1994 s-a folosit metodologia SEC 1979, iar pentru perioada 1995–2015 s-a utilizat metodologia SEC 1995.

Sursa: Calculat după *Anuarul statistic al României*, serii de timp 1990–2011, 1990–2015, comunicat de presă INS, nr. 53/7 martie 2017.

Figura 12.4. Schimbări în structura pe ramuri ale economiei, exprimate prin ponderi ale acestora în valoarea adăugată brută, în perioada 1990–2016 (%).

O altă ramură importantă din economia României este *agricultura (împreună cu silvicultura și pescuitul)*. Cu toate condițiile naturale favorabile de dezvoltare, și aceasta a cunoscut o reducere a ponderii în VAB totală, în perioada 1990–2016, de la 27,4% la 4,4%, în special din cauza aplicării politicii ultraliberale a mersului de la sine, care a însemnat și înseamnă: pe de o parte, practicarea aproape exclusivă a producției de cereale și exportul în formă brută al acestora și abandonarea aproape în

întregime a sistemului de irigații; pe de altă parte, restrângerea dramatică a producției animaliere, a producției de zarzavaturi în sere, a producției de fructe, a cultivării de plante tehnice etc. Ramura se află încă într-o stare critică și din punct de vedere social: ea cuprinde 23,8% din totalul populației ocupate în economie, iar exploatațile agricole de până la 5 hectare de teren agricol, în 2013, dețineau 92% din totalul suprafeței agricole utilizate. Aceasta înseamnă că în România continuă să se practice pe scară largă o agricultură de subzistență.

Ponderea construcțiilor în totalul valorii adăugate brute a oscilat între 4,7% în 1991 și 12,5% în 2008 și *s-a corelat puternic cu starea economiei în perioada 1990–2010*. Respectivul indicator a avut o tendință de majorare în cursul relansării economiei și de diminuare în timpul recesiunilor. Reluarea creșterii economice începând cu 2011 s-a desfășurat în contextul reducerii ponderii construcțiilor în valoarea adăugată brută, care a atins 6,7% în 2016. A fost urmarea redresării lente a respectivei ramuri, după șocul determinat de recesiunea din 2009–2010.

Transformarea economiei, iar ulterior aderarea și integrarea în Uniunea Europeană au favorizat *dezvoltarea rapidă a activităților de servicii*. Valoarea adăugată brută generată de sectorul terțiar a sporit chiar și în timpul primei recesiuni transformatoriale, ponderea sectorială majorându-se de la 26,3% în 1990 la 36,6% în 1992. După 1995, ponderea sectorului de servicii în valoarea adăugată brută a fost mai ridicată decât cea a industriei. În 1999, la sfârșitul celei de a doua recesiuni, respectiva pondere a depășit 50%, semnalând parcurgerea unei etape importante a reajustărilor structurale.

În perioada anilor 2000 s-a conturat o tendință de consolidare a importanței relative a serviciilor în valoarea adăugată brută. Relansarea activității economice după recesiunea din 2009–2010 s-a bazat, începând 2012, pe dezvoltarea activităților cuprinse în sectorul servicii, a cărui pondere în valoarea adăugată brută a atins 63,1% în anul 2016.

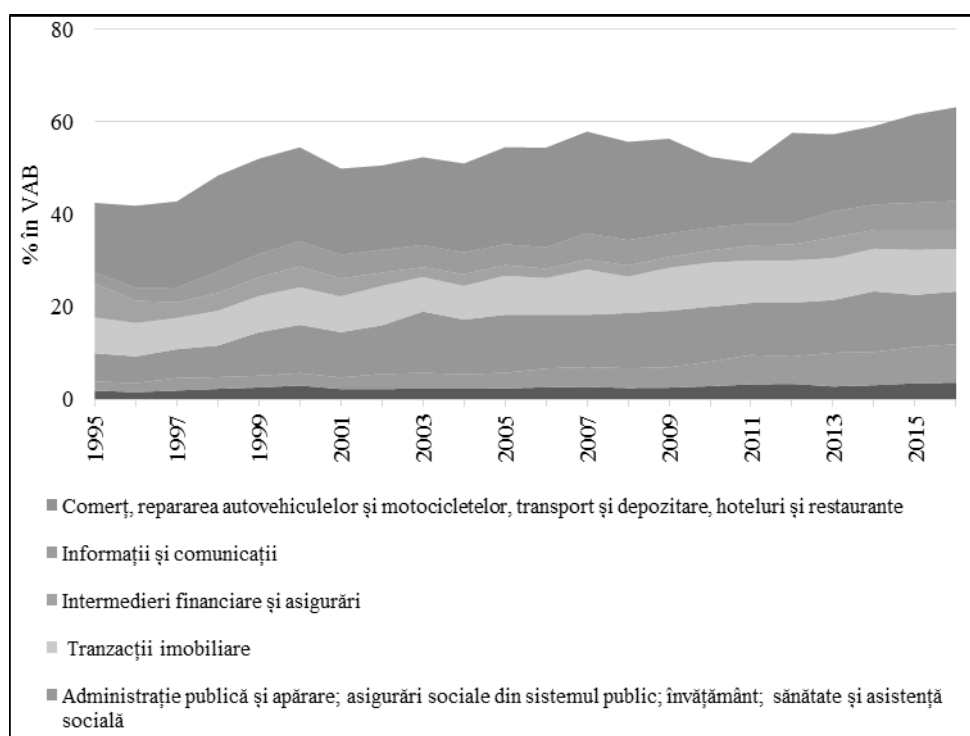
Consolidarea rolului serviciilor de principal sector generator de valoare adăugată brută a avut loc în contextul unor importante mutații structurale. În intervalul 1996–2016, toate grupele de servicii și-au majorat ponderea în crearea valorii adăugate brute, cu excepția intermediarilor financiare și a asigurărilor, unde s-a înregistrat un recul de la 7,4% la 4,1% (figura 12.5).

Între 1995 și 2016 se constată majorări moderate ale ponderilor în cazul comerțului și tranzacțiilor imobiliare, respectiv de 1,337 ori și de 1,19 ori. Serviciile de consum individual (comerț, reparații, transporturi, hoteluri și restaurante) și-au menținut rolul de primă grupă de ramuri a sectorului de servicii din punctul de vedere al generării de valoare adăugată, cu o pondere de 20,2% în anul 2016.

Serviciile sociale de bază (administrație, apărare, sănătate, învățământ), precum și serviciile recreative au înregistrat creșteri de 1,86 ori și, respectiv, de 1,95 ori ale ponderii în totalul valorii adăugate brute. Astfel, serviciile sociale de bază au devenit a doua grupă de ramuri a sectorului de servicii generatoare de valoare adăugată brută, având o pondere de 11,4% în anul 2016. Tendința de creștere mai rapidă a valorii adăugate brute în cadrul serviciilor sociale de bază a fost rezultatul nu numai al sporirii numărului de persoane ocupate și al majorării nivelului salariului

mediu, ci și al diversificării activității. Mai ales în cazul serviciilor legate de ocrotirea sănătății și de educația formală și non-formală a avut loc o extindere a rolului inițiativei private, ceea ce a acționat ca o sursă de ameliorare a calității serviciilor, dar și de stimulare a creșterii economice.

Activitățile de informații-comunicații, precum și activitățile profesionale, științifice și tehnice și de servicii suport și-au majorat de 2,73 ori și, respectiv, de 4,15 ori ponderea în valoarea adăugată brută. În anul 2016, importanța relativă a activităților de informații-comunicații era de 6,3%, iar cea a activităților profesionale, științifice, tehnice și de servicii suport de 8,3%, sensibil mai ridicată decât cea a agriculturii (4,4%). Creșterea ponderii celor două tipuri de servicii în valoarea adăugată brută a avut loc mai ales în perioada 2012–2016. Se reflectă, astfel, mutațiile structurale produse în economia României în direcția avansului spre utilizarea pe o scară tot mai extinsă a noilor tehnologii prin digitalizare și a susținerii și dezvoltării activităților creative.

Notă: Pentru perioada 1990–1994 s-a folosit metodologia SEC 1979, iar pentru perioada 1995–2015 s-a utilizat metodologia SEC 1995.

Sursa: Calculat după *Anuarul statistic al României*, serii de timp 1990–2011, 1990–2015, comunicat de presă INS, nr. 53/7 martie 2017.

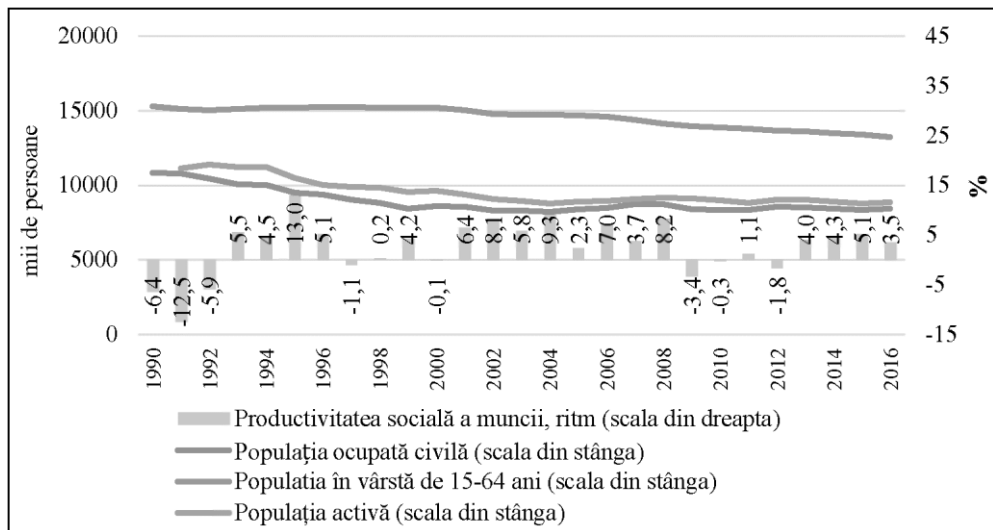
Figura 12.5. Pondere valorii adăugate brute generate de tipurile de servicii în VAB, în perioada 1990–2016.

12.5. PRINCIPALII FACTORI AI CREȘTERII ECONOMICE

Creșterea economică înregistrată în perioada 1990–2016 a presupus o serie de modificări în mecanismele de alocare și utilizare a principalilor factori de producție – forța de muncă și capitalul fix. În funcție de etapele reajustărilor structurale și de comportamentul ofertei celor doi factori de producție în raport cu starea generală a economiei sau cu influența mediului extern, contribuția celor doi factori de producție la creșterea economică s-a diferențiat considerabil.

FORȚA DE MUNCĂ

Evoluția economiei României în perioada de după 1990 a fost marcată de apariția unor restricții referitoare la oferta de forță de muncă. Restricțiile au fost determinate de schimbările din comportamentul demografic, dar și de reacțiile pe care persoanele potențial active le-au avut în raport cu fluctuația cererii de forță de muncă. S-a conturat o tendință de reducere a populației în vârstă de 15–64 de ani. Diminuarea acestei categorii de populație a început să se manifeste încă în cursul anilor 1990, când a fost consemnată scăderea de la 15,277 mil. de persoane în 1990 la 15,201 mil. de persoane în 1999, respectiv într-un ritm mediu anual de $-0,056\%$ (figura 12.6). În intervalul 1999–2010, reducerea numărului populației în vârstă de 15–64 de ani s-a accelerat, ritmul mediu anual fiind de $-0,83\%$.

Sursa: World Bank Indicators, actualizat la 18.09.2017, *Anuarul statistic al României 1991*, serii de timp 1990–1999, 1990–2015; Baza de date Tempo online.

Figura 12.6. Evoluția ofertei de forță de muncă, a populației ocupate și a productivității sociale a muncii în România, în perioada 1990–2016.

Accentuarea ritmului de reducere a numărului persoanelor în vârstă de 15–64 de ani a fost urmarea instalării și consolidării unei tendințe de emigrare a persoanelor pentru găsirea de locuri de muncă în străinătate, în contextul finalizării, la sfârșitul anilor 1990, a reajustărilor structurale și, implicit, al comprimării cererii de forță de muncă. Un alt factor care a contribuit la reducerea numărului de persoane potențial active a fost reducerea natalității începând din anul 1990. În anii 2000 s-a accentuat îmbătrânirea demografică a ofertei potențiale de forță de muncă. Între 2010 și 2016, populația în vârstă de 15–64 de ani s-a redus de la 13,875 mil. de persoane la 13,256 mil. de persoane, într-un ritm mediu anual de $-0,76\%$.

Instabilitatea dinamicii PIB, precum și alte modificări în aspirațiile tinerelor generații sau în stilul de viață ale unor categorii sociale s-au reflectat în corelația dintre dinamica populației în vârstă de 15–64 de ani și dinamica populației active. Astfel, în cursul anilor 1990, pe fondul reajustărilor structurale de amploare care au determinat reducerea bruscă a cererii de forță de muncă, mai ales în întreprinderile industriale, populația activă s-a micșorat într-un ritm mediu anual de $-1,40\%$, de la 10,840 mil. de persoane în 1990 la 9,547 mil. de persoane în 1999. Raportul dintre populația activă și populația în vârstă de 15–64 de ani s-a redus de la $71,0\%$ la $62,8\%$. În perioada 1999–2010, pe fondul tendinței de creștere a PIB, populația activă s-a diminuat cu 546 mii de persoane, ritmul mediu anual fiind de $-0,53\%$, iar între 2010 și 2016, cu încă 126 mii de persoane, într-un ritm mediu anual de $-0,23\%$. Raportul dintre populația activă și populația în vârstă de 15–64 de ani a fost de $64,9\%$ în anul 2010 și de $67,0\%$ în anul 2016.

Dinamica populației active s-a aflat într-o relație complexă cu dinamica populației ocupate civile și, implicit, cu diferitele etape ale procesului de reajustări structurale și de relansare a activității economice. În cursul anilor 1990, populația ocupată civilă s-a diminuat continuu, de la 10,84 mil. de persoane în anul 1990 la 8,42 mil. de persoane în anul 1999. Relansarea activității economice începând cu anul 2000 a determinat o evoluție sinuoasă a populației ocupate civile, care a atins 8,371 mil. de persoane în anul 2010 și 8,449 mil. de persoane în anul 2016, nivelul minim fiind de 8,306 mil. de persoane în anul 2003, iar nivelul maxim de 8,747 mil. de persoane în anul 2008.

Mărirea populației ocupate civile a fost modelată nu numai de intensitatea restructurării întreprinderilor industriale sau de majorarea cererii de forță de muncă în sectorul de servicii, ci și de apariția micilor exploatații agricole, în urma aplicării *Legii fondului funciar* din anul 1991. În prima parte a anilor 1990, când au fost efectuate primele disponibilizări ale forței de muncă excedentare în întreprinderile industriale, respectivele exploatații au acționat ca un sector de refugiu pentru persoanele rămase fără loc de muncă. Astfel, s-a evitat, o anumită perioadă de timp, explozia ratei șomajului, iar ulterior a fost asigurată o creștere a numărului persoanelor ocupate, dar cu prețul reducerii ritmului de creștere a productivității sociale a muncii, precum și cu menținerea unei ponderi foarte ridicate a agriculturii în populația ocupată, fapt care a condus la tratarea României ca un caz atipic în

Uniunea Europeană, din punctul de vedere al structurii sectoriale a utilizării forței de muncă.

Faptul că reluarea creșterii PIB în perioada 2000–2008 a fost susținută de dezvoltarea activităților de servicii a determinat o serie de modificări ale structurii de calificare a populației ocupate. Astfel, s-a diminuat importanța profesiilor și meseriilor manuale și a crescut importanța profesiilor non-manuale. În ultimii ani, dezvoltarea activității legate de prelucrarea informației și a tehnologiilor comunicaționale a determinat o majorare a numărului angajărilor de informaticieni, precum și a altor persoane cu pregătire superioară.

Pe ansamblul perioadei 1990–2016, populația ocupată civilă s-a redus într-un ritm mediu anual de $-0,95\%$. Astfel, se poate vorbi de o creștere economică fără crearea de noi locuri de muncă (*jobless growth*), bazată exclusiv pe sporirea productivității sociale a muncii, ritmul mediu anual fiind de $2,81\%$. Excepția de la regulă a fost consemnată în anii 2000, 2005–2008, 2012 și 2016, când numărul persoanelor civile ocupate s-a majorat. De regulă, productivitatea socială a muncii a crescut în timpul perioadelor de relansare a economiei și s-a redus în cursul recesiunilor. Excepțiile au fost înregistrate în cursul recesiunii din 1997–1999, când ritmul mediu a fost pozitiv, ca urmare a masivelor concedieri de personal din întreprinderile care au fost restructurate, privatizate sau lichidate. De asemenea, au fost înregistrate reduceri ale nivelului productivității sociale a muncii în 2000 și 2012, în contextul creșterii lente a produsului intern brut și al măririi numărului de persoane înregistrate ca fiind ocupate după ieșirea din recesiune.

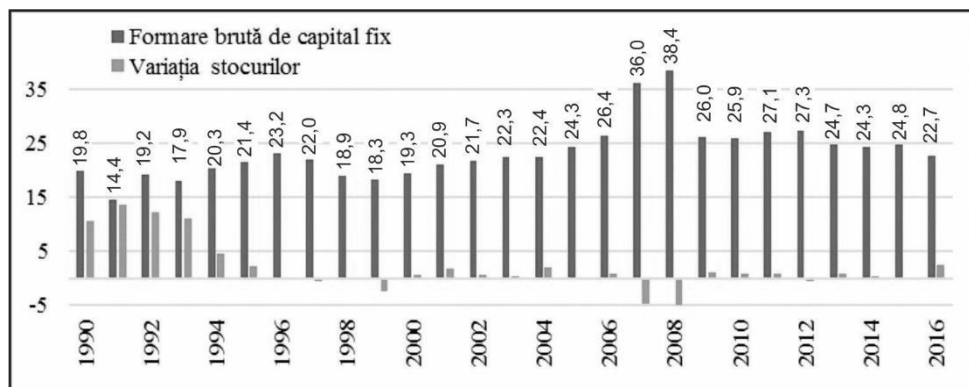
Sporirea productivității sociale a muncii va continua să fie și în viitorul previzibil principala sursă a creșterii economice, în contextul reducerii cantitative a ofertei de forță de muncă. Chiar dacă în ultimul sfert de secol s-a conturat o tendință de creștere în ritm rapid a productivității muncii, sunt necesare măsuri pentru menținerea acestei evoluții pozitive. Accentuarea îmbătrânirii demografice și continuarea emigrării pentru locuri de muncă a persoanelor în vârstă de muncă și cu un nivel ridicat de calificare nu au rămas fără urmări. În unele domenii de activitate și mai ales în industrie și construcții a început să se manifeste penurie de forță de muncă atât din punct de vedere numeric, cât și al nivelului de calificare. Astfel, apar restricții în calea creșterii economice în ritm rapid, deși există premise bune din punctul de vedere al cererii și al valorificării potențialului natural și tehnologic de care dispune România.

FORMAREA BRUTĂ A CAPITALULUI ȘI INVESTIȚIILE STRĂINE DIRECTE

Alături de forța de muncă, o contribuție esențială la creșterea economică în perioada analizată este adusă de acumularea capitalului. Caracteristicile cadrului instituțional, precum și fazele evoluției economiei și dezvoltării aparatului productiv acționează ca factori modelatori ai dinamicii investițiilor și, implicit, ai acumulării și reînnoirii capitalului. Dinamica volatilă a PIB și-a pus amprenta și

asupra procesului de acumulare a capitalului. Astfel, demararea tranziției la economia de piață, în context recesionist, a acționat ca un inhibitor al fluxurilor investiționale, chiar dacă necesitatea re tehnologizării pe scară largă a aparatului productiv era stringentă, dată fiind uzura morală cauzată de tendința spre semiautrarhie manifestată în cursul anilor 1980. Tendințele inflaționiste, blocajul financiar, precum și lipsa de claritate în definirea regimului drepturilor de proprietate au determinat, în intervalul 1990–1993, ponderi în PIB ale formării brute a capitalului fix mai mici de 20%. Se reflectau, astfel, nu numai impredictibilitatea evoluției economice pe termen mediu și blocajul financiar, relevante de ponderea scăzută a formării brute a capitalului fix, ci și neadaptarea unei părți însemnate a agenților economici la un mediu extern turbulent, ponderea în PIB a variației stocurilor de materii prime și produse finite fiind de peste 10% (figura 12.7).

În perioada 1993–2016, raportul dintre formarea brută a capitalului fix și PIB a avut o tendință de reducere în cursul perioadelor de recesiune și de majorare în cursul perioadelor de avânt. Excepția a fost reprezentată de intervalul 2013–2016, când a fost înregistrată o tendință de reducere a respectivului raport, în contextul unei creșteri economice în ritm alert. Pe ansamblul perioadei 1990–2016, formarea brută a capitalului fix a avut o dinamică mai lentă decât cea a produsului intern brut, ritmul mediu anual fiind de 0,51%. Procesele investiționale au fost modelate de o viziune care a privilegiat eficiența capitalului pe termen scurt. Din această cauză, nu întotdeauna sporirea propensiunii pentru investiții, relevată de intensificarea ritmului de creștere a formării brute a capitalului fix, a însemnat și crearea premiselor pentru o creștere economică sustenabilă sau pentru ridicarea nivelului tehnologic al activității agenților economici. Un exemplu în acest sens este experiența acumulată în timpul avântului din 2005–2008, când dinamica accelerată a formării brute a capitalului fix s-a datorat, în principal, investițiilor în domeniul imobiliar și, într-o mai mică măsură, extinderii capacităților productive care să asigure creșterea competitivității și sustenabilitatea creșterii economice pe termen lung.

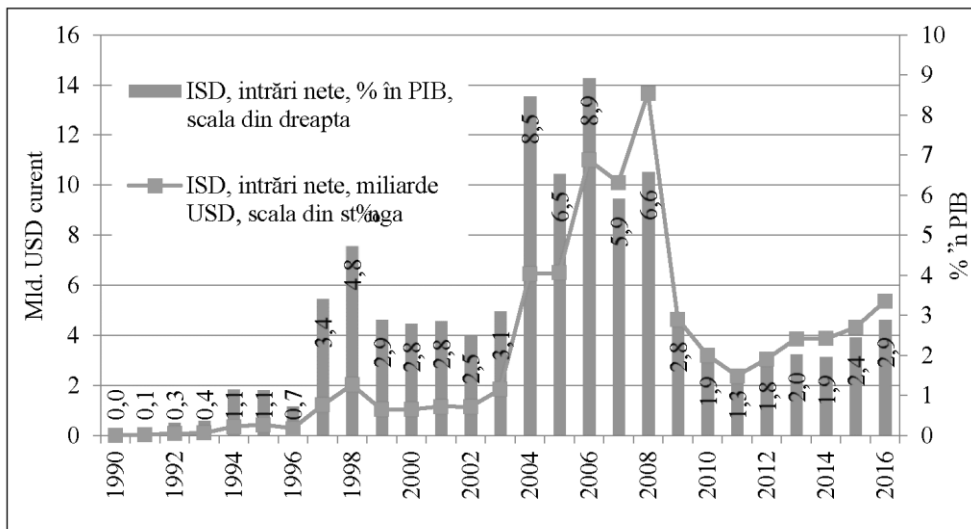
Sursa: World Development Indicators, actualizat la 18.09.2017.

Figura 12.7. Ponderea formării brute a capitalului fix și a variației stocurilor în PIB, în perioada 1990–2016 (%).

Variația stocurilor de materii prime și produse finite a avut ponderi de peste 2% în produsul intern brut, în prima parte a anilor 1990. În perioada 1996–2016, de regulă, respectivul indicator a oscilat între -2% și 2%, ceea ce relevă creșterea adaptabilității agenților economici la modificările apărute în mediul concurențial. Excepțiile au fost consemnate în anii 1999, 2007 și 2008, în sensul reducerii valorii stocurilor, și în 2016, în sensul majorării respectivului indicator.

În evaluarea dinamicii formării brute a capitalului și a rolului acesteia în susținerea creșterii economice, nu trebuie neglijate fluxurile nete anuale ale *investițiilor străine directe* (ISD). În fapt, atragerea de ISD a constituit una dintre constantele politicii economice din România, chiar de la începutul implementării procesului de transformare. Cadrul legislativ a fost modificat în direcția creșterii stimulentei pentru investitorii străini, indiferent de dimensiunea aportului de capital și de ramura în care s-au efectuat plasamentele.

Respectivele fluxuri investiționale au reprezentat între 0% și 4,8% din PIB în anii 1990, între 1,91% și 8,91% în intervalul 2000–2010 și între 1,28% și 2,88% în intervalul 2011–2016 (figura 12.8). În cei mai mulți ani ai perioadei 1990–2016, ISD au reprezentat mai puțin de 3% din PIB. Anii când a fost depășită ponderea de 3% din PIB au fost cei în care au fost accelerate programele de reformă economică (1997, 1998), au fost privatizate mari obiective economice (1998, 2003, 2004) ori s-a intensificat creșterea economică (2005–2008). Cel mai mare flux anual de ISD nete a fost înregistrat în anul 2008 (circa 14 mld. USD). ISD au fost alocate în toate ramurile economice, dar ponderea cea mai ridicată a fost înregistrată în industria prelucrătoare (circa o treime). Proporții de peste 12% erau consemnate în anul 2016 în construcții și tranzacții imobiliare, comerț, precum și în intermediari financiare și asigurări. Astfel, ponderea capitalului străin în totalul capitalului investit la nivelul unor ramuri economice a depășit 50% (figura 12.8).

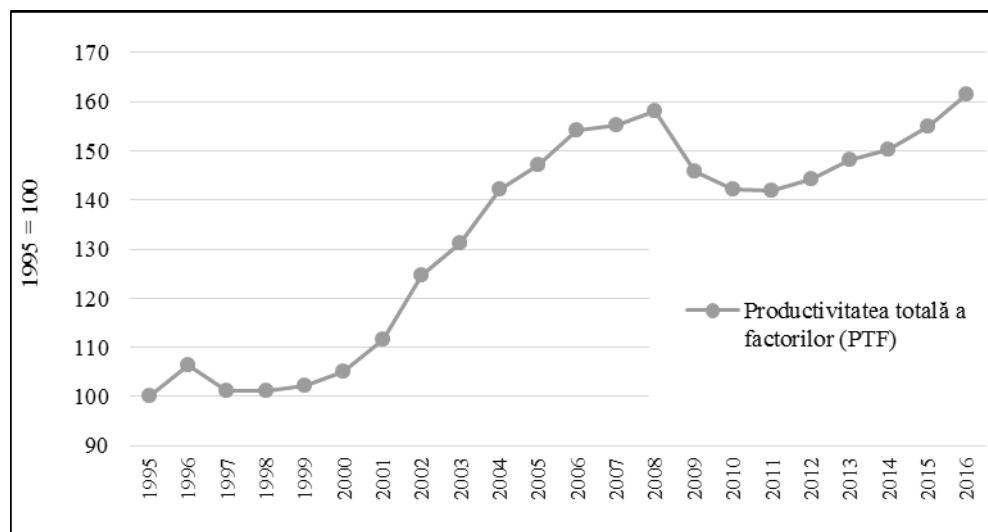
Sursa: World Development Indicators, actualizat la 18.09.2017.

Figura 12.8. Dinamica ISD în perioada 1990–2016.

Chiar dacă nu au atins proporțiile din țări cu economie de piață consolidată sau din alte țări central-europene, fluxurile de ISD au contribuit la modernizarea economiei românești pe mai multe canale. Au fost efectuate transferuri de tehnologie și *know-how* și s-au deschis noi piețe de desfacere pentru firmele românești ajunse în proprietatea unor mari investitori străini, ca, de exemplu, grupul Renault, compania Ford etc. Totodată, ISD au contribuit în mod decisiv la mărirea gradului de deschidere a economiei către fluxurile externe de bunuri și servicii.

CARACTERISTICI ALE DINAMICII PRODUCTIVITĂȚII TOTALE A FACTORILOR DE PRODUCȚIE

Fluxurile investiționale și reajustările structurale care au avut loc în cursul transformării economiei și, ulterior, în cursul integrării în Uniunea Europeană au determinat importante schimbări tehnologice și, implicit, au modelat eficiența utilizării factorilor de producție, relevantă de dinamica *productivității totale a factorilor* (PTF). Datele statistice disponibile în baza de date AMECO arată că, între 1995 și 2016, respectivul indicator a crescut cu peste 61% (figura 12.9), respectiv într-un ritm mediu anual de 2,3%, pe fondul unui ritm mediu anual de creștere a PIB de 2,8%, deoarece, pe ansamblul perioadei analizate, numărul populației civile ocupate s-a redus, iar stocul de capital fix s-a majorat în ritm moderat.

Sursa: AMECO, date extrase la 31.01.2018.

Figura 12.9. Dinamica productivității totale a factorilor în perioada 1995–2016.

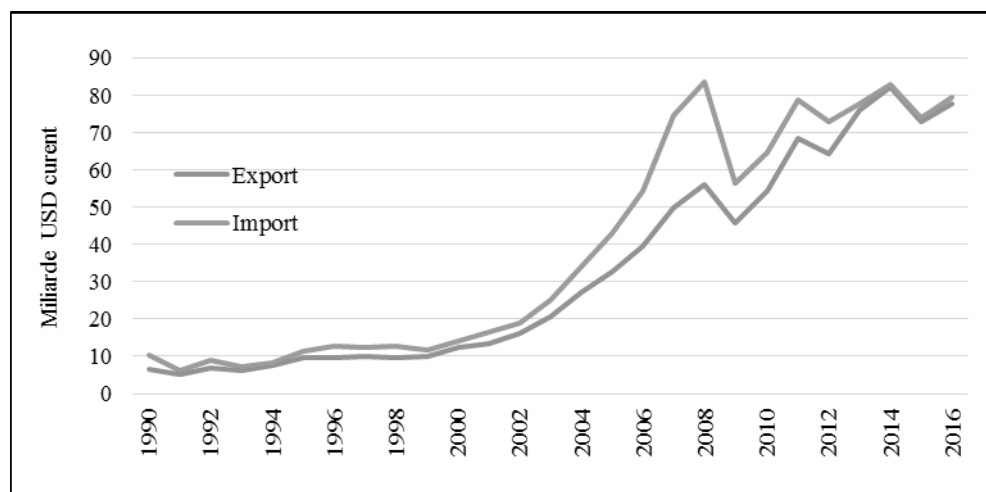
Evoluția ciclică a economiei, precum și sensul schimbărilor structurale au determinat variații ale ritmului de creștere al PTF. În cursul recesiunii din 1997–1999, PTF s-a redus într-un ritm mediu anual de $-1,3\%$, mai lent decât cel al PIB, din cauza restructurării industriale și a raționalizării consumului de factori de producție.

În cursul relansării economiei din intervalul 2000–2004 a continuat reducerea consumului de factori de producție, astfel încât ritmul mediu de creștere al PTF a fost de 6,9%, superior celui al creșterii PIB.

Intensificarea creșterii economice din intervalul 2005–2008 a avut loc în contextul unui ritm moderat de creștere al PTF, respectiv de 2,7%. Recesiunea din 2009–2010 a însemnat o reducere cu 10,2% a PTF, iar recuperarea acestei pierderi de eficiență a utilizării factorilor de producție a fost realizată abia în anul 2016. Se reflectă faptul că relansarea creșterii economice a avut loc în contextul unei evoluții sinuoase a populației ocupate civile și al majorării stocului de capital fix.

12.6. ECHILIBRUL EXTERN ȘI CREȘTEREA ECONOMICĂ

În perioada 1990–2016, unul dintre aspectele definitorii ale evoluției economiei românești a fost intensificarea relațiilor economice internaționale, fapt relevat de creșterea de 11,9 ori a exporturilor și de 8,2 ori a importurilor (în USD, prețuri curente), ritmul mediu anual fiind de 10% și, respectiv, 8,2% (figura 12.10).

Sursa: *World Development Indicators*, actualizat la 25.01.2018.

Figura 12.10. Dinamica exporturilor și a importurilor în perioada 1990–2016.

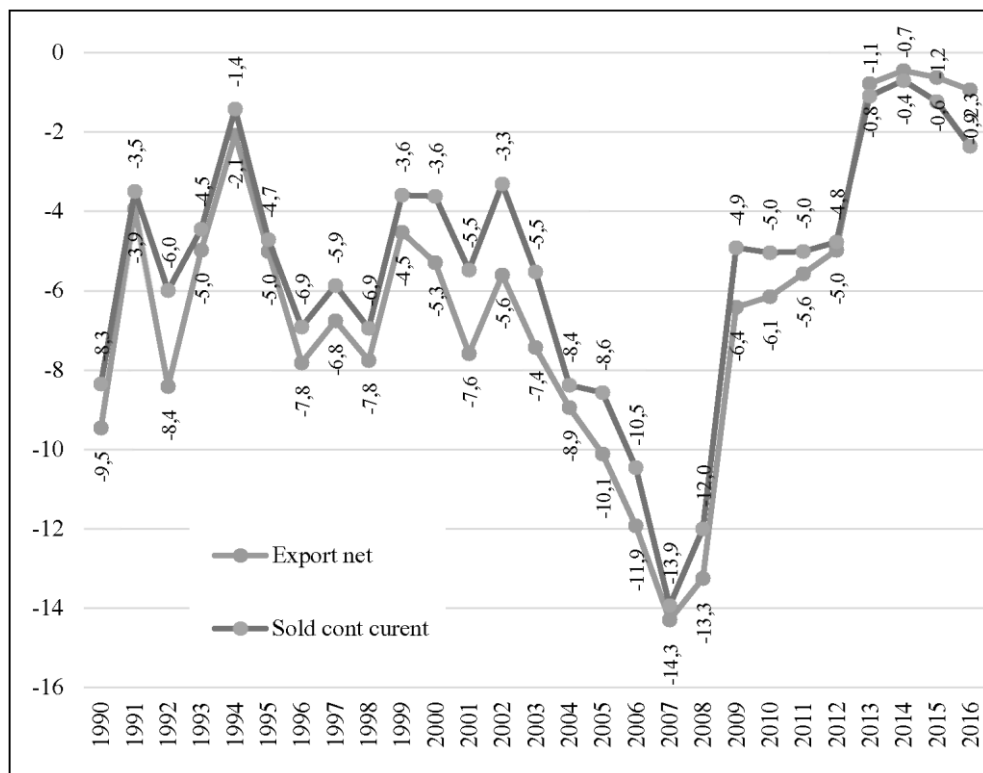
Exporturile au crescut în cursul perioadelor de avânt în ritmuri medii anuale cuprinse între 6,2% și 22,1%. În timpul recesiunilor se poate detecta o evoluție diferențiată a exporturilor, și anume: a) reducere puternică în contextul primei recesiuni transformatoriale; b) tendință de ușoară creștere, în ritm mediu anual de 0,9%, în timpul celei de a doua recesiuni transformatoriale; c) reducere moderată, în ritm mediu anual de -1,6%, în cursul recesiunii din 2009–2010.

Accelerarea creșterii importurilor s-a produs mai ales în perioadele de relansare economică, reprezentativ fiind intervalul 2000–2008, când ritmul mediu anual a fost de

24,5%, iar politica economică a fost accentuat prociclică. În timpul recesiunilor, evoluția importurilor a fost sinuoasă. De regulă, reducerea importurilor s-a produs ca efect al adoptării măsurilor de austeritate. Însă nu este exclusă, în această fază, și creșterea importurilor, determinată fie de modul de ajustare a balanței comerciale externe în contextul comprimării PIB, fie de deschiderea economiei către exterior.

Ritmurile de creștere mai rapide ale exporturilor comparativ cu cele ale importurilor nu au determinat eliminarea deficitului balanței comerciale externe instalat încă din anul 1990, în contextul pierderii competitivității și a piețelor externe pentru mulți dintre agenții economici și al expansiunii cererii interne, pe fondul politicii salariale laxă și al practicării unor politici populiste.

Deficitul balanței comerciale externe de bunuri și servicii a oscilat între 0,4% și 14,3% din PIB (figura 12.11), acesta fiind remodelat atât de oferta internă limitată de aparatul productiv existent, de lipsa de competitivitate a acestuia și de liberalizarea comerțului exterior, cât și de caracteristicile politicilor salariale și nesalariale care stimulează excesiv consumul.

Sursa: World Development Indicators, actualizat la 25.01.2018.

Figura 12.11. Ponderea deficitului balanței comerciale externe și a deficitului de cont curent în produsul intern brut în România, în perioada 1990–2016.

Cu alte cuvinte, creșterea economică a avut un caracter absorbant, PIB fiind inferior cererii interne în fiecare an al perioadei 1990–2016. Accelerarea ritmului de creștere a PIB a fost de multe ori condiționată de mărirea deficitului balanței comerciale externe. Reducerea deficitului balanței comerciale externe s-a realizat, de regulă, în cursul recesiunilor sau al primilor ani de relansare a economiei, după ieșirea din recesiune. Această afirmație este întărită de datele statistice din intervalul 2005–2015. Astfel, între 2005 și 2008, deficitul balanței comerciale externe, exprimat în mil. euro, a crescut de 2,28 ori (tabelul 12.1). Intrarea în recesiune a economiei a însemnat o reducere de amploare a respectivului indicator care, în anul 2009, reprezenta 95,6% din nivelul înregistrat în anul 2005. Între 2011–2013, creșterea economică a fost una bazată pe export, pentru ca accelerarea expansiunii PIB începând din 2014 să fie condiționată de majorarea mai rapidă a importurilor decât cea a exporturilor.

Soldul balanței comerciale externe a prezentat asimetrii însemnate în ceea ce privește relațiile comerciale cu diferiți parteneri externi. Astfel, balanța comercială externă de bunuri a României a fost deficitară în mod cronic în relația cu țări din afara Uniunii Europene, precum China, Rusia și Kazahstan. Deficitele în relațiile comerciale cu aceste țări au însumat 4,602 mld. euro în anul 2016. Deficite cronice importante s-au realizat și în relațiile comerciale cu unele țări din UE, precum Ungaria, Germania, Polonia, Olanda, Austria, deficite care, tot în anul 2016, s-au ridicat la suma de 7,729 mld. euro. Deși soldul negativ al balanței comerciale externe cu bunuri a României a fost atenuat într-o oarecare măsură prin schimburile comerciale cu Marea Britanie, Norvegia, Franța, SUA, țări din Africa etc., totuși acesta a rămas la cote foarte ridicate pe total și pe grupe de produse esențiale, cum sunt: substanțe și produse chimice (–4,017 mld. euro), calculatoare și produse electronice și optice (–3,006 mld. euro), petrol brut și gaze naturale (–2,319 mld. euro), mașini, utilaje și echipamente (–1,713 mld. euro), produse alimentare (–2,444 mld. euro), produse ale industriei textile (–1,880 mld. euro), produse farmaceutice de bază și preparate farmaceutice (–2,083 mld. euro), construcții metalice și bunuri din metal (–1,316 mld. euro), produse ale industriei metalurgice (–1,051 mld. euro), hârtie și produse din hârtie (–0,862 mld. euro). Toate aceste solduri însumează –20,691 mld. euro.

Tabelul 12.1.

Structura soldului balanței comerciale externe cu bunuri a României față de principalii parteneri, în perioada 2005–2016

	– mil. euro –											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Total	–10.313	–14.896	–21.773	–23.515	–9.869	–9.509	–9.660	–9.634	–5.755	–6.056	–8.366	–9.972
Ungaria	–155	–1473	–1.875	–2.569	–2.027	–2.253	–2.212	–2.534	–2.113	–1.914	–2.067	–2.077
Polonia	–615	–622	–1.095	–1.266	–737	–764	–1.099	–1.262	–1.290	–1.409	–1.584	–1.801
Germania	–1.427	–2.690	–3.836	–3.874	–1.301	–1.088	–988	–1.121	–1.050	–1.119	–1.731	–1.505
Olanda	22	–589	–1.250	–1.154	–546	–630	–351	–638	–500	–826	–1.140	–1.313
Austria	–514	–1.484	–1.723	–2.045	–1.185	–1.048	–1.202	–1.220	–1.020	–954	–1.053	–1.033
Belgia	–81	–328	–533	–587	–249	–271	–232	–337	–302	–353	–463	–472
Cehia	–535	–710	–833	–889	–438	–545	–594	–538	–519	–421	–429	–395
China	–1.154	–867	–1.513	–2.253	–1.689	–2.246	–2.140	–1.709	–1.471	–1.784	–2.363	–2.825
Rusia	–2.503	–2.873	–2.807	–2.723	–988	–1.212	–1.074	–1.340	–976	–825	–993	–1.011
Kazahstan	–1.035	–1.267	–921	–2.512	–1.328	–1.272	–2.153	–2.190	–1.747	–2.224	–967	–766

Sursa: Anuarul statistic al României, serii de timp 1990–2015, 2017.

În ce privește soldurile pozitive pe grupe de mărfuri, ele s-au evidențiat în 2016 la autovehicule de transport rutier, remorci și semiremorci (4,689 mld. euro), mobilă, produse din prelucrarea lemnului și articole din paie și din alte materiale vegetale împletite (2,617 mld. euro), articole de îmbrăcăminte (1,472 mld. euro), produse ale agriculturii și vânătorii (1,419 mld. euro), produse din tutun (0,619 mld. euro), produse de cocserie și din prelucrarea țiteiului (0,490 mld. euro), energie electrică (0,183 mld. euro) și alte produse (0,261 mld. euro). Aceste solduri pozitive, însumate, s-au ridicat la 11,750 mld. euro.

Din analiza structurii comerțului internațional cu bunuri pe marile categorii economice din 2016, este evidentă, pe de o parte, poziția tributară a României, în proporții ridicate, la importurile de bunuri de capital (sold -4,546 mld. euro) și la aprovizionările industriale cu produse prelucrate (sold -9,185 mld. euro), iar pe de altă parte, disponibilul efectiv la export al echipamentelor de transport, al pieselor de schimb și accesoriilor (sold +6,270 mld. euro).

Deficitul balanței comerciale externe a fost acompaniat de deficitul de cont curent cu variații anuale între -1,4% și -13,9% din PIB. În intervalul 1990–2012, deficitul contului curent a fost mai mic decât cel al balanței comerciale externe cu 0,2–2,4 puncte procentuale din PIB. Începând din 2013, deficitul de cont curent a fost mai mare decât cel al balanței comerciale externe cu 0,3–1,4 puncte procentuale din PIB.

Corelația dintre soldul balanței comerciale și soldul contului curent a fost condiționată de factori multipli. De exemplu, o serie de servicii, cum sunt cele privind informațiile și comunicațiile, turismul și transporturile internaționale, au acționat în direcția reducerii deficitului de cont curent. Începând cu anul 1999, un rol tot mai important în reducerea deficitului de cont curent a revenit remitențelor trimise de persoanele plecate la muncă în țările dezvoltate. Pe termen scurt, acest flux financiar a avut consecințe pozitive asupra echilibrării contului curent, suplinind într-o anumită măsură diminuarea investițiilor străine directe. Pe termen mediu și lung însă, el a generat o serie de urmări negative, cum ar fi dependența dinamicii macroeconomice de nivelul remitențelor, precum și stimularea fluxurilor migratorii și, implicit, reducerea cantitativă și calitativă a ofertei de forță de muncă.

Faptul că, începând cu 2013, deficitul de cont curent a devenit mai mare decât deficitul balanței comerciale externe reprezintă și consecința diminuării remitențelor, concomitent cu accelerarea repatrierii profiturilor obținute de investitorii străini din activitatea desfășurată pe teritoriul României.

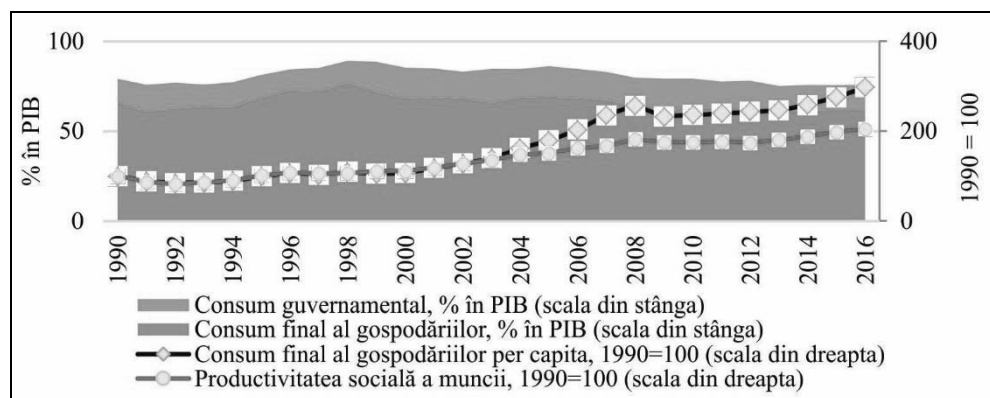
12.7. EVOLUȚII ALE CONSUMULUI ȘI NIVELULUI DE TRAI

Transformările structurale produse în România în ultimele decenii, însoțite de creșterea economică, au avut efecte favorabile asupra evoluției consumului și nivelului de trai. În intervalul 1990–2016, consumul final a sporit cu circa 53%.

În cadrul acestei creșteri generale, în funcție de starea generală a economiei, dar și de caracteristicile echilibrului extern, ritmul mediu anual de creștere a consumului final a cunoscut însemnate fluctuații, și anume: $-0,35\%$ în 1990–1999, $3,10\%$ în 1999–2010 și $2,06\%$ în 2010–2016. În acest fel, ponderea consumului final în PIB a oscilat, în toată perioada analizată, între $75,2\%$ și $89,3\%$ (figura 12.12).

În cadrul consumului final, consumul guvernamental a reprezentat mai puțin de 23% , ponderea în PIB fiind cuprinsă între $11,7\%$ în anul 1993 și $18,9\%$ în anul 2003. Factorii care au determinat fluctuațiile ponderii consumului guvernamental sunt multipli, între care se numără: etapele de evoluție a sistemelor de protecție socială, de educație și de ocrotirea sănătății, ciclurile electorale, gradul de implicare a autorităților publice în susținerea dezvoltării economice și sociale.

Consumul privat a avut o dinamică mai puțin volatilă. Respectivul indicator s-a redus mai lent în cursul anilor 1990 și s-a relansat mai lent în perioada 2000–2013 în raport cu produsul intern brut. Între 2014 și 2016, modificarea relativă a consumului privat a fost practic egală cu cea a produsului intern brut. Consumul privat a reprezentat peste 80% din consumul final în cea mai mare parte a intervalului de timp 1990–2016 și a crescut într-un ritm mediu anual de $1,6\%$. Comparativ cu anul 1990, consumul privat era în anul 2016 cu 50% mai ridicat.

Notă: Valorile corespund consumului privat *per capita* cu bază fixă 1990.

Sursa: World Development Indicators, actualizat la 18.09.2017.

Figura 12.12. Indicators ai evoluției consumului în perioada 1990–2016.

În contextul reducerii numărului populației, consumul privat pe locuitor s-a majorat într-un ritm mediu anual de $4,3\%$, ceea ce a permis majorarea respectivului indicator de circa 3 ori în intervalul 1990–2016. În perioada respectivă, productivitatea socială a muncii a crescut de circa 2 ori. Dinamica celor doi indicatori a fost relativ apropiată în intervalul 1991–2003. Începând din anul 2004, a apărut un decalaj între ritmul de creștere al consumului privat pe locuitor și cel al productivității sociale, ca efect al schimbării politicii de venituri, dar și al expansiunii creditului de consum.

Astfel, au fost create premisele pentru ameliorarea nivelului de trai din punct de vedere cantitativ și calitativ (ca structură de produse și de consum). Acest fapt se poate

observa din datele statistice privind creșterea consumului la unele produse alimentare esențiale și creșterea înzestrării gospodăriilor cu produse de folosință îndelungată.

Cu importante oscilații în anii afectați de inflația galopantă și de ratele înalte de șomaj, în perioada 1990–2016, consumul de produse alimentare pe locuitor a cunoscut următoarele creșteri:

Tabelul 12.2.

Consumul de produse alimentare pe locuitor

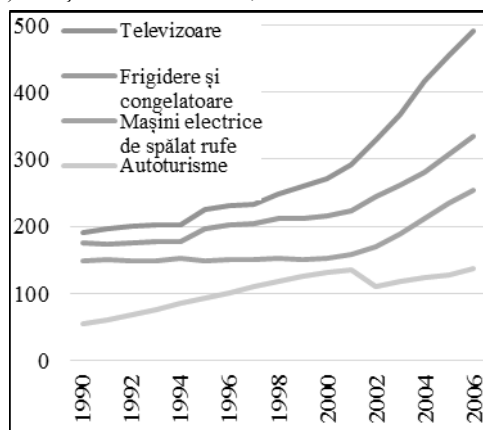
Produse	1990	2016
Lapte și produse lactate (l/an)	140,1	246,3
Carne și derivate din carne (kg/an)	61	68,6
Ouă (buc./an)	246	267
Proteine (gr./zi)	98,8	112,3
Legume și produse din legume (kg/an)	127,0	178,4
Fructe și produse din fructe (kg/an)	59,5	96,0

Sursa: Anuarul statistic al României, serii de date 1990–2015, 2017.

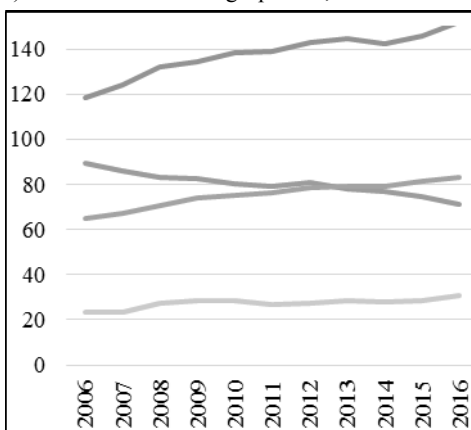
Spre deosebire de consumul alimentar, înzestrarea cu bunuri de folosință îndelungată prezintă o evoluție continuu crescătoare la trei dintre cele patru produse luate în considerare. Deoarece metodologia statistică a înzestrării cu bunuri de folosință îndelungată s-a modificat în anul 2006, analiza a fost efectuată în două subperioade: 1990–2006 și 2006–2016.

Prima subperioadă prezintă un trend ascendent pentru toate categoriile de produse analizate, diferențele între anul final (2006) și cel de început (1990) fiind ample. Raportat la 1.000 de locuitori, numărul de televizoare crește de la 190,9 la 491,4, numărul de frigidere și congelatoare de la 174,8 la 333,7, numărul de mașini de spălat sporește de la 149,2 la 254,2, iar cel de autoturisme de la 54,5 la 136,5 (figura 12.13).

a) bucăți/1.000 de locuitori, 1990–2006

b) număr mediu/100 de gospodării, 2006–2015

Sursa: Anuarul statistic al României, serii de timp 1990–2015, 2017.

Figura 12.13. Evoluția înzestrării populației cu bunuri de folosință îndelungată în perioada 1990–2016.

Tendința de creștere se menține și în intervalul 2006–2016, cu excepția înzestrării cu frigidere și congelatoare. În anul 2016, numărul mediu de televizoare la 100 de gospodării ajunge la 152, numărul de frigidere și congelatoare la 71, numărul de mașini de spălat la 83,1, iar cel de autoturisme la 30,5. În fapt, creșterea sensibilă a înzestrării cu bunuri de folosință îndelungată după 1990 a fost susținută de dinamica veniturilor, precum și de oferta de credit.

Pe lângă venituri și consum, un alt pilon al calității vieții este starea sănătății și nivelul de educație al populației; în acest sens, *Anuarul statistic* din 2017 arată că durata medie a vieții a crescut în intervalul 1990–2016 cu aproape șase ani.

Nu putem încheia scurta incursiune în evoluția nivelului de trai fără a semnaliza conturarea unui grad relativ ridicat al inechității sociale în perioada considerată. Eurostat (2016) plasează România pe locul 2 în UE, după Bulgaria, în ce privește rata riscului de sărăcie sau excluziune socială, cu o valoare de 37,4%, mult peste media UE28 (23,7%) din anul 2015. Aceeași situație apare și în cazul ratei deprivării materiale severe, de 22,7% în România, media UE28 fiind de 8,1%. Conform Eurostat (2017), gradul de inegalitate a distribuției veniturilor din România (8,3) era în anul 2015 cel mai ridicat din UE, media UE28 fiind de 5,2.

Referitor la calitatea vieții, Zamfir (2017) realizează o diagnoză a bunăstării, utilizând un chestionar privind gradul de satisfacție asupra vieții, pe care o alătură unor sondaje Eurobarometru. Se arată că gradul de satisfacție cu viața al românilor, în creștere în ultimii zece ani, se situa în 2015 la 59%, mult sub media UE (80%). Aspectele sociale prezentate demonstrează că evoluția ascendentă a indicatorilor macroeconomici ascund tendințe de adâncire a discrepanțelor sociale.

BIBLIOGRAFIE

1. Belli Nicolae (2001), *Tranziția, mai grea decât un război*, Ed. Expert, București.
2. Chivu Luminița, Ciutacu Constantin, Georgescu George (2017), *Deindustrialisation and reindustrialisation in Romania, Economic strategies challenges*, Palgrave Macmillan.
3. Dăianu Daniel (1992), *Funcționarea economiei și echilibrul extern*, Ed. Academiei Române, București.
4. Dobrescu Emilian (2003), *Tranziția în România. Abordări econometrice*, Ed. Economică, București.
5. Dobrescu Emilian (2006), *Macromodels of Romanian Market Economy*, Ed. Economică, București.
6. ECE-UNO-Economic Survey of Europe, No. 2/1999, Geneva.
7. European Commission (2012), *Convergence Report 2012*, European Economy, 3, Eurostat.
8. Eurostat (2016), *Statistics Explained. People at risk of poverty or social exclusion*, Data extracted in December 2016, disponibil la: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/>, accesat la: 03.11.2017.
9. Eurostat (2017), *Statistics Explained. Income distribution statistics*, disponibil la: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics, accesat la: 03.11.2017.
10. Iancu Aurel (2002), *Liberalizare, integrare și sistemul industrial*, Ed. Expert, București.
11. Iancu Aurel (2014), *Instabilitatea financiară, ciclurile și rolul instituțiilor*, Studii economice, INCE, București (online).
12. Iancu Aurel (coord.) (2003; 2005), *Dezvoltarea economică a României. Competitivitatea și integrarea în Uniunea Europeană*, vol. 1-2, Ed. Academiei Române, București.
13. Kornai János (1993), *Transformational Recession. A General Phenomenon Examined through Hungary's Development*, *Economie appliquée*, tome XLVI, no 2.

14. Pavelescu Florin-Marius (2003), *Corelația dintre dinamica cererii interne și a exportului*, Revista română de economie, nr. 2.
15. Pavelescu Florin-Marius (2006), *Economia României în a doua jumătate a secolului XX*, Colecția Biblioteca Economică, Seria Probleme economice, vol. 234, Centrul de Informare și Documentare Economică, București.
16. Pavelescu Florin-Marius (2016), *Fazele ciclurilor economice și extinderea rolului inițiativei private în cursul celei de a doua tranziții la economia de piață*, Studii de istorie economică și istoria gândirii economice, vol. XVIII, Ed. Academiei Române, București.
17. Perț Steliana, Zaman Gheorghe (2000), *Piața muncii în tranziție: între liberalizare și constrângeri instituționale și sociale*, Ţconomica, nr. 3–4.
18. Ruhl Christof, Dăianu Daniel (coord.) (2000), *Tranziția economică în România. Trecut, prezent și viitor*, Banca Mondială și CEROPE, București.
19. Toader Șerban et al. (2017), *Evoluția bunăstării în România, 1990–2014*, KPMG Economics.
20. Zaman Gheorghe (2000), *Bilanțul economiei de tranziție a României în perioada 1990–1999. Evaluări și perspective pe termen scurt și mediu-lung*, Ţconomica, nr. 3–4.
21. Zaman Gheorghe (2016), *Fundamente teoretice și practice ale privatizării în România*, Studii de istorie economică și istoria gândirii economice, vol. XVIII, Ed. Academiei Române, București.
22. Zaman Gheorghe, Ciutacu Constantin, Vâlceanu Grigore (coord.) (1997), *Blocaje în economia de tranziție a României*, Ed. Tehnică, București.
23. Zamfir Cătălin (coord.) (2017), *Raport social al ICCV 2017: Starea socială a României. Calitatea vieții: situația actuală și perspective pentru 2038*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română.

13. EVOLUȚIA CAPITALULUI ȘI SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA ACESTUIA

FLORIN GEORGESCU

13.1. INTRODUCERE

Având ca motor esențial interesul de a obține profit și de a realiza bunăstarea generală, iar ca premise fundamentale, proprietatea privată, libertatea de decizie, piața și concurența, capitalismul (întemeiat pe capital) este un sistem de organizare economică a societății care asigură bazele funcționării eficiente a economiei și acționează ca un resort al sporirii avuției unei națiuni. Potrivit lui Benjamin Constant, democrația actuală, spre deosebire de cea antică, bazată pe sclavie și războaie perpetue, se fundamentează pe capital¹.

Înainte de a expune modul de formare și evoluția capitalului în România postcomunistă, propun cititorului acestui capitol o scurtă introducere referitoare la modul cum înțelegea economistul clasic Adam Smith originea și dezvoltarea capitalului și a capitalismului, precum și mecanismele naturale ale economiei de piață, înțelegere care nu și-a pierdut actualitatea. Referindu-se la formarea și creșterea capitalului, el considera că *sporirea capitalului unei societăți poate fi realizată numai prin economisire; hărnicia furnizează baza prin care cumpătarea duce la acumulare*. Așadar, produsul hărniciei este gestionat de cumpătare, care duce la economisire și la acumularea unui capital tot mai mare. În ceea ce privește utilizarea productivă a capitalului constituit, Smith afirmă că *suma economisită de un om cumpătat într-un an oferă mijloace de folosire și întreținere pentru un număr suplimentar de mâini de lucru productive pentru anul următor și, în calitatea sa de proprietar al unei întreprinderi, omul cumpătat (n.a.) va stabili un fond statornic pentru susținerea mâinii de lucru în viitor. Distribuirea și direcționarea perpetuă a acestui fond sunt întotdeauna păzite de un principiu foarte puternic, respectiv de interesul clar și evident al individului căruia îi aparține fiecare bucătică din acesta pe vecie*².

¹ Constant B. (1819), *Le commerce a remplacé la guerre*, în cadrul discursului *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*, Paris.

² Capitalul, în termeni generali, reprezintă suma de bani și aportul în natură investite într-o afacere. Caracteristica principală a capitalului o constituie faptul că antreprenorul, care își transformă o parte din avuția sa în capital, adoptă o decizie economică prin care își angajează, cu riscul aferent, resursele pe termenul cel mai îndelungat din punctul de vedere al exigibilității (superior ca scadența datoriilor către diverși creditori – furnizori, bănci, buget etc.). Investiția în capital se realizează, în condițiile societății capitaliste, având trei piloni de susținere: proprietatea privată, piața liberă pe care se stabilesc prețurile, precum și profitul, ca obiectiv al acțiunii umane (Saunders, 1998).

Antreprenorul, având ca scop sporirea profitului și a bunăstării, își materializează această motivație prin dezvoltarea afacerii, ghidat în deciziile sale de așa-numita „mână invizibilă”, fundamentată conceptual de Adam Smith. *Pe piețele libere, fiecare ins, chiar dacă urmărește propriul interes, este manevrat de o mână invizibilă supusă unor reguli bine definite, care promovează și binele general.* Dacă urmărirea propriului interes de sporire a avutiei nu respectă principiile și regulile esențiale de funcționare a pieței libere, cum se întâmplă de multe ori în societate și în economie, se produc profunde distorsiuni care subminează binele general. Dacă o parte a fondului productiv investit va fi folosită de întreprinzător pentru alte activități decât cele pentru utilizarea mâinii de lucru angajate în activități productive eficiente și cerute de piață, acesta va înregistra o pierdere bănească evidentă. Pierderea financiară este și mai costisitoare pentru întreprinzător atunci când, în cadrul procesului de producție, înregistrează încasări mai reduse în raport cu costurile realizate. În loc de a spori capitalul prin acumularea provenită din profit, întreprinzătorii care înregistrează pierderi consumă din capital, ceea ce este în contradicție cu principiul elementar al unei afaceri profitabile și sustenabile. *Risipa viciază utilizarea capitalului și diminuează bogăția națională. Într-adevăr, atunci când cheltuielile nu se mai pot menține în limitele veniturilor, începe diminuarea capitalului, iar de aici, în cascadă, diminuarea fondurilor alocate pentru utilizarea forței de muncă și pentru investiții productive și, în fine, diminuarea producției și a venitului real al țării. Calea cea mai sigură de creștere a averii și a bunăstării generale rezidă în economisirea și acumularea unei părți din ceea ce se produce și se investește în capital, precum și în buna gestiune și utilizarea eficientă a acestuia.*

Din aceste perspective, ne-am propus să analizăm evoluția volumului, structurii și calității capitalului din România în perioada 1997–2016. De asemenea, vom prezenta constatările referitoare la comportamentul firmelor, contribuția investițiilor autohtone și străine, precum și a fondurilor europene la formarea și evoluția capitalului din România. Pe lângă examinarea dinamicii capitalului în sectorul real al economiei, se analizează principalele schimbări ale capitalului din sistemul financiar.

13.2. EVOLUȚIA CAPITALULUI CA RESURSĂ FINANCIARĂ PERMANENTĂ

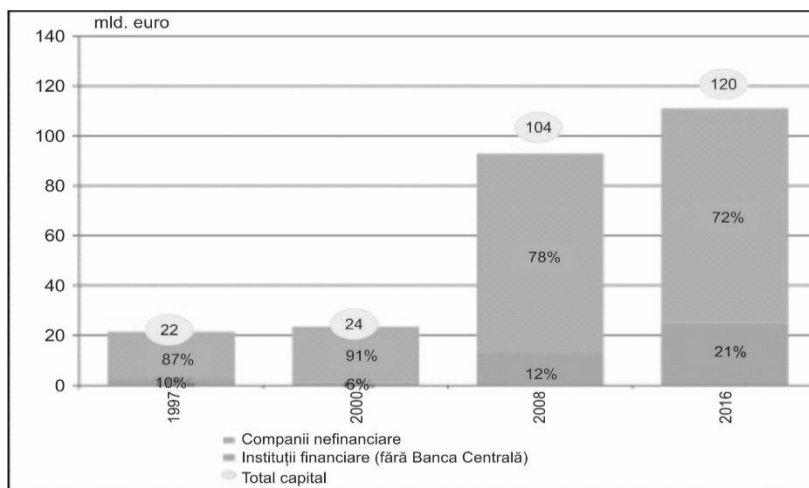
DINAMICA ȘI MODIFICĂRILE STRUCTURALE ALE CAPITALULUI DIN ECONOMIE

Analiza noastră privind evoluția capitalului din România, precum și schimbările în structura acestuia începe din anul 1997, dată de la care există statistici coerente, de bună calitate.

Formele funcționale ale capitalului constau în: 1) capitalul fix (mașini, echipamente, clădiri, pământuri etc.) a cărui caracteristică este că aduce venit (sau profit) fără să circule și fără să-și schimbe proprietarul; 2) capitalul circulant (bani, stocuri de materiale, produse finite etc.) al cărui specific este acela că permite realizarea de venit (profit) doar prin circulație sau prin schimbarea proprietarului.

Capitalul fix, pe lângă faptul că este derivat la origine dintr-un capital circulant, necesită să fie încontinuu sprijinit de acesta, ceea ce exprimă corelația strânsă dintre aceste două forme funcționale ale capitalului.

În perioada 1997–2016, conform informațiilor din *Conturile financiare naționale*, capitalul din economia românească s-a multiplicat de 5,4 ori, de la 22 mld. euro la 120 mld. euro (+98 mld. euro, figura 13.1). În ce privește structura acestuia, se constată că, în aceeași perioadă, *sectorul companiilor nefinanciare* și-a sporit capitalul de 4,5 ori, de la 19,2 mld. euro în anul 1997 la 86,2 mld. euro, în timp ce, în *sectorul financiar*³, capitalul a cunoscut un ritm mai alert de creștere, respectiv de 10,8 ori, de la 2,3 mld. euro la 25 mld. euro⁴ în același interval de timp. Datele pentru anul 1997 includ și informații privind anumite bănci și fonduri de investiții care în anii 1998–2000 au intrat în faliment. Prin ieșirea de pe piață a acestora, disciplina din sistemul financiar s-a întărit, însă, în același timp, dincolo de pierderile individuale, populația și firmele au fost afectate prin reducerea creditului, deoarece intermedierea financiară⁵ s-a contractat de la 14% în 1997 la minimul istoric de 9,2% în anul 2000. Însă, pentru sectorul financiar, mai edificatoare este comparația cu anul 2000, când baza de pornire a capitalului bancar era mai sănătoasă, aceasta crescând în anii următori, pe fondul privatizării și al restructurării sectorului bancar, precum și al intrării pe piață a băncilor străine care au adus sume substanțiale de capital și proiecte moderne de afaceri. Astfel, în perioada 2000–2016, capitalul sistemului financiar s-a majorat cu un ritm alert, respectiv de 17,7 ori (+23,6 mld. euro), de la 1,4 mld. euro la 25 mld. euro.

Notă: Pentru capital a fost considerată poziția F5 *Participații și acțiuni/unități ale fondurilor de investiții* din *Conturile financiare naționale*.

Sursa: BNR, calcule proprii.

Figura 13.1. Evoluția stocului de capital din România, după sector.

³ Societăți care acceptă depozite (fără banca centrală), fonduri de piață monetară, fonduri de investiții, alți intermediari financiari, auxiliari financiari, instituții financiare captive și societăți de asigurare.

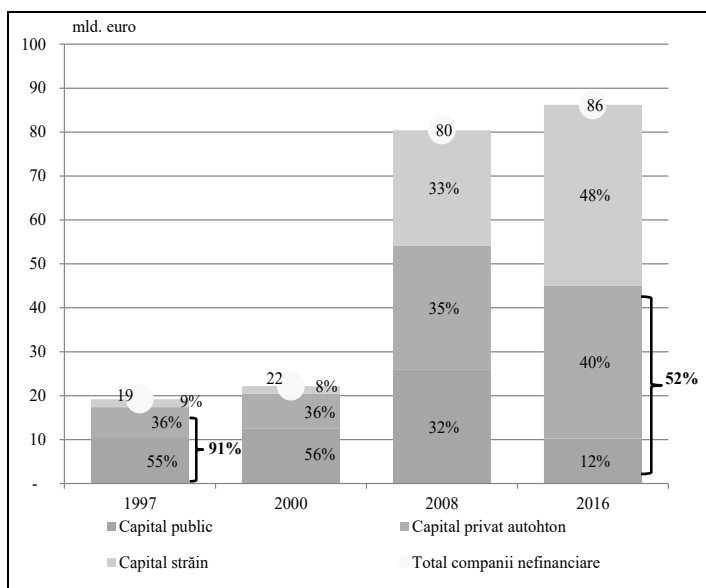
⁴ Diferența dintre totalul capitalului din economie (120 mld. euro în anul 2016) și suma dintre capitalul companiilor nefinanciare (86,2 mld. euro) și cel al sectorului financiar (25 mld. euro) provine din capitalul băncii centrale (3,9 mld. euro), al instituțiilor fără scop lucrativ în serviciul gospodăriilor populației (2,5 mld. euro) și al administrațiilor publice (2,4 mld. euro). Aceeași explicație este valabilă și pentru anii anteriori.

⁵ Raportul dintre creditul către sectorul privat (neguvernamental) și PIB.

În condițiile acestor evoluții, ponderea *companiilor nefinanciare* în totalul capitalului din economie s-a redus de la 87% în anul 1997 la 72% în anul 2016 (–15 puncte procentuale). În același interval, contribuția relativă a sectorului financiar s-a majorat de la 10% în anul 1997 la 21% în 2016.

Indiferent că este vorba de capitalul companiilor nefinanciare sau al celor financiare, în perioada de analiză s-au manifestat mutații importante în ceea ce privește deținătorii de capitaluri.

Astfel, dacă în anul 1997 *capitalul companiilor nefinanciare* era deținut în proporție majoritară (55%, respectiv 10,6 mld. euro) de sectorul public (statul), în anul 2016, acest sector mai deținea doar 12% (respectiv 10,3 mld. euro, figura 13.2). În același timp, sectorul privat a ajuns să reprezinte 88% (75,9 mld. euro în anul 2016) din capitalurile companiilor nefinanciare, ceea ce echivalează cu o dublare a ponderii acestuia în intervalul analizat (de la 45% în anul 1997, care totalizau 8,6 mld. euro).

Sursa: BNR, calcule proprii.

Figura 13.2. Evoluția stocului capitalului companiilor nefinanciare, după forma de proprietate și originea acționarului.

Acest proces economic apare ca fiind normal, în condițiile tranziției de la economia centralizată de stat la economia de piață. Factorii principali ai acestor evoluții au fost privatizarea proprietății de stat, înființarea a numeroase firme private, reformele structurale aplicate în economia reală, inclusiv pe baza acordurilor încheiate cu instituțiile financiare internaționale, și deschiderea economiei autohtone către fluxurile externe de capital.

Analizând deținerile de capital la nivelul *sectorului companiilor nefinanciare* după origine, se constată că ponderea acționarilor străini s-a majorat într-un ritm accelerat, de la 9% (respectiv 1,8 mld. euro) din totalul capitalului în anul 1997 la 48%

(respectiv 41,1 mld. euro) în anul 2016. Această evoluție s-a înregistrat pe fondul comprimării ponderii capitalului privat autohton (privat și public) în capitalul total cu 39 puncte procentuale, de la 91% (respectiv 17,4 mld. euro) în 1997 la 52% (respectiv 45,1 mld. euro) în anul 2016. De subliniat că ponderea capitalului privat românesc în totalul capitalului s-a majorat cu numai 4 puncte procentuale (de la 36% în anul 1997 la 40% în 2016) față de cea a capitalului străin, care a sporit cu 39 puncte procentuale.

Ca efect al acestor transformări structurale profunde, s-au produs *mutații semnificative în ceea ce privește ponderile deținute de diferitele categorii de acționari în stocul total de capital*. Astfel: i) antreprenorii străini dețineau în anul 1997 numai 9% (1,8 mld. euro) din totalul capitalului companiilor nefinanciare, pentru ca în anul 2016 să își sporească participațiile la 48% din total (41,1 mld. euro); ii) gospodăriile populației dețineau 30% (5,8 mld. euro) în anul 1997, iar în 2016, acțiunile acestora reprezentau 23% (20 mld. euro); iii) companiile nefinanciare private românești înregistrau o pondere de 3% (0,5 mld. euro) în anul 1997 și de 13% (10,9 mld. euro) în 2016; iv) statul (sectorul administrației publice) a scăzut semnificativ ca pondere în totalul acționariatului, de la 55% (10,6 mld. euro) în anul 1997 la 12% (10,3 mld. euro) în 2016 și v) alte sectoare dețineau 2% (0,5 mld. euro) în anul 1997, iar în anul 2016 au avut o pondere de 4% (3,9 mld. euro).

În timp ce *capitalul străin* în valoare de 41,1 mld. euro (48% din totalul capitalului companiilor nefinanciare în anul 2016) *este în general concentrat*, având în vedere că este *deținut de firme mari* (corporații multinaționale și alte companii de dimensiuni mari), *capitalul românesc* în sumă de 45,1 mld. euro (52% din total) *este relativ dispersat*, aparținând atât populației (44% din capitalul autohton), firmelor (24%), cât și statului (23%) și altor sectoare instituționale (9%). Lipsa de vigoare a firmelor private cu capital românesc, cauzată de economisiri și investiții modeste, a condus ca, în cadrul capitalului privat aferent sectorului companiilor nefinanciare, capitalul străin să devină majoritar în anul 2016 (54% din totalul capitalului privat comparativ cu 20% în 1997).

De subliniat că *majorarea capitalului companiilor nefinanciare* (de 4,5 ori în perioada 1997–2016) s-a înregistrat și pe fondul creșterii numărului de agenți economici: de la 380,5 mii de firme în 1997 la 634,5 mii de companii în anul 2016 (+254 mii de unități, respectiv +67%). Această evoluție reflectă avansul considerabil al numărului de firme private (+257 mii de unități, respectiv +68%), numărul companiilor de stat scăzând semnificativ (–3 mii de unități; –68%). Reducerea ponderii firmelor de stat nu s-a manifestat numai la nivelul capitalului și numărului de agenți economici, ci și în ceea ce privește aportul acestora în: i) veniturile totale ale sectorului companiilor nefinanciare, care s-a redus de la 41% în 1997 la 4% în 2016, ii) valoarea adăugată, de la 49% la 7% și iii) activele totale, de la 60% la 12%.

Și în *sectorul financiar* s-au înregistrat schimbări importante în ceea ce privește *structura deținătorilor de capital*. Astfel, în anul 1997, acționarii privați dețineau 86% (2 mld. euro) din totalul de 2,3 mld. euro al capitalului instituțiilor financiare, pentru ca în 2016 ponderea acționarilor privați să fie de 94% (23,5 mld. euro) din totalul de 25 mld. euro. Concomitent, ponderea sectorului de stat (public) în cadrul capitalului din sistemul financiar s-a redus în aceeași perioadă de timp de la 14% (0,3 mld. euro) la

6% (1,5 mld. euro). În funcție de originea capitalului, se constată că ponderea capitalului românesc în totalul capitalului sectorului financiar s-a redus de la 86% (2 mld. euro) în anul 1997 la 53% (13 mld. euro) în anul 2016. În același timp, contribuția relativă a capitalului străin a crescut de la 14% (0,3 mld. euro) la 47% (11,7 mld. euro).

În cadrul sectorului financiar există diferențe majore între subsectoarele acestuia în ceea ce privește originea proprietarilor de capital. Astfel, în subsectorul bancar, care reprezintă componenta cea mai activă din punctul de vedere al cotei de piață, antreprenorii străini și-au sporit participațiile de la 30% (0,3 mld. euro din totalul capitalului bancar însumând 1 mld. euro) în anul 1997 la 75% în 2016 (7,7 mld. euro din totalul de 10,3 mld. euro). În cazul fondurilor de investiții, acționarii autohtoni dețin 78% din capital în anul 2016. Se constată însă, și în acest subsector, comprimarea proprietății acționarilor autohtoni de la 100% din total (1,2 mld. euro) în 1997 la 78% (7 mld. euro din 9 mld. euro) în anul 2016.

EFECTE ALE SCHIMBĂRII FORMEI DE PROPRIETATE A FIRMELOR DE LA CEA DE STAT LA CEA PRIVATĂ

Mutațiile profunde în structura proprietății nu s-au reflectat, așa cum ne-am fi așteptat, în crearea unui număr semnificativ de noi locuri de muncă în economie, în sporirea profitabilității și a eficienței utilizării resurselor decât în unele sectoare de activitate.

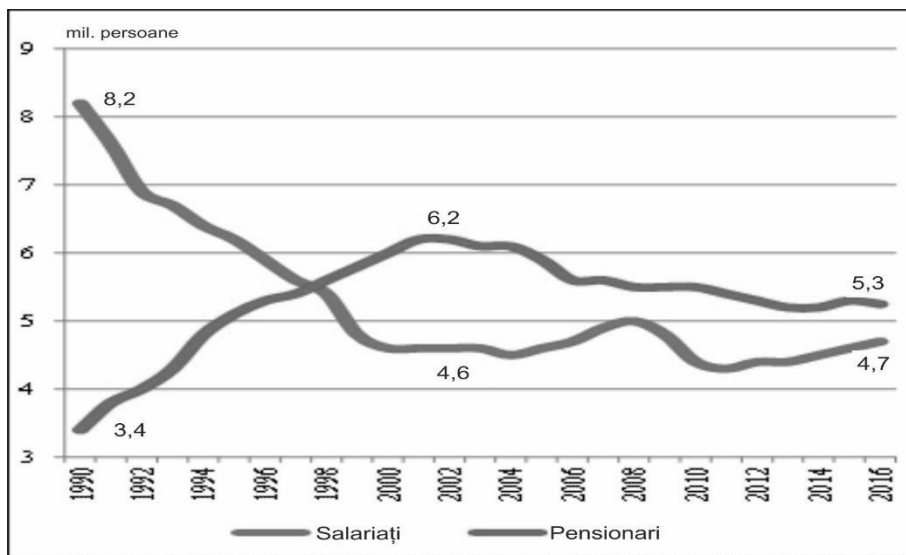
În primul rând, numărul de salariați la nivelul economiei s-a redus semnificativ: de la 8,2 mil. de persoane în 1990 la 4,7 mil. de persoane în 2016 (similar începutului anilor 2000), deci cu 43% mai puțin (3,5 mil. de persoane) comparativ cu anul 1990. Acest număr cuprindea și șomajul „mască”, provenit de la fostul regim socialist, care, din motive politico-ideologice, angaja forță de muncă peste cea justificată de producția reală. În schimb, numărul de pensionari a crescut substanțial, de la 3,4 mil. de persoane în 1990 la 5,3 mil. în 2016 (+1,9 mil. de persoane, respectiv +56%) (figura 13.3). O explicație a acestor evoluții provine și din procesul de privatizare, care s-a soldat cu disponibilizări masive de personal, angajații concediați nefiind, în marea majoritate a cazurilor, reintegrați în piața muncii, ci pensionați prin acte normative speciale, de multe ori la vârste mult mai reduse decât cele prevăzute de lege, exercitându-se astfel serioase presiuni asupra fondului de pensii.

Mai mult, până în prezent, 3,4 mil. de cetățeni români au plecat la muncă în străinătate⁶, în special în țări din sudul Uniunii Europene, ceea ce demonstrează că mediul privat intern are o structură economică insuficient de eficace în privința ocupării la un nivel ridicat a forței de muncă disponibile și în a-i asigura, concomitent, un standard de viață acceptabil. Astfel, la finalul anului 2016, în România, rata șomajului⁷ era de 5,9%, în condițiile existenței a 530 mii de persoane fără loc

⁶ Conform informațiilor furnizate de *Migration Policy Institute* (Națiunile Unite) privind stocul de emigranți la finalul anului 2015.

⁷ Conform definiției *Biroului Internațional al Muncii*.

de muncă și a unei populații active de 9 mil. de persoane. Cei 3,4 mil. de români plecați la muncă în străinătate reprezintă 38% din populația activă⁸ autohtonă, procentul foarte ridicat demonstrând că, în România, problema lipsei locurilor de muncă este acută, iar fenomenul migrației are o amploare semnificativ mai mare comparativ cu alte țări din regiune: Slovacia 12%, Ungaria 13%, Cehia 18%, Polonia 26%. În unele dintre țările menționate, rata șomajului este, într-adevăr, mai ridicată decât cea din România: Slovacia 9,7%, Polonia 6,2%, însă mai redusă în Cehia și Ungaria: 4% și, respectiv, 5,1%.

Sursa: INS.

Figura 13.3. Evoluția numărului de salariați și a numărului de pensionari.

În România, migrația, inclusiv a populației cu studii superioare (*brain drain*), a condus la scăderea productivității, la încetinirea ritmului de convergență a veniturilor, la comprimarea numărului de salariați calificați și la creșterea poverii fiscale asupra populației rămase în țară, în condițiile înrăutățirii accentuate a raportului dintre numărul de salariați și cel de pensionari.

În al doilea rând, pe baza analizei la nivelul firmelor, se constată că schimbarea structurii formei de proprietate nu a generat sporirea profitabilității economiei comparativ cu situația de la începutul anilor '90. Aceasta este confirmată de factorul subunitar de multiplicare a profitului, care a fost de numai 0,72 (calculat ca raport

⁸ Populația activă cuprinde populația ocupată și șomerii (conform Eurostat). În populația ocupată sunt incluse toate persoanele cu vârstă mai mare de 15 ani, care au lucrat cel puțin o oră în săptămâna de referință (sau absentează temporar de pe piața muncii). Șomerii sunt definiți ca persoanele fără loc de muncă în perioada de referință, dar care au căutat activ un loc de muncă în patru săptămâni anterioare și sunt disponibile să înceapă munca imediat sau în decurs de două săptămâni.

dintre modificarea ponderii sectorului privat în volumul profitului și schimbarea ponderii acestui sector în veniturile totale din economie în perioada 2000–2016). Astfel, firmele private cu profit și-au majorat ponderea în volumul profitului total cu doar 11,9 puncte procentuale (de la 81,5% în anul 2000 la 93,4% în 2016), deși contribuția companiilor private la totalul veniturilor societăților comerciale a crescut cu 16,4 puncte procentuale (de la 79,9% la 96,3%).

În cazul pierderilor însă, factorul de multiplicare este supraunitar, respectiv de 2,1 (de peste 3 ori mai mare decât în cazul profitului), acesta reprezentând raportul dintre modificarea ponderii sectorului privat în volumul total al pierderilor și schimbarea ponderii acestui sector în cheltuielile de exploatare. Astfel, ponderea societăților comerciale private cu pierderi în volumul pierderilor totale din economie a crescut cu 34,8 puncte procentuale (de la 56% în anul 2000 la 90,8% în 2016), semnificativ mai mult față de majorarea ponderii sectorului privat în cheltuielile de exploatare, care a fost de numai 16,8 puncte procentuale (de la 79,2% la 96%).

Aceste constatări arată că profitul firmelor private a crescut mult mai lent decât ar fi fost normal, ținând cont de avansul substanțial al cifrei lor de afaceri, în timp ce pierderile s-au accelerat cu mult peste nivelul justificat de cheltuielile de producție ale firmelor private din economie. În acest context, este de subliniat că profitul mediu pe salariat a crescut de 6 ori în sectorul privat în anul 2016 față de anul 2000, mai lent decât în sectorul de stat, unde acest raport a avansat de 7,4 ori. În cazul firmelor cu rezultat negativ, pierderea medie pe salariat s-a majorat de 3,5 ori în sectorul privat, iar în sectorul de stat, de 2,5 ori în intervalul de timp analizat. Această situație nu reflectă faptul că sectorul de stat, care totuși a suportat restructurări majore în perioada analizată, este mai eficient decât cel privat, ci dă un semnal îngrijorător privind eficiența scăzută a sectorului privat cu capital autohton și străin din economia românească.

GRADUL DE CAPITALIZARE A FIRMELOR DIN ROMÂNIA

Pentru o mai bună înțelegere a evoluției capitalului din economie reflectate de *Conturile financiare naționale*, este necesară analiza în detaliu, la nivel de firmă, pe baza dinamicii bilanțurilor contabile ale acestora, a dinamicii și structurii capitalului, precum și a comportamentului de afaceri al antreprenorilor. Pornind de la aceste informații individuale (care, prin însumare, conduc la diferențe reduse față de datele la nivel agregat conform *Conturilor financiare naționale*), se constată că gradul de capitalizare a companiilor din România a scăzut în ultimii ani. Principalul factor al acestei evoluții nefavorabile îl constituie structura fragilă a capitalurilor proprii, rezultată în urma unui proces de acumulare insuficientă, în special în perioada anterioară crizei, ceea ce a determinat și un grad ridicat de volatilitate a stocului de capital.

Din analiza modificării privind volumul capitalului societăților comerciale nefinanciare în perioada 2000–2016, când s-au accentuat mutațiile în stocul și structura acestuia, au rezultat următoarele:

- capitalul s-a dublat de la 18 mld. euro în anul 2000 la 36 mld. euro în 2004 (+18 mld. euro);
- ritmul anual de creștere a capitalului s-a menținut la cote înalte până în anul 2008, îndeosebi după intrarea în NATO și încheierea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, când stocul acestuia a ajuns la 85 mld. euro (+140% față de anul 2004, respectiv +49 mld. euro);
- odată cu declanșarea crizei, stocul de capital din anul 2009 s-a redus cu 8 mld. euro (9%) față de 2008, de la 85 mld. euro la nivelul de 77 mld. euro;
- diminuări ale soldului capitalului din economie s-au înregistrat și în anii 2010 și 2011, astfel că resursele proprii ale firmelor au ajuns la numai 73 mld. euro în anul 2011 (–11 mld. euro, respectiv –14% față de 2008);
- în următorii doi ani, capitalul societăților comerciale a cunoscut dinamici modeste (+1% pe an), soldul acestuia ajungând la 75 mld. în 2013;
- în perioada 2014–2016, stocul capitalului propriu al companiilor nefinanciare s-a majorat în medie cu 5% pe an, ajungând în anul 2016 la 87 mld. euro (cu numai 2 mld. euro mai mult față de 2008, respectiv +2,3%). Față de anul 2014, capitalurile proprii ale firmelor din România au crescut cu numai 9%. Spre comparație, în zona euro, în intervalul 2014–2016, stocul de capital al firmelor a avansat cu 36%⁹.

Din stocul de capital existent la finele anului 2016, statul mai deține 15% (12,7 mld. euro); 40% (34,5 mld. euro) reprezintă capitalul propriu al firmelor private cu capital românesc (în număr de 580,4 mii de unități), iar 42%¹⁰ (36,7 mld. euro) însumează capitalul societăților comerciale străine (în număr de 45,5 mii de unități). Rezultă că firmele private românești au o capitalizare medie de aproape 14 ori mai mică față de companiile cu capital străin (59,5 mii euro pe firmă privată românească comparativ cu 805,4 mii euro pe societate comercială străină).

Vulnerabilitatea ridicată a capitalurilor proprii ale companiilor nefinanciare la evoluțiile economice nefavorabile, evidențiată în perioada de criză, precum și revenirea lentă a acestora, în pofida revigorării activității economice la ritmuri accelerate de creștere, sunt determinate în principal de faptul că avansul capitalurilor proprii în perioada premergătoare crizei s-a bazat pe surse ciclice (dependente de evoluția valorii activelor firmelor, care au fost supraestimate în perioada de supraîncălzire) și mai puțin pe aportul de capital social din partea acționarilor. Acestea din urmă au reprezentat în medie doar 10% din creșterile de capital ale perioadei 2001–2008 față de 19%, cât au fost majorările de capital ca urmare a înregistrării în contabilitatea firmelor a diferențelor favorabile din reevaluarea activelor fixe. La rândul lor, profiturile obținute de societățile comerciale au cumulat în medie circa 50% din creșterile de capital.

⁹ Conform datelor BCE, Comunicat de presă din 5 octombrie 2017, *Households and non-financial corporations in the euro area: second quarter of 2017*.

¹⁰ Diferența de 3 puncte procentuale până la 100% este dată de firmele private cu acționariat mixt (50% românesc, 50% străin) sau pentru care nu se cunoaște acționariatul.

Nici după criză nu s-a înregistrat un avans consistent al aportului de capital social din partea acționarilor, astfel că principala sursă de creștere a capitalului propriu a rămas profitul obținut de firme (care a reprezentat în medie aproximativ 70% din majorările de capital din perioada 2009–2016). În schimb, se constată menținerea la niveluri înalte a pierderilor înregistrate an de an de societățile comerciale (cu o medie de circa 10 mld. euro în intervalul 2009–2014, în 2016, acestea fiind de 7,3 mld. euro), care, din punct de vedere economic, reprezintă un proces de dezinvestire, respectiv o reducere a capitalului propriu. Totodată, în anul 2016, foarte multe firme nu au optat pentru creșterea capitalului propriu, ci au preferat să distribuie dividende¹¹ substanțiale, în sumă de peste 10 mld. euro (pe fondul relaxării prin lege a taxării dividendelor), în timp ce aporturile noi de capital au cumulat doar 2 mld. euro. Alte studii în domeniu (Guda, 2017) arată că volumul dividendelor distribuite în anul 2016, de 10 mld. euro, se situează la nivelul totalului dividendelor distribuite de firme în șapte ani anteriori, respectiv în perioada 2009–2015. Aceste evoluții și decizii economice ale acționarilor au condus ca, la finalul anului 2016, stocul de capital propriu al firmelor, în sumă de numai 87 mld. euro, să aibă următoarea structură:

- sume aferente procesului de investire, de 155 mld. euro;
- sume care se scad din cuantumul de mai sus și sunt specifice procesului de dezinvestire, reprezentând 68 mld. euro (44% din sumele investite).

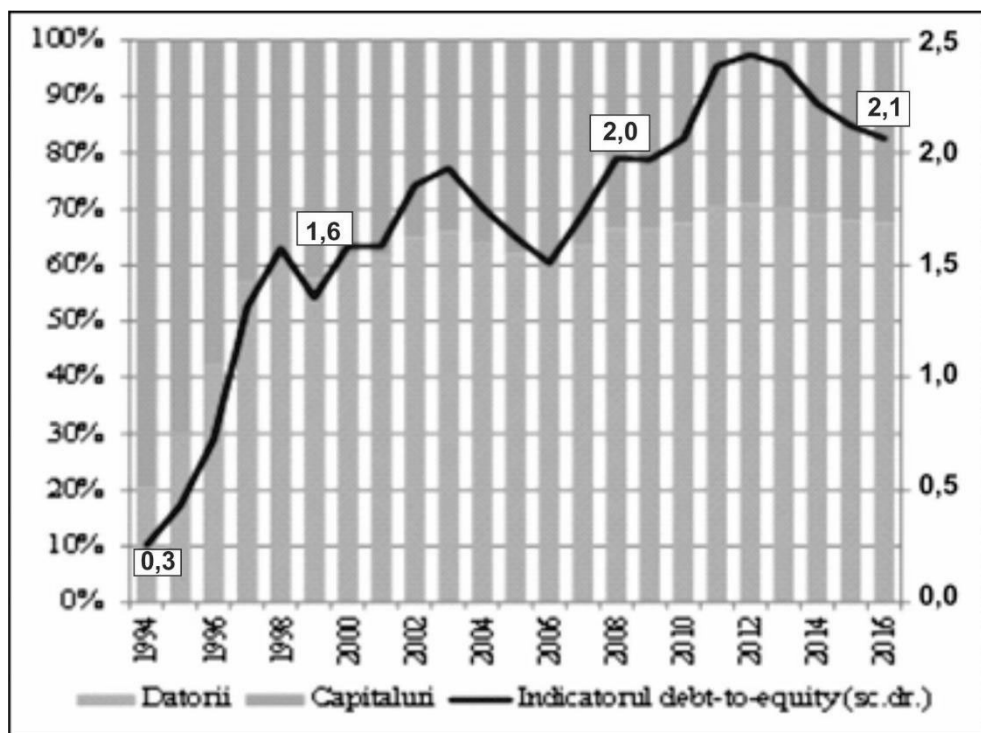
La rândul lor, sumele investite, totalizând 155 mld. euro, au următoarea compoziție: i) 32,3% capital social, ii) 16,8% diferențe favorabile în urma reevaluării activelor fixe, iii) 17,4% rezerve și prime de capital, iii) 12,2% profitul obținut în anul 2016 și iv) 21,3% profitul nerepartizat din anii anteriori. Structura sumei de 68 mld. euro, aferentă procesului de dezinvestire, este următoarea: i) 84% pierderea neacoperită din anii anteriori, ii) 10% pierderea anului 2016 și iii) 6% alte elemente de capital¹².

Extinzând analiza evoluției capitalului propriu al firmelor pentru perioada 1994–2016, rezultă că aceste surse permanente de finanțare a societăților comerciale au crescut mult mai lent comparativ cu datoriile acestora, ceea ce a condus la deteriorarea nivelului capitalizării lor. Astfel, raportul dintre capitalurile permanente ale companiilor și totalul activelor s-a comprimat de la 80% în anul 1994 la 39% în 2000 și a ajuns la numai 33% în 2016.

Nivelul redus al capitalizării corespunde unui grad de îndatorare (*debt-to-equity ratio*) de 2,1 în anul 2016, respectiv datoriile firmelor sunt de 2,1 ori mai mari comparativ cu resursele permanente ale acestora (figura 13.4).

¹¹ Dividendele distribuite au fost calculate prin suma dintre profitul net la începutul exercițiului și modificarea rezultatului reportat, ținându-se cont și de distribuirile profitului reflectate în creșterea rezervelor legale.

¹² Alte elemente de capital se referă la poziții precum: acțiuni proprii, câștiguri sau pierderi legate de instrumentele de capitaluri proprii sau diferențe provenite din estimarea dividendelor.

Sursa: MFP, calcule proprii.

Figura 13.4. Evoluția capitalurilor proprii și a datoriilor companiilor nefinanciare.

Capitalizarea scăzută a sectorului companiilor, respectiv nivelul ridicat al gradului de îndatorare sunt cauzate îndeosebi de situația firmelor private. Astfel, în anul 2016, gradul de îndatorare este de 2,6 în cazul agenților economici cu capital privat românesc, respectiv 2 în cazul firmelor străine, în timp ce companiile de stat au un indicator *debt-to-equity ratio* de 1,1.

În acest context, România înregistrează un decalaj major al ponderii capitalului în resursele (pasivele) firmelor comparativ cu economiile europene avansate. Nivelul indicatorului datorii pe capital este de peste două ori mai mare în România decât în state precum Germania (0,8), Franța (0,9), Belgia (0,7), Lituania (0,8) sau Polonia (1).

IMPACTUL PIERDERILOR PERSISTENTE ALE SOCIETĂȚILOR COMERCIALE ASUPRA BAZEI DE CAPITAL

Volumul redus al capitalului existent în economia reală românească este cauzat în principal de trei factori: i) profitabilitatea scăzută a numeroase firme – 48% dintre firmele din România aveau o rentabilitate a activelor mai mică de 1% în anul 2016, astfel că mediana indicatorului ratei de profitabilitate a activelor

(*Return on Assets* – ROA) este de 1,7% în România față de 7,5% în Polonia sau 6,7% în Germania¹³; ii) deseale opțiuni ale acționarilor pentru încasarea dividendelor, și nu pentru reinvestirea profitului; iii) frecvente raportări de rezultate financiare negative de către numeroase societăți comerciale, pierderile diminuând capitalul unităților respective. Existența pe piață a numeroase firme neprofitabile conduce la deteriorarea disciplinei de plată în economie, pe fondul unor resurse financiare proprii de valoare modestă la nivelul companiilor. Aceste firme erodează baza de capital din economie, deoarece multe dintre ele înregistrează niveluri negative ale capitalurilor proprii (respectiv datoriile au depășit volumul activelor, în condițiile în care pierderile au consumat, în timp, în totalitate capitalul propriu).

Dintre cele peste 808 mii de persoane juridice active în anul 2016, doar 78% (634 mii de companii) au depus bilanțul la *Ministerul Finanțelor Publice* (MFP), existând deci numeroase firme care nu respectă obligația legală privind raportările financiare (peste 174 mii de unități). Mai mult, din cele 634 mii de companii care depun bilanțul la MFP, o proporție ridicată sunt neprofitabile (34% din total, respectiv 217 mii de firme cu pierdere în 2016), în condițiile în care numeroase societăți comerciale înregistrează consumuri intermediare (cheltuieli cu materii prime și materiale, cu utilitățile, cu mărfurile și alte cheltuieli materiale) mult mai ridicate ca pondere în producție decât în țările cu economii performante. Această situație nefavorabilă este cauzată inclusiv de înregistrarea drept costuri de producție a unor cheltuieli subiective ale firmelor¹⁴, fără ca acestea să aibă o legătură directă cu veniturile realizate, așa cum prevede legea.

În termeni valorici, pierderile cumulate de companiile cu rezultat financiar negativ s-au majorat semnificativ în ultimul timp, atingând un maxim istoric de 10–11 mld. euro în perioada 2008–2012 (respectiv 8,3% din PIB), de la o medie de 3,5 mld. euro (reprezentând 6,8% din PIB) în intervalul 2000–2006 (respectiv o creștere de trei ori). Începând cu anul 2013, când au fost raportate pierderi de 9 mld. euro, se observă o diminuare a pierderii agregate până la 7,3 mld. euro în anul 2016 (4,3% din PIB), ceea ce reprezintă totuși un nivel foarte ridicat pentru o economie cum este cea a României, care are ca obiectiv principal convergența reală rapidă față de țările dezvoltate.

Fenomenul pierderilor în România este unul generalizat, cu precădere în cazul sectorului privat, pierderea agregată la nivelul economiei în anul 2016 fiind provocată în proporție de 91% de firmele private (6,6 mld. euro). În cadrul acestora, firmele având capital majoritar străin și cele cu capital majoritar românesc înregistrează un nivel al pierderilor similar (circa 3,3 mld. euro), în pofida faptului că societățile comerciale străine sunt mult mai puțin numeroase (12% din numărul de firme private cu pierdere). Această categorie de companii raportează pierderi medii mult mai ridicate comparativ cu firmele private cu capital majoritar autohton (respectiv de 9 ori mai mari, pierderea medie pentru firmele străine în anul 2016 fiind de 155 mii euro, față de 17 mii euro pentru societățile comerciale cu capital românesc).

¹³ Date la 2015, conform bazei de date a Băncii Franței, BACH (*Bank for the Accounts of Companies Harmonised*).

¹⁴ Consumurile intermediare sunt o modalitate de a oferi un supliment important de nivel de viață managerilor și acționarilor (Piketty, 2013).

Pierderile se reflectă direct în nivelul capitalurilor proprii, diminuând averea firmei, iar insuficiența capitalului provoacă o putere economică prea mică față de țelul firmei, care devine astfel imposibil de atins (Madgearu, 1916). România continuă să fie, astfel, o țară cu un capital scăzut, la aproape 80 de ani distanță de constatările lui Moldovan (1939), care a reliefat că țara noastră era, în acele timpuri, o țară cu un capital redus, atât în ceea ce privește capitalul actual, cât și cel potențial. Și marele economist Madgearu (1940) concluziona, pe baza evoluțiilor economice din perioada 1919–1938, că, în economia românească, libertatea formală a procesului de formare a capitalurilor s-a soldat printr-o constantă penurie de capital. Autorul subliniază importanța acumulării unei baze solide de capital, în special din surse interne, deoarece, fără a-și asigura o creștere continuă a acumulării de capital, economia națională a unui popor nu poate reprezenta o temelie pentru crearea unui stat național.

În acest context, procesul de convergență a societății românești către performanțele economico-sociale din statele avansate nu poate fi decât lent, obiectivul României de a recupera mai rapid decalajele referitoare la nivelul PIB pe cap de locuitor la paritatea puterii de cumpărare fiind afectat de insuficiența cultură antreprenorială, de economisirea slabă și de investirea redusă sub formă de capital.

CONCENTRAREA ACTIVITĂȚII ECONOMICE ȘI GRADUL DE RĂSPUNDERE A SOCIETĂȚILOR COMERCIALE

Resursele financiare și activitatea economică din România au un grad ridicat de concentrare. Această situație este cauzată de faptul că:

- sectorul firmelor din România este subdimensionat, raportat la mărimea pieței autohtone și comparativ cu celelalte țări europene. În anul 2015, România înregistra cel mai mic număr de IMM la suta de locuitori din rândul statelor membre UE, respectiv 2,2 unități, nivel situat la jumătate comparativ cu media UE (4,5 firme) și semnificativ sub țări din regiune, precum Cehia (9,4 unități), Slovacia (7,5), Slovenia (6,4), Lituania (5,4) sau Ungaria (5,3)¹⁵;
- pe fondul unei culturi antreprenoriale reduse și al unei voințe slabe a proprietarilor de firme pentru asumarea riscurilor și a răspunderii economico-juridice față de propriile societăți comerciale, 98% dintre companiile din România sunt organizate sub formă de societăți cu răspundere limitată (SRL), care, așa cum indică și numele, angajează într-o măsură foarte redusă responsabilitatea acționarilor față de creditori, respectiv în limita capitalului de minimum 200 lei, echivalent a 44 euro¹⁶. Cele mai multe astfel de SRL-uri au o durată de viață redusă și activează în sectoare care presupun procese tehnologice puțin complexe;

¹⁵ Comisia Europeană (2016), *Annual Report on European SMEs 2015/2016*.

¹⁶ Transformarea în euro s-a făcut pe baza cursului mediu EUR/RON din luna octombrie 2017.

- modelul de afaceri al firmelor private cu capital autohton presupune un grad tehnologic și de cunoaștere scăzut, cu o productivitate modestă, aspect demonstrat de faptul că, deși companiile românești reprezintă cea mai numeroasă categorie de firme (91,5% din total) și angajează 65% din forța de muncă, generează doar 48% din valoarea adăugată brută (VAB); această realitate negativă este înregistrată în contextul în care 34% dintre SRL-urile cu capital autohton au ca obiect de activitate comerțul, 42% serviciile (majoritatea cu nivel scăzut de calificare) și utilitățile, iar 12% construcții și servicii imobiliare, activități care, prin natura lor, presupun o capacitate redusă de generare a valorii adăugate în economie;
- firmele cu capital străin, în pofida faptului că sunt mult mai puțin numeroase, concentrează o parte semnificativă a activității din România, acestea generând VAB mai ridicat, indiferent de forma de constituire: SRL-urile străine (7% din numărul total de astfel de firme) creează 43% din VAB realizat de SRL, deși angajează numai 27% din numărul de salariați; societățile pe acțiuni (SA) cu capital străin (14% din numărul acestor companii) generează 59% din VAB aferent SA cu doar 38% dintre angajați; în cadrul industriei, rolul acestor companii este și mai evident: cele 10% dintre SRL-urile care activează în industrie și au capital străin generează 63% din VAB creat de sectorul SRL, iar 19% din SA-urile sectorului industrial generează 65% din VAB format de segmentul SA;
- în sinteză, mutațiile în structura capitalului firmelor din România, în ultimii 25 de ani, s-au produs prin deplasarea acestuia (a capitalului) dinspre sectorul de stat înspre sectorul privat, iar în cadrul celui din urmă, de la întreprinzătorii români către antreprenorii străini;
- analiza profitabilității, ca principal motor al inițiativei private, arată că firmele străine înregistrează cote de profit (sau pierdere) medii mult mai mari decât societățile comerciale cu capital românesc. Astfel, în cadrul categoriei SRL-urilor, profitul aferent companiilor românești cu rezultat net pozitiv reprezintă 65% din total, în condițiile unui număr ridicat de astfel de agenți economici (92% din total SRL), în timp ce firmele străine realizează 35% din profit, însă acestea reprezintă un număr mult mai redus (8% din numărul de SRL) și prezintă un profit mediu pe firmă mai mare; o situație similară este înregistrată și în cazul pierderilor, acestea fiind împărțite în 51% și 49% între SRL cu capital autohton și SRL cu capital străin. În cazul companiilor mai mari (de tip SA sau SCA), concentrarea este și mai mare în favoarea firmelor străine, care, în pofida numărului redus, cumulează 58% din profitul acestei categorii de agenți economici, respectiv 52% din pierdere.

În acest context, în anul 2016, primele 1% din firme (6.345 de unități) generau 67% din VAB și angajau jumătate din numărul de salariați din societățile comerciale (circa 2 mil. de persoane), în timp ce primii 10% agenți economici (puțin peste 63 mii de unități) cumulau 92% din VAB și din valoarea cifrei de afaceri a firmelor din

România, având un efectiv de salariați de 3,2 mil. de persoane, respectiv peste 80% din total.

Aproximativ 1.700 de corporații¹⁷ (respectiv 0,27% din numărul total de companii din economie) generează circa 44% din VAB-ul României în anul 2016. În funcție de proveniența capitalului, se remarcă faptul că rolul predominant în cadrul sectorului corporațiilor revine agenților economici cu capital străin (772 de unități), care realizează 28% din VAB-ul total al țării, în timp ce corporațiile private autohtone (736 de unități) au un aport de numai 10%, iar cele cu capital de stat (149 de unități), de 6%. Similar, corporațiile străine generează 30% din cifra de afaceri din economie, în timp ce corporațiile private autohtone produc numai 12%, iar companiile cu capital de stat contribuie cu doar 3% la cifra de afaceri totală.

Prin *Legea nr. 31/1990 privind societățile comerciale*, s-a stabilit un nivel scăzut al aportului de capital social al firmelor, pentru a încuraja antreprenorii români și străini să inițieze afaceri în scopul creării unor noi locuri de muncă, al sporirii valorii adăugate și a veniturilor bugetare. Comportamentul antreprenorilor din România arată însă preferința acestora pentru limitarea răspunderii față de propriile firme (având în vedere că 98% dintre societățile comerciale sunt constituite sub formă de SRL). Acest tip de firme concentrează 75% din cifra de afaceri și 72% din VAB total, în creștere de la 50%, respectiv 38% în anul 2000. De asemenea, în firmele de tip SRL este angajată 79% (3 mil. de salariați) din forța de muncă a companiilor nefinanciare (față de 37% în anul 2000).

Comparativ cu anul 2000, ponderea firmelor organizate ca SRL a crescut mult mai alert în structura pierderilor totale comparativ cu majorarea rolului acestor firme în generarea de profit: dacă în anul 2000 SRL provocau numai 23% din pierderea sectorului companiilor nefinanciare, în anul 2016, această pondere a crescut la 71% (+48 puncte procentuale); în schimb, rolul SRL în generarea de profit a crescut în intervalul 2000–2016 de la 47% la 76%. Această situație demonstrează că asumarea răspunderilor limitate de către acționari prin forma de organizare a firmelor ca SRL, categorie dominantă în România, a condus la un comportament cvasigeneralizat de indisciplină financiară în economie și la eforturi minime din partea multor antreprenori pentru asigurarea viabilității pe termen lung a companiilor la care sunt proprietari.

Aceștia și-au lăsat propriile firme să înregistreze an de an pierderi, care le-au erodat capitalul, iar în loc de aport de capital nou pentru redresarea situației financiare a societăților, au preferat să le acorde împrumuturi din fondurile proprii (împrumuturi de la acționari sau entități afiliate).

Astfel, la nivelul întregii economii reale, începând cu anul 2010¹⁸, soldul creditelor acordate de acționari propriilor firme și celor de la entități afiliate s-a majorat cu 37% (+9,9 mld. euro), respectiv de la 26,7 mld. euro în 2010 la 36,6 mld. euro în 2016. Spre comparație, capitalul propriu al firmelor a sporit în aceeași perioadă cu numai 12% (+10 mld. euro). Această înclinație de a acorda firmelor mai

¹⁷ Întreprinderi cu cifră de afaceri de peste 50 mil. euro sau active totale mai mari de 43 mil. euro și număr de angajați peste 250.

¹⁸ Nu există informații disponibile referitoare la datoriile către acționari și entitățile afiliate anterior anului 2010.

degrabă împrumuturi decât de a le consolida prin aport de capital se localizează atât la acționarii români, cât și la cei străini. Creșterea creditelor acordate de către acționarii străini propriilor firme a fost în perioada 2010–2016 de 40% (de la 13,4 mld. euro în 2010 la 18,7 mld. euro în 2016). Comparativ, în cazul firmelor cu capital românesc, stocul acestor împrumuturi s-a majorat ceva mai lent, respectiv cu 36% (de la 12,8 mld. euro la 17,4 mld. euro).

Cea mai îngrijorătoare situație se manifestă în cazul firmelor cu pierderi, care au ajuns să se finanțeze preponderent prin datoriile față de propriii acționari (24% din totalul bilanțier al acestora în 2016 comparativ cu 13% la nivelul întregii economii), din care, la nivelul SRL cu pierderi, creditele de la acționari au ajuns să reprezinte 31% din bilanț. Această structură de finanțare total anormală comparativ cu o economie de piață funcțională, în care disciplina de plată se impune a fi ferm respectată, întărește constatarea privind comportamentul atipic al acționarilor de a menține propriile societăți comerciale la limita supraviețuirii, fără voința (care ar fi firească într-o economie concurențială) de a crește competitivitatea, capacitatea financiară a firmelor și de a asigura o structură sustenabilă de finanțare a acestora. Astfel, acești proprietari își finanțează firmele prin acordarea de credite pe care și le rambursează prioritar, „la momentul potrivit” (înainte de a le declara în insolvență), în loc să își majoreze capitalurile proprii și să reîntregească activul net al societății comerciale care, în numeroase cazuri, a devenit negativ.

DISCIPLINA DE PLĂȚI DIN ROMÂNIA

De subliniat faptul că pierderile agregate au evoluat în perioada 1994–2016 în mod similar cu dinamica plăților restante ale companiilor, firmele cu rezultate financiare negative având un rol determinant în menținerea arieratelor la volume ridicate în economia românească.

Lipsa unei culturi solide la nivelul societăților comerciale din România privind respectarea disciplinei de plată și a prevederilor contractelor economice a condus la un volum foarte ridicat al plăților restante ale firmelor către buget, furnizori, bănci și alți creditori (acestea au însumat 22,9 mld. euro, respectiv 14% din PIB în 2016 față de anul 1994, când, într-o economie în curs de reformare și de deschidere către exterior, cu investiții străine directe reduse, procesul de privatizare a societăților comerciale fiind în faza de început și cu un PIB relativ scăzut, arieratele însumau 5,6 mld. euro, respectiv 24% din PIB).

Din totalul plăților restante aferente sectorului companiilor nefinanciare în anul 2016, o proporție de 65% (15,1 mld. euro) era cauzată de companiile neprofitabile. Firmele private reprezintă cea mai indisciplinată categorie de companii, acestea provocând plăți restante în sumă de 17,9 mld. euro (respectiv 80% din totalul arieratelor, reprezentând aproximativ 11% din PIB în anul 2016). Raportate la PIB, arieratele totale ale firmelor s-au redus de la 24% din PIB în perioada 1994–1995 și maxime de circa 39% în 1999–2000 la 14% în anul 2016, însă volumul ridicat al plăților restante

continuă să creeze disfuncții majore în circuitul normal al banilor în economie. Astfel, problemele de la începutul anilor '90, generate de arieratele unui număr relativ redus de companii de stat cu dificultăți financiare moștenite din comunism și agravate după anul 1989, de comportamentul antieconomic al managerilor și de atitudinea permisivă a instituțiilor statului cu atribuții în supravegherea administrării acestora, s-au transformat, după reformarea și privatizarea sectorului de stat, într-un comportament cvasigeneralizat de indisciplină financiară, îndeosebi la nivelul societăților comerciale cu capital privat.

Mentținerea pe piață a numeroase firme cu probleme de profitabilitate și lichiditate a condus la creșterea întârzierilor la plățile dintre agenții economici. Astfel, durata de achitare a furnizorilor este mult mai ridicată în România decât în alte state (116 zile față de 41 de zile în Polonia sau 19 zile în Germania). De asemenea, durata de încasare a creanțelor de către firme s-a majorat semnificativ după anul 2009, ajungând la 92 de zile în 2016 (în creștere cu 17% față de media anilor 2005–2006), semnificativ mai mult față de Polonia (unde intervalul este de 56 de zile) sau Germania (24 de zile). Ambele disfuncții reliefează lipsa unei culturi solide la nivelul societăților comerciale din România privind respectarea disciplinei de plată și a contractelor economice. Starea de fapt din economia românească arată că numeroase firme nu respectă prevederile *Legii nr. 72/2013 privind combaterea întârzierii în executarea obligațiilor de plată*, care stipulează că termenul de plată între agenții economici sau între aceștia și autoritățile publice nu poate fi mai mare de 60 de zile calendaristice decât cu titlu de excepție. Spre deosebire de cazul României, se constată că, în alte state, cerințele legale privind combaterea întârzierii în efectuarea plăților în tranzacțiile comerciale (*Directiva 2011/7/UE*, care a fost transpusă în țara noastră prin *Legea nr. 72/2013*) sunt asumate de către societățile comerciale cu un grad foarte ridicat de responsabilitate.

În contextul capitalizării precare, al persistenței pierderilor și al unei discipline financiare laxă, fenomenul insolvenței a fost unul frecvent utilizat de acționarii din România în ultimii ani, pentru a evita plata datoriilor acumulate către creditori.

Numărul total al firmelor insolvente a crescut într-un ritm accelerat în perioada 2007–2013, pe fondul intrării în această procedură, în fiecare an, a unui număr semnificativ de companii. Astfel, dacă în anul 2007 existau circa 9 mii de firme în insolvență, în anul 2009, stocul de insolvențe s-a majorat la 30 mii de companii, iar în 2010, la 40 mii de firme. Numărul de firme aflate în insolvență la finalul anului 2016 se ridică la 39 mii de unități.

Cea mai mare parte a cazurilor de insolvență ajung în faliment (înțelegerile dintre părți în afara instanței sau cazurile de reorganizare reprezintă sub 2% din total¹⁹). De altfel, în perioada 2008–2016, circa 177 mii de firme au intrat în insolvență, peste 165 mii de unități (93% din numărul total al insolvențelor) declarându-și falimentul.

¹⁹ Mihai I., Tarța A. (2015), *The role of the insolvency framework in strengthening payment discipline and in developing the credit market in Romania*, Central Bank Journal of Law and Finance, No. 2.

În acest context, durata medie de funcționare a firmelor înființate după criză în România a fost de numai trei ani²⁰. Mai mult, 42% dintre aceste companii nu au rezistat pe piață mai mult de doi ani, ceea ce demonstrează încă o dată viabilitatea redusă a unui număr mare de societăți comerciale din economia românească.

STAREA DE FAPT A RESPECTĂRII CERINȚELOR LEGALE PRIVIND CAPITALIZAREA FIRMELOR

În contextul persistenței unui comportament economic profund anormal al firmelor, respectiv prezența pe piață a foarte multor societăți comerciale fără activitate sau cu pierderi cronice, în anul 2016, circa 44% din numărul total de firme din economie (respectiv 276,5 mii de companii) au ajuns să nu respecte condițiile legale privind capitalizarea, respectiv capitalurile proprii sunt mai mici decât jumătate din capitalul subscris și vărsat. Dintre acestea, 163,8 mii de firme sunt companii care au înregistrat pierderi nete în anul 2016 (75% din numărul total de firme cu pierdere). Situația este cu atât mai acută cu cât 42% din numărul de companii din economie (268,5 mii de firme) înregistrează capital negativ în 2016, având datoriile mai mari decât activele. În acest context, pentru recapitalizare la nivelul prevăzut de lege, acționarii trebuie să aducă fonduri substanțiale în conturile firmelor. Necesarul de recapitalizare pentru atingerea a 50% din capitalul social a crescut semnificativ în perioada 2000–2016 (cu o intensitate mai acută după 2008), ajungând la 34,5 mld. euro în anul 2016 (această sumă este de 10 ori mai mare față de 2000 și reprezintă aproximativ 21% din PIB). Din această sumă, firmele private cu capital românesc trebuie să-și sporească baza de capital cu 16 mld. euro (10% din PIB), în timp ce companiile străine se impune să își suplimenteze capitalul cu 14,5 mld. euro (9% din PIB). Rezultă că, față de stocul de capital al companiilor nefinanciare înregistrat la finele anului 2016, însumând 87 mld. euro, dacă toate aceste firme ar fi funcționat în condiții de respectare a legislației, cuantumul total al capitalului din România ar fi fost de 121,5 mld. euro. Așadar, în prezent, sectorul real autohton funcționează cu numai 71% din necesarul de capital reglementat. Analizând situația în funcție de proveniența capitalului firmelor, se constată din nou o situație îngrijorătoare referitoare la firmele private cu capital străin subcapitalizate. Acestea au un nivel mediu al necesarului de recapitalizare mult mai ridicat față de firmele cu capital privat autohton (aportul mediu de capital necesar pe firmă străină este de aproape 10 ori mai mare în anul 2016 decât la o firmă românească, respectiv 626 mii euro față de 64 mii euro).

Înregistrarea unei astfel de situații nefavorabile în ceea ce privește deficitul de capitalizare din economia autohtonă este cauzată atât de indisciplina financiară a firmelor (așa cum s-a arătat anterior), cât și de cerința foarte redusă referitoare la

²⁰ Au fost luate în calcul firmele cu anul de înființare după 2009, durata de funcționare fiind considerată pe baza numărului de ani în care acestea au depus bilanțurile la MFP în perioada 2009–2016.

capitalul social minim prevăzut de lege pentru înființarea unei firme în România. Astfel, pentru ca un antreprenor să pornească o afacere sub formă de SRL, are nevoie în țara noastră de doar 44 euro (200 lei), capitalul minim necesar fiind redus și în cazul societăților pe acțiuni (SA), respectiv 19.608 euro (90.000 lei). Comparativ, pentru înființarea unui SRL în Ungaria, legislația prevede un aport minim de capital de 9.600 euro, în Polonia 1.250 euro, iar în Cehia 5.000 euro. În cazul în care se optează pentru forma de organizare SA, acționarii trebuie să aducă un capital de minimum 80.000 euro în Ungaria, 24.000 euro în Polonia și 50.000 euro în Cehia.

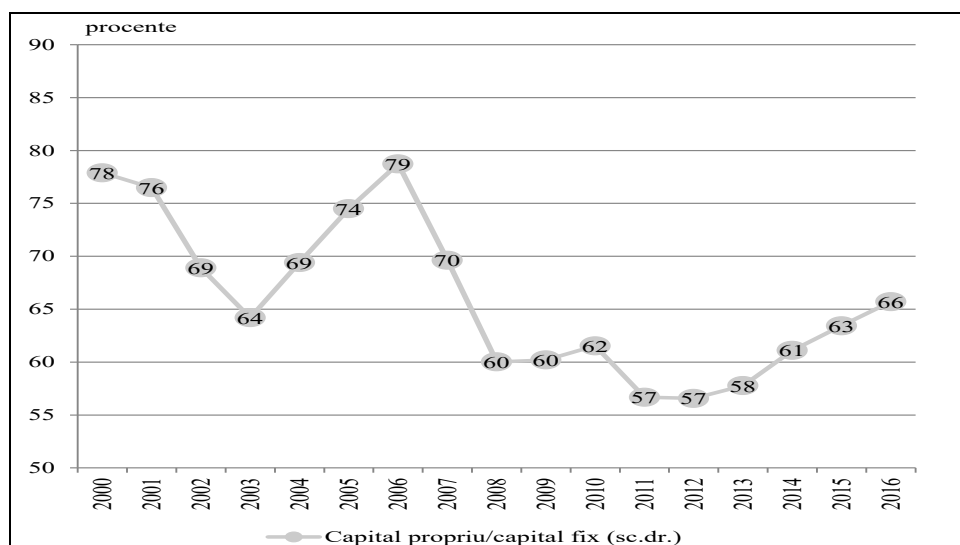
Având în vedere că nivelul salarial în România este semnificativ mai scăzut decât în țările menționate (în anul 2016, costurile orare cu forța de muncă au fost cu 50% mai mici față de Ungaria, cu 56% mai reduse comparativ cu Polonia, respectiv cu 85% față de Cehia), apreciem că se justifică înregistrarea unor diferențe între România și țările menționate în ceea ce privește stabilirea nivelului minim al capitalului pentru înființarea societăților comerciale. Dacă în cazul SA diferențele apar ca fiind justificate, decalajul nu mai este fundamentat în cazul SRL, pentru care capitalul minim reglementat în România este între 28 și 218 de ori mai redus decât în celelalte state analizate, mai ales că, în țara noastră, acest tip de companii reprezintă 98% din totalul societăților comerciale. Rezultă necesitatea ca, în paralel cu întărirea legislației privind disciplina de plăți, care să stabilească modalitățile de recapitalizare a firmelor, inclusiv de accelerare a ieșirii acestora de pe piață (*exit*), să se actualizeze și nivelul capitalului minim pentru firmele organizate ca SRL în România, în vederea întăririi bazei de capital a economiei reale. Un cadru legislativ ferm este cea mai eficientă modalitate de a asigura disciplina de plată, agenții economici având deseori nevoie de un „ghiont” pentru un autocontrol mai ridicat (așa cum a arătat Richard Thaler (2009), câștigătorul premiului Nobel pentru economie în anul 2017).

13.3. EVOLUȚIA CAPITALULUI FIX

RAPORTUL DINTRE CAPITALUL PROPRIU ȘI CAPITALUL FIX AL FIRMELOR DIN ROMÂNIA

Correspondentul pe partea de activ bilanțier al capitalului propriu (reprezentând volumul resurselor permanente) se materializează în activele fixe (corporale și necorporale). În România, resursele de capital propriu insuficiente ale firmelor autohtone se reflectă în mod negativ în nivelul și calitatea capitalului fix, ca factor esențial de producție. În perioada 2000–2008, capitalul fix al societăților comerciale a crescut mai rapid comparativ cu capitalul propriu al firmelor (de 4,1 ori față de 3,2 ori), gradul de acoperire a capitalului fix cu capital propriu reducându-se de la 78% în anul 2000 la 60% în anul 2008.

Cu mici oscilații, deteriorarea finanțării activelor imobilizate prin capitalul propriu a continuat până în anul 2012, când gradul de acoperire a capitalului fix cu capitalul propriu a atins nivelul minim de 57%. Începând cu anul 2013, se manifestă o ușoară tendință ascendentă a raportului dintre capitalul propriu și capitalul fix, acesta ajungând la 66% în anul 2016 (figura 13.5).

Sursa: MFP, calcule proprii.

Figura 13.5. Evoluția capitalului fix și a capitalului propriu al firmelor²¹.

Evoluția este însă insuficientă, ținând seama de situația din alte state cu economii mai performante. De exemplu, raportul dintre capitalul propriu și activele fixe ale firmelor din Polonia este 80%²², în timp ce, în state dezvoltate precum Germania, raportul este supraunitar (118%²³, aproape dublu comparativ cu România).

Mai mult, gradul de corelare a maturității activelor cu cea a pasivelor companiilor nefinanciare din România nu este adecvat. O activitate economică sănătoasă presupune ca nevoile permanente ale companiei să fie acoperite din surse permanente, iar nevoile temporare, din surse temporare (Stancu *et al.*, 2015). În cazul firmelor autohtone, fondul de rulment²⁴, care reprezintă surplusul de resurse permanente degajat din desfășurarea ciclului economic al firmelor și care poate fi utilizat pentru

²¹ Capitalurile proprii includ și provizioanele. Acestea sunt asimilate capitalurilor, întrucât reprezintă surse de finanțare proprii, rezultate din aplicarea principiului prudenței în contabilitate, având ca obiect acoperirea unor riscuri și cheltuieli incerte (a se vedea și Pop *et al.*, 2009).

²² Date aferente anului 2015, conform Central Statistical Office Poland, *Financial results of economic entities in 2015 (Balance Sheet)*.

²³ Date aferente anului 2015, conform Bundesbank, *Corporate financial statements. Extrapolated results from financial statements of German enterprises from 1997 to 2015*.

²⁴ Calculat ca sumă dintre capitalurile proprii și datoriile pe termen lung, din care se scade valoarea activelor imobilizate.

reînnoirea activelor circulante nete (stocuri, creanțe și lichidități), este negativ (respectiv -6,6 mld. euro). Astfel, în anul 2016, resursele permanente din economie (reflectate de capitalurile proprii și împrumuturile pe termen mai mare de un an) sunt mai mici decât activele fixe la nivelul sectorului companiilor nefinanciare cu 6,6 mld. euro, respectiv 2% din totalul bilanțier al firmelor. Situația la nivel agregat este cauzată de companiile cu pierdere netă, pentru care decalajul dintre sursele de finanțare pe termen lung, mai reduse, și activele fixe, mai mari, este de -21 mld. euro (-27% din activ). Această situație economică negativă arată faptul că firmele își finanțează în mod imprudent activele fixe, respectiv utilizând o parte din datoriile curente. Firmele cu profit înregistrează o valoare pozitivă a fondului de rulment (17 mld. euro, respectiv 8% din activ), având deci o marjă de siguranță privind finanțarea pe termen lung destinată dezvoltării activității.

În alte țări din regiune și în statele dezvoltate economic, situația este mult mai favorabilă în ceea ce privește corelația maturității dintre activele și pasivele firmelor, acestea asigurându-și echilibrul financiar pe termen lung printr-un fond de rulment pozitiv. De exemplu, în anul 2015, în Polonia, fondul de rulment reprezenta +7,4% din totalul activelor societăților comerciale, respectiv resursele permanente ale firmelor erau mai mari decât activele fixe, existând și o rezervă suplimentară de resurse financiare stabile care poate fi utilizată pentru finanțarea activelor circulante nete. În Germania, fondul de rulment reprezintă 35% din totalul activelor companiilor, ceea ce demonstrează o autonomie financiară foarte ridicată a firmelor. Mai mult, atât în Polonia, cât și în Germania, capitalul propriu are o pondere de aproximativ 77% din totalul surselor de finanțare permanente față de România, unde capitalul propriu reprezintă 62% din sursele permanente. Astfel, nu numai că firmele autohtone au un nivel al surselor de finanțare permanente insuficient pentru acoperirea activelor fixe, dar, în cadrul acestor surse, o pondere de 38% o reprezintă surse împrumutate, semnificativ mai mult decât în celelalte țări analizate.

Această stare de fapt a economiei autohtone cu resurse financiare proprii semnificativ mai mici decât stocul de capital fix existent nu creează posibilitatea creșterii susținute a acestuia din urmă și cauzează o înzestrare a firmelor cu active fixe puțin complexe și cu potențial productiv scăzut. De altfel, în perioada 2009–2016, numai 20% dintre companiile din România au efectuat investiții. Totodată, valoarea medie a investițiilor efectuate de companii s-a redus de la 132 mii euro/firmă în anul 2009 (reprezentând 14% din activele totale ale firmelor respective) la circa 98 mii euro în anul 2016 (11% din activul acestora). Nivelul modest și în scădere al investițiilor este îngrijorător, raportat la nevoia creării de noi capacități moderne de producție, care să valorifice într-un grad cât mai ridicat potențialul uman și material de care dispune România. Această realitate negativă este înregistrată și în contextul în care apelul firmelor la creditarea bancară se face preponderent pentru finanțarea nevoilor curente, în detrimentul investițiilor (de exemplu, creditele pentru echipamente au reprezentat numai 30% din finanțările noi acordate de către bănci companiilor în anul 2016).

Gradul redus de capitalizare și desfășurarea activității economice preponderent pe seama datoriilor produc efecte negative asupra întregului mediu de afaceri. Astfel, în contextul unei autonomii financiare foarte scăzute a firmelor și al

dependenței accentuate față de creditori, în general pe termen scurt, ciclul de fabricație al majorității companiilor este redus ca durată, activitățile desfășurate sunt de complexitate scăzută, fără un grad tehnologic și de inovare avansat, ceea ce are ca efect generarea unui volum al VAB insuficient în raport cu nevoile de dezvoltare a țării și de creștere a standardului de viață al cetățenilor. De asemenea, nivelul redus de tehnologizare face ca potențialul competitiv al firmelor autohtone să fie limitat din cauza erodării relativ rapide a avantajului comparativ. Mai mult, problemele financiare ale societăților comerciale, în special ale celor de mici dimensiuni, determină ca majoritatea acestora să fie nebankabile. Numai aproximativ 12 mii de IMM (respectiv 2% din totalul de 632 mii de astfel de societăți comerciale) au potențial sustenabil de creditare (BNR, 2017a).

Situațiile menționate sunt cu atât mai îngrijorătoare cu cât contribuția totală a capitalului fix la creșterea economică potențială este covârșitoare. Astfel, contribuția directă a factorului capital la avansul PIB potențial a sporit continuu în perioada 2000–2008, acesta ajungând să determine în medie 73% din creșterea economică potențială în anii 2007 și 2008. După criză, aportul direct al capitalului la creșterea PIB potențial s-a redus, ajungând la 22% în anul 2016, însă contribuția indirectă a acestuia (prin intermediul factorului total de productivitate) a ajuns să reprezinte principalul motor al creșterii economice potențiale (cu o pondere de 80% în anul 2016, conform Comisiei Europene²⁵). O explicație pentru această evoluție este dată de îmbunătățirea structurii *formării brute a capitalului fix* (FBCF), manifestată începând cu anul 2009, în sensul unei orientări mai accentuate a investițiilor în categoria „echipamente” comparativ cu grupa „construcții”, care era preponderentă înainte de anul 2008 și, concomitent, în ramuri cu grad tehnologic mediu-ridicat față de mediu-scăzut anterior. Această schimbare pozitivă a generat premise pentru creșterea randamentului capitalului investit de antreprenori și a productivității, ceea ce permite obținerea unei producții mai ridicate cu același număr de salariați. Pe de altă parte, factorul muncă a avut în perioada 2000–2016 un aport negativ la creșterea PIB potențial, pe fondul scăderii populației în vârstă de muncă și al reducerii ratei de participare a populației active.

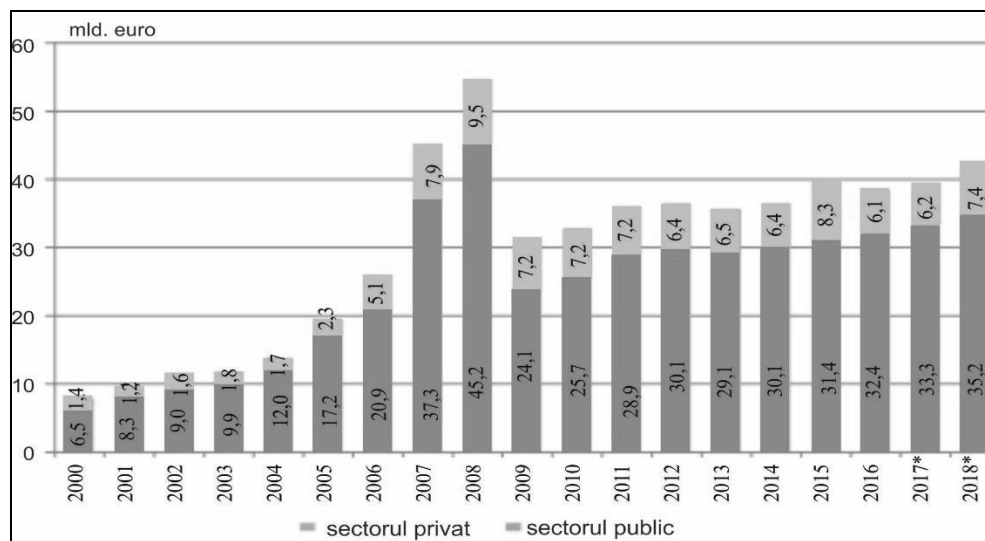
EVOLUȚIA INVESTIȚIILOR

Vulnerabilitățile derivate din situația financiară nesatisfăcătoare a firmelor autohtone se manifestă la nivel macroeconomic printr-o dinamică relativ volatilă a investițiilor, în special în mediul privat. Analizând perioada 2000–2016, se observă că investițiile urmează fazele ciclului economic. Astfel, formarea brută a capitalului fix a accelerat în faza de expansiune a ciclului economic: în intervalul 2007–2008, FBCF a cunoscut o creștere de peste 120% față de media perioadei 2005–2006.

Declanșarea crizei a întrerupt evoluția ascendentă a FBCF, nivelurile acesteia din anii 2009 și 2010 situându-se la mai puțin de 60% din valoarea înregistrată în

²⁵ Conform estimărilor Comisiei Europene (2017), *Proгноza de primăvară*.

2008 (diminuare la 31–33 mld. euro față de maximul istoric de 54,7 mld. euro în anul 2008, figura 13.6). Scăderea a fost mai accentuată în cazul sectorului privat, pentru care FBCF aproape s-a înjumătățit în același interval de timp (de la 45,2 mld. euro în anul 2008 la 24,1 mld. euro în 2009).

* Valori prognozate.

Sursa: AMECO.

Figura 13.6. Evoluția anuală a formării brute de capital fix în România.

Începând cu anii 2011–2012, odată cu intrarea economiei într-un nou ciclu de activitate, se constată o ușoară revenire a apetitului investițional al sectorului privat, însă revigorarea FBCF a devenit mai consistentă abia în anul 2015, când investițiile s-au majorat cu 8,4%. Un aport important la această evoluție l-au avut investițiile în sectorul public, care au crescut cu +29%, în timp ce investițiile sectorului privat au avut un avans mult mai mic (+4%). Evoluția investițiilor totale a cunoscut un ușor regres în anul 2016, acestea reducându-se cu 3% față de anul 2015, la 38,5 mld. euro. Factorii determinanți ai acestei dinamici au fost scăderea investițiilor în sectorul public (de la 8,3 mld. euro în 2015 la 6,1 mld. euro în anul 2016, respectiv –27%) și avansul slab al investițiilor din sectorul privat (de la 31,4 mld. euro la 32,4 mld. euro, respectiv +3%). Perspectiva ajungerii la vârful de investiții din 2008, de 54,7 mld. euro, este încă îndepărtată în acest context.

SCHIMBĂRI ÎN STRUCTURA ȘI CALITATEA INVESTIȚIILOR

Analiza schimbărilor în structura formării brute de capital în România pe parcursul ultimilor ani demonstrează opțiunile investiționale ale antreprenorilor autohtoni și străini din România și indică o anumită deteriorare calitativă a FBCF în

perioada premergătoare crizei. Astfel, ponderea investițiilor în echipamente în totalul investițiilor s-a redus de la 48,6% în anul 2000 la 36,6% în 2008. Pe de altă parte, în aceeași perioadă, construcțiile au cunoscut un avans important, ponderea acestui sector în totalul investițiilor ajungând la un maxim de 55,2% în anul 2008 (în creștere cu peste 11 puncte procentuale față de anul 2000, respectiv un plus de 30 mld. euro).

Sectorul construcțiilor nu a crescut însă pe seama investițiilor în proiecte industriale, ci pe seama investițiilor în spații comerciale, clădiri de birouri și proiecte rezidențiale. Astfel, sectorul spațiilor comerciale și al supermarketurilor a cunoscut un avans important într-un timp scurt, respectiv de la sub 200 mii metri pătrați în perioada 2006–2007 la peste 700 mii metri pătrați în 2008. Investițiile în spații comerciale au continuat să se extindă, ajungând la 1,8 mil. metri pătrați²⁶ în 2016 (de 2,5 ori mai mult față de anul 2008).

În acest context, stocul spațiilor de birouri a înregistrat o majorare semnificativă în perioada 2006–2009, acestea triplându-se de la aproximativ 400 mii metri pătrați în anul 2006 la 1,2 mil. metri pătrați în 2009 (Knight Frank, 2013). O proporție ridicată dintre aceste spații au fost destinate utilizării lor de către corporațiile multinaționale care și-au externalizat (*outsourcing*) unele activități secundare, cum ar fi: IT, suport tehnic, servicii de distribuție, logistică de tip *call-center* etc. De altfel, România se situează pe primele poziții în topul celor mai atractive destinații pentru companiile internaționale de *outsourcing*²⁷ (locul 4 în anul 2015, respectiv locul 1 în anul 2016), datorită costurilor mai reduse comparativ cu alte state (chirii, utilități, transport etc.), bunei pregătiri a angajaților, cunoașterii limbilor străine și dotărilor moderne în IT.

Evoluțiile menționate s-au reflectat și în supraîncălzirea pe piața imobiliară rezidențială, rata reală de creștere anuală a prețurilor imobilelor rezidențiale înregistrând niveluri record, respectiv 47% în anul 2005, apoi 28% în 2006 și maximum istoric de 49% în anul 2007.

După criză s-au manifestat anumite modificări pozitive în structura investițiilor, ponderea construcțiilor în totalul investițiilor reducându-se cu circa 10 puncte procentuale față de anul 2008 (ajungând la 45,4% în anul 2016), în timp ce ponderea echipamentelor s-a majorat cu 8 puncte procentuale, până la 44,4%, în același interval de timp. Ponderea altor investiții (de ex., licențe, alte drepturi de proprietate intelectuală etc.) în totalul FBCF a crescut ușor în intervalul 2008–2016, ajungând la 10,2% din totalul FBCF (creștere cu 2 puncte procentuale).

De asemenea, în funcție de nivelul tehnologic sau gradul de cunoaștere, se constată îmbunătățirea structurală a FBCF în perioada care a urmat crizei din 2008–2009, în contextul creșterii ponderii FBCF în ramurile industriale cu grad tehnologic mediu-ridicat (de la 26,3% în 2008 la 33,2% în 2015), în paralel cu reducerea investițiilor în sectoarele cu grad tehnologic mediu-scăzut (de la 2,7% din totalul FBCF în 2008 la 0,6% în anul 2015). În pofida acestor ușoare progrese ale structurii FBCF în industria prelucrătoare, ritmul de creștere al VAB realizat în acest sector a

²⁶ COFACE (2017), *The local sector of construction*.

²⁷ Conform Cushman & Wakefield, *Where in the World? Business Process Outsourcing (BPO) & Shared Service Location Index*, edițiile 2015 și 2016.

încetinit după anul 2008, iar nivelul tehnologic a stagnat la nivelul mediu. Mai mult, procesul de tranziție a industriei de la nivelul tehnologic mediu-scăzut la cel mediu-ridicat a fost însoțit de scăderea numărului de angajați, pe fondul precarizării (Guga, 2016) forței de muncă în raport cu capitalul.

Stagnarea progresului industriei autohtone către un grad ridicat al nivelului tehnologic derivă și din numărul redus de firme care activează în subramurile cu grad tehnologic superior: numai 9,7% dintre firmele aparținând industriei prelucrătoare produc bunuri care încorporează un grad tehnologic mediu-ridicat și ridicat, acestea situându-se cu 2,2 puncte procentuale sub media UE28 (în anul 2014, conform Eurostat). Spre comparație, în cazul Cehiei, această pondere se ridică la 15%, iar în Ungaria, la 13%.

Resursele financiare insuficiente ale firmelor românești și structura calitativă slabă a investițiilor reprezintă cauzele principale ale înzestrării economiei autohtone cu active imobilizate de complexitate relativ redusă, precum și ale concentrării capitalului fix inclusiv în domeniul bunurilor netranzactionabile (*non-tradables*²⁸). În contextul persistenței unei calități nesatisfăcătoare a procesului investițional, precum și al unor performanțe industriale relativ slabe, producția și exporturile României se caracterizează printr-un grad de complexitate și competitivitate relativ redus²⁹. La situația prezentată anterior s-a ajuns în condițiile în care, în procesul privatizării, statul român nu a aplicat politici sectoriale, îndeosebi în domeniul industriei, în cazul întreprinderilor cu potențial relativ ridicat de performanță și competitivitate. S-a optat ca piața să determine cumpărătorii activelor statului și destinația ulterioară a acestora, deși, așa cum este normal, piața liberă nu urmărește decât profitul (conform principiului productivității marginale a capitalului³⁰), și nu obiective de dezvoltare economică a unei țări. Necesitatea combinării acțiunii statului cu cea a pieței libere era cu atât mai mare cu cât, în multe cazuri, societățile comerciale potențial viabile erau,

²⁸ Pe parcursul acestei lucrări, în linie cu practicile internaționale în domeniu relevante de evoluțiile recente ale balanței serviciilor, în cadrul sectorului *tradables* sunt incluse următoarele activități generatoare de produse pentru export: agricultură, industrie, activități profesionale, științifice, tehnice și administrative și servicii suport, tehnologia informației și comunicații, transporturi. În sectorul *non-tradables* sunt incluse activitățile care nu generează produse pentru export, respectiv: comerțul, construcțiile și tranzacțiile imobiliare, intermedierea financiară și asigurările, hotelurile și restaurantele, alte activități.

²⁹ Analizând structura producției fizice realizate de România în anul 2016 comparativ cu 1989, se constată că în prezent se produc cantități mai ridicate decât în anul de referință menționat la numai zece categorii de produse, majoritatea caracterizate însă printr-un grad de complexitate și de prelucrare relativ scăzut: aspiratoare de praf (+856%), frigidere (+412%), anvelope (+386%), autoturisme (+149%), bere (+71%), cherestea (+44%), preparate din carne (+37%), carne (+14%), uleiuri comestibile (+13%), brânzeturi (+6%). În schimb, fie nu se mai produc, fie se produc în cantități extrem de reduse alte 11 tipuri de produse, multe dintre acestea prezentând un grad ridicat de complexitate și antrenând multe firme ale industriei românești, astfel: nu se mai produc deloc autocamioane, troleibuze și televizoare; se produc cantități foarte reduse de tractoare (1% față de anul 1989), acid sulfuric (2%), locomotive (2%), păcură (3%), autobuze (3%), mașini de spălat (5%); de asemenea, producția de țesături (7%), tricotaje (9%), îngrășăminte chimice (13%), fontă (21%), oțel (23%) a înregistrat căderi substanțiale față de anul de referință.

³⁰ Creșterea producției obținute prin modificarea cu o unitate a factorului de producție capital.

comparativ cu cele similare din statele avansate economic, firme tinere (*infant industries*), aflate în stadii incipiente ale dezvoltării.

În aceste condiții, s-a ajuns ca, în anul 2016, deficitul comercial extern, exprimat prin balanța bunurilor, să atingă 10 mld. euro (5,9% din PIB), acesta fiind în creștere cu 3,9 mld. euro (1,9% din PIB) față de anul 2014 și cu perspective de înrăutățire la 12 mld. euro (6,6% din PIB) în 2017. Aproximativ 80% din deficitul balanței bunurilor a fost determinat de soldul comercial negativ cu cinci state membre ale Uniunii Europene, respectiv două foste state comuniste și trei țări dezvoltate, și anume Ungaria (21%), Polonia (18%), Germania (15%), Olanda (13%) și Austria (10%). Analizând soldul comercial extern la sfârșitul anului 2016, din perspectiva grupelor de bunuri, constatăm că 85% din totalul deficitului (10 mld. euro) a fost cauzat de trei categorii de produse, respectiv chimice (4,8 mld. euro), minerale (2 mld. euro) și plastice (1,7 mld. euro). Alte 11 procente (1,1 mld. euro) provin de la categoria produse alimentare³¹.

ROLUL FLUXURILOR DE CAPITAL STRĂIN ÎN CREȘTEREA STOCULUI DE CAPITAL FIX ȘI ÎMBUNĂTĂȚIREA CALITĂȚII ACESTUIA

În condițiile unei economisiri interne insuficiente, prezența capitalului străin este importantă cantitativ, dar mai ales calitativ pentru formarea stocului de capital. În perioada premergătoare crizei, odată ce procesul de armonizare legislativă și instituțională cu UE a progresat, fluxurile de capital străin și-au intensificat semnificativ prezența în România, sporind potențialul economic al țării. Creșterea economică potențială s-a majorat de la 2,6% în anul 2002 la 4,9% în anul 2004, în contextul intrării în NATO și al procesului de pregătire a aderării la UE. Datele statistice indică o corelație puternică între creșterea economică potențială a României și investițiile străine directe (ISD³²). În timp ce, în perioada 2000–2003, creșterea economică potențială era în medie de 2,8% pe an, în condițiile unui flux anual mediu al investițiilor străine directe de 2,4% din PIB, în perioada 2004–2006, creșterea economică potențială s-a majorat la 5,3% medie anuală, pe fondul unui flux anual mediu sporit al investițiilor străine directe de 6,3% din PIB. În perioada 2009–2014, creșterea economică potențială medie anuală a scăzut la 1,6%, în contextul în care fluxul mediu anual al investițiilor străine directe s-a redus la 1,4% din PIB. Totuși, în anii 2015 și

³¹ Inclusiv băuturi și tutun.

³² ISD reprezintă o relație investițională de durată între o entitate rezidentă și o entitate nerezidentă; de regulă, aceasta implică exercitarea de către investitor a unei influențe manageriale semnificative în întreprinderea în care a investit. Sunt considerate ISD: capitalul social vărsat și rezervele ce revin unui investitor nerezident care deține cel puțin 10% din voturi sau din capitalul social subscris al unei întreprinderi rezidente, creditele dintre acest investitor sau grupul din care face parte acesta și întreprinderea rezidentă în care a investit, precum și profitul reinvestit de către acesta (BNR, 2017c).

2016, creșterea potențială a depășit semnificativ fluxul investițiilor străine directe, în condițiile compensării unui flux mai redus de ISD prin absorbții substanțiale de fonduri europene, care s-au ridicat la peste 4% din PIB anual.

Structura acumulării capitalului înfăptuită de antreprenorii nerezidenți, regăsită în final în volumul ISD, evidențiază însă calitatea relativ slabă a fluxurilor de capital străin intrate în România. În funcție de tipologia finanțării, se observă că, în perioada dintre 2003 și 2007, aproximativ 60% din intrările de ISD (37,7 mld. euro din 55,8 mld. euro) au constat în profit reinvestit și în împrumuturi intragrup, o proporție mai scăzută din aceste fluxuri fiind sub forma aportului de capital din partea acționarilor străini (40%, respectiv 18,1 mld. euro). În contextul dominanței acestor surse mai volatile în structura ISD, intrările de capital străin și-au diminuat substanțial forța după criză. Astfel, fluxurile nete de ISD s-au redus de la un maxim istoric de 9,2 mld. euro în anul 2008 (6,5% din PIB) la o medie de 2,6 mld. euro anual în perioada 2009–2014 (2% din PIB). În anii 2015 și 2016 s-a înregistrat o ușoară revigorare a acestor fluxuri (3,9 mld. euro, respectiv 5,7 mld. euro), însă intrările de ISD se mențin la cote mult mai reduse comparativ cu perioada premergătoare crizei.

Relevantă este totodată și calitatea capitalului străin, judecată nu numai din perspectiva tipologiei finanțării (participații versus împrumuturi), ci mai ales în funcție de destinația sa pe ramuri ale economiei. Astfel, deși ISD ar fi putut contribui la un avans mai consistent al stocului de capital fix în România, acest tip de investiții au fost orientate de proprietari cu precădere către sectoare cu un nivel redus de tehnologie, care necesită, prin natura activităților efectiv desfășurate, dotări tehnice cu o complexitate mai mică și cu o capacitate scăzută de generare a valorii adăugate în economie.

La finele anului 2016, investițiile străine directe sunt repartizate pe ramuri și activități în următoarele proporții față stocul total al ISD:

• industria prelucrătoare	32,0%
• intermediari financiare și asigurări.....	12,6%
• comerț.....	12,8%
• construcții și tranzacții imobiliare.....	14,0%
activități profesionale, științifice, tehnice și administrative și servicii suport.....	5,6%
• tehnologia informației și comunicații	5,2%

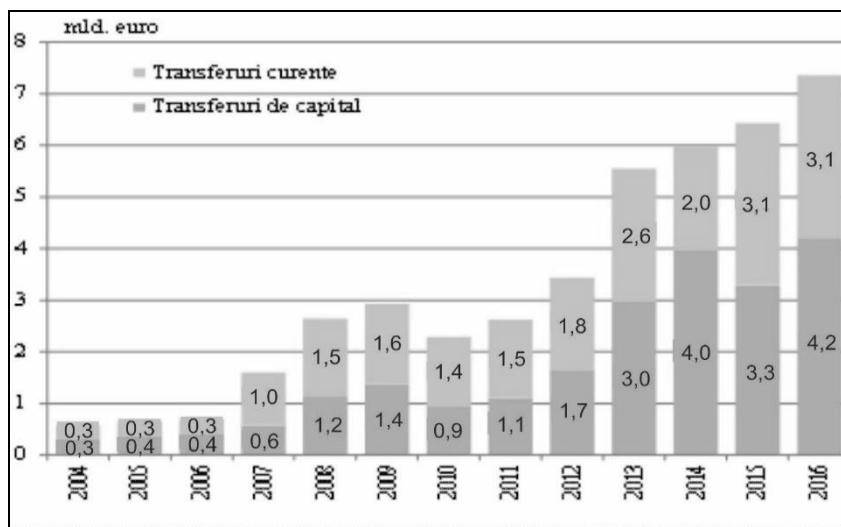
Astfel, o proporție foarte ridicată a stocului de ISD (41%) este localizată în sectorul bunurilor netranzaționabile (*non-tradables*), în speță în construcții, comerț, intermediari financiare și asigurări. Aceste ramuri acoperă în principal necesitățile pieței interne și, în multe cazuri, conduc la creșterea importurilor. Pe de altă parte, în cadrul industriei prelucrătoare, cea mai mare parte a investițiilor străine (61%) este concentrată în ramuri precum prelucrarea țicleiului (20% din ISD localizat în industrie),

metalurgie (13%), industria alimentară (11%), textile și confecții (5%), fabricarea produselor din ciment, sticlă și ceramică (6%), prelucrarea lemnului (6%) etc., care desfășoară activități cu un grad de complexitate relativ scăzut și care generează VAB redus. Mai mult, deși o proporție relativ însemnată din ISD sunt localizate și în ramuri cu un grad tehnologic mediu-ridicat, acestea generează valoare adăugată într-un volum redus. Astfel, deși 12,6% din ISD sunt localizate în intermediari financiare și asigurări, acest sector generează doar 4,4% din VAB total. Similar, ISD este direcționat în proporție de 9,6% în sectorul energiei, gazelor și apei, dar această activitate generează numai 4,1% din VAB. Aceeași situație se regăsește și pentru ramurile: i) mijloace de transport (6,7% din stocul de ISD, dar numai 2,4% din VAB), ii) prelucrare țitei, produse chimice, cauciuc și mase plastice (6,4% din stocul de ISD și doar 3,5% din VAB), iii) comerț (12,8% din ISD, respectiv 9,8% din VAB), iv) metalurgie (4,1% din ISD și 1,9% din VAB) etc. Aceste date demonstrează că o bună parte dintre investițiile străine efectuate în firme din România se situează pe o poziție nefavorabilă în cadrul lanțului creator de valoare adăugată, respectiv în domenii și faze ale producției cu complexitate relativ redusă.

Pe baza acestor constatări, se verifică teza lui Tinbergen (Premiul Nobel, 1969), potrivit căreia cu un instrument poți realiza un singur obiectiv economic. În condiții de economisire internă redusă, intrările de capital străin, în special sub formă de investiții străine directe care creează numeroase locuri de muncă și aduc în România tehnologii noi și management performant, pot conduce la creșterea stocului de capital și la îmbunătățirea calității acestuia. Totuși, până în prezent se constată că ISD se localizează în țările-gazdă conform principiului productivității marginale a capitalului, iar în condițiile globalizării, firmele străine optimizează procesul de producție în cadrul lanțurilor internaționale de creare a valorii adăugate, cu scopul minimizării costurilor, ceea ce conduce la amplasarea de activități puțin complexe în România. Aceste constatări conduc la concluzia că atragerea ISD reprezintă o condiție necesară, dar nu și suficientă pentru creșterea solidă a stocului de capital și dezvoltarea economică prin generarea de activități creatoare de VAB la niveluri substanțial mai ridicate.

CONTRIBUȚIA FONDURILOR EUROPENE LA FORMAREA CAPITALULUI FIX ÎN ROMÂNIA

Deși în ultimii ani se remarcă majorarea ponderii finanțării din fonduri europene a FBCF de la o medie de 1% din PIB în perioada 2008–2012 la peste 2% din PIB începând cu anul 2013, acestea prezintă o structură ineficientă față de nevoile de progres ale României. Deși esențiale pentru dezvoltare, în intervalul 2007–2011, transferurile de capital au avut totuși un rol minor în totalul fondurilor încasate de la UE (5 mld. euro, respectiv numai 40% din totalul de 12,1 mld. euro). Transferurile de capital au crescut substanțial începând cu anul 2012, ponderea acestora în structura anuală a fondurilor europene absorbite majorându-se de la 36% în 2007 la 48% în 2012 și 57% în anul 2016 (figura 13.7).

Sursa: MFP, calcule proprii.

Figura 13.7. Structura fondurilor europene după destinație.

Însă numai 26,6% (5,7 mld. euro) din totalul de 21,3 mld. euro al transferurilor de capital încasate de România de la UE în intervalul 2007–2016 s-au localizat în sectorul privat, iar dintre acestea, doar 26% (respectiv 7% din totalul transferurilor de capital) au avut ca destinație sectoare precum industria, construcțiile și transportul, care pot contribui, prin efectul de multiplicare, la un avans consistent al volumului și calității capitalului fix din economie.

În cazul diferenței de 73,4% (15,6 mld. euro) din totalul transferurilor de capital care au fost destinate sectorului public, o proporție importantă a fost orientată către domenii cu un rol modest în formarea capitalului productiv, respectiv în infrastructură administrativă: captarea și distribuția apei, protecția mediului și administrația publică. Aceste constatări empirice demonstrează, similar analizei ISD, că rolul fondurilor europene în formarea capitalului fix din România nu se situează la un nivel adecvat față de nevoile de dezvoltare a țării.

13.4. EVOLUȚIA CAPITALULUI FINANCIAR

MUTAȚII STRUCTURALE LA NIVELUL SECTORULUI FINANCIAR

Activele sectorului bancar s-au menținut dominante în cadrul sistemului financiar, însă după criză se constată modificări pozitive în structura sistemului financiar. Astfel, dacă în anul 2008 cota de piață a activelor sectorului bancar cumula 83% din totalul activelor sectorului financiar, în anul 2016, aceasta s-a redus la 76%,

o evoluție similară fiind înregistrată și în cazul instituțiilor financiare nebankare (IFN), ale căror active s-au redus de la 11% din total în 2008 la 6% în anul 2016. Pe de altă parte, ponderea activelor aferente pieței de capital (fonduri de investiții) s-a majorat în perioada 2008–2016 de la 2% la 8%, în timp ce activele fondurilor private de pensii au avansat în același interval de timp de la 1% la 6% din totalul activelor sistemului financiar.

Intermedierea financiară în România a cunoscut, începând cu anul 1990, oscilații majore, determinate de tranziția de la economia centralizată la economia de piață, în cadrul căreia s-a desfășurat și restructurarea profundă a sistemului bancar. Astfel, gradul de intermediere financiară s-a contractat de la 79,7% în anul 1990 la 62,4% în 1991, pentru ca acesta să se reducă substanțial la 23,4% în 1996, apoi la 14% în 1997 și minimul istoric de 9,2% în anul 2000. Această situație s-a înregistrat în contextul: i) unor rate foarte ridicate și volatile ale inflației, care au diminuat posibilitatea băncilor de finanțare a unor proiecte pe termen mediu și lung, ii) unei discipline financiare slabe, care a permis substituirea de către societățile comerciale a creditului bancar cu cel comercial, fapt reflectat în creșterea plăților restante între întreprinderi, iii) ratelor reale negative ale dobânzii în perioada 1990–1996, care au redus motivația băncilor de a acorda credite sectorului privat, iv) intrării în faliment a unor bănci (de stat și private) importante³³.

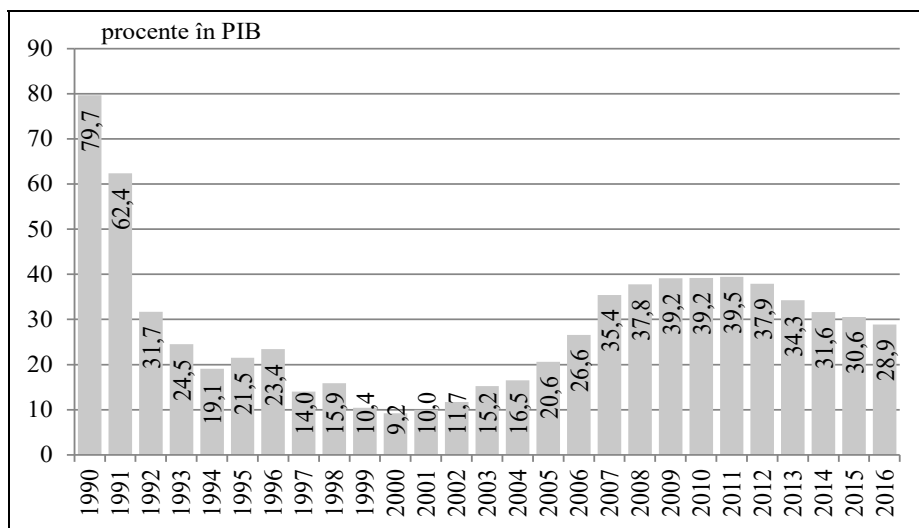
Începând cu anul 2000 (și cu precădere după anul 2004), gradul de intermediere a sporit rapid, pe fondul privatizărilor din sectorul bancar și al fluxurilor de capital străin (care au condus la consolidarea prezenței băncilor străine în sistemul financiar autohton), de la 9,2% din PIB la începutul anilor 2000 la 37,8% din PIB în anul 2008 (figura 13.8). În perioada 2009–2011, gradul de intermediere este artificial majorat din cauza contracției puternice a PIB în perioada postcriză.

Începând cu anul 2012, a avut loc o reducere accentuată a intermediării (până la 28,9% din PIB în 2016), pe fondul unei scăderi masive a resurselor atrase de la băncile-mamă și al lipsei de cerere în general, de cerere solvabilă în special, așa cum vom detalia în continuare.

Creșterea gradului de intermediere financiară anterior crizei a fost înregistrată pe fondul unei expansiuni rapide a numărului de bănci în primii ani ai tranziției, de la 12 instituții de credit în anul 1990 (șapte bănci și cinci sucursale) la 40 de asemenea instituții (31 de bănci și 9 sucursale) în anul 1996, respectiv o creștere de 3,3 ori, reprezentând un plus de 28 de instituții, din care 14 bănci cu capital autohton (de la 7 la 21) și 14 cu capital străin sau sucursale ale băncilor nerezidente. În ultimii 20 de ani, numărul de bănci a fost stabil (la aproximativ 40 de instituții între 1996 și 2014). În condițiile în care atât intrarea României în NATO, cât și aderarea la Uniunea Europeană au devenit clare pentru investitorii străini, în perioada 2003–2008 a avut loc o extindere rapidă a numărului de unități teritoriale (un avans cu 94% față de 2003, până la 6,6 mii în anul 2008), concomitent cu sporirea numărului de angajați (+54%, la circa 72 mii în 2008). După declanșarea crizei, sistemul bancar s-a ajustat

³³ Bancorex, Banca Agricolă, Albina, Bankcoop, Credit Bank, Banca Internațională a Religiiilor, Columna, Nova Bank, Dacia Felix, Banca Turco-Română, Banca Română de Scont, Banca de Investiții și Dezvoltare.

prin restrângerea graduală a activității, numărul de unități teritoriale scăzând cu 27% (–1,7 mii de unități), la 4,8 mii de unități în 2016 față de 6,5 mii de unități în anul 2008, iar personalul reducându-se cu 23% (–16 mii de salariați), la 55,4 mii de angajați în 2016. Pe fondul realizării unor fuziuni și achiziții începute în anul 2015, numărul instituțiilor de credit a ajuns la 37 în 2016.

Sursa: BNR.

Figura 13.8. Evoluția gradului de intermediere (Credit neguvernamental/PIB).

În perioada 1997–2016, valoarea agregată a capitalului din sectorul bancar autohton a crescut de peste 10 ori, respectiv de la 1 mld. euro la 10,3 mld. euro, în condițiile: i) majorării accelerate a capitalului străin, de 26 ori, de la 0,3 mld. euro la 7,7 mld. euro și ii) creșterii mai lente a capitalului autohton, de 3,9 ori, de la 0,7 mld. euro la 2,6 mld. euro. Pe acest fond, ponderea capitalului autohton a scăzut de la 70% în anul 1997 la 25% în 2016, în timp ce ponderea capitalului străin a crescut de la 30% la 75% în aceeași perioadă.

Structura proprietății capitalului băncilor s-a modificat după cum urmează: i) nerezidenții posedă 75% din total în anul 2016 (semnificativ mai mult față de 30% în 1997), ii) statul mai deține numai 10% (1 mld. euro) din capitalul sectorului bancar în 2016 comparativ cu 30% (0,3 mld. euro) în anul 1997, iii) ponderea gospodăriilor populației a scăzut la 4% (0,4 mld. euro) față de 10% (0,1 mld. euro) anterior, iv) societățile comerciale românești au o contribuție relativă de 2% (0,2 mld. euro), în scădere de la 15% (0,15 mld. euro), iar v) alte subsectoare ale sistemului financiar (în special fondurile de investiții și fondurile de pensii rezidente) au înregistrat o scădere a ponderii în deținerile de capital bancar de la 15% (0,15 mld. euro) în anul 1997 la 10% (1 mld. euro) din total în anul 2016.

Activele bancare aparțin, similar capitalului, preponderent tot investitorilor străini, deoarece dețin, începând cu anul 2006, circa 90% din activele sectorului bancar. În perioada 2000–2016, valoarea activelor bancare totale s-a majorat de

aproximativ 9 ori, respectiv de la 9,7 mld. euro la 86,7 mld. euro, pe fondul: i) creșterii foarte rapide a activelor băncilor străine, de 16 ori, de la 4,9 mld. euro la 79,1 mld. euro și ii) majorării semnificativ mai reduse a activelor băncilor autohtone, de numai 1,6 ori, de la 4,8 mld. euro la 7,6 mld. euro. În aceste condiții, ponderea băncilor cu capital autohton în totalul activelor bancare s-a redus substanțial, de la 49% în anul 2000 la 8,7% în 2016, în timp ce ponderea capitalului străin a sporit de la 51% la 91,3% în același interval de timp.

Dominanța băncilor străine în cadrul activelor este mai accentuată decât cea în funcție de ponderea în totalul capitalului (+16,3 puncte procentuale, respectiv 91,3% în total active față de 75% în capital în anul 2016).

Creșterea substanțială a fluxurilor externe de capital bancar în perioada precriză, pe fondul creșterii încrederii investitorilor în România datorită intrării în NATO și perspectivei sigure de aderare la Uniunea Europeană, a permis ridicarea calității infrastructurii bancare și a instrumentelor de comerț bancar din România la nivel european, contribuind la modernizarea sectorului autohton de servicii financiare. În anul 2008, pasivele externe ale băncilor s-au majorat de 13 ori față de anul 2003, la 26 mld. euro de la numai 2 mld. euro (+24 mld. euro, figura 13.9).

În urma *Acordului de la Viena*³⁴, resursele externe ale băncilor au oscilat între 23 și 24 mld. euro în perioada 2009–2011, refluxul acestora începând cu anul 2012. Astfel, în anul 2016, volumul total al pasivelor externe ale băncilor s-a înjumătățit față de anul 2009, la 11 mld. euro (nivel similar anului 2006). Retragerea resurselor străine din bănci după anul 2008 a fost compensată de creșterea substanțială a economisirii interne, în luna decembrie 2016, aceasta însumând 61 mld. euro, ceea ce reprezintă o creștere de 60% (23 mld. euro) față de sfârșitul anului 2008.

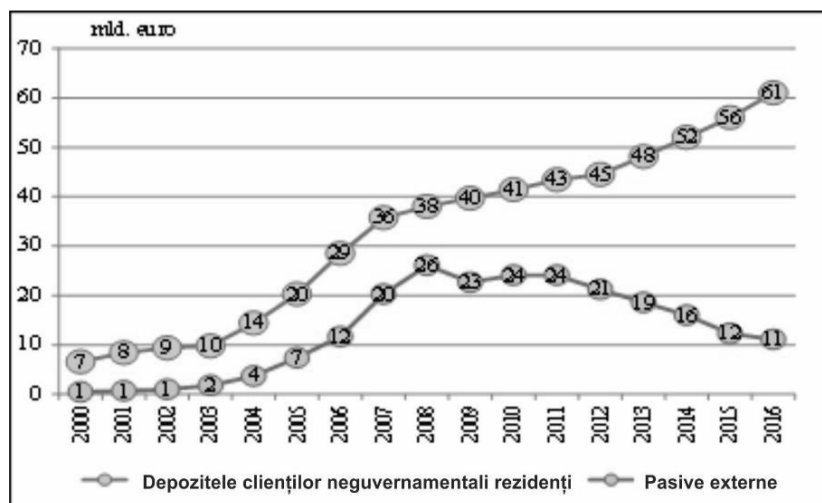
Fluxurile externe intense de capital nu au reprezentat însă un gest caritabil din partea investitorilor străini față de populație și firmele cu nevoi de finanțare, ci au fost generate de interesul lor economic, așa cum este normal în economia de piață, în contextul unui diferențial mediu de dobândă substanțial în perioada anterioară crizei (dar și ulterior). Astfel, fluxurile de capital străin au fost atrase în România de ratele ridicate ale dobânzilor practicate pe piața internă. În perioada 2004–2008, diferențialul mediu de dobândă pe termen scurt³⁵ în România față de zona euro a fost de 7,8 puncte procentuale. În intervalul 2009–2011, diferențialul în favoarea investitorilor străini s-a menținut ridicat (6,7 puncte procentuale), acest avantaj regăsindu-se, deși la cote mai reduse în condițiile schimbării mediului economic extern și intern, până în prezent (diferențialul mediu de dobândă pe termen scurt în perioada 2012–2016 a fost de 2,4 puncte procentuale). De asemenea, și dobânzile pe termen lung obținute în România au fost simțitor mai mari comparativ cu cele din zona euro, diferențialul randamentelor aferente titlurilor pe termen lung³⁶ fiind 3,3

³⁴ Acord prin care băncile-mamă ale celor mai mari nouă instituții de credit cu acționariat străin prezente în România s-au angajat să își mențină pe perioada programului cu FMI (mai 2009–mai 2011) expunerile față de România, angajament care a fost respectat.

³⁵ Diferențialul de dobândă pe termen scurt a fost calculat ca diferență între rata dobânzii interbancare cu scadența de trei luni în România comparativ cu zona euro.

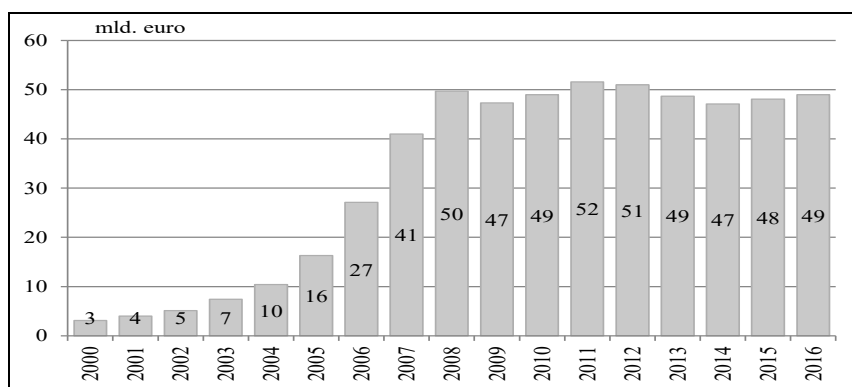
³⁶ Diferențialul pe termen lung a fost calculat ca diferență între randamentele la titluri de stat cu scadența de zece ani (criteriu Maastricht de convergență nominală) în România comparativ cu zona euro.

puncte procentuale în intervalul 2005–2008 și în creștere în perioada imediat următoare crizei (4,2 puncte procentuale în perioada 2009–2011). Acest parametru a fost de 2,5 puncte procentuale în intervalul 2012–2016.

Sursa: BNR.

Figura 13.9. Evoluția pasivelor externe și a depozitelor rezidenților la bănci.

Sursa: BNR.

Figura 13.10. Evoluția creditului neguvernamental.

Pe baza resurselor externe, băncile au sporit masiv creditarea începând cu anul 2003, astfel că, în 2008, creditele acordate persoanelor fizice și juridice crescuseră de 7 ori, atingând 50 mld. euro (de la 7 mld. euro în 2003, figura 13.10).

Evoluția creditării s-a reflectat în mod direct în dinamica cererii interne. Contribuția fluxului pozitiv al creditării³⁷ la sporirea cererii interne s-a majorat de trei ori, de la 4% în anii 2003 și 2004 la 13% în anii 2007 și 2008. Intensificarea creditării a majorat semnificativ volumul cererii interne în special în perioada de *boom* economic, avansul rapid al acesteia în perioada 2005–2008 (+11% medie anuală în termeni reali) fiind susținut de ritmul înalt al creditării (+40% ritm mediu anual). În perioada următoare (2009–2012), contracția cererii interne (–3% medie anuală) a fost corelată și cu dinamica foarte slabă a creditării (+1% medie anuală). Ca efect al impulsului fiscal sustenabil și al utilizării mai intensive a fondurilor europene, cererea internă s-a redresat în intervalul 2013–2016, generând o creștere economică solidă, în condițiile unei variații modeste a creditării (*creditless recovery*).

În contextul expansiunii rapide a cererii interne, susținute de creditarea bancară și de politici prociclice în materie fiscală și a veniturilor, în perioada premergătoare crizei, importurile de bunuri și servicii au devenit din ce în ce mai mari comparativ cu exporturile, ceea ce a condus la valori puternic negative ale exportului net și la deteriorarea accentuată a soldului contului curent (la –13,8% din PIB în 2007 și –11,8% în 2008).

Caracterul nesustenabil al creditării bancare este demonstrat de faptul că, la finele anului 2016, împrumuturile totale se situează la aproximativ același nivel din 2008 (respectiv 49 mld. euro), însă în structură a avut loc o schimbare benefică, în sensul că împrumuturile în lei au devenit preponderente (57% în 2016 față de 37% în 2010). Această evoluție pozitivă conduce la consolidarea stabilității sistemului bancar și la îmbunătățirea mecanismului de transmisie a politicii monetare.

Intrările mari de resurse externe începând cu anul 2004 în băncile din România, o țară cu o populație slab dotată cu bunuri elementare de folosință îndelungată și cu firme subcapitalizate, au alimentat apetitul ridicat al populației și firmelor pentru credit, îndeosebi în valută, pe fondul ratelor de dobândă mai scăzute comparativ cu împrumuturile în lei și al aprecierii leului. Astfel, evoluțiile la nivelul creditării bancare în perioada premergătoare crizei au contribuit la modernizarea dotării multor gospodării cu bunuri de folosință îndelungată și achiziționarea de locuințe de către unii cetățeni, precum și la creșterea accesului firmelor (în special al celor mici) la finanțare bancară.

În perioada 2003–2008 s-a manifestat un avans accelerat al creditării sectorului neguvernamental, îndeosebi la nivelul populației, volumul împrumuturilor acordate acestora crescând de 13,5 ori în 2008 față de anul 2003 (de la 2 mld. euro la 26,9 mld. euro). Creditele acordate firmelor au crescut mai temperat, de 4,6 ori (de la 5,6 mld. euro în 2003 la 25,7 mld. euro în 2008). După aceste evoluții, în anul 2008, portofoliul de credite al băncilor avea următoarea structură: 51% credite acordate populației și 49% credite acordate firmelor. Structura relativ echilibrată a soldului creditării populației și firmelor s-a menținut până în 2012, când populația reprezenta 47% din portofoliile băncilor, iar creditele companiilor, 53%. Începând cu anul 2012, în condițiile continuării majorării volumului de credite acordate

³⁷ Fluxul creditării este calculat ca diferență între stocul de credit din anul respectiv și cel din anul precedent.

populației (cu 8% în 2016 față de 2012, respectiv +1,8 mld. euro) și ale reducerii creditelor acordate firmelor cu 12% (-4,1 mld. euro), împrumuturile acordate populației au ajuns să aibă rolul majoritar în cadrul portofoliului băncilor (53% în anul 2016, respectiv 25,2 mld. euro).

Această situație este înregistrată în contextul unui apel scăzut al firmelor către creditul bancar intern, pe fondul nivelului ridicat al creditului comercial și al împrumuturilor substanțiale de la acționari și alți creditori. La nivelul economiei, doar 8% din totalul resurselor reflectate în pasivul bilanțier al firmelor este reprezentat de credite contractate de la bănci și IFN-uri, respectiv mai puțin de jumătate din creditul comercial pe seama furnizorilor (19%). În schimb, 13% reprezintă împrumuturi de la acționari, iar 19% finanțare de la alți creditori. Mai mult, s-au erodat și capitalurile proprii ale societăților comerciale, deoarece, în anul 2004, ponderea acestora în total resurse era de 36%, pentru a scădea la 33% în anul 2016. Așadar, companiile din România nu sunt supraîndatorate din cauza apelării excesive la creditarea de la instituțiile financiare, care, în fapt, este foarte redusă, putându-se afirma astfel că, din contră, firmele chiar ocolesc băncile, știind ce probleme financiare înregistrează și cunoscând că acestea le examinează atent bilanțurile.

Creditarea populației a evoluat în linie cu dinamica veniturilor populației. Astfel, în perioada de *boom*, când venitul bănesc mediu lunar a crescut cu 50% (+55 euro, de la 110 euro/persoană în 2007 la 165 euro pe persoană în decembrie 2008), s-a înregistrat un avans considerabil al creditării populației, concretizat în ritmuri reale de creștere cuprinse între 80% în 2006 și 35% în 2008.

În perioada 2009–2010, pe fondul reducerii veniturilor populației, creditele acordate de către bănci gospodăriilor au înregistrat un recul, în timp ce, în intervalul 2011–2013, creditarea a avut fluctuații reduse, în condițiile menținerii relativ constante a venitului mediu lunar (aproximativ 160 euro/persoană). Dinamica ascendentă a veniturilor (la 221 euro/persoană în decembrie 2016, respectiv o creștere cu 30% față de decembrie 2013) a susținut revigorarea creditării populației începând cu anul 2014.

În perioada de creștere excesivă a creditării (2007–2008) s-a înregistrat o dublare a împrumuturilor pentru consum, respectiv de la 9,3 mld. euro în ianuarie 2007 la 19,2 mld. euro în anul 2008 (ceea ce a dus la o pondere în total de 75%). După declanșarea crizei, a avut loc o contractare graduală a acestui tip de finanțări, în 2016, stocul creditelor de consum revenind la nivelul din urmă cu aproape zece ani, respectiv din mai 2007 (11,5 mld. euro, reprezentând 46% din portofoliul total de credite al populației). Pe de altă parte, creditului ipotecar i-a crescut semnificativ ponderea în ansamblul creditelor populației, soldul acestor împrumuturi majorându-se de 5,5 ori în perioada 2007–2016 (la 12,9 mld. euro). În acest context, începând cu luna mai 2015, creditarea cu destinație ipotecară a devenit predominantă în soldul total al creditelor populației, la finele anului 2016 reprezentând 52% din creditul total al acesteia (față de 20% din total în anul 2008).

Intervenția statului prin programul „Prima casă” a fost determinantă pentru această expansiune a creditului ipotecar. După implementarea acestui program începând cu semestrul II 2009, creditele de tip „Prima casă” au înregistrat o majorare de 7,6 mld. euro, în timp ce împrumuturile pentru locuințe în afara programului guvernamental de profil au crescut cu numai 0,05 mld. euro. De altfel,

începând cu finalul anului 2014, creditele acordate prin programul „Prima casă” au devenit predominante în cadrul stocului total al creditelor pentru locuințe acordate populației, ajungând în decembrie 2016 să reprezinte aproximativ 60% (7,6 mld. euro din 12,9 mld. euro).

În ceea ce privește creditarea companiilor, aceasta s-a localizat preponderent la întreprinderile mici și mijlocii (IMM), iar în cadrul acestora, la nivelul microîntreprinderilor. În perioada 2004–2008, stocul de credite acordate microîntreprinderilor s-a majorat de 5,4 ori (atingând 9,8 mld. euro), semnificativ mai rapid decât în cazul ansamblului firmelor (pentru care creditarea a crescut de 3,8 ori în același interval, până la 24,3 mld. euro). În perioada 2008–2012, s-a înregistrat o evoluție relativ stabilă a creditării firmelor, cu excepția segmentului microîntreprinderilor, unde s-a manifestat o contracție de 20% (de la 9,8 mld. euro la 8 mld. euro). Diminuarea stocului de credite acordate microîntreprinderilor a continuat în intervalul 2012–2016 (–45%, respectiv –3,6 mld. euro), astfel că volumul împrumuturilor acordate acestor companii a revenit la nivelul din luna noiembrie 2006 (4,4 mld. euro). Reducerea stocului total de credite acordate firmelor între anii 2012 și 2016 (–3,7 mld. euro, de la 26,3 mld. euro la 22,6 mld. euro) a fost cauzată aproape integral (96%) de microîntreprinderi.

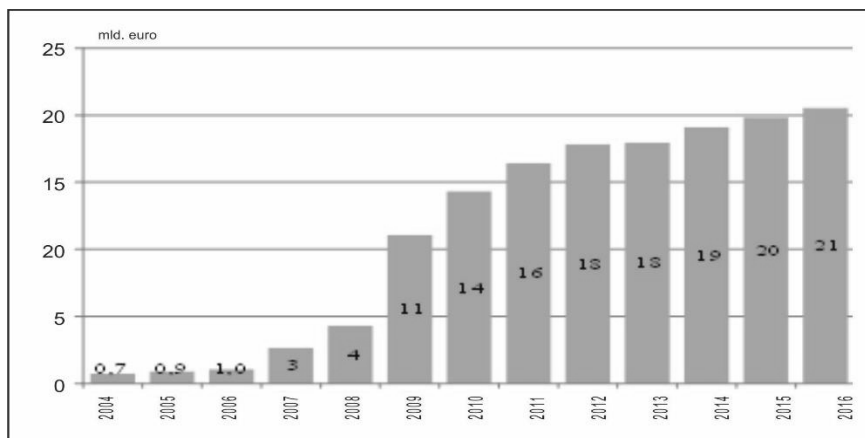
După declanșarea crizei, evoluțiile macroeconomice și financiare pe plan intern și internațional au generat o mutație semnificativă în portofoliile băncilor, în sensul orientării în creștere către creditarea statului, pe seama comprimării creditului sectorului privat (neguvernamental). Astfel, dacă până în perioada 2004–2006 stocul creditului guvernamental³⁸ consemna niveluri anuale sub 1 mld. euro, în perioada 2007–2008, acesta a urcat la aproximativ 4 mld. euro. Apoi, după criză, în anul 2009, volumul creditului acordat administrațiilor publice aproape s-a triplat (+7 mld. euro) față de anul 2008, ajungând la 11 mld. euro (figura 13.11). Avansul ridicat al creditării statului de către sectorul bancar a continuat îndeosebi în intervalul 2010–2011, astfel că stocul creditului acordat statului a ajuns în 2011 la 16 mld. euro.

Factorul principal al acestor evoluții a fost reprezentat de acumularea unor deficite bugetare semnificative îndeosebi în perioada 2008–2011 (deficitul fiscal s-a menținut la cote mai mari de 5% din PIB în acest interval, cu maximum istoric de 9,5% din PIB în anul 2009), ceea ce a condus la triplarea datoriei publice de la 13,2% din PIB în anul 2008 la 34,2% din PIB în 2011 (+21 puncte procentuale din PIB).

Totodată, în contextul politicilor prociclice din perioada anterioară crizei (2004–2008), în anul 2009, s-a manifestat o deteriorare severă a percepției investitorilor străini privind riscul de țară al României, ceea ce a provocat restricționarea acută a accesului țării noastre la piața internațională de capital. Astfel, creșterea datoriei publice s-a reflectat în majorarea substanțială a creditelor contractate de către stat de la băncile comerciale autohtone. Apelul la resursele instituțiilor de credit interne a fost atenuat de împrumutul extern de la instituțiile financiare internaționale (IFI – *Fondul Monetar Internațional*, *Comisia Europeană* și *Banca Mondială*). Nivelul acestui împrumut a fost stabilit în anul 2009 la o valoare apropiată de cea a datoriei externe pe termen scurt, respectiv 19,5 mld. euro, sumele aferente urmând a fi trase timp de trei ani, până

³⁸ Creditul acordat administrațiilor publice (administrația centrală, administrațiile locale, administrațiile sistemelor de asigurări sociale), precum și titlurile de natura datoriei emise de aceste sectoare instituționale.

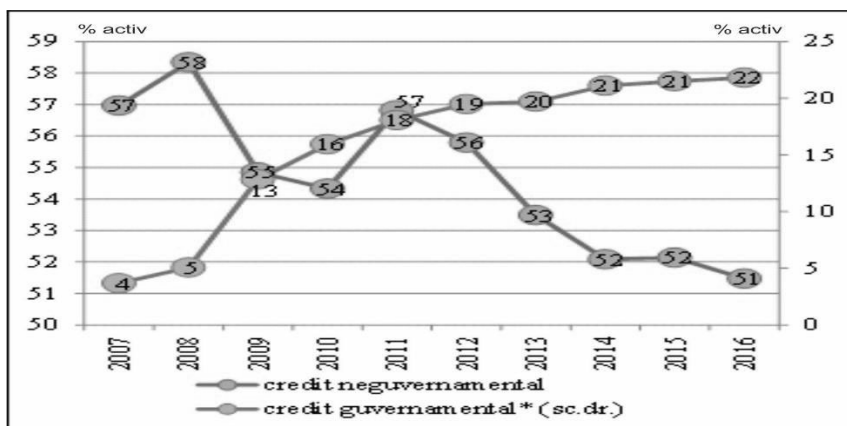
în 2011, cu respectarea unui set complex și costisitor de condiționalități de ajustare economică. Soldul datoriei față de instituțiile financiare internaționale a crescut astfel de la 1,9 mld. euro în 2008 la 20,3 mld. euro în 2011. Pe fondul revenirii economice din anii 2011 și 2012 (creștere economică de 1,1% și, respectiv, 0,6%) și al evoluțiilor favorabile la nivelul balanței de plăți, ultima tranșă de împrumut (de circa 1 mld. euro) nu a mai fost utilizată. Cea mai mare parte din cele 18 mld. euro împrumutate de la IFI s-a utilizat pentru consolidarea rezervei valutare a statului la Banca Națională a României, aceasta înregistrând o majorare de 7 mld. euro (de la 26 mld. euro în 2008 la 33 mld. euro în anul 2011), în condițiile în care banca centrală, prin reducerile succesive ale ratelor rezervelor minime obligatorii din perioada respectivă, a eliberat către bănci sume importante din rezerva valutară (aproximativ 5 mld. euro).

Sursa: BNR.

Figura 13.11. Evoluția creditului guvernamental.

Începând cu anul 2012, pe fondul restabilirii echilibrelor macroeconomice, dinamica datoriei publice s-a temperat, ceea ce s-a reflectat inclusiv la nivelul creditului bancar acordat sectorului guvernamental, care s-a stabilizat la circa 18–19 mld. euro în perioada 2012–2014.

*Cuprinde creditul acordat administrațiilor publice și titlurile de natura datoriei emise de acestea.
Sursa: BNR.

Figura 13.12. Creditul guvernamental și cel neguvernamental, pondere în totalul activelor bancare.

Creditarea guvernamentală a continuat să crească în 2015 și 2016 cu un ritm mediu anual de circa 4%, astfel că stocul creditului contractat de administrația publică de la băncile autohtone a ajuns la 21 mld. euro în decembrie 2016 (aproape dublu față de anul 2009 și de peste 5 ori mai ridicat comparativ cu 2008). Ca urmare a acestor evoluții, expunerea băncilor către sectorul guvernamental a urcat la finalul anului 2016 la aproximativ 22% din totalul activelor acestora (de la sub 5% în 2007–2008, figura 13.12), unul dintre cele mai ridicate niveluri din UE (media statelor membre fiind de circa 9%).

Concomitent cu avansul semnificativ al creditării guvernamentale, ponderea creditului acordat sectorului privat în activele sectorului bancar s-a redus de la valori de 57%–58% în anii 2007 și 2008 la 51% (–7 puncte procentuale față de 2008) la finalul anului 2016. Acest fenomen se înregistrează în contextul în care firmele apelează într-o măsură redusă la creditarea de la instituțiile financiare autohtone, numeroase societăți comerciale fiind nebancabile, iar în cazul populației, potențialul de creditare este limitat îndeosebi pentru debitorii cu venituri reduse, care prezintă anumite vulnerabilități privind sustenabilitatea gradului de îndatorare (BNR, 2017b). În aceste condiții ale unei cereri de credite relativ slabe din partea sectorului privat, efectul de evicțiune a sectorului neguvernamental de la finanțarea bancară (*crowding-out*³⁹) este mai diminuat.

Sporirea sustenabilă a creditării sectorului real constituie o premisă necesară pentru creșterea rolului sistemului financiar atât asupra activității economice și perspectiveilor de dezvoltare a țării, cât și privind calitatea portofoliilor bancare. Ținând cont și de proiectele de reglementare la nivel european⁴⁰, care prevăd majorarea cerințelor de capital aferente expunerilor față de sectorul guvernamental,

³⁹ Sectorul guvernamental concurează cu sectorul real pentru același volum de credite.

⁴⁰ Basel Committee on Banking Supervision (2015), *Second consultative document. Standards Revisions to the Standardised Approach for Credit Risk*.

sunt necesare măsuri orientate cu precădere atât spre întărirea disciplinei firmelor, ameliorarea poziției bilanțiere a acestora și, implicit, creșterea accesului la creditul bancar, cât și pentru o mai echilibrată distribuire a veniturilor cetățenilor, care ar conduce ca o parte mai ridicată a populației să devină eligibilă pentru finanțarea bancară.

DINAMICA VOLUMULUI DE CREDITE NEPERFORMANTE

Expansiunea rapidă a creditului acordat sectorului privat în perioada anterioară crizei, pe fondul unor norme interne laxe ale băncilor, a condus și la acumularea în sectorul bancar a unor vulnerabilități, constând în: i) volumul ridicat al creditării în valută, ii) orientarea cu precădere către sectorul populației, și nu către cel al firmelor (cu potențial de susținere a creșterii economice pe termen lung) și iii) creșterea gradului de îndatorare a populației.

„Metabolizarea” de către populație și firme a volumului masiv de credite bancare s-a dovedit a fi dificilă, în condițiile manifestării crizei după anul 2008 și corecției economice majore din 2010–2011. Au rezultat costuri financiare mari la nivelul unor segmente ale populației, la firme și bănci (pierderi și necesitatea recapitalizării). În perioada 2006–2014, stocul de credite neperformante s-a majorat de peste 7 ori, de la 3% din totalul stocului de împrumuturi la 21%. Ca urmare a unor reglementări fiscale favorabile, băncile au scos din bilanț creditele integral provizionate (cu majorarea corespunzătoare a costurilor) și au vândut cu *discount* portofolii semnificative de credite. Acestor operațiuni li s-au adăugat măsurile prudențiale ale BNR privind creșterea calității portofoliului de credite, ceea ce a permis reducerea ratei creditelor neperformante la 8,3% în luna iunie 2017.

Gradul redus de capitalizare și alte vulnerabilități structurale ale sectorului companiilor nefinanciare (persistența pierderilor, polarizarea performanțelor etc.), precum și orientarea băncilor care au urmărit obținerea de profit pe termen scurt, fără evaluarea prudentă a riscurilor pe termen mediu și lung, au condus la deteriorarea calității creditelor acordate firmelor, în special după declanșarea crizei. De aceea, volumul creditelor restante a fost determinat în principal de nerambursarea împrumuturilor de către societățile comerciale. Dacă în perioada 2007–2008 rata creditelor restante aferente firmelor se afla în raport de 2 la 1 cu rata aferentă populației, în anul 2012, raportul ajunsese la 3, iar în anul 2016, acesta a urcat la 4. În termeni valorici, volumul restanțelor totale este însă la jumătate în 2016 față de 2012, respectiv 2,9 mld. euro (comparativ cu 6,3 mld. euro).

În condițiile unui model de afaceri nesustenabil pentru o mare parte dintre firmele de mici dimensiuni (capitaluri negative, supraîndatorare etc.), micro-întreprinderile au constituit cauza dominantă a creditelor neperformante din sectorul companiilor. La sfârșitul anului 2013, aproximativ 66% din cele 6 mld. euro credite nerambursate ale firmelor erau cauzate de către microîntreprinderi, a căror rată de neperformanță ajunsese la 50%, față de 23% pentru ansamblul sectorului firmelor și 20% media pe economie. În anul 2016, acțiunea băncilor de curățare a bilanțurilor

s-a concretizat în reducerea stocului de credite neperformante ale microîntreprinderilor cu 70% (de la 3,8 mld. euro la 1,1 mld. euro), rata de neperformanță reducându-se la 27% în decembrie 2016.

În cazul populației, creditele de consum au reprezentat partea dominantă a creditelor neperformante, respectiv 67%⁴¹ din total la finele anului 2016. Aproape jumătate (44%) din aceste credite pentru consum au fost acordate în perioada de *boom* (2007 și 2008). Împrumuturile pentru locuințe reprezintă numai 33% din valoarea totală a creditelor neperformante ale populației. Și în acest caz, majoritatea creditelor restante (46%) au fost acordate în perioada 2007–2008.

Aceste constatări subliniază faptul că asumarea de către bănci a unor riscuri nesustenabile în faza de expansiune a ciclului economic s-a materializat în deteriorarea calității activelor bancare. În acest context, în perioada 2008–2016, instituțiile de credit au fost obligate de BNR să-și majoreze capitalul social cu 3,5 mld. euro (+113% față de 2007), din care aportul de capital de la acționari a reprezentat 77% din total (2,7 mld. euro), iar reinvestirea profiturilor, restul de 23% (0,8 mld. euro).

Acțiunile preventive ale băncii centrale pe linia supravegherii prudențiale au permis menținerea indicatorilor de solvabilitate la niveluri situate peste standardele europene, fără a fi fost astfel necesară utilizarea de fonduri publice pentru sectorul bancar. Sistemul bancar din România este foarte bine capitalizat, pe fondul resurselor acumulate în perioada 2000–2006, ceea ce a permis menținerea solvabilității la un nivel adecvat, chiar în condițiile expansiunii creditării (minimul din perioada 2000–2016 a fost de 14% față de nivelul de 8% reglementat). În anul 2016, indicatorul total de solvabilitate a ajuns la 18,3% (respectiv la nivelul mediu al Uniunii Europene), aceste valori plasând sectorul bancar românesc în intervalul cu cel mai mic nivel de risc stabilit de Autoritatea Bancară Europeană.

BIBLIOGRAFIE

1. BACH (*Bank for the Accounts of Companies Harmonised*) (2017), bază de date online, disponibilă la: <https://www.bach.banque-france.fr/>.
2. Banca Centrală Europeană (2017), *Households and non-financial corporations in the euro area: second quarter of 2017*, Comunicat de presă, octombrie.
3. Banca Națională a României (2017a), *Raport asupra stabilității financiare, anul II, nr. 3*.
4. Banca Națională a României (2017b), *Raport asupra stabilității financiare, anul II, nr. 4*.
5. Banca Națională a României (2017c), *Investițiile străine directe în România, în anul 2016*.
6. Bundesbank (2016), *Corporate financial statements. Extrapolated results from financial statements of German enterprises from 1997 to 2015*.
7. Central Statistical Office Poland (2016), *Financial results of economic entities in 2015*.
8. Ciucur Dumitru, Popescu Constantin, Popescu Ion, Popescu-Fundulea Ana-Maria (2003), *Fundamente ale planificării strategice*, Ed. Economică, București.
9. COFACE (2017), *The local sector of construction*, Press release, 22 June.
10. Comisia Europeană (2016), *Annual Report on European SMEs, 2015*.
11. Comisia Europeană (2017), *Proгноza de primăvară*.
12. Constant Benjamin (1819), *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes*, Paris.

⁴¹ Au fost luate în calcul împrumuturile cu mai mult de 90 de zile întârziere.

13. Cushman & Wakefield (2015, 2016), *Where in the World? Business Process Outsourcing (BPO) & Shared Service Location Index*, New York.
14. Georgescu Florin (2002), *Starea economico-socială a României în anul 2000*, Ed. Expert, București.
15. Georgescu Florin (2015), *Capitalul în România anului 2015*, Prelegere susținută la decernarea diplomei „Virgil Madgearu” cu medalie de aur, 24 noiembrie, ASE, București.
16. Guda Iancu (2017), *Studiu de impact: Structura de capital a companiilor românești*, disponibil la: <https://www.economiczoom.ro/editoriale-comentarii-analize/studiu-de-impact-structura-de-capital-a-companiilor-romanesti.html>.
17. Guga Ștefan (2016), *Munca atipică în România de la izbucnirea crizei. O perspectivă de ansamblu*, The Swiss Romanian Cooperation Programme, Next Publishing, Bucharest-Ro.
18. Isărescu Mugur Constantin (2006), *Reflecții economice*, vol. I–III, Ed. Expert, București.
19. Isărescu Mugur Constantin (2009), *Contribuții teoretice și practice în domeniul politicilor monetare și bancare*, Ed. Academiei Române, București.
20. Knight Frank (2013), *HI 2013. Romania Market Overview, Review & Outlook*.
21. Madgearu Virgil (1916), *Studiu practic al întreprinderilor comerciale și industriale*, Revista cursurilor Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale, 26 mai.
22. Madgearu Virgil (1940) (2010), *Evoluția economiei românești după Războiul Mondial*, Ed. Tipo Moldova, Iași.
23. Migration Policy Institute (2015), *Immigrant and Emigrant Populations by Country of Origin and Destination*, pe baza datelor United Nations, Department of Economic and Social Affairs.
24. Mihai Irina, Tarța Alina (2015), *The role of the insolvency framework in strengthening payment discipline and in developing the credit market in Romania*, Central Bank Journal of Law and Finance, No. 2.
25. Moldovan Roman (1939), *Formarea și mișcarea capitalurilor în România în perioada 1925–1938*, Publicațiile seminarului de economie politică, Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, Ed. Bucovina – „I.E. Torouțiu”, București.
26. Neagu Florian, Dragu Florin, Costeiu Adrian (2016), *După 20 de ani: schimbări structurale în economia României în primele decenii postdecembriste*, Caiet de studii BNR, nr. 42.
27. Piketty Thomas (2013), *Capitalul în secolul XXI*, Ed. Du Seuil, Paris.
28. Pop Atanasie, Tiron Tudor Adriana, Sucală Lucia, Achim Sorin Adrian (2009), *Contabilitate financiară*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, mimeo.
29. Saunders Peter (1995) (1998), *Capitalismul. Un bilanț social*, Ed. Du Style, București.
30. Smith Adam (1759) (2017), *Teoria sentimentelor morale*, Ed. Publica, București.
31. Smith Adam (1776) (2011), *Avuția națiunilor*, Ed. Publica, București.
32. Stancu Ion, Obreja Brașoveanu Laura, Stancu Andrei Tudor (2015), *Finanțe corporative*, vol. I, *Analiza și planificarea financiară*, Ed. Economică, București.
33. Thaler Richard H., Sunstein Cass R. (2009), *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, Penguin, New York.
34. Tinbergen Jan (1952), *On the Theory of Economic Policy*, 2nd edition, North Holland, Amsterdam.
35. Voinea Liviu (2009), *Sfârșitul economiei iluziei: criză și anticriză – o abordare heterodoxă*, Ed. Publica, București.

14. PREGĂTIREA ROMÂNIEI PENTRU ADERAREA LA UNIUNEA EUROPEANĂ

AUREL IANCU

Pregătirea României pentru aderarea la Uniunea Europeană s-a întins pe o perioadă apreciabilă de timp (1991–2007). Primii pași în această direcție s-au făcut prin încheierea și aplicarea *Acordului de comerț și cooperare* (1990) și a *Acordului de asociere* (1993), care au netezit calea de trecere la forme superioare de cooperare și de integrare, la extinderea domeniilor și la adâncirea acestor forme. O etapă importantă în demersurile și acțiunile desfășurate pentru aderare a fost aceea a negocierilor privind transpunerea și aplicarea efectivă în România a legislației Comunității Europene, urmate de transformări și restructurări economice, instituționale și administrative, ceea ce a implicat eforturi deosebite.

Dorința mării majorități a cetățenilor României pentru aderarea țării la UE a avut un ecou pozitiv în rândurile Comunităților Europene, acestea oferind un sprijin substanțial, însă cu cerința ca noul candidat să îndeplinească o seamă de criterii care să asigure compatibilitățile necesare politice, economice, instituționale, juridice și administrative și să-și asume toate obligațiile de membru al UE. Principalele demersuri și acțiuni făcute atât de România, cât și de oficialitățile UE și ale statelor membre UE pentru aderarea României sunt redată în mod cronologic în rândurile care urmează.

14.1. EXTINDEREA UE ȘI PRIMII PAȘI SPRE ADERARE

La scurt timp după înlăturarea regimului totalitar și după începerea democratizării țării și a liberalizării economiei, România și *Comunitatea Economică Europeană* (CEE) au stabilit relații diplomatice: România trimite ambasadur la Bruxelles, iar CEE deschide la București Delegația Permanentă a Comisiei Europene. De asemenea, sunt reluate negocierile (începute în 1984 și suspendate în 1988) pentru încheierea *Acordului de comerț și cooperare între România și CEE*. El a fost semnat în octombrie 1990 și a intrat în vigoare în mai 1991, după ratificarea sa de Parlamentul României și de Parlamentul European.

Prăbușirea regimurilor comuniste și a instituțiilor acestora, dar și transformările înfăptuite în cadrul CEE și ființarea Uniunii Europene au deschis larg calea

extinderii acesteia prin primirea de noi membri. Consiliul European de la Maastricht din 9–10 decembrie 1991 preciza că Tratatul UE prevede că *orice stat european al cărui sistem de guvernare este bazat pe principiul democrației și respectării drepturilor fundamentale poate face cerere să devină membru al Uniunii* și a invitat Comisia Europeană să ia în considerare noile condiții de negociere din noul context și implicațiile pentru viitoarea dezvoltare a Uniunii, în vederea supunerii lor spre analiză Consiliului European de la Lisabona din 26–27 iunie 1992.

În acest nou context, accesul noilor state nu trebuie să ducă la slăbirea UE, ci, dimpotrivă, la întărirea acesteia, dar și la prosperitatea noilor veniți. De aceea, accesul în UE al statelor candidate trebuie să aibă loc în mod selectiv, adică în măsura în care ele sunt pregătite și îndeplinesc criteriile politice, economice și instituționale necesare. Din punctul de vedere al îndeplinirii criteriilor există diferențe notabile între diverse grupe de țări. De exemplu, țările aparținând *Asociației Europene a Comerțului Liber* (EFTA) – Austria, Suedia, Finlanda, Elveția – care au depus cereri de aderare în anul 1991 aveau un grad înalt de compatibilități cu statele membre ale Comunității Europene pentru a adera în scurt timp la UE¹. Ca atare, cererile lor de aderare au putut fi luate în considerare după o procedură simplificată, în vederea deschiderii negocierilor de aderare și a desfășurării acestora într-o perioadă relativ scurtă de timp.

Pentru statele *Europei Centrale și de Est* (ECE), Uniunea Europeană a oferit o nouă soluție, dezvoltând altă procedură de aderare care să corespundă situației specifice acestei categorii de țări cu incompatibilități importante față de Comunitățile Europene. Procedura a avut în vedere o cale mai lungă pe care țările ECE o aveau de parcurs în pregătirea lor pentru aderare. Această cale conține mai multe etape succesive, cu treceri la forme care fac să crească gradul de compatibilitate a instituțiilor și legislației țărilor ECE cu cele ale UE.

Prima etapă s-a bazat pe încheierea unor acorduri comerciale și de cooperare economică, urmate de inițierea unor programe de asistență economică și financiară pentru susținerea noilor state în drumul lor spre instaurarea și consolidarea democrației și a economiei de piață. În acest scop a fost instituit programul PHARE la care România a fost invitată să participe.

A doua etapă s-a caracterizat prin încheierea și implementarea *Acordului de asociere la UE* (numit *Acord european*). România s-a aflat printre primele țări semnatare ale acestui acord (1993). Deși avea un puternic conținut comercial și de cooperare economică, *Acordul de asociere* a avut ca țintă principală să sprijine noua orientare de integrare politică, economică și socială a României și a celorlalte țări ECE în structurile UE. Pentru a putea beneficia de efectele acestui acord, imediat după semnare (nu doar după doi ani, cât durează ratificarea lui de către toate parlamentele țărilor UE) a fost încheiat și semnat și un *Acord de asociere interimar*.

Potrivit art. 1 din acord, obiectivele acestei asocieri sunt următoarele:

- să asigure un cadru adecvat pentru dialogul politic între părți și pentru dezvoltarea unor legături politice strânse și durabile, bazate pe reciprocitate, care să permită României să ia parte la procesul de integrare europeană;

¹ În urma rezultatului referendumului, Elveția și-a retras cererea de aderare la UE.

- să promoveze dezvoltarea comerțului, precum și relații economice armonioase între părți, sprijinind astfel dezvoltarea economică a României;
- să sprijine eforturile României de dezvoltare a economiei, de realizare a tranziției la economia de piață funcțională și de consolidare a democrației;
- să construiască instituții adecvate și puternice pentru a face asocierea, democrația și economia de piață efective și pe deplin funcționale;
- să asigure cadrul adecvat pentru realizarea condițiilor privind aderarea României la UE și integrarea ei deplină în structurile politice, economice și sociale ale UE.

Prin realizarea acestor obiective, *Acordul de asociere*, însoțit de noi reglementări, a constituit un instrument important de pregătire a României pentru aderarea la Uniunea Europeană, prin segmentul circulației libere a mărfurilor, serviciilor, persoanelor și capitalurilor, ca urmare a înlăturării treptate a barierelor tarifare, netarifare și legislative asimetrice.

A treia etapă este legată de concentrarea atenției țărilor candidate către elaborarea unor strategii și programe pentru îndeplinirea criteriilor de aderare.

14.2. STRATEGII, PROGRAME ȘI CRITERII DE ADERARE

După cum am arătat, pentru statele membre EFTA, aderarea la UE nu a ridicat probleme deosebite privind criteriile de aderare, programul de preaderare și negocierile, întrucât între aceste state și Comunitatea Europeană au existat apropieri sau simetrii în ceea ce privește structurile instituționale, legislative, administrative și dezvoltarea economică. Nu același lucru a fost valabil pentru statele asociate din *Europa Centrală și de Est* (ECE), la care asimetriile față de Comunitățile Europene privind structura instituțională, legislativă, administrativă și de dezvoltare economică au fost accentuate mai ales la țările cu nivelul cel mai scăzut de dezvoltare – România, Bulgaria și țările baltice. Tocmai de aceea, pentru aceste state, aderarea a trebuit să se desfășoare după un set de criterii, programe și proceduri separate (față de celelalte state), detaliate, precizate și aprobate în mod succesiv de Consiliile Europene de la Copenhaga (1993), Corfu (1994), Essen (1994), Madrid (1995), Luxemburg (1997), Helsinki (1999).

Pasul decisiv în ceea ce privește extinderea UE către statele asociate din ECE l-a făcut *Consiliul European de la Copenhaga din iunie 1993*, care a convenit că aceste state pot deveni membre ale UE dacă ele formulează o cerere în acest sens. Consiliul a precizat că aderarea va avea loc de îndată ce o țară asociată este în măsură să-și asume obligațiile de membru, prin satisfacerea condițiilor economice și politice cerute. Același Consiliu a stabilit următoarele criterii de aderare pe care să le îndeplinească statele asociate dacă ele doresc să devină membre ale UE, și anume să dispună de:

1) instituții stabile și puternice care să respecte și să garanteze democrația, statul de drept, drepturile omului și să respecte și să protejeze minoritățile;

2) economie de piață funcțională, precum și capacitatea de a face față presiunilor concurențiale și forțelor pieței în Uniune;

3) capacitatea de a-și asuma obligațiile de stat membru, inclusiv adeziunea la scopurile uniunii politice, economice și monetare (*European Council in Copenhagen*, 1993, p. 12).

Un alt criteriu pe care Consiliul European îl invocă și care se referă la UE în relație cu statele asociate este cel legat de capacitatea Uniunii de a absorbi noii membri. Aici se au în vedere, pe de o parte, dimensiunile apreciabile ale acestor state luate împreună (ca întindere geografică, ca număr de locuitori etc.), iar pe de altă parte, nivelul mai scăzut de dezvoltare a acestora comparativ cu cel al Uniunii și necesitatea reformelor, reconstrucției și dezvoltării lor economice, ceea ce implică sprijin financiar necesar acordat acestora pentru susținerea efortului lor de pregătire pentru aderare prin programul PHARE și prin facilități de credite prin Banca Europeană de Investiții.

Subliniind necesitatea și importanța apropierei legislației din statele asociate de legislația comunitară, Consiliul European a recomandat ca în acest demers să se aibă în vedere, în primul rând, legile privitoare la distorsiunea competiției, protecția muncitorilor, a mediului și a consumatorului.

De asemenea, pentru realizarea graduală a integrării statelor asociate în UE, trebuie intensificată cooperarea statelor asociate prin angrenarea lor la obiectivele UE, în calitatea lor de viitori membri ai Uniunii. Acest lucru s-a realizat prin adoptarea următoarelor măsuri: 1) instituirea unor relații structurate cu instituții ale UE în probleme importante de interes comun, în domeniile energiei, mediului, transportului, științei și tehnologiei, politicii interne și securității, afacerilor externe și justiției; 2) îmbunătățirea accesului la piața unică, prin scurtarea termenelor de abolire a taxelor vamale sau/și a cotelor la importul în UE al unor produse industriale și agricole (inclusiv cele sensibile originare din statele asociate); 3) comunitatea va sprijini dezvoltarea rețelilor de infrastructură din ECE și va oferi asistență tehnică prin programul PHARE pentru a pregăti și facilita îmbunătățirile infrastructurii în țările ECE atât prin sporirea fondurilor PHARE, cât și prin finanțări de la Banca Europeană de Investiții și de la alte instituții financiare internaționale; 4) Consiliul European reiterează asumarea obligațiilor din partea țărilor ECE de a implementa, în termen de trei ani de la intrarea în vigoare a *Acordului european*, reguli paralele ale acelora din *Tratatul de la Roma* și de a interzice practici restrictive, abuzuri de poziții dominante și ajutoare publice care distorsionează sau amenință să distorsioneze condițiile competiției².

Consiliul European de la Corfu (iunie 1994), în cadrul dezbaterii privind *Cartea albă asupra creșterii competitivității și ocupării*, la punctul *Politica comună externă și securitatea – Europa Centrală și de Est*, a luat notă cu satisfacție de cererile de aderare la UE făcute de Polonia și Ungaria în aprilie

² European Council in Copenhagen, 21–22 June 1993, *Conclusion of the Presidency*, Annex II, p. 19.

1994 și a cerut Comisiei Europene să pregătească opiniile respective despre aceste cereri.

Consiliul a invitat Președinția și Comisia Europeană să facă neîntârziat propuneri specifice pentru implementarea în continuare a *Acordurilor europene* și a deciziilor luate de Consiliul European de la Copenhaga. De asemenea, Consiliul de la Corfu a cerut Consiliului și Comisiei Europene să pregătească un raport pentru următoarea întâlnire asupra progreselor făcute pe linia îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga de către țările candidate, asupra procesului de cooperare și de bună vecinătate și asupra strategiei de pregătire a aderării la UE a țărilor asociate candidate.

În baza acestor invitații, Comisia Europeană a prezentat pentru *Consiliul European de la Essen* (decembrie 1994) o comunicare intitulată *Acordurile europene și dincolo de acestea*, care reprezintă o strategie de pregătire pentru aderare a țărilor din Europa Centrală și de Est. Strategia cuprinde măsurile pentru impulsionarea dezvoltării și îmbunătățirii procesului de aderare la UE și vizează totodată condițiile instituționale pentru asigurarea aderării în bune condiții de funcționare a UE. Strategia va fi inaugurată prin organizarea unei conferințe interguvernamentale înainte de a începe negocierile de aderare a țărilor ECE.

Strategia are ca scop principal să ofere decidentului politic național un plan călăuzitor de pregătire pentru aderarea la UE și integrarea statelor asociate în Uniunea Europeană, pe diferite faze de negocieri privind transpunerea legislației Uniunii Europene în legislația națională, evaluarea timpului necesar de soluționare a diferitelor măsuri și evaluarea implicațiilor financiare. Acest plan conține elementele esențiale ale dezvoltării și cooperării țărilor la nivelul UE, prin implicarea statelor asociate ca participante și ca beneficiare în următoarele domenii: dezvoltarea infrastructurii și cooperarea în cadrul rețelelor transeuropene, cooperarea intraregională, cooperarea în domeniul protecției mediului, politica externă comună și de securitate, cooperarea judiciară și a afacerilor interne, cultură, educație și formare profesională³.

Ceea ce este caracteristic acestei strategii este faptul că aceasta are ca instrumente principale așa-numitele *relații structurate* dintre instituțiile UE și cele ale țărilor asociate. Aceste relații coboară în adâncime, de la nivel bilateral la nivel multilateral și de la nivel guvernamental la nivel instituțional (ministere și agenții), formând un cadru de cooperare flexibil și dinamic, cu o mare diversitate de domenii și forme de cooperare rezultate din dialog extins și armonizate pe chestiuni de interes comun. Strategia de pregătire a țărilor asociate pentru accesul la UE a avut în vedere următoarele măsuri și domenii: trecerea la sistemul relațiilor structurate; pregătirea pentru extinderea pieței interne (măsuri pe termen scurt și pe termen mediu, competiție și ajutoare de stat); agricultură; promovarea investițiilor; politică externă și de securitate comună; justiție și afaceri externe; protecția mediului; transporturi; cultură, educație și formare profesională; cooperare financiară; cooperare intraregională și de bună vecinătate. Toate

³ The European Council, Essen, 9–10 December (1994), *Bulletin of the European Communities*, No. 12, p. 30.

acestea formează subiecte de dezbateri în cadrul relațiilor structurate la nivel instituțional între țările asociate și UE pe capitole de negocieri.

14.3. DEMERSURI ALE ROMÂNIEI PENTRU ADERARE ȘI OPINII ALE COMISIEI EUROPENE

În baza documentelor și acțiunilor de deschidere ale UE față de țările din ECE arătate mai sus, Guvernul României nu a întârziat să-și manifeste interesul și dorința pentru integrarea europeană prin demersuri practice. Astfel, a fost adoptată *HG nr. 111/1995 pentru înființarea Comisiei de elaborare a strategiei de integrare europeană*, subordonată direct premierului și pentru înființarea unui comitet interministerial de integrare europeană, format din reprezentanți ai ministerelor care vor fi implicate în viitoarele negocieri ale celor 31 de capitole.

Începând cu 1 ianuarie 1995, a intrat în vigoare *Acordul de asociere a României la UE*, conform căruia încep să se reducă taxele vamale de import, până la abrogarea lor completă în momentul aderării, pentru produsele originare exportate de UE, cu acceptarea unei asimetrii în timp în favoarea României, mai ales pentru produsele industriale⁴. De asemenea, în 1995 a luat ființă *Consiliul de Asociere România-UE*, cu rol de îndrumare și monitorizare a modului de aplicare a acordului. Tot în 1995, a luat ființă *Comitetul Parlamentar Mixt România-UE*.

Toate aceste deschideri, precum și redresarea economiei românești începând din 1993, prin reluarea creșterii economice, reducerea nivelului inflației, reducerea deficitelor etc., au creat premisele necesare de a elabora o strategie convingătoare de către comisia numită de guvern. În urma unei ample dezbateri, la care au contribuit specialiști din mediul academic, din administrația centrală și locală, precum și de la partidele politice și sindicate, *Strategia de aderare* și *Declarația de la Snagov* au fost semnate de către reprezentanții tuturor partidelor politice parlamentare și de către reprezentanții tuturor cultelor religioase recunoscute de către statul român.

Potrivit procedurii metodologice a Tratatului Uniunii Europene, art. O, România, pentru a deveni membră a UE, a adresat la 22 iunie 1995 cererea de aderare către Consiliul European, care urmează să se pronunțe în unanimitate după consultarea Comisiei Europene și după avizul conform al Parlamentului European, cu majoritatea absolută a membrilor săi.

Consiliul European de la Madrid (decembrie 1995) a operaționalizat procedura metodologică a Tratatului Uniunii Europene în vederea începerii

⁴ Taxele vamale de import în UE al produselor industriale originare din România încep să se reducă de la semnarea *Acordului de asociere* (1993) și se abrogă în viitorii cinci ani, iar taxele vamale de import în România al produselor industriale originare din UE încep să se reducă de la intrarea în vigoare a *Acordului de asociere* (1995) și se vor abroga în momentul aderării României la UE (2007). Firește, asemenea facilități au fost bine-venite, însă ele nu au putut suplini diferențele mari de competitivitate a produselor românești față de cele ale UE și nici recuperarea acestora în numai 2–3 ani pentru a putea face față concurenței.

negocierilor de aderare la UE a țărilor asociate în felul următor: țara candidată care a înaintat cererea de aderare completează un chestionar-tip primit de la Comisia Europeană. În baza analizei răspunsurilor date de țări la acest chestionar, a concluziilor trase din discuțiile purtate în cadrul întâlnirilor cu miniștrii și alte autorități din țările candidate, precum și a datelor și informațiilor obținute din diferite alte surse, Comisia Europeană întocmește un raport de țară cuprinzător, prin care arată în ce măsură țara analizată îndeplinește sau nu criteriile politice, economice și administrative stabilite de Consiliul de la Copenhaga. În funcție de îndeplinirea acestor criterii, Comisia își exprimă punctul de vedere pentru a începe negocierile sau pentru amânarea acestora. De asemenea, în baza analizei datelor și informațiilor și a discuțiilor în cadrul Comitetului Parlamentar Mixt (țara candidată-UE), Parlamentul European pronunță prin vot începerea negocierilor. În baza acestor avize și a analizei proprii, Consiliul European își exprimă acordul asupra începerii negocierilor, în măsura în care țara candidată a făcut progrese pe linia îndeplinirii criteriilor de aderare. Decizia de deschidere a negocierilor este însoțită și de lansarea *Parteneriatului de aderare*, prin care se convine asupra priorităților fiecărei țări candidate și a antrenării acesteia de a participa la diferite programe ale UE, inclusiv la programele de asistență financiară.

Cererea de aderare a României, la care s-au adăugat și alte cinci cereri ale unor state asociate (Cehia, Slovacia, Letonia, Estonia și Bulgaria), dar și cele depuse de alte două state în anul 1994 (Polonia și Ungaria), a determinat Consiliul de la Madrid, în decembrie 1995, să declanșeze procedurile de preaderare prin consultarea Comisiei Europene și obținerea avizului de la Parlamentul European, potrivit prevederilor Tratatului Uniunii Europene. În scopul formulării punctului de vedere al Comisiei Europene și al avizului Parlamentului European, consiliile de asociere, comitetele parlamentare asociate ș.a. au organizat numeroase întâlniri în cadrul relațiilor bilaterale și al relațiilor structurate. De exemplu, în cadrul relațiilor bilaterale, consiliile de asociere ale României și UE au organizat întâlniri pe linia instituțională specifică (12–13 octombrie 1995) pe tema progreselor ce trebuie făcute pentru implementarea *Acordului de asociere*, iar pe linia parlamentară, o întâlnire cu reprezentanții comitetelor de asociere (16–17 septembrie 1995) pentru discutarea problemelor privind procesul de integrare a țărilor asociate și accesul acestora în UE.

În cadrul relațiilor structurate au avut loc două categorii de întâlniri pentru analize și clarificări: 1) întâlnire la sesiunea Consiliului European de la Madrid din decembrie 1995, la care au fost invitați și șefii de stat și de guvern din statele asociate candidate pentru a participa la dezbaterile problemelor pregătirii procesului de aderare și de integrare, ca urmare a cererilor depuse la Consiliul European; 2) întâlniri cu miniștri din țările asociate pe următoarele domenii: justiție și afaceri interne, agricultură, transporturi, educație, economie și finanțe,

afaceri externe și piața internă, la care s-au analizat probleme ale legislației, reformelor, integrării, participării la programe comune, formării profesionale.

Urmând metodologia operaționalizată și la recomandările Comisiei Europene din anii 1996–1997, *Consiliul European de la Luxemburg* (decembrie 1997) a decis începerea negocierilor de aderare a primului grup de țări format din Cehia, Estonia, Polonia, Slovenia și Ungaria, începând din martie 1998. Potrivit rapoartelor întocmite pentru fiecare dintre aceste țări, niciuna nu îndeplinea toate criteriile de aderare de la Copenhaga. Însă, potrivit aceluiași raport, aceste țări întruneau condițiile și perspectivele necesare ca pe termen mediu să le îndeplinească, având și sprijinul parteneriatelor pentru aderare, printr-o asistență financiară consistentă și o conlucrare strânsă și directă între instituțiile naționale și instituțiile UE în cadrul relațiilor structurate.

În ce privește România, deși ea s-a numărat printre primele țări care au semnat *Acordul de asociere* și au înaintat cererile pentru aderare, deschiderea negocierilor pentru aderare a fost amânată. În raportul său întocmit pe baza răspunsurilor la chestionarul amintit și a altor date înaintate Consiliului European de către Guvernul României, Comisia Europeană a propus în 1997 ca România să fie invitată la negociere în vederea aderării atunci când aceasta va satisface condițiile de aderare, invocând următoarele argumente: nu sunt lămurite drepturile de proprietate; sistemul juridic este încă fragil, iar cadrul administrativ este departe de a fi consolidat; există deficiențe în combaterea corupției; economia României nu poate face față încă presiunii concurențiale și forțelor pieței din interiorul UE; se constată întârzieri mari în armonizarea legislației românești cu cea a UE și în crearea structurilor necesare pentru punerea ei în practică, precum și întârzieri în crearea condițiilor necesare extinderii sectorului privat dinamic și competitiv și în restructurarea industriei și agriculturii.

Consiliul European de la Luxemburg (1997) și-a însușit recomandarea Comisiei Europene de a amâna deschiderea negocierilor și a decis să includă România în grupul al doilea de extindere, alături de Bulgaria, Letonia, Lituania și Slovacia. Consiliul a recomandat însă ca pregătirile negocierilor de aderare a României, ca și ale celorlalte țări din grup să fie accelerate, în special prin examinarea analitică a *acquis*-ului Uniunii, și discutate la întâlnirile bilaterale la nivel ministerial cu statele membre ale UE. Ca instrumente de accelerare a pregătirilor de aderare au fost introduse și folosite: parteneriatul de aderare, strategia economică pe termen mediu, programul național de aderare, programul național de adoptare a *acquis*-ului, precum și activarea și mai puternică a următoarelor programe de susținere financiară a aderării și a adoptării *acquis*-ului comunitar și a reformelor economice și instituționale: fondul PHARE pentru investiții și consolidare instituțională și administrativă; fondul SAPARD pentru sectorul agricol; fondul ISPA pentru dezvoltarea infrastructurii de transport și protecția mediului.

Sumele transferate de UE în România prin aceste programe, precum și partea de cofinanțare în anii 2000–2005 sunt arătate în tabelul 14.1.

Tabelul 14.1.

Fluxurile financiare transferate de UE în România în perioada 2000–2005 prin programele PHARE, ISPA și SAPARD (mil. euro)

Anii	Contribuția Uniunii Europene				Cofinanțarea părții române	Total
	PHARE	ISPA	SAPARD	Total UE		
2000	88	478	151	717	247	964
2001	103	413	151	667	228	895
2002	112	326	151	589	189	778
2003	174	312	161	646	243	889
2004	162	337	161	660	241	901
2005	128	364	161	653	219	872

Sursa: *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 4, No. 4, 2004, p. 86.

Consiliul de la Luxemburg (1997) a decis că, începând „[d]e la finele anului 1998, Comisia va întocmi rapoarte curente pentru Consiliu, împreună cu unele recomandări necesare pentru deschiderea de conferințe interguvernamentale bilaterale care să treacă în revistă progresul fiecărui stat ECE candidat la aderare, în lumina criteriilor de la Copenhaga, în particular rata la care se adoptă *acquis*-ul”, precum și „evaluarea capacității statelor de a satisface criteriile economice și de a îndeplini obligațiile derivate din aderare”⁵.

Consiliul de la Viena (11–12 decembrie 1998) a apreciat raportul Comisiei Europene din 1998 și a invitat Comisia să prezinte la Consiliul de la Helsinki din decembrie 1999 raportul privind progresele în pregătirile de acces la faza de negociere a statelor din cel de-al doilea grup. Consiliul de la Viena a apreciat că trecerea de la faza multilaterală la cea bilaterală de examinare a *acquis*-ului în anul următor va da un nou dinamism procesului de pregătire a negocierilor și a reiterat voința Uniunii Europene de a continua să ofere ajutor de preaderare întregului proces.

În noul raport din octombrie 1999 adresat *Consiliului European de la Helsinki*, Comisia face o analiză aprofundată asupra progreselor pe linia îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga privind calitatea de membru al UE, și anume îndeplinirea criteriilor politice, economice, capacitatea de a-și asuma obligațiile de membru al UE, precum și capacitatea administrativă de a aplica *acquis*-ul comunitar. În sprijinul îndeplinirii criteriilor vine aplicarea *Parteneriatului de aderare* și a *Programului național pentru adoptarea acquis-ului comunitar*.

Criteriul-cheie de la care începe evaluarea unui stat de a putea deveni membru al UE este cel politic, constând în instituirea și stabilitatea instituțiilor care garantează democrația și statul de drept. Raportul reiterează faptul că România îndeplinește acest criteriu important. Totuși se menționează necesitatea unor amendamente care au contribuit la consolidarea unor instituții pentru protecția copilului, apărarea drepturilor minorităților, combaterea corupției, îmbunătățirea sistemului judiciar, inclusiv independența acestuia.

⁵ *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*, 1999, p. 4.

În ce privește criteriul economic, pentru a începe negocierile în vederea accesului în UE, România ar trebui să aibă o economie de piață funcțională, echilibrată și stabilă și care să facă față presiunilor competitive ale forțelor pieței unice, fără granițe. De asemenea, România ar trebui să aibă capacitatea administrativă de a-și asuma obligațiile de membră a UE.

Eșecurile restructurărilor și închiderea unor mari întreprinderi industriale și miniere producătoare de pierderi și a unor bănci importante au provocat un șoc puternic economiei românești, având ca efect izbucnirea unei noi recesiuni tocmai în anii când România, alături de alte țări, urma să fie invitată la începerea negocierilor de aderare la UE. Recesiunea din anii 1997–1999 a însemnat importante pierderi oglindite în scăderea PIB, creșterea inflației, creșterea șomajului și a deficitului comercial (tabelul 14.2).

Tabelul 14.2.

Efecte ale crizei economice din 1997–1999

Indicatori	1996	1997	1998	1999	2000
PIB (rata anuală de creștere, %)	3,9	-4,8	-2,1	-0,4	2,4
Inflația (rata anuală, %)	38,8	154,9	59,1	45,8	45,7
Șomaj (rata anuală, %)	6,6	8,9	10,4	11,8	10,5
Deficitul comercial extern (%)	-7,8	-6,8	-7,8	-4,5	-5,3

Sursa: Comisia Europeană, *Raportul comprehensiv de monitorizare 2005 privind România* (pentru indicatorul inflație); *World Bank Indicators*, actualizat la 18.09.2017, pentru indicatorii: PIB, șomaj, deficit comercial extern.

Ieșirea din criză și pregătirea pentru aderare au însemnat eforturi mari depuse de România pe linia relansării reformelor structurale prin privatizări de unități industriale, agricole și bancare și a consolidării acestora, prin reorganizări și re tehnologizări ale unor firme de stat, precum și pentru înlăturarea pierderilor și restaurarea accesului la finanțarea internațională. În 1998, Guvernul României a întocmit un plan de reforme structurale în scopul de a reduce sub 30% pierderile din economie atât prin închiderea unui număr mare de întreprinderi industriale și miniere care aveau cele mai mari pierderi, cât și prin restructurarea altor mari unități industriale.

În asemenea condiții, la întrebarea dacă România îndeplinește totuși criteriile de la Copenhaga în domeniul economic și administrativ, în raportul său către Consiliul European de la Helsinki, Comisia răspunde că, deși prețurile și comerțul sunt liberalizate în proporții covârșitoare și deși au fost făcuți pași importanți pe linia reformelor structurale, totuși România nu poate fi considerată că ar avea o economie de piață funcțională și nici că ar fi în măsură să facă față presiunilor competitive și forțelor pieței unice, din următoarele motive: piețele privind pământul și capitalul încă nu au fost constituite și nu funcționează; legislația (existentă și cea nouă) este împiedicată să se aplice de către administrația existentă; restructurarea economică, administrativă, instituțională și a întreprinderilor este ezitantă și prea lentă; lipsa de stabilitate macroeconomică și a cadrului legal și instituțional împiedică influxul de capital și dezvoltarea economică și încurajează activitățile economice subterane. În

aceste împrejurări, și Parlamentul European a adoptat o rezoluție prin care afirmă că începerea negocierilor de aderare ar fi prematură, România trebuind să accelereze reformele economice pentru a începe negocierile.

14.4. NOUA STRATEGIE A UE PRIVIND ADERAREA ȚĂRILOR ECE

Analizând problema aderării într-un context mai larg, dincolo de cerința strictă de îndeplinire la termene strânse a criteriilor de aderare de la Copenhaga, Comisia Europeană, printr-un document însoțitor al rapoartelor din octombrie 1999 privind progresul țărilor candidate, a venit cu propunerea unei viitoare strategii sub formă de recomandare către Consiliul European de la Helsinki din 10–11 decembrie 1999. Propunerea constă „în impunerea unei noi viteze a procesului de aderare și în a da un semnal puternic de determinare a sa (a Comisiei) pentru a duce acest proces înainte cât mai repede posibil”⁶. În comentariul său, Carole Andrews subliniază că noile propuneri privind deschiderea și conducerea negocierilor de aderare au menirea de a stimula pregătirea statelor candidate la aderare atât de rapidă pe cât este ea garantată de eforturile de a îndeplini criteriile de la Copenhaga⁷.

Cu ocazia propunerii în Parlamentul UE a noii strategii privind aderarea la UE a țărilor din grupul Helsinki, Romano Prodi, președintele Comisiei Europene, atrage atenția că, dacă UE continuă linia dură de a cere țărilor candidate din acest grup să îndeplinească toate criteriile pentru a putea începe negocierile, apare riscul ca acestea, conștiente de eforturile mari depuse pe linia reformelor și conformării *acquis*-ului, să întoarcă spatele și să aplice o politică divergentă, ceea ce ar constitui o pierdere definitivă⁸.

Un alt argument puternic în favoarea noii strategii este cel legat de securitatea și stabilitatea continentului european. Având vii evenimentele din zona Balcanilor de Vest, ca și anumite semne și evenimente cu tendințe negative și chiar grave din alte zone periferice din estul Europei, contribuția la securitate și stabilitate, alături de realizarea criteriului politic, a trebuit să devină un criteriu prioritar al deciziei Consiliului European de la Helsinki privind începerea negocierilor cu România și cu celelalte cinci țări din grupul Helsinki.

La acestea mai trebuie adăugate două elemente importante, devenite operaționale în noua strategie: primul este principiul potrivit căruia, în procesul negocierilor, fiecare stat va putea alege deschiderea capitolelor după gradul de

⁶ Traducere liberă a citatului din *Composite Paper, EC Cons Doc 12053/99*, 13 October 1999, *Introduction*. Citatul a fost dat de Andrews C. (2000), *EU enlargement: from Luxembourg to Helsinki and beyond*, p. 18.

⁷ Andrews C. (2000), *EU enlargement: from Luxembourg to Helsinki and beyond*, International Affairs and Defence Section, House of Commons Library, Research Paper 00/62, 14 June, p. 18.

⁸ Romano Prodi, *Speech/99/130* at: <http://europ.eu.int/rapid/start/cgi>.

pregătire în domeniul respectiv și, totodată, fiecare stat va fi judecat după meritele proprii. Asemenea principiu folosit la deschiderea capitolelor și la conducerea procesului de negociere va stimula sporirea vitezei de negociere, statele având astfel posibilități suplimentare să înlăture rămănerile în urmă⁹.

Al doilea element important este cel privind folosirea diferențiată a parteneriatului de către fiecare grup de țări în pregătirea pentru preluarea *acquis*-ului comunitar. Știind că nevoia cea mai mare pentru cunoașterea și asimilarea *acquis*-ului o au țările mai puțin dezvoltate (grupul Helsinki), cu ele au început sesiunile de pregătire în cadrul parteneriatului încă din 1998, cu doi ani înainte de decizia Consiliului European de deschidere oficială a negocierilor cu aceste state.

Apreciind eforturile depuse pe linia reformelor economice, legislative și administrative, dar mai ales necesitatea și importanța asigurării securității și stabilității pe continent, Consiliul European de la Helsinki din decembrie 1999 a decis ca România și celelalte țări din cel de-al doilea grup să înceapă negocierile pentru aderarea la UE. Pe acest temei, Comisia Europeană a transmis României, la 8 februarie 2000, propunerile privind principiile și procedurile de negociere. Ca urmare a deciziei Consiliului de la Helsinki, în decembrie 1999, Guvernul României a desemnat negociatorul-șef pentru coordonarea procesului de aderare, însă numirea delegației naționale – ca aparat de lucru specializat – a întârziat cu un an de zile.

Consiliul European a decis să convoace la Bruxelles conferințe bilaterale interguvernamentale pe 15 februarie 2000, pentru a începe negocierile de aderare cu fiecare țară în parte, deci și cu România.

14.5. DEMARAREA PROCESULUI DE NEGOCIERE

În noua sa calitate de stat invitat la negocieri, România trebuia, pe de o parte, să recupereze întârzierile în ce privește elaborarea unor documente programatice, iar pe de altă parte, să înceapă negocierile propriu-zise de aderare. În asemenea condiții, România va intra într-un program riguros de conlucrare cu UE la nivel instituțional în diferite forme, pe baza unui robust sprijin financiar și de expertiză. Conlucrarea și sprijinul au avut loc pe baza parteneriatului de aderare care a reunit la un loc zonele prioritare identificate, mijloacele financiare necesare pentru a ajuta țara candidată să implementeze prioritățile respective, precum și condițiile de aplicare a asistenței¹⁰.

În același program riguros de conlucrare a intrat și elaborarea *Programului național de adoptare a acquis-ului*, pe care fiecare țară candidată l-a întocmit și în care au fost inserate, după un calendar amănunțit, măsurile de asimilare a *acquis*-ului comunitar, timpul și resursele financiare și umane necesare de elaborare și de

⁹ Tocmai acest fapt a favorizat ca cele patru state din grupul Helsinki (Letonia, Lituania, Slovacia și Malta) să treacă în cei trei ani de negocieri din grupul Helsinki în grupul Luxemburg și astfel să adere la UE în anul 2004.

¹⁰ *Regular Report from Commission on Romania's Progress towards Accession*, 1999, p. 79.

aplicare a legislației, conform deciziilor *Consiliului European de la Feira* (iunie 2000). Acest Consiliu a subliniat importanța vitală a dezvoltării capacității țărilor candidate de a implementa și a crea condițiile necesare în acest scop, precum și de a întări structurile administrative și judiciare.

MĂSURI DE RECUPERARE A ÎNTÂRZIERILOR

În noua sa calitate, România trebuia să răspundă în mod cuvenit încrederii acordate de Consiliul European, în primul rând prin elaborarea unei strategii de dezvoltare economică pe termen mediu (2000–2004), prin care să se marcheze încheierea tranziției la economia de piață, începutul redresării economice, precum și trecerea României la o nouă etapă de dezvoltare economică – crearea și consolidarea unei economii de piață funcționale și intensificarea pregătirii pentru aderarea la UE. Strategia, împreună cu o declarație de susținere semnată de toate partidele politice parlamentare și de reprezentanți ai societății civile, a fost înaintată Comisiei Europene la 20 martie 2000.

La 15 mai 2001 a fost înaintat Comisiei Europene *Programul național pentru aderarea României la UE* (PNAR) pe perioada 2000–2003, ca instrument de aplicare a strategiei. El este fundamentat pe cerințele respectării criteriilor de aderare politice, economice și de îmbunătățire a capacității administrative și judiciare¹¹. Comisia a apreciat pozitiv modul de întocmire a acestor programe, ele fiind instrumente utile de coordonare și de aplicare a strategiilor de preaderare.

Începând din februarie 2000, de la declanșarea negocierilor, procesul de pregătire a aderării a căpătat un ritm nou. Factorul determinant în acest sens l-au constituit acțiunile întreprinse atât de guvernul interimar din 2000, cât și de noul guvern instalat la putere în 2001, în urma alegerilor din noiembrie 2000. Nemulțumite de ritmul lent în care s-au desfășurat pregătirile de aderare în perioada anterioară, ambele guverne au întreprins o seamă de măsuri în vederea îndeplinirii criteriilor economice, a adaptării instituționale și a intensificării procesului de negociere.

Pe linia cerințelor de a îndeplini criteriile economice și de a compatibiliza instituțiile românești cu cele ale UE, s-au înscris, în primul rând, măsurile de impulsione a reformelor structurale economice și administrative prin privatizări și modernizarea administrației de stat și prin schimbări legislative importante.

¹¹ Programul este structurat pe două volume, în așa fel încât să răspundă cerințelor *Parteneriatului de aderare*. Primul volum prezintă situația curentă și măsurile de soluționare a problemelor sesizate de Raportul Comisiei din anul precedent și prioritățile de soluționare pe termen scurt și mediu. Cel de-al doilea volum este compus din două părți. Prima parte prezintă în formă de matrice lista actelor normative (clasificate pe domenii) care trebuie modificate și adoptate, măsurile la nivel național propuse pentru fiecare act normativ, instituțiile responsabile pentru reformele necesare punerii în practică a actelor normative, calendarul și termenele finale de elaborare și aplicare a acestor acte normative. A doua parte cuprinde necesarul estimat de resurse financiare pentru fiecare act normativ propus a fi elaborat și aplicat, precum și sursele de finanțare – naționale și internaționale, rambursabile și nerambursabile.

Reformele au vizat crearea și asigurarea unei bune funcționări, pe baze competitive, a piețelor de bunuri și servicii, a piețelor de capital și a forței de muncă, precum și schimbări importante în sistemul justițiar, care să devină garantul statului de drept și al eradicării corupției. Toate acestea au creat condiții favorabile pentru dezvoltarea sectorului privat și stimularea și atragerea investițiilor autohtone și străine, iar în final, pentru înviiorarea generală a economiei românești și refacerea treptată a echilibrelor economice. Datele din tabelul 14.3 oglindesc acest fapt.

Tabelul 14.3.

Evoluția unor indicatori economici în anii 1999–2007

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
PIB – ritm mediu anual (%)	-0,4	2,4	5,6	5,2	5,5	8,4	4,2	8,1	6,9
Inflația* (rata anuală, %)	45,8	45,7	34,5	22,5	15,3	11,9	9,1	6,6	4,9
Șomaj (rata anuală %)	11,8	10,5	8,8	8,4	7,4	6,3	5,9	5,2	4,0
Deficitul comercial extern (%)	-4,5	-5,3	-7,8	-5,6	-7,4	-8,9	-10,1	-11,9	-14,3

* Calculată pe baza indicelui armonizat al prețurilor de consum.

Sursa: Baza de date Eurostat; *World Bank Indicators*, actualizat la 18.09.2017 pentru indicatorii: PIB, șomaj, deficit comercial extern.

Redresarea echilibrelor și reluarea creșterii economice în ritmuri ridicate au contribuit la schimbarea opiniilor și chiar a însuși mersului negocierilor, prin sporirea încrederii în capacitatea României de a îndeplini toate angajamentele luate în cursul negocierilor și de a recupera întârzierile.

MODIFICĂRI INSTITUȚIONALE ȘI ACCELERAREA PROCESULUI DE NEGOCIERE

În anii 1995–1999, în România, coordonarea procesului de pregătire a aderării la UE a fost asigurată de *Departamentul pentru Integrare Europeană*. Acesta a funcționat în cadrul Cabinetului Prim-Ministrului până în decembrie 1999. Începând din primul an de negociere (2000), Departamentul pentru Integrare Europeană a fost încorporat în *Ministerul Afacerilor Externe* (MAE). Practica a arătat că această formă de organizare instituțională este nepotrivită, întrucât nu poate asigura cadrul necesar desfășurării unui proces atât de laborios și de complex. De aceea, a apărut necesitatea și oportunitatea înființării *Ministerului Integrării Europene* (MIE), prin *HG nr. 14 din 4 ianuarie 2001*. El preia responsabilitatea de a îndruma și coordona întregul proces de integrare a României în UE și, în mod specific, procesul de pregătire a aderării și de negociere. În cadrul MIE, prin *HG nr. 273/2001*, a fost înființată *Delegația națională pentru negocierea aderării României la UE*, compusă din negociatorul-șef, copreședinții delegațiilor sectoriale din ministerele și instituțiile de specialitate și membrii delegațiilor sectoriale. Delegația națională a reprezentat

cadrul de organizare general (de sinteză) care a coordonat întregul proces de negociere. Ea a evaluat gradul de pregătire a României pentru deschiderea capitolelor de negociere, a urmărit gradul de îndeplinire a angajamentelor asumate prin documentele de poziție și a evaluat și propus, în dialog cu Comisia Europeană, închiderea capitolelor de negociere.

Delegațiile sectoriale au format structura de bază a procesului de negociere pe fiecare din cele 29 de capitole negociate¹². Aceste delegații au fost formate din specialiști ai domeniilor respective (din ministerele și instituțiile cu responsabilități în domeniu). Din fiecare delegație sectorială a făcut parte și câte un reprezentant al MIE și al Ministerului Finanțelor Publice (MFP). Membrii delegațiilor sectoriale au fost coordonați de secretarul de stat pentru integrare europeană din ministere sau de un reprezentant al conducerii, în cazul altor instituții centrale.

Pentru a asigura continuitatea și coerența necesară întregului proces de negociere, a luat ființă și a funcționat grupul interdepartamental permanent de negociatori din care au făcut parte reprezentanții ai MIE, MAE, MFP și Ministerul Justiției.

Guvernele României care au condus întregul proces de pregătire a aderării țării la Uniunea Europeană au ales strategia accelerării procesului de negociere, care să permită recuperarea decalajului față de alte țări candidate aflate în stadii mai avansate de negociere. Practic, aceasta a însemnat, în primul rând, asumarea unui calendar de lucru relativ strâns în raport cu transformările care trebuiau realizate în acest interval scurt de timp, și anume: până în decembrie 2004, închiderea tuturor capitolelor de negociere; în 2005, pregătirea și semnarea tratatului de aderare; în 2005–2006, ratificarea tratatului de către toate parlamentele țărilor membre UE; 1 ianuarie 2007, România să devină membru UE, cu toate drepturile și obligațiile ce decurg din această nouă poziție.

În al doilea rând, tot de strategie a ținut și eșalonarea rațională și eficientă, în intervalul 2000–2004, a eforturilor umane și financiare – după priorități – pe care urmau să le implice deschiderile și închiderile diverselor capitole de negocieri, cu diferențe apreciable în ce privește complexitatea, resursele și costurile implicate, precum și efectele generate în economie și societate. Prioritățile privind eșalonarea în timp a capitolelor supuse negocierilor au avut la bază următoarele criterii: în prima etapă (în primele luni ale anului 2000 de la începerea negocierilor) au fost supuse negocierilor cele mai ușoare capitole la care România era cel mai bine pregătită: statistica, cercetarea, întreprinderile mici și mijlocii, educația, relații externe; în a doua etapă s-a pus accent mai mare pe pregătirea și supunerea spre negociere a capitolelor cu implicații deosebite asupra pieței interne: libera circulație a mărfurilor, serviciilor și capitalurilor, drepturile societăților comerciale, concurența, politici industriale, energia, politici sociale etc.; în a treia etapă s-au avut în vedere domenii complexe, care necesitau eforturi mari și de durată pentru pregătire, cum sunt dezvoltarea regională, agricultura, protecția mediului; în a patra etapă s-au avut în vedere negocierile privind relațiile cu UE, problemele financiare și bugetare, precum și participarea la instituțiile UE.

¹² Din cele 31 de capitole, ultimele două – *Instituții* (cap. 30) și *Diverse* (cap. 31) nu au fost supuse negocierii.

Urmând metodologia oficială de negociere și depunând un efort deosebit pe linia accelerării procesului de negociere, însoțit de un puternic sprijin al instituțiilor UE abilitate, Comisia Națională a reușit ca într-un interval scurt de timp să recupereze rămănerile în urmă în ce privește adoptarea în întregime a *acquis*-ului comunitar, prin deschiderea și închiderea celor 31 de capitole eșalonate în timp, după cum urmează (tabelul 14.4).

Tabelul 14.4.

Număr de capitole deschise și închise

Anul	Capitole	
	Deschise	Închise
2000	9	6
2001	8	3
2002	13	7
2003		6
2004	1	8+1

Sursa: Întocmit pe baza rapoartelor Comisiei Naționale.

14.6. REORGANIZAREA ȘI DERULAREA PROCESULUI DE NEGOCIERE PENTRU ADERARE

PRENEGOCIEREA

În cadrul procedurilor de aderare a statelor asociate ale Europei Centrale și de Est s-a prevăzut o fază de prenegociere, caracterizată prin examinarea analitică a *acquis*-ului comunitar (*screening*) și realizată prin întâlniri multilaterale și bilaterale. Prima întâlnire pentru examinarea analitică a avut loc la Bruxelles, la 3 aprilie 1998, între UE și grupul de țări asociate ECE (cunoscut sub numele de grupul Helsinki) – România, Bulgaria, Letonia, Lituania și Slovacia – întâlnire cu doi ani înainte de începerea negocierilor de aderare. Aceste țări au avut la dispoziție doi ani în plus pentru explicarea conținutului legislației UE, evaluarea gradului de transpunere a legislației comunitare în fiecare țară candidată și pentru a constata în ce domeniu există dificultăți și ce măsuri se impun pentru înlăturarea acestora. Grupul de țări Luxemburg a avut prima întâlnire pentru examinarea analitică a *acquis*-ului la data de 27 aprilie 1998, deci cu trei săptămâni după data începerii negocierilor.

Examinarea analitică a *acquis*-ului comunitar (*screening*) este o etapă importantă a procesului de aderare. Această analiză s-a desfășurat în doi pași. Primul a constat în întâlniri multilaterale ale țărilor din grupul Helsinki, la care experți ai Comisiei Europene au făcut prezentări detaliate ale fiecărui capitol de negociere în fața reprezentanților statelor candidate. Acești experți au explicat legislația UE pe fiecare domeniu și adaptările legislațiilor naționale la tratatele și legislația Comunității Europene pentru aderarea la UE a noilor membri. În acest scop, țările candidate trebuiau să identifice când și unde să opereze modificări sau schimbări ale legilor naționale și unde pot fi admise aranjamente negociabile (perioade de

tranziție, cote limitate de producție etc.). Pasul următor al examinării analitice l-au constituit întâlnirile bilaterale – UE cu fiecare țară în parte – la care aceasta din urmă a fost chestionată și a trebuit să răspundă la o seamă de întrebări de genul următor: dacă acceptă *acquis*-ul comunitar, dacă cere perioade de tranziție, dacă deja a adoptat și aplicat efectiv legile conforme cu *acquis*-ul comunitar sau când intenționează să adopte și să aplice efectiv legile respective, dacă există sau când vor fi puse în funcțiune structurile administrative sau alte capacități care să aplice efectiv legile conforme cu cele comunitare¹³.

Pe baza acestor analize și răspunsuri, Comisia Europeană a informat Consiliul European și statele membre despre problemele care se vor ridica în cadrul negocierilor de către fiecare țară candidată la fiecare capitol și despre capacitățile fiecăreia de a aplica noua legislație și de a realiza reformele necesare, odată cu aplicarea noii legislații în domeniile acoperite de capitole, precum și despre impactul financiar.

NEGOCIERI PENTRU ADERARE

Pentru a înțelege și descrie modul cum au fost organizate și au decurs negocierile propriu-zise, trebuie definit cât mai exact obiectul negocierii. Luând criteriile de la Copenhaga drept condiționalități ale aderării, ceea ce a rămas de negociat cu UE se referă la variantele de răspunsuri concretizate prin fapte, date la: întrebările „cum și când trebuie îndeplinite aceste criterii”; detaliile privind preluarea și aplicarea efectivă a *acquis*-ului comunitar; luarea în considerare a impactului asupra administrației, economiei și societății. Până la demararea negocierilor, în România, aceste definiții fuseseră lămurite doar parțial, prin cele două volume ale *Programului de aderare a României la UE* de care aminteam mai sus, precum și prin prezentările făcute de experții UE la conferințele multilaterale din anii 1998, 1999 și 2000, organizate de UE, la care a fost invitată și România. Lămuririle necesare au continuat prin trecerea la fazele următoare de negociere.

În ceea ce privește procedurile și modul de organizare a negocierilor de aderare, Comisia Europeană a propus României, ca și celorlalte țări, formula bilaterală între delegația UE și delegația României¹⁴, cu următorii pași: schimbul de documente de poziție sub formă scrisă între partea comunitară și partea română pe fiecare capitol, negocierea termenelor de tranziție rezultate din aplicarea efectivă a actelor normative și a noilor structuri instituționale și administrative și, în final, negocierea încheierii *Tratatului de aderare*.

Negocierile au avut loc și s-au concentrat pe condițiile sub care țările candidate vor trebui să adopte și să aplice *acquis*-ul comunitar, inclusiv crearea condițiilor de aplicare și administrare a acestuia¹⁵.

¹³ Andrews C., *op. cit.*

¹⁴ Pușcaș V. (2007), *România spre Uniunea Europeană, Negocierile de aderare (2000–2004)*, Institutul European, Iași, p. 37.

¹⁵ Andrews C., *op. cit.*, p. 11.

În mod formal, negocierile au avut loc prin întâlniri bilaterale de aderare între cele 15 state membre UE și fiecare țară candidată, la nivelul miniștrilor și în prezența negociatorului-șef care reprezenta țara candidată.

Deschiderea capitolelor pentru negociere și închiderea acestora s-au făcut după reguli bine stabilite. Deschiderea capitolelor pentru negociere se realiza numai după ce țara candidată întocmea și trimitea documentul de poziție Consiliului European, iar acesta întocmea un document de poziție comun al țărilor membre UE și îl trimitea guvernului țării candidate după ce lua decizia de deschidere într-o conferință interguvernamentală. Schimbul de documente de poziție stătea la baza procesului de negociere.

Pe parcursul negocierilor, pe lângă cele două documente, pe de o parte, Consiliul solicita de la țara candidată documente de poziție complementare și informații suplimentare¹⁶ și folosea și alte surse de informare (de exemplu, rapoartele Comisiei Europene), iar pe de altă parte, țările candidate trimiteau Consiliului scrisori de angajamente pentru rezolvarea unor probleme până la deschiderea sau închiderea capitolului sau solicitau și foloseau consultări tehnice de la Comisia Europeană și purtau dialoguri și schimburi de opinii cu statele membre UE și cu alte state candidate.

Documentul de poziție pentru fiecare capitol era elaborat de grupul de lucru de specialitate al delegației naționale, sub coordonarea și îndrumarea ministerului integrator de capitol. Acest document prezenta sintetic și comparativ legislația națională și cea comunitară, stadiul preluării *acquis*-ului comunitar și calendarul transpunerii și aplicării efective (inclusiv sistemul de administrare) a acestuia, perioadele de tranziție și derogările necesare, precum și impactul aplicării *acquis*-ului comunitar. Documentul de poziție era însoțit de un *dosar de fundamentare* care cuprindea condițiile necesare pentru aplicarea fiecărui act normativ al *acquis*-ului comunitar, eforturile financiare, impactul economic, dezvoltarea și întărirea capacității administrative etc.

Înaintarea documentului de poziție către Consiliul European avea loc numai după ce se obțineau avizele ministerului integrator și negociatorului-șef, precum și cu aprobarea Guvernului României.

Potrivit procedurilor de negociere, în baza documentelor de poziție, a rapoartelor anuale ale Comisiei Europene și a altor surse de informare, Consiliul European a început să întocmească și să trimită Guvernului României documentele de poziție comune de deschidere a negocierilor capitolelor. După o analiză și o evaluare amănunțite a documentelor de poziție primite de la Guvernul României, Consiliul, în strânsă legătură cu statele membre și cu Comisia Europeană, a făcut o seamă de observații și propuneri concrete pentru respectarea criteriilor de la Copenhaga privind aderarea.

¹⁶ De exemplu, la capitolul 1 privind libera circulație a mărfurilor, Consiliul a solicitat Guvernului României, în afară de documentul de poziție inițial, și un document de poziție complementar, un document de informare suplimentară și o scrisoare de angajament pentru eliminarea tuturor licențelor automate de import până la 1 ianuarie 2004. De asemenea, la capitolul privind agricultura, Consiliul a solicitat Guvernului României încă două documente complementare și patru documente de informare suplimentară și a emis trei documente de poziție comună. La capitolul privind protecția mediului înconjurător, Guvernul României a trimis, la solicitarea Consiliului, două documente de poziție complementare și două documente de informații suplimentare.

În general, atmosfera negocierilor a fost dominată de străduința părților de a găsi împreună soluțiile adecvate, care să avantajeze deopotrivă construcția europeană și fiecare stat candidat la aderare. Propunerea pentru deschiderea capitolelor a fost lăsată la latitudinea statelor candidate, întrucât ele erau acelea care cunoșteau cel mai bine nivelul lor de pregătire și domeniile respective. În schimb, durata negocierilor și data de închidere a capitolelor nu puteau fi prevăzute, mai ales la capitolele cele mai complexe și dificile. Din acest punct de vedere, au existat diferențe mari între capitole, în funcție de complexitatea domeniilor și de nivelul de pregătire. La un număr de nouă capitole (statistică, educație și tineret, politici industriale, protecția consumatorului și sănătății, relații externe etc.), deschiderea și închiderea au avut loc în cadrul acelorași conferințe. La alte capitole, negocierile au durat câte doi și peste doi ani (tehnologia informației și protecția mediului), politica regională (2 ani și 6 luni), justiție și afaceri interne (2 ani și 8 luni), energie (2 ani și 3 luni), concurență (peste 4 ani).

La multe dintre capitolele cu durate de negocieri de peste un an la care România era insuficient pregătită, Consiliul European a solicitat pe parcurs informații suplimentare, precum și documente de poziție complementare, iar România, la rândul ei, a solicitat mai multe perioade de tranziție. De exemplu, pentru capitolul privind agricultura, care a fost închis printre ultimele (4 iunie 2004), documentului inițial de poziție trimis Consiliului la 10 decembrie 2001 i-au urmat alte șase documente de informații suplimentare și documente complementare de poziție. Prin documentul de poziție inițial, ca și prin cele complementare, România a solicitat pentru agricultură un număr mare de perioade de tranziție, de cote minime anuale de producție și de exceptări sau derogări, perioade de garanție etc. În urma negocierilor, la cele mai multe dintre acestea, România și-a reconsiderat poziția mai ales la cote și la derogări. În ce privește perioadele de tranziție, dintr-un număr de șapte solicitate, în urma negocierilor, au fost acceptate șase, dintre care: trei perioade de tranziție de câte trei ani în ramurile cărnii și laptelui; opt ani pentru defrișarea viilor hibrizi și replantarea altor soiuri de vii. În domeniul concurenței au fost acceptate trei perioade de tranziție, din care 2–4 ani de scutire de impozit pe profit a investitorilor localizați în 28 de zone defavorizate; în domeniul protecției mediului au fost acceptate 12 perioade de tranziție, din care 12 ani pentru rezolvarea problemelor epurării apelor uzate etc.

Însumând perioadele de tranziție pe toate capitolele de negociere și făcând comparație cu alte țări, rezultă că România a avut un număr de 50 față de 48 în Polonia, 31 în Bulgaria, 48 în Slovacia, 35 în Ungaria (Pușcaș, 2007).

Închiderea fiecărui capitol în parte se considera provizorie. Ea avea loc prin încheierea documentelor de poziție comună ale UE, prin decizia luată în unanimitate de către Consiliul European la conferințele interguvernamentale¹⁷. Fiecare capitol devenea închis propriu-zis doar atunci când toate cele 31 de capitole erau închise.

¹⁷ Decizia de a închide capitolele în mod provizoriu s-a luat pentru a păstra rezerva necesară pentru a se putea reveni cu noi negocieri și interveni cu anumite modificări atunci când la negocierile altor capitole din domenii apropiate se putea sesiza necesitatea unor reconsiderări sau atunci când o țară candidată nu îndeplinea un anumit angajament în intervalul celor cinci ani de negocieri.

Rezultatele negocierilor trebuiau să-și găsească finalitatea în încheierea *Tratatului de aderare* programat a fi semnat la începutul anului 2005, apoi supus ratificării de către parlamentele celor două țări candidate (România și Bulgaria) și de către parlamentele tuturor țărilor membre UE. România, în acord cu Comisia Europeană, a început pregătirea pentru elaborarea *Tratatului de aderare* după ce a fost încheiat „pachetul financiar”¹⁸. În acest scop a fost înființat în mai 2004 un grup de lucru coordonat de negociatorul-șef, iar președinția olandeză a aprobat în iulie 2004 începerea redactării *Tratatului de aderare*. Odată cu finalizarea negocierilor de aderare și închiderea celor 31 de capitole, a fost definitivat și textul proiectului *Tratatului de aderare*.

La 22 februarie 2005, Comisia Europeană, care a contribuit la definitivarea textului, a avizat favorabil trimiterea proiectului *Tratatului* către Parlamentul European și Consiliul European. Parlamentul European a adoptat prin majoritate de voturi rezoluția privind aderarea României și Bulgariei la UE, iar Consiliul European, format din șefii de state și de guverne ai celor 25 de state ale UE, precum și România și Bulgaria au semnat la 25 aprilie 2005, la Luxemburg, *Tratatul de aderare la UE*. Începând de la această dată, România a obținut statutul de observator cu dreptul de a participa la lucrările UE, însă fără dreptul de a vota. În anii 2005–2006, *Tratatul* a fost ratificat de Parlamentele României și Bulgariei, de Parlamentul European, precum și de instituțiile abilitate ale statelor membre ale Uniunii Europene, potrivit procedurilor lor interne. România a devenit astfel la 1 ianuarie 2007 membru al Uniunii Europene cu toate drepturile și obligațiile ce derivă din noul său statut.

14.7. CONCLUZII

De la începerea pregătirilor de aderare în anul 1993 și până la aderarea la UE în ianuarie 2007, România a străbătut o perioadă cu cele mai însemnate și intense transformări pe linie de reforme structurale, instituționale și legislative, cu mare efort național, dar și cu un sprijin important din partea UE și a comunităților europene și cu o monitorizare pe măsură.

În urma analizelor aprofundate asupra gradului de îndeplinire a criteriilor economice de aderare la UE, Comisia Europeană, în raportul său din mai 2006, subliniază că România îndeplinește criteriul economiei de piață funcțională, iar aplicarea cu multă determinare a reformelor structurale va asigura capacitatea acesteia de a face față presiunilor competiționale în cadrul UE. De asemenea, Comisia a apreciat în raportul din septembrie 2006 că România a făcut eforturi deosebite pentru adaptarea legislației și administrației naționale la legislația și regulile UE. În felul acesta, România s-a aliniat la standardele și practicile din

¹⁸ Pușcaș V., *op. cit.*, p. 46.

UE și era în situația de a-și asuma drepturile și obligațiile de membru al UE la 1 ianuarie 2007¹⁹.

În cadrul dezbaterii din Parlamentul Germaniei din 18 octombrie 2006 privind ratificarea *Tratatului de aderare a României și Bulgariei la UE*, Olli Rehn (2006), membru al Comisiei Europene și responsabil cu lărgirea UE, a declarat că cheia succesului istoric obținut de România și Bulgaria a fost o combinație a eforturilor proprii ale celor două țări cu o puternică încurajare și susținere prin partea UE și nu mai puțin a Germaniei. Rehn subliniază existența a două mesaje importante în Raportul Comisiei Europene din 2006: 1) nivelul de pregătire al acestor două țări a ajuns la o masă critică încât nu mai pun la risc politicile esențiale ale UE; 2) UE are instrumente suficiente pentru a interveni la problemele specifice care se pot ivi după aderare.

BIBLIOGRAFIE

1. Andrews Carole (2000), *EU enlargement: from Luxembourg to Helsinki and beyond*, International Affairs and Defence Section, House of Commons Library, Research Paper 00/62, 14 June.
2. Aurescu Bogdan (2005), *Final negotiations opening the way for Romania's accession to the EU. Council of Europe's influence on domestic reforms*, European Commission for Democracy through Law, Strasbourg, Trieste Seminar, 24–28 October.
3. Bilek Péter (2003), *Bulgaria's and Romania's Progress towards EU Accession*, ICEG EC Opinion II.
4. Ciupagea Constantin, Jula Dorin et al. (2004), *Evaluating Costs and Benefits of Romania's Integration into the European Union*, Romanian Journal of European Affairs, Vol. 4, No. 4.
5. Comisia Comunităților Europene (2002), *Spre o Uniune extinsă, Strategia și Raportul Comisiei Europene privind progresul fiecărei țări candidate în direcția aderării*, SEC(2002) 1400–1412.
6. Comisia Comunităților Europene (2006), *Comunicare a Comisiei. Raport de monitorizare a stadiului pregătirii României și Bulgariei pentru statutul de membru UE*, Bruxelles, 26 septembrie.
7. Commission of the European Communities (1994), *Communication from the Commission to the Council*, COM(94)361, Brussels, 27 iulie.
8. Commission of the European Communities (1998), *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*.
9. Commission of the European Communities (1999), *Regular Report from the Commission on Romania's Progress towards Accession*.
10. Commission of the European Communities (2000), *Regular Report from the Commission Romanian's Progress towards Accession*, 8 November.
11. Commission of the European Communities (2001), *Regular Report on Romanian's Progress towards Accession*.
12. Commission of the European Communities (2005), *Communication from the Commission. Comprehensive monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania* (SEC(2005)1352-SEC(2005)1355).
13. Dogaru Tatiana-Camelia (2015), *Past and Current Paths to European Union Accession: Romania and Turkey, a Comparative Approach*, MPRA (Munich Personal RePEc Archive), Paper No. 67455, disponibil la: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67455/>
14. European Council, Lisbon, 26–27 June 1992, *Europe and the Challenge of Enlargement*, Bulletin of the European Communities, Supplement 3.
15. European Council, Copenhagen, 21–22 June 1993, *Bulletin of the European Communities*, No. 6.

¹⁹ Comisia Comunităților Europene (2006), *Raport de monitorizare a stadiului pregătirii României și Bulgariei pentru statutul de membru al UE*, 26 septembrie.

16. European Council, Corfu, 24–25 June 1994, *Bulletin of the European Communities*, No. 6.
17. European Council, Essen, 9–10 December 1994, *Bulletin of the European Communities*, No. 12.
18. European Council, Madrid, 15 and 16 December 1995, *Presidency Conclusions*, Annexes 6–10.
19. European Council, Luxembourg, 12 and 13 December 1997, *Presidency Conclusions*.
20. European Council, Helsinki, 10 and 11 December 1999, *Presidency Conclusions*.
21. Gateva Eli (2010), *Post-Accession Conditionality. Support Instrument for Continuous Pressure?*, Working Paper, KFG – the Transformative Power of Europe, No. 18, October.
22. Ghica Luciana Alexandra (2006), *România și Uniunea Europeană. O istorie cronologică*, Ed. Meronia, București.
23. Guvernul României (2000), *Romania's Medium Term Economic Strategy*, Bucharest, March.
24. Guvernul României (2001), *Programul național de aderare la Uniunea Europeană*, vol. I-II, 1 iunie (Anexe).
25. Iancu Aurel (2002), *Liberalizare, integrare și sistemul industrial*, Ed. Expert, București.
26. Institutul European din România (2002), *Proiect PHARE RO 9907.02.01. Studiu de impact nr. 4, Adaptarea politicilor României la cerințele UE cu privire la taxele vamale și politica comercială (PAISI)*.
27. Încălțărău Cristian, Maha Sorin-Ștefan (2010), *Romania's EU Accession Impact on the Development of Romanian Economy*, CES Working Papers, II(1).
28. *Legea nr. 20/1993 pentru ratificarea Acordului european din 1 februarie 1993*, Monitorul oficial al României, nr. 73 din 12 aprilie 1993.
29. Ministerul Integrării Europene (2001), *Buletin informativ*, decembrie.
30. Pridham Geoffrey (2006), *European Union Accession Dynamics Democratization in Central and Eastern Europe: Past and Future Perspectives*, Government and Opposition, Vol. 41, No. 3, p. 373–400.
31. Prodi Romano, *Speech/99/130*, disponibil la: [at: http://europ.eu.int/rapid/start/cgi](http://europ.eu.int/rapid/start/cgi).
32. Pușcaș Vasile (2007), *România spre Uniunea Europeană, Negocierile de aderare (2000–2004)*, Institutul European, Iași.
33. Puwak Hildegard (2004), *Managementul extinderii Uniunii Europene – etape, obiective, strategii*, Ed. Expert, București.
34. Puwak Hildegard (2005), *Economia funcțională de piață – concepte, reglementări, evoluții, experiențe*, Ed. Expert, București.
35. Rehn Olli (2006), *Accession of Bulgaria and Romania to the EU – a debate in the Bundestag*, Berlin, 18 October.
36. Summa Timo (2008), *The European Union's Enlargement – Lessons Learned*, Fellow Program, Harvard University.
37. Verheugen Günter (2001), *Enlargement of the European Union. An historic opportunity*, European Commission.

15. INTEGRAREA ECONOMIEI ROMÂNIEI ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ

AUREL IANCU, GEORGE GEORGESCU

15.1. INTRODUCERE

Pentru România, aderarea la Uniunea Europeană în 2007 a reprezentat realizarea unui obiectiv fundamental. După cum s-a arătat în capitolul anterior, o seamă de evenimente-cheie, urmate de transformări economice, sociale și instituționale profunde, au deschis calea spre realizarea acestui obiectiv.

Aderarea s-a bucurat de un larg consens politic și de susținere populară, precum și de un efort susținut și consecvent al tuturor guvernelor României și instituțiilor statului pe linia reformelor economice și instituționale, inclusiv pe linie legislativă în transpunerea și aplicarea *acquis*-ului comunitar (Iancu, 2009a).

Avantajele așteptate ale aderării la UE nu au întârziat să apară. În primul rând, înlăturarea barierelor a condus la libera circulație a produselor, serviciilor, persoanelor și capitalurilor, ceea ce a însemnat dezvoltarea fără precedent a schimburilor comerciale externe, îmbunătățirea ratingului suveran și atragerea masivă a investițiilor străine directe și, odată cu acestea, re tehnologizarea pe baze moderne a ramurilor economiei, accelerarea reformelor economice și instituționale, sporirea veniturilor nominale și reale ale populației și o reducere treptată a decalajului economic al României față de media UE, exprimat în termenii parității puterii de cumpărare (Iancu și Georgescu, 2016).

Prin semnarea *Tratatului de aderare*, România a devenit membru al UE cu drepturile și obligațiile ce decurg din acest nou statut. După cum s-a arătat în capitolul anterior, la decizia de a accepta accesul în UE al României și al altor țări din zonă a prevalat criteriul politic determinat de asigurarea securității pe continent și de factorul geostrategic.

Deși, din punctul de vedere al criteriului economic, au fost obținute rezultate remarcabile, decalajele față de țările dezvoltate fiind prea mari, o seamă de obiective ale aplicării efective a *acquis*-ului comunitar au fost consemnate în tratat ca obligații ferme ce urmează să fie îndeplinite în primii ani de consolidare a aderării.

15.2. ÎNDEPLINIREA OBLIGAȚIILOR ASUMATE DE ROMÂNIA PRIN TRATATUL DE ADERARE, PE LINIA TRANSPUNERII ȘI APLICĂRII LEGISLAȚIEI UE

Odată cu intrarea în vigoare a *Tratatului de aderare*, actele constitutive ale UE, ca și legislația comunitară au devenit parte integrantă a legislației României, întrucât dreptul comunitar are preponderență asupra dreptului intern al statului membru.

Comisia Europeană, în raportul său comprehensiv de monitorizare din octombrie 2005, subliniază că obligația centrală rezultată din tratat este aceea de a aplica toate regulile și legislația UE din prima zi în calitate de membru (*Commission of the European Communities*, 2005, p. 3). Ca urmare a acestei obligații, în *Tratatul de aderare* au fost cuprinse toate cele 50 de măsuri tranzitorii concrete de aplicare a legislației UE convenite în cadrul negocierilor între România și UE, care au avut loc în perioada februarie 2000–octombrie 2004.

În noul raport din octombrie 1999 adresat Consiliului European de la Helsinki, Comisia face o analiză aprofundată asupra progreselor pe linia îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga privind calitatea de membru al UE, și anume îndeplinirea criteriilor politice, economice, a capacității de a-și asuma obligațiile de membru al UE, precum și a capacității administrative de a aplica *acquis*-ul comunitar. În sprijinul îndeplinirii criteriilor vine aplicarea *Parteneriatului de aderare* și a *Programului național pentru adoptarea acquis-ului comunitar*.

La fiecare dintre aceste măsuri este indicată și data-limită de conformare cu legislația UE. Din totalul celor 31 de dosare, doar la nouă au fost convenite cele 50 de măsuri tranzitorii menționate în *Tratatul de aderare*, cu termene de conformare între un an și 12 ani. În tratat sunt stipulate și șase derogări obținute de România de la legislația europeană, din care trei la capitolul *Impozite*, două la capitolul *Protecția mediului înconjurător* și unul la capitolul *Energie*. Cele mai multe perioade de tranziție și cu termenele-limită cele mai lungi pentru aplicarea unor directive și reglementări comunitare stipulate în tratat aparțin capitolului *Protecția mediului înconjurător*. De exemplu, termenul-limită de 11 ani (16 iulie 2017) pentru aplicarea *Directivei Consiliului European 99/31/CE* se referă la depozitarea deșeurilor, iar termenul-limită cel mai lung, de 12 ani (31 dec. 2018), pentru aplicarea *Directivei Consiliului European 91/271/CEE* se referă la epurarea apelor uzate urbane.

Pe lângă responsabilitățile asumate privind măsurile de transpunere și aplicare efectivă a legislației UE, *Tratatul de aderare* cuprinde și un număr de 11 angajamente specifice asumate și de cerințe acceptate de către România la încheierea negocierilor de aderare din 14 decembrie 2004, care au urmat să fie implementate. Aceste angajamente se referă la politici din domeniile:

- concurenței, care privesc: asigurarea unui control efectiv exercitat de către Consiliul Concurenței referitor la ajutorul de stat, consolidarea implementării legislației antitrust și ajutorului de stat, dezvoltarea

capacității administrative a Consiliului Concurenței, adoptarea strategiei de structurare a industriei siderurgice;

- justiției și afacerilor interne, care privesc:
 - implementarea *Planului de acțiune Schengen* conform legislației UE, modernizarea echipamentelor și infrastructurii la frontiere și la punctele de trecere a frontierelor, întărirea capacității de analiză a riscului pentru a asigura un nivel înalt al controlului și supravegherii viitoarelor frontiere externe. Pentru finanțarea punerii în aplicare a *acquis*-ului Schengen, inclusiv pentru exercitarea controlului la frontiera externă, UE a alocat României în anii 2007–2009 următoarele sume:

	2007	2008	2009	
mil. euro	297,2	131,8	130,8	;

- elaborarea și aplicarea unei strategii și a unui plan de acțiune privind reforma sistemului judiciar, actualizate și integrate prin elaborarea și aplicarea unei noi legislații și măsuri de implementare a acesteia, intensificarea luptei împotriva corupției și în special a corupției la nivel înalt.

Implementarea *acquis*-ului comunitar, respectarea și îndeplinirea responsabilităților și angajamentelor asumate și stipulate în *Tratatul de aderare* sunt prezentate de Guvernul României în programul de convergență și în programul de reforme (în ediții anuale), iar acestea, la rândul lor, sunt monitorizate și evaluate de către Comisia și Consiliul European. Pentru evaluarea reformei sistemului judiciar și a luptei împotriva corupției au fost instituite mecanismul de cooperare și verificare (MCV) și monitorizarea anuală, cu concluzii exprimate într-un raport anual. Potrivit opiniilor exprimate de oficialitățile UE, ridicarea MCV va fi posibilă doar atunci când vor fi suficiente garanții privind ireversibilitatea independenței funcționării justiției față de factorul politic, precum și suficiente dovezi că justiția a devenit suficient de puternică și eficientă în lupta împotriva corupției.

Procesul integrării economiei României în UE este departe de a fi încheiat odată cu semnarea *Tratatului de aderare* și cu îndeplinirea obligațiilor asumate de realizare a măsurilor tranzitorii. Privită din perspectiva procesului general al integrării, aderarea (inclusiv pregătirea acesteia și negocierea) nu reprezintă decât primul pas, este adevărat, esențial pe traiectoria generală a integrării. Pașii următori pe care România îi are de parcurs pe linia integrării în UE sunt cei privind adoptarea monedei euro, care să consacre *de facto* și complet apartenența României la Uniunea Economică și Monetară (inclusiv la zona euro) și, prin aceasta, să permită participarea României în mod direct la deciziile privind realizarea viitoarelor proiecte ale Uniunii Economice și Monetare (Iancu, 2008). Această cerință importantă impune aplicarea a două categorii de proiecte și măsuri:

- cele pe termen mediu, prin îmbunătățirea politicilor financiare și fiscale pentru asigurarea stabilității și creșterii economice prin aplicarea mecanismelor de prevenire și corectare a dezechilibrelor macroeconomice excesive și a deficitelor bugetare excesive;

– cele pe termen lung, prin îmbunătățirea efectivă a guvernanței la nivel național și la nivelul UE și prin construcția uniunilor financiară, fiscală și politică, completând Uniunea Economică și Monetară.

Acești pași și aceste categorii de proiecte și măsuri în care este implicată și România în calitatea sa de membru al UE vor fi analizate pe scurt în cele ce urmează.

15.3. INTEGRAREA MONETARĂ A ROMÂNIEI

După aderarea la UE, adoptarea monedei euro a devenit obiectivul cel mai important al României. Considerat proiectul de țară fundamental, prin înfăptuirea acestuia se asigură trecerea României de la starea de țară periferică a UE, fără obiectiv, la cea de țară care își mobilizează forțele pentru a intra în clubul central al UE și căreia acest club poate să-i ofere, în primul rând, mecanisme de bună guvernare și de bună practică, precum și rigoare și consecvență în politicile economice, în decizii și în aplicarea lor. Totodată, apartenența la zona euro înseamnă relații directe de parteneriate cu centrele politice, economice, tehnologice, științifice și culturale ale Europei, ca și o mai puternică susținere economică și financiară, în virtutea solidarității de grup. Rămânerea un timp prea îndelungat în afara acestui grup implică riscul dezvoltării sentimentului de înstrăinare, mai ales dacă se are în vedere faptul că, începând din ultimul deceniu, aproape toate actele normative importante privind procesele și programele de adâncire a integrării privesc zona euro, la care statele UE din afara zonei euro rămân cu statut de invitate să participe doar la anumite părți din aceste procese și programe.

Prin *Tratatul de aderare la UE*, România a optat pentru adoptarea monedei euro și, în mod implicit, pentru apartenența la Uniunea Economică și Monetară. Ea are însă derogare de la acest statut, întrucât trecerea efectivă la euro va putea avea loc doar atunci când vor fi îndeplinite criteriile de convergență nominală prevăzute de *Tratatul de la Maastricht*. Oficialitățile române și-au exprimat opinia că instituirea programelor de convergență și a programelor de reforme cu raportări anuale reprezintă o ancoră importantă în promovarea reformelor bugetare și structurale necesare creșterii flexibilității economiei românești (*Guvernul României*, 2009, *Programul de convergență 2008–2011*, p. 6). De la prima ediție a *Programului de convergență (2006–2009)*, Guvernul României consemna că adoptarea mecanismului ratei de schimb 2 (*Exchange Rate Mechanism 2 – ERM 2*), reprezentând perioada obligatorie înainte de adoptarea euro, va putea avea loc în România în anul 2012, lucru reiterat și în următoarele ediții ale *Programului de convergență*.

În anul 2011, Guvernul României a anunțat că, pentru pregătirea trecerii la moneda euro, s-a înființat un comitet interministerial sub coordonarea prim-ministrului, din care fac parte BNR, Ministerul Finanțelor Publice și alte instituții responsabile.

Pe parcurs s-a dovedit că lista criteriilor de convergență nominală din *Tratatul de la Maastricht* este insuficientă pentru o caracterizare corectă și cât mai completă a

stării și tendinței economiei din punctul de vedere al stabilității și creșterii. Lista trebuie completată cu criterii de convergență reală, care să ofere posibilități de analiză complexă și, în primul rând, pentru a măsura și asigura compatibilitatea minimum necesară a economiei României cu cea a țărilor aparținând UEM (Iancu, 2008). Constatând că echilibrele macroeconomice au fost grav tulburate de criza economică și că persistă încă un decalaj economic accentuat ce desparte România de țările UEM, Guvernul României a ajuns la concluzia amânării adoptării euro din anul 2012 în anul 2019. Potrivit estimărilor cuprinse în *Programul de convergență din 2014–2017 al Guvernului României*, indicele de convergență reală (în raport cu media UE) în 2019 se apropie de 70% față de numai 53% în 2012¹.

Caracterizând ca nerealistă data de 2019 privind trecerea la euro, prin noile *Programe de convergență din 2016 și 2017*, oficialitățile române nu au stabilit o nouă dată, însă își mențin angajamentul de aderare la zona euro. Motivul invocat se referă la insuficienta sustenabilitate a criteriilor de convergență nominală prin convergența reală și instituțională, inclusiv la necesitatea unor pași suplimentari pentru apropierea României de țările UEM în ce privește nivelul de dezvoltare, de competitivitate și de venit pe locuitor. O analiză aprofundată în ce privește adoptarea euro se va face în următorul capitol.

15.4. REGLEMENTĂRI PRIVIND EXTINDEREA INTEGRĂRII ȘI VULNERABILITĂȚI REMANENTE DE STABILITATE

Integrarea în Uniunea Europeană este un proces gradual de lungă durată, înfăptuit prin *extinderea* și prin *aprofundarea* proceselor.

Extinderea integrării se referă la două categorii de procese:

- creșterea treptată a numărului de state care au aderat și aderă la Uniunea Europeană. În cei 60 de ani de la *Tratatul de la Roma*, numărul a crescut treptat, de la șase țări fondatoare în 1957 la 27 în 2018 (Iancu, 2002);
- creșterea numărului de piețe și domenii care intră în sfera integrării europene, prin crearea piețelor unice ale produselor, serviciilor, muncii și capitalurilor și a uniunii monetare.

Aprofundarea integrării se realizează prin:

- guvernanta macroeconomică, folosind politici economice, precum și instrumente și mecanisme economice și administrative adecvate pentru realizarea obiectivelor stabilite;
- coordonarea tuturor proceselor și politicilor de integrare;
- creșterea uniunii monetare.

Evoluția integrării la nivel european în cele șase decenii a avut la bază numeroase dezbateri și decizii importante luate la nivelul Consiliului European. Cele

¹ Indicele de convergență reală reprezintă raportul dintre PIB/locuitor mediu din România calculat la puterea de cumpărare standard (PCS) și PIB/locuitor mediu din UE calculat tot la PCS.

mai importante decizii au fost impuse, de regulă, fie de crize economice, fie de schimbări politice și economice profunde pe plan mondial sau în UE, fie de acumularea unor mari neajunsuri în funcționarea UE.

După *Tratatul de la Roma*, care a pus bazele pieței unice europene, trebuie menționate acele acte fundamentale și reglementări care au produs schimbări importante în construcția UE, precum și circumstanțele și factorii care le-au determinat.

Tratatul de la Maastricht, semnat la 7 februarie 1992 și intrat în vigoare în noiembrie 1993, este cel mai important act (după *Tratatul de constituire a Comunităților Europene*) care a marcat o etapă nouă în procesul de integrare economică și monetară, precum și în politica europeană. A fost primul tratat care a instituit Uniunea Europeană formată din trei piloni: comunitățile europene, politica externă și de securitate comună (PESC) și justiția și afacerile interne (JAI). Ceea ce marchează acest tratat este crearea *Uniunii Economice și Monetare* (UEM), realizată în trei etape: liberalizarea circulației capitalurilor începând de la 1 ianuarie 1990; convergența politicilor economice ale statelor începând de la 1 ianuarie 1994; introducerea monedei unice și instituirea unei *Bănci Centrale Europene* (BCE) la 1 ianuarie 1999.

Țările care urmau să adopte moneda unică – euro – trebuiau să îndeplinească următoarele patru criterii de convergență: rata inflației țării să nu fie mai mare de 1,5 puncte procentuale față de media inflației realizată de trei țări membre UE cu cele mai scăzute rate de inflație; rata dobânzii pe termen lung să nu depășească cu mai mult de 2 puncte procentuale ratele medii observate la cele mai performante state membre în ceea ce privește stabilitatea prețurilor; deficitul bugetar trebuie să fie sub 3% din PIB; gradul de îndatorare publică să fie sub 60% în raport cu PIB.

Odată intrate în UE sau în zona euro, multe state au încetat să respecte criteriile de convergență, ceea ce a condus adeseori la deficite bugetare excesive și la creșterea datoriei publice dincolo de pragurile-limită (3% și, respectiv, 60%), punând astfel în pericol stabilitatea economică și financiară a statelor respective și, prin contagiune, a întregii zone euro sau a întregii UE. Pentru a înlătura acest comportament cu astfel de efecte, Consiliul European a luat inițiativa de a încheia un acord politic multilateral pentru coordonarea politicilor fiscale naționale în cadrul UEM, la care au fost invitate să participe și statele membre ale UE non-euro.

Decizia a căpătat formă juridică sub denumirea de *Pact de stabilitate și creștere*. Acest pact a fost încheiat în baza *Tratatului Comunităților Europene* semnat în cadrul Consiliului European de la Amsterdam în iunie 1997 și a fost revizuit (relaxat) în martie 2005. El conține seturi de reguli care privesc:

- sistemul de alarmă pentru semnalarea, prevenirea și corectarea derapajelor bugetare înainte de a depăși limita stabilită de 3% deficit bugetar;
- reguli și acțiuni de descurajare și de presiuni asupra statelor membre de a preveni deficitele excesive sau de a le corecta atunci când deficitele excesive se manifestă. Ca elemente de descurajare, pentru țările din zona euro s-a instituit un sistem de sancțiuni și amenzi, iar pentru țările din afara zonei euro s-a instituit blocarea obținerii unor împrumuturi sau/și fonduri.

Cu toate că, la accesul în UE și la accesul în zona euro, statele candidate au fost supuse unor verificări și monitorizări minuțioase privind îndeplinirea criteriilor politice și economice, pe parcurs s-a constatat că înseși criteriile au serioase fisuri în ce privește coerența, suficiența și realismul lor. Realitatea vieții economice, mai ales de când s-au produs șocurile crizei economice, a scos în evidență carențele mari ale noii construcții europene bazate prea mult pe jocul piețelor libere, insuficient instrumentate, lăsate să funcționeze incomplet și în prezența unui număr mare de țări eterogene ca nivel de dezvoltare, ca politici, viziuni și comportamente fiscale, bugetare și financiare riscante. Chiar și în vremuri normale, tot mai multe țări și-au epuizat spațiul fiscal și au acumulat datorii dincolo de plafonul prevăzut de *Pactul de stabilitate și creștere*. De exemplu, în 2007 (an premergător crizei), din numărul total de 18 țări din zona euro, șapte depășeau plafonul de 60% al datoriei publice în raport cu PIB. În timpul crizei și după criză, numărul țărilor din zona euro care au depășit plafonul a continuat să crească, ajungând în 2016 la 12. De asemenea, deficitul bugetar a întrecut de 2–10 ori plafonul prevăzut de legislație. De exemplu, Grecia a ajuns la un deficit bugetar de 15,1% în 2009, iar Irlanda, la un deficit bugetar de 32,1% în 2010. Aceste fenomene s-au soldat cu accentuarea dezechilibrelor macroeconomice și cu pierderi de competitivitate.

Asemenea vulnerabilități care au cuprins mai multe țări din zona euro cu un nivel mai scăzut de dezvoltare provin din două surse principale: nerespectarea regulilor convenite pe care se sprijină UEM și care sunt cuprinse în *Pactul de stabilitate și creștere*; incoerențele și lipsurile sau caracterul incomplet al construcției instituționale și al instrumentarului necesar la nivelul UE pentru a asigura funcționarea normală a noii construcții și pentru contracararea *ex ante* a dezechilibrelor. Acestea au fost amplu analizate în UE, iar concluziile trase pentru realizarea unor reforme profunde și de mare amploare au fost propuse spre dezbateră publică și soluționare practică prin următoarele două documente importante: *Raportul celor patru președinți*, intitulat *Către o veritabilă Uniune Economică și Monetară*, și un proiect întocmit de Comisia Europeană, intitulat *Schiță pentru o adâncă și veritabilă Uniune Economică și Monetară*, lansat pentru o dezbateră europeană. Acestea privesc două direcții de acțiune importante:

- reforma guvernanței economice europene în scopul consolidării și adâncirii integrării UEM, care să acopere cele cinci tipuri de uniuni: economică, monetară, fiscală, financiară și politici economice;
- coordonarea *ex ante* a politicilor economice și bugetare, prin aplicarea *semestrului european* în conformitate cu prevederile *Tratatului privind stabilitatea, coordonarea și convergența în cadrul UEM*, ale *Tratatului de funcționare a Uniunii Europene* și ale *Strategiei Europa 2000*.

15.5. RĂSPUNSURI DATE CRIZEI PRIN MĂSURI LEGISLATIVE RELEVATE DE TRATATE ȘI DE SCHIȚĂ

După cum relevă *Schița pentru o adâncă și veritabilă Uniune Economică și Monetară*, începând din 2010, au existat numeroase propuneri, inițiative și decizii în

următoarele direcții: 1) conservarea și dezvoltarea pieței unice împotriva tentativelor de protecționism și de fragmentare la nivelul granițelor naționale, îndeosebi în sectorul bancar; 2) revizuirea guvernantei economice pentru înlăturarea punctelor slabe ale supravegherii economice, prin propuneri de inițiative legislative privind reformele în ceea ce privește supravegherea în sectorul financiar, în asigurarea coordonării la nivelul UE, supravegherea și salvarea băncilor, precum și susținerea economiei reale prin aplicarea *Programului de reconstrucție a economiei europene*; 3) sporirea vitezei de susținere a propunerilor Comisiei Europene, de luare a deciziilor și de inițiere, aprobare și intrare în vigoare a legislației; 4) asumarea obligației de către statele membre ale UE de a prelua principiile și regulile supravegherii bugetare în legislația națională, conform tratatelor semnate.

Principiile și politicile economice au fost transpuse într-un set cuprinzător de reglementări juridice privind guvernanta economică europeană. Setul a fost adoptat de Parlamentul European în septembrie 2011 și a intrat în vigoare în decembrie 2011.

Noile reglementări juridice au menirea de a înlătura neajunsurile și de a forma, consolida și finaliza treptat cele cinci tipuri de uniuni prevăzute în Raportul celor patru președinți. O parte dintre acestea vor fi tratate pe scurt în cele ce urmează.

INTEGRAREA BUGETARĂ

Adeseori se afirma că uniunea economică europeană împreună cu uniunea monetară (UEM) este echivalentă, din punctul de vedere al stabilității, cu un scaun cu două picioare. Pentru a asigura stabilitatea noii construcții (UEM) prin adoptarea monedei unice, a apărut necesitatea adâncirii maxime a integrării și în domeniile bugetar, financiar și al politicilor economice, iar pe termen mediu și lung, a creării unor uniuni și în aceste domenii pentru a ajunge la o veritabilă uniune economică și monetară propusă în Raportul celor patru președinți.

Trebuie precizat că principalele jaloane privind reglementările politicii fiscale în conformitate cu *Tratatul UE* au fost deja trasate prin *Pactul de stabilitate și creștere* din 1997, amendat în 2005. Acestea se referă la următoarele prevederi: 1) fiecare țară membră a UE trebuie să respecte limitele deficitului bugetar (3% din PIB) și ale datoriei publice (60% din PIB), iar în cazul când datoria depășește 60%, țara respectivă să ia măsuri de reducere a acesteia în fiecare an; 2) țările membre sunt obligate să prezinte anual Comisiei și Consiliului programul de stabilitate/convergență realizat și prognozat, pentru evaluarea conformității; 3) programele trebuie să includă și obiectivul bugetar pe termen mediu, precum și indicatorul privind deficitul structural, pentru a evalua gradul de sustenabilitate a deficitului bugetar. Deficitul structural trebuie să se înscrie în limita de 0,5%, în cazul când datoria publică a țării depășește 60% din PIB, și până la 1%, atunci când datoria publică este sub 60% din PIB.

În cazul în care statul membru nu se conformează limitelor deficitelor bugetare de 3%, se inițiază procedura de deficit excesiv, care se soluționează fie prin îmbunătățirea situației prin conformare, fie prin aplicarea unor sancțiuni.

Respectând limitele impuse de tratatele existente și ținând seama de eșecul proiectului privind *Tratatul de la Nisa*, Comisia Europeană a prezentat în iunie 2010 strategia pentru întărirea guvernanței economice în Europa. În baza acestei strategii, în iunie 2010, Comisia a prezentat propuneri legislative constând în adoptarea unor noi reglementări care să conducă la o adâncire a integrării în materie bugetară și fiscală și, totodată, să întrunească, prin negocieri, acceptul tuturor statelor membre ale zonei euro, la care să se poată alătura și țările UE non-euro.

Noul proces legislativ a început cu revizuirea supravegherii bugetare și a cadrului economic european. În această materie, la propunerea Comisiei Europene, au fost adoptate în decembrie 2011 două pachete de reglementări:

1. Pachetul cu șase reglementări (*six pack*) compus din: trei reglementări privind întărirea cadrului de supraveghere bugetară europeană; două reglementări privind folosirea unei proceduri de supraveghere a dezechilibrelor macroeconomice²; o directivă privind cerințele minime pentru caracteristicile bugetar-naționale de a asigura că aceste caracteristici fiscale ale statelor membre sunt adecvate pentru a respecta regulile UE³.

Prin noile reglementări are loc o fortificare suplimentară a laturii preventive privind procesul de supraveghere, prin folosirea unor noi instrumente – soldul structural⁴, rata de creștere potențială a PIB, obiectivul pe termen mediu, posibilitatea de a aplica sancțiuni timpurii, acțiuni mai puternice pentru erorile politice în cadrul laturii corective de supraveghere, o reconsiderare a calificării deficitelor și a celor excesive în funcție de mărimea depășirii pragului datoriei publice, schimbări în metodologia deciziilor de sancționare a membrilor din zona euro și de oprire a sancțiunilor.

2. Pachetul cu două reglementări (*two pack*) din noiembrie 2011 are ca scop de a fortifica deopotrivă coordonarea și supravegherea bugetară, prin acțiuni preventive și corective mai prompte și mai directe. De exemplu, statele membre ale zonei euro sunt obligate să prezinte proiectul de buget pe anul viitor la Comisia Europeană înainte de adoptarea acestuia de către parlament. Acest pachet de reglementări tratează cu o atenție specială (potrivit procedurilor) statele membre aflate în dificultate în ce privește stabilitatea financiară și statele aflate în situația de asistență financiară.

² Din aceste două reglementări fac parte: 1) *Regulamentul nr. 1176/2011 privind prevenirea și corectarea dezechilibrelor macroeconomice*. Documentul conține detalii privind procedura de supraveghere a dezechilibrelor macroeconomice. 2) *Regulamentul nr. 1174/2011 privind acțiuni de corectare a dezechilibrelor macroeconomice excesive în zona euro*. Reglementarea se aplică numai statelor membre ale zonei euro și se concentrează asupra posibilităților de sancționare și de aplicare a altor procedee pentru planul de acțiune corectivă pentru a satisface recomandările Consiliului.

³ European Commission, COM (2012) 777 final, 28.11.2012, p. 5.

⁴ Soldul (deficitul) structural sau soldul ajustat ciclic servește la separarea influențelor permanente și a celor temporare în ce privește deficitul bugetar și evaluarea orientării pe termen mediu a politicii fiscale. El măsoară cât din modificările intervenite la nivelul poziției fiscale se datorează deciziilor de politică fiscală adoptate și cât se datorează condițiilor economice. Soldul structural este folosit la evaluarea sustenabilității politicii fiscale, adică pentru a constata măsura în care această politică contribuie la stabilitatea economică și financiară, fără a genera o creștere explozivă a datoriei publice și o tulburare severă a sistemului financiar.

Ca urmare a preocupărilor centrate pe stabilitate, pachetul de șase reglementări a introdus o nouă procedură de dezechilibru macroeconomic, folosind un mecanism de supraveghere în scopul de a preveni dezechilibrele macroeconomice și de a corecta divergențele de competitivitate. Mecanismul se bazează pe un sistem de alertă rezultat din studiul aprofundat al așa-numitului tablou de bord format din 14 indicatori de bază și 19 indicatori auxiliari. În fiecare an începând din 2012, Comisia Europeană întocmește un *Raport privind mecanismul de alertă*, prin care se prezintă rezultatele analizei în profunzime privind prevenirea și corectarea dezechilibrelor macroeconomice pentru fiecare stat membru al UE.

În raportul din anul 2017, cu date din 2015, România se afla în banda de echilibru macroeconomic. Totuși, la indicatorul privind *poziția investițională internațională netă*, România depășea pragul-limită.

INTEGRAREA FINANCIARĂ

Privită din perspectiva înfăptuirii pe termen lung, integrarea financiară este un proces care are ca finalitate realizarea uniunii financiare pe cele trei mari componente ale sale: uniunea bancară, uniunea pieței de capital și uniunea sistemului de asigurări și de pensii ocupaționale. Trecerea la moneda unică – euro – care implică politici monetare bazate pe un sistem de decizii la nivelul zonei euro nu poate asigura funcționarea unui sistem financiar bazat pe politici descentralizate și dispersate la nivel național, fără să conducă la acumularea unor dezechilibre economice de mari proporții. În zona euro s-au adâncit discrepanțele dintre piețele monetare și financiare puternic integrate sau globalizate și construcția instituțională financiară puternic segmentată la nivel național, fără coordonare între autorități. De asemenea, prin lărgirea piețelor financiare, s-a amplificat lipsa unui cadru și a unui mecanism la nivelul UE care să gestioneze riscurile în care își desfășoară activitatea sistemul bancar. Toate acestea se numărau printre cauzele care au determinat declanșarea crizei zonei euro, precum și agresivitatea cu care ea s-a manifestat. Lecția acestei crize a determinat oficialitățile Uniunii Europene și pe cele ale țărilor membre să treacă la un vast program de reforme în domeniul financiar, care să prevină și să contracareze efectele devastatoare ale crizelor financiare. Programul conceput pe termen lung, desfășurat pe etape, a început printr-o largă dezbatere la nivelul întregii Uniuni Europene, pe baza mai multor rapoarte și proiecte, printre care: Raportul Grupului Tommaso Padoa-Schioppa *Finalizarea euro*, elaborat sub patronajul lui Jacques Delors și Helmut Schmidt (2012), Raportul celor patru președinți *Spre o veritabilă Uniune Economică și Monetară* (2012), Raportul celor cinci președinți *Finalizarea Uniunii Economice și Monetare a Europei* (2015), precum și comunicări și proiecte ale Comisiei Europene⁵.

⁵ Comunicarea Comisiei Europene privind *Proiectul pentru o Uniune Economică și Monetară profundă și veritabilă* (2012); *Intensificarea supravegherii integrate pentru a consolida uniunea piețelor de capital și integrarea financiară într-un mediu aflat în schimbare* (2017); *Document de reflecție privind aprofundarea Uniunii Economice și Monetare* (2017).

Documentul care deschide noua cale de aprofundare a integrării financiare este *Raportul celor patru președinți*. Acest raport dezvăluie acțiunile necesare pentru a asigura stabilitatea și integritatea UEM și face apel la o politică responsabilă pentru a implementa foaia de parcurs pe care ei o propun. De asemenea, raportul menționează că zona euro are nevoie de mecanisme mai puternice care să asigure politici naționale sănătoase, astfel încât statele membre să poată beneficia de existența UEM⁶.

Locul central al acestui raport îl ocupă foaia de parcurs privind acțiunile necesare de adâncire și finalizare a integrării sistemului financiar. Aceste acțiuni de integrare sunt desfășurate pe următoarele trei etape:

Etapă I (2012–2013) privește asigurarea sustenabilității fiscale și ruperea legăturilor dintre bănci și suveranitățile naționale, prin finalizarea și implementarea unui cadru de guvernare fiscală mai puternic și stabilirea unui cadru adecvat pentru coordonarea sistematică *ex ante* a politicilor economice majore, prin stabilirea unui *mecanism unic de supraveghere* (MUS) pentru sectorul bancar și prin stabilirea unui cadru operațional de recapitalizare directă a băncilor prin *mecanismul european de stabilitate* (MES).

Etapă a II-a (2013–2014) privește finalizarea cadrului financiar integrat și promovarea politicilor structurale sănătoase, prin stabilirea unei autorități comune de rezoluție care să asigure că deciziile băncilor sunt luate rapid, imparțial și în interesul tuturor părților.

Etapă a III-a (după 2014) privește îmbunătățirea rezilienței UEM, prin crearea unei funcții de absorbție a șocurilor la nivel central, prin stabilirea unei capacități fiscale bine definite și limitate pentru îmbunătățirea absorbției șocurilor economice specifice fiecărei țări, pentru un sistem de asigurări la nivel central și realizabile prin aranjamente contractuale și prin creșterea gradului de luare a deciziilor comune (la nivelul zonei euro) privind bugetele naționale și o coordonare crescută a politicilor economice.

Programul de adâncire a integrării financiare oglindit de foaia de parcurs a fost operaționalizat prin acte juridice și, ulterior, a fost amendat și completat cu măsuri suplimentare pentru următorul orizont de timp.

În *Raportul celor cinci președinți* din 2015, multe probleme ale sistemului financiar au fost reluate și actualizate și, totodată, alte noi aspecte au fost puse în discuție în legătură cu finalizarea integrării financiare, prin constituirea și dezvoltarea uniunii bancare și a uniunii piețelor de capital.

Uniunea bancară: printre aspectele puse în evidență de raport se numără transpunerea integrală de către toate statele membre în dreptul lor intern a *Directivei privind redresarea și rezoluția instituțiilor bancare*, ceea ce are importanță pentru partajarea riscurilor cu sectorul privat, precum și pentru crearea și dezvoltarea (la nivelul UEM) a unor mecanisme funcționale unice de supraveghere bancară, de rezoluție bancară și de garantare a depozitelor bancare. O problemă importantă care se ridică în legătură cu schemele de garanții este aceea a surselor de finanțare. Recomandarea generală împărtășită și de decidenți este aceea ca finanțarea să se

⁶ Van Rompuy H. (2012), *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*, p. 2–3.

bazeze preponderent pe surse proprii ale sistemelor (*bail-in*) și cât mai puțin pe surse bugetare – de la contribuabili (*bail-out*).

Uniunea piețelor de capital, alături de uniunea bancară, reprezintă o altă componentă importantă a sistemului financiar aflat în proces avansat de integrare, care stă în atenția oficialităților UE. Integrarea europeană a piețelor de capital înseamnă în fapt mărirea ariei geografice pentru canalizarea sumelor economisite pentru a fi folosite de către agenții economici (întreprinderi și gospodării), potrivit unor reguli comune.

Piețele de capital naționale (interne) constituie o alternativă în raport cu piața creditelor bancare în ce privește sursele de finanțare a unităților economice și gospodăriilor, pentru investiții și pentru consum. Crearea și dezvoltarea pieței unice europene de bunuri și servicii necesită canalizarea transfrontalieră a unor sume economisite disponibile tot mai mari, oferite agenților economici pentru utilizările productive cele mai eficiente. Acest serviciu poate să-l ofere cel mai prompt și eficient piața de capital integrată. Pe de o parte, investitorii care apelează la piața de capital găsesc noi oportunități de utilizare a sumelor disponibile cu randamente mai mari, iar pe de altă parte, aceștia beneficiază de o ofertă diversificată și mai competitivă din punctul de vedere al operatorilor din piață și al instrumentelor financiare.

Prin adâncirea integrării, piața de capital poate deveni un concurent puternic al sistemului bancar și poate obține o perspectivă bună de a contribui la amplificarea procesului investițional din Europa și la susținerea programului investițional din domeniul inovării (investiții de risc) (Iancu, 2013). Progresele tehnologice din sectorul financiar și noile oportunități oferite de acestea amplifică beneficiile aduse de integrare, ceea ce contribuie la îmbunătățirea funcționării zonei euro și a UE și la garantarea integrității monedei euro.

Ținând seama de rolul important pe care îl joacă piața de capital în dezvoltarea și modernizarea economiei reale, *Raportul celor cinci președinți (2015)* și *Documentul de reflecție al Comisiei Europene (2017)* au făcut apel la finalizarea atât a uniunii bancare, cât și a uniunii piețelor de capital până în 2019.

INTEGRAREA COORDONĂRII POLITICILOR ECONOMICE

În vederea înlăturării curențelor privind funcționarea UE și îndeosebi a zonei euro și a punerii în valoare a avantajelor integrării europene, Comisia și Consiliul European au instituit un cadru integrat de coordonare a politicilor economice, având ca temei juridic art. 11 din *Tratatul privind stabilitatea, coordonarea și guvernarea în cadrul UEM* și pachetul de șase reglementări (*six pack*). Acest cadru integrat se realizează folosind *semestrul european*, prin care statele membre pot beneficia, pe de o parte, de o coordonare timpurie la nivelul UE pentru elaborarea programelor naționale de stabilitate/convergență, elaborarea programelor naționale de reformă și elaborarea bugetelor naționale, iar pe de altă parte, de un mecanism

de prevenire timpurie a dezechilibrelor macroeconomice, știind că prevenirea este mai puțin costisitoare decât corectarea.

Semestrul european reprezintă un instrument de coordonare *sui generis*, desfășurat pe orizontală, la nivelul statelor membre ale UE, a politicilor economice, bugetare și structurale pe cicluri anuale, cu o concentrare a activităților pe primele șase luni ale anului (ianuarie–iunie), după un calendar și după reguli și responsabilități bine stabilite.

De la prima sa lansare, *semestrul european* a suferit diferite modificări și îmbunătățiri pentru a-i spori eficiența, dar și în funcție de sursele de informații disponibile, de obiectivele alese, precum și de evoluția economică și socială. Schimbările mai importante au început să aibă loc ca urmare a Raportului celor cinci președinți privind *Finalizarea Uniunii Economice și Monetare a Europei* din 2015, prin care s-a cerut să se întreprindă o seamă de măsuri, printre care: simplificarea și consolidarea semestrului european, punând un accent mai mare pe priorități; îndeplinirea angajamentelor luate de statele membre; examinarea performanțelor și urmărirea și aplicarea celor mai bune practici; formularea recomandărilor privind zona euro înainte de discuțiile specifice fiecărei țări; o abordare a ciclului anual al semestrului european însoțită de o abordare multianuală mai bine structurată, conform cu procesul de convergență.

Semestrul european privind ciclul anual de guvernanță se desfășoară după un calendar în mai mulți pași. Primul constă în *analiza anuală a creșterii* și are, pentru anii 2015–2017, ca obiectiv general consolidarea redresării și stimularea convergenței, iar ca piloni principali, relansarea investițiilor, continuarea reformelor structurale și gestionarea în mod responsabil a finanțelor publice. Împreună cu *analiza anuală a creșterii* se prezintă și *raportul privind mecanismul de alertă* (RMA), care identifică sursele de dezechilibre pe baza unei analize aprofundate, folosind tabloul de bord completat cu noi indicatori care să corespundă priorităților stabilite.

Pasul doi constă în formularea concluziilor la analizele aprofundate prezentate de Comisie în cadrul rapoartelor de țară (februarie).

Pasul trei îl reprezintă stabilirea priorităților politicilor economice la nivelul UE obligatorii pentru fiecare stat membru (martie).

Pasul patru constă în transmiterea *Programului național de reformă* și a *Programului național de stabilitate/convergență* de către fiecare stat membru către Comisia Europeană. Începând din 2011, primul program menționat include acțiunile privind supravegherea macroprudențială, iar cel de-al doilea program menționat include un nou capitol privind analiza soldului (deficitului) structural, în scopul evaluării dezechilibrelor macroeconomice, conform *Pactului de stabilitate și creștere*.

Pasul cinci constă în evaluarea celor două categorii de programe naționale făcute de către Comisia Europeană prevăzute la pasul doi. Comisia transmite fiecărui stat membru recomandările integrate specifice, aprobate de Consiliu pentru a fi luate în considerare de către state la elaborarea politicii bugetare, Comisia oferind asistență în acest sens.

O componentă importantă a *semestrului european* o constituie procedura privind supravegherea macroeconomică pentru identificarea și prevenirea timpurie a apariției dezechilibrelor macroeconomice și corectarea acestora. Folosind *raportul privind mecanismul de alertă* (RMA), iar pe baza acestuia, aplicând măsurile recomandate de Consiliu, se pot preveni atât dezechilibrele excesive, cât și eventualele sancțiuni pe care acestea le implică⁷.

În 2015, pentru România, alături de alte 15 state membre ale UE, RMA a semnalat existența dezechilibrului macroeconomic. Analiza aprofundată efectuată în 2016 a confirmat menținerea dezechilibrului. În acest temei, Comisia a adresat României o avertizare privind identificarea unei depășiri semnificative a deficitului structural și se adresează Consiliului să recomande României măsuri corective.

15.6. ATRAGEREA FONDURILOR EUROPENE NERAMBURSABILE

În contextul eforturilor îndreptate spre recuperarea rămânării în urmă față de țările și regiunile dezvoltate, cele mai importante instrumente financiare de susținere a acestui obiectiv de interes maxim pentru țara noastră sunt reprezentate de politica de coeziune și politica agricolă și de dezvoltare rurală.

Pentru punerea în aplicare a acestui obiectiv, cu scopul de a reduce disparitățile economice și sociale, precum și al promovării dezvoltării sustenabile, a fost instituit *Fondul de coeziune*, aplicabil numai pentru categoria țărilor membre cu un nivel al *venitului național brut* (VNB) pe locuitor mai mic decât 90% față de media UE. Precizăm că, în conformitate cu *Regulamentele Consiliului UE nr. 1083 și 1084 din iulie 2006*, metodologia de acordare a fondurilor de coeziune prevede raportarea la indicatorul VNB pe locuitor.

Pentru exercițiul financiar 2007–2013, un număr de 14 state UE îndeplineau condiția de eligibilitate, situându-se sub nivelul menționat mai sus, acestea fiind: Grecia, Portugalia, cele zece țări nou intrate în 2004, precum și România și Bulgaria. Menționăm că, pentru perioada 2014–2020, condiția de eligibilitate a rămas aceeași. Au rămas aceleași și țările UE care beneficiază de accesul la fondurile de coeziune, la care s-a adăugat Croația.

În cadrul politicii regionale, în scopul explicit de a susține convergența și la nivelul regiunilor, s-au instituit *fondurile structurale*. Regiunile eligibile pentru utilizarea acestor fonduri sunt doar acelea în care PIB pe locuitor se situează sub 75% față de media UE.

În perioada de programare 2007–2013, politica de coeziune a UE, care a inclus politica regională, a prevăzut fonduri structurale și de coeziune în sumă de circa 347,5 mld. euro, reprezentând peste 1/3 din totalul bugetului comunitar.

⁷ Zappè A. (2017), *Supravegherea macroeconomică, Fișe tehnice*, UE, iulie.

Pentru România, *cadrul financiar multianual* (CFM) al perioadei 2007–2013 a prevăzut fonduri nerambursabile de 19,6 mld. euro din fondurile structurale și de coeziune și circa 14 mld. euro din fondurile de dezvoltare agricolă și rurală (inclusiv din fondurile europene de garantare agricolă).

Conform datelor Ministerului Finanțelor Publice privind absorbția fondurilor europene (tabelul 15.1 și anexa 15.1), se constată că, până la finele lunii iunie 2017, România a atras circa 17,2 mld. euro din fondurile structurale și de coeziune, din care aproape 10 mld. euro în perioada 2014–2016, beneficiind de regula n+2, respectiv n+3, conform deciziei Parlamentului European din decembrie 2013 (European Parliament, 2013). Astfel, s-a reușit în bună măsură recuperarea întârzierilor din perioada 2007–2013, în final realizându-se o rată de absorbție de peste 85% în cazul fondurilor structurale și de coeziune și de aproape 100% în privința fondurilor de dezvoltare agricolă și rurală. Sintetizând aceste cifre la nivelul exercițiului financiar 2007–2013, inclusiv perioada 2014–2016 aferentă acestuia, dacă la cele 34,5 mld. euro fonduri postaderare se adaugă și cele 2,7 mld. euro fonduri de preaderare, rezultă o sumă totală primită de România de la bugetul UE în valoare de 37,1 mld. euro.

Tabelul 15.1.

Evoluția fluxurilor financiare dintre România și Uniunea Europeană

Denumire	– mil. euro – 2007–2017*
I.a. Sume primite de la bugetul UE CFM 2007–2013 (A+B)	37.062,1
A. Fonduri de preaderare	2.709,5
B. Fonduri postaderare:	34.352,7
B1. Fonduri structurale și de coeziune	17.253,5
B2. Fonduri pentru dezvoltare rurală	7.734,0
B3. Fondul european pentru garantare agricolă	7.658,8
B4. Altele (postaderare)	1.706,4
I.b. Sume primite de la bugetul UE CFM 2014–2020 (A1+A2+A3+A4)	5.923,3
A1. Fonduri structurale și de coeziune	1.378,5
A2. Fonduri pentru dezvoltare rurală	1.430,7
A3. Fondul european pentru garantare agricolă	2.691,0
A4. Altele (postaderare)	423,1
I. Sume primite de la bugetul UE TOTAL: CFM 2007–2013 + CFM 2014–2010 (I.a + I.b)	42.985,4
II. Sume plătite către bugetul UE (C+D)	14.572,4
C. Contribuția României la bugetul UE	14.215,3
D. Alte contribuții	357,1
III. Soldul fluxurilor = I – II	28.413,0

*Execuția la 30.06.2017.

Sursa: Ministerul Finanțelor Publice.

În consecință, comparația cu plățile de 13,8 mld. euro efectuate de România către bugetul comunitar pune în mod clar în evidență poziția țării noastre de beneficiar

net în cadrul fluxurilor financiare cu UE, respectiv în sumă de 28,4 mld. euro. Comparativ cu PIB realizat de România cumulat în perioada 2007–2016, acest beneficiu net reprezintă circa 1,7%, respectiv o contribuție relativ modestă în raport cu necesitățile de dezvoltare ale economiei, inclusiv investiționale, dar cu efecte pozitive pe termen mediu și lung.

La nivelul Uniunii Europene s-a estimat că la un euro investit din fondurile alocate politicii de coeziune din perioada 2007–2013, prin efecte directe și indirecte (creșterea numărului de locuri de muncă, majorarea exporturilor, creșterea PIB), rezultă un beneficiu concretizat în 2,74 euro PIB realizați suplimentar până în anul 2023. În cazul României, aceste fonduri, în sumă de circa 17 mld. euro, au reprezentat 25,1% din investițiile de capital ale bugetului de stat, utilizate în principal pentru construcția de drumuri și căi ferate, susținerea întreprinderilor și protecția mediului, în total contribuind la crearea a 35 mii de locuri de muncă, din care 13 mii în IMM-uri (European Commission, 2016b).

Faptul că pe ansamblul Uniunii Europene, în exercițiul financiar 2007–2013, nu s-au obținut rezultate satisfăcătoare în atingerea obiectivului convergenței, respectiv reducerea decalajelor de dezvoltare între diferitele regiuni UE, principala prioritate a politicii de coeziune a UE, precum și manifestarea chiar a unor tendințe contrare, de majorare a decalajelor regionale, au determinat autoritățile de la Bruxelles să reorienteze politica de coeziune pentru perioada de programare 2014–2020 în scopul realizării unui impact sporit în ceea ce privește creșterea economică și crearea de locuri de muncă.

Schimbarea majoră de optică privind impactul fondurilor europene a fost exprimată de una dintre cele mai autorizate voci ale Comisiei Europene, Johannes Hahn, comisarul pentru politica regională în mandatul 2009–2014. Astfel, în decembrie 2013, el afirma că politica de coeziune reprezintă practic politica de investiții a UE, implicând o schimbare radicală, susținută atât de Parlamentul European, cât și de Consiliul European (European Commission, 2013). În acest context, s-a precizat că în perioada de programare 2014–2020 se introduc, pentru prima dată, condiții ce trebuie îndeplinite aprioric de către statele și regiunile ce vor beneficia de fonduri, astfel încât să se asigure maximizarea impactului acestor investiții. În sinteză, aceste condiții se referă la consolidarea cadrului fiscal, reforma mediului de afaceri, strategiile de transport, îmbunătățirea sistemului de achiziții publice, respectarea legislației mediului.

Noua abordare a politicii de coeziune a UE se remarcă și prin redenumirea instrumentelor financiare de susținere, respectiv din *fonduri structurale și de coeziune (FSC)* în *fonduri europene structurale și de investiții (FESI)*.

Principalele elemente ale reformei în zece puncte ale politicii de coeziune a UE (European Commission, 2014a,b) pe care trebuie să le aibă în vedere și autoritățile de management din țările membre pot fi sintetizate astfel:

- nivelul susținerii regiunilor urmează să fie adaptat, împreună cu cofinanțarea de la bugetele naționale, la nivelul lor de dezvoltare;
- alocarea prioritară a resurselor financiare către sectoarele-cheie pentru creșterea economică; de exemplu, investițiile din Fondul european de dezvoltare regională (circa 100 mld. euro) se vor concentra în patru sectoare-cheie: inovarea și cercetarea; agenda digitală; susținerea IMM; economia cu emisii scăzute de carbon (*low carbon economy*);

- stabilirea de obiective și ținte clare, transparente și măsurabile în ceea ce privește răspunderea și rezultatele, care să permită monitorizarea modului de utilizare a resurselor financiare, urmând a fi creat un fond de rezervă pentru stimularea celor mai performante programe;
- introducerea de condiționalități *ex ante*, în scopul creșterii eficienței investițiilor, cum sunt, de exemplu, strategia pentru *smart specialization*, reformele vizând ameliorarea mediului de afaceri, măsurile de îmbunătățire a sistemelor de achiziții publice, strategiile de transport, conformarea cu legislația mediului, strategiile de combatere a șomajului în rândul tinerilor;
- stabilirea unei strategii comune în scopul unei coordonări mai bune și al evitării suprapunerilor între politicile UE și, respectiv, instrumentele financiare pe baza *cadrelor strategice comune*;
- reducerea birocrăției și simplificarea accesării fondurilor, prin stabilirea unui set de reguli unitare pentru toate instrumentele financiare ale UE, simplificarea regulilor contabile, utilizarea mai largă a tehnologiei digitale (*e-cohesion*);
- consolidarea dimensiunii urbane a politicii de coeziune, prin alocarea prioritară a unor sume din FEDR pentru finanțarea proiectelor integrate la nivel de orașe;
- intensificarea cooperării transfrontiere și facilitarea realizării unui număr mai mare de proiecte transfrontiere, precum și asigurarea susținerii prin programe naționale și regionale a unor strategii macroregionale, cum sunt cele privind regiunea Dunării și Marea Baltică;
- asigurarea unei conectări mai bune a politicii de coeziune cu guvernanta economică, astfel încât programele operaționale cu finanțare de la bugetul UE să fie corelate cu programele naționale de reformă, trebuind să se respecte recomandările Comisiei Europene specifice țării în cadrul *semestrului european* privind coordonarea economică și fiscală la nivel UE; conform clauzei „condiționalității macroeconomice”, Comisia Europeană poate cere țărilor membre să își modifice programele, în sensul susținerii mai ferme a reformelor structurale, iar dacă acestea nu se conformează cerințelor, le pot fi suspendate fondurile;
- încurajarea utilizării în mai mare măsură a instrumentelor financiare ale UE de către IMM, prin facilitarea accesului acestora la credite (împrumuturi, garanții, capital de risc) susținute de fondurile europene, pe baza unor reguli comune, a diversificării scopurilor pentru care pot fi utilizate și a oferirii de stimulente (de exemplu, rate mai mari de cofinanțare); în acest sens, accentul mai mult pe credite și mai puțin pe granturi are menirea de a ameliora calitatea proiectelor și de a descuraja dependența de sume nerambursabile și subvenții.

Alocările totale din bugetul UE pentru susținerea politicii de coeziune în perioada 2014–2020 se ridică la 351,8 mld. euro. Dacă se ține seama că noi intrate, Croația, i s-au alocat 8,6 mld. euro, rezultă ca aceste alocări sunt ușor mai reduse față de cele 347,5 mld. euro din perioada 2007–2013, cu observația că la configurarea bugetului s-a avut în vedere și rata lor relativ scăzută de absorbție în exercițiul financiar anterior. În acest context, României i-au fost alocate 23 mld. euro fonduri aferente politicii de coeziune (ESI), la care se adaugă încă circa 17,5 mld. euro pentru plăți directe în agricultură și, respectiv, dezvoltare rurală.

Deși s-ar fi așteptat o poziționare mai bună a României din punctul de vedere al alocării fondurilor ESI pentru 2014–2020, nivelul pe locuitor de circa 1.150 euro (164 euro/an) rămâne (împreună cu cel al Bulgariei) marginal în raport cu alte state din Europa Centrală și de Est (pentru Slovacia, alocările pe locuitor sunt de 2,3 ori mai mari, pentru Ungaria de 1,9 ori, iar pentru Cehia și Polonia de 1,8 ori), ceea ce nu este de natură să susțină în suficientă măsură accelerarea procesului de convergență (Jedlička, 2014, p. 5).

Referitor la exercițiul financiar actual, 2014–2020, în iulie 2017, când se intrase deja în partea a doua a acestuia, rata de absorbție a fondurilor ESI era extrem de scăzută (sub 10%). Pentru a nu se repeta istoria primului exercițiu financiar, când, după primii patru ani, rata de absorbție era de numai 12%, România trebuie să demonstreze că a învățat din propria experiență. În acest sens, de o maximă importanță s-ar dovedi contracararea cauzelor (și/sau atenuarea efectelor acestora) care au determinat ritmul lent al absorbției fondurilor europene în exercițiul financiar 2007–2013 (Zaman și Georgescu, 2014), cauze care pot fi sintetizate astfel:

1. *La nivelul autorităților de management*: intervenția politicului ca urmare a schimbărilor în structura guvernului; salarizarea nestimulativă, fluctuația personalului și temerea funcționarilor publici de a nu comite erori; prevederile neclare ale unor ghiduri, metodologii, standarde; lipsa de coordonare și interfață transversală dintre diferite programe operaționale și proiecte; eficiența scăzută a asistenței tehnice, birocrăția excesivă și ineficacitatea măsurilor întreprinse în scopul reducerii acesteia.

2. *La nivelul beneficiarilor*: piața imatură a consultanței și expertiza slabă a solicitanților în elaborarea de proiecte; lipsa de relevanță în raport cu obiectivele, precum și erori de completare a documentației aferente; discrepanțe între numărul/valoarea proiectelor depuse și bugetul alocat în raport cu gradul de absorbție a fondurilor; supraevaluarea capacității financiare și de implementare a proiectelor; lipsa unor standarde și metodologii unitare de aplicare a legislației privind achizițiile publice; capacitatea limitată de administrare a contractelor de lucrări/servicii din cadrul proiectelor.

3. *Factori exteriori sistemului*: criza globală, care a provocat un declin major al economiei și deteriorarea situației financiare atât la nivelul administrației centrale și locale, cât și la cel al companiilor; măsurile de austeritate bugetară luate în 2010, prin blocarea posturilor, reducerea salariilor și tăierea diferitelor sporuri, majorarea cotei TVA; presiunile inflaționiste și deprecierea monedei naționale; înrăutățirea condițiilor de creditare bancară.

Chiar dacă factorii exteriori sistemului din perioada postcriză nu s-au mai manifestat în ultimii ani, trebuie avut în vedere că unele efecte sunt remanente, iar între timp, apariția altora (instabilitatea contextului extern, riscurile asociate imprevizibilității fiscale, impactul prevederilor din noua *Lege a salarizării nr. 153/2017* privind plafonarea sporurilor salariale ale personalului din autoritățile/instituțiile publice din echipele de proiecte finanțate din fonduri europene nerambursabile) poate afecta procesul de absorbție în exercițiul 2014–2020.

Pornind de la accentul mult mai mare pus în perioada 2014–2020 pe rezultate și performanțe, extrem de importantă este stabilirea unui cadru flexibil (*simplified cost option*) la nivelul Ministerului Fondurilor Europene și al autorităților de management al programelor operaționale, care să permită un grad

mai mare de atingere a țintelor, respectiv o rată superioară de absorbție a fondurilor. Din punctul de vedere al eventualelor dificultăți ale beneficiarilor în asigurarea tuturor resurselor financiare (cofinanțare, cheltuieli neeligibile, capital de lucru), se așteaptă o implicare mai mare a bugetului public și/sau a sectorului bancar în vederea completării acestora. Acest din urmă aspect, esențial pentru asigurarea funcționalității sistemului de atragere a fondurilor europene, este relevat și de coordonarea eforturilor băncilor europene, susținute de FMI, BERD, BEI și CE, în cadrul *Inițiativei Viena* (EBCI, 2014).

Dacă toate aceste lecții ar fi aplicate, ar rezulta oportunități clare de ameliorare a accesării fondurilor europene în perioada 2014–2020, la nivelul tuturor instituțiilor implicate, în special al autorităților de management, dar și al beneficiarilor, astfel încât atragerea acestor fonduri nerambursabile să contribuie într-o măsură semnificativ mai mare la dezvoltarea economiei, creșterea competitivității, accelerarea procesului de convergență cu statele UE și reducerea decalajelor la nivel național și regional.

De remarcat că, potrivit estimărilor Comisiei Europene, impactul fondurilor aferente politicilor de coeziune și politicilor de dezvoltare rurală din ambele perioade de programare asupra creșterii economice din România, deși mai mic decât efectul mediu la nivelul UE, se așteaptă să se concretizeze într-un PIB mai mare cu 3,5% în anul 2023 față de nivelul care s-ar putea atinge în absența acestor fonduri (European Commission, 2016c, p. 18).

Un efect important al fondurilor structurale și de coeziune vizează relația cu investițiile publice pe seama condiționalității cofinanțării proiectelor de către statele membre din cheltuielile publice. Potrivit calculelor făcute de González Alegre (2010, p. 29) folosind un model liniar cu autocorelarea erorilor, pe baza datelor pentru 15 țări membre UE, a rezultat că doar 60% din fondurile structurale primite de guverne au fost utilizate pentru majorarea investițiilor publice (efectul *crowding in*), restul transferurilor fiind îndreptate (efectul *crowding out*) spre utilizări alternative, cum ar fi consumul public, aspect caracteristic și României în perioada 2007–2013, care necesită a fi corectat în cadrul exercițiului financiar curent.

În acest context, trebuie subliniat că efectul *crowding in* se poate extinde, în condiții economice favorabile, cum se prezintă cele ale României, de exemplu, prin impactul creșterii investițiilor publice asupra majorării investițiilor private (Afonso și González Alegre, 2008). Pe de altă parte, efectul *crowding out* se poate manifesta și prin substituția unei părți din cheltuielile publice de către transferurile UE, în ciuda principiului aditionalității fondurilor structurale și de coeziune.

Deși nu în mod explicit, creșterea eficienței utilizării fondurilor europene în perspectivă (precum și a efectului *crowding in*, respectiv a majorării contribuției la creșterea investițiilor publice de o manieră care să atragă și creșterea investițiilor private) face necesară acordarea unei atenții sporite din partea Comisiei Europene în alocările pentru statele membre, cel puțin la nivelul proiectelor majore de investiții cofinanțate din bugetele naționale (*lump-sum versus matching*), precum și din partea autorităților naționale, pentru menținerea solidității cadrului fiscal și a necesității restructurării cheltuielilor bugetare, astfel încât să se asigure cofinanțarea asociată fondurilor europene, evitând expansiunea fiscală.

Importanța existenței unui cadru macroeconomic și fiscal sănătos pentru creșterea eficienței politicii de coeziune este pusă în evidență și de faptul că eficiența instrumentelor structurale ale UE, în sensul contribuției la dezvoltarea economică a țărilor membre, poate fi afectată de dezechilibre macroeconomice, în

special de nivelurile înalte ale datoriei externe, precum și de îndatorarea publică, inclusiv de deficite guvernamentale semnificative. Așa se și explică generalizarea pentru toate fondurile structurale și de coeziune a condiționalității fiscale, precum și conectarea acestor fonduri la procedura de dezechilibre macroeconomice a UE, în scopul prevenirii apariției unor fenomene ce amenință stabilitatea economiei statelor membre și au potențiale efecte de contagiune.

În contextul *Strategiei Europa 2020*, problemele convergenței și ale reducerii decalajelor economice dintre țări și regiuni capătă noi valențe și dimensiuni, necesitând abordări diferite, care să aibă în vedere contribuția tuturor factorilor implicați, inclusiv prin utilizarea eficientă a fondurilor europene, studierea modalităților de apropiere a structurilor instituționale și a mecanismelor economico-financiare și monetare ale tuturor statelor membre UE, precum și de asigurare a funcționalității pieței unice în beneficiul comun.

Raportul Băncii Centrale Europene din 2016 privind convergența pune în evidență, în cazul României, îndeplinirea tuturor indicatorilor de convergență nominală; în cazul indicatorilor privind dezechilibrele externe și competitivitatea, țara noastră se situa sub pragurile de alertă la toți indicatorii, cu excepția poziției investiționale internaționale nete, care s-a ameliorat însă față de cea din anul 2011. În privința convergenței reale, erau consemnate progrese semnificative în termenii rezilienței la eventuale șocuri externe, ai ameliorării situației balanței de plăți externe prin atenuarea deficitului de cont curent și a celui comercial, majorarea cotei de piață a exporturilor, a gradului de integrare comercială și investițională, precum și a pieței financiare, mai puțin sub aspectul activelor neperformante și al subdimensionării sectorului de asigurări și pieței de capital.

Raportul menționează și unele imperfecțiuni legate de persistența unui deficit al capacității administrative a autorităților centrale și locale, implicit în atragerea de fonduri europene, de scăderea investițiilor publice, mai ales în infrastructura din domeniul transporturilor, precum și un declin al performanțelor mediului de afaceri, cu deosebire în privința gradului de atractivitate pentru investiții străine directe (ISD). În acest context, extrem de importantă este reiterarea statutului de stat membru cu derogare al celor șapte țări care nu au adoptat moneda euro (ECB, 2016, p.17). Referitor la România, se precizează, ca de altfel și în rapoartele precedente, că legislația românească nu îndeplinește toate cerințele privind „independența băncii centrale, interdicția de finanțare monetară și integrarea juridică a băncii centrale în Eurosistem” (ECB, 2016, p. 68).

În Raportul Comisiei Europene privind convergența se precizează că, în urma analizării compatibilității juridice și a îndeplinirii criteriilor de convergență, luând în considerare și alți factori relevanți, Comisia consideră că România nu îndeplinește condițiile de adoptare a monedei euro, în particular, făcându-se referire la incompatibilitatea *Legii nr. 312/2004* (Statutul BNR) cu prevederile art. 131 din *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene* (European Commission, 2016a, p. 17). În privința procesului bugetar, raportul atrage atenția și asupra faptului că măsurile fiscale adoptate în 2016 nu sunt în deplină concordanță cu *Legea responsabilității fiscale*, ceea ce poate afecta cadrul fiscal pe termen mediu prin depășirea pragului de 3% asociat deficitului bugetar ca pondere în PIB, precum și, implicit, cheltuielile destinate cofinanțării proiectelor din fonduri europene nerambursabile.

Anexa 15.1.

Evoluția fluxurilor financiare dintre România și Uniunea Europeană*

Denumire	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*	2007-2017*
La Sume primite de la bugetul UE CFM 2007-2013 (A+B)	1.599,7	2.642,3	2.930,2	2.293,6	2.621,6	3.442,1	5.557,2	5.932,5	5.493,3	4.540,1	9,3	37.062,1
A. Fonduri de presădere	812,3	747,7	618,7	273,2	132,6	43,9	31,0	19,3	29,3	1,5	0,0	2.709,5
B. Fonduri postaderare:	787,4	1.894,7	2.311,5	2.020,5	2.489,0	3.398,2	5.526,2	5.913,3	5.464,0	4.538,6	9,3	34.352,7
BI. Fonduri structurale și de coeziune	421,4	648,4	917,8	505,5	708,4	1.170,9	2.963,1	3.587,6	2.635,6	3.593,4	1,3	17.253,5
B2. Fonduri pentru dezvoltare rurală	15,1	578,7	565,9	760,5	883,0	1.090,0	1.230,0	841,0	1.247,3	522,3	0,0	7.734,0
B3. Fondul european de garantare agricolă	6,9	461,9	575,9	663,8	768,9	991,3	1.174,7	1.325,8	1.420,2	269,3	0,0	7.658,8
B4. Altele (postaderare)	344,0	205,6	251,8	90,6	128,6	146,0	158,4	158,8	160,8	53,6	8,0	1.706,4
I.b Sume primite de la bugetul UE CFM 2014-2020 (A1+A2+A3+A4)	X	X	X	X	X	X	X	48,5	945,1	2.820,7	2.108,9	5.923,3
A1 Fonduri structurale și de coeziune	X	X	X	X	X	X	X	48,5	666,3	660,0	3,6	1.378,5
A2 Fonduri pentru dezvoltare rurală	X	X	X	X	X	X	X	0,0	248,6	610,1	572,0	1.430,7
A3 Fondul european de garantare agricolă	X	X	X	X	X	X	X	0,0	0,0	1.240,6	1450,5	2.691,0
A4 Altele (postaderare)	X	X	X	X	X	X	X	0,0	30,2	310,0	82,8	423,1
I. Sume primite de la bugetul UE CFM 2007-2013 + CFM 2014-2020 (I.a + I.b)	1.599,7	2.642,3	2.930,2	2.293,6	2.621,6	3.442,1	5.557,2	5.981,0	6.438,4	7.360,8	2.118,2	42.985,4
II. Sume plătite către bugetul UE (C+D)	1.150,9	1.268,9	1.364,4	1.158,9	1.296,2	1.427,8	1.534,8	1.619,9	1.456,3	1.504,7	789,7	14.572,4
C. Contribuția României la bugetul UE	1.129,1	1.246,8	1.315,5	1.109,2	1.234,3	1.405,6	1.469,8	1.604,9	1.441,7	1.480,0	778,5	14.215,3
D. Alte contribuții	21,8	22,1	48,9	49,7	62,0	22,2	65,0	15,0	14,6	24,7	11,2	357,1
III. Soldul fluxurilor = II - I	448,8	1.373,4	1.565,8	1.134,7	1.325,3	2.014,4	4.022,5	4.361,1	4.982,1	5.858,1	1.328,6	28.413,0

*Execuția la 30.06.2017

Sursa: Ministerul Finanțelor Publice

BIBLIOGRAFIE

1. Afonso Antonio, González Alegre Juan (2008), *Economic Growth and Budgetary Components. A Panel Assessment for the EU*, ECB Working Papers Series, No. 848, January, Frankfurt.
2. Albu Lucian-Liviu (2013), *Impact of Actual Crisis on EU Convergence*, Internal Auditing and Risk Management, Atheneum University, Vol. 2(30), p. 111–119.
3. Allard Céline, Choueiri Nada, Schadler Susan, Elkan Rachel van (2008), *Macroeconomic Effects of EU Transfers in New Member States*, IMF Working Paper, WP/08/223, September.
4. Ascani Andrea, Crescenzi Riccardo, Iammarino Simona (2012), *New Economic Geography and Economic Integration: A Review*, SEARCH WP1/02, EC European Research Area, January.
5. Balázs Péter et al. (2015), *25 years after the fall of the Iron Curtain. The state of integration of East and West in the European Union*, Directorate B – European Research Area, Unit B.6 – Reflective Societies, European Union, Luxembourg.
6. Banca Națională a României (2016a), *Investiții străine directe în România în anul 2015*, București, septembrie.
7. Banca Națională a României (2016b), *Raport asupra stabilității financiare*, București, decembrie.
8. Comisia Europeană (2010), *Consolidarea coordonării politicilor economice*, COM (2010)250 final.
9. Comisia Europeană (2012), *Proiect pentru o uniune economică și monetară profundă și veritabilă. Lansarea unei dezbateri la nivel european*, COM (2012)777 final.
10. Comisia Europeană (2017), *Document de reflecție privind aprofundarea Uniunii Economice și Monetare*, COM (2017)291 din 31 mai 2017.
11. Dăianu Daniel, Mihailovici Gabriela, Kallai Ella, Socol Aura (2017), *România și aderarea la zona euro*, Ed. Academiei Române, București.
12. European Bank Coordination Vienna Initiative – EBCI (2014), *Vienna Initiative set priorities for 2014*, Press release, 16 January.
13. European Central Bank (2016), *Convergence Report*, Frankfurt, June.
14. European Commission (2013), *Refocusing EU Cohesion Policy for Maximum Impact on Growth and Jobs: The Reform in 10 points*, MEMO/13/878, 19 November, Brussels.
15. European Commission (2014a), *Financial instruments in ESIF programmes 2014–2020. A short reference guide for Managing Authorities*, Ref. 401557–18/02/2014, Brussels, February.
16. European Commission (2014b), *The Programming Period 2014–2020. Guidance document on monitoring and evaluation European Regional Development Fund and Cohesion Fund. Concepts and Recommendations*, Evaluation and European Semester, The Evaluation Unit of the Directorate-General for Regional and Urban Policy, March.
17. European Commission (2015), *Completing Europe's Economic and Monetary Union*, Report by Jean-Claude Juncker in close cooperation with Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi and Martin Schulz, Brussels, 22 June.
18. European Commission (2016a), *Convergence Report*, Brussels, June.
19. European Commission (2016b), *Cohesion Policy in 2007–2013. Supporting growth and jobs in Romania*, Brussels.
20. European Commission (2016c), *Ex post Evaluation of Cohesion Policy Programmes 2007–2013, Focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF). Country Report Romania*, EC Directorate-General for Regional and Urban Policy Directorate, Policy Unit B.2, Brussels, September.
21. European Council (2012), *Towards a Genuine Economic and Monetary Union*.
22. European Parliament (2013), *Provisions relating to financial management for certain Member States experiencing or threatened with serious difficulties with respect to their financial stability, to the decommitment rules for certain Member States, and to the rules on payments of the final balance*, EU Regulation No. 1297/2013 of the European Parliament, Official Journal of the European Union, L 347/253, 20 December.
23. European Union (2016), *Alert Mechanism Report 2017*, Report from the Commission to the European Parliament, Brussels.
24. Georgescu George (2014), *Public Debt, Sovereign Risk and Sustainable Development of Romania*, Elsevier Procedia Economics and Finance, Vol. 8, p. 353–361.

25. González Alegre Juan (2010), *An evaluation of EU regional policy. Do structural actions crowd out Public Spending?*, Springer Science, November.
26. Guvernul României (2017), *Programul de convergență pentru perioada 2017–2020*, București, aprilie.
27. Iancu Aurel, Georgescu George (2016), *Economia României după primirea în Uniunea Europeană*, în vol. *Cunoaște România*, Ed. Academiei Române, p. 289–309.
28. Iancu Aurel (2002), *Liberalizare, integrare și sistemul industrial*, Ed. Expert, București.
29. Iancu Aurel (2008), *Convergența economică*, Ed. Academiei Române, București.
30. Iancu Aurel (2009a), *Institutional Convergence*, Working Papers, Romanian Academy, National Institute for Economic Research.
31. Iancu Aurel (2009b), *Real Convergence and Integration*, Working Papers, Romanian Academy, National Institute for Economic Research.
32. Iancu Aurel (2010), *Transition, Integration and Convergence – the case of Romania*, Working Papers, Romanian Academy, National Institute for Economic Research.
33. Iancu Aurel (2013), *Extending Financialisation and Increasing Fragility of the Financial System*, Working Papers, Romanian Academy, National Institute for Economic Research.
34. Isărescu Mugur Constantin (2014), *Adoptarea euro și uniunea bancară*, Conferința științifică anuală ERMAS 2014, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 18 august.
35. Jedlička Jan (2014), *Cohesion policy and other EU assistance programmes in 2014–2020*, Special Analysis, ERSTE Corporate Banking, UE Office, March.
36. Juncker Jean-Claude et al. (2015), *Finalizarea Uniunii Economice și Monetare a Europei*.
37. Katsarova Ivana (2013), *The (low) absorption of EU Structural Funds*, Library of the European Parliament, 1 October, Brussels.
38. Marzinotto Benedicta (2012), *The Growth Effects of EU Cohesion Policy: a Meta-Analysis*, Bruegel Working Paper, No. 14, Brussels.
39. Mihailovici Gabriela (2013), *Reforma guvernănei economice europene: ce poate și ce nu poate face banca centrală în actualul context european*, Colecția Biblioteca Economică, seria *Probleme economice*, Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice, Centrul de Informare și Documentare Economică.
40. Ministerul Fondurilor Europene (2014), *Romanian Partnership Agreement for the 2014–2020 Programming Period*, Romanian Government, Bucharest, March.
41. Monfort Philippe (2014), *Convergence of EU regions. Measures and evolution*, EU Regional Policy Working Papers, No. 1, Brussels.
42. Mühlberger Marion, Körner Kevin (2014), *CEE: Fit for the next decade in the EU*, Deutsche Bank Research, EU Monitor European Integration, April 24, Frankfurt am Main.
43. Roaf James, Atoyan Ruben, Joshi Bikas, Krogulski Krzysztof, IMF Staff Team (2014), *25 Years of Transition Post-Communist Europe and the IMF*, Regional Economic Issues, Special Report, October, IMF, Washington.
44. Uniunea Europeană (2013), *Tratatul privind stabilitatea, coordonarea și guvernarea în cadrul UEM*.
45. Zaman Gheorghe (2007), *Strategic Milestones of Romania's Integration to the European Union Process Efficiency*, International Symposium *The Integration of Romania in the European Union: opportunities and challenges*, Theoretical and Applied Economics, Supplement, No. 6, p. 11–18.
46. Zaman Gheorghe, Georgescu George (2014), *Structural and Cohesion Funds Absorption in Romania. Balance of the financial exercise 2007–2013 and lessons for the current period*, Romanian Journal of Economics, No. 1.

16. ARMONIZAREA LEGISLATIVĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ A ROMÂNIEI CU UNIUNEA EUROPEANĂ

NAPOLEON POP, GABRIELA DRĂGAN

16.1. CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

Termenul de *armonizare* a intrat în vocabularul politic al României imediat după anul 1989, când, după desființarea tuturor structurilor de comandă ale regimului totalitar, s-a trecut la tranziția sistemică. În conotația lui juridică cea mai largă, *termenul de armonizare* definește o *convergență legislativă și instituțională a unui anumit sistem societal spre un model de referință funcțional, prin împărtășirea unor valori comune*¹. Tranziția sistemică a României imediat după alegerile democratice din 1990 și-a propus convergența spre un sistem societal de democrație de tip occidental, definit prin stat de drept, respectarea drepturilor omului și ale cetățenilor aparținând minorităților și o economie de piață funcțională, bazată pe libera inițiativă și competiție loială, rezilientă la concurența internațională.

Tranziția sistemică a României a însemnat și o opțiune de internaționalizare a economiei, care permitea o atragere de beneficii din participarea activă la comerțul internațional și prin aplicarea unei legislații stimulative pentru investițiile străine directe. Eforturile în acest sens au însemnat o armonizare a legislației interne care să ducă spre o economie deschisă, angrenată în mecanismele multilaterale de liberalizare controlată a circulației bunurilor și serviciilor (institute, la vremea respectivă, de GATT 49) și de acces facil la finanțările internaționale asigurate de FMI și sistemul Băncii Mondiale. Trebuie reamintit că România era deja parte contractantă a GATT și FMI din anul 1972 și pornea la acest drum cu un bagaj

¹ Conform definițiilor reținute în baza de date terminologică a Uniunii IATE (*InterActive Terminology for Europe*), termenul în limba engleză este *approximation of laws* și este definit ca fiind *similar armonizării legislative, dar care oferă legislațiilor naționale mai multă flexibilitate, prin concentrarea pe obiectivele care trebuie atinse*, în vreme ce în limba franceză termenul folosit este cel de *rapprochement des législations*. În ambele limbi se face distincția terminologică între *coordonare*, *armonizare* și *unificare*, considerându-se că *approximation/rapprochement* reprezintă un concept general care înglobează atât coordonarea, cât și armonizarea. În limba română, IATE indică termenul de *apropiere legislativă*. Pentru că în literatura de specialitate românească se utilizează frecvent termenul de *armonizare* cu sensul precizat mai sus, în capitolul de față vom folosi și noi acest termen.

prețios de experiență în negocieri bi și multilaterale și în obținerea de finanțare externă, condiționată, de regulă, de reforme structurale.

Opțiunea României din 1990 pentru integrarea, inițial economică, în structurile create de țările Europei Occidentale și, ulterior, pentru aderarea la Uniunea Europeană a deschis o nouă etapă de armonizare legislativă și instituțională, cu un reper clar de compatibilizare a structurilor instituționale și legislative naționale cu cerințele viitorului statut al României de stat membru al Uniunii Europene. Pentru această perioadă distingem două aspecte esențiale.

Primul aspect a vizat etapa de convergență juridică din cadrul tranziției sistemice, impusă de construcția legislativă și instituțională a statului de drept și a economiei de piață funcționale. Această etapă, odată consumată, a adus suficiente argumente pentru antamarea de discuții exploratorii privind lansarea cererii de asociere (1991) și mai apoi de aderare la Uniune (1995), ceea ce a permis începerea efectivă a negocierilor și, astfel, realizarea mai întâi a asocierii (1995) și ulterior a aderării efective (2007)².

Al doilea aspect privește inițierea procesului național de armonizare legislativă și instituțională într-o matrice ordonată de noul scop politic urmărit, respectiv obținerea și apoi valorificarea statutului de stat membru. Ea poate fi considerată o acțiune perenă, care vizează un proces continuu de integrare, în baza tratatelor Uniunii, și presupune respectarea regulilor stabilite în cadrul UE în etapele de preaderare, aderare și postaderare.

Odată asumate angajamentele politice, tehnica armonizării a fost mult îmbunătățită, iar faptul că aderarea *de jure* s-a produs la 1 ianuarie 2007 a demonstrat capacitatea instituțională a României de a prelua *acquis*-ul comunitar.

16.2. ACQUIS-UL COMUNITAR – DE LA TRANSPUNERE LA IMPLEMENTARE

Preluarea *acquis*-ului comunitar reprezintă unul dintre momentele importante ale cooperării interinstituționale dezvoltate între statul implicat și UE, prin intermediul Comisiei Europene. Ea presupune un mecanism extrem de elaborat de comunicare reciprocă atât în etapa de preaderare, cât și în cea de postaderare, având ca obiectiv preluarea și implementarea *acquis*-ului în țara aderentă. De modul în care fiecare stat membru preia *acquis*-ul (în etapa de preaderare) și apoi de modul în care devine parte în elaborarea și aplicarea lui (în etapa postaderare) depinde funcționarea fără șocuri a întregii structuri instituționale, a politicilor, mecanismelor și domeniilor de acțiune ale UE.

Prelucrarea *acquis*-ului comunitar, privit ca proces continuu, este de natură să elimine conflictul potențial dintre legislația națională și cea comunitară, printr-un

² *Acordul de asociere* s-a semnat în 1993 și a intrat în vigoare din 1995; *Tratatul de aderare* a fost semnat în aprilie 2005 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 2007.

proces fluid de armonizare/organizare legislativă în litera, dar și spiritul dreptului comunitar. De aceeași importanță este și mecanismul de monitorizare a punerii în aplicare a *acquis*-ului (de transpunere a legislației comunitare în legislația națională).

În baza acestor precizări, armonizarea legislativă și instituțională în UE are înțelesuri distincte în etapa de postaderare comparativ cu etapa de preaderare.

În etapa de preaderare, termenul folosit este cel de *aproximare* și/sau *apropiere*, care se realizează în baza unui proces de aliniere a legislației naționale la *acquis*-ul comunitar existent. Scopul acestei alinieri, ca parte a unui proces de convergență *sui generis* deja deschis pentru țara aderentă, este ca, la momentul deciziei aderării efective, să existe nu numai transpunerea în legislația națională a întregului *acquis* comunitar existent la data respectivă, ci și capacitatea de a-l implementa ca atare. În acest fel se asigură că atât viitorul stat membru al UE, cât și UE în ansamblu reușesc, din momentul aderării *de jure*, să se raporteze în mod ordonat la cerințele dreptului comunitar. Această abordare este singura cale prin care beneficiile și costurile aderării încep să se manifeste ca normalitate atât pentru entitatea națională, cât și pentru entitatea internațională. Într-un recent raport al CE privind monitorizarea aplicării dreptului Uniunii Europene (2016) se arată că „asigurarea punerii în aplicare a dreptului UE este o prioritate pentru Comisia Europeană. Dacă legile nu sunt puse în aplicare sau nu sunt aplicate corect, sunt slăbite bazele pe care este fondată UE”³.

În etapa postaderare, *obligația armonizării legislative și instituționale continuă în timp real*. Acest lucru este posibil tocmai pentru că, în etapa preaderării, România a valorificat în cel mai înalt grad oportunitatea de a-și compatibiliza legislația, procedurile și instituțiile și de a-și pregăti personalul astfel încât să poată răspunde *responsabilităților implicate de legiferarea, implementarea și aplicarea dreptului UE*.

Normele juridice ale UE, ca subiect al armonizării legislative și instituționale a statelor membre, își au izvoarele în *Tratatele UE (legislația primară)* și în principiile generale de drept. Ele contribuie la atingerea obiectivelor tratatelor, prin crearea de condiții specifice pentru punerea în aplicare a politicilor europene.

Ca tipuri de acte juridice ale UE (*legislația secundară*), în afară de *Tratate (legislație primară)*, cu relevanță sporită în procesul armonizării sunt regulamentele și directivele:

- *regulamentele* se aplică în mod automat și uniform tuturor statelor membre și, ca urmare, ele sunt preluate direct în legislația națională, fiind obligatorii în toate elementele lor;

- *directivele* solicită în mod expres statelor membre să obțină un rezultat anume, fără să impună modalitățile naționale de a se ajunge la el; în acest caz, transpunerea directivei are în vedere modul de acțiune a unui stat membru pentru a realiza un obiectiv de interes comunitar.

³ Comisia Europeană, *Monitorizarea aplicării dreptului Uniunii Europene. Raport anual 2015*, 15.7.2016, p. 3, disponibil la: http://ec.europa.eu/atwork/applying-eu-law/docs/annual_report_33/com_2016.463ro.pdf.

În cazul directivelor UE, interacțiunea instituțională a statului membru cu Comisia Europeană are o importanță covârșitoare, întrucât se impun *termene-limită* de transpunere în legislația națională și *notificarea Comisiei* cu privire la măsurile adoptate. În caz de depășire a termenului-limită, Comisia inițiază acțiunea de constatare a neîndeplinirii obligațiilor, care poate merge de la o colaborare pentru găsirea unei soluții până la sancțiuni financiare și/sau trimiterea cazului la Curtea Europeană de Justiție.

Jurisprudența Curții Europene de Justiție a UE (CJUE) reprezintă al treilea izvor de drept, hotărârile CJUE fiind obligatorii pentru toate instanțele statelor membre. Instanța națională care intenționează să interpreteze diferit o normă europeană deja interpretată de CJUE are obligația ca, anterior deciziei sale, să se adreseze Curții și să solicite o nouă hotărâre. Conform TFUE (art. 267), *hotărârile preliminare* sunt obligatorii pentru instanța de trimitere și pentru domeniul în care a fost formulată întrebarea.

Aplicarea corectă a legislației UE implică, de regulă, parcurgerea a trei etape distincte, respectiv⁴:

- *transpunerea* – definită ca acel proces prin care directivele europene sunt încorporate în legislația națională, cu respectarea obiectivelor și termenelor menționate în respectivul act normativ;

- *implementarea* – definită ca procesul prin care legislația UE este aplicată la nivel național și subnațional; ea implică crearea de condiții instituționale (existența unor instituții care să funcționeze eficient) și financiare (existența unor alocări bugetare potrivite pentru buna funcționare a acestora), care să permită ca legislația UE încorporată în cea națională să poată fi aplicată corespunzător;

- *aplicarea (enforcement)* – reprezintă acel proces prin care se asigură deplina compatibilitate cu legislația UE, printr-o permanentă monitorizare, neconformarea fiind sancționată.

Alinierea la dreptul UE, în sensul transpunerii, implementării și aplicării, ca acțiuni-cheie ale procesului de armonizare, reprezintă garanția existenței și funcționării UE în vederea atingerii obiectivelor sale, a modului implicit prin care cetățenii unui stat membru, în orice ipostază (de consumatori, producători, investitori, acționari etc.), pot beneficia de avantajele procesului de integrare.

Pentru statele membre ale UE, întârzierea și/sau aplicarea incorectă a regulamentelor, precum și deficiențele de timp, calitate, instituționale și de legiferare a transpunerii în cazul directivelor sunt considerate cauze majore ale privării cetățenilor și firmelor de beneficiile normelor juridice respective, creează incertitudine cu privire la regulile neaduse la zi, afectează în mod direct funcționarea pieței interne a UE din punctul de vedere al libertăților asumate politic de statele membre.

Pentru *perioada 2014–2019*, procesul de armonizare (legislativă și instituțională) din România, ca și din orice alt stat membru derivă din punerea în aplicare a priorităților politice ale Comisiei Juncker, respectiv: (a) stimularea creării de locuri

⁴ Mellar B. (2009), *Transposition, implementation and enforcement of consumer law*, European Parliament, Directorate General for Internal Policies, March, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/416221/IPOL-IMCOET\(2009\)416221EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/416221/IPOL-IMCOET(2009)416221EN.pdf).

de muncă prin creștere economică și investiții; (b) o piață unică conectată digital; (c) o uniune energetică cu o viziune pentru o politică de mediu care să nu accentueze schimbările climatice; (d) o piață internă cu o mai mare profunzime, cu o bază industrială întărită; (e) o uniune economică și monetară mai profundă, cu beneficii pentru toate statele membre, fie că fac sau nu fac parte din zona euro; (f) un spațiu al justiției și apărării drepturilor fundamentale bazate pe încrederea reciprocă; (g) o nouă politică privind migrația; (h) cooperarea cu statele membre pentru o mai corectă implementare a dreptului UE.

Comunicarea publicată de Comisia Europeană în decembrie 2016⁵ descrie modul în care Comisia Juncker dorește să-și intensifice eforturile legate de respectarea legislației UE prin măsuri care să-i permită Uniunii să fie „mai mare și mai ambițioasă în ceea ce privește aspectele importante și mai mică și mai modestă în ceea ce privește aspectele puțin importante”, abordare anunțată de președintele CE încă din propunerea de program politic prezentată în anul 2014 în fața Parlamentului European. Ce înseamnă această nouă abordare? Faptul că intervențiile Comisiei urmează a se concentra nu pe aspecte mărunte, tehnice, precum au fost cele din perioada de armonizare a reglementărilor specifice pieței interne, ci pe măsuri cu impact ridicat, cu semnificativă valoare adăugată la nivel comunitar.

16.3. EVOLUȚII SPECIFICE ÎN CADRUL PROCESULUI DE ARMONIZARE LEGISLATIVĂ ȘI INSTITUȚIONALĂ

Procesul prin care România a realizat armonizarea legislativă și instituțională poate fi analizat distinct, în cele două etape specifice: a preaderării și a postaderării. În mod evident, din perspectiva influenței exercitate de procesul de armonizare asupra dezvoltării României, fiecare etapă are caracteristici particulare.

În cazul UE, obligația Comisiei Europene (instituția responsabilă de modul în care se aplică dreptul UE) a fost de a supraveghea procesul de compatibilizare legislativă și instituțională a țării cu dreptul UE până la data aderării, iar ulterior, după aderare, de a monitoriza armonizarea corectă și în timp real a dreptului național cu dreptul comunitar, astfel încât funcționarea UE să nu sufere ca urmare a procesului de extindere sau aprofundare a integrării.

a) Etapa preaderării (2000–2004/2006)

Întrunit în zilele de 11 și 12 decembrie 1999 la Helsinki, Consiliul European a decis începerea negocierilor de aderare cu șase țări candidate, printre care și România. Punctul 10 din concluziile acestui consiliu nominalizează țările care vor începe negocierile în februarie 2000: „Determinați să aducă o contribuție pozitivă la procesul de securitate și stabilitate pe continentul european și în lumina recentelor

⁵ Comunicarea Comisiei Europene, *Legislația UE: o mai bună aplicare pentru obținerea unor rezultate mai bune*, Bruxelles, 21.12.2016 C(2016) 8600 final, disponibilă la: doc/rep/3/2016/RO/C-2016-8600-F1-RO-MAIN-PART-1.PDF.

evoluții și a rapoartelor Comisiei Europene, Consiliul European a decis să deschidă în februarie 2000 conferințe bilaterale interguvernamentale prin care să înceapă negocierile cu România, Slovacia, Letonia, Lituania, Bulgaria și Malta pentru intrarea lor în Uniune și ajustarea Tratatelor⁶.

Perioada de negociere a aderării, care a acoperit în mod efectiv intervalul 15 februarie 2000–8 decembrie 2004, a implicat atât măsuri în direcția îndeplinirii criteriilor de la Copenhaga (respectiv îndeplinirea condiționalităților politice, economice și administrative), precum și preluarea și implementarea corectă a *acquis*-ului comunitar.

În prima jumătate a anului 2000 s-au succedat o serie de evenimente extrem de importante pentru evoluția ulterioară a procesului de preaderare: în februarie, în cadrul întrunirii *Consiliului UE pentru afaceri generale*, a avut loc deschiderea oficială a negocierilor de aderare, în martie a fost adoptată *Strategia economică pe termen mediu* (SETM), iar în mai 2000, *Programul național de aderare la Uniunea Europeană* (PNAR), care a fost însoțit de un *Plan de acțiune* și un *Cadru macroeconomic complementar SETM*. PNAR⁷ a reprezentat documentul strategic care a inclus, de o manieră detaliată, prioritățile pe termen scurt și mediu (orizontul de timp era perioada 2000–2005) pentru îndeplinirea obiectivelor incluse în *Parteneriatul pentru aderare* și în *Programul de guvernare 2000–2004*⁸. PNAR era un document extrem de consistent. Cele două volume (primul volum număra peste 300 de pagini, al doilea nu mai puțin de 200) oferă un tablou integrat al măsurilor de reformă economică, legislativă, instituțională și administrativă, dar și al surselor de finanțare necesare (din fonduri publice și externe, din fonduri rambursabile și nerambursabile). Nivelul de detaliere și precizie era unul foarte ridicat; pentru fiecare act normativ comunitar, de pildă, se preciza legea care trebuia elaborată și adoptată, instituția responsabilă și termenul. Începând cu anul 1999, acestui program i-a fost și anexat și un *Plan național de dezvoltare*, prin care se oferea o perspectivă strategică privind utilizarea fondurilor de preaderare.

În paralel cu măsurile de convergență juridică și instituțională, s-au luat și măsuri în direcția asigurării convergenței economice, prin intermediul unui *Program economic de preaderare* (PEP) pentru perioada 2001–2004. Principalul obiectiv al PEP era să creeze condiții propice unei creșteri durabile, care să permită reducerea decalajelor între nivelul de trai al românilor și media UE. Printre țintele vizate: un mecanism de piață care să facă față concurenței de pe piața UE, reducerea inflației la un nivel cu o singură cifră, întărirea stabilității sistemului bancar și financiar, restructurarea economiei, continuarea privatizării, creșterea veniturilor la bugetul de stat și, nu în ultimul rând, asigurarea unei creșteri economice medii de circa 5% pe an. Măsurile propuse pentru atingerea acestor ținte includeau ajustări structurale în economie, limitarea intervenției statului, o politică monetară prudentă care să permită remonetizarea economiei de o manieră

⁶ Helsinki European Council, 10–11 December 1999, *Presidency Conclusions*, disponibil la: <http://www.europarl.europa.eu/summits/hell1en.htm#>.

⁷ *Programul național de aderare a României la Uniunea Europeană*, 2001, disponibil la: http://gov.ro/fisiere/programe_fisiere/pnar-vol1.pdf.

⁸ *Programul de guvernare 2001–2004*, disponibil la: <https://lege5.ro/Gratuit/gm4tkobqge/programul-de-guvernare-pe-perioada-2001-2004-din-28122000/16>.

neinflaționistă, întărirea disciplinei fiscale, reducerea arieratelor și îmbunătățirea mecanismelor prețurilor administrate, precum și identificarea, în cadrul pieței interne, a distorsiunilor și intervențiilor neconcurențiale.

Și în cazul României, procesul de convergență legislativă a implicat preluarea întregului *acquis* comunitar pe perioada negocierilor de aderare. *Acquis*-ul a fost împărțit în 31 de capitole, care acopereau toate domeniile de competență ale Uniunii, de la cele patru libertăți (capitolele 1–4), uniune vamală (cap. 25), cultura și politica în domeniul audiovizualului (cap. 20), la domenii precum agricultură (cap. 6), energie (cap. 14), justiție și afaceri interne (cap. 24) sau concurență (cap. 6)⁹. Principiul de bază de la care s-a plecat în negocierile de aderare a fost acela că România, asemenea celorlalte state foste comuniste din Europa Centrală și de Est, acceptă în întregime *acquis*-ul comunitar în vigoare la momentul începerii oficiale a negocierilor (mai exact, la data de 31 decembrie 1999), că nu solicită nicio perioadă de tranziție sau derogare și că va fi în măsură să aplice în întregime, la data aderării, întregul *acquis*. Cu toate acestea, s-au acceptat și negociat o serie de *perioade de tranziție și derogări*, care au figurat ulterior în *Tratatul de aderare*. Acestea au vizat perioade delimitate de timp și/sau aspecte care nu distorsionau cele patru libertăți fundamentale ale pieței interne și nici celelalte principii de bază în funcționarea Uniunii.

Închiderea unui capitol de negociere se făcea numai în momentul în care Comisia Europeană (partenerul de negociere al statului candidat) considera că diferitele criterii specifice capitolului erau îndeplinite. Încheierea negocierilor s-a realizat cu prilejul conferinței de aderare România-UE desfășurate la Bruxelles, în seara zilei de 8 decembrie 2004. De remarcat că ultimele două capitole de negociere închise au fost *concurența și justiția și afacerile interne*, ele fiind considerate a fi fost și cele mai complicate de negociat. În cazul capitolului *concurență*, de pildă, închiderea capitolului a implicat nu doar crearea unei noi instituții, *Consiliul Concurenței*, dar și culegerea de dovezi argumentate în favoarea unei funcționări corespunzătoare a acesteia (prin identificarea și sancționarea unor situații concrete care au dus la distorsionarea pieței).

Negocierile capitolului *justiție și afaceri interne* (JAI) au fost extrem de dificile, parte din țintele stabilite inițial nefiind atinse, precum cea privind aderarea la spațiul Schengen. Pe parcursul negocierilor, pentru a proba seriozitatea măsurilor de combatere a corupției, în anul 2002, prin *Ordonanța de urgență nr. 43/2002 a Guvernului României*, a fost înființat Parchetul Național Anticorupție (PNA). Denumirea acestei instituții s-a schimbat în Departamentul Național Anticorupție între octombrie 2005 și martie 2006 și mai apoi în *Direcția Națională Anticorupție* (DNA). Închiderea capitolului JAI a implicat introducerea mult discutatului și disputatului *mecanism de cooperare și verificare* (MCV)¹⁰, menit să remedieze

⁹ Descrierea pe larg a procesului de negociere în: Pușcaș V. (coord.) (2003), *Negociind cu Uniunea Europeană*, vol. I–IV, Ed. Economică, București; Pușcaș V. (coord.) (2005), *Negociind cu Uniunea Europeană*, vol. V–VI, Ed. Economică; Pușcaș V. (coord.) (2007), *România spre Uniunea Europeană: Negocierile de aderare (2000–2004)*, Ed. Institutul European, Iași.

¹⁰ *Concluziile Consiliului de Miniștri*, 17 octombrie 2006 (13339/06); *Decizia Comisiei de stabilire a unui mecanism de cooperare și de verificare a progresului realizat de România în vederea atingerii anumitor obiective de referință specifice în domeniul reformei sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției*, 13 decembrie 2006 (C(2006) 6569 final).

deficiențele sistemului judiciar și să combată corupția. Acest mecanism impune o monitorizare atentă, și după momentul aderării, a celor patru obiective de referință privind independența și eficiența sistemului judiciar, pe de o parte, și lupta împotriva corupției, pe de altă parte.

Conform Consiliului JAI, MCV se va încheia atunci când aceste patru obiective vor fi îndeplinite în mod satisfăcător: „Consiliul salută continuarea tendinței de a realiza progrese semnificative, demonstrate de România în multe domenii, care anunță o viabilitate sporită a reformelor. Acțiunile întreprinse de principalele instituții judiciare și de integritate în ceea ce privește combaterea corupției la nivel înalt și-au menținut dinamica impresionantă. A crescut în continuare profesionalismul în interiorul sistemului judiciar românesc în ansamblul său. [...] Pe baza progreselor semnificative deja înregistrate, Consiliul încurajează România să își concentreze eforturile pe consolidarea în continuare a progreselor realizate și să susțină dinamica pozitivă actuală, prin abordarea tuturor recomandărilor prezentate de Comisie în raportul său”¹¹.

Rezultatul integral al negocierilor din perioada 2000–2004, care a reflectat condițiile concrete ale aderării, se regăsește în conținutul *Tratatului de aderare*. Prin semnarea *Tratatului de aderare a României și Bulgariei la Uniunea Europeană* (TA) la 25 aprilie 2005, la Luxembourg, tratatele constitutive ale Uniunii au devenit parte din legislația României, iar principiul supremației dreptului comunitar asupra dreptului românesc s-a aplicat începând cu data intrării în vigoare a TA, respectiv 1 ianuarie 2007.

În *partea I a TA (Principii)* se menționează caracterul obligatoriu al tratatelor fundamentale și al tuturor actelor adoptate de instituțiile comunitare anterior aderării. În mod explicit, se precizează că România și Bulgaria vor participa la *Uniunea Economică și Monetară* de la data aderării, fiind considerate *state cu derogare de la adoptarea monedei unice*¹². *Partea a II-a* conține o serie de prevederi instituționale privind prezența României în diferitele instituții europene, precum Parlamentul European, Comisia Europeană, Consiliul Uniunii, CJUE etc. *Măsurile tranzitorii* convenite în cadrul negocierilor au fost incluse în anexe, la fiecare capitol de negociere fiind precizată dimensiunea perioadei de tranziție și informațiile specifice privind măsura respectivă (de pildă, în cazul cap. 2, *libera circulație a persoanelor*, se menționa faptul că pot fi menținute bariere pe piața internă a muncii pentru o perioadă de *maximum șapte ani*, defalcată în trei subperioade, de doi, trei și doi ani, respectiv de 2+3+2 ani). TA a inclus și *angajamente specifice* în cazul capitolelor *concurență* sau *justiție și afaceri interne* (introducerea MCV).

Abordarea specifică în toată această perioadă de preaderare a fost una a *conformării* la solicitările venite din partea Comisiei, abordare specifică oricărei țări candidate. Pe toată perioada negocierii aderării, România s-a aflat sub monitorizarea Comisiei Europene, instituția responsabilă de gestionarea acestui proces. Rezultatele evaluărilor au fost incluse în rapoartele anuale de progres și prezentate spre decizie

¹¹ Consiliul UE, *Concluziile Consiliului privind mecanismul de cooperare și de verificare*, 15.03.2016, disponibil la: <http://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2016/03/15-conclusions-cooperation-and-verification-mechanism/>.

¹² Conform art. 122 al *Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene*.

Consiliului și Parlamentului, aceste rapoarte anuale fiind și cele care au jalonat politicile publice specifice perioadei respective.

b. Etapa postaderare (după 1 ianuarie 2007)

După 1 ianuarie 2007, România, în calitate de stat membru al UE, a devenit atât *parte a procesului decizional* din cadrul Uniunii, cât și *responsabilă de punerea corectă în aplicare a legislației UE (acquis-ului)* prin *aplicarea regulamentelor și deciziilor* obligatorii de la data intrării lor în vigoare, dar și prin *transpunerea corectă* și la termenele prevăzute *a directivelor* în legislația națională. Obligația Comisiei Europene, în calitate de *gardian al tratatelor*, este să se asigure că toate statele membre aplică corespunzător legislația UE, respectiv că au încorporat corespunzător și la timp o anumită directivă în legislația națională, precum și dacă legislația în vigoare este aplicată corect. Atunci când sunt identificate situații care pot reflecta o *posibilă neîndeplinire a obligațiilor de stat membru*, obligația fiecărei țări este de a interveni și corecta respectivele disfuncționalități. Inițial se stabilește un dialog între statul membru respectiv și Comisia Europeană (în calitatea ei de *gardian al tratatelor*) și, în cazul în care eforturile de soluționare a problemei nu sunt încununate de succes, se poate iniția o *procedură formală de constatare* a încălcării dreptului UE în temeiul art. 258 din TFUE (procedura de *infringement*). În cazul în care statul membru continuă să nu se conformeze dreptului Uniunii, Comisia poate sesiza Curtea de Justiție, iar ca etapă finală, în cazul în care nu sunt puse în aplicare hotărârile Curții sau nu se transmit Comisiei măsurile de transpunere a unei directive¹³, pot fi propuse *sancțiuni pecuniare*.

Gradul de *conformare în aplicarea legislației UE* este evaluat permanent de către Comisie, anual fiind publicate rapoarte privind principalele evoluții în respectarea legislației în domenii prioritare de politică UE, precum concurența, piața internă, Uniunea Economică și Monetară, spațiul justiției și drepturilor fundamentale. De pildă, în cazul pieței interne, în procesul de transpunere a directivelor, România înregistrează unele dificultăți¹⁴. Astfel, în cazul indicatorului „*deficit de transpunere*”, al cărui nivel-țintă pe piața internă a Uniunii este de 0,5%, România a înregistrat în 2016 un nivel de 2%, ceea ce depășește valoarea medie înregistrată la nivelul Uniunii cu 1,5 puncte procentuale și aproape dublează nivelul înregistrat în România în anul anterior (1,1%). Pe de altă parte însă, în cazul indicatorului „*deficit de conformitate*”, situația este una foarte bună, nivelul indicatorului (0,4% atât în 2015, cât și în 2016) plasând România peste media Uniunii (0,7%) și peste ținta propusă la nivelul pieței unice (0,5%)¹⁵. În ceea ce privește *neîndeplinirea obligațiilor din cauza transpunerii tardive a directivelor, la finele anului 2016, din 847 de cazuri noi, România, cu cele 38 de noi cazuri, se plasează pe locul 22 din cele 28 de state membre*.

¹³ Art. 258 și art. 260, alin. (2) din *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene* (TFUE).

¹⁴ Comisia Europeană (2017), *Monitorizarea aplicării dreptului Uniunii Europene, Raport anual 2016*, COM(2017) 370 final disponibil la: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/RO/COM-2017-370-F1-RO-MAIN-PART-1.PDF>.

¹⁵ Single Market Scoreboard, *Country Factsheets, Romania*, disponibil la: http://ec.europa.eu/internal_market/scoreboard/performance_by_member_state/romania/index_en.htm.

În ceea ce privește numărul procedurilor de încălcare a dreptului UE în temeiul art. 258 din TFUE (*infringement*) care implică trimiterea de scrisori privind punerea în întârziere, în 2016, Comisia a inițiat 986 de noi proceduri la nivelul UE, cele mai multe situații înregistrându-se în cazul Portugaliei (60), iar cele mai puține în cazul Italiei și Slovaciei (câte 19). România, cu 36 de noi proceduri deschise, se plasează pe poziția 14 dintre cele 28 de state membre, în creștere însă față de anul 2015, când a fost obiectul a 29 de noi dosare¹⁶. În același an 2016, la nivelul UE, Curtea de Justiție a pronunțat 28 de hotărâri, cele mai multe împotriva Portugaliei (4), Greciei (3) și Spaniei (3), România fiind inclusă în listă, alături de alte 11 state membre, cu o singură hotărâre (hotărâre pronunțată în favoarea Comisiei).

În cazul *politicilor economice și de ocupare a forței de muncă*, conform *Tratatului de la Lisabona*, statele membre au obligația să asigure *coordonarea acestora* (art. 2D, TL). După anul 2011, pe fondul consecințelor crizei economico-financiare, coordonarea a căpătat un nou chip, cadrul anual de coordonare a politicilor economice, fiscale, bugetare, de ocupare a forței de muncă etc., pentru toate statele membre, realizându-se în cadrul *semestrului european*. În plus, *cadrul de reglementare* a fost semnificativ întărit succesiv, prin adoptarea *pachetului privind guvernanta economică* (în 2011), instituirea *mecanismului european de stabilitate* și lansarea propunerilor de creare a unei *uniuni bancare* (2012), prin adoptarea *pachetului privind supravegherea și monitorizarea bugetară* (2013), prin instituirea *mecanismului unic de supraveghere* etc. (2014), prin instituirea *Fondului european pentru investiții strategice* (FEIS) (2015).

Monitorizarea modului în care se realizează coordonarea politicilor economice și de ocupare vizează atât atingerea obiectivelor stabilite prin *Strategia Europa 2020* (statele membre au obligația să depună *programe naționale de reformă*), cât și a celor privind *politica monetară* (aici apare obligația depunerii de *programe de stabilitate* pentru țările din zona euro și de *programe de convergență* pentru cele din afara zonei euro; statele din zona euro au și obligația să depună anual propuneri de buget pentru anul următor). Toate acestea se desfășoară în cadrul *semestrului european*. Evaluarea programelor menționate anterior este realizată de către Comisie atât înainte, cât și după implementarea acestora, ceea ce permite identificarea diferitelor riscuri legate de o aplicare necorespunzătoare sau de neaplicarea legislației UE (situație în care s-ar putea ajunge chiar la sancțiuni).

Coordonarea în cadrul *semestrului european* se realizează începând cu anul 2011, în paralel cu întărirea regulilor *Pactului de stabilitate și creștere* și introducerea *procedurii dezechilibrelor macroeconomice*. *Semestrul european* implică și publicarea anuală a unor rapoarte de monitorizare de către Comisia Europeană atât sub forma unor *rapoarte de țară* (*Country Report*), prin care se analizează politicile economice și sociale, cât și a unor *recomandări specifice de țară* (*Country Specific Recommendations*), care, așa cum arată și numele, identifică domeniile vulnerabile și măsurile adecvate de întreprins.

¹⁶European Commission (2015), *Monitoring the application of European Union law, Annual Report*, http://ec.europa.eu/atwork/applying-eu-law/docs/annual_report_33/com_2016_463_en.pdf.

Recomandările specifice sunt aprobate de către Consiliul European și adoptate de către Consiliul ECOFIN, astfel încheindu-se oficial *semestrul european*.

În *Raportul de țară 2017*, de pildă, Consiliul a recomandat României să rămână prudentă în plan fiscal-bugetar, astfel încât plafonul deficitului bugetar și cel al deficitului structural să nu depășească limitele stabilite la nivelul UE (respectiv de 3% și de 1%), pe fondul creșterilor salariale. Raportul face precizări privind redistribuirea veniturilor, extrem de inechitabilă, dar și despre „capacitatea administrativă și de elaborare de politici”, care este „grevată de proceduri opace și de lipsa de transparență în luarea deciziilor de calitate, de proceduri administrative greoaie, de o coordonare deficitară între politicile sectoriale și de amploarea corupției”¹⁷.

Semestrul european servește și drept cadru de monitorizare a progreselor în domeniul sistemelor naționale de justiție. Anual, Comisia Europeană publică un *tablou de bord privind justiția în UE*, care oferă analize comparative privind calitatea, independența și eficiența sistemelor juridice naționale între statele membre UE¹⁸. Mai mult, Consiliul, pe baza unor propuneri venite din partea Comisiei, adresează anumitor state membre recomandări specifice prin aplicarea cărora să poată crește gradul de eficacitate al sistemelor lor judiciare. Între 2014 și 2020, prin intermediul *fondurilor structurale și de investiții europene*, UE pune la dispoziție 4,2 mld. euro pentru a sprijini reformele din domeniul justiției pentru 14 state membre (Bulgaria, Republica Cehă, Grecia, Spania, Croația, Italia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Portugalia, România, Slovacia și Slovenia), state care au indicat în documentele lor de programare că justiția este un domeniu care trebuie sprijinit prin intermediul fondurilor UE.

Pentru că o mai bună respectare a legislației aduce beneficii atât cetățenilor, cât și întreprinderilor, aceștia au nevoie să *cunoască drepturile conferite de legislația UE*, modul în care și le pot exercita și *mecanismele reparatorii* cele mai adecvate la nivel național sau al UE. În categoria mecanismelor de comunicare existente în UE, pot fi enumerate:

- *Mecanismul SOLVIT*, care oferă cetățenilor informații și asistență și se ocupă de problemele de aplicare necorespunzătoare a legislației UE de către autoritățile naționale în situații transfrontaliere;
- *Rețeaua Centrelor Europene ale Consumatorilor*, care oferă consumatorilor consiliere și asistență cu privire la drepturile lor în legătură cu achizițiile efectuate într-o altă țară sau online și la soluționarea litigiilor relevante cu întreprinderile;
- în luna februarie 2016, Comisia a lansat o *platformă de soluționare online a litigiilor*, oferind consumatorilor și comercianților din UE un instrument pentru soluționarea alternativă a litigiilor contractuale legate de achizițiile online;
- în sectorul financiar, Comisia a înființat *rețeaua de soluționare a disputelor financiare în sectorul serviciilor financiare*, cu scopul de a facilita soluțio-

¹⁷ Comisia Europeană (2017), *Recomandare a Consiliului privind Programul național de reformă al României pentru 2017*, Bruxelles, 22 mai, p. 8.

¹⁸ Comisia Europeană (2016), *Comunicarea Tabloul de bord 2016 privind justiția în UE*, COM(2016) 199 final, 11 aprilie.

narea litigiilor transfrontaliere dintre consumatori și furnizorii de servicii financiare;

- alte inițiative legislative ale UE prevăd *standarde comune privind gestionarea plângerilor și mecanismele reparații* (de exemplu, regulamentele privind drepturile pasagerilor, achizițiile publice sau cererile cu valoare redusă).

Pentru *punerea în aplicare și asigurarea respectării acquis-ului*, legislația UE a impus și crearea de *autorități administrative independente/servicii de inspecție* în domenii precum concurența, protecția datelor personale, egalitatea de șanse, energia, transporturile, serviciile financiare. Toate aceste autorități au obligația să-și demonstreze independența, în mod deosebit *autoritățile naționale de reglementare din domeniul serviciilor de comunicații electronice, din sectorul energetic*, precum și *organismele de reglementare din domeniul feroviar și autoritățile naționale de supraveghere financiară*. Astfel, în România, o parte dintre acestea au fost create încă din perioada de preaderare (Consiliul Concurenței, Autoritatea Feroviară Română etc.), cele mai multe însă, după aderare (*Agenția Națională pentru Achiziții Publice – ANAP, Autoritatea Națională de Reglementare în domeniul Energiei – ANRE, Autoritatea Națională pentru Administrare și Reglementare în Comunicații – ANCOM* etc.).

Începând cu 1 ianuarie 2007, spre deosebire de perioada anterioară, statutul de stat membru a transformat România din *obiect* în *subiect* al deciziilor și acțiunilor UE, din entitate asupra căreia se acționează și care este pusă sub observație în entitate decidentă, alături de toate celelalte state membre UE. Participarea României la *procesul decizional din cadrul UE (proces al cărui rezultat final îl reprezintă legislația primară sau secundară, sub formă de tratate, regulamente, directive, decizii, recomandări* etc.) se realizează prin reprezentanții noștri în diferitele instituții ale UE. Prezența lor (fie rezultat al unei numiri, fie al alegerilor directe) implică faptul că orice decizie luată în cadrul Uniunii va reprezenta și rezultatul implicării țării noastre. Se remarcă însă că actuala poziție a României la nivel european rămâne încă tributară abordării pasive, de conformare, adeseori mecaniciste, specifice perioadei de preaderare, nefiind suficient valorificate pozițiile pe care România le deține la nivelul instituțiilor UE, fie în Parlamentul European (32 de europarlamentari în mandatul 2014–2019), Consiliul UE (la fiecare din cele zece consilii pe domenii participă miniștrii/secretarii de stat de resort), Curtea Europeană de Justiție (în care fiecare stat membru numește câte un judecător), Curtea de Conturi (formată din 28 de membri, câte unul din fiecare stat) sau în organismele consultative, precum Comitetul European Economic și Social și Comitetul Regiunilor (în fiecare structură, România având câte 15 reprezentanți).

La 11 ani de la momentul aderării, bilanțul apartenenței României la UE este fără îndoială unul pozitiv, atât în plan macroeconomic, cât și al statului de drept sau al drepturilor cetățenești. Cum orice aniversare este însă nu doar un moment de bilanț, ci și unul de reflecție, analiza trebuie făcută astfel încât „să ne împiedice să alunecăm fie într-un festivism excesiv, fie într-un defetism incurabil”, prin evaluarea

tabloului integrării în spațiul comunitar¹⁹. Beneficiile aderării sunt multiple: pe de o parte, avem „beneficiile legate de libera circulație a persoanelor, bunurilor și serviciilor, investițiile străine directe, absorbția fondurilor europene sau intensificarea schimburilor comerciale cu alte state membre. Toate acestea sunt beneficii de ordin economic. La fel de importante sunt *beneficiile politice legate de participarea României la procesul decizional european, țara noastră contribuind astfel la configurarea viitorului Uniunii și a politicilor sale* [...], dar și beneficiile legate de apartenența României la un spațiu de securitate și stabilitate”. Pe de altă parte, „accesul lucrătorilor români pe piața de muncă a Uniunii este limitat, gradul de absorbție a fondurilor europene se află la un nivel nesatisfăcător, decizia referitoare la aderarea noastră la spațiul Schengen nu a fost luată, deși România și-a îndeplinit toate obligațiile asumate în acest sens, mecanismul de cooperare și verificare continuă să greveze imaginea României de membru cu drepturi depline”²⁰.

16.4. UNELE CONCLUZII

Opțiunea aderării la UE a adus României beneficii la nivelul construcției instituționale încă din perioada de tranziție sistemică, fiind evidentă orientarea factorului politic spre un model democratic, având ca reper nu o anumită țară europeană, ci o întreagă comunitate europeană bazată pe împărtășirea unor valori comune. În timp, construcția europeană și-a demonstrat capacitatea de stabilizare politică, economică și socială pentru acea parte a Europei cunoscută drept Europa Occidentală.

Pentru România, perioada de preaderare și posibilitatea de a deveni stat membru al UE au constituit un reper important în construcția statului de drept, în respectarea drepturilor omului și în punerea în funcțiune a unei economii de piață în acord cu politicile UE.

Mai buna structurare și mai coerenta dinamică a efortului legislativ național către modelul democratic de tip occidental, ca și procesul efectiv al armonizării legislative și instituționale în termenii dreptului UE din etapa de preaderare au avut un rol esențial în structurarea României ca stat democratic. Rezultatele perioadei tranziției de sistem au permis deschiderea negocierilor de aderare a României la UE, iar evaluarea pozitivă a cererii de aderare de către Comisia Europeană, respectiv Consiliu și Parlament a făcut posibilă realizarea acestui deziderat.

Dincolo de voința politică națională, pragmatismul cooperării Comisiei cu autoritățile române a făcut ca procesul de armonizare legislativă și instituțională din perioada de preaderare să ducă la recunoașterea compatibilității *ab-initio* a dreptului

¹⁹ Drăgan G. (coord.), *România. 10 ani în Uniunea Europeană. Raport*, Institutul European din România, Seria Working Papers, No. 35, disponibil la: <http://ier.ro/sites/default/files/pdf/Raport-Romania-10-ani-in-UE-online.pdf>.

²⁰ Orban L., *Interviu*, Newsletter IER, Anul IV, nr. 38, februarie 2012, disponibil la: http://www.ier.ro/sites/default/files/pdf/newsletter_februarie_2012_ro.pdf.

național cu dreptul UE, ca o condiție preliminară necesară a asumării textelor tratatelor UE. Pe lângă acest aspect al compatibilității formale, dincolo de unele observații critice târzii (precum aceea că nu am fost pregătiți suficient pentru aderare), este de observat totuși că finalitatea convențională a armonizării are nevoie și de o dinamică legislativă adecvată. Acest lucru înseamnă că, în aplicarea unui regulament sau în transpunerea unei directive, trebuie să se respecte toți pașii, de la primul până la ultimul articol, inclusiv privind instituirea de contravenții și sancțiuni, dacă este cazul.

În opinia noastră, nu lipsa de pregătire invocată de unii analiști, ci slăbiciunea politică și mai ales administrativă în cuplarea instituțiilor românești la viteza de acumulare a noi norme în dreptul UE reprezintă cauza majoră a declanșării procedurilor de *infringement* în cazul României. O analiză a rezultatelor monitorizării privind aplicarea dreptului comunitar în România relevă o adaptare la dinamica menționată, numărul de dosare de *infringement* la finele anului 2016 plasând-o undeva la jumătatea clasamentului celor 28 de state membre, cu un nivel mediu de situații de transpunere incorectă și/sau aplicare necorespunzătoare (57 de cazuri față de 91 în Spania și Germania sau 31 și 30 în Malta și Estonia). Lăsând la o parte comparațiile cu alte state membre privind eficiența armonizării legislative și instituționale, în opinia autorilor, România se confruntă cu un mecanism încă insuficient pus la punct în ceea ce privește reactivitatea și dinamica la cerințele structurale impuse de evoluția dreptului UE. Credem că problemele de calendar, decelarea din timp a sensului evoluției dreptului UE (noile norme), implicarea pe fond la momentul deciziei a reprezentanților instituțiilor abilitate, elaborarea de mandate, configurarea drumului critic al transpunerii legislației prin și de către foruri naționale competente, dar mai ales aplicarea efectivă a legislației UE ar trebui să fie în atenția prioritară a executivului și parlamentului. Acest mecanism complex de implicare în largul proces de armonizare postaderare poate susține și consolida statutul de stat membru al UE. În opinia exprimată, insistăm de fapt pe *comunicarea intra și interinstituțională*, sub rezerva că există totuși fie dublări de atribuții, fie nealocări explicite, care, de regulă, dau naștere la confuzii și/sau la falsa credință că cineva se va ocupa în timpul alocat și la datele solicitate. Or, depășirea termenului-limită nu mai poate asigura transpunerea corectă a legislației obiect al armonizării în dreptul român, cu efecte negative asupra calității obiectivului urmărit și a rezultatelor ulterioare din perioada de aplicare efectivă.

Coborând cu analiza în tehnica legiferării inițiale care dă evoluție dreptului comunitar și pune în mișcare armonizarea, ceea ce contează foarte mult este identificarea corectă a obiectivelor urmărite la nivelul ansamblului Uniunii, stabilite prin regulamente și directive, în ceea ce privește cuprinderea și instrumentele acestora. Atât la momentul emiterii, cât și al transpunerii, *studiile de impact* fie lipsesc, fie sunt insuficiente sau, atunci când există, ele sunt construite și/sau argumentate necorespunzător. Implicarea mai responsabilă a expertizei existente în institutelor și centrele de cercetare ale Academiei Române, ale Academiei de Studii Agricole și Silvice și ale altor structuri instituționale relevante ar putea aduce necesara valoare adăugată.

Prin observațiile noastre, dorim să atragem atenția asupra faptului că *armonizarea legislativă și instituțională în România, dincolo de rezultatele meritorii de până acum, trebuie să rămână o preocupare prioritară pentru instituțiile compe-*

tente. Nu trebuie însă să confundăm dosarele de *infringement* inițiate de Comisia Europeană cu cauzele interne care aduc România în astfel de situații. Reținând acest aspect, procesul armonizării, în sensul lui cel mai larg, presupune (în planul cooperării Comisie-România ca stat membru al cooperării interne intrainstituționale) eforturi conjugate pentru ca angajamentele României față de UE și beneficiile acestei cooperări să fie optim realizate.

Din această perspectivă, *armonizarea legislativă și instituțională* trebuie considerată de autoritățile române ca esențială în valorificarea statutului de membru al UE, mai ales în circumstanțele geopolitice actuale regionale și globale. Situația geopolitică internațională și regională creată de efectele globalizării, ca și tensiunile interne din cadrul UE întreținute îndeosebi de unele state membre recomandă cu tărie României să susțină adâncirea procesului de integrare europeană, ca reprezentând cea mai certă pază la riscurile și provocările previzibile. Obiectivul României este ca, prin întărirea propriului stat, dar și a economiei, să-și întărească poziția în cadrul UE și, implicit, să contribuie la unitatea și forța UE ca actor global²¹.

Dreptul UE și armonizarea pe care acesta o presupune reprezintă unul dintre principalele instrumente ale unei Uniuni puternice și coezive, de natură să asigure premisele unei guvernante comunitare eficiente, cu efecte benefice la nivelul guvernantei naționale. Nicio instituție națională nu poate face abstracție de statutul României de stat membru al UE, ceea ce înseamnă că atribuțiile acestora vor trebui să privească prioritar spre compatibilizarea sistemului societal național cu cel comunitar, fără ca asta să însemne pierderea identității culturale sau a puterii de proiectare a intereselor naționale în procesul de armonizare a acestora cu cele comunitare.

BIBLIOGRAFIE

1. Comisia Europeană (2006), *Decizia Comisiei de stabilire a unui mecanism de cooperare și de verificare a progresului realizat de România în vederea atingerii anumitor obiective de referință specifice în domeniul reformei sistemului judiciar și al luptei împotriva corupției*, 13 decembrie 2006 (C(2006) 6569 final).
2. Comisia Europeană (2015), *Monitorizarea aplicării dreptului Uniunii Europene. Raport anual 2015*, disponibil la: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/RO/1-2016-463-RO-F1-1.PDF>.
3. Comisia Europeană (2016), *Comunicarea Tabloul de bord 2016 privind justiția în UE*, COM(2016) 199 final.
4. Comisia Europeană (2016), *Legislația UE: o mai bună aplicare pentru obținerea unor rezultate mai bune*, Comunicarea Comisiei Europene, Bruxelles, 21.12.2016 C(2016) 8600 final, disponibil la: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/3/2016/RO/C-2016-8600-F1-RO-MAIN-PART-1.PDF>.
5. Comisia Europeană (2016), *Monitorizarea aplicării dreptului Uniunii Europene. Raport anual 2016*, COM(2017) 370 final, disponibil la: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2017/RO/COM-2017-370-F1-RO-MAIN-PART-1.PDF>.
6. Comisia Europeană (2017), *Recomandare a Consiliului privind Programul național de reformă al României pentru 2017*, Bruxelles.
7. Consiliul UE (2006), *Concluziile Consiliului de Miniștri*, 17 octombrie (13339/06).

²¹ Moagar-Poladian S., Pop N. (coord.) (2014, 2016), *România și fenomenele majore din economia europeană și globală*, vol. I, vol. II, Ed. Universitară.

8. Consiliul UE (2016), *Concluziile Consiliului privind mecanismul de cooperare și de verificare*, 15.03.2016, disponibil la: <http://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2016/03/15-conclusions-cooperation-and-verification-mechanism/>.
9. Drăgan Gabriela (coord.) (2017), *România. 10 ani în Uniunea Europeană. Raport*, Institutul European din România, seria Working Paper, nr. 35, disponibil la: <http://ier.ro/sites/default/files/pdf/Raport-Romania-10-ani-in-UE-online.pdf>.
10. European Council (1999), *Presidency Conclusions, Helsinky European Council*, 10 and 11 December, disponibil la: <http://www.europarl.europa.eu/summits/hel1en.htm#>.
11. Guvernul României (2001), *Programul de guvernare 2001–2004*, disponibil la: <https://lege5.ro/Gratuit/gm4tkobqge/programul-de-guvernare-pe-perioada-2001-2004-din-28122000/16>.
12. Guvernul României (2001), *Programul național de aderare la Uniunea Europeană*, iunie, disponibil la: http://gov.ro/fisiere/programe_fisiere/pnar-vol1.pdf.
13. Mellar Balazs (2009), *Transposition, implementation and enforcement of consumer law*, European Parliament, Directorate General for Internal Policies, march, disponibil la: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/416221/IPOL-IMCO_ET\(2009\)416221_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/416221/IPOL-IMCO_ET(2009)416221_EN.pdf).
14. Moagar-Poladian Simona, Pop Napoleon (coord.) (2014, 2016), *România și fenomenele majore din economia europeană și globală*, vol. I, vol. II, Ed. Universitară, București.
15. Orban Leonard (2012), *Interviu*, Newsletter IER, Anul IV, nr. 38, februarie, disponibil la: http://www.ier.ro/sites/default/files/pdf/newsletter_februarie_2012_ro.pdf.
16. Orban Leonard (2017), *Bilanțul după 10 ani de UE e pozitiv: 27 mld. euro. Cum ar fi arătat România dacă n-ar fi aderat?*, Adevărul, 19 ianuarie, disponibil la: http://adevarul.ro/news/politica/adevarul-live-ora-1200-leonard-orban-comisar-european-romaniei-bilantul-celor-10-ani-aderarea-ue-1_58807d935ab6550cb892e0f2/index.html.
17. Pușcaș Vasile (coord.) (2003), *Negociind cu Uniunea Europeană*, vol. I-IV, Ed. Economică, București.
18. Pușcaș Vasile (coord.) (2005), *Negociind cu Uniunea Europeană*, vol. V-VI, Ed. Economică, București.
19. Pușcaș Vasile (coord.) (2007), *România spre Uniunea Europeană: Negocierile de aderare (2000–2004)*, Ed. Institutul European, Iași.
20. *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene* (TFUE), Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, 26.10.2012, disponibil la: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=RO>.

17. CONVERGENȚA MACROECONOMICĂ ȘI REGIONALĂ

LUCIAN-LIVIU ALBU, NICU MARCU

17.1. INTRODUCERE

Problema convergenței a intrat de mult timp în sfera de preocupări a economiștilor. Aceștia au analizat dinamica diverselor economii naționale pe calea dezvoltării, specificând decalajele existente la un moment dat și studiind căile prin care acestea pot fi reduse în viitor. Abia însă după al Doilea Război Mondial, sub egida Organizației Națiunilor Unite, s-au inițiat programe de dezvoltare pentru statele rămase în urmă (așa-numitele state slab dezvoltate sau în curs de dezvoltare), în vederea apropierii de statele dezvoltate ale lumii.

În România, în perioada comunistă, unul dintre obiective era acela de creștere economică accelerată pentru reducerea decalajelor, mai întâi față de statele socialiste considerate avansate la aceea vreme (Germania de Est și Cehoslovacia) și apoi față de statele capitaliste dezvoltate (în principal, SUA și Europa de Vest). În acest sens, eforturi susținute au fost direcționate pentru creșterea nivelului unor indicatori cantitativi, de regulă producția unor bunuri industriale pe locuitor (între care la loc de frunte era cantitatea de oțel produsă pe locuitor). Însă, după cum se cunoaște, criza economică severă din deceniul de dinainte de 1990, alături de celelalte cauze profunde de natură politică și socială, a condus spre colapsarea regimului comunist, ca de altfel în toate țările blocului estic.

A urmat așa-numita perioadă a tranziției, prelungită în România mai mult decât în celelalte state estice, când problema convergenței s-a îndreptat spre zone precum reformarea sistemului economic, adoptarea legilor pieței libere, privatizarea în masă, atragerea capitalului străin etc. Spre sfârșitul ultimului deceniu al secolului trecut și începutul noului mileniu, odată cu începerea pregătirii pentru aderarea la Uniunea Europeană, interesul pentru studierea procesului de convergență a crescut. În acest sens, este de remarcat publicarea anuală a *Programului de convergență*, începând cu ianuarie 2007 (pentru perioada 2006–2009), impusă de aderarea României la UE. Chiar la începutul acestui document se preciza că o preocupare permanentă a Comisiei Europene este „coordonarea politicilor economice și de supraveghere bugetară, ca o necesitate pentru creșterea interdependenței generate de finalizarea pieței unice și a Uniunii Economice și Monetare”, iar „asistența bugetară în Uniunea Europeană este promovată pe baza analizelor aprofundate și corelate ale *Programelor de stabilitate* sau *Programelor de convergență* (elaborate de acele state

membre care nu au adoptat încă moneda euro)” (*Programul de convergență 2006–2009*, ianuarie 2007, p. 7).

O serie de autori români au abordat problema convergenței din diverse unghiuri. Printre studiile de după 2000 în care această problemă este analizată prin prisma integrării României în Uniunea Europeană, menționăm, într-o ordine cronologică, pe cele privind convergența pe multiple planuri (Iancu, 2007, 2008, 2009 și 2010), pe cele privind convergența reală și convergența regională (Albu *et al.*, 2012 și 2016) și pe cele dedicate convergenței nominale *versus* convergența reală și aderării la zona euro (Isărescu, 2015, Dăianu *et al.*, 2016).

De regulă, în studiile referitoare la convergența în UE, statele sunt grupate în UE11 (statele foste comuniste care au aderat la UE după anul 2000) și UE14 (vechile state membre, mai puțin cele două state insulare mici, Cipru și Malta, și Marea Britanie după Brexit). În plus, pornind de la analiza de detaliu a economiilor naționale din UE, considerăm relevantă și următoarea grupare a statelor din UE în care, pe lângă statele estice din UE11, grup notat de această dată UE11E (Bulgaria, Cehia, Croația, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România, Slovacia, Slovenia și Ungaria), în cazul vechilor state membre sunt separate două grupe distincte, statele din nordul și vestul Europei, notate UE10NV (Austria, Belgia, Danemarca, Finlanda, Franța, Germania, Irlanda, Luxemburg, Olanda și Suedia) și, respectiv, statele din sudul Europei (în care sunt incluse de această dată și cele două state insulare mici), notate UE6S (Cipru, Grecia, Italia, Malta, Portugalia și Spania). În opinia noastră, această tipologie reflectă mai corect diferențele între economiile componente ale UE.

17.2. CONVERGENȚA REALĂ ÎN UE ȘI POZIȚIA ROMÂNIEI

În studiul de față, conform standardelor folosite în literatura de specialitate, ca indicator de bază pentru analiza procesului *convergenței reale* (la nivel macroeconomic sau în profil regional) folosim *produsul intern brut pe locuitor*, exprimat la *paritatea puterii de cumpărare* (PPC). Pentru măsurarea vitezei și sensului procesului de convergență se folosesc diverși indicatori, printre care cei mai utilizați sunt coeficientul de variație (măsurând reducerea nivelului dispersiei dintre state în cazul nivelului venitului pe locuitor sau în cazul testării ipotezei unor ritmuri mai înalte de creștere a venitului pe locuitor în țările mai slab dezvoltate), coeficientul Gini etc. În studiul de față vom utiliza coeficientul de variație, a cărui mărime exprimă gradul de concentrare la nivel de UE27 sau în interiorul grupelor de țări. Dinamica sa descendentă semnifică un proces de convergență, iar când aceasta este ascendentă, indică un proces de divergență.

Așa cum se observă din reprezentarea grafică în figura 17.1, analiza dinamicii PIB pe locuitor exprimat în PPC, raportat la media din UE27 (exprimat ca procent, g%), în perioada 2000–2016 (pe axa orizontală, anii sunt notați de la 0 la 16), demonstrează convergența către media la nivel comunitar (100) a grupului de țări estice, UE11E (traectoria ascendentă reprezentată de curba continuă), în contrast cu

dinamica în cazul grupului de țări sudice, UE6S (traectoria descendentă reprezentată de curba întreruptă).

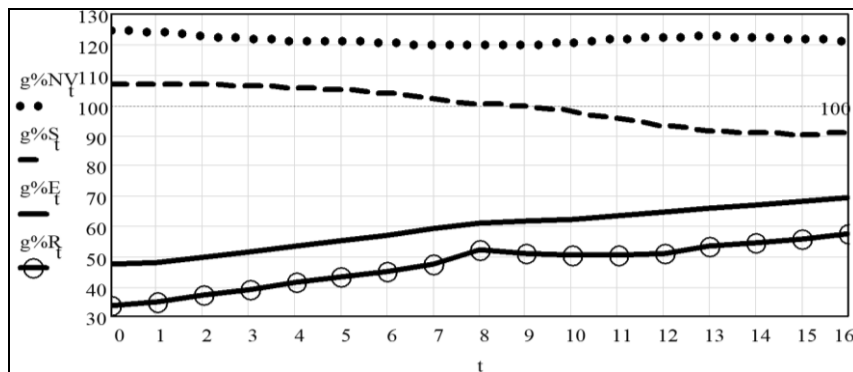
În cazul grupului de țări UE10NV, se observă o convergență lentă către media UE27 (traectoria ușor descendentă reprezentată de curba formată din puncte din partea superioară a figurii). Traectoria în cazul României este reprezentată în partea de jos a figurii (curba continuă marcată prin cerceulețe).

Pe baza analizei de detaliu, se constată că criza care a continuat după anul 2008 a produs o încetinire a procesului de convergență pe ansamblul grupului de țări estice, UE11E, și chiar un recul pentru patru ani în cazul României. Astfel, față de media din UE27, PIB pe locuitor în România a crescut de la doar 33,5% în anul 2000 la 51,9% în 2008, după care s-a diminuat până la 50% în anii de criză 2010 și 2011. Abia din 2012, convergența spre media UE a fost reluată, poziția României îmbunătățindu-se continuu, până la 57,5% în anul 2016.

De asemenea, raportat la media grupului estic, UE11E, PIB pe locuitor în România a crescut de la 70,6% în anul 2000 la un maxim de 84,9% în 2008, după care, în perioada crizei, s-a redus până la 79,0% în 2011. Începând însă cu 2012, convergența spre media UE11E s-a reluat, poziția sa îmbunătățindu-se continuu, până la 83,2% în anul 2016.

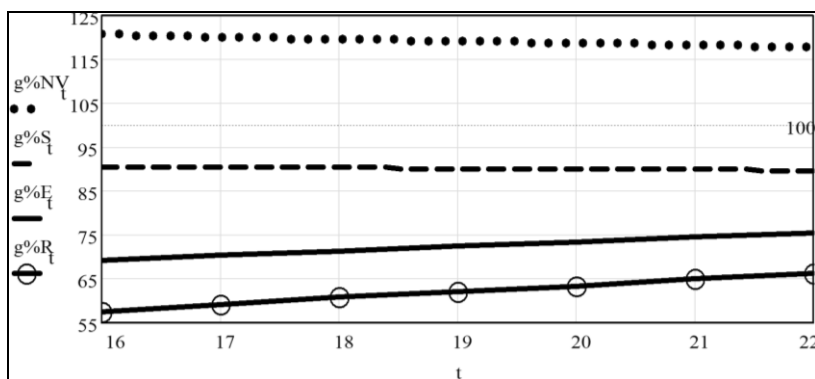
Pornind de la datele estimate de către FMI în cadrul ultimului *Raport anual privind previziunile dinamicii în viitor a economiei mondiale* (IMF, 2018, April), putem extinde studiul asupra procesului de convergență în UE până la orizontul anului 2022. Conform calculelor noastre, reprezentarea grafică a dinamicii pentru perioada 2016–2022 se află în figura 17.2.

Tendențele din perioada precedentă vor continua, astfel că procesul de convergență către media UE27 al grupului țărilor estice, UE11E, va avansa, PIB mediu pe locuitor crescând de la 69,1% în 2016 la 75,4% în 2022. Corespunzător, pentru grupul de țări nord-vestice, UE10NV, este prognozată o scădere față de media UE27 de la 120,9% în 2016 la 117,8% în 2022, iar pentru cel al țărilor sudice, UE6S, o diminuare de la 90,6% la 89,6%.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

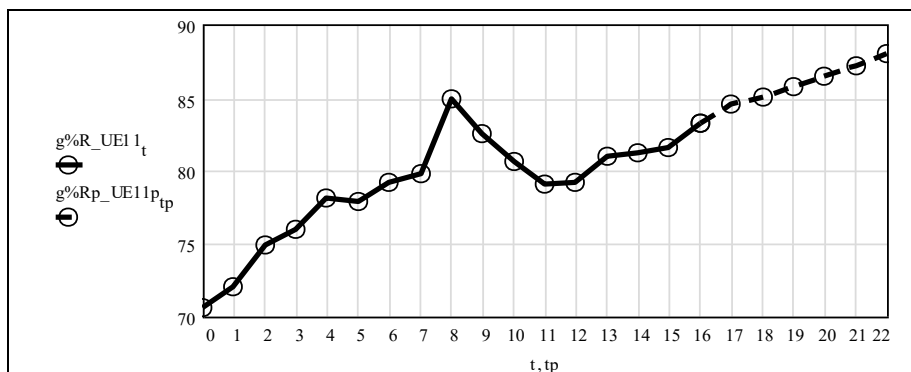
Figura 17.1. PIB pe locuitor raportat la media UE27, 2000–2016.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială și a previziunilor FMI.

Figura 17.2. PIB pe locuitor raportat la media UE27, 2016–2022.

Pentru România, creșterea prognozată este de la 57,5% în 2016 la 66,3% în 2022. De asemenea, așa cum se poate observa în figura 17.3, raportat la media grupului din care face parte, UE11E, PIB pe locuitor în România, după creșterea deja înregistrată în perioada 2000–2016 (linia continuă), va continua, conform estimărilor FMI, până la 88,0% în 2022 (linia întreruptă pentru prognoză, *tp*, pe axa orizontală fiind anii 2017–2022, notați de la 17 la 22).

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială și a previziunilor FMI.

Figura 17.3. PIB pe locuitor raportat la media UE11, 2000–2022.

Progresele înregistrate de România pe linia convergenței în cadrul UE sunt reflectate de poziționarea sa din ce în ce mai bună în ierarhia europeană. Astfel, în privința PIB pe locuitor exprimat în dolari PPC, după ce a devansat Bulgaria în perioada de preaderare, România va devansa și Croația în anul 2018 (sau chiar începând din 2017, conform revizuirilor recente ale prognozelor organismelor internaționale). De asemenea, cu un PIB pe locuitor estimat de către FMI pentru 2022 la aproximativ 32,3 mii dolari PPC, România se va apropia semnificativ de țări precum Grecia (34,4), Letonia (36,6), Ungaria (36,7), Polonia (37,8) sau Estonia (39,9).

Pentru un orizont de timp mai îndepărtat, facem referire la rezultatele unui studiu realizat de noi pentru estimarea poziției României în UE până la orizontul anului 2040, în cadrul *Strategiei de dezvoltare României în următorii 20 de ani*, publicate de Academia Română. Astfel, conform estimărilor pentru perioada următorilor 20 de ani, într-o variantă optimistă, care presupune adâncirea integrării în UE și modificări structurale profunde în economie, România ar putea ocupa, în privința PIB pe locuitor la PPC, locul 14 în UE27. Ca raport față de media UE27, în varianta optimistă, venitul pe locuitor în România ar putea ajunge la 83–84% din media UE27 (Albu *et al.*, 2016, p. 279).

În privința valorii absolute a PIB, în anul 2000, România ocupa locul 11 în UE27, fiind devansată de Germania, Franța, Italia, Spania, Olanda, Polonia, Belgia, Suedia, Austria și Grecia. După aderare, România a devansat în această privință Grecia în 2008 și Austria în 2015.

Până în anul 2022, conform prognozelor FMI, cu un PIB estimat la aproximativ 615 mld. dolari PPC, România se va apropia semnificativ de valorile prognozate pentru Belgia (633) și Suedia (638), existând perspectiva ca la mijlocul deceniului viitor să ocupe locul 7 în cadrul UE27.

La nivelul UE27, în perioada 2000–2016, s-a înregistrat un proces de convergență, demonstrat de scăderea valorii coeficientului de variație, în cazul seriei PIB pe locuitor exprimat în PPC, de la 28,3% la 19,8% (o valoare ridicată semnifică un grad redus de concentrare între țări și, invers, una scăzută arată un grad ridicat de concentrare).

Tendința generală de convergență la nivelul UE este însă rezultatul unor tendințe opuse în cadrul celor trei grupe de țări. Astfel, pe ansamblul perioadei de după 2000, în timp ce în interiorul grupului estic, UE11E, și al celui sudic, UE6S, s-a înregistrat un trend semnificativ de *convergență*, în cadrul grupului de țări nord-vestice, UE10NV, trendul a fost de *divergență*, așa cum se observă din graficul prezentat în figura 17.4 (unde dinamicile valorii coeficientului de variație în cazul celor trei grupe de țări sunt notate pe axa verticală cu σ_{yNV} , σ_{yS} și, respectiv, σ_{yE}).

În perioada considerată, valoarea coeficientului de variație a scăzut de la 19,2% la 11,2% în cazul grupului estic, UE11E, și, respectiv, de la 11,3% la 6,9% în cel al grupului sudic, UE6S. În aceeași perioadă însă, în cazul grupului de țări nord-vestice, UE10NV, valoarea coeficientului de variație s-a majorat de la 3,4% la 7,0%.

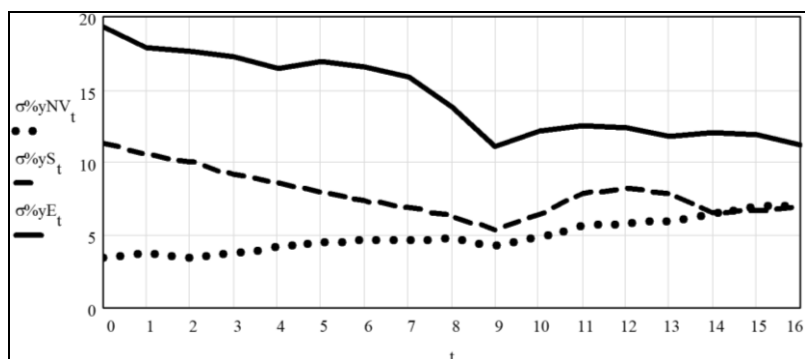
Prin înlocuirea axei timpului (t) cu aceea a valorii medii a PIB pe locuitor (y) înregistrată în perioada analizată în cele trei grupe de țări (yME , yMS și, respectiv, $yMNV$), din reprezentarea grafică rezultă existența a cel puțin trei *regimuri de comportament* în interiorul UE, așa cum se observă în figura 17.5.

Primul regim de comportament, caracteristic grupului de țări estice, UE11E, este plasat în partea stângă a figurii (traectoria descendentă reprezentată prin curba continuă), manifestându-se pentru valori ale PIB pe locuitor mai mici decât media UE27 (pe grafic, $yMT27$ semnifică media UE27 pentru întregul interval 2000–2016, respectiv 31,8 mii dolari PPC).

Cel de-al doilea, caracteristic grupului sudic, UE6S, este reprezentat prin traiectoria descendentă din partea mediană a figurii (linia întreruptă), corespunzând

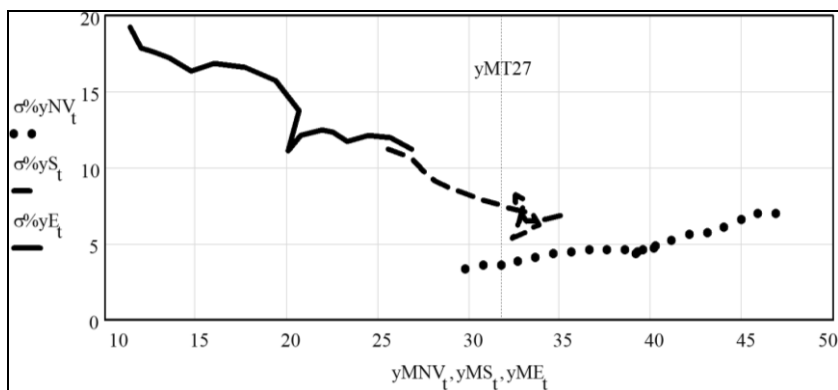
unor valori ale PIB pe locuitor aflate în vecinătatea valorii medii din UE27 (respectiv între 26 și 35 mii dolari PPC).

Al treilea regim este reprezentat de curba formată din puncte din partea dreaptă a figurii, manifestându-se pentru valori superioare de regulă mediei UE27.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.4. Coeficientul de variație în cazul celor trei grupe de țări, 2000–2016.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.5. Regimuri de comportament în materie de convergență reală în UE, 2000–2016.

În legătură cu convergența reală estimată prin luarea în considerare doar a nivelului venitului pe locuitor în euro PPC (PPS în engleză, *Purchasing Power Standards*) și corelația sa cu ritmul de creștere a PIB calculat pe baza exprimării acestuia în moneda națională din fiecare stat membru al UE, trebuie precizată de fiecare dată următoarea relație de legătură în dinamică:

$$yPPC_t = [(Y_{t-1} \times IY_t \times \pi_t / c_t)] \times r_t / (P_{t-1} \times IP_t)$$

unde $yPPC_t$ este PIB pe locuitor evaluat în euro PPC în anul curent; Y_{t-1} – PIB în monedă națională în anul precedent; IY_t – indicele de creștere reală a PIB în monedă națională în anul curent față de anul precedent; π_t – deflatorul PIB în monedă

națională în anul curent (indicele mediu de creștere a prețurilor în monedă națională în anul curent față de anul precedent); c_t – cursul mediu de schimb al monedei naționale în raport cu euro în anul curent (lei/euro în cazul României); r_t – valoarea raportului dintre PIB exprimat în euro PPC în anul curent și cel exprimat în euro prețuri curente; P_{t-1} – numărul locuitorilor în anul precedent; IP_t – indicele de creștere a populației în anul curent față de anul precedent.

Rezultă că, pentru estimarea dinamicii PIB pe locuitor evaluat la PPC, pe lângă creșterea reală a PIB, alături de modificarea populației, trebuie luate în considerare dinamicele altor trei variabile: deflatorul PIB, cursul de schimb și raportul $yPPC/yeuro$. Istoria ultimilor ani, cel puțin pentru perioada precedentelor două decenii, demonstrează, în cazul statelor membre ale UE în prezent, câteva tendințe fundamentale pentru variabile. Astfel, pentru o țară care pornește de la un nivel de dezvoltare mai redus, precum România, pe măsură ce PIB pe locuitor evaluat la PPC sporește (convergând pe termen mediu sau lung spre media europeană):

a) ritmul de creștere reală a PIB are o tendință generală de diminuare (desigur, înregistrându-se fluctuații semnificative în special în perioadele de criză);

b) deflatorul (și, implicit, inflația) are tendința de scădere (o valoare convențională de 2% pe an fiind în general acceptată);

c) tendința în cazul cursului de schimb este de reducere a fluctuațiilor în raport cu o valoare fixă la care se va face conversia în euro la momentul aderării la zona euro;

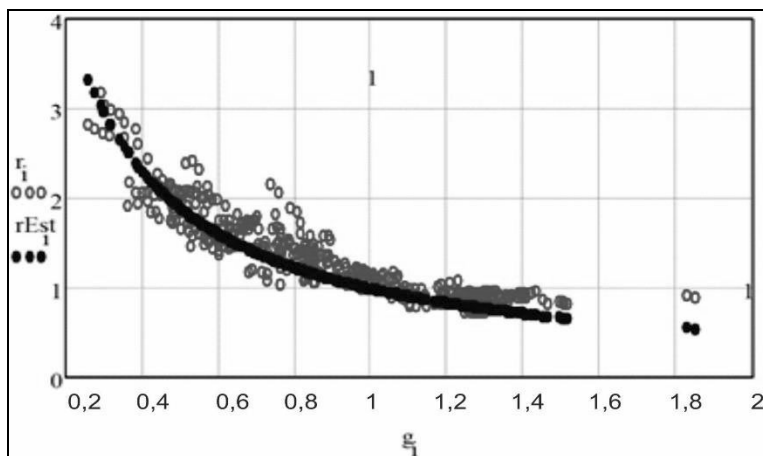
d) raportul dintre PIB evaluat în euro PPC și cel exprimat în euro prețuri curente tinde spre valoarea 1 (când venitul mediu pe locuitor într-o țară este sub media europeană, valoarea raportului este supraunitară, iar când acesta este peste media europeană, valoarea este subunitară).

În figura 17.6 este redată distribuția valorilor înregistrate ale raportului r din țările UE în perioada 2000–2016, în funcție de valorile corespunzătoare ale raportului dintre PIB pe locuitor din fiecare țară față de media pe locuitor la nivelul UE, notat cu g . Modelul teoretic pe care l-am folosit pentru exprimarea dinamicii raportului $yPPC/yeuro$ este de forma:

$$rEst = (1+a)/(1+a \times yPPC)$$

care, pentru un PIB pe locuitor evaluat în euro PPC egal cu media UE27, are valoarea 1. Relația teoretică în această figură este reprezentată prin curba îngroșată formată din punctele negre, iar datele efectiv înregistrate, prin cerculețe albastre (sunt reprezentate 442 de puncte = 17 ani $\times$ 26 de țări, Luxemburgul, având valori foarte mari ale PIB pe locuitor, fiind considerat împreună Belgia).

Datele pentru estimarea ecuației de regresie se referă la toate țările din UE în perioada 2000–2016 (*crosssection model*), iar pe axa orizontală, g este proporția dintre PIB pe locuitor exprimat în euro PPC dintr-o țară și cel mediu din UE27. Ca rezultat al estimării, menționăm existența unei puternice corelații inverse între cele două variabile (coeficientul de corelație calculat fiind de $-0,889$).

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.6. Distribuția valorilor înregistrate ale raportului dintre PIB la PPC și cel în euro și curba teoretică pentru statele din UE, 2000–2016.

Pentru România, în vreme ce variabila g a crescut de la 0,258 (25,8%) în 2000 la 0,598 (59,8%) în 2016, raportul r s-a redus în aceeași perioadă de la 2,83 la 2,00. Totodată, tot în termenii exprimării PIB în euro PPC, conform datelor Eurostat (*ESA2010 aggregates*), indicele nivelului prețurilor raportat la media UE (*Price level indices (EU27=100)*) a crescut în România de la 35,5 în 2000 la 50,0 în 2016 (după cum se poate constata, acesta este inversul raportului r).

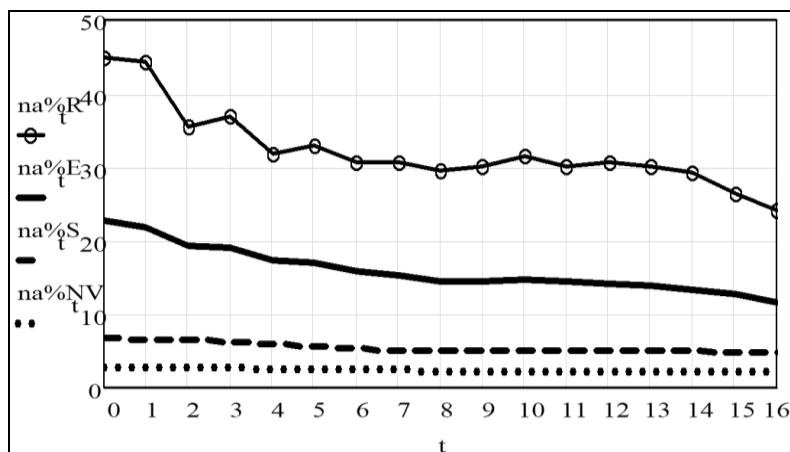
17.3. CONVERGENȚA STRUCTURALĂ

În România, rămasă în urmă chiar în cadrul grupului țărilor foste comuniste din centrul și estul Europei, tranziția spre economia de piață din primul deceniu de după 1989 a pornit de la o structură pe sectoare a economiei naționale semnificativ diferită de aceea din țările vestice. Astfel, sectorul serviciilor era încă subdezvoltat, în vreme ce sectorul industrial și cel agricol erau supradimensionate în raport cu standardele din țările dezvoltate. România se caracteriza prin deținerea celei mai mari ponderi a agriculturii în populația ocupată și a celei mai mici a sectorului serviciilor.

În anul 2000, în România, populația ocupată în agricultură reprezenta aproximativ 45% din totalul populației ocupate (în cea de a doua țară plasată din acest punct de vedere, Bulgaria, ponderea fiind de 24%). De asemenea, ponderea sectorului serviciilor în totalul populației ocupate era în România de doar aproximativ 28%, ocupând ultimul loc în UE din acest punct de vedere (pe penultimul loc se situa la distanță Bulgaria, cu 48%).

Până în anul premergător aderării României la UE s-au obținut progrese semnificative, ponderea agriculturii în totalul populației ocupate reducându-se până la 30,7%, iar a sectorului serviciilor crescând la 37,0%.

Dinamica ponderii sectorului agricol (care include, conform clasificării Eurostat, agricultura, silvicultura și pescuitul), pe ansamblul țărilor din grupul estic, UE11E, din grupul nord-vestic, UE10NV, din cel sudic, UE6S, și pentru România în perioada 2000–2016 este redată în figura 17.7 (unde dinamica din România este reprezentată prin curba marcată prin cerculețe din partea superioară a graficului, $na\%R_t$, iar cele din UE11E, din UE6S și UE10NV, prin linia continuă, $na\%E$, prin aceea întreruptă, $na\%S$, și, respectiv, formată din puncte, $na\%NV$; pe axa orizontală, anii perioadei sunt notați de la 0 la 16). Se remarcă trendul descrescând al ponderii agriculturii în toate cazurile.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.7. Pondere a agriculturii în populația ocupată în grupele de țări din UE27, 2000–2016.

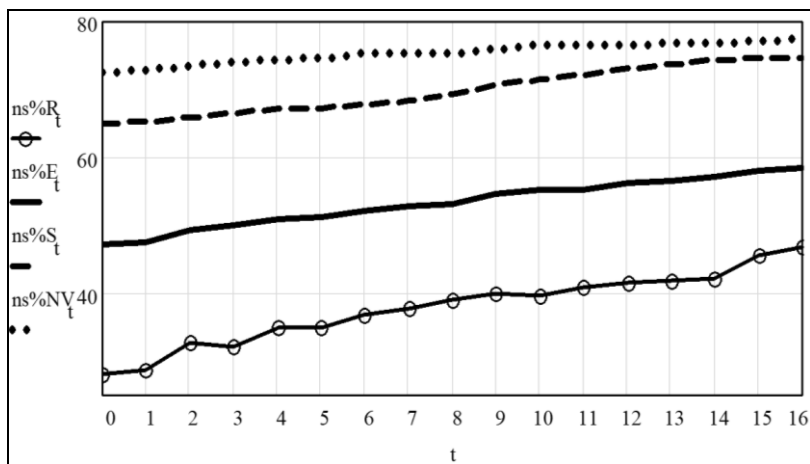
Similar, în figura 17.8 este redată dinamica ponderii sectorului serviciilor în totalul populației ocupate în România comparativ cu mediile înregistrate în cazul celor trei grupe de țări din UE27 (curbele notate pe axa verticală prin $ns\%R$, $ns\%E$, $ns\%S$ și, respectiv, $ns\%NV$). De această dată, trendurile sunt ascendente.

Se observă că România mai are de recuperat decalaje structurale semnificative comparativ cu media la nivelul UE27 din anul 2016: +19,2 puncte procentuale în cazul ponderii sectorului agricol (24,2% față de 5,0%) și, respectiv, –25,7 puncte procentuale în cazul sectorului serviciilor (46,7% față de 72,4%). În anul premergător aderării, aceste decalaje erau de +24,3 puncte procentuale în cazul ponderii sectorului agricol (30,7% față de 6,4%) și, respectiv, de –30,9 puncte procentuale în cel al sectorului serviciilor (37,0% față de 67,9%).

În privința dinamicii ponderii sectorului industrial (fără construcții) în totalul forței de muncă, în România, impactul aderării este reflectat de apropierea față de media din UE27, decalajul reducându-se de la +6,8 puncte procentuale în anul 2006 (25,0% față de 18,2% în UE27) la +5,1 puncte procentuale în 2016 (21,4% față de 16,3% în UE27). Convergența se observă și în cazul subsectorului industriei prelucrătoare, reducerea decalajului față de media din UE27 în perioada de după aderare

fiind de la +5,2 puncte procentuale în anul 2006 (21,7% față de 16,5% în UE27) la doar +3,9 puncte procentuale în 2016 (18,7% față de 14,8% în UE27).

În cazul ponderii în totalul populației ocupate a sectorului construcțiilor, România a depășit media UE27, pornind de la -0,2 puncte procentuale în anul 2006 (7,3% față de 7,5%) și ajungând la +1,5 puncte procentuale în 2016 (7,7% față de 6,2%).

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

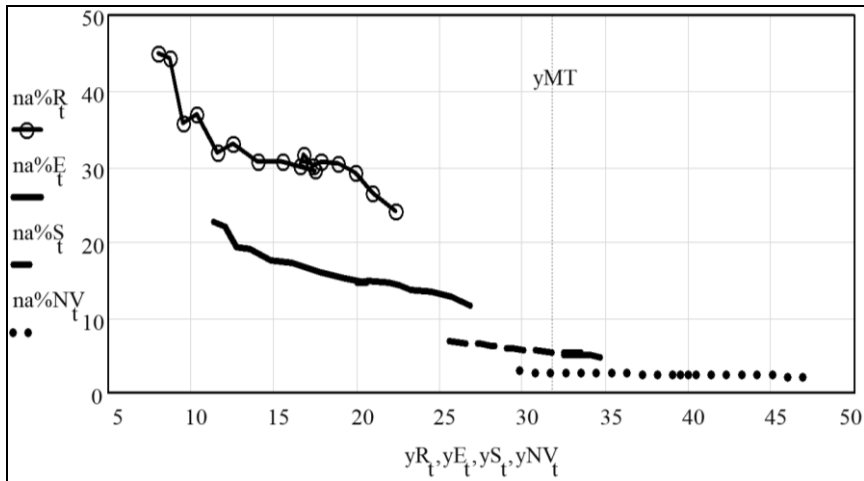
Figura 17.8. Ponderele serviciilor în populația ocupată în grupele de țări din UE27, 2000–2016.

În vederea identificării unor direcții viitoare de dezvoltare, în contextul adâncirii integrării României, prezintă utilitate analiza procesului convergenței structurale în interiorul Uniunii Europene. Deoarece, dintre sectoarele economice, cele mai serioase decalaje se înregistrează la agricultură și la servicii, prezentăm în figurile 17.9 și 17.10 dinamica din perioada 2000–2016 a ponderii celor două sectoare în totalul populației ocupate ($na\%$ și, respectiv, $ns\%$) în corelație cu dimensiunea PIB pe locuitor exprimat în dolari PPC (y), în România comparativ cu cele trei grupe de țări din UE.

În cazul sectorului agricol, traiectoria puternic descendentă înregistrată de România este redată prin curba din partea de sus-stânga a graficului, în partea mediană fiind redate traiectoriile mai lent descendente din UE11E și, respectiv, UE6S, iar în partea de jos-dreapta a graficului, traiectoria foarte lent descendentă din UE10NV.

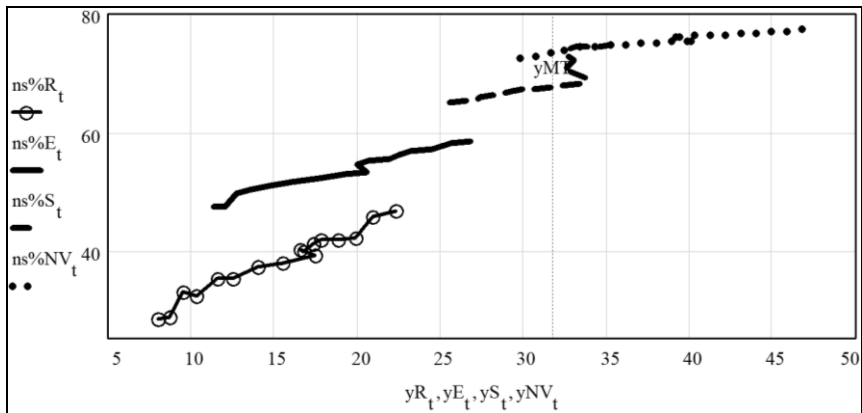
Graficul sugerează existența pentru viitor a trei faze de evoluție pentru România în materie de dinamică a ponderii sectorului agricol în populația ocupată:

a) pe măsura creșterii venitului pe locuitor la valori de peste 25 mii dolari PPC pe locuitor (22,3 mii în 2016), trendul va fi de scădere accelerată a populației ocupate în agricultură, reprezentat de convergența către media grupului din care face parte, UE11E;

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.9. Regimuri de comportament în dinamica ponderii agriculturii în populația ocupată.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială.

Figura 17.10. Regimuri de comportament în dinamica ponderii serviciilor în populația ocupată.

b) în continuare, la valori din ce în ce mai mari ale venitului, diminuarea cotei sectorului agricol în ocuparea forței de muncă se face într-un ritm mai lent, trendul fiind reprezentat de convergența grupului de țări UE11E către media înregistrată în grupul UE6S;

c) în final, la un nivel foarte înalt de dezvoltare, de peste 35 mii dolari PPC pe locuitor, scăderea ponderii agriculturii devine din ce în ce mai mică, trendul fiind reprezentat de convergența grupului de țări UE6S către media înregistrată în grupul UE10NV, tinzând asimptotic ulterior, pentru valori de peste 45 mii dolari PPC, către o valoare fixă de doar aproximativ 2% din forța de muncă (media din UE10NV în anul 2016 a fost de doar 2,1%).

Pentru dinamica înregistrată de sectorul serviciilor în funcție de creșterea venitului pe locuitor, traiectoriile sunt inversate față de cele din cazul sectorului agricol. Astfel, traiectoria puternic ascendentă înregistrată de România este localizată în partea de jos-stânga a graficului, în partea mediană fiind redate traiectoriile mai lent ascendente din UE11E și, respectiv, UE6S, iar în partea de sus-dreapta a graficului, traiectoria foarte ușor ascendentă din UE10NV. De această dată, graficul sugerează existența pentru viitor a următoarelor trei faze de evoluție pentru România în materie de dinamică a ponderii sectorului serviciilor în populația ocupată:

a) pe măsură ce venitul pe locuitor sporește la valori de peste 25 mii dolari PPC pe locuitor, trendul ponderii populației ocupate în servicii va fi de creștere accelerată, reprezentat de convergența către media grupului din care face parte, UE11E;

b) în continuare, la valori din ce în ce mai mari ale venitului, majorarea cotei sectorului serviciilor în ocuparea forței de muncă se produce într-un ritm relativ mai lent, trendul fiind reprezentat de convergența grupului de țări UE11E către media înregistrată în grupul UE6S;

c) în final, la un nivel foarte înalt de dezvoltare, de peste 35 mii dolari PPC pe locuitor, creșterea ponderii serviciilor este din ce în ce mai mică, trendul fiind reprezentat de convergența grupului de țări UE6S către media înregistrată în grupul UE10NV, tinzând asimptotic, pentru valori de peste 45 mii dolari PPC, către o valoare fixă de aproximativ 77% din forța de muncă (media din UE10NV în anul 2016 a fost de 77,4%).

În privința dinamicii ponderii în populația ocupată a sectoarelor industrial (*ni*%) și al construcțiilor (*nc*%), regimurile de comportament care însoțesc procesul de convergență în UE nu sunt la fel de clar conturate ca în cazul sectorului agricol și al celui al serviciilor. Explicația este că pentru aceste sectoare diferențele față de media UE sunt cu mult mai mici.

În tabelul următor sunt prezentate valorile ponderii sectoarelor în populația ocupată în România comparativ cu media din UE27 și, respectiv, cu media din UE11E, în anii 2006 și 2016 (în tabel este inclus și sectorul industriei prelucrătoare, *nm*%).

Tabelul 17.1.

Ponderea sectoarelor în populația ocupată (în %), în 2006 și 2016

	UE27	UE11E	România
<i>na</i> %			
2006	6,4	16,0	30,7
2016	5,0	11,6	24,2
<i>ns</i> %			
2006	67,9	52,2	37,0
2016	72,4	58,5	46,7
<i>ni</i> %			
2006	18,2	24,5	25,0
2016	16,3	22,8	21,4
– din care <i>nm</i> %			
2006	16,5	21,3	21,7
2016	14,8	19,9	18,7
<i>nc</i> %			
2006	7,5	7,3	7,3
2016	6,2	7,1	7,7

Totuși, dacă pe calea dezvoltării economice în viitor perspectiva pentru țările estice (grupul UE11E) ar fi convergența către valorile înregistrate actualmente pe ansamblul grupurilor de țări din UE6S și UE10NV, atunci sectorul industrial își va reduce importanța în cadrul ocupării forței de muncă până la valori în jur de 14,5%, iar în cazul sectorului construcțiilor va mai acoperi doar în jur de 6% din forța de muncă.

Datorită diversilor factori, în principal ca urmare a diferenței de productivitate între sectoare, dinamica ponderii acestora în PIB are adesea traiectorii diferite față de aceea a dinamicii ponderii lor în populația ocupată. Trebuie precizat că, spre deosebire de cazul convergenței reale, unde indicatorul de bază este PIB pe locuitor exprimat în dolari sau euro PPC, în cel al convergenței structurale se folosește structura PIB exprimat în prețurile curente ale fiecărui an (monedă națională echivalată în euro sau în dolari). De aceea, pentru corectitudine, se recomandă ca productivitățile pe persoană, calculate prin raportarea valorii adăugate brute, ca parte principală a PIB exprimat în prețurile curente ale fiecărui an, la populația ocupată, să fie comparate doar între sectoarele economice ale aceleiași țări și între țări doar cu mare precauție.

În tabelul 17.2 sunt prezentate valorile ponderii sectoarelor în PIB în România comparativ cu media din UE27 și, respectiv, cu media din UE11E, în anii 2006 și 2016 (în tabel, notațiile pentru sectoare sunt *ya%* pentru agricultură, *ys%* pentru servicii, *yi%* pentru industrie, *ym%* pentru industria prelucrătoare și *yc%* pentru construcții).

Tabelul 17.2.

Ponderea sectoarelor în PIB (în %), în 2006 și 2016

	UE27	UE11E	România
<i>ya%</i>			
2006	1,7	3,6	7,7
2016	1,5	2,8	3,9
<i>ys%</i>			
2006	63,1	54,6	48,1
2016	65,0	56,6	56,9
<i>yi%</i>			
2006	18,9	23,4	24,7
2016	18,3	23,5	23,0
– din care <i>ym%</i>			
2006	15,9	18,5	20,8
2016	15,5	19,3	21,4
<i>yc%</i>			
2006	5,6	6,6	7,9
2016	4,6	5,4	6,0

De regulă, în țările mai slab dezvoltate, sectorul construcțiilor și în special cel agricol sunt frecvent afectate de fluctuații sezoniere și anuale semnificative. Cu toate acestea, ca trend general, în România s-au înregistrat progrese până în anul premergător aderării sale la UE, ponderea valorii adăugate brute din sectorul agricol în totalul PIB diminuându-se, de exemplu, de la 10,8% în 2000 până la 7,7% în 2006.

Sub impactul aderării, scăderea a continuat, ajungându-se în anul 2016 aproape la o înjumătățire a ponderii în PIB a sectorului agricol (3,9%). Astfel, la

finele perioadei analizate, valoarea ponderii respective în România era comparabilă cu aceea din alte state din zonă, precum Bulgaria și Ungaria (3,8%), Grecia (3,5%) sau Croația și Slovacia (3,4%).

În privința ponderii în PIB a sectorului serviciilor, se constată că România a devansat deja în anul 2016 ponderea înregistrată la nivelul grupului din care face parte, UE11E (56,9% față de 56,6%).

Sub impactul aderării la UE, în cazul ambelor sectoare economice, se remarcă o convergență clară a României atât către media UE27, cât și către media grupului UE11E. Pentru sectorul agricol, reducerea decalajului a fost, în perioada de după 2006, de la +6 puncte procentuale la doar +2,4 puncte procentuale față de ponderea medie din UE27 și de la +4,1 puncte procentuale la doar +1,1 puncte procentuale comparativ cu ponderea din UE11E.

Chiar mai accentuat în cazul sectorului serviciilor, impactul aderării s-a concretizat prin reducerea decalajului față de UE27 de la -15,0 la -8,2 puncte procentuale și față de UE11E de la -6,5 la +0,3 puncte procentuale. În prezent, România a devansat, din acest punct de vedere, țări precum Cehia (53,9%), Ungaria (54,9%), Slovacia (55,3%) și Slovenia (56,7%).

Referitor la celelalte două sectoare economice, industria și, respectiv, construcțiile, având în vedere că ponderile lor în cadrul economiei naționale a României erau în anul 2006 mai ridicate decât valorile înregistrate ca medii atât în cazul UE27, cât și în cel al UE11E, desigur, corelat cu dinamica primelor două sectoare analizate, impactul aderării pe linia convergenței a constat în ajustări în sensul reducerii diferențelor. Astfel, ponderea valorii adăugate brute din sectorul industrial în PIB, pornind de la 24,7% (comparativ cu 18,9% în UE27 și 23,4% în UE11E) și înregistrând un maxim de 28,5% în anul terminării crizei pentru România, 2011, a coborât apoi accentuat până la 23,0% în anul 2016 (față de 18,3% în UE27 și 23,5% în UE11E). Deci reduceri ale decalajelor de la +5,8 la +4,7 puncte procentuale față de media UE27 și, respectiv, de la +1,3 la -0,5 puncte procentuale față de media UE11E. Pentru subsectorul industriei prelucrătoare, modificările în perioada analizată au fost de mică anvergură, înregistrându-se o ușoară creștere a decalajului față de media din UE27 (de la +4,9 la +5,9 puncte procentuale) și, respectiv, o nesemnificativă reducere față de media din UE11E (de la +2,3 la +2,1 puncte procentuale).

În cazul construcțiilor, ponderea valorii adăugate brute din acest sector în PIB a fost de 7,9% în 2006 (comparativ cu 5,6% în UE27 și 6,6% în UE11E), crescând apoi la un maxim de 11,2% în anul premergător crizei din România, 2008, după care, în continuare, a scăzut accentuat până la valoarea de 6,0% în 2016 (față de 4,6% în UE27 și 5,4% în UE11E). Deci reduceri ale decalajelor de la +2,3 la +1,4 puncte procentuale față de media UE27 și, respectiv, de la +1,3 la doar +0,6 puncte procentuale față de media UE11E.

17.4. CONVERGENȚA REGIONALĂ

În privința modificărilor necesare în structura sectorială în viitor în România comparativ cu standardele din UE, așa cum am precizat anterior, principala problemă

o reprezintă ponderea încă mare a agriculturii în totalul populației ocupate, precum și productivitatea redusă a muncii în acest sector. În paralel, dezvoltarea de activități economice în zona rurală va trebui avută în vedere pentru a genera locuri de muncă și condiții de viață civilizate pentru populație.

Astăzi, problema nu este atât a gradului de extindere a zonelor rurale în România, cât mai ales a atragerii acestora în circuitul economic și cultural. Actualmente, în UE există zone rurale extinse chiar în cazul unor țări industrializate, precum Irlanda (37%), Austria (34%), Italia (31%), Germania (25%) și Franța (20%), țări în care însă ponderea agriculturii în populația ocupată este la cote relativ scăzute: 5,5% în Irlanda, 3,9% în Austria, 3,7% în Italia, 1,4% în Germania și 2,7% în Franța.

O altă problemă importantă în cazul României, legată într-o bună măsură de dezvoltarea zonelor rurale, o reprezintă scăderea discrepanțelor regionale. Dezvoltarea în profil regional, deși necesită fonduri și investiții semnificative, va trebui să devină prioritară, deși uneori poate afecta principiile alocării eficiente a factorilor și necesitatea creșterii economice rapide la nivel național, pentru accelerarea convergenței reale față de media UE. În acest sens, prezentăm sintetic o metodologie proprie care poate sugera decidenților la nivel macroeconomic unele direcții pentru strategiile viitoare.

Într-o exprimare simplă, convergența în interiorul unui grup de țări sau regiuni presupune o creștere rapidă în cazul celor situate sub nivelul mediu al venitului și o sporire lentă în cazul celor plasate deasupra nivelului mediu. Totuși, în sistemele economice reale, problema convergenței este una extrem de complexă.

Inițial, Kuznets (1955) a prezentat dinamica relației dintre inegalitatea economică (pe axa verticală) și dezvoltarea economică (pe axa orizontală) sub forma unei așa-numite curbe U inverse. Pornind de la unele studii mai vechi ale noastre și folosind date recent publicate la nivel regional, s-a conturat o metodologie de evaluare a convergenței care ne-a permis clasificarea țărilor și regiunilor din UE. În plus, s-a reușit, în contextul procesului general de dezvoltare economică din UE, delimitarea unor regimuri de comportament în materie de convergență.

Pe baza datelor disponibile privind statistica pe regiuni (baza de date NUTS 2, cuprinzând 276 de regiuni, publicată de Eurostat) pentru perioada 2000–2014, am calculat valorile agregate ale indicatorilor referitori la convergența în interiorul țărilor sau grupelor de țări din UE (inclusiv Marea Britanie). Deoarece, în baza de date NUTS 2, statele mici sunt echivalente regiunilor din celelalte state membre UE, prin regrupare, a rezultat UE24, Luxemburg fiind considerat împreună cu Belgia, țările baltice constituind un grup comun, iar Cipru împreună cu Malta.

Rezultatele calculelor pentru perioada analizată sunt prezentate sintetic în tabelul 17.3, unde yM este PIB pe locuitor exprimat în mii euro PPC; $g\%$ – PIB pe locuitor raportat la media din UE28 în procente; $\sigma\%$ – coeficientul de variație, ca măsură a gradului de concentrare între regiuni, în procente. În plus, Δ reprezintă pentru yM dinamica în termeni absoluți, iar pentru $g\%$ și $\sigma\%$, modificările din perioada analizată în puncte procentuale; $\Delta\%$ în cazul lui yM semnifică sporul în termeni relativi. În final, propunem următoarea tipologie, exprimată grafic în figura 17.11.

Tabelul 17.3.

Indicatorii convergenței reale în UE și ai celei regionale, 2000–2014

		yM:				g %:				σ%:	
		2000	2014	Δ	Δ%	2000	2014	Δ	2000	2014	Δ
1	Belgia și Luxemburg	25,0	34,5	9,5	37,9	128,0	125,7	-2,3	28,8	27,5	-1,3
2	Bulgaria	5,5	12,8	7,3	132,4	28,2	46,7	18,5	19,1	35,8	16,8
3	Republica Cehă	14,1	23,2	9,1	64,1	72,5	84,7	12,3	22,4	24,9	2,5
4	Danemarca	24,9	33,3	8,4	33,8	127,5	121,6	-6,0	14,6	18,1	3,6
5	Germania	23,4	34,5	11,2	47,9	119,6	126,0	6,4	19,1	16,8	-2,2
6	Țările Baltice	7,6	19,7	12,1	159,1	38,9	71,8	32,9	4,2	7,1	2,8
7	Irlanda	25,7	36,8	11,1	43,2	131,6	134,2	2,6	17,2	18,0	0,8
8	Grecia	16,8	19,9	3,1	18,6	85,9	72,5	-13,3	20,8	26,4	5,6
9	Spania	18,8	25,0	6,2	32,7	96,5	91,2	-5,3	20,3	20,7	0,4
10	Franța	22,6	29,3	6,1	29,9	115,6	106,9	-8,6	20,7	24,5	3,7
11	Croația	9,6	16,1	6,5	67,1	49,4	58,8	9,4	2,3	2,5	0,2
12	Italia	23,1	26,4	3,2	14,0	118,5	96,2	-22,3	24,1	23,4	-0,7
13	Cipru și Malta	17,5	22,8	5,3	30,6	89,4	83,2	-6,2	4,0	2,3	-1,6
14	Ungaria	10,5	18,6	8,1	77,3	53,8	68,0	14,2	32,4	36,1	3,7
15	Olanda	27,1	35,6	8,5	31,3	139,0	130,1	-8,9	14,6	14,1	-0,5
16	Austria	25,7	35,5	9,8	38,1	131,6	129,5	-2,1	16,9	14,1	-2,8
17	Polonia	9,2	18,6	9,4	101,4	47,3	67,8	20,6	17,2	20,8	3,6
18	Portugalia	15,5	21,4	5,9	38,2	79,4	78,1	-1,2	22,8	19,9	-2,9
19	România	4,9	15,2	10,2	206,6	25,3	55,3	30,0	25,8	31,7	5,9
20	Slovenia	15,5	22,7	7,1	45,9	79,6	82,7	3,1	17,2	18,0	0,8
21	Slovacia	9,7	21,1	11,4	118,1	49,5	77,0	27,4	26,8	32,8	6,0
22	Finlanda	23,0	30,2	7,3	31,7	117,7	110,4	-7,3	20,3	18,3	-2,0
23	Suedia	25,5	33,7	8,2	32,0	130,8	123,0	-7,8	16,6	18,0	1,4
24	Regatul Unit	23,3	29,5	6,2	26,8	119,2	107,7	-11,5	23,4	26,6	3,1

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială și Eurostat.

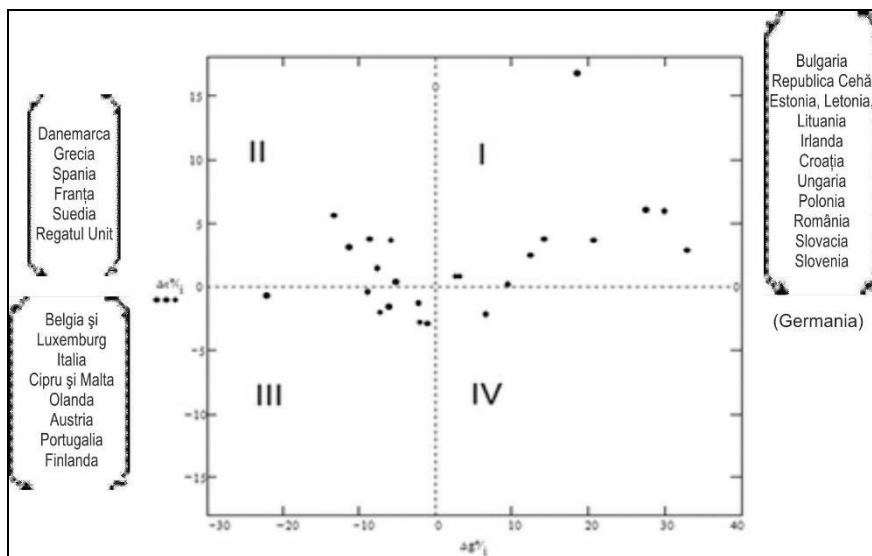
Se observă patru clase principale în care se plasează țările sau grupele de țări din UE24, corespunzător celor patru cadrane (numerotate în sens trigonometric de la I la IV) în care dinamica din perioada 2000–2014 poate fi încadrată:

– în cadranul I se plasează statele care și-au îmbunătățit poziția față de media europeană, dar în care s-a înregistrat un proces de divergență între regiuni (aici se află toate statele estice, plus Irlanda);

– în cadranul II se observă dinamica cea mai nefavorabilă, statele, concomitent cu înrăutățirea poziției lor față de media europeană, înregistrând un proces de divergență între regiuni;

– în cadranul III se plasează statele pentru care s-a înregistrat înrăutățirea poziției lor față de media europeană, dar pe plan intern s-a realizat un proces de convergență între regiuni;

– în cadranul IV (cuprinzând o singură țară, Germania) se înregistrează cea mai favorabilă dinamică, concomitent cu îmbunătățirea poziției față de media europeană, manifestându-se și un proces de convergență între regiuni.

Sursa: Calculele autorilor pe baza datelor de la Banca Mondială și Eurostat.

Figura 17.11. Tipologia convergenței reale în UE și a celei regionale, 2000–2014.

Studiul privind convergența reală în Uniunea Europeană demonstrează, cel puțin pentru perioada de după 2000, două reguli, ca parte a unui proces general de convergență:

a) dacă o țară sau un grup de țări se plasează în materie de PIB pe locuitor pe o poziție aflată pe partea stângă departe de media europeană, este de așteptat o creștere rapidă a nivelului acestui indicator, concomitent însă cu manifestarea unei divergențe relativ puternice între regiunile sale;

b) dacă o țară sau un grup de țări se plasează pe partea dreaptă a nivelului mediu european, este de așteptat o creștere economică mai lentă, concomitent cu o ușoară tendință de divergență între regiunile sale, întreruptă eventual de pasaje temporare de convergență.

Pentru țările care pornesc de la un nivel mai redus de dezvoltare, în orientarea setului de politici economice, ar trebui considerate următoarele: nivelul inițial al discrepantei dintre regiuni (evaluat eventual prin valoarea coeficientului de variație) și, respectiv, în perioadele de dezvoltare economică rapidă nu ar trebui ignorată convergența internă, ci ar fi necesară chiar programarea unor subperioade dedicate atenuării discrepantelor dintre regiuni.

17.5. CONCLUZII

Pe fondul unui proces general de convergență reală la nivelul Uniunii Europene, în cadrul studiului s-au evidențiat tendințe diferite în interiorul grupelor de

state din UE. Astfel, în perioada de după 2000, analiza datelor privind dinamica venitului pe locuitor demonstrează convergența către media la nivel comunitar a grupului de țări estice, UE11E, în contrast cu dinamica în cazul grupului de țări sudice, UE6S. În România, față de media din UE27, venitul pe locuitor a crescut de la doar 33,5% la 57,5% în 2016. Raportat la media grupului estic, PIB pe locuitor a crescut de la 70,6% la 83,2% în 2016. Tendințele vor continua, procesul de convergență către media UE27 a grupului țărilor estice va avansa, PIB mediu pe locuitor crescând de la 69,1% în 2016 la 75,4% în 2022 (conform previziunilor FMI). Pentru grupul de țări nord-vestice, UE10NV, se prognozează o scădere față de media UE27 de la 120,9% în 2016 la 117,8% în 2022, iar pentru cel al țărilor sudice, UE6S, o diminuare de la 90,6% la 89,6%. Pentru România, creșterea prognozată este până la 66,3% față de media UE27 în 2022 și până la 88,0% raportat la media grupului estic de state.

Cu toată evoluția favorabilă de după 2000, în prezent, România mai are de recuperat decalaje structurale semnificative în privința distribuției populației ocupate comparativ cu media la nivelul UE27 din anul 2016, îndeosebi în materie de pondere a sectorului agricol (24,2% față de 5,0% media din UE) și, respectiv, de pondere a sectorului serviciilor (46,7% față de 72,4% media din UE). Pentru viitor, România are de parcurs cel puțin trei faze de evoluție în materie de dinamică a ponderii sectorului agricol în populația ocupată: la valori ale venitului său de peste 25 mii dolari PPC pe locuitor, trendul va fi de scădere accelerată a populației ocupate în agricultură (convergența către media grupului estic de state), urmat de o scădere lentă (convergența către media înregistrată în grupul sudic de state), pentru ca în final, la valori ale venitului pe locuitor de peste 35 mii dolari PPC, scăderea să devină foarte lentă (convergența către media înregistrată în grupul vestic de state), iar pentru valori de peste 45 mii dolari PPC, aceasta tinzând către doar aproximativ 2% din forța de muncă. Pentru dinamica înregistrată de sectorul serviciilor, în funcție de creșterea venitului pe locuitor, traiectoriile sunt inversate față de cele din cazul sectorului agricol, în final, la un nivel înalt de dezvoltare, tinzând asimptotic, pentru valori de peste 45 mii dolari PPC pe locuitor, către o valoare de aproximativ 77% din forța de muncă.

Pe baza analizei datelor disponibile (NUTS 2, cuprinzând 276 de regiuni), pentru perioada 2000–2014, statele din UE au fost grupate în patru clase: a) în cadranul I sunt statele care și-au îmbunătățit poziția în materie de venit pe locuitor față de media europeană, dar în care s-a înregistrat un proces de divergență între regiuni (toate statele estice, plus Irlanda); b) în cadranul II se află statele care au înregistrat dinamica cea mai nefavorabilă, concomitent cu înrăutățirea poziției lor față de media europeană, înregistrându-se un proces de divergență internă; c) în cadranul III se plasează statele care și-au slăbit poziția față de media europeană, dar pe plan intern au înregistrat un proces de convergență; d) în cadranul IV (cuprinzând doar Germania) se înregistrează cea mai favorabilă dinamică, concomitent cu îmbunătățirea poziției față de media europeană, manifestându-se și un proces de convergență internă. Pentru România, pornind de la un nivel mai redus de dezvoltare,

în orientarea setului de politici ar trebui avut în vedere nivelul inițial al discrepanței dintre regiuni, pe de-o parte, și faptul că tocmai în perioadele de *boom* economic poate fi stimulată convergența internă, pe de altă parte.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Albu Lucian-Liviu (2016), *Convergence and divergence in EU. A non-linear approach to regional level*, în Dobrescu Emilian et al. (eds.), *Selected Issues in Macroeconomic and Regional Modelling. Romania as an emerging country in EU*, Nova Science Publishers, Inc., New York.
2. Albu Lucian-Liviu (ed.) (2012), *Creșterea contribuției comerțului exterior la realizarea convergenței reale*, Ed. Economică, București.
3. Albu Lucian-Liviu et al. (2014), *A Non-Linear Model to Estimate the Long Term Correlation between Market Capitalization and GDP per capita in Eastern EU Countries*, Journal of Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research, 3, p. 5–22.
4. Albu Lucian-Liviu, Caraiani Petre (eds.) (2016), *Non-Linear Modeling of the Impact of the Crisis on the Interactions among Financial Markets and Macroeconomic Variables in CEE Countries*, Nova Science Publishers, Inc., New York.
5. Badinger Harald et al. (2004), *Regional Convergence in the European Union (1985–1999): A Spatial Dynamic Panel Analysis*, Regional Studies, 38, p. 241–53.
6. Barro Robert J., Sala-i-Martin Xavier (1992), *Convergence*, Journal of Political Economy, 100 (2), p. 223–251.
7. Bartkowska Monika, Riedl Aleksandra (2012), *Regional convergence clubs in Europe: Identification and conditioning factors*, Economic Modelling, 29, p. 22–31.
8. Canova Fabio (2004), *Testing for convergence clubs in income per capita: A predictive density approach*, International Economic Review, 45, p. 49–77.
9. Carvalho Vasco M., Harvey Andrew C. (2005), *Convergence in the trends and cycles of euro-zone income*, Journal of Applied Econometrics, 20 (2), p. 275–289.
10. Chapman Sheila, Meliciani Valentina (2016), *Behind the Pan-European Convergence Path: The Role of Innovation, Specialisation and Socio-economic Factors. Growth and Change*, disponibil la: <https://doi.org/10.1111/grow.12148>.
11. Chen Nai-Fu et al. (1986), *Economic forces and the stock market*, Journal of Business, 59, p. 383–403.
12. Crespo Cuaresma Jesus et al. (2008), *Growth, convergence and EU membership*, Applied Economics, 40 (5), p. 643–656.
13. Dapena Alberto Díaz et al. (2016), *The role of spatial scale in regional convergence: the effect of MAUP in the estimation of convergence equations*, The Annals of Regional Science, 56, p. 473–489.
14. Dăianu Daniel et al. (2016), *România și aderarea la zona euro: întrebarea este în ce condiții!*. Studii de strategie și politici SPOS, Ed. Academiei Române, București.
15. *ECB Economic Bulletin*, Issue 5 / 2015 – Article.
16. Greenwood Jeremy, Boyan Jovanovic (1990), *Financial Development, Growth, and the Distribution of Income*, Journal of Political Economy 98(5), p. 1076–1107.
17. Guvernul României (2007), *Programul de convergență 2006–2009*, ianuarie.
18. Iancu Aurel (2007), *Convergența reală și integrarea*, Ed. Granada, București.
19. Iancu Aurel (2008), *Modelul endogen și problema convergenței economice*, Ed. Granada, București.
20. Iancu Aurel (ed.) (2009), *Economic Convergence*, Publishing House of the Romanian Academy.
21. Iancu Aurel (2010), *Transition, integration and convergence: the case of Romania*, Academia Română, Institutul Național de Cercetări Economice.
22. IMF (2018), *World Economic Outlook Database*, April.
23. Isărescu Mugur Constantin (2015), *Nominal convergence versus real convergence, Romania's path towards euro*, conference, National Bank of Romania, 20 April.
24. King Robert G., Levine Ross (1993), *Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right*, Quarterly Journal of Economics, 108, p. 717–738.

25. Levine Ross (2004), *Finance and Growth: Theory and Evidence*, National Bureau of Economic Research, Working Paper, No. 10766.
26. Lopez Claude, Papell David H. (2012), *Convergence of Euro Area Inflation Rates*, Journal of International Money and Finance, 31 (6), p. 1440–1458.
27. Mankiw Nicholas Gregory *et al.* (1992), *A contribution to the empirics of economic growth*, Quarterly Journal of Economics, 107 (2), p. 407–437.
28. Martin Carmela, Sanz Ismael (2003), *Real Convergence and European Integration: The Experience of the Less Developed EU Members*, Empirica, Vol. 30, Issue 3, p. 205–236.
29. Monfort Mercedes *et al.* (2013), *Real convergence in Europe: A cluster analysis*, Economic Modelling, 33, p. 689–694.
30. Răileanu-Szeles Monica, Albu Lucian-Liviu (2015), *Non-linearities and divergences in the process of European financial integration*, Economic Modelling, 46, p. 416–425.

18. ROMÂNIA ȘI ADERAREA LA ZONA EURO¹

DANIEL DĂIANU, ELLA KALLAI,
GABRIELA MIHAILOVICI, AURA SOCOL

18.1. INTRODUCERE

Este vital ca *proiectul european* să nu se destrame; este totodată important ca România să se alăture „nucleului dur” economic și politic al Uniunii Europene (UE). Această țintă strategică la scara istoriei implică aderarea la *zona euro* (ZE). Dar aderarea la ZE, care este prevăzută în *Tratatul de aderare la UE* și în *Tratatul de funcționare al UE* (TFUE), trebuie să fie o decizie făcută în mod rațional, având în vedere învățămintele ultimelor decenii și problemele majore cu care se confruntă UE.

Există beneficii ale apartenenței la ZE, între care reducerea costurilor de tranzacție, eliminarea riscului valutar, avantajul unei monede comune ca „adăpost”, în condițiile unor piețe financiare cu mișcări de capital destabilizatoare; aderarea ar putea accentua inserarea în rețele industriale de bază, proces favorizat de aderarea la UE. Aderarea ar avea și o dimensiune geopolitică accentuată, în lumina incertitudinilor aduse de ultimii ani, inclusiv de rezultatul referendumului din Regatul Unit al Marii Britanii și de tendințe centrifuge în UE.

Lecțiile mari ale crizei sunt: ZE a adâncit integrarea între state membre ale UE, dar nu a asigurat convergență suficientă între ele, de aici și dezechilibre mari (decalajul de competitivitate) între Nord și Sud; teza că ZE nu este o arie monetară optimă (cu economii compatibile structural) s-a dovedit corectă și a reliefat importanța convergenței reale și structurale; ZE nu are încă instrumente de amortizare a șocurilor asimetrice, cum se întâmplă într-o uniune monetară autentică (cum sunt, de pildă, SUA sau Germania, ca state federale); spațiul de manevră (*policy space*) contează enorm, în condițiile unor șocuri adverse puternice, iar ZE permite acum numai devalorizări interne² ca proces de corecție, ceea ce este costisitor social și politic. Mai există un aspect care nu poate fi trecut cu vederea; este ceea ce se numește o „bătălie de idei”: state membre care pun accentul pe reguli și state membre care preferă flexibilitatea, intervenții discreționare în economie (Brunnermeier,

¹ Acest capitol este o sinteză a studiului elaborat de aceiași autori sub egida Institutului European din România, în cadrul proiectului de studii de strategie și politici SPOS 2016 (Dăianu, Kallai, Mihailovici, Socol, 2016).

² Conceptul a apărut în timpul crizei economice din Suedia din anii '90 și al aderării Finlandei la UE în 1995. Conceptul a căpătat proeminență în perioada recesiunii economice din 2008–2010 (Alho, 2000, p.11); vezi și Pisani-Ferry, 2010; de Grauwe, 2012; de Larosière, 2013.

James și Landau, 2016). Problema cu această explicație este că pare să subestimeze aranjamentele de mecanisme și de politici într-o uniune monetară.

Privind aderarea la ZE, două aspecte considerăm că sunt capitale: a) dacă economia autohtonă are nevoie de o masă critică de robustețe *ex ante*; b) dacă ZE are o funcționare adecvată, care să încurajeze un stat membru să i se alăture (admițând că are acreditare de performanță).

Evidența empirică bogată arată că, fără o compatibilitate structurală corespunzătoare care să aibă corespondent în convergența reală (venit/locuitor) de durată, poziția în ZE este precară și aduce riscuri mari. Aici avem în vedere nu simple ipoteze de lucru, ci fapte concrete, experiențe ale unor economii ce nu au fost bine pregătite la data intrării în ZE (Spania, Portugalia, Grecia etc.). S-a produs o creștere a PIB/locuitor raportat la media din ZE în cea mare parte din periferia ZE, dar convergența structurală a fost insuficientă, producându-se dezechilibre majore ce au obligat la corecții de amploare. România are în prezent un PIB/locuitor de cca 25–26% la cursul de schimb și de cca 56% din media ZE la paritatea puterii de cumpărare; este puțin și, în plus, economia noastră are de surmontat decalaje structurale mari.

În ZE cum funcționează acum, gama de alegeri pentru administrarea dezechilibrelor se reduce la controlul deficitelor bugetare și cvasifiscale (acolo unde sunt) în domeniul public și la eventuale tăieri de salarii și alte venituri, când este cazul. Cum au demonstrat criza ZE și alte episoade de criză (în Asia, de pildă), dezechilibre externe mari sunt cauzate de supraîndatorarea sectorului privat³.

De ce a avut loc supraîndatorarea externă a sectorului privat? Întrucât capitalul curge de unde este economisit către zone unde este „cerut” și unde, aparent, randamentele de fructificare sunt superioare. Acest capital s-a dus prevalent spre sectoarele bunurilor necomercializabile (*non-tradables*), conjunctural profitabile din cauza condițiilor de creditare laxe, a incompletei piețe unice și a concurenței imperfecte. Aici este marea problemă a deficitului de convergență reală. Țările menționate mai sus au un stoc de capital/locuitor inferior Nordului și au invitat intrări de capital. Așa s-a întâmplat și în centrul și estul Europei, inclusiv în România. Aici vedem cum șchioapătă argumentele că nu contează decalajul mare de dezvoltare, că, odată intrată o țară în ZE, lucrurile se aranjează de la sine, potrivit unei mișcări libere a factorilor de producție. Într-o lume a concurenței perfecte și a egalizării prețurilor factorilor de producție, se poate imagina așa ceva. Dar concurența este imperfectă și dezechilibrele fac parte din realitate. Iar egalizarea prețurilor factorilor din teorie se poate produce pe termen lung și cu grupuri mari de câștigători și perdant; de aici rezultă reacția negativă puternică față de globalizarea fără limite în spațiul mondial (și în Europa).

Deficitul de convergență privește nu numai aspectele evocate mai sus. În țările cu un venit/locuitor considerabil inferior mediei din ZE este probabil ca diferențialul de inflație să fie semnificativ pozitiv. Aceasta înseamnă că, în timp, dacă nu există câștiguri de productivitate pe măsură, dezechilibrele externe cresc.

³ Grecia este în atenție prin datoria sa publică foarte mare (chiar după *haircut*), dar necazurile celorlalte țări din ZE sunt legate, în principal, de supraîndatorarea sectorului privat.

Odată intrat în ZE, gradele de libertate în materie de corecție a dezechilibrelor se reduc. Cu cât diferențele structurale între economii sunt mai mari, cu atât mai nesigură este capacitatea de a reacționa.

Spațiul de manevră (*policy space*) contează foarte mult pentru o economie care are încă rigidități importante și are nevoie de reforme structurale majore. Un argument ar putea să liniștească apele din punctul de vedere al funcționării ZE, și anume: dacă integrarea fiscală și politică (instituțională) ar fi adâncă, permițând transferuri de resurse care să facă irelevante dezechilibrele între statele membre ale ZE (să amintim ce resurse au fost transferate din landurile vestice către cele estice, după reunificarea Germaniei). Dar o asemenea ipoteză este o fantezie în condițiile actuale. Nici măcar *Raportul celor cinci președinți* (2015) sau *Cartea albă privind viitorul UE și calea de urmat* (2017), care vorbesc despre o trezorerie comună în viitor și despre o „capacitate fiscală”, nu merg atât de departe.

Avem deci de găsit o cale optimă între atingerea unei mase critice de convergență structurală și reală *ex ante*, mizând totodată pe reforme înfăptuite în ZE care să o facă mai funcțională. Se poate însă adera la *uniunea bancară* (UB) înainte de aderarea la ZE, având în vedere integrarea cu piețele financiare din UE, prezența masivă a unor grupuri bancare europene în România și colaborarea strânsă a instituțiilor specializate autohtone (BNR, ASF) cu instituții europene în cadrul *Sistemului European al Băncilor Centrale* (SEBC), cu noua arhitectură de reglementare și supraveghere a piețelor financiare (*Autoritatea Bancară Europeană* – EBA, *Autoritatea Europeană pentru Valori Mobiliare și Piețe* – ESMA, *Autoritatea Europeană pentru Asigurări și Pensii Ocupaționale* – EIOPA, *Comitetul European de Risc Sistemic* – ESRB).

Este nevoie de reforme structurale profunde, de o creștere economică bazată pe câștiguri de productivitate, ceea ce înseamnă mai multe investiții publice și private, inovație tehnologică. Sunt necesare bunuri publice esențiale (infrastructura de bază, educație, sănătate), finanțate cu un nivel adecvat de venituri fiscale (nu cu cifra de 26% din PIB la noi în 2016, în timp ce media din ZE este de cca 40%). Este nevoie de realizarea unui model de creștere care să valorifice mai bine resursele interne, care să construiască avantaje competitive, care să fie capabil să învingă „capcana venitului mediu” (*middle income trap*). Un proiect de țară, ca efort complex de reforme și construcție economică, poate fi un *alter ego* al aderării la ZE și poate fi încununat de un asemenea deznodământ. Aderarea la ZE nu se poate face însă oricum, fără să înțelegi ce se întâmplă în ZE, în economia globală.

18.2. UNIUNEA ECONOMICĂ ȘI MONETARĂ, ÎNTRE TEORIE ȘI PRACTICĂ

Euro este întruchiparea unui proiect cu dimensiune politică proeminentă. De aceea, probabil, UEM s-a format chiar dacă nu a urmat recomandări de bază ale

teoriei zonei monetare optime (ZMO⁴) și nici lecții pe care alte uniuni monetare le-au oferit de-a lungul istoriei pentru a-și asigura durabilitatea. Totodată, funcționarea în primii 16 ani de existență a ZE a arătat că, în majoritate, condițiile pe care creatorii UEM le-au impus spre respectare candidaților la adoptarea monedei unice au fost încălcate periodic de statele membre fondatoare (pe scurt, ZE11). Țările care au avut un decalaj mare de venituri față de media grupului la momentul aderării au avut cele mai mari dificultăți pe parcurs.

BENEFICII ȘI COSTURI ALE ADERĂRII LA ZONA EURO

*Beneficiile*⁵ aderării la ZE pot fi rezumate astfel:

- Credibilitatea BCE și a anticipațiilor inflaționiste bine ancorate, ceea ce a permis dobânzi mici atât pentru termene scurte, cât și pentru termene lungi, de până la 50 de ani.
- Intensificarea legăturilor comerciale ca urmare a reducerii costurilor de tranzacționare, a eliminării riscului ratei de schimb. Dar sunt analize care arată că, după adoptarea monedei unice, comerțul intraeuro a crescut cu cca 5–10% în medie (Baldwin, 2006; Baldwin *et al.*, 2008), deci cu mult mai puțin față de estimarea inițială de 85%, calculată de Rose (2000).
- Creșterea integrării financiare, datorată reducerii primei de risc și, implicit, costului capitalului.
- Reziliența sporită a ZE la șocuri externe față de cea a statelor membre luate individual.
- Câștigul politic rezultat dintr-o cooperare economică mai strânsă între statele membre.

Aderarea la ZE implică *costuri* ce derivă din renunțarea la moneda proprie și din arhitectura și modul de funcționare a UEM, care pot fi sintetizate astfel:

- Micșorarea capacității de răspuns la șocuri; prin renunțarea la controlul asupra monedei, flexibilitatea pieței muncii, politica fiscală și macroprudențială națională devin căile de apărare în cazul șocurilor asimetrice, în lipsa unei autorități fiscale centralizate care să permită împărțirea poverii.
- Mișcarea liberă a capitalurilor a favorizat ascunderea deficiențelor structurale și de politici economice și acumularea dezechilibrelor.
- Lipsa împrumutătorului de ultimă instanță (de Grauwe, 2011).

⁴ Teoria ZMO s-a născut din dezbaterile asupra oportunității unui curs de schimb fix sau flexibil. Mundell (1961) a fost primul care a utilizat termenul ZMO, clarificând circumstanțele în care o regiune sau o țară ar beneficia de aderarea la o uniune monetară.

⁵ Paragrafe preluate din lucrarea cu același titlu elaborată de autori sub egida Institutului European din România, în cadrul proiectului de studii de strategie și politici SPOS 2016.

CONSTATĂRI PRIVIND FUNCȚIONAREA UNIUNII ECONOMICE ȘI MONETARE

S-a crezut că respectarea criteriilor de la Maastricht⁶ va determina țările din UEM să adopte politici fiscale prudente, care să reducă incidența șocurilor asimetrice și să implementeze reforme structurale care să stabilizeze îndeajuns piețele muncii, astfel încât să poată răspunde la eventualele șocuri care ar apărea în ciuda politicilor fiscale prudente. Primii 16 ani de funcționare a UEM, caracterizați de dinamica agregatelor macroeconomice ale ZE11⁷, au arătat că:

- Decalajul de venituri în ZE11 la momentul aderării a fost prea mare. Potențialul mare de dezvoltare al țărilor cu venituri mai mici a imprimat un clivaj de comportament economic față de restul țărilor din uniune.
- Adoptarea monedei unice de către țările cu un decalaj mare de PIB/capita față de media ZE nu asigură convergența reală în mod automat. ZE a permis recuperarea decalajelor de venit/capita cu prețul unor dezechilibre externe mari, care au reclamat politici de corecție extrem de costisitoare. După 2009, parte din convergența reală a fost inversată.
- Convergența care s-a realizat în interiorul ZE înainte de criză a fost, în largă măsură, nesustenabilă (Praet, 2014). Iată de ce:
 - Criteriile de la Maastricht, pe de o parte, nu au fost îndeplinite la momentul aderării – nivelul datoriei publice în Portugalia, Italia, Belgia nu le-ar fi calificat pentru adoptarea euro; pe de altă parte, atunci când au fost îndeplinite la momentul aderării, nu a însemnat și menținerea lor pentru țările cu decalaj mare de venit. Iar devierea persistentă în termeni de inflație a însemnat dobânzi reale mai mici și aprecierea cursului real de schimb.
 - Politica monetară unică nu a fost adecvată. Nevoia de recuperare a decalajelor (*catching up*) în țările mai sărace a jucat rolul unui șoc asimetric perpetuu. Prețurile din aceste țări au fost sistematic mai mari decât în restul zonei, fie din cauza dinamicii salariilor peste productivitate (efectul Balassa-Samuelson), fie din cauza politicii fiscale prociclice. În consecință, dobânzile reale erau mai mici decât în restul Uniunii și invitau la îndatorare, iar cursul real era în continuă apreciere, periclitanând competitivitatea sectorului bunurilor comercializabile. Devalorizarea internă a rămas singura metodă de reechilibrare a balanței externe. Iar în condițiile dobânzilor nominale zero, aceasta însemna scăderea salariilor.
 - Înainte de criză, piața nu a funcționat ca disciplinator al îndatorării publice și/sau private, dobânzile nominale au convers, eliminându-se marja riscului creditării, în ciuda faptului că date fundamentale ale economiilor țărilor din ZE erau diferite atât în ceea ce privește motoarele de creștere, cât și capacitatea de îndatorare.

⁶ În 1986 s-a adoptat *Actul european unic* (*Single European Act*), care avea ca obiectiv formarea pieței unice în cadrul țărilor SME. *Tratatul de la Maastricht* a fost aprobat în februarie 1992, iar moneda unică euro a fost lansată și adoptată de Austria, Belgia, Germania, Finlanda, Franța, Italia, Irlanda, Luxemburg, Olanda, Spania, Portugalia (ZE11) în ianuarie 1999.

⁷ ZE11, în acest context, înseamnă cele 11 state membre care alcătuiau ZE înainte de criză.

- Procedura de deficit excesiv a fost laxă și a permis acumularea datoriei publice, a anulat spațiul de manevră al politicii fiscale și posibilitatea de a acționa anticiclic în vremuri de criză.
- A fost subestimată supraîndatorarea sectorului privat și relația cu deficitele externe. Lipsa supravegherii și a rezoluției bancare comune a exacerbât avântul ciclului financiar în țările cu decalaj de venit și a limitat potențialul de partajare a riscului în perioada de prăbușire. Îndatorarea privată s-a acumulat în scurt timp, mai ales în țările care au avut ulterior probleme. În perioada 2003–2008, intermedierea financiară a crescut cu peste 80% în Irlanda, 70% în Spania și 30% în Portugalia, pornind de la valori deja ridicate.
- Lipsa împrumutătorului de ultimă instanță a amplificat problema lipsei de lichidități și riscul falimentului suveran. Împrumuturile în euro pentru oricare țară membră a ZE, dat fiind că BCE îi este interzis rolul de împrumutător de ultima instanță, echivalează cu datorie externă care expune țările la volatilitatea sentimentului investitorilor. Piețele financiare au o putere mare în uniunea monetară și pot împinge țările în echilibre rele, cu dobânzi mari, austeritate excesivă și deflație.
- Băncile fiind deținătoarele datoriilor suverane, riscul de faliment suveran implică riscul de faliment bancar care întărește riscul de faliment suveran. Această situație a fost în cazul Portugaliei și a amenințat Italia, Spania și Belgia. Cercul vicios între bănci și statele suverane este exprimat de faptul că, în continuare, datoria suverană constituie activul cu riscul zero și este acceptat drept colateral de către BCE.

18.3. VULNERABILITĂȚI ȘI LIMITE ALE REFORMELOR DIN ZONA EURO

Cea de a doua condiție pentru aderarea României la ZE se referă la robustețea UEM. Cu cât ZE este o construcție mai sănătoasă, capabilă să facă față unor șocuri puternice asimetrice, cu atât ar putea deveni mai deschisă spre (re)abordarea problematicei extinderii, cu condiția *sine qua non* ca statul membru candidat să fie pregătit. Orice dorință de aderare la ZE a statelor membre din afara zonei nu poate ignora suma mare de incertitudini și riscuri asociate decalajelor economice și structurale din interiorul UEM, care s-ar putea amplifica în cazul unei funcționări și mai defectuoase a ZE.

CE NU MERGE ÎN ZONA EURO – PRINCIPALELE VULNERABILITĂȚI

a) *Probleme de guvernare politică*: UEM continuă să fie un proiect incomplet. Problemele ZE nu au apărut după declanșarea crizei sau ca urmare a crizei;

situația actuală este rezultatul unor disfuncționalități economice și politice (semnalate constant) care s-au acumulat și s-au agravat în timp. S-a crezut decenii la rând în iluzia tezei Monnet⁸ de abordare gradualistă a integrării: chiar dacă proiectul european era incomplet și afectat de crize interne, se spera că efectul integrării este mai degrabă constructiv decât distructiv. Pentru prima oară, *Raportul celor cinci președinți* (2015, p. 5) și *Cartea albă privind viitorul UEM și calea de urmat* (2017) au confirmat că „UEM este o construcție [...] parțial finalizată”.

b) *Probleme de guvernanță economică*: integrarea nu generează automat convergență. ZE are serioase probleme structurale de suboptimalitate (Eichengreen, 1991; Krugman, 1993; Friedman, 1997; Feldstein, 1997; Issing, 1991; Alesina și Barro, 2004; Ricci, 2008; Dăianu *et al.*, 2016, p. 35).

c) *Probleme de guvernanță fiscală*: UEM are o integrare fiscală limitată. Până înainte de criză, liderii europeni au optat, din rațiuni politice, pentru o integrare fiscală limitată numai la PSC. Cea mai mare vulnerabilitate a UEM rămâne absența uniunii fiscale, adică absența acelor instrumente specifice (trezorerie europeană, emisiune de *eurobonds*, Consiliul Fiscal European etc.) care să ajute la absorbția șocurilor puternice asimetrice.

d) *Probleme de guvernanță financiară*: un sistem financiar-bancar complex și complicat, dominat de problema cercului vicios dintre marile bănci și autoritățile fiscale. Declanșarea crizei a scos la iveală o gravă problemă a sistemului financiar-bancar european suprabancarizat (*over-banked*, Draghi, 2016a): îndatorarea, respectiv atât datoria privată, cât și datoria suverană (care a ajuns, în unele cazuri, la cote uriașe (de 250–300% din PIB – *debt overhang*, Rogoff, 2015a,b)).

e) *Probleme de guvernanță instituțională*: reacțiile opiniei publice la adresa crizei migranților, a amenințărilor teroriste sau a celor două referendumuri din Marea Britanie și Italia sunt nu numai proteste *anti-establishment* (antistructuri comunitare), ci și un indiciu că memoria colectivă tinde să rețină mai degrabă costurile decât beneficiile integrării; divergențe dintre spațiul redus de manevră și lipsa instrumentelor de intervenție pentru atenuarea șocurilor puternice asimetrice accentuează eterogeneitatea ZE și îngreunează corecția dezechilibrelor macroeconomice, mai ales acolo unde există un nivel mare (uneori uriaș) al datoriilor⁹.

f) *Probleme de hazard moral*: în timp ce intrarea în ZE/UE este condiționată, rămânerea în ZE/UE este necondiționată și perenă. Faptul că nu există niciun fel de clauză de ieșire din ZE și din UE, asumându-se că aderarea este permanentă, indiferent de nivelul derapajelor, a generat un anume tip de comportament care a întreținut iluzia unei UEM unite (Issing, 2016).

⁸ Sintetizată de fraza rămasă celebră „*Europe will be made in crisis, and will be the sum of the solutions adopted for these crisis*” (Monnet, 1976).

⁹ Adăugăm în ecuație și faptul că un nivel foarte scăzut al dobânzilor și o inflație mică reduc și mai mult eficacitatea politicii monetare ca instrument de stimulare a economiei.

LIMITE ALE REFORMELOR IMPLEMENTATE ÎN ZONA EURO DUPĂ DECLANȘAREA CRIZEI

Reformarea postcriză a UEM a cuprins măsuri complexe, implementate pe patru paliere: fiscal-bugetar, structural, financiar-bancar și monetar, care însă pot fi suboptimale în cazul gestionării unei viitoare crize.

a) *Limitări în domeniul fiscal*: un set comun de reguli fiscale și o nouă arhitectură instituțională¹⁰ nu sunt suficiente pentru adâncirea uniunii fiscale; în plus, este nevoie de un cadru comun de politici fiscale, care să preia povara politicii monetare.

b) *Limitări în calea relansării creșterii economice durabile pe termen lung*: stimulii monetari și-au atins limitele, iar competitivitatea trebuie să fie pilonul central pentru o convergență reală pe termen mediu și lung.

Politica monetară neconvențională a BCE nu se mai poate substitui guvernelor naționale în implementarea reformelor structurale. Chiar și cu o reîntoarcere la un trend constant de creștere economică în ZE, stimulii monetari și-au atins limitele – „băncile centrale sunt independente, dar sunt interdependente de celelalte politici; alte politici pot grăbi sau pot frâna stabilitatea macroeconomică a ZE” (Draghi, 2016b).

c) *Limitări în domeniul financiar*: proiectul uniunii bancare (UB) este pe calea cea bună, dar rămâne incomplet fără forța politică de a rezolva chestiunile fiscale.

Prima linie de acțiune pentru a contracara efectele crizei a vizat instrumentele de intervenție și gestionare. *Facilitatea europeană pentru stabilitate financiară* (FESF) era greu de accesat și insuficientă ca volum, de aceea s-a optat pentru înlocuirea sa cu *mecanismul european de stabilitate* (MES).

A doua linie de acțiune a urmărit întărirea guvernantei instituționale (de exemplu: instituționalizarea MES, înființarea *Comitetului European pentru Riscuri Sistemice* (CERS), suplimentarea funcțiilor BCE cu atribuții de supraveghere unică). Însă cel mai important efort a fost lansarea proiectului UB (2012), pentru a răspunde nevoii imperioase de a rupe cercul vicios dintre marile conglomerate financiare și stat. Proiectul UB a înregistrat progrese importante¹¹ în această direcție, dar este departe de a fi complet. Se lucrează acum la un set de mecanisme adecvate de gestionare comună a riscurilor propagate simultan pe canalele fiscale și pe canalele financiare. Însă și aici intervine voința politică, pentru că gestionarea riscurilor financiare depinde în mod direct de consensualizarea unei *scheme unice de garantare a depozitelor* (EDIS, al treilea pilon al proiectului UB) și a proiectului uniunii piețelor de capital, iar gestionarea riscurilor fiscale depinde de o posibilă instituire a unei capacități fiscale.

¹⁰ De exemplu: calendar fix de planificare a politicilor fiscal-bugetare, noi instrumente cu caracter preventiv: procedura MIP, tratatul fiscal și *six pack*, ghidurile de politici integrate economice și sociale, o coordonare mai bună între ministerele de finanțe și CE pentru elaborarea proiectelor de buget, un proces decizional comun.

¹¹ În prezent, proiectul UB este implementat la nivelul pilonului 1 (*mecanismul unic de supraveghere* – MUS) și, parțial, la nivelul pilonului 2 (*mecanismul unic de rezoluție* – MUR); din punct de vedere legislativ, BCE a primit competența de asumare și exercitare de responsabilități în domeniul supravegherii, alături de autoritățile naționale de supraveghere din ZE, în temeiul art. 127, alin. (6) din TFUE.

d) *Limitări în domeniul monetar*: stabilitatea financiară a ZE rămâne fragilă dacă politica monetară nu primește sprijin în cazul unei noi crize. Când criza a izbucnit, BCE avea la îndemână un singur instrument pentru atingerea stabilității prețurilor: rata dobânzii pe termen scurt. Pentru a se adapta la noul context, a fost necesar ca BCE să-și ajusteze cadrul de politică monetară (*policy stance*) și instrumentele specifice (programele de relaxare cantitativă). Implicarea BCE practic fără limite (*whatever it takes*)¹² – Draghi, 2012) a câștigat timp, a calmat piețele financiare și, mai apoi, a redus riscurile deflaționiste, dar a facilitat liderilor europeni ocolirea soluțiilor fiscale pentru gestionarea crizei. Gestionarea relației de coabitare cu două obiective de stabilitate nu a fost ușoară pentru BCE. Asocierea stabilității financiare ca obiectiv cu stabilitatea prețurilor poate afecta eficacitatea contribuției politicilor monetare la atingerea stabilității financiare, transparența limitelor politicilor monetare de a-și îndeplini mandatul și obiectivul de stabilitate a prețurilor.

18.4. ADOPTAREA EURO ÎN ROMÂNIA. DE LA CONVERGENȚA NOMINALĂ LA CONVERGENȚA REALĂ¹³

Criza financiară a reușit să convingă pe mulți că nu este de dorit să intri în ZE oricând și oricum. Conform rapoartelor oficiale, în 2016, noile state intrate în UE din Europa Centrală și de Est (ECE) au îndeplinit criteriul stabilității prețurilor, al ratei dobânzii pe termen lung, al deficitului fiscal, al datoriei publice (cu excepția Ungariei)¹⁴ (BCE, 2016). Deși niciunul dintre statele ECE nu participă la *mecanismul cursului de schimb* (MCS II), variația zilnică a cursului de schimb în raport cu euro față de valoarea din mai 2014, în perioada analizată până în mai 2016, s-a încadrat în intervalul (–2%, +3%)¹⁵ în cazul României, Polonia înregistrând un interval de variație larg (–5%, +8%).

Principala preocupare pentru România este respectarea acestor criterii în mod durabil. Evoluțiile de până acum arată că majoritatea criteriilor nu au fost îndeplinite în cea mai mare parte a perioadei scurse de la crearea ZE, iar faptul că aceste criterii sunt îndeplinite în prezent nu este o garanție că vor fi îndeplinite și în viitor, chiar și în condițiile păstrării monedei naționale (figura 18.1).

CONVERGENȚA REALĂ A ROMÂNIEI CU ZONA EURO

Factorii care se dovedesc a fi cruciali pentru asigurarea convergenței reale a statelor în ZE sunt: stabilitatea macroeconomică (cu precădere sănătatea finanțelor

¹² Aluzia la expresia *whatever it takes* utilizată de președintele BCE, M. Draghi, în *speech*-ul de la *Global Investment Conference*, Londra, 26 iulie 2012.

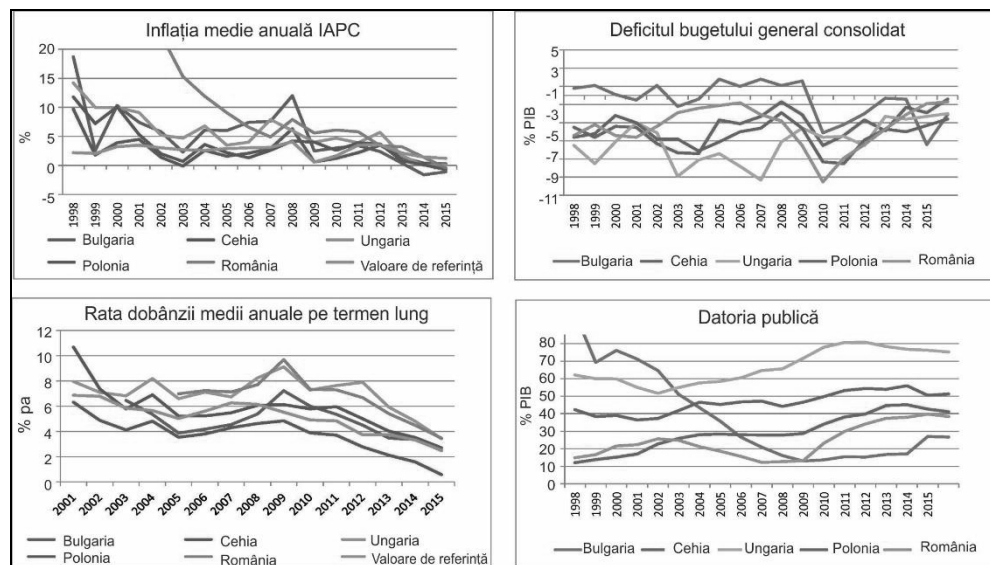
¹³ Paragrafe preluate din lucrarea cu același titlu elaborată de cei patru autori sub egida Institutului European din România, în cadrul proiectului de studii de strategie și politici SPOS 2016.

¹⁴ Perioada de referință mai 2015–aprilie 2016.

¹⁵ Valori negative (pozitive) indicând depreciere (apreciere).

publice), flexibilitatea economiei, creșterea productivității totale a factorilor (TFP), capacitatea instrumentelor de politici naționale de a preveni formarea de bule speculative (BCE, 2015).

Convergența reală are însă mai multe *dimensiuni*, aceasta fiind o altă lecție importantă a actualei crize. Astfel, convergența reală trebuie analizată atât din punct de vedere cantitativ (ca nivel sau ca viteză a convergenței), cât și din punct de vedere calitativ (ca surse potențiale ale creșterii economice, de exemplu, productivitatea totală a factorilor de producție, principala sursă a procesului de convergență a unei țări). Viziunea lărgită a modului în care trebuie analizată convergența reală a unui stat cu ZE decurge din nevoia de convergență reală sustenabilă, de natură sănătoasă, bazată pe fundamente economice puternice.

Sursa: Eurostat.

Figura 18.1. Convergența nominală a statelor membre din Europa Centrală și de Est.

O *convergență reală sustenabilă* reprezintă astfel o precondiție-cheie pentru economiile care vor să adopte o monedă comună și să fie rezistente în fața șocurilor adverse (BCE, 2015).

Unul dintre cei mai folosiți indicatori de convergență reală în literatura de specialitate este evoluția PIB real/locuitor la paritatea puterii de cumpărare (PPC). Dacă înainte de izbucnirea crizei țările ECE devenite membre ale UE au înregistrat rate ridicate de creștere economică, în special în virtutea procesului de *catching up* susținut de intrări mari de capital din ZE, criza financiară a încetinit intrările de capital și traiectoria de creștere economică, subliniind vulnerabilități structurale majore și necesitatea unor ajustări macroeconomice ample în aceste state.

Tabelul 18.1.

PIB pe locuitor, UE28 = 100

	La paritatea puterii de cumpărare							În prețuri curente, euro						
	ZE 19 țări	BG	CZ	DE	HU	PL	RO	ZE 19 țări	BG	CZ	DE	HU	PL	RO
2000	111	28	72	119	54	47	26	112	9	33	133	26	25	9
2001	111	29	74	118	57	46	27	112	10	36	131	29	27	10
2002	110	32	74	117	60	47	29	112	10	40	128	34	26	11
2003	109	33	77	117	62	48	31	113	11	40	127	35	23	12
2004	108	35	79	117	62	50	33	112	12	42	125	37	24	13
2005	108	37	80	117	62	50	34	111	13	46	121	39	28	16
2006	109	38	81	117	62	51	38	110	15	49	120	37	29	19
2007	108	42	83	117	61	53	41	110	17	52	120	39	32	23
2008	108	45	81	117	63	55	48	111	19	59	122	41	37	27
2009	108	46	83	116	64	59	49	114	20	58	125	38	34	24
2010	108	45	81	121	65	62	50	112	20	59	126	39	37	25
2011	108	45	83	124	66	64	51	112	21	60	129	39	38	25
2012	108	46	82	125	65	66	54	110	22	58	129	38	38	25
2013	107	46	84	125	66	61	54	110	22	56	131	38	38	27
2014	107	47	85	126	68	68	55	109	21	54	131	39	39	27
2015	106	46	87	125	68	69	57	107	21	55	129	39	39	28

Sursa: Eurostat, 2016.

Din punctul de vedere al PIB real/locuitor la PPC, România se află încă într-o poziție periferică în raport cu țările europene dezvoltate (tabelul 18.1). De exemplu, în anul 2000, nivelul absolut al PIB/locuitor la PPC în România era de 4 ori mai mic față de media ZE, jumătate din cel al Poloniei și Ungariei și de 3 ori mai mic decât cel al Cehiei. În anul 2015, nivelul PIB/locuitor s-a triplat, însă a rămas la un nivel mult inferior atât mediei din ZE, cât și față de statele pretendente amintite anterior (Polonia, Ungaria, Cehia). Exprimat în valoare relativă (tabelul 18.1), în România, PIB/locuitor la PPC a crescut de la 26% (2000) la 57% din media UE28 (2015), dar a rămas cu mult în urma Cehiei (87%), Poloniei sau Ungariei (68/69%) și mult sub nivelul ZE (106%) sau al Germaniei (125%).

În perioada 2000–2015, ritmul mediu de creștere economică în România a fost în medie de 3,68%, conform datelor Eurostat, în timp ce media în ZE a fost în aceeași perioadă de 1,18%. Din acest punct de vedere, România se apropie cel mai mult de Polonia, care a înregistrat în aceeași perioadă un ritm mediu de creștere de 3,60%, în timp ce Cehia a crescut în medie cu 2,7%, iar Ungaria cu 2,08%.

Una dintre problemele majore ale țărilor din ECE rămâne decalajul mare dintre nivelul de dezvoltare economică și nivelul de dezvoltare a țărilor din ZE (PIB/locuitor, venit/locuitor, salariu mediu etc.). Criza a demonstrat că aceste diferențe contează cu atât mai mult în cazul uniunilor monetare, din cauza externalităților negative pe care aceste economii subperformante le pot genera în întreaga zonă și ca urmare a deficitului (în cazul UEM) de instrumente de amortizare a șocurilor asimetrice. În prezent, ZE are deja o mare problemă de eterogenitate. În

lipsa unor instrumente comune (transferuri fiscale, de exemplu), decalajele de dezvoltare din interiorul UEM vor genera dezechilibre, precum au făcut-o în cazul crizei actuale, sau vor persista, având efecte nefaste asupra funcționării uniunii monetare.

a) Creșterea potențială

Impactul crizei asupra statelor ECE a fost interpretat atât ca efect de contagiune, cât și ca un șoc care a operat corecții asupra surselor de creștere economică (ce s-au dovedit de natură nesustenabilă). De aici a rezultat în aceste state – și nu numai – necesitatea accelerării reformelor structurale pentru creșterea potențialului economic și dezvoltarea durabilă. Unul din cele mai mari costuri ale crizei financiare din 2008 a fost afectarea surselor de creștere economică.

În România, criza economică a redus rata de creștere a PIB potențial de la 5–6% la 3% (tabelul 18.2). Prin prisma reducerii masive a investițiilor, dar și a scăderii participării forței de muncă la activitatea economică, în România, potențialul de creștere s-a înjumătățit după criza din 2008. Este nevoie de reforme structurale care să stimuleze surse sustenabile de creștere economică: investiții în capital și tehnologie, în cercetare-dezvoltare și inovare, precum și în sănătatea și educația capitalului uman.

Tabelul 18.2.

Creșterea PIB potențial, modificare procentuală anuală (referință anul 2010)

	Cehia	Germania	Franța	Italia	Ungaria	Polonia	România
2001	2,2	1,5	2,4	1,6	3,6	4,6	2,6
2002	2,6	1,4	1,7	1,3	3,7	4	2,7
2003	3,4	1,3	1,7	1,1	3,5	3,6	3,9
2004	4,2	1,3	1,9	1,3	3,6	3,5	4,9
2005	4,8	1,2	1,8	0,8	3,1	3,3	5,2
2006	4,5	1,4	1,7	0,8	2,6	3,4	5,9
2007	4,6	1,3	1,7	0,9	2	4	7,2
2008	3,9	1,2	1,5	0,2	1,2	4,2	6,7
2009	1,5	0,7	0,9	-0,4	0,1	3,9	1,7
2010	1,4	1	1,1	-0,4	-0,3	3,9	1,2
2011	1	0,7	1,1	0,1	-0,1	4,1	1
2012	0,4	0,8	0,9	-1,1	0,1	3,5	1,7
2013	0,6	1,4	0,9	-0,8	1	2,9	1,7
2014	1,4	1,5	0,9	-0,7	1,9	3	1,9
2015	1,9	1,7	0,8	-0,3	2,1	3,1	2,7
2016	1,9	1,9	1	-0,2	2,1	3,2	3,1
2017	2	1,6	1,1	0,1	2,2	3,2	3,4
2000–2015	2,5	1,2	1,4	0,3	1,9	3,7	3,4
2000–2008	3,8	1,3	1,8	1,0	2,9	3,8	4,9
2008–2015	1,2	1,1	0,9	-0,5	0,7	3,5	1,7
2015–2017	1,9	1,7	1,0	-0,1	2,1	3,2	3,2

Sursa: European Commission, CAAB, 2016.

Unul dintre factorii cruciali pentru asigurarea convergenței reale a statelor în ZE este creșterea productivității totale a factorilor. Odată cu diminuarea investițiilor, în România, trendul productivității totale factorilor s-a diminuat de la 4,3 în medie în perioada 2000–2007 la o medie de 0,5 înregistrată în perioada 2008–2013, același nivel scăzut în medie și pentru 2014–2015. Ajustarea a fost semnificativ mai mare în România față de Polonia, care a scăzut de la o medie de 2,5 la 1,2, respectiv 1,1, Ungaria de la 1,9 la 0,2, respectiv 0,3, iar Cehia de la 2,8 la 1,1, respectiv 0,8¹⁶. Țările care au avut o puternică dependență de intrările de capitaluri externe¹⁷ în perioada precriză, precum țările baltice și România, au avut cele mai mari scăderi ale trendului TFP în perioada crizei și în postcriză.

b) Productivitatea, competitivitatea și creșterea economică sănătoasă

Indicele convergenței structurale cu UE poate crește, în principal, prin creșterea productivității muncii, care depinde de organizare mai bună, educație, noi tehnologii, inovații. Astfel, pot crește salariile, standardul de viață, ritmul de creștere economică etc.

Un motiv pentru care veniturile în România sunt atât de reduse are legătură directă cu nivelul productivității muncii și cu eficiența utilizării resurselor. Conform ultimelor statistici disponibile, nivelul productivității muncii orare în România este la numai 51,1% din media UE28, pe când productivitatea muncii pe persoană ocupată este de 56,7%. Analizând dinamica acestui indicator, observăm o îmbunătățire a acestuia în perioada analizată (o creștere constantă și substanțială de la 30,7 % în anul 2000 la mai mult de 50% în anul 2015). Cu toate acestea, nivelul este mult inferior Ungariei și Poloniei, de exemplu (peste 70%), cu mult sub nivelul Cehiei (cca 80%) și incomparabil cu cel al statelor din ZE (peste 100%).

Tabelul 18.3.

Productivitatea muncii pe persoană angajată (% , UE28 = 100)

Ani / Țara	ZE	Cehia	Germania	Ungaria	Polonia	România
2003	110,9	72	107,8	65,4	59	30,7
2004	109,8	73,9	107,4	66,3	60,4	33,9
2005	109,7	74,1	108,2	67,1	60,1	35,3
2006	109,5	75,1	108,2	67,2	59,7	38,9
2007	109,4	77,6	107,9	66,6	61,1	42,5
2008	109,5	75,2	107,4	70,5	60,8	48,7
2009	108,8	77	103,7	72,7	64,5	48,9
2010	108,8	75,4	106,3	72,5	69,5	49,3
2011	108,5	77	107,2	72,8	71,7	50,6
2012	107,9	75,6	105,7	71,2	73,6	55,6
2013	107,9	76	104,8	71,8	73,6	55,8
2014	107,7	77,6	106,3	70,4	73,7	56,7

Sursa: Eurostat, 2016.

¹⁶ Pentru detalii, vezi tabelul 3.3 din versiunea integrală a studiului Dăianu, Kallai, Mihailovici, Socol (2017), publicată de Ed. Academiei Române, p. 146.

¹⁷ Atât în sectorul public, cât și în cel privat.

Factorul esențial pentru creșterea economică este *competitivitatea*. Reducerea decalajelor economice, sociale și instituționale poate fi obținută printr-o creștere mai rapidă a competitivității; progrese semnificative în subdomeniile luate în calculul *indicii global de competitivitate*¹⁸ pot conduce la un proces de *catching up* sustenabil pentru statele ECE.

ESTIMAREA PERIOADEI DE TIMP NECESARE PENTRU REALIZAREA CONVERGENȚEI REALE A ROMÂNIEI CU ZONA EURO

Analizând decalajele semnificative de dezvoltare identificate mai sus în cazul României, atât față de statele dezvoltate din ZE, cât și față de statele ECE, apare întrebarea dacă România va reuși să realizeze convergența cu ZE în ceea ce privește nivelul PIB/locuitor și, mai ales, după cât timp. Pentru a răspunde la această întrebare, au fost luate în considerare atât nivelurile inițiale absolute ale PIB/locuitor, cât și ritmurile medii de creștere economică înregistrate în perioada analizată (2000–2015)¹⁹.

Speranța că România poate ajunge din urmă țările dezvoltate se întemeiază pe ipoteza că România va înregistra în continuare un ritm mediu de creștere economică superior celui din ZE, dar și că aceasta va crește cu rate asemănătoare înregistrate istoric în perioada analizată. În tabelul 18.4 sunt prezentate câteva scenarii care arată perioada de timp în care România ar putea ajunge din urmă ZE sau o masă critică de 75%, în funcție de diferite rate de creștere medii anuale.

Tabelul 18.4.

Scenarii privind numărul de ani necesari atingerii convergenței reale cu ZE

România față de	3,68% (100% media ZE)	5% (100% media ZE)	3,68% (75% media ZE)	5% (75% media ZE)
ZE	27	18	13	9
Germania	33	21	21	13
Franța	26	17	14	9

Sursa: Calculele autorilor.

Rezultatele analizei noastre arată că, dacă România și-ar păstra ritmul mediu de creștere înregistrat în perioada 2000–2015, atunci ar reuși să ajungă din urmă media ZE în 27 ani, în vreme ce 75% din media ZE ar putea atinge în 13 ani. Dacă România ar crește în medie cu 5% pe an în termeni reali (în mod sustenabil), atunci ar putea ajunge din urmă media ZE în 18 ani, iar nivelul de 75% din media ZE l-ar putea atinge în nouă ani, adică în 2024.

Este de subliniat că aderarea la ZE nu reclamă atingerea în prealabil a mediei PIB/capita din ZE. Cum se argumentează în analiza noastră, se poate imagina

¹⁸ Calculat anual de World Economic Forum.

¹⁹ Pentru metoda de calcul, vezi partea a treia, secțiunea 1, din versiunea integrală a studiului Dăianu, Kallai, Mihailovici, Socol (2017), publicată de Ed. Academiei Române, p. 138–165.

aderarea după atingerea unui nivel de cca 75% din media ZE și îndeplinirea altor condiții structurale.

Țările care au adoptat moneda unică după 2007 au avut PIB/capita în PPC relativ la media UE28 în anul anterior adoptării monedei unice cuprins între 94% în cazul Ciprului și 64% în cazul Estoniei (care avea însă consiliu monetar și este o țară foarte mică!). Țările baltice, care au funcționat cu consilii monetare ani buni înainte de aderarea la ZE, au avut o medie în jur de 70%, iar celelalte țări (Cipru, Slovenia, Malta, Slovacia), o medie de 83%. România credem că trebuie să țintească un PIB/capita la PPC de cel puțin 75% din media UE la data aderării. Țările baltice nu sunt cazuri relevante, având în vedere dimensiunea și aranjamentele de consiliu monetar.

Deși în perioada 2000–2015 România a înregistrat cea mai mare rată medie de creștere economică dintre statele analizate, diferențe foarte mari regăsim la nivelurile PIB/locuitor. În 2015, de exemplu, România înregistra un nivel al PIB/locuitor de numai 15.100 euro la PPC față de 29.200 media ZE, 33.900 euro în Germania, 29.300 în Franța. Chiar și față de Cehia (23.200 euro), Polonia (18.600 euro) și Ungaria (18.600 euro), nivelul PIB/locuitor este semnificativ mai mic. Acesta este și motivul pentru care, conform calculelor, numărul de ani necesari pentru ajungerea din urmă a ZE de către aceste state este sensibil mai mic decât în cazul României, deși ratele lor medii de creștere au fost mai mici decât în cazul țării noastre.

18.5. CONCLUZII²⁰

Criza financiară actuală a arătat că simpla îndeplinire a unor criterii nominale este departe de a fi suficientă pentru ca o țară să beneficieze de pe urma intrării în ZE. În plus, s-a demonstrat că nevoia de politici economice care să asigure stabilitatea economică nu se termină odată cu adoptarea euro. O convergență reală sustenabilă reprezintă o condiție-cheie pentru economiile care vor să adopte o monedă comună și să fie rezistente la șocuri adverse (Isărescu, 2016, 2017). Alături de problema decalajelor economice, intervine funcționarea defectuoasă a ZE, care are nevoie de alte mecanisme și aranjamente de politici. Este posibilă însă o aderare la UB înainte de aderarea la ZE.

România are nevoie de o creștere economică sănătoasă, o creștere care să nu genereze dezechilibre greu de controlat. Într-un context în care potențialul economiei românești a fost sever afectat de criza financiară, intensificarea reformelor structurale, precum și stimularea surselor sustenabile de creștere economică – investiții în capital și tehnologie, în cercetare-dezvoltare și inovare și în sănătatea și educația capitalului uman – sunt absolut necesare.

²⁰ Paragrafe preluate din lucrarea cu același titlu elaborată de cei patru autori sub egida Institutului European din România, în cadrul proiectului de studii de strategie și politici SPOS 2016.

Dacă România și-ar păstra ritmul mediu de creștere înregistrat în perioada 2000–2015, atunci ar reuși să ajungă din urmă media ZE în 27 ani, în vreme ce 75% din media ZE ar putea atinge în 13 ani. Dacă ar crește în medie cu 5% pe an (în mod sustenabil), atunci ar putea ajunge din urmă media ZE în 18 ani, iar nivelul de 75% din media ZE l-ar putea atinge în nouă ani, adică în 2024 (diferențialul de creștere economică ar fi de cca 2,5–3%, având în vedere că, în perioada analizată, media ZE a fost de 1,18%, în timp ce media în România a fost de 3,68%).

Rate înalte de creștere economică sunt dificil de realizat, în condițiile ce se prefigurează în economia europeană și în economia globală. Ne referim la spectrul unei „stagnări seculare” (Summers, 2014) și la gradul de supraîndatorare (*debt overhang*) din țările dezvoltate, la revenirea economică dificilă din ZE, la protecționism în creștere etc. Chiar o rată de creștere de 5% anual în mod durabil reclamă o mobilizare exemplară a rezervelor interne de eficiență și valorificare a resurselor pentru a trece la un alt model de creștere.

Aderarea la ZE nu reclamă atingerea în prealabil a mediei PIB/capita din ZE. Cum se argumentează în analiza noastră, se poate imagina aderarea după atingerea unui nivel de cca 75% din media ZE și îndeplinirea altor condiții structurale.

România credem că trebuie să țintească un PIB/capita la PPS de cel puțin 75% din media UE la data aderării. Țările baltice nu sunt cazuri relevante, având în vedere dimensiunea lor și aranjamentele de consiliu monetar ce au predispus la o opțiune.

Programul de aderare ar include o serie de obiective:

Obiectiv 1: Reducerea decalajului de convergență reală: dacă România ar crește cu 5% pe an, conform estimărilor noastre, atunci ar trebui să realizeze 75% din media ZE în perioada 2023–2024. Aceasta nu înseamnă că sugerăm ca aderarea la ZE să se facă pe baza unui asemenea calendar în mod mecanic, fiindcă mai importante decât PIB/locuitor sunt condițiile structurale.

Obiectiv 2: Îndeplinirea unor condiții de ordin structural, între care dezvoltarea infrastructurii, creșterea veniturilor fiscale care să mărească „spațiul fiscal”, consolidarea finanțelor publice în mod durabil (Georgescu, 2015), creșterea gradului de competitivitate a economiei printr-o structură mai bună a producției, de tip *high-value added* (deci nu prin salarii joase) etc.

Obiectiv 3: Intrarea în MCS II. MCS II este un fel de anticameră a ZE, o perioadă obligatorie de minimum doi ani în care România trebuie să demonstreze că poate să rămână stabilă, fără să utilizeze cursul de schimb leu/euro, pe care-l pierde odată cu admiterea în ZE.

Obiectiv 4: Uniunea bancară: intrarea în UB poate preceda aderarea la ZE; poate preceda și intrarea în MCS II.

Obiectiv 5: Adoptarea euro.

Aderarea la ZE ar avea loc când se va fi atins o suficientă convergență reală, surmontarea unor probleme de ordin structural și o reducere a disparităților regionale a veniturilor. Aderarea ar avea patru sau cinci etape, în funcție de decizia de aderare la UB.

Repere pentru Strategia de aderare ar fi:

- Capacitatea de stăpânire intelectuală și operațională a programelor, a politicii publice (*policy ownership*); aici este de subliniat importanța protejării echilibrelor macroeconomice – mai concret, sănătatea finanțelor publice.
- Tăria statului de drept, care să împiedice grupuri de interese să deturneze resurse publice.
- Stabilirea de priorități care să fie bugetate în mod temeinic până la realizare.
- Dezvoltarea infrastructurii ca o urgență; aici nu este vorba de „știința rachetelor”, ci de eforturi care ar trebui să se concretizeze în interesul public. Dacă avem în vedere existența fondurilor europene alocate în acest scop și ce s-a realizat până în prezent în acest domeniu, ne dăm seama de capacitatea slabă a instituțiilor cu prerogative în acest domeniu, de guvernanta publică slabă în România.
- Politici publice incluzive, care lucrează în beneficiul majorității cetățenilor.
- Un mediu instituțional și normativ ce susține spiritul antreprenorial, buna conduită în afaceri; promovarea digitalizării în economie și societate.
- Sprijinirea educației generale și vocaționale; educația trebuie să primească anual cel puțin 5% din PIB (finanțarea educației în România ca nivel din PIB este printre cele mai scăzute în UE).
- Sănătatea trebuie să fie finanțată mai consistent.
- Prezența capitalului autohton în domenii strategice, inclusiv în cel financiar (este nevoie de rădăcini autohtone mai puternice); CEC să fie mai bine capitalizată, la fel și Eximbank (care să devină o bancă de dezvoltare, similară cu KfW din Germania). Este de examinat preluarea unor sucursale ale unor bănci străine ce operează în România. Un asemenea demers nu intră în coliziune cu logica UB, în măsura în care este inițiat pentru întărirea robusteții economiei, a stabilității financiare.
- Venituri bugetare care să asigure cetățenilor bunuri publice esențiale (educație, sănătate, infrastructură de bază); veniturile fiscale actuale (26% din PIB în 2016) sunt între cele mai mici din UE și exprimă slăbiciune instituțională, „căutare de rente” (*rent-seeking*) pe scară largă, practici rele ale mediului de afaceri.

Mixul de politici economice trebuie să asigure un echilibru între eforturile de susținere a procesului de creștere economică pe termen scurt și implementarea unor reforme de anvergură ce pot reduce vulnerabilitățile structurale ale economiei (eficiența foarte redusă a investițiilor publice; evaziunea fiscală; productivitatea scăzută a muncii; gradul limitat de ocupare a forței de muncă; inegalitățile social-economice regionale).

Este necesară creșterea robusteții/rezilienței economiei românești în fața șocurilor economice. România trebuie să se bazeze mai mult pe motoarele endogene ale creșterii economice.

România trebuie să se implice în regândirea modelului de funcționare a pieței unice, care trebuie să lucreze în favoarea a cât mai multor cetățeni. Fără procese

economice incluzive, care să fie definite, între altele, de echitate (*fairness*), transparență, coeziunea socială va suferi tot mai mult și vor câștiga aderență curente politice extremiste. În Uniune trebuie luptat ferm împotriva evaziunii fiscale și a evitării plății impozitelor/taxelor (*tax avoidance*), care subminează și ele încrederea cetățenilor în statul democratic.

Problemele prin care trece UE formează un context foarte nefavorabil care, din nefericire, pare să fie de durată. Economii europene se confruntă cu mari provocări, dacă ne gândim la efectele crizei financiare și economice, la amenințarea „stagnării seculare”, la supraîndatorare, la nevoia de a controla imigrația, la nevoia de mai multă rațiune, moralitate în conduita organizațiilor, la nevoia de a reforma designul și politicile UE și, nu în cele din urmă, la competiția între „democrația liberală” și capitalismul autoritarist. Proiectul european are nevoie de reforme profunde, de solidaritate și responsabilitate, de acțiune comună, pentru a nu ne înfunda în fragmentare, într-un mers către „dezuniune”, care ne-ar retrimite într-o istorie cu multe pericole și posibile tragedii (vezi și Dăianu și Murgescu, 2013; Dăianu, 2015b). Aderarea la ZE trebuie să țină cont de tot acest context complicat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ²¹

1. Alesina Alberto, Barro Robert J. (2004), *Currency Unions*, Quarterly Journal of Economics, May, p. 409–436, disponibil la: <http://ideas.repec.org/a/tpr/qjecon/v117y2002i2p409-436.html>.
2. Alho Kari E.O. (2000), *Social implication of EMU. Finland*, The Research Institute of the Finnish Economy, Helsinki, disponibil la: <http://edz.bib.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/esl/00/ef0036en.pdf>.
3. Baldwin Richard (2006), *The euro's trade effects*, ECB Working Paper, No. 594.
4. Baldwin Richard, Di Nino Virginia, Fontagné Lionel, Santis Roberto A. de, Taglioni Daria (2008), *Study of the Impact of the Euro on Trade and Foreign Direct Investment*, European Economy, Economic Papers, No. 321.
5. Brunnermeier Markus, James Harold, Landau Jean-Pierre (2016), *The Euro and the Battle of Ideas*, Princeton University Press.
6. Dăianu Daniel (2012a), *Trilema politicii financiare: unde se despart apele*, capitolul *Când finanța subminează economia și corodează democrația*, Ed. Polirom, Iași.
7. Dăianu Daniel (2012b), *Euro zone crisis and EU governance: tackling a flawed design and inadequate policy arrangements*, CASE Network Studies & Analyses, No. 433.
8. Dăianu Daniel (2015a), *Europa în derivă*, 23 februarie, articol în ziarul Adevărul, disponibil la: http://adevarul.ro/international/europa/europa-deriva_1_54eb5898448e03c0fde8b587/index.html.
9. Dăianu Daniel (2015b), *Marele impas în Europa. Ce poate face România?*, Ed. Polirom, Iași.
10. Dăianu Daniel (2015c), *A central bank's dilemmas in highly uncertain times: a Romanian view*, în Nowotny Ewald, Ritzberger-Grunwald Doris, Schubert Helene (eds.) (2015), *The challenge of economic rebalancing in Europe, perspectives for CESEE countries*, Edward Elgar Publishing, London, p. 194–221.
11. Dăianu Daniel (2016a), *O lume a dobânzilor ultra-mici*, Blog BNR, 11 februarie.
12. Dăianu Daniel (2016b), *România și Euroaria. Mit și realitate*, prezentare susținută la Universitatea „Babeș-Bolyai”, 25 februarie.
13. Dăianu Daniel (2016c), *Ce se cere băncilor centrale*, Blog BNR, 16 aprilie.

²¹ Lista completă a referințelor bibliografice este în versiunea integrală a studiului publicat la Ed. Academiei Române.

14. Dăianu Daniel (2016d), *An age of ultra-low interest rates?* disponibil la: http://www.worldcommerce.com/publications/article_pdf/1125.
15. Dăianu Daniel (2016e), *Domestic cycles, financial cycles and policies: what has gone wrong?* Occasional Paper, No. 26.
16. Dăianu Daniel, Bavesi Giorgio, D'Adda Carlo, Kumar Rajeeesh (eds.) (2014), *The Eurozone crisis and the future of Europe*, Palgrave Macmillan, London.
17. Dăianu Daniel, Kallai Ella, Mihailovici Gabriela, Socol Aura (2016), *Aderarea României la zona euro. Întrebarea este în ce condiții!*, IER, în cadrul proiectului de studii de strategii și politici SPOS, disponibil la http://http://zbw.eu/econis-archiv/bitstream/handle/11159/153/Studiu_euro_SPOS_2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
18. Dăianu Daniel, Kallai Ella, Mihailovici Gabriela, Socol Aura (2017), *Aderarea României la zona euro. Întrebarea este în ce condiții!*, Ed. Academiei Române, București.
19. Dăianu Daniel, Murescu Bogdan (2013), *Which way goes Romanian Capitalism*, Friedrich-Ebert-Stiftung Berlin, disponibil la: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/10068.pdf>.
20. Draghi Mario (2012), *Speech to Global Investment Conference London*, 26 July, disponibil la: <https://www.youtube.com/watch?v=7jPE8hqrhOw>.
21. Draghi Mario (2016a), *On the importance of policy alignment to fulfil our economic potential*, speech at the 5th Annual Tommaso Padoa-Schioppa, Lecture by Mario Draghi, President of the ECB, at the Brussels Economic Forum, disponibil la: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2016/html/sp160609.en.html>.
22. Draghi Mario (2016b), *Speech at the First annual conference of the ESRB*, Frankfurt am Main, 22 September, disponibil la: https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2016/html/sp_160922.en.html.
23. Eichengreen Barry (1991), *Is Europe an Optimum Currency Area?* NBER Working Papers, No. 3579, disponibil la: <http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/3579.html>.
24. European Central Bank (2015), *Economic Bulletin*, No. 5, disponibil la: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ecbu/eb201505.en.pdf>.
25. European Central Bank (2016), *Convergence report*.
26. European Commission (2015), *Finalizarea Uniunii economice și monetare a Europei*, Raport elaborat de Jean-Claude Juncker în strânsă colaborare cu Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi și Martin Schulz, pe scurt, *Raportul celor cinci președinți*, disponibil la: http://ec.europa.eu/priorities/sites/beta-political/files/5-presidents-report_ro.pdf.
27. European Commission (2016b), *Economic Forecast. Staying the course amid high risks*, disponibil la: http://ec.europa.eu/economy_finance/en/forecasts/2016_spring_forecast_en.htm.
28. European Commission (2017), *Cartea albă privind viitorul Europei și calea de urmat. Reflecții și scenarii pentru UE-27*, disponibil la: https://ec.europa.eu/commission/white-paper-future-europe-reflections-and-scenarios-eu27_ro.
29. European Commission, Eurostat Office (2016), *Database*, portal disponibil la: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportletprod_INSTANCE_nPqeVbPXRmWQ&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=1.
30. Feldstein Martin (1997), *The political economy of the European Economic and Monetary Union: political sources of an economic liability*, Journal of Economic Perspectives, Vol. 11, Issue 4, p. 3–22.
31. Friedman Milton (1997), *The euro: Monetary unity to political disunity*, Project Syndicate, 28 August, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-euro--monetary-unity-to-political-disunity>.
32. Georgescu Florin (2015), *Disciplina financiară și stabilitatea financiară*, prezentare susținută la evenimentul „Mugur Isărescu și invitații săi”, 24 iulie.
33. Grauwe Paul de (2011), *The governance of a fragile Eurozone*, CEPS Working Documents, Economic Policy, May.
34. Grauwe Paul de (2012), *In search of symmetry in the eurozone*, CEPS Commentary, 2 May.
35. Iancu Aurel (2006), *Convergența reală și integrarea*, studiu realizat în cadrul Programului CEEX – Proiect nr. 220/2006, *Convergența economică și rolul cunoașterii în condițiile integrării în UE*, disponibil la: <http://oeconomica.org.ro/files/pdf/50.pdf>.

36. International Monetary Fund (2012), *Romania Selected Issues Paper*, Country Report 12/291.
37. International Monetary Fund (2015), *Central and Eastern Europe: New Member States (NMS) Policy Forum 2014*, IMF Country Report 98.
38. International Monetary Fund (2016), *Cross Country Report on minimum wage*, IMF Country Report 151.
39. Isărescu Mugur Constantin (2016), *Creșterea economică și strategia de dezvoltare. Între convergența rapidă și păstrarea echilibrului macroeconomice*, discurs la Școala Națională de Științe Politice și Administrație Publică, București, 18 mai, disponibil la: <http://www.bnro.ro/Creșterea-economica-si-strategia-de-dezvoltare.-Intre-convergenta-rapida-si-pastrarea-echilibrului-macroeconomice-14132.aspx>.
40. Isărescu Mugur Constantin (2017), *Governance in a Central Bank of an EU Member State. The case of Romania*, discurs la *Good Governance Summit*, București, 4 mai, disponibil la: <http://www.bnro.ro/PublicationDocuments.aspx?icid=6885>
41. Issing Otmar (1991), *Speech* at Bundesbank, citat în *A concise Encyclopedia of the European Union*, disponibil la: <http://www.euro-know.org/europages/dictionary/e.html>.
42. Issing Otmar (2016), *Central Banks and the Revenge of Politics*, articol aparut la 1 noiembrie, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/central-bank-independence-jeopardized-by-otmar-issing-2016-11?barrier=accesspaylog>.
43. Krugman Paul (1993), *Lessons of Massachusetts for EMU*, în Torres Francisco, Giavazzi Francesco (Eds.), *Adjustment and Growth in the European Monetary Union*, Cambridge University Press.
44. Larosière Jacques de (2013), *Discurs* la forumul financiar Eurofi, Luxemburg, 10 septembrie, disponibil la: <http://luxembourg2015.eurofi.net/newsletter/making-the-euro-area-viable/>.
45. Monnet Jean (1976), *Mémoires*, Ed. Fayard.
46. Mundell Robert (1961), *A Theory of Optimum Currency Areas*, The American Economic Review, Vol. 51, No. 4, September, p. 657-665, published by American Economic Association, disponibil la: <http://www.jstor.org/stable/1812792>.
47. Pisani-Ferry Jean (2010), *The Known Unknowns and the Unknown Unknowns of EMU*, Bruegel, Bruegel Policy Contribution.
48. Praet Peter (2014), *The financial cycle and real convergence in the euro*, Speech at the *Annual Hyman P. Minsky Conference on the state of the US and World Economies*, Washington D.C., April 10.
49. Ricci Luca Antonio (2008), *A model of an optimum currency area. Economics: the Open-Access, Open-Assessment E-Journal* (Budapest Open Access Initiative) (8), p. 1–31.
50. Rogoff Kenneth S. (2015a), *Debt supercycle, not secular stagnation*, article VoxEU, CEPR Policy's portal, 22 April, disponibil la: <http://voxeu.org/article/debt-supercycle-not-secular-stagnation>.
51. Rogoff Kenneth S. (2015b), *A new deal for debt overhangs?*, article Project Syndicate, 4 August, disponibil la: <https://www.project-syndicate.org/commentary/greece-debt-overhang-by-kenneth-rogooff-2015-08?barrier=true>.
52. Rose Andrew (2000), *One Money, One Market: Estimating the Effect of Common Currencies on Trade*, Economic Policy, 15, p. 7–45.
53. Socol Aura (2009), *Macroeconomia integrării monetare europene. Cazul României*, Ed. Economică, București.
54. Summers Lawrence H. (2014), *Reflections on the New Secular Stagnation Hypothesis*, în Teulings Coen, Baldwin Richard (eds.), *Secular stagnation: facts, causes and cures*, VoxEU.org eBook, CERP Press.
55. World Economic Forum, *Global competitiveness report 2015-2016*, disponibil la: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>.

INDEX DE NUME

A

Abraham Florin, 182, 188, 193, 222
 Achim Sorin Adrian, 367
 Adămoiu Ion, 25, 36, 104
 Afonso Antonio, 408, 411
 Aftalion Florin, 240, 241
 Agrigoroaiei Ion, 10, 46, 106
 Albu Lucian-Liviu, 411, 429, 430, 433, 447, 448
 Aldea Victor, 278
 Alesina Alberto, 455, 466
 Alexandrescu Ion, 98, 99, 102, 104, 106, 118, 120, 122, 123, 126, 127, 132, 144, 147, 158, 222
 Alexe E., 130, 143, 144
 Alexianu Gheorghe, 104
 Alho Kari E.O., 449, 466
 Aligică Dragoș Paul, 222, 239, 243, 256, 259, 277
 Allard Céline, 411
 Alupoaiei Alexie, 302
 Andrei Petre, 50,
 Andrei Ștefan, 192, 193, 222
 Andrews Carole, 378, 384, 388
 Anescu Vasile, 97
 Angelescu Constantin, 50
 Angelescu Ion N., 10, 11, 70
 Antohi Dorina, 268, 277
 Antonescu A., 53
 Antonescu Ion, 75, 79, 81, 85, 86, 88, 92, 94, 95, 105
 Antonescu Mihai, 93, 94
 Arachelian Vartan, 248
 Arcadian Nicolae P., 105
 Argetoianu Constantin, 27, 28, 49–51, 61, 79
 Ascani Andrea, 411

Åslund Anders, 238, 243, 256
 Asson George, 49
 Atoyan Ruben, 412
 Aurelian Petre S. (Sebeșanu Aurelian Petre), 7, 105
 Aurescu Bogdan, 388
 Averescu Alexandru, 24, 26, 42, 45, 49
 Avram Cezar, 133, 144, 222
 Axenciuc Victor, 26, 68, 69, 70, 105, 106, 126, 158, 174, 176, 180, 197, 198, 203, 208, 211, 220–222

B

Bachman Ronald D., 197, 203, 208, 211
 Baci Nicolae, 126
 Badea Marin, 143, 144
 Badinger Harald, 447
 Balassa Béla Alexander, 453
 Balazs Péter, 411
 Balcerowicz Henryk Leszek, 230, 244, 256
 Baldwin Richard, 452, 466, 468
 Balog Marin, 215, 224
 Ban Cornel, 243, 256, 259, 277
 Banu Florian, 76, 77, 105, 116, 117, 126
 Barcă V., 53
 Barna Radu, 106
 Barro Robert J., 447, 455, 466
 Bartkowska Monika, 447
 Basilescu N., 11
 Bastaki M., 53
 Bathory Ludovic, 26, 105, 106
 Batini Nicoletta, 299, 302
 Batt Judy, 221, 225
 Bauer Otto, 241

Bavesi Giorgio, 467
Bădulescu Victor, 31, 34
Băicoianu Constantin I., 11, 53, 105
Bărbieru Mihaela, 187, 190, 193, 222
Bărbulescu Constantin, 222
Bârlădeanu Alexandru, 131, 169
Beldescu Alina, 278
Belli Nicolae, 325
Benjamin Lya, 88
Bențe Cristian, 131, 145, 222
Berall A., 41
Berceanu Mihail, 49, 51
Bercovici E., 54
Berlescu Mihai, 49
Betea Lavinia, 192, 193, 222
Bettelheim Charles, 19
Bilek Péter, 388
Blaga Ion, 180, 222
Blum Leon, 18
Boettke Peter J., 237, 257
Bogdan Vasilie, 158, 180
Boia Lucian, 193, 223, 239
Boilă Romul, 34
Boldur Alexandru V., 126
Bolțuș L.W., 55, 105
Bontescu Victor, 48, 50
Boone Peter, 238
Borcea Ion, 48
Borșa Sanda, 135, 136, 138–141, 145, 223
Bosomitu Ștefan, 223
Bossy Raoul, 75, 86
Botez Constantin, 8, 34
Boughton James M., 202, 204, 206, 211
Boyan Jovanovic, 447
Bozga Vasile, 11, 105
Brateș Teodor, 259, 260, 266, 277
Brăescu N., 53
Brătianu Ion Constantin, 6, 53
Brătianu Ion I.C., 25, 45
Brătianu Vintilă, 10, 11, 26, 38, 39, 42, 53
Brejnev Leonid, 186, 187

Brunnermeier Markus, 449, 466
Bruno Michael, 279, 302
Budeancă Cosmin, 223
Bujoiu Ioan, 49, 50, 76
Bulearcă Marius, 187, 225
Bulei Ion, 132, 144, 222
Burcă-Voicu Monica, 212
Burcea Mihai, 223
Burlacu Ioana, 42, 50, 52
Busuiocescu Dimitrie, 51
Bușilă Constantin D., 16
Buti Gino, 85
Buzatu Gheorghe, 26, 42, 46, 79, 80, 89, 95, 105, 126
Buzdugan Ion, 49

C

Cagan Phillip, 280, 302
Calciu (Dumitrescu) Constanța, 277
Campus Eliza, 74, 75
Cancicov Mircea, 51
Canova Fabio, 447
Cantacuzino Grigore, 48
Caragiale Ion Luca, 7
Caraiani Petre, 447
Carol al II-lea, 75, 76, 80, 84–86, 105
Carp D., 53
Carp Petre P., 7
Carvalho Vasco M., 447
Casassovici Corneliu, 53
Călinescu Armand, 12, 77
Cămărășescu C., 53
Căpățîneanu Al., 53
Ceaușescu Nicolae, 169, 170, 176, 185–193, 208, 214, 219, 221, 222
Cebuc Alexandru, 34
Cercez Ștefan, 53
Cerna Silviu, 243
Chapman Sheila, 447
Chavannes P. Berne de, 19
Chebeleu Traian, 143, 145
Chen Nai-Fu, 447
Chiper Ioan, 105, 126
Chivu Luminița, 210, 211, 325

Chou En-Lai, 187, 188
 Choudhri Ehsan, 298, 302
 Choueiri Nada, 411
 Christiansen Hans, 255, 256
 Ciachir Nicolae, 81
 Ciano Galeazzo, 81, 82
 Cioflec Nicolae, 53
 Cioriceanu George D., 105
 Cipăianu Gheorghe, 21, 22, 51, 53
 Ciucur Dumitru, 366
 Ciupagea Constantin, 275, 277, 388
 Ciutacu Constantin, 210, 211, 223, 325, 326
 Civescu N.N., 70
 Clodius Carl, 92
 Coandă Ion, 49
 Colescu Leonida, 23, 104
 Comănescu Lazăr, 143, 145
 Constant Benjamin, 327, 366
 Constantin Ion, 80
 Constantinescu Adrian, 277
 Constantinescu Alexandru, 48, 50
 Constantinescu Mitiță, XII, 3, 15, 16, 17, 21, 23, 50, 76, 105,
 Constantinescu Nicolae N., 71, 83, 90, 105, 112, 116, 121, 126, 129, 130, 132–134, 145, 158, 180, 183, 193, 211, 218, 223, 225
 Constantinescu Olga, 11, 105
 Constantinescu Tancred, 47, 49
 Constantiniu Florin, 105, 126
 Copilaș Emanuel, 192, 193, 223
 Coposu Corneliu, 248
 Cornățeanu Nicolae, 21, 51
 Costache Brândușa, 223
 Coste Brutus, 117
 Costeiu Adrian, 367
 Costinescu Ion, 49
 Coșea Mircea, 234
 Coșereanu G., 58
 Cottescu Alexandru, 48
 Courtney Bruce J., 112, 125, 126
 Crainic Nichifor, 119
 Crane Keith, 205, 206, 211
 Creangă G.D., 53

Creangă Ion, 7
 Crescenzi Riccardo, 411
 Crespo Cuaresma Jesus, 447
 Cristodorescu Ch., 30
 Cristoveanu N.C., 58
 Croitor Mihai, 135, 136, 138, 140, 141, 145, 223
 Croitoru Lucian, 293, 302
 Csáky István, 75, 78, 82
 Cudalbu Tudor, 50
 Culda Lucian, 94
 Cuza Alexandru Ioan, 6

D

D'Adda Carlo, 467
 Dan Horațiu, 212
 Danielopol Alexandru, 127
 Danielopol Dumitru G., 101–103, 126
 Dapena Alberto Díaz, 447
 Dașcovici Nicolae, 9
 David A., 94
 Davidescu Gheorghe, 79
 Dădârlat Nicolae, 223
 Dăianu Daniel, 180, 223, 242, 243, 252, 257, 277, 308, 325, 326, 411, 430, 447, 449, 455, 461, 462, 466, 467
 Dămăceanu Dumitru, 100
 Deletant Dennis, 105, 114, 186, 193, 223
 Delors Jacques, 399
 Demetrescu Eugen, 7, 105
 Deng Xiaoping, 234
 Descartes René, 7
 Di Nino Virginia, 466
 Dickinson Henry Douglas, 230
 Dieterlen Pierre, 19
 Dijsselbloem Jeroen, 411, 467
 Dimitrov Gheorghe, 111
 Dinu Marin, 259, 266, 277
 Djankov Simeon, 243, 256
 Dobre Gheorghe, 223
 Dobrescu Aurel, 51, 53

Dobrescu Emilian, 169, 170, 180,
223, 242, 243, 256, 277, 325, 447
Dobrinu Dorin, 129, 140, 145
Dobrinescu Valeriu F., 102, 126
Dobrotă Niță, 277, 278
Dobrovici Gheorghe, 76
Dochia Aurelian, 229, 255
Dogaru Tatiana-Camelia, 388
Dornbusch Rüdiger, 297, 302
Draghi Mario, 411, 455–457, 467
Dragu Florin, 302, 367
Drăgan Gabriela, 413, 425, 428
Drăghicescu Dimitrie, XII, 3, 10, 11
Duca Ion Gheorghe, 10, 11, 20, 50
Dulfu Petre P., 16
Dulles John Foster, 94
Dumitrescu Dumitru, 50
Dumitrescu Grigore, 53
Durmă Mircea, 115

E

Ecobescu Nicolae, 143, 145
Eichengreen Barry, 455, 467
Elkan Rachel van, 411
Eminescu Mihai, 7
Ene Ernest, 11, 54
Enescu Fotin, 50
Eremia Tiberiu, 53
Eucken Walter, 230
Evans Anthony John, 243, 256, 259,
277

F

Fabricius Wilhelm, 84
Fabry Philipp W., 74
Faur Antonio, 103
Făgărășan Gheorghe, 140, 145, 213,
215, 219, 221, 223
Feldstein Martin, 455, 467
Florescu G.G., 36
Florescu M.P., 53
Focșeneanu Eleodor, 119, 126
Folke Lindahl, 224

Fontagné Lionel, 466
Ford Gerald R., 189
Fornaro Pasquale, 107
Fota Constantin, 263, 277
Friedman Milton, 455, 467
Frydman Roman, 245, 256

G

Gafencu Grigore, 49, 76, 78, 81, 84,
94, 103, 126
Gallagher Tom, 239
Garn Jake, 201
Garoflid Constantin, 21, 50
Gaston Marin Gheorghe, 158
Gateva Eli, 389
Gaulle Charles de, 190
Geary Roy C., 220
Georgescu Constant C., 103
Georgescu Florin, 223, 327, 366,
464, 467
Georgescu George, 174, 176, 180,
195, 196, 208, 210, 211, 325, 390,
407, 411, 412
Georgescu L., 67
Georgescu Mircea, 21
Georgescu Teohari, 142
Georgescu Titu, 126
Georgescu Vlad, 158
Georgescu-Roegen Nicholas, 240
Ghelmegeanu Mihail, 51, 60, 104,
105
Gheorghiu D., 53
Gheorghiu-Dej Gheorghe, 133, 137,
141–143, 158, 184, 185, 188, 223
Gherghina N., 118
Ghibuțiu Aurel, 143, 145
Ghica Ion, 6, 7, 242
Ghica Luciana Alexandra, 389
Ghica N.V., 53
Ghidel Constantin, 16, 106
Ghișă Vasile, 76
Giavazzi Francesco, 468
Gigurtu Ioan, 32, 49, 50, 53, 80, 85
Gini Corrado, 430

Giuglea G., 53
 Giurescu Constantin C., 180
 Giurescu Dinu C., 46, 96, 103, 126
 Giurgea Eugeniu N., 53
 Giuvelea Mihail, 158, 180
 Glăvan Bogdan, 257
 Goga P.A., 223
 Goldiș Vasile, 54
 Goldsbrough David, 201, 211
 Golescu Grigore, 54
 Golescu L., 53
 González Alegre Juan, 408, 411, 412
 Gorbaciov Mihail, 187
 Grad Cornel, 80, 84, 85
 Gräf Rudolph, 215, 224
 Graham Andrew, 158
 Graham Norman A., 224
 Grauwe Paul de, 449, 452, 467
 Greenwood Jeremy, 447
 Grenville John Ashley Soames, 74
 Grigorescu Constantin, 209, 211, 220, 223
 Grigorescu Eremia, 48
 Groza Petru, 4, 111, 114, 119, 128, 136
 Guda Iancu, 336, 366
 Guga Ștefan, 351, 366
 Guitián Manuel, 202, 211
 Guiton Henri, 15
 Gusti Dimitrie, 9, 54
 Gwartney James de, 231, 257

H

Haberler Gottfried, 212, 224
 Hahn Johannes, 405
 Hakura Dalia, 298, 302
 Halfon R., 54
 Hałka Aleksandra, 285
 Hall Derek R., 224
 Haller Alina-Petronela, 273, 277
 Halman Loek, 237
 Hamangiu Constantin, 25, 47, 48, 52, 103, 104
 Harrington Joseph, 112, 125, 126

Harvey Andrew C., 447
 Havrylyshyn Oleh, 232, 238, 252, 257
 Hayek Friedrich August von, 19, 105, 230
 Heilbroner Robert, 237, 257
 Herich Harts, 53
 Hillgruber Andreas, 75, 85, 89, 91–93, 105
 Hitchins Keith, 105, 115, 116, 121, 126, 128, 135, 145, 158, 224
 Hitler Adolf, 14, 74, 75, 80, 84, 85, 92, 93, 105
 Hlihor Constantin, 94
 Horthy Miklós, 236
 Hoselitz Bert, 15
 Hrușciiov Nikita, 184, 189
 Hulubei Horia, 152

I

Iammarino Simona, 411
 Iancu Aurel, 158, 160, 168, 170, 174, 175, 180, 210, 211, 224, 242, 243, 257, 258, 275, 277, 303, 309, 325, 368, 389, 390, 392, 394, 401, 412, 430, 447, 467
 Iancu Gheorghe, 34, 105, 126, 135, 136, 138, 139, 145
 Ibrăileanu Garabet, 7
 Idu Nicolae, 277
 Ilie Constantin, 180
 Ilie Cornel, 224
 Ilinca Alina, 116
 Ionescu de la Brad Ion, 6
 Ionescu I.D., 34
 Ionescu Mihail, 51
 Ionescu Sergiu D., 25, 54, 104
 Ionescu Toader, 11, 105
 Ionescu-Șișești Gheorghe, 21, 50, 51, 54
 Ionete Constantin, 154, 159, 169, 180, 224
 Iorga Nicolae, 7, 9, 21, 27, 28, 61, 104

Irimia Mihai, 126
 Isărescu Mugur Constantin, 263, 265,
 277, 366, 412, 430, 447, 463, 468
 Issing Otmar, 455, 468

Î

Încălțărău Cristian, 389

J

Jackson Marvin R., 203, 204, 211
 James Harold, 449, 466
 Jedlička Jan, 407, 412
 Jinga Victor, 15, 19, 50
 Jitea Bogdan, 224
 Jivan Alexandru, 134, 145, 224
 Johnson Simon, 238
 Jora Octavian-Dragomir, 229, 257
 Joshi Bikas, 412
 Jula Dorin, 388
 Juncker Jean Claude, 256, 411, 412,
 417, 467

K

Kallai Ella, 224, 411, 449, 461, 462,
 467
 Katsarova Ivana, 412
 Keefe Eugene K., 197, 203, 208, 211
 Kennedy John Fitzgerald, 189
 Keynes John Maynard, 241
 Khamis Salem Hanna, 220
 King Robert G., 447
 Kiriacescu Oscar, 53
 Kirițescu Costin, 82
 Klaus Václav, 244
 Kogălniceanu Vasile M., 6, 53
 Korhonen Iikka, 297, 302
 Kornai János, 180, 196, 211, 224,
 233, 234, 236, 238, 242, 257, 307,
 325
 Körner Kevin, 412
 Krebs Paul, 92, 93
 Krogulski Krzysztof, 412
 Krugman Paul, 455, 468
 Krusper Balázs, 285

Kumar Rajeeesh, 467
 Kurusu Samuro, 85
 Kuznets Simon, 443

L

Laar Mart, 244
 Landau Jean-Pierre, 449, 466
 Lange Oskar Ryszard, 230
 Lapedatu Victor, 53
 Larosière Jacques de, 202, 206, 449,
 468
 Lascarov-Moldovanu Alexandru, 25,
 54, 104
 Laufenburger Henry, 19
 Launay Jacques de, 89
 Laxton Douglas, 299, 302
 Lazăr Traian, 144, 145
 Leon Gheorghe N., 42, 47, 49–51,
 88, 105
 Leonida Dimitrie, 162
 Leonte George, 54
 Lerner Abraham Ptachya, 230
 Levine Ross, 447
 Lewis Paul G., 221, 225
 Lipmann Walter, 19
 Litvinov Maxim Maximovici, 75
 Lopez Claude, 448
 Lovinescu Eugen, XII, 3, 6, 7
 Luca Vasile, 131
 Lucassievici Gheorghe, 49, 54
 Lugojianu Ion, 28, 49
 Lumperdean Ioan, 215, 224
 Lupu Kostaky N., 16
 Lupu Nicolae, 53, 119

M

Machiavelli Niccolò, 192, 193, 222
 Maddison Angus, 220
 Madgearu Virgil, XII, 3, 6, 11, 21,
 27, 28, 40, 45–47, 49, 55, 58–60,
 61, 67, 70–72, 105, 212, 224, 339,
 366
 Maha Sorin-Ștefan, 389
 Maiorescu Titu, 7

- Malinovski Rodion Iakovlevici, 100
 Malinschi Vasile, 130, 144
 Mamina Ion, 86, 104, 132, 144, 222
 Mănescu, 130, 144, 189, 215, 224
 Maniu Iuliu, 12, 27, 28, 39, 119
 Maniu Mircea Teodor, 212, 215, 224
 Mankiw Nicholas Gregory, 448
 Manolescu Mihail, XII, 3, 9, 10, 11, 14–17, 27, 49, 66, 80–82, 104–106
 Manolescu-Strunga Ion, 49, 51
 Manoliu Florin M., 26, 106
 Mao Zedong, 236
 Marcu Nicu, 60, 429
 Marcu Vasile, 54
 Marghiloman Alexandru, 50
 Marin George, 143, 145
 Marinescu Aurel Sergiu, 119
 Marinescu Cosmin, 229, 257
 Markham Reuben H., 106, 114, 117, 124, 126
 Marshall George, 107, 127, 130, 184
 Martin Carmela, 448
 Marx Karl, 241
 Marzinotto Benedicta, 412
 Maurer Ion Gheorghe, 169, 188
 Mavrocordat I.N., 59
 Mavrogheni Petre, 7
 Mănescu Corneliu, 189,
 Mănescu Manea, 130, 144, 215, 224
 McCloskey Deirdre N., 235, 257
 McGettigan Donal, 252
 Meiner Constantin, 48
 Meitani Henri G., 81
 Meliciani Valentina, 447
 Mellar Balazs, 416, 428
 Meng Xiaofan, 232, 238
 Mereuță Cezar, 275, 277
 Mihai I, 97
 Mihai Irina, 343, 367
 Mihailovici Gabriela, 411, 412, 449, 461, 462, 467
 Mihalache Ion, 11–13, 50, 53, 60
 Mihăilescu Alexandru, 158, 180
 Mihăilescu Vintilă, 239
 Mikoian Anastas Ivanovich, 115
 Miletici George, 23, 104
 Minsky Hyman P., 199, 211, 468
 Mironescu Gheorghe, 27
 Mirto Eduard, 49
 Mises Ludwig von, 230, 231, 257
 Mitilineu Ion, 49
 Mladenatz Gromoslaw, 19, 106
 Moagar-Poladian Simona, 427, 428
 Mocanu Constantin, 34
 Mocanu Marin Radu, 97, 100
 Moisuc Viorica, 76
 Moldovan Roman, 130, 144, 339, 367
 Molotov Vyacheslav, 74, 79–81, 83, 103
 Monfort Mercedes, 448
 Monfort Philippe, 412
 Monnet Jean, 455, 468
 Montias John Michael, 180, 188, 194, 224
 Moșoiu Tiberiu, 51
 Mrazec Ludovic, 49, 53
 Mühlberger Marion, 412
 Mundell Robert, 452, 468
 Munteanu Enric, 57
 Murărașu Bogdan, 302
 Mureșan Dumitru, 96, 106, 132, 134, 145, 224
 Mureșan Maria, 96, 97, 106, 132, 134, 145, 184, 194, 213, 224
 Mureșanu Camil, 107, 127
 Murgescu Bogdan, 159, 213, 220, 224, 466, 467
 Murgescu Costin, 6, 7, 130, 136, 144, 145, 159, 214, 224, 225

N
 Neagu Florian, 302, 367
 Negrescu Dragoș, 252
 Negucioiu Aurel, 219, 225
 Negulescu Paul, 104
 Negură Mihail, 51
 Nellis John, 246
 Nemoianu Petre, 51

Netta Gheron, 54
 Neuman Emanuel, 242
 Nicolae Văleanu Ivanciu, 12
 Nicolaescu N., 57
 Niculescu Luca P., 48, 54
 Niculescu Ritz D.P., 30, 43
 Niri A., 32
 Nistor I., 84, 85
 Nițescu Voicu, 51, 53
 Nixon Richard, 189, 199, 200
 Nogaro Bertrand, 281, 302
 North Douglass C., 242, 243, 257
 Nowotny Ewald, 466

O

Obreja Brașoveanu Laura, 367
 Ohlin Bertil, 15
 Olteanu Dan Constantin, 303
 Olteanu Florentin, 223
 Onicescu Octav, 56
 Onișoru Gheorghe, 106, 115, 116, 122, 126
 Onofreiu Adrian, 225
 Oprea Ion M., 111, 126
 Orban Leonard, 425, 428
 Ornea Zigu, 11, 106
 Oroian Maria, 11
 Oromolu Mihai, 49
 Osiceanu Constantin, 30

P

Padoa-Schioppa Tommaso, 399, 467
 Pană Marius-Cristian, 257
 Papacostea Șerban, 104
 Papazof Th., 81
 Papell David H., 448
 Pasti Vladimir, 225
 Pațac Filip, 134, 145, 181, 193, 224
 Pauker Ana, 111, 142
 Pavelescu Florin-Marius, 160, 171, 180, 303, 307, 326
 Părăluță Mihai, 130, 144
 Pătrășcanu Lucrețiu, 100

Păun, 3, 26, 27, 38, 61, 97, 106, 107, 111, 126, 127, 225
 Păun Rodica, 38, 107
 Păunescu Gheorghe, 76
 Penescu-Kertsch Cristian, 58
 Pepper Roy, 180
 Periețeanu Alexandru, 54
 Perroux François, 19
 Perț Steliana, 326
 Petculescu N.I., 35
 Petra Nicolae, 16, 17, 106
 Petrescu Cezar, 25
 Petreski Marjan, 298, 302
 Piettre André, 15
 Piketty Thomas, 338, 367
 Pilat Vasile, 180, 242
 Pinochet Augusto José Ramón, 236
 Pirou Gaétan, 20
 Pisani-Ferry Jean, 449, 468
 Platon Gheorghe, 107
 Plătăreanu Mihail, 20, 106
 Polak Jacques J., 201, 211
 Polányi Karl, 236
 Pop Adrian, 105, 126
 Pop Ana Monica, 128
 Pop AtanasIU, 367
 Pop Gheorghe, 100
 Pop Marțian Dionisie, 7
 Pop Napoleon, 346, 413, 427, 428
 Pop Valeriu, 49, 82
 Popa Cristian, 298, 299, 302
 Popa Dana, 224
 Popa Ioan, 185, 263
 Popescu, Claudia Rodica, 159
 Popescu, Constantin, 366
 Popescu, Gheorghe, 225
 Popescu, Ion, 48, 366
 Popescu, Șt.J., 16
 Popescu-Fundulea Ana-Maria, 366
 Popovici Ioan, 50
 Popovici Mihail, 39
 Popovici Titus, 50
 Postelnicu Gheorghe, 216, 225
 Postolache Tudorel, 127, 180, 223, 225, 247, 257, 277, 278

Potârca Virgil, 50, 51, 61, 103
 Praet Peter, 453, 468
 Pralea Spiridon, 278
 Prelipceanu Vasile, 51
 Pridham Geoffrey, 389
 Prodi Romano, 378, 389
 Puiu Alexandru, 201, 211
 Pușcaș Vasile, 106, 127, 278, 384,
 386, 387, 389, 419, 428
 Puwak Hildegard, 389

Q

Qoules Firmin, 15
 Quinet Edgar, 6

R

Rachmuth Ion, 130, 144
 Radian Alexandru, 51
 Ralea Mihail, 11
 Rapaczynski Andrej, 245, 256
 Rădescu Nicolae, 100
 Rădoi Dumitru, 278
 Răducanu Ion, 11, 12, 14, 53
 Rădulescu Eugen, 264, 268, 269, 278,
 279, 285, 293, 302
 Rădulescu Vasile, 61, 103
 Răileanu-Szeles Monica, 448
 Regnault Elias, 6
 Rehn Olli, 388, 389
 Reinhart Carmen M., 208, 211, 280,
 281, 302
 Rensselaer Schuyler Cortland van,
 101
 Ribbentrop Joachim von, 74, 79–83,
 85, 93, 103
 Ricci Luca Antonio, 455, 468
 Riedl Aleksandra, 447
 Ritzberger-Grunwald Doris, 466
 Roaf James, 412
 Robbins Lionel, 230
 Rogoff Kenneth S., 208, 211, 280,
 281, 302, 455, 468
 Rohrbach Paul, 8
 Romalo Alexandru, 80

Roman Petre, 247
 Rompuy Herman van, 400
 Roper Steven D., 184
 Röpke Wilhelm, 19, 20
 Rose Andrew, 452, 468
 Rosen Moses, 88
 Rosseti Constantin A., 6
 Roșculeț Mircea, 36
 Rotariu Traian, 225
 Rudolph Herbert, 8
 Rugină Anghel, 240, 241
 Ruhl Christof, 243, 252, 257, 308,
 326
 Rusk Dean, 189
 Russu Corneliu, 146, 159, 187, 225

S

Sachs Jeffrey, 204, 211
 Saizu Ioan, 8, 21, 25, 34, 37, 42, 106,
 107, 225
 Sala-i-Martin Xavier, 447
 Samuelson Paul Anthony, 453
 Sandu Dumitru, 225
 Sanielevici Henric, 7
 Santis Roberto A. de, 466
 Sanz Ismael, 448
 Sassu Vasile, 49, 51
 Saunders Peter, 327, 367
 Sava Sorica, 278
 Sănătescu Constantin, 104, 122, 127
 Scărlătescu Victor, 16
 Schadler Susan, 411
 Schatteles Tiberiu, 240, 241
 Schmidt Guido, 78,
 Schmidt Helmut, 399
 Schmieding Holger, 245, 257
 Schöpflin George, 221, 225
 Schrödinger Erwin, 241
 Schuberth Helene, 466
 Schulz Martin, 411, 467
 Schumpeter Joseph Aloïs, 243, 447
 Scurtu Ioan, 46, 85, 95, 104, 132,
 144, 222, 225
 Scutaru Ion, 12

Segal M., 41
 Seldon Anthony, 158
 Seoer Axente, 107
 Serdici Vasile, 13
 Seton-Watson Robert William, 225
 Shen Raphael, 181
 Siani-Davies Peter, 232
 Sigerus Fred, 8
 Simion Aurica, 93
 Sindel Ewald, 8
 Slăvescu Victor, XII, 3, 15, 49, 53, 76
 Smith Adam, 327, 328, 367
 Socol Aura, 411, 449, 461, 462, 467, 468
 Sombart Werner, 15, 18
 Spengler Oswald, 7
 Spinișteanu C., 53
 Spiridon Lucian, 91
 Spulber Nicolas, 222, 240, 241
 St. Germain Fernand, 201
 Staar Richard F., 225
 Staicovici Chr.D., 54
 Staicu Gabriel, 257
 Stalin Iosif Vissarionovici, 74, 111, 135, 140, 184
 Stanciu Sergiu, 88
 Stanciu Victor, 51
 Stancu Andrei Tudor, 346, 367
 Stancu Ion, 346, 367
 Stănculescu Victor, 260
 Steinhardt Nicolae, 242
 Stere Constantin, 11
 Stevenson Donald F., 100
 Stoian Anca, 302
 Stoica Gheorghe, 18, 19, 106
 Strat Gheorghe, 15, 50, 106
 Strat Ion, 6, 242
 Stroe Gheorghe, 204, 211, 264, 265, 268, 269, 278
 Stroup Richard L., 231, 257
 Sucală Lucia, 367
 Suciș Paul Horia, 18, 72, 106, 107
 Suhailov Evgheni, 111
 Summa Timo, 389

Summers Lawrence H., 464, 468
 Sunstein Cass R., 367
 Sută Nicolae, 218, 219, 225, 263, 278
 Sweezy Paul M., 241
 Szafranski Grzegorz, 285

Ș

Șahan Eugen, 94
 Șandru Dumitru, 64, 113, 116, 127
 Șeitan Raul, 54
 Șerban Mihail, 51
 Șișcanu Ion, 79
 Ștefănescu Al.N., 54
 Știrban Marcel, 27, 46, 100, 106, 107, 127
 Știrbey Barbu, 100
 Șuțu Nicolae, 6, 7, 242

T

Tache Ileana, 181
 Tacu Alexandru, 106, 225
 Taglioni Daria, 466
 Tarko Vlad, 239
 Tața Alina, 343, 367
 Tașcă Gheorghe, 9, 14, 49, 105
 Taylor Fred Manville, 230
 Tănase Stelian, 225
 Tănăsescu Florin, 152
 Tătăărăscu Gheorghe, 29, 41, 43, 49, 50, 79, 84
 Tăzlăuanu Octavian, 49
 Teleki Pál, 82
 Teodorescu Nicolae, 49
 Teulings Coen, 468
 Thaler Richard H., 345, 367
 Tilea Viorel V., 76
 Tilly Charles, 236
 Tinbergen Jan, 354, 367
 Tiron Tudor Adriana, 367
 Tismăneanu Vladimir, 129, 133, 140, 145, 242, 257
 Titulescu Nicolae, 42, 45, 75, 107
 Toader Șerban, 326

Todosia Mihai, 12, 16
Topciu Dumitru, 51
Topliceanu Alexandru, 10
Topor V.V., 130, 143, 144
Torres Francisco, 468
Trașcă Ottmar, 105, 126, 135, 136,
138, 139, 145
Trăistaru Ion, 225
Tsantis Andreas, 180
Tudorică Mioara, 42, 50, 52
Tulceanu N., 20
Tupy Marian L., 232, 238
Turdeanu Lucian, 70
Turnock David, 159
Tusk Donald, 411, 467

T

Țăranu Liviu, 130, 145, 159, 225
Țărău Virgiliu, 105, 126, 135, 136,
138, 139, 145
Țiu Ilarion, 197, 211

U

Urdăreanu Ernest, 84
Urmă Demetru, 34

V

Vaida-Voievod Alexandru, 28, 49, 61
Valev Emil Borisovici, 214
Vasile Cristian, 129, 140, 145
Vasile Oana, 34
Vasilescu-Karpen Nicolae, 27, 49
Vasiliiu Ion C., 58, 107
Văcărel Iulian, 107, 278
Vălenaș Liviu, 127
Vâlceanu Grigore, 326
Vela Andrei, 225
Verheugen Günter, 389
Vesa Vasile, 106, 127

Vese Vasile, 106
Veverca Ion, 6, 16
Vidalenc Jean, 98
Viner Jacob, 15
Vlad Aurel, 48, 49, 53
Vlad Radu-Dan, 159
Vladimir C., 53
Vlădescu Mihai, 50
Voinea Liviu, 295, 302, 367
Volcker Paul, 200–202, 211
Vulcănescu Mircea, 94, 95, 104, 126

W

Wachtel Paul, 297, 302
Wagemann Ernst, 15
Wagener Hans-Jurgen, 243
White Stephen, 221, 225
Williams John F., 205
Williamson Oliver, 243, 257
Wohlthat Helmuth, 76, 85
Wolff Erhard, 54
Wriston Walter, 202

X

Xenopol N., 70

Z

Zaharia Al., 54
Zaidi Iqbal, 201, 211
Zainea Ion, 111
Zaman Gheorghe, 180, 232, 242, 326,
407, 412
Zamfir Cătălin, 325, 326
Zamfirescu Iulia, 277
Zane Gheorghe, 7, 11, 13
Zappè Alice, 403
Zeletin Ștefan, 6, 7, 10, 11, 106
Zotta Constantin Gr.C., 20

ÎN COLECȚIA „CIVILIZAȚIA ROMÂNEASCĂ” AU MAI APĂRUT:

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DE MICRO- ȘI NANO-ELECTRONICĂ (coordonator: *Dan Dascălu*)

LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ (coordonatori: *Marius Sala, Nicolae Saramandu*)

ISTORIA CHIMIEI ROMÂNEȘTI (coordonator: *Petre T. Frangopol*)

ȘTIINȚA DREPTULUI ȘI CULTURA JURIDICĂ ÎN ROMÂNIA (*Mircea Dușu*)

ISTORIA SOCIALĂ A ROMÂNIEI (*Cătălin Zamfir*)

ISTORIA GEOȘTIINȚELOR ÎN ROMÂNIA. ȘTIINȚELE GEOLOGICE (coordonatori: *Dan Rădulescu, Nicolae Panin, Nicolae Anastasiu, Titus Brustur*)

ISTORIA GEOȘTIINȚELOR ÎN ROMÂNIA. ȘTIINȚELE GEOFIZICE (coordonatori: *Crișan Demetrescu, Alina Marin*)

ISTORIA GEOȘTIINȚELOR ÎN ROMÂNIA. ȘTIINȚELE GEOGRAFICE (coordonatori: *Dan Bălțeanu, Sorin Geacu, Monica Dumitrașcu*)

ETNOLOGIE ROMÂNEASCĂ. TRADIȚIE, CULTURĂ, CIVILIZAȚIE (coordonatori: *Sabina Ispas, Nicoleta Coatu*)

DEMOGRAFIA ROMÂNIEI (coordonator: *Vasile Ghețău*)

PAGINI DIN ISTORIA MATEMATICII (coordonatori: *Viorel Barbu, Gabriela Marinoschi, Ioan Tomescu*)

ȘTIINȚA ȘI TEHNOLOGIA INFORMAȚIEI ÎN ROMÂNIA (coordonator: *Florin Gheorghe Filip*)

PAGINI DIN ISTORIA MUZICII ROMÂNEȘTI, I – CRISTALIZĂRI (*Octavian Lazăr Cosma*)

PAGINI DIN ISTORIA MUZICII ROMÂNEȘTI, II – AFIRMĂRI (*Octavian Lazăr Cosma*)

ISTORIA FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI (coordonatori: *Alexandru Surdu, Dragoș Popescu, Ștefan-Dominic Georgescu*)

POLITICA EXTERNĂ ȘI DIPLOMAȚIA ROMÂNIEI PE PARCURSUL UNUI SECOL DE LA ÎNFĂPTUIREA ROMÂNIEI MARI, I – MOMENTELE CRUCIALE (coordonator: *Ion M. Anghel*)

POLITICA EXTERNĂ ȘI DIPLOMAȚIA ROMÂNIEI PE PARCURSUL UNUI SECOL DE LA ÎNFĂPTUIREA ROMÂNIEI MARI, II – ROMÂNIA, FACTOR ACTIV ÎN VIAȚA INTERNAȚIONALĂ (coordonator: *Ion M. Anghel*)

ISTORIA ROMÂNILOR, I și II (coordonator: *Dan Berindei în colaborare cu Dorina Rusu*)

ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE (*Mircea Păcurariu*)

ARTA DIN ROMÂNIA DIN PREISTORIE ÎN CONTEMPORANEITATE, VOL. I și II (coordonatori: *Răzvan Theodorescu, Marius Porumb*)

IMPRIMAT ÎN ROMÂNIA

„Conștientizând că în multe ramuri ale culturii și științei naționale lipsesc sintezele susceptibile de a reflecta succint și coerent traseul lor evolutiv – care implică marcarea celor mai însemnate împliniri și aportul punctual al reprezentanților de seamă ai domeniilor intelectuale –, Academia Română și-a asumat elaborarea / coordonarea unor astfel de lucrări complexe, integrate într-o colecție cu titlul «Civilizația românească / Romanian Civilization», editată inițial în limba română și, ulterior, în engleză sau în alte limbi de circulație internațională [...].

În cadrul colecției ar urma să fie realizate peste 30 de volume, reflectând contribuțiile românești în toate principalele domenii culturale și științifice: agricultura, arta teatrală și cinematografică, artele vizuale, biologia, biserica, cultele religioase, chimia, demografia, diplomația, dreptul și structurile instituționale, economia, electronica, etnologia, filosofia, fizica, geofizica, geografia, geologia, informatica, istoria, istoriografia, învățământul, limba, literatura, matematica, medicina, muzica, sistemul monetar și bancar, sociologia, științele tehnice etc. Desigur că acesta este unul dintre cele mai ambițioase proiecte asumate de Academia Română de la înființarea sa în urmă cu peste un secol și jumătate, fiind meritoriu faptul că mulți dintre cei mai reputați reprezentanți ai înaltului for de consacrare și cercetare au consimțit să se implice nemijlocit la fructificarea sa [...].

Dincolo de toate avatarurile existențiale, poporul român a fost capabil să genereze energii constructive, să creeze valori în diferite segmente ale vieții, să modeleze oameni înzestrați, care au dobândit prețuire și pe alte meridiane. Volumele sintetice ce se vor elabora în cadrul colecției însumează contribuțiile românești la tezaurul cultural și științific al omenirii, fiind o oglindă a potențialului intelectual național”.

Acad. VICTOR SPINEI

ISBN 978-973-27-2918-2

9 789732 1729175